ความทันสมัย การปรับปรุงคณะสงฆ์ครั้งแรก เชื่อมโยงกับการปฏิรูปของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ครั้งต่อมาเป็นการปรับปรุงให้เชื่อมโยงกับการปฏิวัติปีค.ศ.1932 และในท้ายที่สุด เป็นการปรับปรุงให้เชื่อมโยงกับการรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ในค.ศ.1957 [29] การเสริมสร้างความผูกพันระหว่างศาสนากับรัฐ ให้แข็งแกร่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง พร้อมไปกับการกระชับความสัมพันธ์ที่ลดหลั่นกันตามลำดับชั้น ให้เหนียวแน่นยิ่งขึ้นโดยผ่านทางกระทรวงธรรมการ* ส่งผลให้บารมีและความเป็นอิสระของวัดในท้องถิ่น ลดน้อยลง

ผลงานการศึกษาหมู่บ้านของประเทศนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท ล้วนยอมรับว่า ตลอดช่วงระยะเวลานับตั้งแต่สงครามเป็นต้นมา พระภิกษุสงฆ์มีบทบาทที่เป็นกุญแจสำคัญอย่างต่อเนื่อง ในฐานะที่ปรึกษาและผู้ให้คำแนะนำ รวมทั้งมีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีทางศาสนาต่าง ๆ เมื่อถึงขณะนี้ ฐานะความเป็นศูนย์กลางที่พระสงฆ์เคยมีมาตามประเพณีในด้านนี้ ถูกถ่วงดุลด้วยการฝึกอบรมในเรื่องการพัฒนาชุมชน ในกัมพูชา กษัตริย์สีหนุทรงถือว่า “พระภิกษุ 70,000 รูปของเรา เป็น “เจ้าพนักงาน” ที่กำกับประชาชนของเราให้ทำงาน เฉกเช่นนายทหารกำกับเหล่าทหารเข้าสู่การสู้รบ”[30] ตอนปลายทศวรรษ 1960 มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยในกรุงเทพฯ ให้การสนับสนุนการฝึกอบรมพระภิกษุสงฆ์เพื่อการพัฒนาชุมชน การฝึกดังกล่าว มีขึ้นตามศูนย์กลาง ซึ่งกระจายอยู่ทั่วประเทศ เป็นที่คาดหมายกันว่า พระภิกษุสงฆ์ที่เข้ารับการฝึกอบรม จะกลับไปยังหมู่บ้านของตน และประยุกต์ใช้ทักษะและมุมมองทั้งหลายที่ได้รับมา ในลักษณาการใด ๆ ก็ได้ ตามแต่จะสามารถทำได้ ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดนัก ในข้อที่ว่า พระภิกษุมากมาย เช่นเดียวกับเจ้าหน้าที่พรรคในโครงการฝึกอบรมซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยสิ้นเชิงในเวียดนาม คือได้ซึมซับและนำบทเรียนต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้มา มาประยุกต์ ใช้ให้เกิดประโยชน์

ในลาว โรงเรียนประมาณ 25 เปอร์เซ็นต์ เป็นโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ในค.ศ.1962 ลาวมีโรงเรียนบาลีอยู่เก้าสิบห้าแห่ง เมื่อล่วงมาถึงตอนที่ปะเทดลาวมีชัยชนะในค.ศ.1975 นั้น มีโรงเรียนมัธยมที่สอนด้วยภาษาถิ่นอยู่เพียงไม่กี่แห่ง ฝรั่งเศสมิได้ตัดสัมพันธ์ระหว่างราชตระกูลกับคณะสงฆ์ในลาวหรือกัมพูชา และความสัมพันธ์นี้ยังคงค่อนข้างมั่นคงมาจนกระทั่งเกิดการปฏิวัติสังคมนิยมในตอนกลางทศวรรษ 1970 ในกัมพูชาเช่นเดียวกับในลาวและไทย คือรัฐและสงฆ์ มีความใกล้ชิดกันมากยิ่งกว่าในพม่ามาก สถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในกัมพูชา ประกอบด้วยโรงเรียนระดับประถม 600 แห่ง มัธยมสองแห่ง และอุดมหนึ่งแห่ง คือมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาเปรียอาห์ สีหนุ

---

[29] Tambiah, ***World Conqueror,*** 252-5.

* คือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน

[30] Lester, 126.

ราชแห่งพนมเปญ[31] แต่เดิมมา เยาวชนชายในเกือบทุกหมู่บ้าน เข้าถึงการศึกษาในโรงเรียนโดยผ่านทางวัด ทว่าเมื่อถึงค.ศ.1967 โรงเรียนล้วนอยู่ระบบของรัฐบาลทั้งหมด ยกเว้นเพียง 10 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น โดยที่จำนวนผู้เข้าเรียนในโรงเรียนรัฐก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว[32]

ตลอดช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 ฝรั่งเศสและอเมริกันมองว่าพระสงฆ์มีศักยภาพในการคานดุลกับระบอบคอมมิวนิสต์ในลาว และความเข้มแข็งของหมู่สงฆ์ในลาว ก็ถูกบ่อนทำลายลงด้วยเหตุนี้ คณะสงฆ์มีความแตกแยกอย่างลึกซึ้งมากเป็นพิเศษ ระหว่างนิกายธรรมยุติกับมหานิกาย อันเป็นความตึงเครียดที่ปรับตัวเองไปสู่การแบ่งพรรคแบ่งพวก ขณะเดียวกัน พระสงฆ์ก็ยึดมั่นอย่างแรงกล้าที่จะมองตนเองว่าเป็นเครื่องมือหลักที่สำคัญของวัฒนธรรมลาว อันเป็นภารกิจที่ตีความได้อย่างง่ายดายว่า สวนทางกับแนวคิดที่มุ่งแยกศาสนาจากเรื่องกิจการบ้านเมืองตามแบบฉบับของอเมริกัน เมื่อถึงต้นทศวรรษ 1970 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปะเทดลาวมีพลังเข้มแข็งขึ้น เพราะความรู้สึกต่อต้านอเมริกันซึ่งเพิ่มพูนขึ้นเป็นลำดับ การสร้างจิตสำนึกและบทบาททางการเมืองในหมู่สงฆ์ ได้บ่อนทำลายบทบาทของสงฆ์ภายในสังคมลาว เป็นเรื่องอาจจะดูแย้งกันอยู่ที่สำนึกและบทบาทการเมืองในหมู่สงฆ์ดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นด้วยความคิดริเริ่มของคณะสงฆ์เอง ทั้งนี้เพราะคณะสงฆ์หมายที่จะขยายฐานของตนให้กว้างออกไป ซึ่งกระทำโดยการส่งเสริมให้ฆราวาสเผยแพร่ศาสนาและการปฏิบัติสมาธิ เมื่อมีชัยชนะในค.ศ.1975 ปะเทดลาวก็ได้ดำเนินความเพียรพยายามทุกประการที่จะใช้พระภิกษุสงฆ์ให้เป็นประโยชน์ในการกระจายข่าวสารของตนไปสู่ประชากร ปะเทดลาวได้ประกาศนโยบายเสรีภาพในด้านศาสนา การร่วมมือกันระหว่างปะเทดลาวและคณะสงฆ์ มีพื้นฐานที่แข็งแรงอยู่แล้ว เนื่องจากความคิดเกี่ยวกับระบอบสังคมนิยมแนวพุทธ ได้รับการสถาปนาอย่างมั่นคงดีอยู่แล้ว ในขณะเดียวกัน รัฐบาลใหม่ก็ตั้งต้นให้การศึกษาเสียใหม่แก่พระสงฆ์ จำกัดอภิสิทธิ์ของพระสงฆ์ และหลีกเลี่ยงบทบาทอันเป็นหัวใจสำคัญของพระสงฆ์ในด้านสังคม และบทบาทอันเป็นสัญลักษณ์ไปเสีย กล่าวกันว่า เมื่อถึงค.ศ.1979 จำนวนพระภิกษุได้ลดลงจาก 20,000 เหลือ 1700 รูป และการทำให้พระสงฆ์มาอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของการเมือง ก็ดูเหมือนว่าจะเสร็จสมบูรณ์ลง[33]

ฐานะของมุสลิมภายใต้การบังคับบัญชาของเงื่อนไขทางการเมือง ทำให้อิทธิพลของมุสลิมต่อสถาบันแห่งชาติต่าง ๆ ในอินโดนีเซียถูกจำกัดขอบเขตลง ทว่าในเวทีด้านวัฒนธรรมและศาสนาแล้ว ดุลของอำนาจ จะแตกต่างออกไป ในอาณาบริเวณดังกล่าว ฝ่ายอื่น ๆ ตอบสนองต่ออิสลามมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังจะพิจารณาได้จากการอภิปรายถึงเรื่องศาสนา ซึ่งจะวางกรอบให้อยู่ในลักษณะของอิสลามมากขึ้น

---

[31] Ibid., 96-7.

[32] C. Keyes, ***The Golden Peninsula,*** London, 1977, 293.

[33] M. Stuart-Fox and R. Bucknell, "Politicization of Buddhist Sangha in Laos," JSEAS, 13, 1(1982)78.

เรื่อย ๆ รัฐยังให้การอนุมัติเห็นชอบกับการให้ความหมายเกี่ยวกับพระเจ้าตามแบบของอิสลาม และกำหนดให้พลเมืองแสดงตัวเป็นผู้นับถือศาสนาตามที่มุสลิมสามารถยอมรับได้ อิสลามมองว่า ตนเองมีความรับผิดชอบในทางปฏิบัติในเรื่องของศาสนา เป็นความรับผิดชอบตามเงื่อนไขที่ไม่มีรัฐตะวันตกที่แบ่งแยกระหว่างกิจการศาสนาและกิจการบ้านเมืองใด ๆ กระทำกัน ในแต่ละเรื่อง ที่เกี่ยวกับศาสนาการอภิปรายและให้เหตุผลตามแบบฉบับของอิสลาม เป็นตัวกำหนดสภาวะแวดล้อมของชีวิตทางด้านจิตวิญญาณของชาวอินโดนีเซีย ซึ่งส่งอิทธิพลไปถึงศาสนาอื่นอย่างทั่วถึงและโดยสมบูรณ์ แม้กระทั่งซูฮาร์โต้ก็ยังระวังตัวเสมอ เมื่ออ้างอิงถึงความนิยมที่เขาเคยมีต่อแนวคิดชวานิยมในสมัยก่อน และชาวมุสลิมก็ยังคงเชื่อมโยงแนวปฏิบัติศาสนกิจที่เกี่ยวข้องกับชวานิยม เข้ากับขนบประเพณีที่ตกค้างมาจากยุคก่อนอิสลามอยู่ต่อไป *ตาเรกัต*นานาชาติยังคงดำเนินงานอย่างแข็งขัน ทว่าในระดับชาติแล้วความสำคัญของ*ตาเรกัต* ตกต่ำลงจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1980 ซึ่งเป็นช่วงที่การฟื้นฟูปรากฏขึ้นอย่างเป็นที่สังเกตเห็นได้ ปัจจุบันนี้ ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับ มักถูกมองกันอยู่บ่อย ๆ ว่าเป็นเรื่องไร้เหตุผลเป็นการคาดคะเนหรือฝันเฟื่อง ซึ่งตรงกันข้ามกับสภาพความเป็นจริงที่เกี่ยวกับการพัฒนาและความทันสมัย และการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับพลังเร้นลับ ก็ต้องคอยปกป้องตนเองให้พ้นจากการล่วงล้ำและเกินเลยอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเผชิญหน้ากับหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาล

แม้มาสจูมีจะไม่ประสบความสำเร็จในการยืนยันว่าชาติอินโดนีเซีย เป็นอิสลามอย่างสมบูรณ์ แต่อิทธิพลของมาสจูมี ในฐานะที่เป็นพรรคมุสลิมที่แผ่ไพศาลให้พรรคมุสลิมอื่น ๆ มาพึ่งพิง ก็มีมากเพียงพอ ที่จะค้ำประกันว่าจะมีการก่อตั้งกระทรวงศาสนาขึ้นมาอย่างรวดเร็ว กระทรวงนี้ ถูกครอบงำจากทางพรรค นาห์ดาตุล อูลามา มาจนกระทั่งถึงค.ศ.1971 ซึ่งเมื่อถึงจุดนี้ระเบียบใหม่ก็เข้าแทนที่พรรคนาห์ดาตุล อูลามา อย่างมีประสิทธิภาพ ในฐานะที่เป็นกำลังฝ่ายที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่เบื้องหลังกระทรวงศาสนา แม้ว่ากระทรวงนี้จะทำหน้าที่รับผิดชอบประชาคมทางศาสนาทั้งปวง แต่งบประมาณภายในกระทรวง ก็ถูกจัดสรรไปตามสถิติสำมะโนประชากร และด้วยเหตุนี้ อิสลามจึงเข้ามีอิทธิพลครอบงำกระทรวงศาสนาอย่างหนักหน่วง กระทรวงศาสนาบริหารเงินสนับสนุนที่ได้จากรัฐบาล โดยในค.ศ.1954 จัดสรรให้แก่*มาดราซาห์* ระดับประถมกว่า 13,000 แห่ง ระดับมัธยม 776 แห่ง และระดับอุดมศึกษา 16 แห่ง เมื่อถึงปีค.ศ.1965 กระทรวงศาสนาจัดสรรเงินให้แก่*มาดราซาห์*และ*เปสันเตรน*รวมทั้งสิ้น 22,000 แห่ง ตัวเลขเหล่านี้ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดทศวรรษ 1970[34] เมื่อเครือข่ายทางการศึกษาของอิสลามมีเงินจากน้ำมันส่งมาให้อย่างเป็นล่ำเป็นสัน และเมื่อเครือข่ายฯ สร้างพื้นฐานให้แก่คลื่นลูกใหม่ เพื่อทำงานส่งเสริมและสร้างความเป็นอิสลามทั่วประเทศแล้ว เครือข่ายทางการศึกษาอิสลามนี้ก็แยกตัวออกมาอยู่ตามลำพังมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ทั้งนี้โดยผ่านสถาบันไอเอไอเอ็น (สถาบันอิสลามของรัฐ) ในระดับอุดมศึกษา กระทรวง

---

[34] Boland, 117.

ศาสนากลายเป็นปราการหลักของอิทธิพลของมุสลิมภายในระบบราชการ และเป็นฝ่ายหนึ่งที่ต่อต้านและเป็นปฏิปักษ์ต่ออิทธิพลแนวชวานิยมของกระทรวงข่าวสาร และกระทรวงศึกษาธิการและวัฒนธรรม

เมื่อพิจารณาความสำคัญของกฎหมายที่มีอยู่ภายในศาสนาอิสลามแล้ว การก่อตั้งกระทรวงศาสนาย่อมมีผล เกี่ยวพันในทางปฏิบัติไปถึงชีวิตทางด้านศาสนาของท้องถิ่นอย่างมหาศาล ศาลอิสลามอยู่ภายใต้อำนาจของกระทรวงศาสนานี้ แทนที่จะเป็นกระทรวงยุติธรรม ในส่วนเรื่องราวที่เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว ที่สำคัญคือการหย่าร้างและการสืบมรดกนั้น ได้มีการวางพื้นฐานทางกฎหมายเพื่อให้เป็นอำนาจหน้าที่ของทางศาสนาขึ้นมา นับจากกลางทศวรรษ 1950 จนกระทั่งถึงปีค.ศ.1974 มีการโต้เถียงกันอย่างรุนแรงและปะทุขึ้นมาเป็นพัก ๆ ในเรื่องกฎหมายการสมรส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่เกี่ยวกับการมีภรรยาหลายคนและการสมรสกับผู้ที่มิได้เป็นมุสลิม ปฏิกิริยาของชาวมุสลิมต่อกฎหมายแพ่งที่รัฐบาลเสนอขึ้นมาใน ค.ศ.1974 กระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้อย่างรุนแรงเสียจนกระทั่งร่างกฎหมายดังกล่าว ต้องถูกถอนออกไป สำหรับชาวมุสลิมแล้ว ความคับข้องใจมักมีศูนย์รวมอยู่ที่การประมวลกฎหมายตามขนบธรรมเนียม (*อาดัต*) ซึ่งดัตช์เข้ารับเป็นภาระดำเนินการ กระทรวงศาสนาทำหน้าที่จัดสรรเงินกองทุน และก่อตั้งสถาบันต่าง ๆ ขึ้นในลักษณะที่จะช่วยเสริมสร้างความมั่นคงเข้มแข็งแก่องค์กรอิสลามทั้งหลาย ในขณะเดียวกัน ทางกระทรวงก็จำกัดขอบเขตศักยภาพของนักเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมชาวมุสลิมอยู่ในที มิให้นักเคลื่อนไหวเหล่านี้ท้าทายหลักพื้นฐานของรัฐ เพราะการก่อตั้งรัฐมีนัยหมายถึงการที่ชาวมุสลิม ให้การอนุมัติและรับรองรัฐ อำนาจการควบคุมกระทรวงศาสนาของพรรคนาห์ดาตุล อูลามา ซึ่งกระทำได้อย่างมั่นคงในค.ศ.1954 คือสิ่งที่ชักนำให้พรรคให้การอนุมัติรับรองรัฐ ซึ่งเป็นการสร้างความมั่นคงแก่รัฐ การที่มุสลิมฝ่ายอื่น ๆ ประท้วงเนื่องจากพวกเขาต้องการโต้แย้งเรื่องรากฐานของรัฐอย่างถึงแก่นยิ่งกว่านี้[35]

อิทธิพลของอิสลามภายในกระทรวงศาสนา สะท้อนให้เห็นที่การนิยามศาสนา และบทบาทในการส่งเสริมความหมายตามแนวคิดของอิสลาม ว่าสิ่งใด ที่สามารถจัดได้ว่าเป็นศาสนา ในช่วงเวลาที่ก่อตั้งกระทรวงศาสนาขึ้นในค.ศ.1946 นั้น เป็นที่รับรู้กันว่า ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์และคาทอลิกสมควรมีสถานภาพเป็นศาสนา เพราะแม้กระทั่งภายใต้เงื่อนไขที่เป็นอิสลามอย่างเคร่งครัด ศาสนาคริสต์ก็ยังนับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามขนบธรรมเนียม และเป็นศาสนาหนึ่งตามที่ระบุอยู่ในคัมภีร์ แต่ในระยะแรกศาสนาอื่นถูกนำมารวมไว้ภายใต้หัวข้อกลุ่มชนชาติ ศาสนาที่มีกำเนิดในเอเชีย ต้องต่อสู้เพื่อให้ได้รับการยอมรับ สถานภาพของศาสนาเหล่านี้ ยังคงเป็นปัญหาอยู่ในบางแง่มุมมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน แต่ละศาสนา จำต้องมีการจัดระบบกันใหม่ เพื่อให้มีสารัตถะสอดคล้องกับความหมายตาม

---

[35] D. Lev, ***Islamic Courts in Indonesia,*** Berkeley, 1972, 50.

แบบฉบับของเซมิติค * ในข้อที่ว่า อะไร คือสิ่งที่กอปรขึ้นเป็นศาสนา ปัจจุบันนี้ ความหมายดังกล่าวมีอำนาจกำหนดความถูกต้องถึงระดับที่สามารถเน้นในเรื่องต่าง ๆ อันได้แก่ความเชื่อถือศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าหนึ่งองค์ มีกฎเกณฑ์ที่เป็นระบบอย่างชัดเจน มีคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์เล่มหนึ่งและศาสดาองค์หนึ่ง เมื่อถึงปัจจุบันนี้ รายชื่ออย่างเป็นทางการของศาสนาที่ได้รับการยอมรับ ส่วนใหญ่แล้ว ประกาศไว้ในคำสั่งของประธาธิบดีซูการ์โนฉบับปีค.ศ.1965 ซึ่งได้แก่ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์ ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ศาสนาฮินดู ศาสนาพุทธ และศาสนาขงจื๊อ กรณียกเว้นเพียงศาสนาเดียวคือ ขงจื๊อ ซึ่งถูกลดระดับไปมีสถานภาพเช่นเดียวกับศาสนายิว คือถูกมองว่า โดยแก่นแล้วเป็นความเชื่อถือศรัทธาของชนกลุ่มหนึ่งเท่านั้น มิได้เป็นศาสนาที่เป็นสากล

ตามความหมายที่จำกัดขอบเขตไว้เช่นนี้ ลัทธิความเชื่อหลายแนว จึงไม่ได้รับอนุญาตให้มีฐานะเป็นศาสนา เป็นต้นว่า ความเชื่อภูติผี การนับถือบูชาวิญญาณตามขนบพื้นบ้าน รวมทั้งศาสนาที่ก่อตั้งขึ้นมาใหม่ หรือวัตรปฏิบัติที่เกี่ยวกับการฝึกพลังเร้นลับอย่างเป็นอิสระ แม้กระทั่งชาวบาหลีก็ยังต้องต่อสู้อย่างขมักเขม้น กว่าจะได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในทศวรรษ 1950 ชุมชนของผู้นับถือศาสนาฮินดู พุทธ และขงจื๊อ ถูกบีบบังคับให้ปรับตัวให้เข้ากับแนวคิดเรื่องเทพ ในแบบที่ยึดถือว่ามีพระเจ้าเพียงองค์เดียว การปรับเปลี่ยนสำนวนที่ใช้ในพุทธศาสนากันใหม่ ทำให้กลุ่มมหายานเป็นฝ่ายได้เปรียบ ส่วนชาวพุทธนิกายเถรวาท ประสบกับความลำบากใจมากเป็นพิเศษ ก่อนที่พวกเขาจะยอมคล้อยตามในท้ายที่สุดว่า อธิพุทธ (Adi Buddha) ซึ่งมีความหมายคร่าว ๆ ถึงธรรมชาติความเป็นพุทธที่มีฝังอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง สามารถถือได้ว่าเป็นเช่นเดียวกับ “พระเจ้า” ในกระบวนการเพื่อหาทางให้ได้รับการยอมรับนี้ ภายในแต่ละชุมชนทางศาสนา ที่แบ่งออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ โดยยึดถือคัมภีร์ตามแนวทางของตน ต่างก็มีกำลังเข้มแข็งขึ้น ในขณะที่ฝ่ายที่สังเคราะห์ความคิดความเชื่อหลายแขนงเข้าด้วยกัน ตามขนบที่มีมาแต่ครั้งโบราณ ต้องพากันเดือดร้อน การนิยามคำว่าศาสนาที่ได้รับการยอมรับในอินโดนีเซีย ขณะนี้ สอดคล้องกับแบบอย่างของอิสลามที่ว่า อะไรบ้าง ที่สามารถกอปรขึ้นเป็นศาสนาได้ ไม่ว่าจะโดยการโต้เถียงเชิงวิชาการ การอภิปรายต่อหน้าสาธารณชน หรือโดยการบัญญัติกฎหมายของรัฐบาล

อาจเป็นได้ว่า สิ่งที่มีความสำคัญขั้นวิกฤติยิ่งกว่า คือทัศนะของรัฐบาลซึ่งกำหนดขึ้นตามเงื่อนไขของศาสนาอิสลาม กล่าวคือทัศนะที่เชื่อว่ารัฐบาลมีความรับผิดชอบในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางศาสนา รัฐบาลอินโดนีเซียมองเห็นว่าตนเองมีความรับผิดชอบที่ต้องดูแลให้พลเมืองของตน ปฏิบัติตามความเชื่อถือศรัทธาทางศาสนาอย่างเป็นที่ยอมรับได้ และเรื่องนี้เป็นพันธะหน้าที่ของความเป็นพลเมืองอย่างหนึ่ง ในแผนงานห้าปีของช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ.1969-1974 (ในตอนที่ 9 ที่ว่าด้วย “ศาสนา”) ได้กล่าวไว้ว่า “รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐอินโดนีเซีย มีความรับผิดชอบในการชี้นำและให้

---

* หรือของชาวยิว

ความช่วยเหลือ เพื่ออำนวยให้แต่ละศาสนา ได้พัฒนาไปตามคำสอนของตนเอง รัฐบาลจะจัดการควบคุมดูแลเพื่อที่พลเมืองทุกคน จะคงความเป็นผู้ยึดมั่นต่อการประกอบพิธีทางศาสนาตามความเชื่อของตน" ความรู้สึกถึงความรับผิดชอบเช่นนี้ เป็นการแยกแยะให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ทัศนะของอินโดนีเซียในเรื่องเสรีภาพ ในการนับถือศาสนา แตกต่างไปจากทัศนะตามที่รัฐบาลเสรีนิยมของประเทศ ทางตะวันตกยึดถือกัน ในรัฐตะวันตกที่แยกเรื่องศาสนาออกจากกิจการบ้านเมืองนั้น การประกาศเพื่อแสดงความเชื่อในพระเจ้า มิได้เป็นบทบาทที่มีความสำคัญ ส่วนใหญ่แล้วจะกระทำโดยการสวดภาวนาด้วยวาจาเพื่อให้เกิดบุญกุศล อินโดนีเซียอาจมิได้เป็นรัฐอิสลาม แต่กระนั้น อินโดนีเซียใช้หลักเหตุผลที่ได้จากอิสลาม ในข้อที่ว่า ผู้มีอำนาจในการปกครอง พึงเข้าแทรกแซงเพื่อให้การชี้นำแก่ชีวิตทางด้านจิตวิญญาณของพลเมืองภายใต้ระเบียบใหม่นั้น หลักการข้อแรกของปัญจศีลที่ว่า ชาติก่อตั้งขึ้นบนความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียว ถูกตีความออกมาเป็นโครงการเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ และโดยทั่วไปแล้ว พลเมืองทุกคน ถูกกำหนดให้ระบุศาสนาที่ตนสังกัด ลงไว้ในบัตรประชาชนและต้องเป็นศาสนาที่ได้รับการยอมรับด้วย ทัศนะเรื่องเสรีภาพในการนับถือศาสนาข้อนี้ -- ซึ่งมองเห็นได้อย่างชัดเจนว่าแตกต่างอย่างเด่นชัดจากเสรีภาพในการนับถือศาสนาเช่นในตะวันตก -- โดยแก่นแท้แล้ว สอดคล้องกับทัศนะของมุสลิม เรื่องความรับผิดชอบที่รัฐมีต่อศาสนา

ระเบียบข้อบังคับที่รัฐบาลกำหนดให้กับขบวนการที่เกี่ยวเนื่องกับพลังจิตทั้งหลาย ขยายมาจากนโยบายสมัยอาณานิคม ราชสำนักในแบบจารีตประเพณี ถูกระบอบอาณานิคมเปลี่ยนให้ไปเป็นองค์ประกอบหนึ่งภายในรัฐใหม่ ทว่านโยบายต่าง ๆ ของสมัยอาณานิคมมีจุดมุ่งหมายเพื่อสะกัดกั้นอิสลามเป็นสำคัญ ความเป็นพันธมิตรระหว่างราชสำนักกับระบอบอาณานิคมนี้ ซึ่งบังเอิญสอดคล้องไปกันได้กับประชากรส่วนที่มีความเชื่อแบบประสมจากหลายศาสนา ส่วนที่เชื่อเรื่องพลังเร้นลับ และส่วนที่รับได้แนวคิดมาจากอินเดีย ดังนั้นจึงทำให้ความเป็นปรปักษ์ระหว่างอิทธิพลของอิสลามและของราชสำนักซึ่งมีมาตั้งแต่ยุคก่อนอาณานิคม ยังคงดำเนินต่อมา ความเป็นปรปักษ์กันนี้ สอดคล้องอีกเช่นกัน กับความตึงเครียดที่เกิดขึ้นระหว่างอิสลามกับระเบียบใหม่ ทว่าในขณะเดียวกัน ดัตช์ก็หวั่นไหวกับอันตรายจากความเคลื่อนไหวของผู้ที่เชื่อในพลังเร้นลับและของผู้ที่มีความเชื่อเรื่องศาสดาผู้ที่จะนำมาซึ่งยุคแห่งความมั่งมีศรีสุข การควบคุมดูแลขบวนการเหล่านี้ดำเนินสืบมาอย่างต่อเนื่องมานับตั้งแต่ที่อินโดนีเซียได้เอกราช โดยผ่านทางปาเกม ปาเกมเป็นหน่วยงานหนึ่งของกระทรวงยุติธรรม ซึ่งมีขึ้นมาตั้งแต่ค.ศ.1954 ปาเกมมีสำนักงานอยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ เพื่อทำหน้าที่ควบคุมดูแลการประชุมและเก็บหลักฐานบันทึกต่าง ๆ แม้กระทั่งกิจวัตรที่มีลักษณะจิตวิญญาณในบ้านของปัจเจกบุคคล และการรักษาของแพทย์แผนโบราณ (*ดูกุน*) ก็จำเป็นต้องมีใบอนุญาตและมีการจดทะเบียน นอกจากนี้แล้ว กระทรวงศาสนายังวิจัยเรื่องการประกอบพิธีตามขนบพื้นบ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับ อยู่ภายในขอบเขตอำนาจหน้าที่ของทางกระทรวงฯ มาจนกระทั่งถึงค.ศ.1978 กระทรวงศาสนา

ตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะชี้นำผู้เชื่อถือเรื่องพลังเร้นลับ ให้หันมาหาหลักปฏิบัติที่อยู่ในกฎเกณฑ์ ด้วยการสร้างความเข้าใจอย่างกระจ่างชัดว่า ความเชื่อในพลังเร้นลับ มีกำเนิดมาจากอิสลาม

ในระเบียบใหม่ เป้าหมายในการพยายามมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การได้มาซึ่งสิทธิธรรมซึ่งไม่จำต้องต้องสังกัดศาสนา การที่ขบวนการต่าง ๆ เลือกใช้คำว่า *เกเปอร์จายาอาน* ในค.ศ.1970 นั้น เป็นการเสี่ยงต่อโอกาสที่จะอ้างสิทธิธรรมตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับปีค.ศ.1945 ซูการ์โนนำรัฐธรรมนูญฉบับ ปี ค.ศ.1945 ดังกล่าวนี้มาปรับใช้ใหม่ในค.ศ.1959 และในสมัยของซูฮาร์โต้ รัฐธรรมนูญนี้ ก็ยังคงเป็นกฎหมายที่ล่วงละเมิดมิได้ เพราะเป็นแก่นของปรัชญาทางการเมืองของชาติ ซึ่งควบคู่อยู่กับหลักปัญจศีล ระหว่างการประชุมอย่างรีบร้อน ซึ่งมีการร่างบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับปีค.ศ.1945 นั้น ได้มีการขยายการพิจารณาวรรคที่ 29 ของส่วนที่ 11 (เรื่องศาสนา) ให้กว้างออกไป วรรคดังกล่าวมีข้อความว่า “ชาติตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อถือศรัทธาในพระเจ้า [*เกตุฮานาน ยาง มหา เอซา*] ชาติให้การค้ำประกันเสรีภาพของพลเมืองแต่ละบุคคล ในอันที่จะเลือกศาสนาของตนเอง และในอันที่จะสวดภาวนาตามศาสนาหรือความเชื่อถือศรัทธา (ตาม *เกเปอร์จายาอาน*) ของตนเอง” สำหรับผู้ที่เชื่อในพลังจิตที่มีความคิดปรารถนาความเป็นอิสระ เห็นว่า กุญแจสำคัญนั้นอยู่ที่การรวมเอาคำว่า “ความเชื่อถือศรัทธา” (*เกเปอร์จายาอาน*) เข้าไว้ด้วย พวกเขาตีความข้อความนี้ว่า เป็นการให้สิทธิธรรมในการประกอบพิธีที่อยู่นอกศาสนา ตราบเท่าที่วัตรปฏิบัติเหล่านั้น มุ่งไปที่พระเจ้าองค์เดียวด้วยเช่นกัน โกลคาร์ ซึ่งเป็นกลุ่มปฏิบัติงานของรัฐบาล ให้การสนับสนุนโดยอ้อมแก่การประชุมสมัชชาที่ยอกยาการ์ตาในตอนปลายปีค.ศ.1970 ในที่ประชุมดังกล่าว ฝ่ายที่เชื่อเรื่องพลังเร้นลับให้เหตุผลโต้แย้งว่า พวกเขาถูกลิดรอนสิทธิอย่างไม่เป็นธรรม และกล่าวว่าสถานภาพของพวกเขานั้น โดยหลักการแล้ว ก็น่าจะเท่าเทียมกันกับสถานภาพของศาสนาต่าง ๆ อยู่แล้ว ในค.ศ.1973 ขบวนการอิสระทั้งหลาย ได้รับการยอมรับว่า เป็นทางเลือกที่ถูกต้องตามกฎหมาย ภายในเงื่อนไขของรัฐธรรมนูญฉบับปีค.ศ.1945 จึงเป็นเรื่องที่ถูกต้องตามกฎหมาย ที่พลเมืองจะระบุชื่อขบวนการพลังเร้นลับ ลงในบัตรประชาชนของตนเองแทนการระบุชื่อศาสนา ในทางปฏิบัติแล้ว เจ้าหน้าที่ปกครองในท้องถิ่นต่างมองว่า การกระทำเช่นนี้เป็นการบ่อนทำลายชาติ และในช่วงที่มีการสำรวจสำมะโนประชากรในค.ศ.1980 ทางการก็มิได้จดบันทึกและทำสถิติเกี่ยวกับการสังกัดในขบวนการที่เชื่อเรื่องพลังเร้นลับแต่อย่างใด

ต่อจากนั้น การออกกฎหมายการสมรสฉบับปีค.ศ.1974 ส่งผลให้เกิดแนวทางชี้นำที่เปิดกว้างยิ่งขึ้น กฎหมายนี้ทำให้ข้อกำหนดสำหรับชาวชวา ที่ต้องปฏิบัติตามพิธีกรรมของอิสลาม คลายความเคร่งครัดลง แม้ว่าความพยายามของรัฐบาล ในอันที่จะวางหลักเกณฑ์การสมรสในแบบที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา จะถูกถอนออกไป แต่ภายในหลังปีค.ศ.1974 กลุ่มที่เชื่อพลังเร้นลับบางกลุ่ม ก็จัดพิธีสมรสตามแบบของตนเอง ในตอนต้นปีค.ศ.1978 ความรับผิดชอบในการควบคุมดูแลกลุ่มผู้มีความเชื่อในพลังจิตที่เป็นอิสระ ซึ่งปกติแล้ว เรียกกันว่า *เกบาติน่าน* (แปลตามตัวอักษรว่า “ศาสตร์ของภายใน”) เรื่อยมาจนกระทั่งถึงเมื่อไม่นานมานี้ ถูกย้ายจากกระทรวงศาสนาไปยังกระทรวงศึกษาธิการและ

วัฒนธรรม เท่ากับทำให้การอ้างสิทธิในทางกฎหมายของอิสลาม ที่จะควบคุมลัทธิความเชื่อเหล่านี้อ่อนแอลง การเปลี่ยนแปลงในด้านกฎหมาย มีผลกระทบในขอบเขตจำกัด และในหลาย ๆ บริเวณ ก็ถือกันว่า การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทั่วไปได้ล่วงรู้ถึงกฎหมายใหม่ ๆ เป็นการยุยงให้เกิดความแตกแยก กฎหมายดังกล่าวกระตุ้นให้มีการโต้เถียงกันในเรื่องหลักคำสอนของอิสลาม และสร้างความสับสนในทางปฏิบัติ สุบัด ขบวนการของชวานิยมซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันมากที่สุดในนานาประเทศ ได้ถอนตัวออกจากองค์การหลักของตน ในต้นปีค.ศ.1978 การถอนตัวเกิดขึ้นภายหลังจากที่เจ้าหน้าที่เอสเคเคของชวาตะวันออกดูเหมือนว่าจะกดดันสมาชิกของตน ให้ระบุตัวเองว่าเป็นเอสเคเคแทนที่จะระบุชื่อศาสนาที่สังกัด

ในทางทฤษฎีแล้ว การก่อตั้งสำนักอำนวยการขึ้นในกระทรวงศึกษาธิการและวัฒนธรรม เท่ากับว่าได้ยุติการเกณฑ์ให้*เกบาตินาน* ไปอยู่ภายใต้กรอบศาสนา หน่วยงานดังกล่าว เริ่มต้นจัดทำบัญชีรายชื่อขบวนการต่าง ๆ จัดพิมพ์เอกสารที่เป็นหลักฐานสำคัญ และริเริ่มการติดต่อกับขบวนการต่าง ๆ ที่มิได้อยู่ในชวา การเปลี่ยนแปลงภายในสำนักอำนวยการ ในระยะหลัง ๆ เกิดขึ้นประจวบพอดีกับการเกิดสิ่งที่ดูเหมือนเป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของรัฐบาล เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง*เกบาตินาน*กับศาสนา ในช่วงทศวรรษ 1970 นักเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมให้เหตุผลโต้แย้งว่า การแสดงตนว่าเป็น ผู้อยู่ในสังกัด*เกบาตินาน* ก็นับว่าได้ปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ให้พลเมืองธำรงความเชื่อถือศรัทธาต่อพระเจ้าอย่างเพียงพอแล้ว การตีความในระยะหลัง ๆ กลับแคบลงไป และการเป็นสมาชิกสังกัดขบวนการพลังจิต ก็ถูกแยกออกจากคำถามเรื่องสมาชิกภาพทางศาสนาซึ่งยังจำเป็นต้องมีศาสนาที่นับถืออยู่ ลูกตุ้มได้แกว่งกลับมายังตำแหน่งที่เคยอยู่ในตอนปลายทศวรรษ 1960 ผู้ที่มีความคิดแนวชวานิยมส่วนใหญ่ ยังคงถือว่า การปฏิบัติที่เกี่ยวกับความเชื่อในพลังเร้นลับของตน เป็นเรื่องส่วนตัว และแยกออกเป็นคนละเรื่องกับการระบุว่าบุคคลสังกัดอยู่กับศาสนาอะไร นอกจากนี้ แรงกดดันที่ให้สมาชิกของขบวนการ ยังคงรักษาสังกัดทางด้านศาสนาไว้ ก็เพิ่มขึ้นมาเรื่อย ๆ เช่นกัน

ในเขตที่นับถือศาสนาอิสลามที่อื่น ๆ เช่นในซูลูและมินดาเนา การเปลี่ยนแปลงมีความคลาดเคลื่อนทางสังคมมาเพิ่มสีสันให้ ในฟิลิปปินส์ซึ่งคนส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกนั้น โดยพื้นฐานแล้ว ศาสนจักรมีทัศนะในแนวอนุรักษ์ และผูกพันอย่างใกล้ชิดกับรัฐบาลซึ่งชนชั้นสูงมีอิทธิพลครอบงำอยู่ แม้จะมีกระแสแนวคิดด้านเทววิทยาที่ว่าด้วยความเป็นอิสระเสรีซึ่งแพร่มาจากลาตินอเมริกา และแม้ว่าผู้นำของคริสต์จักรบางคน อาทิเช่นพระคาร์ดินาล ซิน จะมีจุดยืนในเชิงวิพากษ์ต่อกรณีของประธานาธิบดีมาร์คอส แต่แนวโน้มโดยทั่วไปของคริสต์จักร ก็เป็นแบบอนุรักษนิยม ทัศนคติเช่นนี้มีรากฐานอยู่ทั้งที่กำเนิดทางด้านสังคมของผู้นำของคริสต์จักร และการที่คริสต์จักรต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างเด็ดเดี่ยวเหนียวแน่น ซึ่งมีมานับตั้งแต่เมื่อมีการต่อต้านขบวนการฮุคในทศวรรษ 1950 รัฐบาลมนิลาดำเนินการจากจุดที่ได้เปรียบ นโยบายของรัฐบาลต่อกรณีที่เกิดขึ้นในภูมิภาคทางตอนใต้ ของ

ประเทศประกอบด้วยยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาและการรวมชาติ ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานและธุรกิจของชาวคริสต์ทางเหนือ ลงไปยังบริเวณที่ดูเหมือนจะยังค่อนข้างด้อยพัฒนาอยู่ส่วนทางใต้ สำหรับ ชาวท้องถิ่นที่เป็นมุสลิมทางใต้นั้น โครงการเหล่านี้ แสดงถึงการนำระบอบอาณานิคมชนิดเข้มข้นมาบังคับให้แก่พวกเขา โดยแปลงโฉมเสียใหม่ในรูปของลัทธิชาตินิยม

ในสภาวะแวดล้อมที่มีการหลั่งเลือดกันเป็นพัก ๆ เช่นนี้ การแยกการเปลี่ยนแปลงแนวทางการปฏิบัติศาสนกิจ ออกจากเรื่องความสัมพันธ์ทางด้านสังคม-เศรษฐกิจและการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ ระหว่างชาวใต้ที่เป็นมุสลิมยากจน กับชาวเหนือที่ค่อนข้างมั่งคั่ง ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการอุปถัมภ์ นั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ นโยบายของมาร์คอสเป็นตัวที่กระตุ้นที่ทำให้มีการก่อตั้งสันนิบาติชาตินิยมมุสลิมฟิลิปปินส์ขึ้นในค.ศ.1967 สันนิบาตดังกล่าว ได้กลายมาเป็นแนวร่วมปลดปล่อยชาติโมโร (เอ็มเอ็นแอลเอฟ) แนวร่วมมีองค์กรในด้านการทหารสังกัดอยู่หน่วยหนึ่ง ซึ่งเติบใหญ่ขึ้นอย่างรวดเร็วตลอดทศวรรษ 1970 มิซอรี ผู้นำที่มีไหวพริบและเปิดตัวต่อสาธารณชนมากที่สุดของขบวนการนี้ ในท้ายที่สุดได้ไปขอความสนับสนุนจากลิเบีย และได้ประสมประสานลัทธิชาตินิยมของอิสลาม เข้ากับลัทธิประชานิยมแนวมาร์กซิสต์ นอกจากนี้แล้ว เส้นสายสัมพันธ์ทางด้านศาสนา ร่วมไปกับสายสัมพันธ์ทางเชื้อชาติยังได้กลายมาเป็นสะพานเชื่อมโยง ซึ่งสร้างความยุ่งยากซับซ้อนให้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างมนิลากับกัวลาลัมเปอร์ ชาวทอซุค ซึ่งอาศัยอยู่ทั้งในซูลูและซาบาห์ ได้สถาปนาความสัมพันธ์ในการปฏิบัติงานข้ามพรมแดนขึ้น ในช่วงเวลาระหว่างค.ศ.1973 ถึงค.ศ.1978 ได้มีการดำเนินขั้นตอนที่เป็นก้าวสำคัญ เพื่อสร้างความสม่ำเสมออย่างเป็นกิจวัตรให้แก่การค้าระหว่างซูลูกับซาบาห์ และเพื่อปรับระบบกฎหมายของชาติ ให้คำนึงถึงกฎของมุสลิมในท้องถิ่น ขั้นตอนเหล่านี้ ช่วยดับความเร่าร้อนเป็นไฟของความคิดเรื่องการแยกดินแดนลงไปได้บ้าง ทว่าความคิดนี้ ยังคงเป็นบาดแผลที่สร้างความเจ็บปวดอยู่เรื่อยมา และเป็นหนึ่งในมรดกหลายอย่างหลายประการ ที่ตกทอดมาจากยุคของมาร์คอส ซึ่งเป็นปัญหาสร้างความเดือดร้อนให้แก่รัฐบาลอาควิโนด้วยเช่นกัน[36]

ในสภาวะแวดล้อมของมาเลเซีย การสร้างความเป็นอิสลาม ดำเนินไปอย่างเข้มข้น โดยกระทำในบทบาทของการเป็นสื่อเพื่อสร้างความสมัครสมานสามัคคีในหมู่ชาวมาเลย์ รัฐบาลให้การเกื้อหนุนการดำเนินงาน ด้วยการประกาศให้วันนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ ของมุสลิม เป็นวันหยุดราชการ และเชิดชูค่านิยมแนวอิสลามในด้านการศึกษาและเศรษฐกิจ รัฐบาลยังส่งเสริมขบวนการซึ่งมุ่งหมายให้คนภายในประเทศ เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม หรือ*ดักวาห์* ความสัมพันธ์ระหว่างกฎอิสลามและกฎหมายแห่งชาติในมาเลเซีย ยังคงซับซ้อนยุ่งเหยิง ส่วนหนึ่งเนื่องจากความแตกต่างที่มีอยู่ในระหว่างรัฐต่าง ๆ ของมาเลเซีย นโยบายสมัยอาณานิคมอนุญาตให้สุลต่านยังคงมีสิทธิทางศาสนาบางประการ

---

[36] T.J.S. George, ***Revolt in Mindanao,*** Kuala Lumpur, 1980, 195-207, 234-5, 266-7.

ภายในรัฐสุลต่าน ส่วนในรัฐสมัยใหม่ เจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น ก็ยังคงมีอำนาจอย่างสำคัญในส่วนนี้ ตน มุสตาฟา ขณะที่ทำหน้าที่เป็นมุขมนตรีในซาบาห์ เป็นผู้ที่ทำให้ผู้คนเกิดความประทับใจศาสนาอิสลามได้อย่างโดดเด่นเป็นพิเศษ ระหว่างการปฏิบัติงานของเขาเพื่อต่อต้านอิทธิพลของคริสเตียนและส่งเสริมให้ผู้คนเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม

นับตั้งแต่ปีค.ศ.1960 เป็นต้นมา รัฐบาลได้ดำเนินการจัดเก็บ*ซากัต* หรือภาษีศาสนา โดยรัฐต่าง ๆ ดำเนินการจัดเก็บข้าว 10 เปอร์เซ็นต์ ในขณะเดียวกัน ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ก็จัดเก็บ*ซากัต*ส่วนของตนเองไว้เช่นกัน ในบริเวณที่เป็นเขตเมือง ประชาชนจ่ายเป็นภาษีพิเศษแทน ในค.ศ.1968 การจัดเก็บภาษีส่วนนี้มีมูลค่าประมาณ 3.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ เงินเหล่านี้ นำไปใช้ในการก่อสร้างและบำรุงการศึกษาที่เกี่ยวกับศาสนา การให้ความช่วยเหลือแก่คนยากจนโดยตรง และแม้กระทั่งนำไปใช้ในบางในบางโครงการที่มีแนวโน้มในทางธุรกิจ[37] ในที่อื่น ๆ รัฐบาลแห่งชาติมิได้เข้ามีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในการเก็บภาษีศาสนา ในอินโดนีเซีย เรื่องนี้ ทำกันโดยผ่านองค์กรเอกชน เช่น องค์กรมูฮัมมาดิยาห์ ซึ่งเก็บรวบรวมและจัดสรร*ซาดัต*กันในระดับท้องถิ่น

ทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยหลังสงคราม การเดินทางทางอากาศที่เพิ่มขึ้น ช่วยอำนวยให้การเดินทางไปประกอบพิธี*ฮัจญ์* สะดวกขึ้น ในอินโดนีเซียและมาเลเซีย การเดินทางได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลซึ่งประสานการดำเนินงานในแบบรวมศูนย์ เมื่อถึงทศวรรษ 1980 นั้น มีผู้แสวงบุญชาวอินโดนีเซียเดินทางไปยังเม็กกะปีหนึ่ง ๆ กว่า 70,000 คน ส่วนของมาเลเซีย ผู้แสวงบุญเพิ่มขึ้นจากประมาณ 5000 คน เป็น 15,000 คน ในช่วงเวลาระหว่างปีค.ศ.1965 ถึงค.ศ.1980 และในปีค.ศ.1980 เดียวกันนี้ ผู้แสวงบุญที่เดินทางออกจากที่อื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีจำนวนกว่า 7500 คน[38]

คณะผู้เผยแพร่ศาสนาและคริสต์จักรของคริสเตียน ยังคงดำเนินงานอย่างแข็งขันทั่วพื้นที่ส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะผู้ทำงานนี้เป็นประหนึ่งตัวแทนของถนนแห่งความต่อเนื่องให้กับอิทธิพลของตะวันตก โดยผ่านงานด้านการศึกษาและงานด้านสุขภาพอนามัย ในบริเวณต่าง ๆ อย่างเช่นติมอร์ อีเรียน จายาหรือในหมู่ชาวกะเหรี่ยง ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว สถาบันคริสเตียนได้สร้างเครือข่ายงานที่เป็นอิสระขึ้นมา ซึ่งอาจเป็นภัยคุกคามอำนาจการควบคุมของรัฐ หรืออย่างน้อยก็ดูเหมือนว่าจะบ่อนทำลายอำนาจการควบคุมของรัฐลง ในแง่นี้ คริสต์จักรต่าง ๆ อาจเทียบได้กับการปฏิบัติหน้าที่ของเครือข่ายงานของมุสลิมในมินดาเนาและซูลู ในอินโดนีเซียและมาเลเซีย รัฐบาลถูกกดดันให้ต้องสนองตอบต่อความรู้สึกที่อ่อนไหวของมุสลิม ด้วยการสะกัดกั้นการเผยแพร่ศาสนาคริสต์อย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณดังเช่นอาเจะห์ ซึ่งเป็นบริเวณที่เคยมีการประท้วงของประชาชนเพื่อต่อต้านการก่อสร้างโบสถ์คริสเตียน แม้ว่าการประท้วงนี้ จะเป็นความคิดริเริ่มที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น

---

[37] von der Mehden, 58.

[38] Ibid., 62.

นั้นเองโดยแท้ก็ตาม ในตอนปลายทศวรรษ 1970 รัฐบาลอินโดนีเซียกดดันคณะเผยแพร่ศาสนาที่มาจากต่างแดน โดยกำหนดให้นำคนท้องถิ่นมาปฏิบัติงานแทนมิสชันนารีชาวต่างชาติ

แม้กระทั่งในนครรัฐที่เน้นเรื่องวัตถุและแยกกิจการศาสนาออกจากงานบ้านเมืองเช่นสิงคโปร์ รัฐบาลก็ยังเอาตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันเอาการเอางาน ทั้งกับการส่งเสริมและการจัดระเบียบของชีวิตทางด้านศาสนา เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1970 ศาสนาขงจื๊อได้รับการส่งเสริม ในฐานะหลักความคิดความเชื่อซึ่งตรงกับความสนใจของรัฐบาล ในเรื่องเสถียรภาพทางสังคม ในทศวรรษ 1980 การส่งเสริมนี้ ได้รับการเน้นหนัก ในฐานะหนทางหนึ่ง เพื่อส่งเสริมการให้การสนับสนุนครอบครัวแบบขยายสำหรับคนชรา—ทั้งนี้เพื่อลดความต้องการด้านสวัสดิการที่เรียกร้องจากทางรัฐ เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1980 รัฐบาลกังวลกับความเติบใหญ่ของแนวคิดที่ยึดมั่นต่อหลักศาสนาดั้งเดิม หรือฟันดาเมนทัลลิสม์ และความบาดหมางที่อาจเกิดขึ้นได้ เอกสารปกขาว ซึ่งว่าด้วย “การรักษาความสมานฉันท์ทางศาสนา” ถูกนำมาขึ้นมาพิจารณากันในรัฐสภาเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ.1989 และได้กล่าวถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งทางสังคมที่เกิดขึ้นในปลายทศวรรษ 1980 ความขัดแย้งเหล่านี้เกี่ยวพันกับพวกที่ยึดมั่นต่อหลักศาสนาดั้งเดิมที่ก้าวร้าว ทั้งที่เป็นมุสลิมและเป็นโปรเตสแตนท์ พวกมุสลิมโต้ตอบด้วยความเดือดดาล เมื่อพวกโปรเตสแตนท์ใช้คำว่า “พระอัลเลาะห์” แทนคำว่า “พระเจ้า” อันเป็นคำแปลซึ่ง รัฐบาลมาเลเซียได้สั่งห้ามไปแล้ว พวกฮินดูดราวิเดียนและอารยัน ต่างกล่าวหาซึ่งกันและกัน และนอกจากนั้นแล้ว ยังร้องทุกข์ด้วยว่า พวกคริสเตียนก้าวร้าวมากเกินเหตุ ในขณะเดียวกัน พวกซิกห์และฮินดูก็นำความตึงเครียดของเอเชียใต้ เข้ามายังสิงคโปร์อีกด้วย

เสียงสะท้อนที่แสดงความแตกต่างทางด้านศาสนา ยังคงเป็นรากฐานที่อยู่เบื้องใต้หรือเกี่ยวพันซึ่งกันและกันกับการเมืองต่อไป และความตึงเครียดที่เกิดขึ้นภายในชาติต่าง ๆ ในส่วนหมู่เกาะ ก็มีลักษณะเป็นเรื่องของศาสนาอย่างชัดแจ้ง ทางใต้ที่เป็นมุสลิมและทางเหนือที่เป็นคาทอลิก ไม่ลงรอยกันตลอดช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ของฟิลิปปินส์สมัยใหม่ ในมาเลเซีย ปัญหาศาสนามาบรรจบเข้ากับปัญหาเชื้อชาติ—เช่นข้อกำหนดให้ชาวมาเลย์นับถือศาสนาอิสลาม สะท้อนให้เห็นอย่างถ่องแท้ ถึงความตึงเครียดที่มีอยู่ระหว่างกลุ่มชาวจีนและชาวมาเลย์ ในอินโดนีเซียแน่นอนว่า ตัวกำหนดรูปลักษณ์ที่สำคัญของการเมืองของประเทศ คือการแบ่งแยกกันในขั้นพื้นฐาน ระหว่างอิสลามตามจารีตประเพณีเดิมที่ผสานความคิดความเชื่ออื่น ๆ เข้ามาประกอบ กับอิสลามที่ยึดหลักคัมภีร์แท้ตายตัวตามแบบยุคสมัยใหม่ ในทศวรรษ 1950 พวกคอมมิวนิสต์ดึงการสนับสนุนจากชาวชวาที่มีความเชื่อผสมผสานกันจากหลายศาสนาและความเชื่อ และการต่อต้านคอมมิวนิสต์ รุนแรงมากที่สุดในหมู่เยาวชนมุสลิม ซึ่งมีส่วนช่วยกองทัพในการกำจัดคอมมิวนิสต์ในทศวรรษ 1960 ในส่วนแผ่นดินใหญ่ แม้ว่าจะมิได้มีชื่อเสียงโดดเด่นเท่ากับส่วนหมู่เกาะ แต่ความตึงเครียดทำนองเดียวกันนี้ ก็เป็นที่ประจักษ์อยู่ทั่วทุกรัฐของส่วนแผ่นดินใหญ่ด้วยเช่นกัน ในเวียดนาม ปัญหาศาสนาร้อยผสานเข้าไปในการเมืองที่ว่าด้วยการปฏิวัติของเวียดนามซึ่งกินเวลายาวนานถึงสามสิบปี ในช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 คาทอลิกจากทาง

เหนือของประเทศ บางครั้ง ก็ปฏิบัติงานร่วมกับลัทธิผสมผสานที่มาจากทางใต้ เพื่อต่อต้านการปฏิวัติแนวสังคมนิยม ในพม่า พุทธศาสนิกชนที่พูดภาษาพม่าจากบริเวณที่ลุ่ม ถูกต่อต้านจากพวกกะเหรี่ยงที่นับถือศาสนาคริสต์ การต่อต้านมีขึ้นตั้งแต่ตอนที่ได้เอกราชเสียด้วยซ้ำ ในไทยชนกลุ่มน้อยที่เป็นมุสลิมและพูดภาษามาเลย์ทางใต้ของประเทศ มิได้ให้ความเห็นชอบ หรือรวมตัวเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในรัฐ อันเป็นรัฐที่ให้ความสำคัญอย่างมากทีเดียว กับความมีเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ไทย ผนวกกับระบบกษัตริย์ตามแบบอย่างของอินเดีย และการนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท

การวางกฎระเบียบใหม่ในวิถีปฏิบัติของประชาชน

กล่าวโดยรวมแล้ว การปกครองแบบอาณานิคม มิได้ทำให้ชนกลุ่มน้อยเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ เข้ามารวมอยู่ในรัฐ ได้มากยิ่งไปกว่าที่รัฐ--ที่มีมาแต่เดิมในที่ลุ่ม ได้เคยทำมา ในบริเวณรอบนอก หรือบริเวณชายขอบของรัฐอาณานิคมที่มีการปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง พลังของยุคสมัยใหม่ฝ่ายต่าง ๆ ส่วนใหญ่แล้ว ปฏิบัติการโดยผ่านช่องทางดังเช่นการเผยแพร่ศาสนา เป็นต้น นับจากปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าเป็นต้นมา ผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์ ทำให้ชุมชนต่าง ๆ เช่นชุมชนชาวกะเหรี่ยงในพม่าและชุมชนชาวบาตักในสุมาตรา ได้มีโอกาสติดต่อสัมพันธ์ทั้งกับคริสต์ศาสนา และกับการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งในส่วนการศึกษาสมัยใหม่นี้เกิดขึ้นอย่างมิใช่เป็นเรื่องบังเอิญ ในยุคหลังสงครามรัฐเอกราช ซึ่งมีชนผู้พูดภาษาพม่า ไทย เวียดนาม ตากาล็อกและชวา มีอิทธิพลครอบงำอยู่ ได้เป็นหัวหอกในการบุกเบิกนโยบายใหม่อย่างเข้มแข็ง เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางด้านวัฒนธรรม นโยบายเหล่านี้ เป็นภัยคุกคามว่า จะนำไปสู่ความสาบสูญของชนเผ่าหรือชาติพันธุ์กลุ่มน้อยนับร้อย ๆ กลุ่ม ซึ่งเคยอาศัยอยู่ในเขตที่มีการสัญจรน้อยของภูมิภาค ที่เป็นเรื่องตลกร้ายอย่างขำกันไม่ออก ก็คือ นโยบายดังกล่าวมีผลเป็นภัยมากยิ่งกว่าระบบของตะวันตกที่มีมาก่อนหน้านี้เสียอีก ชุมชนของชนเผ่าต่าง ๆ ที่มีการปกครองตนเอง ยังเหลือตกค้างอยู่ในบริเวณที่ห่างไกลของที่ราบสูงฉานและมินดาเนา ของหมู่เกาะเมนตาวี และบริเวณบอร์เนียวที่อยู่ลึกเข้าไปภายใน หรือนิว กินี ชุมชนเหล่านี้ ถูกชักนำให้เข้ามาติดต่อโดยตรงและอย่างเป็นกิจวัตรสม่ำเสมอมากขึ้นเป็นลำดับกับสถาบันการปกครองแบบใหม่ กับธุรกิจทุนนิยมของต่างชาติ การศึกษาของชาติ และการดูแลสุขอนามัยแบบสมัยใหม่

ด้วยเหตุนี้ เราจึงอาจจะสังเกตเห็นว่า แม้ว่าระบอบอาณานิคมจะเป็นฝ่ายวาดแผนที่กำหนดเขตแดนของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคให้แก่เราในปัจจุบัน แต่รัฐเอกราชเองต่างหาก ที่เป็นฝ่ายที่กำหนดนโยบาย อันมีจุดมุ่งหมายที่จะรวมชนชาติต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ภายในพรมแดนเหล่านั้น ให้มีความเป็น

อันหนึ่งอันเดียวกันในด้านวัฒนธรรม ในทำนองเดียวกัน ในสังคมหมู่บ้านที่เพาะปลูกข้าว ซึ่งยังคงเป็นรากฐานของประชากรส่วนใหญ่ในภูมิภาค การควบคุมของรัฐในยุคหลังสงคราม ได้บุกแทรกเข้าไปได้มากเกินหน้าการแทรกแซงของอาณานิคมอย่างลิบลับ เกือบทั่วทุกแห่งของภูมิภาค เคยมีหัวหน้าและสภาหมู่บ้าน ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนท้องถิ่น ตัวแทนเหล่านี้คอยสะกัดกั้นมิให้กำลังจากภายนอก แทรกแซงเข้ามาในบริเวณหมู่บ้าน ด้วยการเป็นสื่อกลางคอยไกล่เกลี่ย มาบัดนี้ ความสำคัญของหัวหน้าหมู่บ้านลดลงไปอยู่ในระบบราชการในระดับที่ล่างลงไปทุกที ระบบราชการตอบสนองต่อความเรียกร้องต้องการของท้องถิ่น น้อยลง ที่น้อยลงไปเช่นกัน คือสิทธิในที่ดินของผู้อยู่อาศัยในหมู่บ้าน และความหนักแน่นแข็งขันในการติดต่อกับอาณาจักรของภูติผีวิญญาณของท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวโยงกันอยู่

แม้จะมีการแทรกแซงพวกนี้ แต่กิจกรรมที่มีมาตามประเพณีแต่ครั้งโบราณ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างชัดแจ้ง ก็ยังคงมีอยู่มากมายและหลายหลาก วัฒนธรรมประจำชนเผ่าและประจำหมู่บ้านเป็นอันมาก ยังคงเข้มแข็งมีชีวิตชีวา และความยึดมั่นถือมั่นต่อพิธีกรรมต่าง ๆ ยังคงมีอยู่ควบคู่ไปกับความเคารพต่อภูติผีวิญญาณตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย วิธีการเยียวยารักษาความป่วยไข้ที่สัมพันธ์กับภูติผีวิญญาณ ยังคงมีอยู่อย่างแพร่หลาย เช่นเดียวกับพิธีเข้าทรงและอำนาจคุณไสยที่แฝงอยู่คนธรรมดาสามัญทั่วทุกหนทุกแห่ง ยังคงใช้เครื่องลางของขลังและยากลางบ้าน พิธีกรรมต่าง ๆ ตามบ่อน้ำซับอันศักดิ์สิทธิ์ ช่วยให้ผู้คนได้พบคู่รัก และนักศึกษา ก็ยังไปเยือนหลุมฝังศพของปู่ย่าตายายเพื่อติดต่อกับวิญญาณ ทว่าตอนนี้ ไปขอให้ช่วยให้ประสบความสำเร็จในการสอบในแบบสมัยใหม่ ในสังคมหมู่บ้าน การธำรงรักษาความเชื่อตามประเพณี เป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับการสืบเนื่องพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกและวงจรชีวิต

ความต่อเนื่องภายในชีวิตของพิธีกรรม สามารถเป็นเรื่องแปลกเด่นอย่างน่าทึ่งได้ แม้กระทั่งในบาหลี ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีผู้มาท่องเที่ยวกันอย่างคลาคล่ำมาเป็นเวลานาน การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ก็ยังสะท้อนถึงพิธีที่ทำกันในยุคก่อนสงคราม[39] ในฟิลิปปินส์นั้น มิได้จัดงานเฉลิมฉลองเฉพาะเทศกาลที่เป็นวันสำคัญทางศาสนาและวันหยุดประจำชาติเท่านั้น หากยังรวมถึงการฉลองผลเก็บเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เป็นวงจรของชีวิตด้วย นักบุญผู้อุปถัมภ์ตามคติคริสต์ศาสนา อยู่ในฐานะที่คล้ายคลึงกับฐานะของภูตผีผู้พิทักษ์ในส่วนอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้กระทั่งในหมู่ประชากรผู้อพยพชาวจีนที่กระจายอยู่ทั่ว เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ยังคงมีพิธีกรรมเหมือน ๆ กัน อยู่ ในเรื่องติดต่อกับ

---

[39] ความต่อเนื่องที่น่าทึ่งนี้ ปรากฏอย่างเป็นที่ประจักษ์อยู่ในภาพยนตร์สารคดีสามตอนของจอห์น ดาร์ลิง (John Darling) เรื่อง “Bali Triptych” (Bozado Pty Ltd, 1988). ในตอนที่สองที่มีชื่อเรื่องว่า “ทางเดินของวิญญาณ” (The Part of the Soul) นั้น ดาร์ลิงได้นำบันทึกงานพิธีในฟิล์มภาพยนตร์ซึ่งมีด (Mead)และเบตสัน (Bateson) ถ่ายเก็บไว้ในสมัยทศวรรษ 1930 มาเปรียบเทียบเป็นพิเศษ กับการบันทึกฟิล์มภาพยนตร์ของเขาเองในทศวรรษ 1980

วิญญาณ[40] ในชวา ชีวิตในหมู่บ้านยังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่พิธีกรรมของชุมชน แม้จะมีความจริงในข้อที่ว่าพิธีกรรมเหล่านี้ กลายเป็นเรื่องที่สิ้นเปลืองมากก็ตาม แรงบีบคั้นด้านการเงิน มิได้หยุดยั้งชาวบ้านในกาลิมันตัน (บอร์เนียว) บาหลี หรือพม่า มิให้แข่งขันเพื่อที่จะทำให้เด่นกว่ากันในการจัดงานศพหรืองานบวช และบ่อยครั้งที่งานพิธีเหล่านี้ ชักนำให้พวกเจ้าภาพต้องเป็นหนี้เป็นสินอย่างหนักหน่วง ส่วนมุสลิมที่ยึดคัมภีร์ดั้งเดิมในอินโดนีเซียหรือมาเลเซียนั้น แม้มิได้มีทีท่าว่าจะใช้จ่ายเกินเหตุในลักษณะนี้ แต่ความปรารถนาอย่างยั้งไม่อยู่ในทำนองเดียวกันนี้ ได้เข้ามาครอบงำให้บางคนใช้จ่ายฟุ่มเฟือยไปกับหะริ รายา ในตอนสิ้นสุดเดือนรามะดานที่มีการถือศีลอด

ศาสนาที่นับถือกันมาตามจารีตประเพณีเป็นศาสนาที่ประกอบด้วยความคิดความเชื่อหลาย ๆ แนวประสมประสานกัน ที่สำคัญคือรูปแบบต่าง ๆ ของพุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม และศาสนาคริสต์ ดังเช่นที่นับถือและปฏิบัติกันอยู่ในท้องถิ่น ศาสนาทั้งสามนี้ประสมกลมกลืนกันเข้ากับอิทธิพลที่แฝงเร้นอยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น และยังคงเป็นศาสนาที่มีผู้นับถืออย่างเป็นทางการจำนวนมากที่สุด ทว่าตามคำของผู้รู้ อาทิเช่นกูรู ระบุว่า จุดศูนย์รวมทางสังคมที่เป็นหัวใจในทุก ๆ หมู่บ้านของปากแม่น้ำแดงในเวียดนามตอนเหนือ ไม่เคยอยู่ที่วัดพุทธ หากอยู่ที่*ดินห์* *ดินห์*มีฐานะเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมและจัดงานเฉลิมฉลองอย่างอื่น ๆ ของชุมชน *ดินห์*จึงมีสิ่งปลูกสร้างที่เป็นสถานที่สำหรับการมาร่วมประชุมกันเพื่อทำพิธีกรรม พิธีกรรมนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างหรือรักษาความสมานฉันท์กับเทพเจ้า ซึ่งเป็นวิญญาณที่ให้การอุปถัมภ์ค้ำจุนหมู่บ้าน สำหรับประชาชนโดยทั่วไปนั้น วิญญาณของบรรพชน มีอยู่จริงอย่างไม่มีข้อสงสัยใด ๆ แม้ว่าปกติแล้ว พระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาจะมาปรากฏตัวในงานพิธีเสมอ แต่ก็มีบ่อย ๆ ที่พระสงฆ์จะมิใช่หัวใจของชีวิตของหมู่บ้าน ความอยู่ยงคงกะพันของความเชื่อที่มีตามหมู่บ้านดังกล่าว มีประจักษ์ให้เห็นในทศวรรษ 1970 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เวียดนามผ่านการปกครองระบอบคอมมิวนิสต์หลายทศวรรษมาแล้ว ในเวลานั้น "ได้มีการพบว่า ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน กำลังจะฟื้นฟูประเพณีเก่าด้วยการทำพิธีแห่แหนไปยัง*ดินห์* ซึ่งเป็นบ้านของชุมชนหมู่บ้าน อำนาจลึกลับของสถานที่นี้ – และการเมืองที่สัมพันธ์อยู่กับสถานที่—สันนิษฐานกันว่า ได้ถูกเปลี่ยนแปลงและโยกย้ายตำแหน่งไปพร้อม ๆ กับการสลายลงของระบอบอาณานิคม"[41]

ในย่านหมู่เกาะ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ในมินดาเนา เกี่ยวพันกับความเพียรพยายามของรัฐบาล ที่จะเกณฑ์ให้ชาวโมโรไปอยู่ใต้บังคับของรัฐคาทอลิก ซึ่งมนิลามีอิทธิพลครอบงำอยู่ ในมาเลเซีย สิ่งที่เรียกกันว่า "ภาวะฉุกเฉิน" ซึ่งเป็นสงครามระหว่างชาวจีน อังกฤษและมาเลย์ ยืดเยื้อไปจนตลอดทศวรรษ 1950 และผลักดันให้นักต่อสู้แบบกองโจร ต้องเข้าไปในบริเวณที่เป็นป่าของเซมัง บาง

---

[40] Cheu Hock Tong, ***The Nine Emperor Gods,*** Singapore, 1988.

[41] A.B. Woodside, ***Community and Revolution in Modern Vietnam,*** Boston, 1976, 259.

คนถูกบีบต้องข้ามพรมแดนเข้าไปในไทย และบางพวกต้องหลบเข้าไปยังหมู่บ้านซึ่งเพิ่งมีผู้อพยพมาก่อตั้งขึ้นใหม่[42] เหตุการณ์การเผชิญหน้าระหว่างอินโดนีเซียกับมาเลเซียในตอนต้นทศวรรษ 1960 ก็ดึงกองทัพให้เข้ามายังบริเวณพรมแดนของซาราวักและกาลิมันตันในทำนองเดียวกัน ปฏิบัติการทางทหารของอินโดนีเซีย เพื่อต่อต้านดัตช์ ในบริเวณที่กลายเป็นอีเรียน จายา สร้างช่องทางด้านการทหาร ให้แก่การรวมชาวอีเรียนเข้ามาอยู่ในรัฐอินโดนีเซีย คริสต์จักรและคณะผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ เพิ่งเข้ามาดำเนินกิจกรรมอย่างจริงจังและหนักหน่วงในอีเรียน จายาก็ต่อเมื่อถึงทศวรรษ 1950 แล้ว นั่นคือในช่วงทศวรรษสุดท้ายของการควบคุมของดัตช์ และนับตั้งแต่อีเรียน จายารวมเข้ากับอินโดนีเซีย*โดยพฤตินัย* ในค.ศ.1962 คริสต์จักรยังคงเป็นเครือข่ายที่เป็นทางเลือกสำคัญให้แก่อีเรียน จายานอกเหนือไปจากรัฐบาล ในช่วงเวลาต่อมา เกิดสงครามที่ยืดเยื้อระหว่างรัฐบาลกับเฟรติลิน ในอีสต์ติมอร์ ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในค.ศ.1975 ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะรวมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง เข้ามารวมอยู่ในชาติ และรัฐก็เผชิญกับการต่อต้าน ซึ่งบางครั้ง ก็อาศัยเครือข่ายงานของคาทอลิก การโยกย้ายชาววิสายานไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในมินดาเนาหรือโยกย้ายชาวชวาไปตั้งรกรากใหม่ในสุมาตรา อีเรียน จายา สุลาเวสีและกาลิมันตัน ก็เหมือนกับการขยายการทำป่าไม้อย่างรวดเร็ว คือมีผลในเชิงทำลายแบบอย่างการดำเนินชีวิตแบบหมุนเวียนเปลี่ยนที่ไปเรื่อย ๆ ซึ่งเสริมสร้างวัฒนธรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่น ซึ่งในอดีต เคยมีความหลากหลายอย่างยิ่ง

การติดต่อแลกเปลี่ยนกันระหว่างชนชาวเขากับชนที่อาศัยอยู่ในหุบเขา ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองหรือวิธีการประกอบพิธีตามประเพณีนั้น มีกลไกด้านวิธีการหรือกระบวนการอยู่ในตัว ที่จะช่วยบรรเทาความไม่เสมอภาคและรักษาระยะห่างกันไว้ ในขณะเดียวกัน รัฐบาลของรัฐต่าง ๆ ที่กำลังสร้างความทันสมัย ก็ดำเนินงานเพื่อที่จะรวมตำแหน่งหัวหน้าในท้องถิ่นหรือสภาหมู่บ้าน เข้ามารวมอยู่ในระบบการปกครองของชาติ เช่นเดียวกับในยุคอาณานิคม การเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์บางครั้ง ดูจะเป็นทางเลือกที่มีเสน่ห์ดึงดูดใจอยู่ แม้กระทั่งในประเทศไทย ซึ่งได้ดำเนินการเพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาทเข้าไปในเขตภูเขา แต่ชนชาวภูเขาบางกลุ่ม ก็ยังเลือกนับถือศาสนาคริสต์แทน งานการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ซึ่งมุ่งที่การแปลคัมภีร์ไบเบิล เอื้ออำนวยแก่การเปลี่ยนขนบประเพณีที่ใช้ภาษาพูดเป็นหลัก มาเป็นภาษาเขียน นับเป็นการเปิดหนทางไปสู่ความรู้หนังสือ ซึ่งตรงกับความสนใจของชนกลุ่มน้อย ที่ต้องการรักษาภาษาของตน พร้อม ๆ กับเข้าถึงการศึกษาสมัยใหม่ไปด้วย งานเผยแพร่ศาสนาคริสต์แก่ชาวเขานี้จึงเป็นการขัดขวางนโยบายชาตินิยม ซึ่งปกติแล้ว เน้นความรู้หนังสือโดยผ่านการเข้าเรียนในโรงเรียนที่สอนภาษาของชนชาติพันธุ์หลักของรัฐ ชาวกะเหรี่ยงจำนวนมากเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์หรือพุทธโดยการชักจูงจากผู้ประกอบพิธีแบบติสม์หรือชาวพุทธในศตวรรษที่ผ่านมา แต่ในหมู่พวกเขา พลังจิตของธรรมชาติ หรือ*ยวา* พลังจิตของ

---

[42] C.Keyes, ***The Golden Peninsula,*** London, 1977, 38.

วัฒนธรรมของชนเผ่า หรือ*มู กอว์ ลี* และของดวงวิญญาณบรรพชน หรือ*บคฮา* ก็ยังคงมีปฏิสัมพันธ์อยู่ แม้ในหมู่คนจำนวนมากมายที่รับนับถือศาสนาคริสต์แล้ว นับตั้งแต่ค.ศ.1962 เป็นต้นมา รัฐบาลเน วิน ดำเนินนโยบายกลืนชาติอย่างแข็งขัน ทว่าลัทธิชาตินิยมกะเหรี่ยงชาติทหาร ก็ยังคงหลงเหลืออยู่ตามชายแดนไทย-พม่า ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม -- ซึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยนั้น รับนโยบายของจีนมาใช้ -- ดำเนินการส่งเสริมการรู้หนังสือ โดยผ่านช่องทางของภาษาต่าง ๆ ของชนเผ่าที่มีมาแต่เดิมในพื้นถิ่น[43]

ตลอดช่วงเวลาส่วนใหญ่ในรอบสี่สิบปีที่ผ่านมา ประสบการณ์ของบริเวณที่เป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าต่าง ๆ เกือบทั้งหมดในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ ถูกกำหนดขึ้นโดยสงครามและการแทรกแซงของส่วนกลางรูปแบบต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความวุ่นวายยุ่งเหยิงตามมา เวียดมินห์พิชิตฝรั่งเศสในบริเวณเทือกเขาที่เดียน เบียน ฟูได้สำเร็จ เพียงเพราะโดยการร่วมมือเป็นพันธมิตรกับชนชาวเขา เวียดมินห์พึ่งพาอาศัยชาวเขาในการต่อสู้กับฝรั่งเศสมาโดยตลอด ความเป็นพันธมิตรนี้ช่วยวางพื้นฐานให้แก่การปกครองอย่างอิสระของชนเผ่าต่าง ๆ ภายในสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนามในระดับที่มากเป็นพิเศษ ทิวเขาอันหนำ ซึ่งเป็นพรมแดนที่คั่นระหว่างเวียดนาม กัมพูชาและลาว เป็นช่องทางที่เป็นกุญแจสำคัญในการจัดส่งเสบียงให้กับกองทัพของทหารกองโจรมาเป็นเวลาหลายสิบปี โดยในระยะแรก เป็นการจัดส่งเสบียงให้แก่เวียดนามในการต่อสู้กับฝรั่งเศส และต่อมากับอเมริกัน หลังจากนั้น ก็เป็นเส้นทางส่งเสบียงให้แก่เขมรที่ต่อต้านเวียดนาม บนที่ราบสูงฉาน ชาวกะเหรี่ยงซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ ต่อสู้กันเป็นพัก ๆ กับกลุ่มคอมมิวนิสต์ที่แยกตัวออก และกับพวกขุนศึกฝิ่น มาตั้งแต่ปีค.ศ.1948 ในทำนองเดียวกัน กษัตริย์สีหนุเองก็ทรงกำหนดขึ้นอย่างตั้งพระทัยที่ให้ พุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นเครื่องมือหลักที่สำคัญในการรวมชาติกัมพูชา อย่างน้อยก็จนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 1970 ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือและภาคใต้ของไทย มีขบวนการคอมมิวนิสต์หรือกองโจรของกลุ่มชาติพันธุ์เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ และนับตั้งแต่เกิดสงครามเป็นต้นมา รัฐบาลไทยก็รู้สึกว่า ความมั่นคงที่บริเวณชายแดน ขึ้นอยู่กับการกลืนชนกลุ่มน้อยเข้ามาร่วมอยู่ในวัฒนธรรมเถรวาทของบริเวณที่ลุ่มของประเทศ

ด้วยเหตุนี้ โครงการธรรมจาริกของไทยจึงได้เริ่มขึ้นอย่างมีจิตสำนึกในตัวเอง เพื่อส่งเสริมการเผยแพร่พุทธศาสนาแก่ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ด้วยเป้าหมายเพื่อการกลืนชาติ เมื่อถึงค.ศ.1967 โครงการส่งพระภิกษุไปแล้วหนึ่งร้อยรูป พระภิกษุได้รับคำสั่งให้คอยอธิบายถึงวัตรปฏิบัติของพระเมื่อมีชนพื้นถิ่น

---

[43] Ibid., 28-9.

เข้ามาไต่ถาม[44] ผู้สังเกตการณ์หมู่บ้านในบริเวณที่ลุ่ม กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า วัดในหมู่บ้าน ยังคงเป็นสถาบันที่เป็นหลักสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมของสังคมไทยในชนบท บางคนให้เหตุผลว่า เขตของหมู่บ้านในประเทศไทยภาคกลาง ถูกกำหนดขึ้นจากการที่หมู่บ้านเข้ามีส่วนร่วมอยู่กับวัดใดวัดหนึ่ง ในทุกๆ แห่ง การเข้ามีส่วนร่วมของชาวหมู่บ้านเป็นเรื่องที่เห็นชัดว่าเกี่ยวข้องกับพิธีทางศาสนา ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับวงจรการทำเกษตรกรรม และงานเฉลิมฉลองทางศาสนาที่กระทำกันอยู่ทั่วไป พระประจำหมู่บ้าน โดยมาก เป็นคนหนุ่ม ที่เข้ามีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการที่ใช้แรงงานซึ่งมีมากขึ้นเรื่อย ๆ รวมทั้งในด้านการอบรมจิตใจ หรือการสอนหนังสือ พระเหล่านี้ แม้ว่าขณะนี้อาจช่วยสร้างถนนหรือให้คำแนะนำแก่นายทหารในท้องถิ่น แต่ความเคารพนับถือที่ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ทางการ แสดงต่อพระภิกษุสงฆ์ ก็ยังคงมีอยู่มาก โดยไม่มีความแตกต่างกัน ความเคารพนับถือนี้ มีรากฝังลึกอยู่ในความรู้สึกที่ซาบซึ้งต่อศาสนา ชาวบ้านมองว่าพระเป็นชนชั้นหนึ่งที่แยกต่างหากออกไป แม้จะมีความจริงในข้อที่ว่า ผู้ชายส่วนใหญ่ ส่วนต่างเคยบวชเป็นพระกันมาก่อน แม้จะเพียงในระยะเวลาสั้น ๆ

ทั่วทุกสังคมหมู่บ้านในบริเวณที่ลุ่ม ชาวบ้านตามภูมิภาคต่าง ๆ ของลาว พม่า เขมรและไทย ที่นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท ยังคงมีความเชื่อเรื่องภูติผีควบคู่ไปกับความเชื่อในพุทธศาสนา นักวิชาการอย่างเช่นสปีโร มองเห็นว่า ความเชื่อในภูติผีและพุทธศาสนาเป็นเหมือนกับปฏิสัมพันธ์ของระบบที่แยกต่างหากจากกัน ทว่าปัจจุบันนี้ นักวิชาการส่วนใหญ่ เห็นพ้องกับแทมเบียห์ ซึ่งนำเสนอว่าสองความเชื่อนี้เป็นหน่วยย่อยที่อยู่รวมกันภายในระบบเดียว[45] แนวคิดเรื่องความเชื่อภูติผีที่ยังคงมีอยู่แสดงให้เห็นที่พิธีกรรม ที่มุ่งที่การเชิญเข้ามาและค้ำประกันความมีอยู่ ของ “แก่นแท้ที่สำคัญยิ่ง” ของชีวิต (*ไลปยา* —ในภาษาพม่า *ขวัญ* ในภาษาไท *พราลุน*— ในภาษาเขมร) ความเคารพนับถือที่มีต่อภูติผีดวงวิญญาณที่ปกปักษ์รักษาหมู่บ้าน และความสนใจที่มีต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ต่าง ๆ และเครื่องลางของขลังหรือวัตถุมงคลที่ผ่านพิธีปลุกเสกมาแล้ว ผสานเข้ากับระบบโหราศาสตร์ที่เป็นของพื้นถิ่น การสัก และอำนาจวิเศษที่เกี่ยวกับเพศ รวมทั้งยังผสานเข้ากับระบบการทำบุญสร้างกุศล การเรียนการสอนในโรงเรียนวัด และหลักคำสอนทางศาสนาที่เกี่ยวกับกรรม การผสานกันอยู่อย่างประณีตซับซ้อนมากที่สุด มีอยู่ในลัทธิการบูชา*นัต*ของพม่า แต่ทุกหนทุกแห่งทั่วทั้งภูมิภาคแถบนี้ แนวปฏิบัติเรื่องการเชิญวิญญาณมาเข้าทรง และการเยียวยารักษาโรคด้วยของอำนาจของวิญญาณ ซึ่งเชื่อมโยงอยู่กับความเชื่อเรื่องขวัญ ยังคงมีอิทธิพลอยู่มากในระดับหมู่บ้าน

---

[44] Lester, 123-5.

[45] M. Spiro, ***Buddhism and Society,*** New York, 1970, and S.J. Tambiah, ***Buddhism and the Spirit Cult in the North-east Thailand,*** Cambridge, UK, 1970.

ในกัมพูชาและลาว ภายใต้การปกครองระบอบคอมมิวนิสต์ พระสงฆ์มีอิทธิพลลดน้อยลง ทว่ามิได้หายสาบสูญไป ในระหว่างทศวรรษ 1920 และ 1970 พระสงฆ์ในกัมพูชาและลาวมีสัดส่วนต่อประชากรชายทั้งหมด เพียงแค่ครึ่งหนึ่งของที่มีอยู่ประเทศไทย ทว่าก็ยังจัดว่าสูง คือมีอัตราส่วนประมาณ 1 ต่อ 34 ในพม่าและไทย จำนวนชายหนุ่มในหมู่บ้านที่บวชในช่วงจำพรรษาที่วัดในฤดูฝนของแต่ละปี ยังคงมีอยู่มาก แม้ว่าการขยายการศึกษาในแบบที่ไม่ยึดศาสนาเป็นหลัก ซึ่งที่เป็นช่องทางหนึ่งในการสร้างความก้าวหน้าสูงขึ้นไปในสังคม จะเข้ามาแข่งขันกับทางฝ่ายสงฆ์ และดังนั้น จึงทำให้ผู้ที่เลือกดำรงชีพในฐานะพระสงฆ์เป็นระยะเวลายาวนานมีจำนวนน้อยลง ในพม่า มีการอ้างว่า คณะสงฆ์ลดลงจากที่เคยมีประมาณ 100,000 รูปในสมัยที่ปกครองในระบบกษัตริย์ เหลือ 70,000 รูป ในปี ค.ศ.1941 และจากนั้น ก็ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น จนเหลือ 45,000 รูปในค.ศ.1958[46] ในฟิลิปปินส์นั้น ความเป็นพระคาทอลิก สัมพันธ์กับประชากรโดยทั่วไป ในแบบที่แตกต่างออกไปมาก ในทศวรรษ 1960 มีพระอยู่ในพิลิปปินส์ไม่ถึง 4000 รูป กระนั้นก็ตาม เช่นเดียวกับที่อื่น ๆ บทบาทของผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาในระดับท้องถิ่น ของฟิลิปปินส์อยู่ในภาวะที่เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา กล่าวคือ ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ทำหน้าที่ในฐานะตัวแทนของการเปลี่ยนแปลงอย่างตรงชัดมากขึ้น ไม่ว่าจะปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวในนามรัฐบาล หรือโดยผ่านการพิจารณาด้วยตนเอง ว่าตนเองเป็นตัวแทนของการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม ทั้งนี้รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางด้านศาสนาโดยตรงด้วย[47]

เกียร์ตซ์เคยบรรยายถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาททำนองนี้ของผู้เชี่ยวชาญทางศาสนา ในสภาวะแวดล้อมของอินโดนีเซีย โดยเกียร์ตซ์ตั้งข้อสังเกตว่า การนำการเมืองเข้าไปพัวพันกับชีวิตในชนบทในทศวรรษ 1950 โดยผ่านทางพรรคต่าง ๆ ชักนำให้ครูอิสลามชาวชวาที่เรียกว่า *กยาอิ* ในชนบทกลายเป็นนายหน้าให้แก่ความคิดและการเมืองสมัยใหม่ พร้อมไปกับสืบเนื่องการทำหน้าที่ครูภายในโรงเรียนศาสนา คือ*เปสันเตรน* ซึ่งเป็นบ้านของพวกเขา[48] ในเวลาเดียวกัน *เปงฮูลู* ซึ่งรับผิดชอบดูแลมัสยิดต่าง ๆ และ*ฮากิม* ตุลาการศาสนา ยิ่งเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างของชาติโดยตรงมากขึ้น ทั้งนี้โดยรวมเข้ากับเครือข่ายระบบบริหารราชการของชาติ โดยผ่านทางกระทรวงศาสนา ในระดับท้องถิ่นของอินโดนีเซีย มูฮัมมาดิยาห์ที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนสงคราม ยังคงเป็นองค์กรที่ทรงอิทธิพล โดยผ่านทางระบบโรงเรียนขององค์กร นับตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ขบวนการ*ดักวาห์* ที่ใหม่กว่าทะยอยเข้ามาสมทบกับมูฮัมมาดิยาห์ การรัฐประหารค.ศ.1965 ของอินโดนีเซีย ช่วยเสริมสร้างให้พลัง

---

[46] Mendelson, 336.

[47] von der Mehden, 86.

[48] C. Geertz, "The Javanese Kijaji: The Changing Role of a Cultural Broker," ***Comparative Studies in Society and History,*** II (1959-60).

ทางศาสนาสารพัดชนิด แข็งแกร่งขึ้น เหมือนเช่นที่เคยแข็งแกร่งขึ้นมาด้วยการปฏิวัติก่อนหน้านี้ แรงกดดันทางการเมือง ประกอบกับความทุกข์ทรมานที่ประสบมาด้วยตนเอง ชักนำให้ชาวชวาจำนวนมากเข้าร่วมพิธีละหมาดตอนเที่ยงวันศุกร์ตามมัสยิดต่าง ๆ กันอย่างแน่นขนัด แน่นอนอย่างไม่มีข้อกังขาแต่อย่างใดว่า ในกระบวนการนี้ ผู้คนเป็นอันมากมายได้พบว่า ตนเองเกิดความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาใหม่ต่อศาสนาอิสลามที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น นับตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา

ฝ่ายอิสลามเพียรพยาม ที่จะชำระ “ศาสนาอิสลามแบบชวา” ซึ่งเป็นความเชื่อที่ผสานกับความคิดความเชื่อตามหลักศาสนาอื่น ๆ ให้บริสุทธิ์ ฝ่ายอิสลามยังยืนกรานที่จะให้ชาวมุสลิมทั้งปวงเชื่อฟังคำสั่งของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัดด้วย ความเพียรพยายามทั้งสองประการนี้ ส่งผลกระทบโดยมิได้ตั้งใจ ในเชิงผลักดันให้พวกชวานิยมที่มีความยึดมั่นถือมั่นตามหลักศาสนาในแบบของตน นิยามตนเองโดยใช้ศัพท์แสงที่ไม่เป็นอิสลาม ในปลายทศวรรษ 1960 มีคนหลายแสนคน เปลี่ยนศาสนาไปสมทบกับคริสต์จักร วงการศาสนาฮินดู พุทธศาสนาและความเชื่อถือในพลังเร้นลับ ก็มีพลังใหม่มาอัดฉีดให้เช่นกัน ศาสนาฮินดู หรือฮินดูธรรมในอินโดนีเซีย เป็นศาสนาที่นับถือกันเฉพาะในหมู่ชาวบาหลีล้วน ๆ จนกระทั่งถึงปีค.ศ.1965 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่หมู่บ้านที่กระจัดกระจายอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่เป็นภูเขาทางภาคตะวันออกและภาคกลางของชวา ได้เลือกที่จะระบุว่าตนเป็นผู้นับถือศาสนาฮินดู ไม่ว่าจะเลือกนับถือศาสนาฮินดูหรือนับถือพุทธศาสนา ชาวบ้านในชวามักเลือกนับถือด้วยความเชื่อว่า ในหมู่ทางเลือกที่มีเสนอให้นั้น ศาสนาจากอินเดีย ใกล้เคียงมากที่สุด กับสภาพความเป็นจริงของวัตรปฏิบัติที่พวกเขาดำเนินสืบเนื่องต่อมาเป็นประเพณี ในเวลาเดียวกัน ความจำเป็นใหม่ ๆ ก็เป็นแรงท้าทายให้ชุมชนศาสนาในท้องถิ่นส่วนใหญ่ ต้องนิยามตนเองใหม่ ให้เป็นไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ ทั้งนี้เพื่อให้ได้รับการยอมรับจากระบบราชการของชาติแบบใหม่

แรงท้าทายนี้ บีบบังคับให้ชาวบาหลีที่นับถือศาสนาฮินดู ต้องปรับปรุงการประกอบพิธีทางศาสนาของตนในช่วงทศวรรษ 1950 ชาวบาหลีสมัยหลังสงครามซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ เริ่มสถาปนาการติดต่อโดยตรงกับผู้นับถือศาสนาฮินดูชาวอินเดีย ทั้งนี้เพื่อให้ได้รับการยอมรับจากกระทรวงศาสนา เกียร์ตซ์ตั้งข้อสังเกต -- โดยอาศัยพื้นฐานการศึกษาพิเคราะห์ของเขาเมื่อตอนปลายทศวรรษ 1950 -- ว่าการปฏิรูปศาสนาของบาหลีนี้ ส่งผลให้คำสั่งสอนได้รับการวางรูปแบบอย่างเป็นทางการโดยมีลักษณะแน่นอนตรงตามตัวบทยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังส่งผลให้ต้องคิดประดิษฐ์การประกอบพิธีกรรมกันใหม่ และมีการก่อสร้างโบสถ์วิหารขึ้นใหม่ ซึ่งบางครั้งก็พิสดารอย่างพิลึกพิลั่น[49] ในขณะเดียวกัน บาหลีก็ยังเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นพลังความต่อเนื่องของศาสนาตามพิธีการเช่นที่มีมาในอดีต บาหลียังรักษาวัฏจักรการประกอบพิธีกรรมที่วัดเอาไว้ ธุรกิจการท่องเที่ยวมักเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้การแสดง

---

[49] C. Geertz, ‘“Internal Conversion” in Contemporary Bali’ in his ***The Interpretation of Cultures,*** New York, 1973.

ละครและกิจกรรมทางศิลปะที่เกี่ยวข้องแข็งแกร่งขึ้น แต่ก็เป็นปัจจัยที่บ่อนทำลายให้อ่อนแอลงมากพอ ๆ กัน ทั้งนี้เนื่องจากผู้ชมชาวต่างประเทศ ช่วยเสริมรายได้ให้แก่หมู่บ้านเล็ก ๆ และหมู่บ้านเล็กๆ พวกนี้ก็นำเงินที่ได้มาไปในการจัดพิธีเก่า ๆ ตัวอย่างที่ตระการตามากที่สุด ซึ่งล้ำหน้าแม้กระทั่งงานเผาศพเจ้า คือพิธีเอกทัส รุทรา ที่วิหารพระแม่แห่งบาหลีที่เบซากี พิธีกรรมที่กินเวลานานถึงสองเดือนนี้ ริเริ่มขึ้นในค.ศ.1963 เมื่อวันที่ 8 มีนาคมของปีนั้น ซึ่งเป็นวาระสิ้นสุดของศักราชศากะที่ 1884 และเป็นวาระครบรอบ 100 ปี นับจากที่มีการจัดพิธีขึ้นในครั้งก่อน เนื่องจากวัฏจักรการทำพิธีในรอบดังกล่าว เกิดการระเบิดของภูเขาไฟอาคุงขึ้นมาขัดจังหวะ งานนี้จึง “เสร็จสมบูรณ์” ลงต่อเมื่อได้มีการประกอบพิธีชำระมลทินในค.ศ.1979 ความสำเร็จของความพยายามประกอบพิธีในครั้งที่สอง เป็นการแสดงเครื่องหมายของสังคมในยุคระเบียบใหม่ รวมทั้งความล้ำลึกที่ทรงพลังของความยึดมั่นที่คนในท้องถิ่นมีต่อการประกอบพิธีอาถรรพ์ตามประเพณีเช่นที่มีมาแต่ครั้งโบราณ[50]

ศาสนาอื่น ๆ ทุกศาสนาในอินโดนีเซียที่มีกำเนิดในเอเชีย จำเป็นต้องมีการการเปลี่ยนแปลงภายใน วงการพุทธศาสนาขนาดย่อม ๆ ที่ทันสมัยหลายวงการ ซึ่งแต่ก่อน จำกัดวงอยู่แต่เฉพาะในชุมชนเมือง ได้กลายเป็นขบวนการมวลชนขึ้นมา[51] พุทธศาสนาของอินโดนีเซียสมัยใหม่ ฝังรากอยู่ทั้งใน ชุมชนชาวจีนในท้องถิ่น และในแวดวงของ*ปรียายี* โดยมีบางวงการ แสดงตนว่าเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา โดยผ่านทางสมาคมเทวฌาณของสมัยก่อนสงคราม แม้กระทั่งภายในแวดวงฮินดูและพุทธที่ผ่านการปฏิรูปแล้ว ก็ยังมีพวกนอกคอกอยู่ พวกชวานิยมบางคน หวนกลับมาพูดถึงมัชปาหิต ซึ่งเป็นยุคที่ผู้คนนับถือศาสนาในแบบประสมประสานหลายความเชื่อเข้าด้วยกัน โดยหมายตากับความเชื่อเรื่องอำนาจเร้นลับ มากยิ่งกว่าการยึดคัมภีร์ตามหลักสมัยใหม่นิยม ในทศวรรษ 1970 ซาทาร์ มาปาน ซึ่งมีฐานอยู่ในสุระการ์ตา สร้างความก้าวหน้าให้แก่การประกอบพิธีโยคีฮินดูตามแบบชวานิยม แทนที่จะประกอบพิธีตามแบบของบาหลี ตามที่มีระบุอยู่ใน “ปาริสาทา ฮินดู ธรรม” ที่เป็นกระแสหลักกาโสคาทาน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ประกอบพิธีตามแบบตันตระกลุ่มเล็ก ๆ ก็หมายที่จะยึดถือตามคัมภีร์ *สังหยางกามาหายานิกาน* ของมัชปาหิต มากยิ่งกว่าความบริสุทธิ์แท้ตามอย่างพุทธศาสนิกชนสมัยใหม่จำนวนมาก

“ศาสนา” เคยมีความหมายถึงสิ่งที่สืบเนื่องมาจากทฤษฎีที่เกี่ยวกับพลังเร้นลับ และพิธีคุณไสย ซึ่งทุกหนทุกแห่ง ล้วนผสานแนวปฏิบัติส่วนบุคคลและส่วนรวม เข้ากับขนบประเพณีตามพฤติกรรม และขนบประเพณีตามคัมภีร์ การที่ชาวบ้านเลือกศาสนาฮินดูหรือพุทธศาสนาในแบบฉบับใหม่นั้น

---

[50] A. Forge, “Balinese Religion and Indonesian Identity” in J. Fox, ed., ***Indonesia: The Making of a Culture,*** Canberra, 1980, 227-32.

[51] J.D. Howell, “Modernizing Religious Reform and the Far Eastern Religions in Twentieth Century Indonesia” in S. Udin, ed., ***Spectrum,*** Jakarta, 1978.

ก็มักจะเป็นการแสดงความรู้สึกของพวกเขาให้เห็นว่า แม้กระทั่งแบบฉบับที่เป็นสมัยใหม่ของศาสนาทั้งสองนั้น ก็ยังสอดคล้องกับขนบประเพณีที่เป็นแนวปฏิบัติศาสนกิจที่แท้จริงของตน มากยิ่งกว่าแบบฉบับที่เป็นสมัยใหม่ของศาสนาอิสลาม พิจารณาจากมุมมองของหมู่บ้าน หรือสำหรับชาวชวาหรือบาหลีที่มีความคิดแนวจารีตนิยมแล้ว การระบุศาสนา ไม่เคยเป็นเรื่องที่จะต้องจำเพาะเจาะจงลงไปเพียงอย่างเดียว ไม่ว่าจะในกรณี ๆ ก็ตาม องค์กรศาสนาโลกที่ทรงอิทธิพลในระดับชาติทุกองค์กรในอินโดนีเซีย ปัจจุบันนี้ ก็มีท่วงทำนองที่แสดงว่าเป็นแบบยุคสมัยใหม่ และมีลักษณะเฉพาะตัว ในเรื่องโครงสร้าง โดยเน้นที่พิธีกรรม คัมภีร์และหลักคำสอนซึ่งปราศจากความคิดความเชื่อเรื่องอำนาจจิตและไม่มีการประกอบพิธีที่เป็นเรื่องคุณไสยอย่างที่เคยทำมาแต่เดิม

การทำคุณไสย การปฏิบัติที่เกี่ยวกับพลังเร้นลับ และการประกอบพิธีที่เกี่ยวเนื่องกับพระผู้มาโปรด

ในขณะที่รัฐบาลของประเทศต่าง ๆ ที่กำลังปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย สร้างช่องทางที่ทรงพลังเพื่อที่จะรวม ครอบงำ และปฏิรูปวัฒนธรรมของชนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลจากตนในแง่ภูมิศาสตร์นั้น รัฐบาลเหล่านี้ ก็ได้บุกรุกอย่างมีลักษณะชัดตรงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เข้าไปในการประกอบพิธีคุณไสยของชาวบ้าน แม้กระทั่งภายในสังคมที่ตั้งอยู่บริเวณใจกลางของที่ลุ่ม การปฏิวัติด้านการสื่อสารคมนาคมช่วงหลังสงคราม ได้ปรับเปลี่ยนรูปโฉมของความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมทั้งในแนวนอน -- โดยกระทำผ่านพื้นที่ – และแนวตั้ง—โดยตัดข้ามระดับชนชั้นต่าง ๆ ของสังคมลงมา รัฐบาลของชาติเกิดใหม่เกือบทุกรัฐบาล ขมีขมันและเอาจริงเอาจังกับการปราบปรามศาสนาพื้นถิ่นในส่วนที่เห็นได้ชัดที่สุดว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องคุณไสยและการหวังคอยยุคแห่งความสมบูรณ์พูนสุขที่จะมีมาในอนาคต การกระทำเช่นนี้ ส่งผลในทางสนับสนุนหลักปฏิบัติอันเคร่งครัดตายตัวที่เป็นของทางการ—ซึ่งไม่น่าประหลาดใจ เนื่องจากหลักปฏิบัติดังกล่าว มีการจัดลำดับชั้นการปกครองที่ลดหลั่นกัน ซึ่งผู้มีอำนาจที่อยู่ที่ศูนย์กลาง ย่อมสามารถจัดการยักย้ายใช้ประโยชน์ได้ตามใจชอบ ในระยะหลังนี้ ทุกรัฐบาลไม่ว่าจะมีแนวทางเบี่ยงไปทางสังคมนิยมหรือทุนนิยมต่างให้ความเห็นชอบต่อทัศนะของสมัยอาณานิคมที่เคยมีมาก่อนหน้านี้ ว่าการประกอบพิธีพื้นบ้าน สะท้อนถึง “ความเชื่อทางไสยศาสตร์สมัยยุคก่อนวิทยาศาสตร์” ซึ่งขัดขวาง “ความก้าวหน้าของยุคสมัยใหม่”

ในประเทศสังคมนิยมเวียดนาม รัฐบาลมีความเต็มใจที่จะยอมประนีประนอมกับพุทธศาสนาโดยอนุญาตให้มีคณะกรรมการกลางของพุทธศาสนาได้ การสนับสนุนของรัฐบาลขยายไปกระทั่งถึงขั้นให้ก่อตั้ง “สถาบันการศึกษาพุทธศาสนาเวียดนามในระดับสูง” ขึ้นมา กระนั้นก็ตาม รัฐบาลก็เป็นปฏิปักษ์อย่างเอาจริงเอาจังกับสิ่งใดก็ตาม ที่แสดงออกถึงความเชื่อที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปเกี่ยวกับยุคแห่งความมั่งมีศรีสุขที่จะมีมาในอนาคต ทางรัฐบาลมองเห็นว่า ความเชื่อเหล่านี้ แสดงถึงการย้อนกลับไปสู่

ความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่ล้าสมัยอย่างไม่มีทางเป็นอื่น[52] พิธีกรรมพื้นบ้าน ผสานการเข้าทรงที่เป็นเรื่องวิญญาณนิยมเข้ากับพุทธศาสนา การมีความเชื่อภูติผีอยู่ในบางส่วน โดยเห็นได้จากมีกิจกรรมการติดต่อกับวิญญาณ ทำให้ขนบประเพณีต่าง ๆ ในท้องถิ่นเวียดนาม คล้ายคลึงกับขนบประเพณีมากมายที่มีอยู่ทั่วไปในวัฒนธรรมหมู่บ้านของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในตอนต้นทศวรรษ 1960 ประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมดในเวียดนามใต้ นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ส่วนผู้ที่จัดว่ามีความเชื่อถือศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อศาสนาพุทธนิกายมหายาน ประเมินกันว่ามีอยู่ราว 35-40 เปอร์เซ็นต์ ส่วนที่เหลือ จัดว่าเป็นผู้ที่นับถือศาสนาแต่เพียงในนาม ซึ่งมีความหมายว่า พวกที่อยู่ในกลุ่มนี้มีความเชื่อที่ประสมปนเปกันระหว่างความเชื่อภูติผี ลัทธิเต๋าและศาสนาขงจื๊อ[53]

เคียงข้างไปกับการประกอบพิธีทางศาสนาที่มีมาตามจารีตประเพณี จะพบว่ามีขบวนการของนิกายที่เป็นความเชื่อใหม่เกิดขึ้นเป็นอันมากในทุกหนทุกแห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในเวียดนาม นิกายฮัว ฮาว ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อปีค.ศ.1939 นั้น ในค.ศ.1964 เฉพาะในจังหวัดอัง ยาง แห่งเดียวเท่านั้นมีสมาชิกอยู่ถึง 450,000 คนและรวมทั้งหมดแล้ว นิกายฮัว ฮาว มีสมาชิกทั้งสิ้นสองล้านคน โดยสาระสำคัญแล้ว ฮัว ฮาวเป็นพุทธศาสนารูปแบบหนึ่งในแบบฉบับของท้องถิ่น ซึ่งเน้นการประกอบพิธีแบบพื้นบ้านที่มีมาแต่เดิม มิได้ปฏิบัติตามแบบที่ยึดคัมภีร์ของพระภิกษุในขบวนการฟื้นฟูคำสอนแนวเธียน (เซน) ซึ่งเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1930 เป็นต้นมา คำสอนของฮัว ฮาว ไม่ได้มีเฉพาะแต่ปัจจัยที่เกี่ยวกับยุคพระศรีอาริย์อย่างเด่นชัดเท่านั้น หากยังเน้นการปฏิรูปทางด้านศีลธรรมอีกด้วย ประเมินกันว่าในค.ศ.1966 นิกายเกา ได ซึ่งก่อตั้งเมื่อปีค.ศ.1925 มีสมาชิกอยู่ระหว่างหนึ่งถึงสองล้านคน นิกายนี้ยอมรับรู้ถึงนิมิตที่ศาสดาของทุกศาสนาที่สำคัญในโลกทรงประสบมา และมีลักษณะค่อนข้างเหมือนกับศาสนาบาไฮ กล่าวคือจะนำเสนอนิมิตทั้งหมดนั้นว่าเป็นสื่อที่แสดงถึงวัตถุประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าในโลกที่ผ่านมาในอดีต ในหลักของเกา ไดนั้น การปรากฏความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียว เป็นเรื่องที่อยู่เหนือความคิดเรื่องกรรมและการกลับชาติมาเกิด ซึ่งขบวนการในชวามากมายหลายขบวนการมีความเชื่อเช่นนี้อยู่เช่นกัน กิจกรรมต่าง ๆ ของนิกายเกา ไดมีชื่อเสียงโดดเด่นมากที่สุดในช่วง ทศวรรษ 1950 เนื่องจากมีความพัวพันกับเรื่องทางการเมือง ทว่ามีสิ่งต่าง ๆ ที่บ่งชี้อยู่ว่า นิกายที่ประสมรวมความเชื่อหลากหลายศาสนาเข้าด้วยกัน ยังคงมีชีวิตชีวาเข้มแข็งอยู่ภายใต้ระบอบสังคมนิยม ผู้ไปเยือนเวียดนามในระยะเมื่อไม่นานมานี้ รายงานว่า ไม่เฉพาะแต่จำนวนผู้คนที่ไปร่วมพิธีมิสซาวันอาทิตย์ตามโบสถ์ในฮานอยและโฮจิมินห์ จะมากมายอย่างตระการตาเท่านั้น หากวัดของนิกายต่าง ๆ ในบริเวณที่ราบลุ่มบริเวณปากแม่น้ำ ก็ได้รับการบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพดีเช่นเดียวกัน

---

[52] D.J. Steinberg, ed., ***In Search of Southeast Asia,*** Sydney, 1987, 465.

[53] Schecter, 180.

ในพม่า ชาวฉิ่นจำนวนมาก เจริญรอยตามกลุ่มนิกายที่ผสานความเชื่อจากหลากหลายแนวทางเข้าด้วยกัน กลุ่มนิกายผสมผสานเหล่านี้ เช่นเดียวกับกลุ่มนิกาย ที่เชื่อเรื่องยุคพระศรีอาริยเมตไตรยอื่น ๆ นับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าเป็นต้นมา คือรับแง่มุมในบางด้านของศาสนาคริสต์เข้าไว้ด้วย “พอ ชิน ฮอ” สามารถตีความได้ว่าเป็นความเคลื่อนไหวของชนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งรับองค์ประกอบบางด้านของศาสนาคริสต์เข้าไว้และใช้เป็นแนวทางการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นประชาธิปไตย ตามแบบฉบับของชาวพื้นถิ่น กลุ่มนี้ ต่อต้านทั้งการวางอำนาจเช่นที่มีมาตามจารีตเดิม และต่อต้านการควบคุมของชาวพม่าที่ทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้นด้วย[54] ในขณะที่ลัทธิความเชื่อที่แยกเป็นกลุ่มนิกายต่าง ๆ มีความสำคัญอยู่ตามหมู่บ้านพม่าเสมอมานั้น ตามเมืองใหญ่ การฝึกสมาธิวิปัสสนาในรูปแบบใหม่ ๆ ก็มีชื่อเสียงโดดเด่นขึ้นมา และมีความสำคัญในระดับสากลมากขึ้น ความเคลื่อนไหวนี้ มีกำเนิดในตอนต้นศตวรรษ ทว่าหลังปีค.ศ.1950 ได้รับการส่งเสริมอย่างเป็นทางการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โดยการที่รัฐให้การอุปถัมภ์แก่ศูนย์ฝึกสมาธิทั้งหลาย ศูนย์ฝึกเหล่านี้ ได้รับการยอมรับ โดยจัดให้อยู่ในระดับชั้นต่าง ๆ กัน จากนั้น ก็ได้รับการขึ้นทะเบียนและให้เงินสนับสนุน ศูนย์เหล่านี้ให้บริการแก่ชาวต่างประเทศที่เข้ามาศึกษาพุทธศาสนา นับตั้งแต่ในระยะแรก ๆ ที่เริ่มก่อตัวขึ้น นักศึกษาชาวต่างชาติกลุ่มเล็ก ๆ ปรากฏตัวอยู่ตามศูนย์เหล่านี้อยู่เสมอมาตั้งแต่ทศวรรษ 1950 ในส่วนนี้พม่าไม่เคยปิดประเทศอย่างสิ้นเชิง ภายในแวดวงนี้ มหาสี สายาดอว์ เป็นผู้ครองตำแหน่งที่มีฐานะพิเศษ เนื่องจากรัฐบาลอู นุให้การอุปถัมภ์แก่ท่านผู้นี้เป็นพิเศษ ในช่วงทศวรรษ 1950

ในประเทศไทย ผู้ที่รอบรู้เรื่องการฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนาสมัยใหม่ที่มีชื่อเสียงในระดับนานาประเทศมากที่สุด ได้แก่พุทธทาสภิกขุ ซึ่งประจำอยู่ที่วัดสวนโมกข์ วัดนี้มีลักษณะสันโดษ ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าทางภาคใต้ของประเทศ แม้ว่าโดยหลักคำสอนของพุทธทาสภิกขุ จะเป็นแบบที่ยึดหลักดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด และยึมหลักพุทธศาสนาแบบ “เซน” มาด้วยนั้น แต่ขณะเดียวกัน พุทธทาสภิกขุก็เสนอทัศนะเกี่ยวกับพุทธศาสนาซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การกระทำ “ในโลกนี้” พุทธทาสภิกขุเห็นว่าพุทธศาสนานอกจากจะสัมพันธ์กับภพและชาติต่าง ๆ ซึ่งดูราวกับว่าจะสัมพันธ์เฉพาะกับชีวิตในกาลข้างหน้าแล้ว ยังเกี่ยวพันกับสภาวะที่กำลังดำรงอยู่ ซึ่งมีวิวัฒนาการอยู่ทุกขณะจิต พุทธทาสกล่าวเน้นไว้—ซึ่งอันที่จริงแล้ว หลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนาก็เป็นเช่นนี้เสมอมา—ว่า ภาวะของ *สงสาร* (samsara) หรือภาวะของความผูกพันกับทางโลกย์ และ*นิพพาน* หรือปิติอันเกิดจากการหลุดพ้นเป็นภาวะภายในอันถูกกำหนดให้อยู่ ณ ที่นี้และชั่วขณะนี้ พุทธทาสภิกขุวางทัศนะมาแต่แรกในเชิงต่อต้านความคิดที่ว่า พุทธศาสนามีลักษณะของการปล่อยให้เป็นไปตามชะตากรรม พุทธทาสได้กล่าวเน้นโดยโยงเข้ากับคำสอนของทุกศาสนาในโลกว่า เมื่อถึงที่สุดแล้ว ทุกศาสนาต่างมุ่งให้บุคคลตระหนักรู้ในความเป็นจริงของหลักการจนนำไปสู่การปฏิบัติ พิจารณาในบริบททางการเมืองแล้ว สามารถจัด

---

[54] Keyes, 49.

ประเภทได้ว่า คำสอนของพุทธทาสมีท่วงทำนองของระบอบสังคมนิยมแนวพุทธ คือเป็นคำสอนที่ปฏิเสธทั้งลัทธิวัตถุนิยมแนวคอมมิวนิสต์และแนวทุนนิยม พุทธทาสภิกขุสามารถเข้าถึงพุทธศานิกชนหนุ่มสาวที่มีการศึกษามากมาย คนเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายที่จะผสานความเชื่อถือศรัทธาที่มีมาเป็นประเพณีแต่ดั้งเดิม ให้สอดคล้องกับการกระทำเยี่ยงพลเมืองดีในยุคสมัยใหม่

ทัศนคติอันเป็นแบบฉบับที่เคยเป็นที่แพร่หลายว่าพระภิกษุสงฆ์ คือผู้ปฏิบัติสมาธิอย่างคร่ำเคร่งนั้น ทัศนะเช่นนี้ไม่มีอีกต่อไปแล้ว แม้ว่าขนบประเพณีการฝึกการเจริญวิปัสสนากรรมฐานในป่า จะมีประวัติอันเก่าแก่ ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน แต่พระภิกษุสงฆ์นิกายเถรวาทส่วนใหญ่ในประเทศไทย ก็มิได้สอนหรือกระทั่งปฏิบัติวิปัสสนาสมาธิ กระนั้นก็ตาม สำนักสอนวิปัสสนาที่สำคัญหลายแห่ง เกิดขึ้นมาจากหมู่สงฆ์ โดยขยายไปถึงฆราวาส ฆราวาสอาจปลีกวิเวกไปฝึกสมาธิเป็นเวลาสิบวัน โดยถือปฏิบัติอย่างเป็นกิจวัตรสม่ำเสมอ ครูสอนวิปัสสนาหลายคน เป็นผู้ที่มีลูกศิษย์ลูกหาอยู่ในต่างประเทศ ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ พระอาจารย์มั่น ครูสอนวิปัสสนาซึ่งใช้เวลาส่วนใหญ่ระหว่างที่บวชเป็นพระอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย รื้อฟื้นขนบประเพณีที่สืบต่อมาเป็นเวลานานในการฝึกวินัยในการปฏิบัติธรรมในป่า ศานุศิษย์ของพระอาจารย์มั่น กระจัดกระจายอยู่ทั่วประเทศ ศานุศิษย์เหล่านี้ได้ก่อตั้งสำนักสอนวิปัสสนาของตนเองขึ้น และให้การสอนทั้งแก่พระภิกษุและฆราวาส ลูกศิษย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากที่สุดของพระอาจารย์มั่น คือพระอาจารย์ชาแห่งวัดหนองป่าพง ที่จังหวัดอุบลราชธานี ท่านผู้นี้ได้รับการอุปถัมภ์จากกรุงเทพฯ อย่างต่อเนื่อง ทั้งยังได้ส่งลูกศิษย์ลูกหาไปก่อตั้งศูนย์วิปัสสนาในป่า ขึ้นในประเทศอังกฤษและออสเตรเลีย

พระภิกษุสงฆ์ในจำนวนที่มากขึ้นเรื่อย ๆ มีความห่วงใยอย่างจริงจังต่อความพยายามที่จะผสานแนวปฏิบัติศาสนกิจของตนให้เข้ากับชีวิตสมัยใหม่ ทั้งนี้ไม่ว่าจะโดยผ่านทางการสอนรูปแบบการเจริญวิปัสสนาแบบสมัยใหม่หรือวิธีการอื่น ๆ หรือโดยผ่านการศึกษาและการปฏิบัติการของชุมชนผู้คนจำนวนมาก ที่ใฝ่ฝันจะเพิ่มสถานะในสังคมให้สูงขึ้น ก็แสดงความมุ่งมั่นกับการปฏิบัติสมาธิอย่างเอาจริงเอาจังด้วยเช่นกัน ผลกระทบโดยรวมของการสร้างความทันสมัยให้แก่วิถีปฏิบัติในเรื่องการเจริญวิปัสสนาสมาธิ คือพลังใหม่ซึ่งเน้นหนักต่อความเป็นไปได้ ที่บุคคลจะสร้างคุณูปการ ด้วยการเป็นผู้ที่มีจิตใจสงบนิ่งและไร้อัตตา ทั้งนี้โดยผ่านการกระทำการในทางสังคม ไม่ว่าคำสอนที่มีมาแต่เดิมจะเป็นอย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาสมัยนี้ จะประเมินการกระทำที่จะมีผลในทางช่วยปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้น ช่องว่างระหว่างพระภิกษุกับฆราวาส อยู่ในระหว่างการปฏิรูป และกำจัดให้หมดไปได้ในบางแง่ อย่างน้อยก็ในส่วนที่เกี่ยวกับวิถีปฏิบัติในเรื่องทางจิต ความเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิบัติสมาธิทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกหมู่สงฆ์ เป็นสิ่งที่แสดงถึงการจัดวางสถานภาพแบบใหม่อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพื่อที่ความมุ่งมั่นที่จะทำให้เกิดความตระหนักรู้อย่างแท้จริงในด้านจิตวิญญาณจะยังคงดำเนินต่อไป

ในมาเลเซีย สถานภาพอย่างเป็นทางการของอิสลาม ในฐานะที่เป็นศาสนา*เฉพาะ*ของ “ชาวมาเลย์” ยืนหยัดต่อสู้อย่างทรงพลังเพื่อต่อต้านลัทธิความเชื่อแบบผสมผสาน ในแบบอย่างที่พุทธศาสนา

นิกายเถรวาทหรือในสภาวะเช่นของชวา ยินยอมให้กระทำได้ แต่กระนั้น ผู้เยียวยารักษาโรคในท้องถิ่นและชาวเมือง ก็เข้าร่วมในการประกอบพิธีประเภทคุณไสยหรือในความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่จัดว่า "ใหม่" ขณะที่ขบวนการ*ดักวาห์*เป็นตัวแทนที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของชาวมาเลย์ที่ได้รับการฟื้นฟูให้กลับมีชีวิตชีวาและเข้มแข็งขึ้นมาอีก ด้วยการเสริมสร้างความยึดมั่นต่อศาสนาอิสลามที่บริสุทธิ์นั้น ในหมู่ชาวจีนและชาวอินเดียในมาเลเซีย ก็มีผู้ที่หันเข้าหาศาสนาคริสต์ที่มีพลังดึงดูดใจเป็นอันมาก สัตยาไส บาบา นักบุญชาวอินเดีย และลัทธิไบเตียนกอง ก็มีสาวกให้การนับถือเป็นอันมากด้วย ลัทธิไบเตียนกองนี้ จ้าว ชองมิง เป็นผู้ก่อตั้งขึ้นภายหลังที่เห็นนิมิตในค.ศ.1976 ไบเตียนกองพยายามรวมลัทธิความเชื่อที่เกี่ยวกับการเป็นสื่อให้แก่วิญญาณในหมู่ชนชั้นกลางในกัวลาลัมเปอร์[55] การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่นับถือลัทธิความเชื่อเหล่านี้ เช่นเดียวกับชาวเมืองที่เข้าปฏิบัติร่วมวิปัสสนาในร่างกุ้งและในกรุงเทพฯ หรือผู้เป็นสาวกของผู้เยียวยารักษาโรคภัยด้วยศรัทธาในมนิลา เป็นการเคลื่อนไหวที่บ่งชี้ว่าความเชื่อเรื่องคุณไสย ยุคแห่งความมั่งมีศรีสุข ที่จะมีมาในอนาคต และพลังเร้นลับ ยังคงได้รับความนิยมอยู่ในหมู่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นชนชั้นกลาง ซึ่งได้รับการศึกษาตามแบบอย่างของตะวันตก เช่นเดียวกับที่จะพบอยู่ตามหมู่บ้าน ตามหมู่บ้านยิ่งจะเห็นได้อย่างง่ายดายมากกว่า ความเชื่อดังกล่าวเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ตกค้างมาจากจารีตประเพณีที่มีมาในอดีต

ภายในอินโดนีเซียนับตั้งแต่ได้เอกราช ความสัมพันธ์ระหว่างการเมือง ศาสนาและความเชื่อเรื่องพลังจิตได้เปลี่ยนแปลงไป ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านสภาวะแวดล้อมและในด้านโครงสร้างภายในของความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับ ซึ่งมีรูปแบบแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ เสียงของซูการ์โน เข้าสมทบกับเสียงของคนอื่น ๆ ที่เตือนให้ระมัดระวังมนต์ดำ (คุณไสยที่มองไม่เห็น) ซึ่งเป็นประเด็นที่โต้เถียงกันในหมู่ประชาชนโดยทั่วไปในทศวรรษ 1960 นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา ขบวนการที่ได้รับการยอมรับ จำต้องประกาศยกเลิกการให้ความสนใจอำนาจทางการเมืองอย่างเด็ดขาด ซึ่งเท่ากับขบวนการที่ได้รับการยอมรับในแง่ความถูกต้องและชอบธรรมอย่างเป็นทางการ ก็มีเฉพาะแต่ขบวนการที่อย่างน้อยที่สุด แสดงออกอย่างแน่ชัด ว่าไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง ในสภาวะแวดล้อมแบบฉบับที่เคยมีมานั้น การแยกออกจากกันเช่นนี้ เป็นเรื่องสุดจะคิดไปได้ เพราะความเชื่อในเรื่องพลังเร้นลับ วัฒนธรรมและการเมือง ต่างร้อยประสานเข้าด้วยกันอย่างแยกไม่ออกทั้งในด้านทฤษฎีและในทางปฏิบัติ สภาวะแวดล้อมของยุคสมัยใหม่ เป็นสภาวะที่ประกอบไปด้วยความหลากหลายในด้านความเชื่อทางศาสนา ความเข้มแข็งของอิสลาม และรัฐบาลที่แสดงออกที่ภายนอกว่าไม่ยึดหลักศาสนาในการบริหารกิจการบ้านเมือง สภาวะดังกล่าวล้วน

---

[55] S.E. Ackerman and R.L. Lee, ***Heaven in Transition: Non-Muslim Religious Innovation and Ethnic Identity in Malaysia,*** Honolulu, 1988, 127-36.

ดำเนินงานเพื่อที่จะกดดันชาวชวานิยม -- ซึ่งเป็นพวกที่มีแนวโน้มที่จะฝักใฝ่กับความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับมากที่สุด – ให้รวมตัวเป็นองค์กรอย่างเป็นทางการ ภายในสภาวะแวดล้อมเช่นนี้ องค์กรดังกล่าวจะต้องนิยามว่าเป็นรหัสยลัทธิโดยแท้ ตามความหมายแบบฉบับดั้งเดิมที่ถือว่า แก่นแท้ของรหัสยลัทธิหรือความเชื่อในพลังเร้นลับทุกอย่าง คือการรวมเป็นหนึ่งเข้ากับเทพ และนี่คือสิ่งที่แยกความความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับเช่นนี้ ออกจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคุณไสย และความเชื่อในโลกที่มั่งมีศรีสุขเช่นในอุดมคติในอนาคตข้างหน้า ซึ่งตามที่ขนบประเพณีแต่เดิมมา ได้โยงเข้าไว้ด้วยกัน คำว่า*เกจานวน* ในปัจจุบันนี้ มักหมายโดยเฉพาะถึงแบบอย่างที่มีมาตามประเพณี ซึ่งสิ่งที่เป็นหลักพื้นฐานให้แก่แบบอย่างตามประเพณีดังว่านี้ ก็คือความสัมพันธ์กับภูติวิญญาณ อำนาจคุณไสยที่อยู่เหนือธรรมชาติ และความคาดหวังรอคอย ผู้ที่จะมาสร้างโลกที่เลิศเลอเช่นในอุดมคติ แบบอย่างเช่นนี้แม้ว่าจะถูกสะกัดกั้นไว้ มิให้แสดงออกในรูปที่มีการจัดระเบียบ แต่ก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในฐานะรากฐานของทัศนะการมองโลกของประชาชนทั่วไป และในฐานะขบวนการที่เกี่ยวกับการนับถือบูชา ในเวลาเดียวกัน ความเชื่อเรื่องพลังจิตในรูปแบบใหม่ ๆ ก็เกิดขึ้นโดยมีฐานมาจากแนวปฏิบัติที่โน้มไปในแนวชวานิยม

การปราบปรามกลุ่มที่เชื่อเรื่องพระผู้จะมาโปรด ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง การปราบปรามดังกล่าว จัดว่าเป็นสารัตถะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการเมืองที่เกี่ยวกับศาสนาในยุคหลังสงครามเรื่อยมา ในค.ศ.1967 ขบวนการมบาห์ สุโร ถูกปราบปรามหลังจากที่ขบวนการได้แพร่ข่าวลือว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน จากศูนย์ของตนซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองงาวี ในค.ศ.1968 ขบวนการมานังคาลทั่วชวา ถูกประกาศให้เป็นกลุ่มนอกกฎหมาย ภายหลังจากการไต่สวนต่อหน้าสาธารณชน สมาชิกนับหมื่น ๆ ของมานังคาลซึ่งบางคนเป็นนายทหารและข้าราชการพลเรือนระดับสูง ได้ไปแสดงความเคารพต่อครูของตน คือโรโม เซมานา ในลักษณาการที่ทางรัฐบาลรู้สึกว่า ชวนให้นึกถึงราชสำนักแบบที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ผู้ปกป้องขบวนการ ให้เหตุผลแย้งว่า พฤติกรรมของพวกเขา เพียงแต่สะท้อนถึงการแสดงความเคารพนับถือต่อผู้สูงอายุตามธรรมดาเท่านั้น เหตุการณ์นี้ แสดงให้เห็นว่าจิตใจที่ฝักใฝ่อำนาจและฝักใฝ่คุณไสย -- ซึ่งผูกพันกันอย่างแนบชิดกับแบบแผนทางสังคมที่เป็นเรื่องปกติ -- กลายเป็นปัญหาขึ้นมาในระดับหนึ่ง ในสภาวะแวดล้อมซึ่งทางการมีความมุ่งมั่นที่จะสร้างความทันสมัยให้แก่อำนาจรัฐ และการรวมอำนาจรัฐ เข้าสู่ส่วนกลาง

เมื่อรัฐบาลซูฮาร์โต้ประกาศว่า รัฐบาลได้ค้นพบว่ามีความพยายามที่จะก่อรัฐประหารในเดือนกันยายน ค.ศ.1976 นั้น คำประกาศชี้ให้เห็นอย่างกระจ่างชัดในเวลาอันรวดเร็วว่า เรื่องนี้ มีเป้าอยู่ที่ผู้มีอำนาจในพลังเร้นลับคนหนึ่ง ชื่อซาวิโต้ ซึ่งในตอนนั้นไม่เคยเป็นที่รู้จักกันมาก่อน ซาวิโต้ได้ไปเยือนตามจุดที่มีพลังต่าง ๆ และได้อ้างว่า เมื่อไปที่กุนุง ติดาร์ ที่ใจกลางชวา เขาได้รับมอบหมายอำนาจที่เซมาร์ ผู้พิทักษ์ปกป้องชวา เคยครองมาก่อน หลังจากนั้น ซาวิโต้ได้รวบรวมลายมือชื่อ แนบมากับเอกสารที่กล่าววิพากษ์คุณสมบัติทางด้านศีลธรรมของซูฮาร์โต้ อดีตรองประธานาธิบดีฮัตตาและผู้นำ

ทางศาสนาที่มีชื่อเสียงทุก ๆ คน ซึ่งมีลายมือชื่อปรากฏอยู่ในเอกสารดังกล่าว รีบปฏิเสธอย่างรวดเร็วว่าไม่รู้ว่าในเอกสารดังกล่าวนั้น มีอะไรอยู่ แต่กระนั้น เรื่องนี้ก็ถูกนำมาพิจารณาอย่างจริงจัง พิจารณาจากจุดยืนของทางตะวันตกนั้น ภัยคุกคามที่มาจากซาวิโต้ดูจะเป็นเรื่องเล็กน้อย ทว่าระดับการตอบโต้ของซูฮาร์โต้ แสดงให้เห็นว่าเขามีความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัยมากเพียงไร ในเงื่อนไขแนวชวานิยมเหล่านั้น ความกลัวของซูฮาโต้มีมากเป็นพิเศษ เมื่อเขาเผชิญคำกล่าวอ้างตามความเชื่อเรื่องอำนาจเร้นลับ ที่ว่าเขาขาด *วาห์ยู* หรือบัญชาของสวรรค์ ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของอำนาจ คำกล่าวอ้างนี้บ่งชี้อยู่ในตัวถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นและอย่างต่อเนื่อง ระหว่างความเชื่อนานัปการที่รองรับอยู่ การท้าทายอำนาจของซูฮาร์โต้ โยงไปถึงความเชื่อต่าง ๆ เหล่านั้น

ขบวนการ*เกบาตินาน* มีชื่อเสียงในอินโดนีเซียมานับตั้งแต่เมื่อประเทศได้รับเอกราช ขบวนการดังกล่าว ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว เน้นถึงความตระหนักรู้ในความเป็นจริงของความสัมบูรณ์ด้วยประสบการณ์ ผู้ให้กำเนิดขบวนการนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวชวาและองค์ประกอบของขบวนการก็มีลักษณะเป็นชวา ขบวนการนี้มองวิถีปฏิบัติของตนว่ามีรากเหง้าอยู่ที่ภูมิปัญญาอันไร้ยุคสมัยที่มีอยู่ในพื้นถิ่น ซึ่งมีมาก่อนอิทธิพลของอินเดีย ในเรื่องนี้ ความเชื่อในพลังเร้นลับ ก็มีความหมายตามแบบฉบับเช่นที่มีอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่ง คือพาดพิงไปถึงมิติภายใน ซึ่งเป็นมิติทางจิตและเร้นลับ ที่มีอยู่ภายในทุกศาสนา นอกจากนี้ยังมีความหมายพาดพิงเป็นการพิเศษไปถึงความเชื่อ แนวปฏิบัติและขบวนการ ซึ่งระบุได้จากการที่ชาวขบวนการนี้มุ่งเน้นที่การตระหนักรู้ในความเป็นจริงของปัจเจกบุคคล ขบวนการเช่นนี้ที่ไม่อาจระบุตัวตนได้มีอยู่ในประเทศนับร้อย ๆ กลุ่ม สุบาคยาทำบัญชีรายชื่อไว้ในค.ศ.1973 ว่ามีอยู่ 288 กลุ่ม การจัดทำบัญชีรายชื่อในปีค.ศ.1980 ปรากฏจำนวน 160 กลุ่ม ทว่าไม่สามารถจะระบุรายชื่อที่แน่ชัดได้[56] มีหลายกลุ่มที่มีขนาดเล็กมาก จำกัดอยู่เฉพาะท้องถิ่น มีอายุสั้นและไม่เป็นทางการเสียจนไม่สมควรกล่าวถึง แม้ว่าบางกลุ่ม อาจมีความสำคัญอย่างยิ่งก็ตาม กลุ่ม*ตาเรกัต* ซึ่งเป็นขบวนการซูฟี ก็เชื่อในพลังเร้นลับด้วยเช่นกัน ทว่าเนื่องจากสังกัดอยู่กับอิสลามมาแต่ไหนแต่ไร ดังนั้น โดยทั่วไปแล้วขบวนการนี้จึงมิได้ถูกจัดเข้าอยู่ในประเภทของขบวนการอิสระ ขบวนการหลายสิบขบวนการ มีสมาชิกอยู่ทั่วชวา หรือมีสมาชิกอยู่ทั่วอินโดนีเซียอย่างแท้จริง ขบวนการดังกล่าว ได้แก่ปานเคสตุ, สุบัด, ซัปตา ดาร์มา, อิลมุ เซจาติ, สุมาราห์ และฮาร์โดปุโซโร ในบรรดาขบวนการเหล่านี้ มีอยู่หลายกลุ่มที่มีสมาชิกเกินหนึ่งแสนคน แต่ส่วนใหญ่แล้ว อย่างดีที่สุดก็มีสมาชิกเพียงไม่กี่พันคน สมาชิกเหล่านี้ได้รับแรงจูงใจจากแนวปฏิบัติของกลุ่มเป็นสำคัญ

กลุ่ม*เกบาตินาน*ทั้งหลาย เคยมีอยู่แล้วสมัยอยู่ภายใต้การปกครองอาณานิคมของดัตช์ ทว่าภายในสภาวะแวดล้อมเช่นนั้น กลุ่มจำเป็นต้องเก็บเนื้อเก็บตัว กลุ่มเปิดตัวต่อสาธารณชนในช่วงที่มีการต่อสู้ระหว่างการปฏิวัติในตอนปลายทศวรรษ 1940 จากนั้น กลุ่ม*เกบาตินาน*ที่สำคัญ ๆ ได้นำแบบ

---

[56] R. Subagya, ***Kepercayaan dan Agama,*** Yogyakarta, 1973, 129-38.

แผนที่เป็นทางการมาใช้ โดยมีเจ้าหน้าที่ที่มาจากการเลือกตั้ง มีการประชุมและบันทึกการประชุมทั้งหมดนี้ ดำเนินคู่ขนานไปกับกระบวนการจัดองค์กร ช่วงทศวรรษ 1950 ตลอดทั่วทุกส่วนของสังคม กระบวนการจัดองค์กรเช่นนี้ ในส่วนหนึ่งเป็นไปเองโดยไม่มีการวางแผนล่วงหน้า ในส่วนหนึ่ง เป็นการตอบสนองต่อความเรียกร้องต้องการใหม่ ๆ จากทางฝ่ายหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาลที่ให้จัดทำบันทึกเรื่องสมาชิกและการประชุม ในตอนต้นทศวรรษ 1950 มีขบวนการจำนวนหนึ่ง โต้แย้งว่า กลุ่มของตน สมควรได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นศาสนาที่แยกออกไปต่างหาก โดยเสนอว่า ในสภาวะที่มีประเทศชาติเอกราชแล้วเช่นนี้ จะเป็นการผิดปกติ หากว่ามีเฉพาะศาสนาที่ “นำเข้าจากต่างประเทศ” เท่านั้น ที่ได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาล ซัปตา ดาร์มายืนยันข้อโต้แย้งดังกล่าวมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1970 ทว่าส่วนใหญ่ ยอมรับกันแต่แรก ๆ แล้วว่า ไม่น่าเป็นไปได้ที่ขบวนการของพวกเขาจะได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นศาสนา เพราะคงจะทำให้มีการตอบโต้อย่างรุนแรงจากพวกมุสลิม

ตามกรอบที่เป็นประเพณีมาแต่เดิมนั้น จิตสำนึกในเรื่องพลังเร้นลับ กับอำนาจทางสังคมมีความผูกพันกันภายในเงื่อนไขของจักรวาล ทั้งความคิดเกี่ยวกับ*เทวราชา* ตามแบบแผนของอินเดียและอุดมคติของอิสลาม อันว่าด้วยรัฐในฐานะผู้ปกป้องศาสนา ต่างมีนัยหมายความไปถึงว่า ประมุขของรัฐ มีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตราบเท่าที่ผู้มีพลังเร้นลับอ้างว่ามีการติดต่อโดยตรงกับพระเจ้า พวกเขาก็อยู่ในภาวะที่ลำบากมาก ในการวางตัวมิให้ดูเหมือนว่ามีสิทธิอำนาจที่แยกออกไปจากอำนาจของฝ่ายปกครองบ้านเมืองในทางโลกย์ ภายใต้การปกครองของดัตช์ ขบวนการดังกล่าว เป็นเหตุให้ต้องถูกตรวจและกำกับในฐานะที่มีโอกาสจะเป็นจุดศูนย์รวมของการก่อความไม่สงบขึ้นในชนบทได้ ในช่วงระยะเวลานับตั้งแต่ได้เอกราชเป็นต้นมา ความหวั่นไหวของฝ่ายการเมืองต่อชีวิตทางศาสนาเพิ่มขึ้น และแรงกดดันที่การเมืองกระทำต่อชีวิตทางศาสนา ก็เพิ่มขึ้นด้วย นิยามของแต่ละกลุ่มที่มีความสำคัญอยู่ในแวดวงศาสนา มีลักษณะเฉพาะตัวและและอย่างไม่ขึ้นแก่ใครมากขึ้นเรื่อย ๆ เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่การนิยามของกลุ่มดังกล่าว จะขยายตัวออกไปเป็นการแข่งขันอย่างเข้มข้น ทั้งเพื่อที่จะได้มีส่วนร่วมอยู่ในโครงสร้างอำนาจของรัฐ ที่เพิ่งได้รับการสถาปนาขึ้นมาใหม่ และเพื่อที่จะได้เป็นผู้กำหนดว่า อัตลักษณ์ของชาติ จะเกี่ยวพันกับความเชื่อทางศาสนาอย่างไร

การที่ประชาชนทั่วไป นำ*เกบาตินาน*เชื่อมโยงเข้ากับความเชื่อเรื่องอำนาจและการทำพิธีกรรมเร้นลับ เป็นการเชื่อมโยงที่มีการแยกแยะไม่แพ้การเชื่อมโยงความรู้ด้วยพลังเร้นลับ และเป็นการกระทำในลักษณะที่เป็นเครื่องมือที่ก่อให้เกิดผล ซึ่งขณะเดียวกัน ก็แสดงถึงการนำรูปแบบไปสับสนกับสิ่งที่เป็นสาระสำคัญ กลุ่มที่มีความสำคัญระดับชาติที่สำคัญทุกกลุ่ม ต่างแยกตัวเองออกจากความเชื่อในเรื่องอำนาจและพิธีกรรมที่ซ่อนเร้นของ*เกจาเวน* ซึ่งเน้นการเชื่อมจิตสำนึกรวมเข้ากับพระผู้เป็นเจ้าโดยตรง แทนที่จะเน้นที่สัญลักษณ์และภูติผีวิญญาณตามที่มีกำเนิดอยู่ในวัฒนธรรม การเปลี่ยนจุดเน้นจากพลังมาที่จิตสำนึก มิใช่เป็นเพียงการตอบสนองต่อการสร้างจิตสำนึกด้านการเมืองให้แก่ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับของชวา การแยกขั้วอย่างเดียวกันนี้ มีรากฝังอยู่ในวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย

ยุคต้น ๆ นอกจากนี้แล้ว ยังแสดงถึงการแทรกซึมเข้าสู่โลกชวานิยม ของความเชื่อในรูปแบบต่าง ๆ ตามแบบฉบับของพวกเซมิติค ที่เกี่ยวกับความมีพระเจ้าองค์เดียว ความเชื่อนี้เน้นความแตกต่างระหว่างคุณไสยหรือการเล่นกล กับการสำแดงอภินิหารของพระผู้เป็นเจ้า แม้ว่าขนบประเพณีแนวชวานิยมจะยังคงให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกกับการแยกแยะระหว่างจิตสำนึกกับพลังอำนาจ ตามแบบตันตระ แต่ขณะเดียวกัน ก็ต่อต้านสภาวะดังกล่าวอย่างมีพลัง เพราะชวานิยมมีแนวคิดที่เน้นความว่างเปล่า ตามแบบอย่างของพุทธศาสนาอยู่แล้ว การขยายหลักเอกเทวนิยม สอดคล้องกับลักษณะจิตวิญญาณนิยมเช่นที่มีอยู่ในท้องถิ่น แบบแผนของตันตระยังคงมีอิทธิพลอย่างแน่ชัดอยู่ในการประกอบพิธีทางศาสนาในหมู่บ้าน เช่นในการบูชา*ดานหยาง* (--ผู้ปกป้องคุ้มครอง) และในขบวนการ ซาธาร์ มาปาน และขบวนการมานังคาล เป็นต้น ทว่าขนบประเพณีแนวพุทธ และการใช้พลังเร้นลับเพื่อแยกจิตสำนึกออกจากปรากฏการณ์ที่เห็น มีรากฝังอยู่อย่างลึกซึ้ง ในขนบประเพณีที่มีมานานกว่าหนึ่งพันปี เป็นขนบประเพณีซึ่งเข้ากันได้อย่างสนิทสนมกับแรงกดดันในยุคสมัยใหม่ และก่อให้เกิดการเน้นเรื่องจิตสำนึกอย่างเป็นการเฉพาะมากขึ้น

ขบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ มิได้มีฐานะเทียบเท่ากับลัทธิซูฟี ซึ่งสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่กับ “ศาสนาโลก” ศาสนาหนึ่ง หากแต่เทียบได้กับจารีตประเพณีที่มีพื้นฐานอยู่ที่วัฒนธรรมดังเช่นลัทธิเต๋าหรือชินโต ลัทธิซูฟีและเซน เน้นเรื่องเชื้อสาย ซึ่งเชื่อมโยงครูทั้งหลายที่ยังมีชีวิต กับพระมะหะหมัดและพระพุทธเจ้า ลัทธิชวานิยมปฏิเสธการนับเนื่องทางเชื้อสายดังกล่าว มิใช่เพียงเพื่อตอบโต้คำกล่าวอ้างของทางอิสลามว่าอิสลามเป็นสิ่งที่สืบสานมาจากคำสอนต้นตำรับเท่านั้น หากแต่เพื่อยืนยันด้วยว่า ความรู้ทางศาสนา มาจากพระเจ้าโดยตรง กล่าวสั้น ๆ ก็คือ ยืนยันว่า *เกบาตินาน*เป็นรหัสยลัทธิหรือความเชื่อในพลังเร้นลับ ตามความหมายดั้งเดิมของคำนั้น ตลอดทศวรรษ 1970 ความตึงเครียดในบ้านเมือง มักมีจุดสำคัญอยู่ที่การใช้อุบาย เพื่อให้ขบวนการแนวรหัสยะมีโอกาสเป็นขบวนการที่ถูกต้องตามกฎหมายมากขึ้นซึ่งส่วนหนึ่ง ได้ความคิดมาจากรัฐบาลซูฮาร์โต้ อิสลามมีปฏิกิริยาอย่างรุนแรง ดังนั้น แต่ละขั้นตอนที่นำไปสู่การได้สถานะที่ถูกต้องตามกฎหมายอย่างเป็นเอกเทศ จึงถูกปรับเปลี่ยนอย่างมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อหลีกเลี่ยงการกระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาขึ้นมา การโต้เถียงในเรื่องที่สัมพันธ์กันอยู่เช่นเรื่องที่เกี่ยวกับความพยายามที่จะใช้กฎหมายการสมรสอย่างที่ไม่ยึดศาสนาเป็นหลัก ในค.ศ.1973 และ 1974 ก็กระทบถึงส่วนที่อ่อนไหวที่อาจทำให้เกิดความขัดแย้งทางศาสนาขึ้นโดยง่าย ในค.ศ.1973 การร่วมสังกัดอยู่ในขบวนการรหัสยะทั้งหลาย กลายเป็นเรื่องชอบด้วยกฎหมายโดยไม่จำเป็นต้องอ้างตัวด้วยพร้อม ๆ กันว่าเป็นสมาชิกของ “ศาสนาโลก” ศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ในค.ศ.1978 ขบวนการเหล่านี้ ได้สถานะทางกฎหมายอย่างใหม่ เมื่อได้รับการปลดเปลื้องจากอำนาจการควบคุมของกระทรวงศาสนา และได้มีคณะกรรมการบริหารของตนเองอยู่ภายในกระทรวงศึกษาธิการและวัฒนธรรม

สมาชิกของขบวนการใช้ภาษาชวาในชีวิตประจำวัน และการประชุมกลุ่ม แต่ใช้ภาษาอินโดนีเซียสำหรับเรื่องที่เกี่ยวกับการจัดระบบองค์กร ลัทธิความเชื่อตามขนบธรรมเนียมเดิมมีศูนย์รวมอยู่ที่ครูผู้มีพรสวรรค์ในการดึงดูดสาวก แต่ขบวนการสมัยใหม่ มีโครงสร้างกึ่งยึดหลักเหตุผล ผู้นำขบวนการจะแยกออกจากครูทางจิตวิญญาณ และหากแบบอย่างการอุปถัมภ์จะยังมีอยู่อย่างมากในทางปฏิบัติ แต่ในแง่ทฤษฎีเรื่องนี้จะมิได้เป็นหัวใจขององค์กรอีกต่อไปแล้ว องค์กรใช้ระบบการบริหารแบบมีอำนาจลดหลั่นเป็นลำดับชั้น ซึ่งปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไปในองค์กรระดับชาติทุกแห่ง องค์กรให้ความเอาใจใส่เพิ่มขึ้นในเรื่องการจัดทำรายชื่อสมาชิก ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว มักทำไปเพื่อหล่อลื่นความสัมพันธ์กับหน่วยงานที่ทำหน้าที่ควบคุมดูแลอยู่ นิกายที่สำคัญจะมีโครงสร้างองค์กรค่อนข้างเปิดกว้าง และคล่องตัวในทางปฏิบัติ และแนวโน้มที่จะมีความเร้นลับ ก็ลดลงไปพร้อม ๆ กับลดการเน้นเรื่องการใช้อำนาจคุณไสยเป็นเครื่องมือ ลดการเน้นเรื่องวิญญาณบรรพชนและพลังอำนาจเร้นลับ สำหรับกลุ่มนิกายดังเช่นสุบัดและซัปโต ดาร์โม * การเยียวยารักษาความเจ็บไข้ได้ป่วย มีบทบาทสำคัญทว่าได้รับการถ่วงดุลโดยการเน้นที่ “ความรับผิดชอบของพระเจ้า” ในการหายจากโรค การเน้นที่ความเชื่อเรื่องการมีพระเจ้าองค์เดียว สะท้อนให้เห็นที่การรังเกียจการเข้าทรง ซึ่งเป็นลักษณะประจำตัวของขนบประเพณีของท้องถิ่นส่วนใหญ่ โดยแสดงออกในรูปของความเคร่งครัดต่อศาสนา ในทำนองเดียวกัน ผู้คนในขบวนการส่วนใหญ่ ก็พูดถึงการปฏิบัติสมาธิในฐานะที่เป็น*สุจุด* (การยอมจำนน) หรือ *ปาเนมบาห์* (ละหมาด) มากยิ่งกว่า *สมาธิ* ท่วงทำนองในแบบสมาธิของอินเดีย ซึ่งทำให้คำว่าสมาธิเป็นที่ต้องสงสัยสำหรับ อิสลาม อิสลามมองว่า *สมาธิ*มีนัยพาดพิงไปถึงการเข้าสู่ “ความว่างเปล่าที่ปราศจากพระเจ้า” ทั้งนี้เพราะปกติแล้ว สมาธิเกิดขึ้นมาโดยปราศจากความคิดถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นตัวบุคคล

หลักฐานที่หนักแน่นที่สุด ที่แสดงให้เห็นว่า อิสลามเป็นสารัตถะที่สำคัญให้แก่การวางกรอบการอภิปรายเพื่อให้เหตุผลแก่เรื่องทางศาสนานั้น อยู่ระดับความรุนแรงของการโต้เถียงที่ปรากฏต่อสาธารณชนเกี่ยวกับ “อิสลามและ*เกบาตินาน*” และระหว่าง “อิสลามและ*เกบาตินาน*” ความสัมพันธ์ระหว่าง อิสลามและ*เกบาตินาน*มีปัญหามานับตั้งแต่สมัยแรกเริ่มก่อตั้งสาธารณรัฐ ในท่ามกลางการชี้แจงถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวในทางกฎหมายให้ชัดเจนอย่างเป็นทางการ การชี้แจงในหน้าหนังสือพิมพ์เรื่อยไปจนถึงระดับหมู่บ้านอันได้แก่ปัญหาระหว่างสาขาต่าง ๆ ของขบวนการรหัสยนัยทั้งหลายกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น องค์กรที่เป็นแกนหลักของขบวนการ ปรากฏขึ้นในทศวรรษ 1950 เมื่อวองโสเนโกโรขึ้น เป็นโฆษกชั้นนำระดับชาติ วองโสเนโกโรเป็นผู้นำขององค์ประชุมของเหล่าผู้เชื่อในพลังเร้นลับแห่งอินโดนีเซีย หรือบีเคเคไอ ซึ่งได้ยื่นคำร้องต่อซูการ์โน เพื่อขอสถานภาพที่เท่าเทียมกับศาสนาต่าง ๆ ในค.ศ.1957 การประชุมครั้งถัดมาในมาลางในค.ศ.1960 ได้มีการเน้นว่า *เกบาตินาน*และศาสนา ต่างกัน

---

* Subto Darmo ในหน้า 361 ต้นฉบับใช้คำว่า ซับตา ดาร์มา (Subta Darma)

เฉพาะที่การเน้น—กลุ่ม*เกบาตินาน*นั้น มุ่งความเอาใจใส่ที่การสร้างความสมบูรณ์แก่จิตของบุคคล ในขณะที่ศาสนา เน้นที่การสวดภาวนาต่อพระเจ้า ในค.ศ.1961 มีการสัมมนาซึ่งพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง*เกบาตินาน*กับปรัชญาทางการเมืองของซูการ์โน ในค.ศ.1962 มีการสัมมนาอีกครั้งหนึ่ง ที่เน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติทางด้านจิตวิญญาณ การต่อสู้ของชาติและสันติภาพของโลก บีเคเคไอ มีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้เป็นที่กระจ่างว่า *เกบาตินาน*เป็นตัวแทนของขนบประเพณีทางจิตวิญญาณ อันมีฐานะสูงส่งในพื้นถิ่นมาแต่ดั้งเดิม มิใช่การนำเอาไสยศาสตร์และเรื่องโชคลางมาประสมประเสเข้าด้วยกัน ผู้ร่วมสัมมนาต่างรู้สึกถึงความสัมพันธ์พิเศษที่มีอยู่กับอัตลักษณ์แห่งชาติ โดยให้เหตุผลว่า รากฐานของความเชื่อในพระเจ้าของชาติ อยู่ที่ความเข้มแข็งของ*เกบาตินาน*ภายในรากฐานดังกล่าว ในค.ศ. 1958 บีเคเคไอยืนยันว่า “ลักษณะอันเป็นแก่นของอัตลักษณ์แห่งชาติของอินโดนีเซียอยู่ที่การเน้นชีวิต ทางจิต”

การเติบใหญ่ของหลักเอกเทวนิยมซึ่งตีความอย่างตรงตามตัวอักษร มีแรงกดดันอย่างรุนแรงอยู่เบื้องหลัง หลักการปัญจศีลข้อแรก แสดงการเน้นความเชื่อถือศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียวโดยใช้ถ้อยคำตามแบบของอิสลาม แม้ว่าจะละเว้นการอ้างอิงถึงพระมะหะหมัดก็ตาม อิสลามอาจจะมิได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติของอินโดนีเซีย แต่ก็ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดในข้อที่ว่า จิตสำนึกในทางศาสนาของอิสลามเป็นตัวแจกแจงลักษณะ กำหนดรูปลักษณ์และระงับยับยั้งการอภิปรายเกี่ยวกับศาสนาและชีวิตทางด้านจิตวิญญาณ แรงกดดันของอิสลามนี้ สื่อผ่านออกมาทางระบบราชการและส่งอิทธิพลถึงวิธีการประกอบพิธีทางศาสนาเป็นการส่วนตัว รวมทั้งต่อการแสดงออกของสาธารณชนต่อการดำเนินชีวิตในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนา แนวโน้มที่จะสู้ทั้งที่รู้ว่าไม่มีวันชนะ ที่จะให้เหตุผล และแสดงให้เห็นถึงความถูกต้องชอบธรรมของการปฏิบัติตามความเชื่อของตน สร้างแรงกดดันแม้กระทั่ง ผู้ที่เชื่อในเรื่องพลังจิต ก็จำต้องใช้ถ้อยคำสำนวนตามแบบอิสลามในการอภิปราย ในขณะเดียวกัน มีการเน้นมากขึ้นเรื่อย ๆ ถึงพิสัยที่มีขอบเขตจำกัดของมิติอื่น ๆ ในฐานะที่เป็นวิถีทางของการเปลี่ยนแปลงที่แยกออกไปอีกแนวหนึ่ง ชาวมุสลิมอินโดนีเซียนิยามศาสนาตามเงื่อนไขของมิติทางสังคม-วัฒนธรรมของอิสลามเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ จากมุมมองของผู้เชื่อเรื่องพลังเร้นลับ ดูเหมือนว่า แม้อิสลามที่ยึดหลักปฏิบัติดั้งเดิมอย่างตายตัว ก็ยังมองไม่เห็นความจริงในข้อที่ว่า ศาสนากับจิตวิญญาณ มิได้สื่อผ่านและแสดงออกโดยผ่านทางสัญลักษณ์และการกระทำของมนุษย์เท่านั้น หากยังดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นปริมณฑลหนึ่งในตัวของมันเองด้วย

เมื่อไตร่ตรองอย่างกว้าง ๆ ถึงขอบเขตของความแตกต่าง ที่มีอยู่ในกลุ่มที่เชื่ออำนาจคุณไสย เชื่ออำนาจเร้นลับ และกลุ่มที่เชื่อเรื่องศาสดาผู้ที่จะมาสร้างยุคแห่งความมั่งมีศรีสุข ทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เราสามารถกล่าวถึงแบบแผนที่มีอยู่ร่วมกันอย่างเด่นชัด ความแตกต่างที่มีอยู่นั้น ส่วนหนึ่งเนื่องมาจาก “ศาสนาโลก” ที่แตกต่างกัน ที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่ และนโยบายของรัฐบาลซึ่งแตกต่างกัน

ไปในแต่ละประเทศ ความแตกต่างปรากฏให้เห็นในรูปการขัดเกลาลักษณะการแสดงออกในท้องถิ่น สิ่งที่เป็นความคิดความเชื่อเรื่องความทันสมัยอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งปรากฏเด่นชัดทั่วทุกหนทุกแห่ง ให้สีสันแก่ทัศนะที่ทางการมีต่อความเชื่อเรื่องคุณไสยของชาวบ้าน ในทางกลับกัน ไม่ว่าจะในการประกอบพิธีรักษาเยียวยาด้วยศรัทธาของชาวฟิลิปปินส์ในลูซอน หรือในวิธีคิดของเกา ไดในบริเวณปากแม่น้ำโขงของเวียดนามก็ตาม นิกายทั้งหลายภายในท้องถิ่น ต่างก็เพียรพยายามที่จะ “ปรับ” วิทยาศาสตร์ “ให้เข้ากับธรรมเนียมพื้นถิ่น” ด้วยกันทั้งสิ้น ทั้งนี้ด้วยการอ้างอิงถึงวิทยาศาสตร์ในการประกอบพิธีคุณไสย และด้วยการพยายามที่จะทำให้พิธีต่าง ๆ กลายเป็นเรื่องที่มีเหตุมีผล โดยใช้บรรทัดฐานที่เป็นวิทยาศาสตร์ปลอม ๆ ไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ ก็ตาม การเยียวยารักษาด้วยวิธีการพื้นบ้านโดยอาศัยสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับการท่องมนตราหรือการติดต่อกับภูติวิญญาณโดยผ่านทางพ่อมดหมอผี ก็ยังคงมีอยู่ ไม่ว่าจะมีการปฏิรูปและแก้ตัวอย่างมีเหตุมีผลมากเพียงไรก็ตาม[57]

เช่นเดียวกับการเยียวยารักษาความป่วยไข้โดยอาศัยพลังที่อยู่เหนือธรรมชาติ ความคิดความเชื่อเรื่องศาสดาผู้จะมาโปรด ยังคงมีอิทธิพลอยู่ ในฐานะที่เป็นโครงสร้างสำหรับการมองโลกและสำหรับแนวปฏิบัติศาสนกิจของชาวบ้าน ความเชื่อที่เป็นพื้นฐานรองรับอยู่ก็คือว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ในโลก ซึ่งแน่นอนว่ามักรวมถึงเหตุการณ์ทางการเมืองด้วย -- มีความหมายไปถึงจักรวาล ความเชื่อดังกล่าวยังคงชักนำให้ผู้คนทั่วภูมิภาคนี้ จัดกระบวนการทางสังคมให้อยู่ภายในกรอบของการใช้จิตวิญญาณเป็นเครื่องรับรู้สิ่งที่ประกอบขึ้นเป็นมนุษยชาติ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงที่สุดแล้ว มีนัยหมายความว่าชีวิตจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและไปสู่ความสมดุลภายในธรรมชาติ และหมายถึงว่า ครรลองเช่นนี้อาจปรากฏในสังคม ในรูปของการเปลี่ยนอำนาจอย่างรุนแรง ความคิดพวกนี้ แสดงให้เห็น โดยผ่านปรัชญาทางการเมืองของชาติ อย่างเช่น “ลัทธิจารีตนิยมแนวใหม่” ดังที่เราได้กล่าวแล้ว เมื่อตอนที่ตั้งข้อสังเกตถึงการมาบรรจบกัน ระหว่างขบวนการมาร์กซิสต์และกลุ่มผู้ที่มีความเชื่อเรื่องยุคแห่งความมั่งมีศรีสุข ทั้งในเวียดนามและชวา พลังความคิดนี้ ยังมีการปฏิบัติที่แยกออกไปในแนวอื่น โดยมีแบบแผนที่แปลกเด่น และปรากฏให้เห็นชัดอยู่ทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ แบบแผนดังกล่าว อยู่ในรูปของกลุ่มที่จำกัดอยู่เฉพาะท้องถิ่นแท้ ๆ และมีศูนย์รวมอยู่ที่ครูที่มีความสามารถพิเศษ ซึ่งมองเห็นกาลอวสานของโลกอยู่ในกระบวนการทางสังคม

การประกอบพิธีทางศาสนาในสมัยหลังสงคราม ในลักษณะของความเชื่อเรื่องคุณไสยและเรื่องศาสดาผู้จะนำมาซึ่งยุคแห่งความมั่งมีศรีสุขนั้น ส่วนใหญ่แล้ว มีต้นกำเนิดอยู่ที่หมู่บ้านและ

---

[57] อิทธิพลของกระแสเหล่านี้ มีหลักฐานปรากฏอยู่ชัดเจนในงานการศึกษาพิเคราะห์ของนักวิชาการหลายท่าน อาทิ เช่น R.W Leiban, ***Cebuano Sorcery,*** Berkeley, 1967; M.E. Spiro, ***Burmese Supernaturalism,*** Englewood Cliffs, 1967; และ L. Golomb, ***An Anthropology of Curing in Multiethnic Thailand,*** Urbana and Chicago, 1985.

แพร่กระจายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่รหัสยลัทธินิกายต่าง ๆ ที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ และการปฏิบัติสมาธิ จะข้ามเส้นแบ่งระหว่างชุมชนเมือง-ชนบทออกไป และมักมีฐานอยู่ในเมือง ภายในนิกายและแนวปฏิบัติดังกล่าว ชนชั้นสูงร่วมสมัยที่มีการปฏิรูปตนเอง ได้ช่วยรักษาแง่มุมต่าง ๆ ของจิตวิญญาณนิยมตามจารีตประเพณีซึ่งมีลักษณะจำเพาะและอยู่ในแวดวงจำกัด มิให้สาบสูญไป ทว่าพวกเขากระทำในลักษณะที่เป็นการยกระดับความรับรู้ โดยปลดเปลื้องความเกี่ยวพันที่มีอยู่กับความคิดความเชื่อในเรื่องคุณไสย (อาจเรียกได้ว่า เปลี่ยนกรอบของการปฏิบัติสมาธิเสียใหม่) แนวคิดในเรื่องชนชั้นอันเก่าแก่ที่รวมอยู่ในหลักคำสอนดั้งเดิมของพุทธศาสนาหรืออิสลาม อันเป็นที่มาของการปฏิบัติสมาธิดังกล่าวก็ถูกขจัดออกไป ผู้ปฏิบัติสมาธิแบบวิปัสสนา ตามคำสอนของมหาสี ซายาดอว์ อาจารย์ชาวพม่า หรือพระอาจารย์ชาของไทย รวมทั้งสมาชิกชาวชวาของปานเคสตุ ของสุบัดหรือสุมาราห์ ตลอดจนศิษย์ชาวตากาล็อกของผู้ที่เยียวยารักษาโรคด้วยศรัทธา และสาวกชาวเวียดนามของสำนักเกา ได ล้วนปฏิบัติสมาธิหรือเข้าสู่ฌาณแบบต่าง ๆ กัน โดยแก่นแล้ว การปฏิบัติเหล่านี้เป็นหนทางใหม่ในการสำรวจดินแดนทางจิต ซึ่งขนบประเพณีในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่เก่าแก่กว่า เคยเข้าไปถึงโดยผ่านทางการปฏิบัติสมาธิของผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนา อย่างเช่นหมอผีประจำหมู่บ้าน พระคาทอลิก *อูลามา*อิสลามหรือพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา

การฟื้นฟูความบริสุทธิ์ของศาสนา กับลัทธิสมัยใหม่นิยมของฝ่ายฆราวาส

การล่มสลายของโครงสร้างต่าง ๆ ของชุมชน อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ ก่อให้เกิดการตอบสนองไปต่าง ๆ นานา กระนั้นก็ตาม ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ ก็ยังยึดถือขนบธรรมเนียมพื้นบ้าน หรือศาสนาในแบบที่ผสมผสานหลายความเชื่อเข้าด้วยกัน เหมือนเช่นที่เคยทำมาแต่ครั้งโบราณ ขนบธรรมเนียมและศาสนาเหล่านี้ ได้มาจากวิถีปฏิบัติซึ่งก่อตัวจนมีรูปแบบที่สมบูรณ์ในยุคต่าง ๆ ที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ ทั้งนี้รวมทั้งหลักปฏิบัติอันเคร่งครัดตายตัวและรหัสยลัทธิในแบบต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว กระแสที่ใหม่อย่างเด่นชัด เช่นการแยกกิจการบ้านเมืองออกจากศาสนาและการยึดหลักคำสอนดั้งเดิมที่แท้จริง หรือฟันดาเมนทัลลิสม์ อาจปรากฏเหมือนกับเป็นสิ่งที่เคียงคู่มาด้วยกันทั้งๆ ที่ขัดกันอยู่อย่างชัดแจ้ง ทว่ากระแสเหล่านี้ต่างก็กอปรเป็นอินทรีย์ส่วนหนึ่งของสถานการณ์ในยุคสมัยใหม่โดยเฉพาะ ลัทธิสมัยใหม่นิยมในเรื่องคัมภีร์คำสอนที่มีมาก่อนหน้านี้ เป็นลักษณะหนึ่งของการปฏิรูปศาสนาในสมัยก่อนสงคราม และคู่ขนานมากับลัทธิ

ชาตินิยมในเวทีการเมือง กล่าวคือ โดยแก่นแท้แล้ว ลัทธิสมัยใหม่นิยมในเรื่องคัมภีร์คำสอนเกิดขึ้นมา ก็เพราะเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับสื่อสิ่งพิมพ์

หลักลัทธิฟันดาเมนทัลลิสม์ ที่กลายเป็นเรื่องใหม่ในปัจจุบัน ก็เป็นเช่นเดียวกับหลักความเชื่อเรื่องการไม่เชื่อศาสนาในยุคเดียวกันนี้ คือ เป็นการส่องสะท้อนถึงสื่อมวลชนแบบอีเล็คทริอนิคอย่างเป็นการเฉพาะเจาะจงมากยิ่งขึ้น การฟื้นฟูการยึดหลักคำสอนที่แท้จริงของฟันดาเมนทัลลิสม์ อันได้แก่ ขบวนการของผู้สร้างความบริสุทธิ์ที่จะก่อให้เกิดการปรับปรุงและการเปลี่ยนศาสนาภายใน ซึ่งมีอยู่อย่างแพร่หลายนั้น อาจปรากฏชัดเจนมากเป็นพิเศษ ในแวดวงของอิสลาม แต่ขบวนการในทำนองเดียวกันนี้ ก็ปรากฏอยู่ในแวดวงของศาสนาอื่น ๆ ของท้องถิ่นทุกหนทุกแห่ง กระแสของศาสนาแนวฟื้นฟู ตั้งข้อกังขากับสมมุติฐานที่ว่า การสร้างอุตสาหกรรม และแรงกดดันจากชีวิตในชุมชนเมือง จะลดบทบาททางสังคมของศาสนาลง หนึ่งในบรรดาการตอบสนองอย่างชัดเจนที่สุด ต่อแรงกดดันของชีวิตสมัยใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ การทวีความเชื่อถือศรัทธาแบบยึดตรงตามคัมภีร์หนักหน่วงยิ่งขึ้น ซึ่งก็เป็นในทำนองเดียวกับความรุนแรงเข้มข้นของความเชื่อเรื่องการยึดหลักคำสอนที่แท้จริง ในสหรัฐและอิหร่าน ที่ก่อให้เกิดความสับสนในความคาดหวังต่างๆ ที่มีอยู่ แบบแผนของความเชื่อเหล่านี้ไม่อาจอธิบายได้ว่าเป็นผลพวงที่ตกค้างมาจากศรัทธาดั้งเดิมของยุคก่อนหน้านี้ ดังเช่นผู้ที่ไม่ยึดติดกับศาสนาบางคนคิด ประสิทธิภาพของสื่ออีเล็คทรอนิคต่างหาก ที่อำนวยให้สิ่งเหล่านี้บังเกิดขึ้น และเป็นปรากฏการณ์ที่มีจำเพาะในยุคสมัยใหม่เท่านั้น การปฏิรูปในรูปแบบที่เคยมีมาก่อนหน้านี้ เป็นเรื่อง “สมัยใหม่นิยม” มิใช่การปฏิรูปที่อยู่ในรูปแบบของการไม่ใช้ศาสนาเป็นบรรทัดฐาน หรือของการยึดมั่นกับหลักคำสอนดั้งเดิมโดยแท้ของฟันดาเมนทัลลิสม์

ลัทธิสมัยใหม่นิยมในคัมภีร์ฉบับต่าง ๆ มากมาย ซึ่งมีกำเนิดในสมัยก่อนสงคราม ยังสามารถระบุได้จากภาวะการขยายจากบริเวณชุมชนเมืองออกสู่ภายนอก และเป็นการสะท้อนภาพทัศนะของผู้ที่ได้รับการศึกษาตามแบบอย่างของตะวันตก นักปฏิรูปที่ใช้หลักเหตุผล ปรากฏตัวขึ้นจากภายใน ชุมชนท้องถิ่นของแต่ละแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างมิได้เกี่ยวข้องกันและกัน แน่นอนว่า พวกเขาเหล่านี้ มิได้เพียงแต่สะท้อนภาพกิจกรรมการเผยแพร่ศาสนา จากบริเวณที่อยู่พ้นจากภูมิภาคนี้ออกไปเท่านั้น เพราะสมัยใหม่นิยมในพื้นถิ่น เป็นกระบวนการของนวัตกรรมที่เป็นอิสระ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยมิได้เป็นผลกระทบจากอาณานิคมโดยตรง โดยทั่วไปแล้ว พวกนักปฏิรูปได้โต้แย้งในทันที เพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยใหม่ และให้กลับคืนไปสู่หลักคำสอนดั้งเดิมของศาสนาในสภาพที่มีลักษณะวิพากษ์ยิ่งขึ้นและมีเหตุผลยิ่งขึ้น ในกระบวนการนี้ พวกเขาพยายามที่จะแยกความสับสนและปะปนกันระหว่างคัมภีร์ กับเรื่องราวที่เป็นตำนานเล่าขาน และแยกความเชื่อถือศรัทธา มิให้สับสนปนเปกับเรื่องคุณไสย โดยอ้างถึงความมีเหตุผลด้วยถ้อยคำเกือบจะเหมือนของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่

ในประเทศไทย ความเกี่ยวพันที่ดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องระหว่างสถาบันสงฆ์กับกษัตริย์ ส่งผลให้ จิตสำนึกทางด้านศาสนาในรูปแบบของสมัยใหม่นิยมได้รับการบุกเบิก และปูทางขึ้นมาโดยผ่าน

ช่องทางของสถาบันทางศาสนาและการเมืองหลักของประเทศ มิใช่โดยการก่อต้านสถาบันหลักเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์สยามในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ถึงสองทศวรรษ ก่อนที่จะขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ทรงศึกษาภาษาลาติน ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์และดาราศาสตร์ โดยผ่านการติดต่อกับบรรดามิสชันนารีผู้เผยแพร่ศาสนา พระองค์บังเกิดความคิดในเชิงวิพากษ์ต่อพระภิกษุสงฆ์ รวมทั้งพระที่เคยถวายการอบรมสั่งสอนพระองค์มาก่อน พระองค์ทรงรู้สึกว่า พระภิกษุได้แต่เพียงสวดท่อง โดยไม่เข้าใจเนื้อความของพระคัมภีร์ การเน้นที่ความเข้าใจเนื้อหาของพระคัมภีร์ ที่ทรงริเริ่มโดยผ่านขบวนการธรรมยุติ ซึ่งได้รับการก่อตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกในค.ศ.1833 มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะลด “ความสับสน” ระหว่างหลักคำสอนดั้งเดิมที่แท้จริงกับเรื่องคุณไสยที่ประชาชนนิยม ผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมา คือนิกายแนวปฏิรูปดังกล่าวนี้ มีความสำคัญมากเป็นพิเศษในหมู่สงฆ์ทุกแห่งในส่วนแผ่นดินใหญ่

ในประเทศไทย ลาวและกัมพูชา กลุ่มจารีตนิยม เป็นที่รู้จักกันในนาม “มหานิกาย” หรือ “นิกายที่ยิ่งใหญ่” ส่วนฝ่ายปฏิรูป สังกัดอยู่กับ “ธรรมยุติ” ในพม่า โดยทั่วไปแล้ว ฝ่ายจารีตนิยมสังกัดอยู่กับนิกายสุธรรมมา คือนิกาย “ธรรมที่ดี” ในขณะที่ฝ่ายปฏิรูป สังกัดอยูกับนิกายชเวกยิน ซึ่งก่อตั้งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าเช่นกัน กลุ่มที่นิยมความเป็นสมัยใหม่มีความมุ่งมั่นให้เน้นเรื่องการศึกษาตำราบาลีกับการปฏิบัติสมาธิมากกว่า และเคร่งครัดมากกว่าในเรื่องข้อห้ามเกี่ยวกับการจับต้องเงิน พระภิกษุสงฆ์ที่สังกัดอยู่กับนิกายปฏิรูปนิยม เป็นเสียงข้างน้อยที่มีขนาดของกลุ่มเล็กมาก ทว่าได้รับการอุปถัมภ์อย่างเต็มที่จากกษัตริย์และมีอิทธิพลมากกว่าที่จะเข้าใจได้จากจำนวนเพียงอย่างเดียว

แม้ในดินแดนที่ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกแบ่งแยกอำนาจของศาสนากับเรื่องของกิจการบ้านเมืองออกจากกันแล้วก็ตาม แต่กระนั้น ลัทธิการปฏิรูปทางการเมืองและทางด้านศาสนาในดินแดนเหล่านี้ก็ยังดำเนินควบคู่ไปด้วยกัน ในพม่าความสัมพันธ์ที่เคยมีอยู่อย่างมั่นคงระหว่างการเมืองและศาสนา ถูกลัทธิจักรวรดินิยมตัดขาดออกจากกัน ด้วยการกำจัดรัฐในรูปแบบที่มีมาตามแต่ดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้ คณะสงฆ์จึงอ่อนกำลังลง เนื่องจากไม่ได้รับการอุปภัมภ์จากกษัตริย์ ผลลัพธ์ประการหนึ่งก็คือขบวนการของฝ่ายฆราวาส อาทิเช่น สมาคมพุทธศาสนาของคนหนุ่ม กลายเป็นจุดศูนย์รวมของการต่อต้านอาณานิคมที่มองเห็นได้ชัดเจนที่สุด กระนั้นก็ตาม ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา ยังคงเป็นเรื่องสำคัญที่โดดเด่นอยู่ภายในลัทธิชาตินิยมทางการเมือง ดังที่อาจรู้ได้จากความจริงในข้อที่ว่า ชัยชนะที่สำคัญและโดดเด่นครั้งแรกในตอนต้นศตวรรษ มีมาก็เมื่อการปลุกระดม ซึ่งทำให้สมภารทั้งหลาย มีสิทธิที่จะยืนกรานให้แม้กระทั่งชาวอังกฤษต้องถอดรองเท้าก่อนที่จะเข้ามาในบริเวณวัด ความสำคัญของการเจริญวิปัสสนาซึ่งเป็นการปฏิบัติฌานสมาธิในระดับลึกของผู้เป็นฆราวาส ตามคำสอนของบุคคลดังเช่น อู บา กิน และมหาสี ซายาดอว์ เป็นต้น ชวนให้เราระลึกไปถึงการสร้างความทันสมัยแก่ศาสนา ในแง่ที่เป็นเรื่องภายในและไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง ท่วงลีลาของศาสนา แสดงถึง

การตั้งใจปรับเปลี่ยนให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของลักษณะการดำเนินชีวิตในชุมชนเมืองและการศึกษาสมัยใหม่ โดยมิได้เป็นการตอบสนองต่อเป้าหมายและปัญหาทางการเมืองเสมอไป

ลัทธิสมัยใหม่นิยมของอิสลามมาเลย์ มีกำเนิดอยู่ที่ไคโร มหาวิทยาลัยอัล-อัซฮาร์ ในไคโร เป็นที่พำนักให้แก่โมฮัมหมัด อับดูห์ ซึ่งดำเนินความเพียรพยายามที่ทรงอิทธิพลเพื่อสมานหลักคำสอนทางศาสนา ให้ลงรอยกับความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ ความเพียรพยายามนี้ส่งผลให้แนวคิดใหม่นี้เป็นศูนย์กลางของชีวิตทางปัญญาของอิสลามทั่วโลกอีกศูนย์หนึ่ง ลัทธิชาตินิยม ดำเนินควบคู่ไปกับการฟื้นฟูศาสนา เพราะนับตั้งแต่ได้เอกราชเป็นต้นมา ชนเชื้อชาติมาเลย์ ถูกกำหนดมากขึ้นเรื่อย ๆ ว่าควรเป็นผู้นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นการเพิ่มพลังให้แก่การยึดมั่นต่อคำสอนบริสุทธิ์ และมีผลในเชิงชักจูงให้ประกอบพิธีทางศาสนากันบนพื้นฐานของคำสอนดังกล่าว ในแง่หนึ่ง แนวโน้มที่มีขึ้นมาในระยะหลังนี้ เป็นเพียงการสืบเนื่องกระบวนการ *"มาสุก เมลายู"* นั่นคือกระบวนการ "กลายเป็นมาเลย์" ซึ่งมีมานานแล้ว เมื่อชนกลุ่มน้อยกลุ่มตามที่ต่างๆ ติดต่อกับกระแสของชุมชนเมืองมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นชนกลุ่มน้อยในอินโดนีเซีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกาลิมันตัน หรือในมาเลเซีย ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ก็รับเอาภาษามาเลย์-อินโดนีเซียมาใช้ และรับนับถือศาสนาอิสลามไปด้วยพร้อม ๆ กัน ปกติแล้ว สภาวะแวดล้อมอย่างสมัยใหม่ จะขยายกระบวนการที่มีมานานนี้ให้กว้างขวางออกไป แต่มาตอนนี้ จะมีการเคลื่อนไหวอย่างตรงชัดมากขึ้น เพื่อไปสู่อิสลามในรูปแบบบริสุทธิ์[58] ในอินโดนีเซีย ขบวนการมูฮัมมาดิยาห์ ซึ่งก่อตั้งขึ้นในยอกยาการ์ตาเมื่อปีค.ศ.1911 ได้สถาปนาเครือข่ายโรงเรียนที่มีหลักสูตรรวมถึงวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ชาวชวาส่วนใหญ่ แม้กระทั่งที่อยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ ล้วนมีประสบการณ์การนับถืออิสลาม ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการสังเคราะห์ซึ่งรวมถึงความคิดแบบอินเดียและความเชื่อภูติวิญญาณที่ฝังรากอยู่อย่างลึกซึ้ง มูฮัมมาดิยาห์ก็เช่นเดียวกับลัทธิสมัยใหม่นิยมด้านอื่น ๆ คือเน้นที่การแก้ไขปรับปรุงอิสลามเพื่อชำระสิ่งที่เห็นว่าเป็นส่วนที่ล้าสมัยออกไป โดยวางกรอบให้แก่ตนเองที่จะต่อต้านการสังเคราะห์ความคิดความเชื่ออื่นภายในแบบแผนของขนบประเพณี*เปสันเตรน*

ลัทธิบริสุทธิ์นิยมร่วมสมัย มิได้เป็นแค่ความต่อเนื่องของลัทธิสมัยใหม่นิยมในคัมภีร์ทางศาสนาที่มีมาตั้งแต่ก่อนสงคราม หากแต่มีรูปแบบคมชัดยิ่งกว่า ในมาเลเซีย ขบวนการ*ดักวาห์*ดำเนินงานเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศบ้าง แต่โดยทั่วไปแล้ว สามารถระบุคุณสมบัติเฉพาะตัวได้ว่า เป็นขบวนการเพื่อชักนำให้คนภายในประเทศเปลี่ยนศาสนา กลุ่มที่มีชื่อเสียงภายในขบวนการนี้ ได้แก่อารุล อาร์คัม ซึ่งเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ชุมชนแห่งหนึ่งใกล้กับกัวลาลัมเปอร์ กลุ่มเจมาอัต ตาบลีจ

---

[58] D. Miles, ***Cutlass and Crescent Moon,*** Sydney: University of Sydney, Centre for Asian Studies, 1976, and R. Hefner, ***Hindu Javanese,*** Princeton, 1985.

ขบวนการนานาชาติที่มีต้นกำเนิดอยู่ในอินเดีย และที่สำคัญที่สุดคือเอบิม อันเป็นขบวนการที่ดำเนินการอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ และมีรากฐานอยู่ในประเทศ เช่นเดียวกับมูฮัมมาดิยาห์ในอินโดนีเซียหรือนิกายธรรมยุติในประเทศไทย ดารุล อาร์คัม มีอำนาจเกินกว่าจำนวนคน เนื่องจากมีการจัดองค์กรแน่นหนา และเนื่องจากโรงเรียนและคลีนิคของกลุ่ม สร้างจุดเด่นให้ได้รับความสนใจจากประชาชนทั่วไป การประกอบพิธีของดารุล อาร์คัม ทั้งในโรงเรียนและคลีนิค อาศัยแบบแผนที่มีมาตามจารีตประเพณีเดิมอยู่มาก เจมาอัต ตาบลีจนั้น มาถึงบริเวณแหลมมลายูในทศวรรษ 1950 และปรากฏตัวอยู่ทั่วประเทศ ทว่ามีการจัดองค์กรอย่างเป็นทางการไม่เท่าไรนัก เอบิม หรือสันนิบาตเยาวชนมุสลิมแห่งมาเลเซีย ได้รับการก่อตั้งขึ้นในค.ศ.1971 และปัจจุบันนี้ มีสมาชิกอยู่กว่า 35,000 คน เอบิมสนับสนุนการชุมนุม และมีการจัดองค์กรอย่างดีทั่วระบบโรงเรียนและมหาวิทยาลัย เอบิมมีสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับขบวนการฟื้นฟูนานาชาติในอิหร่านและตะวันออกกลางฝ่ายอาหรับ ซึ่งเพิ่มความรับรู้ของคนท้องถิ่นในบริเวณดังกล่าว ขบวนการนี้ได้รับความสนใจจากเยาวชนและผู้มีการศึกษา ซึ่งเข้ามาเป็นสมาชิกในช่วงที่อันวาร์ อิบราฮิม เป็นผู้นำ และขบวนการก็ยังคงเน้นการสร้างความบริสุทธิ์แก่การปฏิบัติศาสนกิจภายในประเทศอยู่ต่อไป

โดยทั่วไปแล้ว ภายในชุมชนชาวมาเลย์ของมาเลเซียในช่วงทศวรรษ 1970 และ 1980 ความยึดมั่นต่อการปฏิบัติศาสนกิจของอิสลาม ทวีขึ้นอย่างมีพลังเรื่อยมา ความยึดมั่นนี้แสดงออกอย่างชัดแจ้งและอย่างเป็นที่รู้เห็นแก่สาธารณชน การผนวกความเป็นชนเชื้อชาติมาเลย์กับการนับถือศาสนาอิสลามเข้าเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นเรื่องที่มีมานานแล้ว ทว่ากลายเป็นประเด็นที่หยิบยกขึ้นมาอ้างกันอยู่เสมอ เพิ่งเมื่อไม่นานนี้เอง วันนักขัตฤกษ์ของมุสลิมมีขอบข่ายขยายขึ้น จนกลายเป็นวันหยุดประจำชาติอย่างแน่ชัดมากยิ่งขึ้น ข้าราชการพลเรือนแต่งกายในแบบอนุรักษนิยมมากขึ้น ซึ่งผิดแผกไปจากระเบียบแบบแผนการแต่งกายของอังกฤษ ที่ใช้กันอยู่เป็นอันมากในยุคอาณานิคม ปัญหาเรื่องศาสนา เข้ามาบรรจบกับความขัดแย้งด้านเชื้อชาติ ในระดับที่เป็นที่สังเกตเห็นได้ และชวนให้ไม่สบายใจ เมื่อชาวมาเลย์ย้ายเข้ามาอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นชุมชนเมืองเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ พวกเขาก็เผชิญกับอิทธิพลครอบงำทางด้านเศรษฐกิจของชาวจีน และขัดแย้งกับค่านิยมของตะวันตกอย่างตรงชัดยิ่งขึ้น การย้ายถิ่นของชาวมาเลย์ดังกล่าว ส่วนใหญ่ได้รับการอำนวยความสะดวก จากการอุปถัมภ์ของระบบราชการ ชาวมาเลย์ย้ายถิ่นไปทำงานตามโรงงานซึ่งทำให้พวกเขาห่างออกไปจากไร่นา สภาพแวดล้อมใหม่ กลับทำให้การเคลื่อนไหวเพื่อกลับไปสู่ค่านิยมในท้องถิ่นในรูปแบบที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นมิใช่ลดลง ขบวนการในท้องถิ่น ยังได้รับอิทธิพลอย่างแรงกล้าจากความมั่นใจในตัวเอง ซึ่งเพิ่มขึ้นทั่วโลกอิสลาม นับตั้งแต่ที่ราคาน้ำมันเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เรื่องนี้ในส่วนหนึ่งสัมพันธ์อยู่กับขบวนการอิสลามทั่วโลก ในอันที่จะปฏิเสธปรัชญาที่ดูเหมือนว่าควบคู่มากับการรับอิทธิพลของตะวันตก อิทธิพลใหม่ในด้านเศรษฐกิจทั่วโลกอิสลาม ช่วยเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่การฟื้นฟูนี้

ขบวนการ*ดักวาห์*ของอินโดนีเซีย มีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้นเป็นลำดับจากต้นทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา รัฐบาลอินโดนีเซียส่งเสริมการฟื้นฟูและการเน้นย้ำเรื่องอิสลาม อย่างเสียไม่ได้ แม้ว่าบุคคลสำคัญ ๆ ในหมู่ผู้นำของชาติ อาจปฏิเสธเป็นอื่นเป็นการส่วนตัว แต่เงินช่วยเหลือจากกองทุนซึ่ง ซูฮาร์โต้มีอำนาจจัดสรรให้แก่*เปสันเตรน* ก็มีสูงอย่างเสมอต้นเสมอปลายเรื่อยมา นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1970 กระทรวงศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่แล้วประกอบด้วยชาวมุสลิมและเอนเอียงไปในแนวทางของชาวมุสลิม เป็นฝ่ายดำเนินกิจกรรมเผยแพร่ศาสนาและผลิตสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ กระทรวงยังทำหน้าที่ประสานงานระหว่างหน่วยงานด้านกฎหมายและด้านการศึกษา ซึ่งส่งเสริมความบริสุทธิ์ของศาสนา ที่ผิดไปจากสภาพที่ควรจะเป็นก็คือ ในเรื่องนี้ รัฐบาลดำเนินการไปไกลเกินความต้องการแม้กระทั่งแก่ความต้องการของคนมากมายที่รัฐบาลหมายจะให้บริการเสียอีก ดังเช่นในเวลานี้ มีนโยบายว่าในอาคารของรัฐบาลทุกแห่งจะต้องมีห้องสำหรับทำละหมาดเพื่อให้บริการแก่มุสลิม แรงกดดันทางสังคมจึงเกิดขึ้นสำหรับคนที่อยู่ ที่จะต้องทำท่าว่าใช้สิ่งอำนวยความสะดวกใหม่ ๆ เหล่านี้ มูฮัมมาดิยาห์ยังคงดำเนินงานอย่างกระฉับกระเฉง โดยผ่านโรงเรียนและโรงพยาบาลที่มีอยู่อย่างมากมายของตน และแม้ว่าจะทุเลาลงไปบ้าง ตามมาตรฐานของหลาย ๆ กลุ่ม แต่ขบวนการนี้ก็ยังคงชักจูงให้คนเปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาอิสลามอย่างต่อเนื่อง ผู้นำของกลุ่มเทวัน ทาวาห์ อิสลามิยาร์ อินโดนีเซีย คือมูฮัมเหม็ด นัตซีร์ อดีตผู้นำของมาสจูมี ซึ่งเคยเป็นนายกรัฐมนตรีมาก่อน

กลุ่มนาห์ดาตุล อูลามา ซึ่งแต่ก่อน ดูจะเป็นพวกหัวอนุรักษ์ ได้รับการเสริมสร้างพลังให้มีชีวิตชีวาขึ้นมาใหม่ ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 นักเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมรุ่นใหม่ที่กระฉับกระเฉงและมีพลัง ซึ่งรวมถึงอับดุรระห์มาน วาหิต และนูร์โคลิช มาดจิด เป็นผู้ให้ภาพลักษณ์ใหม่ที่พลิกผันไปจากเดิมแก่นาห์ดาตุล อูลามา บุคคลทั้งสองเป็นผลิตผลของการศึกษาจาก*เปสันเตรน*ที่ทันสมัย มีความกระตือรือร้นสูง มีความคิดเป็นนักสากลนิยมเต็มที่ เครือข่าย*เปสันเตรน* ได้รับการชุบชีวิตขึ้นมาใหม่ *ตาเรกัต*ทั้งหลาย ซึ่งเคยสัมพันธ์กับเครือข่าย*เปสันเตรน*อย่างเหนียวแน่นมาก่อน ได้สิทธิธรรมคืนมาใหม่ในระยะหลัง เป็นไปได้ว่า *ตาเรกัต*เข้มแข็งขึ้นมาเพราะความลำเอียงของพวกจักรวรรดินิยมคริสเตียนโปรเตสแตนท์ที่ยังเหลืออยู่ อ่อนจางลงไป การดูถูกเหยียดหยามความเชื่อเรื่องพลังจิตของนักสมัยใหม่นิยมสมัยก่อนสงคราม ก็ดูเหมือนกับว่า เปลี่ยนแปลงไป การดูถูกเหยียดหยามของยุคนั้นผลักดันให้ผู้ที่มีใจโน้มเอียงในทางพลังจิตผละตัวเองออกห่างจากอิสลาม และหันไปสมาคมกับขบวนการอิสระ ซึ่งมีลักษณะเป็นขบวนการศาสนาแบบผสมผสานอย่างแน่ชัด นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ขบวนการมุสลิมหัวรุนแรง ได้ทำให้เกิดความระแวงอิสลามมากขึ้นในเรื่องการเมือง ดัชนีหนึ่งที่บ่งชี้ถึงทัศนคติของรัฐบาล คือการที่รัฐบาลขึ้นบัญชีประเทศลิเบียและอิหร่าน ไว้ในหมู่ประเทศซึ่งห้ามมิให้พลเมืองผู้ถือหนังสือเดินทางของอินโดนีเซียเดินทางเข้าไป อิสราเอลและจีนก็อยู่ในกลุ่มประเทศที่ถูกห้ามไม่ให้เข้าไปด้วย

แม้เมื่อพิจารณาจากทัศนะในหลาย ๆ ด้านแล้ว จะเห็นว่า ในช่วงเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมา รัฐบาลแสดงทีท่าที่หนักแน่นว่าต่อต้านลัทธิฟันดาเมนทัลลิสม์ ของอิสลาม แต่ความไม่พอใจที่มีอยู่ภายในชุมชนอิสลาม ก็ยังคงรุนแรงอยู่ แน่นอนว่ามีคนมากมายที่รู้สึกว่า ความเต็มอกเต็มใจของระเบียบใหม่ ที่จะให้การผ่อนผันแก่ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับ (*เกเปอร์จายาอาน*) ด้วยการทำให้ความเชื่อนี้กลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมายในค.ศ.1973 เป็นภัยคุกคามฐานะของอิสลามภายในประเทศ มีการเดินขบวนของประชาชนอยู่เพียงไม่กี่ครั้ง ทว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏออกมา ได้รับการประโคมเป็นข่าวอย่างครึกโครม ขบวนการ “กอมมานโด จิฮัด” ถูกห้ามในปลายทศวรรษ 1970 เพราะเกี่ยวพันกับความเคลื่อนไหวเพื่อโค่นล้มรัฐบาล ในค.ศ.1978 เครากาน เปมุดา อิสลาม (ขบวนการเยาวชนอิสลาม) ถูกห้าม ชาวลิเบียถูกโยงว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับขบวนการต่าง ๆ ในอาเจะห์ ในค.ศ.1981 มีขบวนการอีกกลุ่มหนึ่งถูกกล่าวหาว่า ได้รับการสนับสนุนจากอยาโตเลาะห์ โคไมนี ในค.ศ.1980 มีกลุ่มจากบันดุงลงมือยึดเครื่องบินลำหนึ่ง และในค.ศ.1985 มีการกล่าวหาว่า การวางระเบิดบุโรพุทโธ เป็นฝีมือของมุสลิมหัวรุนแรง[59]

ลัทธิปฏิรูปนิยมกับฟันดาเมนทัลลิสม์ ปรากฏอยู่ในชุมชนทางศาสนาทุกแห่ง พุทธศาสนาในเวียดนามเป็นการผสมผสานความเชื่อเรื่องภูติวิญญาณ กับหลักคำสอนของขงจื๊อซึ่งแตกต่างไปคนละทางเข้าไว้ด้วยกัน ทว่าได้รับการปรับปรุงรูปลักษณ์เสียใหม่ในช่วงทศวรรษ 1920 และ 1930 ในช่วงระยะที่มีพลังคึกคักมากที่สุดของช่วงหลังสงครามของชาวพุทธ พุทธศาสนิกชนของเวียดนาม ได้จัดการประชุมสมัชชาการรวมพุทธศาสนิกชนชาวเวียดนาม ขึ้นในสัปดาห์ขึ้นปีใหม่ของค.ศ. 1964 ที่เจดีย์ซาลัว ในไซ่ง่อน สมัชชาครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างผู้นับถือพุทธศาสนานิกายมหายานกับนิกายเถรวาทของส่วนใต้ ด้วยการใช้โครงสร้างใหม่ที่ทันสมัย ทว่าสมาคมสหพุทธที่เป็นผลของการประชุมครั้งนี้ มีผู้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเพียงสักหนึ่งล้านคนเท่านั้น[60] คณะสงฆ์ระดับภูมิภาคหกคณะกับผู้ที่นับถือเถรวาท ซึ่งประเมินกันว่ามีอยู่ในราวสองล้านคน (ส่วนใหญ่แล้ว อยู่ในจังหวัดที่อยู่ตามแนวพรมแดนกัมพูชา) ยังคงไม่ข้องเกี่ยวกับสมาคมนี้

พุทธศาสนาของชาวจีนอพยพในอินโดนีเซีย มีลักษณะผสานหลากหลายความเชื่อเข้าด้วยกันอย่างเด่นชัดเสียจนมีชื่อเรียกขานอย่างเป็นทางการว่า “ไตรธรรมะ” ซึ่งหมายความถึง “สามคำสอน” และโยงไปถึงการรวมผสานปรัชญาของเล่าจื้อ ขงจื๊อและพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน วัด หรือ*เกลนเตง* ในท้องถิ่น โดยทั่วไปแล้วสวดบูชาทั้งสามศาสดา ทว่าเน้นที่ศาสดาเดียว และในเวลาเดียวกัน ก็ให้สถานที่สำหรับประกอบพิธีเข้าทรงซึ่งเกี่ยวข้องกับลัทธิความเชื่อของพื้นบ้านในเรื่องการบูชาบรรพชนด้วย

---

[59] von der Mehden, 110.

[60] Schecter, 204.

แม้จะมีชาวจีนอินโดนีเซียเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่คนจีนจำนวนมากก็ยังคงอยู่ภายในขอบเขตของขนบประเพณีเดิมของตน บางคนแลือกนับถือศาสนาขงจื๊อในรูปแบบที่มีการปรับให้ทันสมัย ซึ่งรุ่งเรืองขึ้นมาเป็นระยะเวลาสั้น ๆ และไม่เต็มที่ ทว่าในขณะนี้ ขงจื้อถูกขัดขวางอยู่ในอินโดนีเซีย เนื่องจากเห็นว่าเป็นศาสนาของกลุ่ม “ชาติพันธุ์” มิใช่ศาสนาของ “โลก” ที่บ่อยกว่านั้นก็คือ ชุมชนชาวจีนในท้องถิ่นต่าง ๆ เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ ๆ กันอย่างเอาจริงเอาจัง บางคนถึงกับเปลี่ยนไปนับถือศาสนาพุทธนิกายนิชิเรน ซึ่งแตกหน่ออยู่ในญี่ปุ่น หรือนับถือนิกายยูนิตี้ ซึ่งมีกำเนิดอยู่ในไต้หวัน ทว่าในรูปแบบของอินโดนีเซีย

“ฮินดู” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ผ่านการปฏิรูปอย่างสำคัญเช่นกัน การประกอบพิธีทางศาสนาฮินดูในบาหลีของชาวบ้าน ปัจจุบันมีหลักคำสอนแบบดั้งเดิมที่ตายตัวอันเป็นการบริหารมาจากระดับประเทศมาเสริมให้ -- ซึ่งสะท้อนถึงการติดต่อกับอินเดียในช่วงหลังสงคราม -- ศาสนาฮินดูในที่อื่น ๆ ก็สร้างรูปแบบใหม่ ๆ ขึ้นมา -- ซึ่งสะท้อนถึงความเฟื่องฟูของฮินดูในดินแดนอินเดียที่เป็นถิ่นกำเนิด ความตึงเครียดทางศาสนาในอนุทวีปเอเชียใต้ เช่นระหว่างพวกทมิฬ ซิกห์และฮินดู ซึ่งล้นทะลักเข้ามาเป็นเรื่องที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว แม้กระทั่งในชุมชนท้องถิ่นของสิงคโปร์ก็เช่นเดียวกัน การเมืองในด้านศาสนาในส่วนที่เกี่ยวกับคำสอนแนวฟันดาเมนทัลลิสม์ของแต่ละความเชื่อได้รับการขยายให้กว้างขวางออกไป ขบวนการต่าง ๆ เช่นอรยา สามาจ ซึ่งอนุญาตให้ผู้ที่มิใช่ชาวอินเดียเปลี่ยนมานับถือศาสนาฮินดูได้ ดำเนินงานอย่างแข็งขันอยู่ในมาเลเซีย ทำนองเดียวกับที่ประสบการณ์ในแอฟริกาได้สร้างคานธี มลายูก็เป็นถิ่นที่ให้กำเนิดแก่ปรมาจารย์ชาวอินเดียที่มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นพิเศษในยุคสมัยใหม่คนหนึ่ง คือ สวามี ศิวนันทะ ลูกศิษย์ของท่านผู้นี้หลายคน ต่างไปมีสาวกผู้สนับสนุนอยู่ทั่วโลก แรกทีเดียวนั้น สวามี ศิวนันทะทำงานเป็นแพทย์อยู่ในคาบสมุทรมลายูเมื่อตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ การฟื้นฟูปรัชญาเวทานตะ เช่นของสวามี ศิวะนันทะนี้ ในเวลานี้ เข้ามาเสริมกับพิธีการเข้าฌาณของทมิฬเช่นพิธีไทปูซาม เป็นต้น

หากจะอธิบายถึงลัทธิคัมภีร์นิยมและลัทธินิยมคำสอนพื้นฐานดั้งเดิมหรือฟันดาเมนทัลลิสม์กันอย่างเต็มที่แล้ว เราสามารถกล่าวได้ว่า เนื่องจากทั้งสองลัทธินี้เป็นความยึดมั่นต่อศาสนาแบบหนึ่ง ดังนั้นจึงสามารถแยกแยะคุณลักษณะออกมาให้เห็นได้ แม้กระทั่งภายในชุมชนทางศาสนาที่มีลักษณะของความเชื่อเรื่องพลังจิตอยู่อย่างชัดแจ้ง ลัทธิสมัยใหม่นิยมในอินโดนีเซียนั้น ปกติแล้ว เกี่ยวข้องกับองค์กรของมุสลิม ทว่าขบวนการของชวาบางกลุ่ม ก็แยกแยะคุณลักษณะออกมาได้เช่นกัน ด้วยตัวบทของคัมภีร์ที่เผยออกมา แม้กระทั่งการปฏิบัติศาสนกิจของกลุ่มเหล่านี้ เช่นกลุ่มปานเคสตุ ที่ใหญ่และมั่นคงดี ก็สามารถเป็นกิจกรรมทางภูมิปัญญา ได้มากยิ่งกว่าเป็นการฝึกสมาธิ ในแง่นี้ กลุ่มเหล่านี้ จัดว่าคล้ายคลึงกับกลุ่มโปรเตสแตนท์ กลุ่มมูฮัมมาดิยาห์หรือธรรมยุติ มากกว่าที่จะเหมือนกับแบบฉบับของรหัสยลัทธิทั้งหลาย หากว่าวัตถุประสงค์ของเรา คือการแยกแยะองค์ประกอบที่สำคัญของความรู้สึกที่มีต่อศาสนาในระดับท้องถิ่นภายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แน่นอนว่า เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องกล่าวว่า หลักจารีต

นิยมก็ดี ความเชื่อในสิ่งที่มีพลังเหนือธรรมชาติก็ดี ความคิดเรื่องยุคแห่งความมั่งมีศรีสุขของโลกที่จะมีมาก็ดี ตลอดจนความเชื่อในพลังจิต และความคิดความเชื่อแนวคัมภีร์นิยม กับแนวฟันดาเมนทัลลิสม์ ทั้งหมดนี้ล้วนคาบเกี่ยวกัน และดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นความเคร่งศาสนาในประเภทต่าง ๆ กัน ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ในทุก ๆ ศาสนาโลก ที่มีความแตกต่างหลากหลายกัน และมีอยู่ในทุกกลุ่มชาติพันธุ์ของภูมิภาคนี้

แม้ในสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงโคนเพื่อสร้างความทันสมัย วิถีปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิม ก็มักได้รับการปรับแปลงแก้ไขเสียใหม่ แทนที่จะเลิกราไป ดังที่ปรากฏให้เห็นจากลักษณาการที่การเข้าทรงมีผลต่อคนงานสตรีตามโรงงานในย่านกัวลาลัมเปอร์ คนงานเหล่านี้มีพื้นเพมาจากหมู่บ้าน[61] แม้ว่าความทันสมัยดูเหมือนว่าจะนำไปสู่การปรับปรุงศาสนาต่าง ๆ แต่ก็เห็นได้ชัดว่าความทันสมัยมิได้นำไปสู่การแยกศาสนาออกจากกิจการบ้านเมืองเสมอไป อย่างไรก็ดี หากว่าเราพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางที่สุดแล้ว เราจะต้องเห็นพ้องกับข้อเสนอแนะตั้งแต่ตอนเริ่มต้นที่ว่า “ศาสนา” นั้น โดยพื้นฐานแล้ว หมายถึงระบบใด ๆ ก็ตาม ที่เป็นสื่อเชื่อมประชาชนเข้ากับสิ่งที่พวกเขาสามารถจินตนาการได้ว่า เป็นสิ่งที่ “จริงแท้แน่นอน” ภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องกล่าวถึง -- แม้ว่าจะอย่างสั้น ๆ -- ถึงแง่มุมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับทัศนะการมองโลก และความเชื่อที่เลยพ้นไปจากปริมณฑลที่ตั้งชื่อเรียกกันเป็นธรรมดาสามัญว่า “เป็นศาสนา”

แน่นอนว่า ข้อเขียนที่เป็นการสำรวจชิ้นนี้ ได้กระทำเช่นนั้นไปแล้ว โดยผ่านข้อเสนอแนะที่ว่าในบางหนทาง การปฏิวัติในชาติ และการก่อสร้างวัฒนธรรมใหม่ ก็สอดคล้องลงรอยไปด้วยกันกับความรู้สึกทางศาสนาและทางจิตวิญญาณเช่นที่มีมาแต่เดิม ของชีวิตสังคม ในการพิจารณารูปแบบต่าง ๆ ของแนวปฏิบัติศาสนกิจในท้องถิ่น ซึ่งผิดแผกแตกต่างกันออกไป และในการพิจารณาลักษณาการใหม่ ๆ ที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำความรู้จักว่าอะไรเป็นจริงนั้น เป็นสิ่งสำคัญมากพอ ๆ กัน ที่จะต้องกล่าวถึงอำนาจ และระดับความเชื่อที่มิได้มีพื้นฐานอยู่ที่ศาสนา แม้ว่าจะน่าขัน ที่ในที่นี้ จะต้องวางกรอบของความเชื่อที่ไม่เป็นศาสนานั้น ว่าเป็น “ชุมชนความเชื่อถือศรัทธา” ในรูปแบบหนึ่ง

เราจะต้องพิจารณาว่า การขยายความรู้หนังสือขั้นพื้นฐานไปสู่ประชากรทั่วไป โดยผ่านโรงเรียนสมัยใหม่ เป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ประการหนึ่งของรัฐทั้งหลายในสมัยหลังสงคราม การเรียนการสอนในโรงเรียนวัดของไทยและพม่า มีผลต่อระดับความรู้หนังสือมากยิ่งกว่าโรงเรียนในลักษณะเดียวกันของยุโรปในยุคก่อนสมัยใหม่ ดังที่เราได้กล่าวไปแล้วว่า โรงเรียนศาสนานั้น ยังคงมีอิทธิพลอยู่ตลอดทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และ วิชาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา ก็ยังคงมี

---

[61] A. Ong, ***Spirits of Resistance and Capitalist Discipline,*** Albany, 1987.

ความสำคัญอยู่ในหลักสูตรของโรงเรียนรัฐบาล ยกเว้นเฉพาะรัฐสังคมนิยมในอินโดจีน ในทางกลับกัน เราสามารถให้เหตุผลแย้งได้ถึงขั้นที่ว่า ความรู้สึกในแง่ศาสนาที่มีต่อความรู้ มีอยู่อย่างชุ่มโชกในโรงเรียนที่ในแง่ทฤษฎีแล้ว เป็นโรงเรียนของฝ่ายฆราวาส โรงเรียนของฝ่ายฆราวาสหรือที่มิได้ยึดติดกับศาสนานี้ นำเสนอความรู้อย่างที่เรียกว่าเป็น "เนื้อหาสาระ" โดยสื่อส่งผ่านถึงกันด้วยการท่องจำแบบเดียวกับการสวดมนต์ บางคราว ก็มองกันว่าการสื่อความรู้ เป็นอย่างเดียวกับการซึมซับผ่านจากครูไปสู่นักเรียน และแบบแผนการเรียนรู้ ก็สะท้อนถึงรูปแบบการอุปถัมภ์ความเป็นศิษย์ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะ ของการส่งผ่านทักษะด้านฝีมือหรือความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวอันศักดิ์สิทธิ์ ดั่งที่มีมาแต่ครั้งโบราณ

ในขณะเดียวกัน เราสามารถกล่าวได้ว่า การไม่ใช้ศาสนาเป็นหลักยึดในด้านวัฒนธรรม จัดว่าเป็นความเชื่อถือศรัทธาอย่างใหม่ ที่มีลักษณะก้าวร้าวมากที่สุด เหมือนเช่นที่เราอาจกล่าวได้ว่า ลัทธิทุนนิยมเป็นพลังที่มีลักษณะปฏิวัติมากที่สุด ในการเปลี่ยนแปลงสังคมของท้องถิ่น ชาวเมืองที่เป็นชนชั้นกลาง มีลักษณะความเป็นสากลมากขึ้นเป็นลำดับ เพราะแบบอย่างการดำเนินชีวิต อันประกอบด้วยการทำงานตามสำนักงาน การเดินทางอย่างกว้างขวางและการศึกษาในระบบที่ไม่ยึดติดกับศาสนามากขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งในและต่างประเทศ ชนชั้นกลางรุ่นใหม่เหล่านี้ ประกอบด้วยคนที่อยู่ในฐานะที่จะควบคุมกิจกรรมใหม่ ๆ ในด้านเศรษฐกิจ ควบคุมกลไกของรัฐ และปรับการสื่อสารคมนาคมสมัยใหม่ให้เข้ากับท้องถิ่น เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่พวกเขามีอำนาจและความสำคัญมากเกินกว่าความเข้มแข็งที่ระบุไว้ด้วยตัวเลขสถิติ นอกจากนี้ เนื่องจากพวกเขามักเป็นกองหน้าทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งแสนจะห่างไกลจากมรดกทางด้านความเชื่อเรื่องคุณไสยและพลังจิต ที่ได้มาจากศาสนาดั้งเดิมของพวกเขา พลังของฆราวาสหรือที่มิได้ยึดติดกับศาสนาอย่างแท้จริงนั้น แน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยว่า ย่อมต้องมีความสำคัญเพิ่มขึ้น

อย่างไรก็ดี แม้กระทั่งศิลปะสมัยใหม่ ในรูปแบบซึ่งเมื่อมองทีแรกดูจะไม่เกี่ยวกับศาสนานั้น ก็สามารถตีความได้ว่า เป็นพิธีกรรมทางสังคมแบบใหม่ของชีวิตประจำวัน ในสภาวะแวดล้อมที่เป็นชุมชนเมือง ละคร*ลุดรุก*ซึ่งเป็นละครกรรมาชีพที่ยังได้รับความนิยมอยู่ในชวา สอนประชาชนในชุมชนเมืองในยุคหลังสงคราม ในลักษณาการเดียวกับที่หนังตะลุง*วาหยัง* ที่เก่าแก่กว่า ยังคงสื่อข่าวสารทางด้านจิตวิญญาณไปยังชาวบ้าน ร่องรอยของศิลปะยุคก่อนหน้านี้ ยังคงปรากฏอยู่แม้กระทั่งในขั้นตอนที่พลิกผันไปสู่สภาพความเป็นชุมชนเมืองแบบใหม่อย่างถอนรากถอนโคน ด้วยเหตุนี้ ผลงานการศึกษาพิเคราะห์การละคร*ลุดรุก*ของพีค็อค จึงได้นำเสนอการละครดังกล่าวว่าเป็น "พิธีกรรมการสร้างความทันสมัย" เนื้อหาที่เป็นสาระสำคัญและในรูปแบบละครของ *ลุดรุก*ชวนให้นึกไปถึงจินตภาพของความก้าวหน้าทางวัตถุตามสูตร ซึ่งขณะนี้ เป็นความก้าวหน้าที่มีให้แก่ชาวเมือง แต่แม้กระนั้น แบบแผนในการนำเสนอ ก็ลอกเลียนมาจากหลักเกณฑ์การละครดั้งเดิม แม้กระทั่งที่ลักษณะความตั้งอกตั้งใจที่นักแสดงแสดงออกมา ในขณะที่พวกเขาใช้แบบแผนการเคลื่อนไหวร่างกายใน

รูปแบบที่นำมาจากการฝึกและการร่ายรำโดยไม่รู้สึกตัว ซึ่งรูปแบบเหล่านี้ สะท้อนถึงศิลปะที่ได้จากราชสำนักในอดีต โดยที่พวกเขาเองก็มิได้ตั้งใจ[62]

แม้การเปลี่ยนแปลงในช่วงหลังสงคราม จะดำเนินไปอย่างรุนแรงและพลิกผัน แต่ประเด็นและค่านิยมทางด้านจิตใจ ก็ยังคงมีความสำคัญ ดังที่ปรากฏอยู่ทั่วไป เป็นเรื่องที่ให้คติอยู่ อาทิเช่น ที่รัฐที่ไม่ยึดติดกับศาสนาดังเช่นเวียดนาม ยังคงมีความตั้งใจไขว่หาความเป็นจิตวิญญาณนิยม บรรดานักวิจารณ์วรรณกรรมคอมมิวนิสต์เวียดนาม ได้แสดงความเห็น ในค.ศ.1970 เกี่ยวกับบทวิจารณ์วรรณกรรมคลาสสิค สมัยทศวรรษ 1800 เรื่อง "เรื่องราวของเกียว" ของซูซาน ซอนแท็ก ซึ่งเป็นชาวอเมริกัน นักวิจารณ์ตั้งข้อสังเกตอย่างไม่ยั้งว่า ซูซาน ซอนแท็กคุ้นเคยอย่างลึกซึ้ง กับจิตสำนึกในแบบเอกปัจเจกบุคคลของตะวันตกสมัยใหม่ ดังนั้น เธอจึงไม่สามารถทำความเข้าใจได้กับ "ความมั่งคั่งอย่างไร้ขอบเขต" ของจิตวิญญาณของชาวเวียดนาม และด้วยเหตุนี้ จึงไม่อาจทำความเข้าใจถึงคุณค่าและความสำคัญของการแบ่งปันให้กันและกันในชุมชน ภายในวัฒนธรรมเวียดนามได้[63] ดังนั้น สิ่งที่ทรงคุณค่าทางจิตใจ จึงดูเหมือนกับว่ายังคงมีความโดดเด่น แม้กระทั่งภายในวัฒนธรรมซึ่งยึดติดอยู่กับสิ่งที่ชาวตะวันตกส่วนใหญ่ ระบุว่าเป็นอุดมการณ์แนววัตถุนิยม

วิถีเพื่อการเข้าถึงความเป็นจริง ที่กำลังเปลี่ยนแปลง

อิทธิพลจากจีน อินเดีย อิสลามและยุโรป ต่างถูกนำมาเสริมยอดลงบนภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามวิถีวัฏจักรของประวัติศาสตร์ ในบางแง่มุม แต่ละฝ่ายต่างพยายามอ้างสิทธิว่าเป็นผู้หล่อหลอมสังคมใหม่ ให้มีรูปโฉมตามแบบที่ได้หยิบยืมมา กระนั้น ความทรงจำที่มีอยู่เกี่ยวกับวัฒนธรรมของท้องถิ่น ก็รักษาความรู้สึกถึงอัตลักษณ์ที่เป็นรากเดิมของตนไว้ และในชั่วขณะนี้ ก็ดิ้นรนต่อสู้เพื่อที่จะยืนยันอัตลักษณ์นั้น โดยใช้รูปแบบที่ทันสมัย วัฒนธรรมแนวชาตินิยม เริ่มหยั่งรากลงเมื่อตอนเปลี่ยนศตวรรษ พร้อมไปกับสภาพพรมแดนของรัฐเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้รับการกำหนดขึ้นโดยเครือข่ายอาณานิคม ในช่วงเวลานี้ วัฒนธรรมส่วนบนของเมืองที่เปิดรับวัฒนธรรมนานาชาติ แผ่กำจายออกจากศูนย์กลางระดับชาติแห่งใหม่ พร้อมกับส่งเสริมภาษาใหม่ และส่งเสริมความเจริญเติบโตของอัตลักษณ์ที่อยู่เหนือชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ดังกล่าวแพร่กระจายผ่านไปทางระบบราชการ โรงเรียน วรรณกรรม สื่อ อีเล็คทรอนิค และที่สำคัญไม่น้อย คือผ่านทางการทหาร การปฏิวัติของชาติมิใช่เป็นเพียงเรื่องของการทำให้ได้มาซึ่งเอกราชทางการเมืองและเศรษฐกิจ การปฏิวัติของชาติดังกล่าว ยังเกี่ยวพันไปถึง

---

[62] J. Peacock, ***Rites of Modernization,*** Chicago, 1968, 242-3.

[63] Woodside, 307.

การยืนยันอัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นมาเองอย่างเป็นอิสระ มิใช่เป็นอัตลักษณ์ที่แตกแขนงมาจากอัตลักษณ์ของผู้อื่น หลังการปฏิวัติ กำลังฝ่ายที่ทันสมัย ดูจะเป็นผู้กำหนดคุณลักษณะของรัฐบาลแห่งชาติ โดยผ่านแบบอย่างที่หยิบยืมมาจากตะวันตก ชนชั้นสูงที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่ ไม่ว่าจะเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา คือผู้ที่ประกอบขึ้นเป็นชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ คนเหล่านี้เป็นผู้ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากตะวันตก ความตึงเครียดระหว่างวิถีทางต่าง ๆ ของการรวมตัวกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วโลกซึ่งกำลังทวีขึ้น กับอัตลักษณ์ดั้งเดิมซึ่งฟื้นคืนชีพขึ้นมาใหม่ ผนึกกำลังกันสร้างแรงกดดันอย่างมหาศาล แรงกดดันเหล่านี้ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัยต่างยังคงต้องแบกรับกันอยู่ด้วยความเหนื่อยยาก

ทุกหนทุกแห่ง การขีดเส้นแบ่งชุมชนทางศาสนาที่ชัดเจนยิ่งขึ้น เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการสถาปนาพรมแดนแห่งชาติในยุคสมัยใหม่ ซึ่งแรกทีเดียวนั้น มีระบอบอาณานิคมเป็นสื่อกลางแบบอย่างของศาสนาที่ผสานหลากหลายความเชื่อเข้าด้วยกัน มิได้มีจุดสำคัญอยู่ที่พรมแดน หากอยู่ที่ราชสำนัก โรงเรียนหรือวัดวาอาราม แบบอย่างดังกล่าว เคยดำรงอยู่ในโลกที่มีชนชั้น โลกทางความคิดชนิดที่จำเป็นต้องมีความก้าวหน้าผ่านช่วงชั้นต่าง ๆ ของความรู้ ซึ่งต้องได้รับการชี้นำโดยการฝึกฝนในทำนองเดียวกับการเรียนรู้ในสาขาอื่น ๆ ของสมัยก่อน จนไปสู่ศูนย์กลางที่เข้าถึงได้ด้วยจิต ลัทธิคัมภีร์นิยม เปลี่ยนนิยามเกี่ยวกับประสบการณ์ของปัจเจกบุคคลเสียใหม่ ให้เป็นไปตามตัวอักษร และแก้ไขวิธีการระบุอัตลักษณ์ของสังคม ให้มีอยู่เฉพาะเพียงวิธีเดียว ด้วยเหตุนี้ ความตึงเครียดจึงได้เพิ่มขึ้นพร้อมกับคาบเกี่ยวไปถึงกระบวนการทางการเมืองในลักษณาการใหม่ด้วยเช่นกัน พุทธศาสนิกชนในพม่า ต่างรู้สึกว่า ความเชื่อถือศรัทธาของตน เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการปฏิวัติ และผู้นับถือศาสนาอิสลามมากมาย ต่างก็ถือว่า การปฏิวัติของตน ควรนำไปสู่รัฐอิสลาม สิ่งที่ขัดแย้งกันอยู่ในทีก็คือ ความรุนแรงหนักแน่นในการยึดมั่นถือมั่นกับความเป็นพวกพ้องเฉพาะหมู่ตนนั่นเอง ที่บ่อนทำลายมิให้การปฏิวัติปรากฏผลอย่างที่ต้องการได้สำเร็จ ภายในสภาวะแวดล้อมที่มีความหลากหลายทางด้านสังคมและศาสนาขวางกันอยู่

ภายในอาณาจักรทางศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังสงครามนั้น มีวิถีทางที่มองเห็นชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ผู้คนในภูมิภาคนี้ เป็นห่วงเป็นใยกันอยู่ แนวโน้มที่มีอิทธิพลอย่างสูงคือ ลัทธิเคร่งคัมภีร์ที่เพิ่มสูงขึ้น และการเสริมสร้างทัศนะการมองโลกที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่กับทางตะวันตก ทว่าทัศนะนี้สะท้อนออกมาในท้องถิ่น ในลักษณการต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ซึ่งล้วนแต่เป็นการปรับแปลงอย่างแผกพิเศษที่ไม่เหมือนใคร ผู้ที่ศึกษาเถรวาทหรืออิสลามในสมัยอาณานิคม มักเสนอแนะว่า คนไทยหรือคนชวา มิได้เป็นพุทธมามกะหรือมุสลิม “ที่แท้จริง” ทัศนะของพวกเขาเหล่านี้ ได้จากการพิจารณาศาสนาตามตำรา และเมื่อมาเจอะเจอกับการประกอบพิธีที่เกี่ยวกับความคิดความเชื่อเรื่องภูติผีเข้า พวกเขาจึงมองว่า การอ้างตนเป็นสมาชิกของศาสนาโลก เป็นเพียงเปลือกนอกที่จอมปลอมเท่านั้น การผสานหลากหลายความเชื่อที่มีมาแต่ครั้งโบราณของชาวเอเชียตะวันออกเฉียง

ใต้ มิได้มีหมายความว่าพวกเขามิได้สังกัดอยู่ในอาณาจักรของศาสนาโลกที่พวกเขาติดต่อสัมพันธ์อยู่ เรื่องนี้มีความหมายว่า ศาสนาโลกเหล่านั้นเองต่างหาก ที่เป็นการผสานหลากหลายความคิดความเชื่อเข้าด้วยกัน ลักษณะของความตึงเครียดระหว่างกลุ่มต่าง ๆ มีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะความเติบโตของกลุ่มที่เคร่งคัมภีร์หรือคัมภีร์นิยม ลัทธิคัมภีร์นิยมมีความหมายว่า ศาสนาถูกตีความในเงื่อนไขที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ คัมภีร์ พิธีกรรม และหลักคำสอนนานัปการ ล้วนสามารถนิยามและ แยกแยะออกมาได้ แต่พลังจิต แยกไม่ได้ โครงสร้างในแบบสมัยใหม่ มีความหมายว่า การจำแนกแยกแยะ และลักษณะเด่น เป็นเรื่องที่มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ การแยกแยะเช่นนี้เป็นการเน้นย้ำความสำคัญของความแตกต่าง และเพิ่มความตึงเครียดให้มากขึ้น เพราะทำให้เส้นแบ่งที่แสดงความแตกต่าง คมชัดยิ่งขึ้น

ในสภาวะแวดล้อมเดิมเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ดูเหมือนว่าเป็นไปได้ ที่จะเป็นดังเช่นผู้นำที่นิยมศาสนาที่ประมวลขึ้นจากหลากหลายความเชื่อในยุคสมัยใหม่อย่างเช่น อู นุ หรือซูการ์โน ประกาศว่าตนเป็น—เช่นในกรณีของซูการ์โนนั้น เป็นผู้ที่เชื่อในพลังจิต เป็นมุสลิม และนิยมมาร์กซิสต์ไปพร้อม ๆ กันด้วย ในปัจจุบันนี้ บางคนสามารถยอมรับได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่จะเป็นดังว่า ทว่ามีคนอีกเป็นจำนวนมาก ที่รับไม่ได้ ภายในโลกศาสนาครั้งโบราณ จะมีความรู้สึกกันถึงจักรวาลที่มีระดับชั้น การมีโครงสร้างที่มีลำดับลดหลั่นกันอยู่โดยธรรมชาติ รวมทั้งระดับชั้นของภายในจิตใจของมนุษย์ รัฐที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียมาแต่ครั้งโบราณ ต่างได้รับการจำแนกแยกแยะโดยเกณฑ์ของจักรวาล และโดยมีศูนย์กลางของรัฐเป็นตัวกำหนด เมื่อมาถึงตอนนี้ รัฐทั้งหลาย ต่างมีพรมแดนเป็นตัวกำหนดในทางภูมิศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกันนี้ เกิดขึ้นในทางศาสนาด้วย กล่าวคือความทันสมัย ทำให้เกิดความเรียบราบไปหมด แม้กระทั่งความรู้สึกถึงพื้นที่ทางศาสนาที่มีอยู่ในท้องถิ่น ชุมชนทางศาสนาขณะนี้ มีแนวโน้มที่จะถูกปิดกั้น และมีพรมแดนที่ชัดเจน มิได้เป็นชุมชนที่เปิดโล่งและยืดหยุ่น พรมแดนนี้เกิดขึ้นมา ในลักษณะเดียวกันอย่างเต็มที่ กับพรมแดนทางการเมือง และในฐานะที่เป็นผลลัพธ์ของอิทธิพลจากกลุ่มเดียวกัน

กลุ่มปฏิบัติสมาธิกลุ่มใหม่ และการประกอบพิธีตามความเชื่อรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ความเชื่อในพลังจิต ในยุคแห่งความสมบูรณ์พูนสุขในกาลข้างหน้า และตามแนวจิตวิญญาณนิยมที่ประกอบด้วยหลากหลายความเชื่อผสานเข้าด้วยกัน การปฏิบัติเหล่านี้ปรากฏอยู่ทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเกิดขึ้นคลอคู่กันอยู่ ทั้งที่ดูขัดกันอย่างชัดแจ้ง กับการปรากฏตัวอย่างคึกคักพอกันของลัทธิสมัยใหม่นิยมซึ่งไม่ติดข้องกับศาสนาใด ๆ ในขณะเดียวกัน อาณาจักรส่วนภูติวิญญาณ ซึ่งครั้งหนึ่ง เคยเป็นหัวใจของท้องถิ่น ในการรักษาความสัมพันธ์ที่สมดุลกับวัฒนธรรมการบูชาบรรพชน และกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพนั้น มาบัดนี้ ดูจะถอยร่นออกไปพร้อมกับป่าไม้ ในขณะที่ทัศนะการมองโลกในเรื่องการพัฒนาที่ทันสมัย ก็ก้าวหน้าต่อไป ประการสุดท้าย เราต้องกล่าวถึงการปรากฏขึ้นของการปฏิบัติกิจที่ไม่ติดข้องกับศาสนา ภายในชนชั้นกลางที่อาศัยอยู่ในชุมชนเมือง และในหมู่คนงาน

อุตสาหกรรมและพ่อค้า ที่สัญจรไปตามที่ต่าง ๆ นับเป็นครั้งแรก ที่มีแวดวงของการไม่เชื่อสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ เติบใหญ่อย่างมีพลังมากขึ้นเป็นลำดับ ทว่าความทันสมัย มิได้จำเป็นว่าจะต้องนำไปสู่การขจัดคุณลักษณะทางศาสนาที่มีอยู่ในการบริหารบ้านเมืองหรือในสังคม การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มิได้มีจำกัดอยู่เพียงแค่การโยกย้ายจากการเป็นสมาชิกในสังกัดศาสนาหนึ่งไปยังอีกศาสนาหนึ่ง หรือจากการเคร่งศาสนา ไปเป็นการรอคอยการพิสูจน์ หรือเป็นการไม่นับถือศาสนาไปเลย การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญ และความเชื่อถือศรัทธาที่มีกันอยู่ในภูมิภาคนี้ ก็ผันผวนไม่แน่นอน ทว่าในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงภายในที่โดดเด่น ก็เกิดขึ้นภายในหมู่ศาสนิกชนของทุกศาสนา แม้ว่าความต่อเนื่องที่กลืนกันไประหว่างชีวิตทางด้านวัฒนธรรมกับทางด้านจิตวิญญาณ จะอ่อนแอลงไปแล้ว แต่เรื่องนี้ ก็มักนำไปสู่การปรับโครงสร้างของความเชื่อ มากกว่าจะนำไปสู่ความไม่เชื่อถือศรัทธาในศาสนา

การพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ส่งผลสะท้อนกลับซึ่งมีผลกระทบไปถึงวัฒนธรรมของท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ ซึ่งดูเหมือนตรงกันข้ามกับที่คาดกันว่าควรจะเป็น แม้กระทั่งชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นชาวเมืองและมีความคิดโน้มเอียงไปสู่สากลเอง ก็อยู่ในฐานะนักท่องเที่ยวเสียเองมากขึ้น สถานที่ท่องเที่ยวในกรณีนี้ คือชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งยังคงรักษาวัฒนธรรมที่แท้จริงที่ “มีมาแต่เดิมในพื้นถิ่น” โดยในเวลานี้ ถูกนำมาประมวลเข้าไว้ด้วยกันเพื่อวัตถุประสงค์ในการบริการนักท่องเที่ยว ในบริเวณที่จัดเตรียมไว้เพื่อสนองการท่องเที่ยวเป็นพิเศษ เช่นที่บาหลีหรือที่โตราชาในอินโดนีเซีย การสร้างสรรค์งานที่เป็นศิลปะ มักกระทำโดยแยกออกจากสภาวะแวดล้อมของการประกอบพิธีกรรมเช่นที่เคยทำในอดีตออกไปในแนวใหม่ เรื่องนี้ ยังมีผลต่อผู้ที่สร้างสรรค์ผลงานศิลปะด้วยโดยไม่ได้ตั้งใจ แต่กระนั้น ผลกระทบก็มีอยู่อย่างลึกซึ้ง กล่าวคือผู้สร้างสรรค์งานศิลปะเริ่มจินตนาการตนเองว่าเป็นประหนึ่งของประหลาดที่ตั้งแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์ หรือกระทั่งกลายเป็นของประหลาดประจำพิพิธภัณฑ์ไปแล้ว การทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า มีเป้าหมายที่จะเปลี่ยนพวกเขาให้ไปเช่นนี้ ทั้งนี้โดยผ่านการจัดการท่องเที่ยวแบบรวมเบ็ดเสร็จ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมประจำชาติอย่างหนึ่ง

ภายในหมู่ชนชั้นสูงบางส่วนที่กำลังสร้างความเป็นสมัยใหม่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น พวกเขาให้การสนับสนุนอย่างหนักแน่น และมักย้ำกันอยู่บ่อยๆ แก่ทัศนะที่ว่า การรักษาศรัทธาต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติให้คงอยู่ต่อไป เป็นตัวการสำคัญยิ่งที่ขัดขวางการพัฒนา ความเชื่อเช่นนี้ มีอยู่อย่างดกดื่นทั่วไปในโลกที่สาม ในลักษณะที่เป็นการหยิบยืมความคิดมาจากลัทธิวิทยาศาสตร์นิยม (scientism) ของโลกที่พัฒนาแล้ว เรื่องนี้เจาะจงเป็นพิเศษ ถึงเรื่องที่เกี่ยวกับการสร้างความเป็นสมัยใหม่ให้แก่ระบบการแพทย์ ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาอิทธิพลที่มีพลังมากที่สุดในการโต้แย้งความเชื่อและวิถีปฏิบัติที่มีมาแต่ดั้งเดิม ที่เกี่ยวข้องกับการเยียวยารักษาโรคภัยไข้เจ็บ นอกจากความเชื่อมั่นในตนเองที่ประจักษ์ชัดอยู่ในแวดวงผู้ที่มีความคิดสุดโต่งโดยเฉพาะ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่เคร่งศาสนาและเชื่อในพลังเร้นลับแล้ว ส่วนอื่น ๆ ที่เหลือไม่สู้จะมีความมั่นใจกันสักเท่าใดนัก ว่าจะสามารถใช้หลัก

เหตุผลของตนเอง ท้าทายระบบความรู้ของตะวันตกได้ ทว่าส่วนใหญ่แล้ว เรื่องนี้ก็เป็นแค่คารมและโวหารโดยแท้ สิ่งที่หมายจะกล่าวก็คือ ในชีวิตที่แสดงให้ปรากฏต่อสาธารณชนภายในสถาบันที่เป็นสมัยใหม่ ผู้ที่มีการศึกษา มักวางบทบาท ตามที่พวกเขาเชื่อว่าเป็นสิ่งที่คาดหวังจากพวกเขา นั่นคือ บทบาทที่ดูเหมือนว่าจะแสดงถึง “ความเป็นสมัยใหม่” ที่ถูกต้องตามหลักเหตุผล แทมเบียห์ให้เหตุผลโดยยกตัวอย่างกรณีของพุทธศาสนา ว่า การยึดมั่นต่อพุทธศาสนา มิได้คลอนคลายลง แม้ว่าสิ่งที่ปรากฏให้เห็นในระบบองค์กรทางสังคม อย่างเช่นจำนวนพระภิกษุสงฆ์ อาจลดลงไปเมื่อเทียบสัดส่วนกับ ประชากรชาย[64] เป็นไปได้อย่างยิ่งว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป มิได้อยู่ที่ความกว้างและความลึกในการแสดงถึงความเคร่งศาสนา หากแต่เป็นที่การประกาศต่อสังคม และการแสดงออกต่อสาธารณชนต่างหาก

การแสดงความยึดมั่นต่อศาสนาตามแบบสมัยใหม่ มีนัยพัวพันไปถึงประสบการณ์ส่วนตัว วิถีปฏิบัติที่มีมาแต่ดั้งเดิม เน้นถึงศาสนาในแง่มุมของความคิดและการหยั่งรู้โดยสัญชาติญาณ ในขณะที่ตามแบบสมัยใหม่นั้น ให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก แก่การใช้สติปัญญา ขบวนการธรรมยุติปลดเปลื้องความเป็นตำนานออกไปจากพุทธศาสนา และขบวนการมูฮัมมาดิยาห์ก็กระทำเช่นเดียวกันต่อศาสนาอิสลาม ซึ่งชวนให้นึกไปถึงเรื่องราวอันเป็นสาระสำคัญในหลักเทววิทยาของศาสนาคริสต์ที่เกิดขึ้นในระยะเดียวกัน การสร้างความเป็นสมัยใหม่ในทั้งสองแห่ง นำเสนอแก่นแท้ของศาสนาที่หลุดพ้นไปจากแง่มุมส่วนที่เกี่ยวกับพิธีกรรม จากการมีส่วนร่วมอยู่ในเรื่องราวอันเป็นตำนานเล่าขาน และจากแง่มุมที่เข้าใจกันด้วยสัญชาติญาณออกไป แง่มุมดังกล่าวนี้ ล้วนเคยเป็นหลักพื้นฐานของศาสนามาก่อนทั้งสิ้น การศึกษาแต่ครั้งโบราณ ตาม*วัด*ของเถรวาทหรือ*มาดราซาห์*ของอิสลามนั้น กำหนดกันที่การปรับท่วงทีและสร้างความคุ้นเคย โดยผ่านภาษาอันศักดิ์สิทธิ์ ความสำคัญของการท่องบ่นหรือการสวดภายในวัดหรือ*มาดราซาห์* มิได้อยู่ที่ว่า เข้าใจถ้อยคำเหล่านั้นหรือไม่ หากอยู่ที่ตัวการกระทำเอง นั่นคือการเน้นที่ประสบการณ์ดังกล่าว มิใช่เน้นที่ความเข้าใจหรือการสรุปความ ในความเป็นสมัยใหม่นั้น การเน้นหนักจะอยู่ที่คำที่เขียนลงไว้ ซึ่งทุกคนสามารถเข้าถึงได้เท่า ๆ กัน และลักษณะที่เป็นตัวระบุถึงความเชื่อถือศรัทธา ก็อยู่ที่ภายนอก และแยกออกจากประสบการณ์ภายใน นั่นคือ การเน้นที่ประสบการณ์ภายใน หมายถึงการเน้นว่า ความเข้าใจอย่างมีเหตุผล เป็นสิ่งที่จะขึ้นเกิดตามมาเองตามธรรมชาติ ขณะที่วงการศาสนา ถูกนิยามด้วยสิ่งที่อยู่ในรูปที่มองเห็นตามตัวบทยิ่งขึ้นทุกที และต้องทำความเข้าใจด้วยหลักเหตุผลนั้นพร้อมไปกันนั้น การเน้นหนักภายในประสบการณ์ของแต่ละปัจเจกบุคคลก็เปลี่ยน จากจิตใจไปที่ความคิด จากการหยั่งรู้โดยสัญชาติญาณ ไปเป็นการใช้สติปัญญา หากจะใช้ถ้อยคำสำนวนตามแบบของเกียร์ตซ์ เราสามารถกล่าวได้ว่า ขณะนี้ ประชาชนมีที

---

[64] Tambiah, ***World Conqueror,*** 267-8.

ท่าว่าจะมีความเชื่อถือศรัทธาต่อศาสนา มากยิ่งกว่าที่จะยอมรับศาสนาโดยปริยาย ในฐานะที่เป็นระบบที่ใคร ๆ ก็ต้องสังกัดอยู่ทั้งนั้น[65]

ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังคงได้รับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณอยู่อย่างแรงกล้า แม้ว่าจะถูกลัทธิอุดมการณ์ที่มุ่งไปทางวัตถุ ท้าทายจากเบื้องบน และถูกความตึงเครียดทางสังคม ท้าทายจากเบื้องล่าง การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากที่สุด เกิดขึ้นเรื่อยมา แต่มิใช่ที่การนับถือที่แสดงให้เห็นจากภายนอก หากในลักษณาการที่แยบคายยิ่งกว่านั้น กล่าวคือลักษณาการซึ่งสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมทั้งหลาย มาบัดนี้ เป็นสื่อในการเข้าถึงสิ่งที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคนี้ สามารถรู้ได้หรือเชื่อได้ว่าเป็นจริง แกนที่มองเห็นได้ชัดเจนที่สุดของการเปลี่ยนแปลงในแง่นี้ อยู่ที่ลักษณะของการยึดมั่นต่อศรัทธา และอยู่ที่แนวโน้มที่เติบใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ ในอันที่จะธำรงรักษาความเชื่อทางศาสนา ประหนึ่งว่า ความเชื่อทางศาสนานี้เป็นระบบความคิดในลักษณะอุดมการณ์ ในช่วงก่อนหน้านี้ ประชาชาติส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้ หายใจเป็นศาสนา มีประสบการณ์กับศาสนา ในฐานะที่ศาสนาเป็นอินทรีย์ส่วนหนึ่งของบรรยากาศทางสังคมที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และอินทรีย์ส่วนนี้ก็มีอยู่หลากหลายมิติด้วยกัน ภายในโลกที่มีลักษณะหลากหลายอย่างมองเห็นได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน ประสบการณ์ทางศาสนาในภูมิภาคนี้ อยู่ในรูปแบบที่เป็นแนวคิดและเป็นสถาบันอย่างเด่นชัดมากขึ้นเป็นลำดับ ในยุคของการสร้างความเป็นสากลนิยมและที่การประจัญหน้ากันทางวัฒนธรรมนี้ ไม่มีวัฒนธรรมหรือศาสนาหนึ่งใดโดยเฉพาะ หรือโดยอันที่จริงแล้ว ไม่มีระบบสัญลักษณ์ใด ๆ เลย ที่ดูเหมือนจะสามารถอ้างอย่างง่ายดายได้ว่า กุมอำนาจไว้ได้โดยลำพัง อย่างที่ได้เคยทำมาแล้ว

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

ข้อมูลข่าวสารที่เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาลในยุคหลังสงคราม สะท้อนให้เห็นที่ผลงานวิชาการทางด้านศาสนาต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะฉะนั้น ข้อเขียนนี้จึงเป็นการชี้แนะเบื้องต้น เกี่ยวกับผลงานศึกษาค้นคว้า ในภาคภาษาอังกฤษ ซึ่งมุ่งเน้นที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงหลังสงคราม โดยเพ่งเล็งที่ผลงานซึ่งเชื่อมโยงศาสนาเข้ากับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมโดยทั่วไป ผลงานเกี่ยวกับเรื่องชาติพันธุ์เฉพาะที่สำคัญอย่างยิ่งยวดเท่านั้น ที่นำมารวมไว้ด้วยเป็นพิเศษ แม้ว่าเรื่องราวเกี่ยวกับชาติพันธุ์วรรณาเกือบทุกเรื่อง ล้วนเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่จะช่วยให้มองลึกเข้าไปถึงการปฏิบัติศาสนกิจ และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ใน

---

[65] C. Geertz, ***Islam Observed,*** Chicago, 1972, 61.

ด้านศาสนาก็ตาม ผลงาน ซึ่งรวบรวมมาแสดงให้ปรากฏในที่นี้ ก็ด้วยเหตุที่ผลงานสร้างคุณูปการที่สำคัญเป็นอันมากต่อหัวข้อนี้

สำหรับผลงานเกี่ยวกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยรวม ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ของเคนเนธ แลนดอน คือ Kenneth Landon, *Southeast Asia: Crossroad of Religions,* Chicago, 1949, ยังคงมีความสำคัญทั้งในฐานะที่ให้ความรู้เบื้องต้น และทั้งเพราะผลงานให้ข้อพิจารณาที่หยั่งลึกเข้าไปถึงภาวะของศาสนาในช่วงที่สงครามสิ้นสุดลง ผลงานการสังเคราะห์อย่างกว้าง ๆ ในระยะหลัง ซึ่งมีประโยชน์มากที่สุด ได้แก่หนังสือของ Fred von de Mehden เรื่อง *Religion and Modernization in Southeast Asia,* Syracuse, 1986. หนังสือรวมข้อเขียนที่สำคัญสองเล่ม เล่มหนึ่ง มี Alton Becker และ Aram Yengoyan เป็นบรรณาธิการ เรื่อง *The Imagination of Reality,* New Jersey, 1979 และอีกเล่มหนึ่งมี Mark Hobart และ Robert Taylor เป็นบรรณาธิการ คือ *Context, Meaning and Power in Southeast Asia,* Ithaca: Cornell University Southeast Asia Program, 1986, ทั้งสองเล่มดังกล่าวนี้หยั่งลึกเรื่องราวได้อย่างดีเยี่ยม การเปลี่ยนแปลงในระบบการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสื่อและการละคร ซึ่งสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับประเด็นนี้ มีอยู่ในงานสำรวจของ James Brandon, *Theatre in Southeast Asia,* Cambridge, Mass., 1967.

ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่เป็นการสำรวจอย่างยอดเยี่ยม เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและศาสนาบนส่วนแผ่นดินใหญ่ ซึ่งรวมทั้งเวียดนามด้วยนั้น ได้แก่ Charles Keyes, *The Golden Peninsula,* New York, 1977, และการสำรวจในเชิงแนะนำของเลสเตอร์ คือ Robert Lester, *Theravada Buddhism in Southeast Asia,* Ann Arbor, 1973, เป็นจุดเริ่มต้นที่วางใจได้ สำหรับการสำรวจประเทศที่มีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ หนังสือรวมข้อเขียนที่มีลักษณะเชิงเทคนิคมากกว่านี้ คือ Manning Nash, ed., *Anthropological Studies in Theravada Buddhism,* New Haven: Yale University Southeast Asian Studies, 1966, บรรจุข้อเขียนซึ่งระบุลักษณะสำคัญของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ตามที่ได้มีการสำรวจกันไว้ ด้วยฝีมือของผู้ที่ศึกษาพิเคราะห์นิกายนี้ในสมัยหลังสงคราม ส่วนผลงานของนักข่าว Jerrold Schecter, *The New Face of the Buddha,* New York, 1967, ก็มีหลักฐานอ้างอิงมากเพียงพอที่จะไว้วางใจ โดยขอบข่ายในการรายงานถึงการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในเอเชีย สมัยหลังสงคราม ก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์

ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่ดีเยี่ยม เกี่ยวกับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ระหว่างศาสนากับการเมือง ในประเทศที่มีพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติมีอยู่หลายเล่ม ได้แก่ Emanuel Sarkisyanz, *Buddhist Backgrounds of the Burmese Revolution,* The Hague, 1965; Michael Mendelson, *Sangha and State in Burma,* ed. J.P. Ferguson, Ithaca, 1975; Donald Smith, *Religion and Politics in Burma,* Princeton, 1965; และ Stanley Tambiah, *World Conqueror, World Renouncer,* Cambridge, UK, 1977, ผลงานแต่ละเล่มเหล่านี้ล้วนเป็นหลักหมายบอกถึงความก้าวหน้า

อย่างโดดเด่น และมีเนื้อความเกี่ยวโยงไปถึงหัวข้อต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง หัวข้อต่าง ๆ ในทำนองเดียวกันนี้ มีกล่าวถึงอยู่ในข้อเขียนที่รวมอยู่ในหนังสือซึ่งสมิธ (Bardwell Smith) เป็นบรรณาธิการ คือ *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos, and Burma,* Chambersburg, 1978 และในรายงานการประชุมสัมนาเกี่ยวกับศาสนาและสังคมในประเทศไทย ใน *Journal of Asian Studies* 36, 2(1977), ซึ่งประกอบด้วยข้อเขียนของ Kirsch, Reynolds, Keyes และ Tobias. ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ในระยะล่ากว่านี้ คือ Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict, Singapore*: ISEAS, 1989, มีข้อมูลที่ให้ความรู้มากเป็นพิเศษ เกี่ยวกับนิกายต่าง ๆ ในชุมชนเมืองในประเทศไทย

ผลงานเกี่ยวกับชาติพันธุ์วรรณาที่มีชื่อเสียงหลายชิ้น ศึกษาถึงการเชื่อมต่อกันระหว่างพุทธศาสนาตามบรรทัดฐาน กับความเชื่อเรื่องคุณไสยของชาวบ้านในยุคหลังสงคราม ผลงานดังกล่าวได้แก่ Manning Nash, *The Golden Road to Modernity,* Chicago, 1965; Melford Spiro, *Buddhism and Society,* London, 1971, กับ *Burmese Supernaturalism,* Englewood, Cliffs, 1967; Standley Tambiah, *Buddhism and the Spirit Cults in Northeast Thailand,* Cambridge, UK, 1971; และ Bas Terweil, *Monks and Magic,* London, 1975. ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่ประณีตและครอบคลุมของลุยส์ โกลอมบ์ คือ Louis Golomb, *An Anthropology of Curing in Multiethnic Thailand,* Urbana and Chicago, 1985, และผลงานที่แคบกว่าของไฮนซ์ คือ Ruth-Inge Heinze, *Tham Khwan,* Singapore, 1982, กล่าวถึงเป็นการเฉพาะยิ่งกว่าเกี่ยวกับศาสนาพื้นบ้านตามสภาวะของศาสนาเหล่านั้นเอง นอกเหนือจากการศึกษาพิเคราะห์ถึงการปฏิบัติศาสนกิจในหมู่บ้านแล้ว ยังมีแหล่งข้อมูลอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งศึกษาอย่างลุ่มลึกเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิในป่า ผลงานที่โดดเด่นที่สุดคือ Stanley Tambiah, *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets,* Cambridge, UK, 1984. บทคัดย่อจาก คำสอนของอาจารย์ที่ระบุไว้ในหนังสือของแทมเบียห์ (Tambiah) ข้างต้นนี้ Jack Kornfield ได้นำเสนอเป็นอย่างดีใน *Living Buddhist Masters,* Santa Cruz, 1977, และบทวิจารณ์ที่ตรงประเด็นเกี่ยวกับขบวนการต่าง ๆ ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันนี้ สามารถพบได้ใน Donald Swearer, "Thai Buddhism: Two Responses to Modernity," *Contributions to Asian Studies,* V.4 (1973).

การศึกษาพิเคราะห์ถึงศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพิ่งจะเริ่มมีความลุ่มลึกอย่างที่ควรแก่ความสำคัญของหัวข้อนี้เพียงเมื่อไม่นานมานี้เอง Ahmad Ibrahim, Sharon Siddique และ Yasmin Hussain ได้รวบรวมข้อเขียนและบทคัดย่อที่สำคัญที่สุดในช่วงหลังสงครามมากมาย เกี่ยวกับหัวข้อนี้ มาบรรจุไว้ในผลงาน *Readings on Islam in Southeast Asia,* Singapore, 1985. หนังสือรวมข้อเขียนที่ไมเคิล ฮุคเกอร์ (Michael Hooker) เป็นบรรณาธิการคือ *Islam in South-East Asia,* Leiden, 1983 มีเนื้อหาที่สอดคล้องไปในแนวเดียวกัน และข้อเขียนที่บรรจุอยู่ในผลงานเล่มนี้ คือ ข้อเขียนของ Roy Ellen เรื่องชาติพันธุ์วรรณาของอิสลาม และของ Deliar Noer เรื่องการเมือง เป็นเรื่องที่สอดคล้องมากเป็นพิเศษ กับการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาในช่วงหลังสงคราม Taufik

Abdullah และ Sharon Siddique เสนอผลงานรวมข้อเขียนที่มีลักษณะไม่ปะติดปะต่อกันยิ่งกว่า ทว่าก็ยังมีประโยชน์ คือ *Islam and Society in Southeast Asia*, Singapore, 1986. ผลงานที่เป็นหนังสือแบบเดียวกับเล่มหลังนี้ คือ *Islam in Asia: Southeast and East Asia,* II, Boulder, 1984, ซึ่งมี Raphael Israeli และ Anthony Johns เป็นบรรณาธิการ เป็นหนังสือที่ไม่มีเอกภาพ ทว่าประกอบด้วยข้อเขียนที่มีประโยชน์หลายชิ้น

เนื่องจากอินโดนีเซียเป็นประเทศที่ค่อนข้างเปิดสำหรับนักวิชาการจากตะวันตก ดังนั้นอินโดนีเซียจึงมีผลงานการศึกษาพิเคราะห์ในขอบข่ายต่าง ๆ กว้างขวางมหึมา ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและศาสนาของอินโดนีเซีย Rita Kipp และ Susan Rogers เป็นบรรณาธิการหนังสือที่รวมผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่ดีเยี่ยมที่เพิ่งจัดทำออกมาเมื่อไม่นานมานี้ คือหนังสือเรื่อง *Indonesian Religions in Transition,* Tucson, 1987, ส่วนหนังสือที่พิมพ์ออกมาก่อนหน้านี้ คือ Claire Holt, *Culture and Politics in Indonesia,* Ithaca, 1972, ยังคงเป็นหนังสือสำคัญอย่างยิ่งยวด ที่ผู้ใดก็ตามที่ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา สังคมและการเมืองในอินโดนีเซีย จำเป็นต้องอ่าน หนังสือรวมข้อเขียนที่มีเอกภาพน้อยกว่า ซึ่งแต่ละเล่ม ล้วนบรรจุข้อเขียนที่มีประโยชน์มากมาย ได้แก่ Gloria Davis, ed., *What is Modern Indonesian Culture?,* Athens: Ohio University Center for International Studies, Southeast Asia Program, 1979; James Fox, ed., *Indonesia: The Making of a Culture,* Canberra: Faculty of Asian Studies, Australian National University, 1980; และ Paul Alexander, ed., *Creating Indonesian Cultures,* Sydney, 1989. มีบทความเชิงสำรวจที่มีประโยชน์อย่างสูงอยู่จำนวนหนึ่ง ที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมและศาสนาในอินโดนีเซีย บทที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด ได้แก่ Hildred Geertz, "Indonesian Cultures and Communities," ใน Ruth McVey, ed., *Indonesia,* New Haven, 1963; Gavin Jones, "Religion and Education in Indonesia," *Indonesia,* 22(1976); และ Julia Howell, "Indonesia: Searching for Consensus," ใน Carlos Caldarola, ed., *Religion and Societies: Asia and the Middle East,* The Hague, 1982.

การกล่าวถึงโฉมหน้าทางด้านการเมืองของอิสลาม เรื่อยมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1970 กระทำไว้อย่างละเอียดใน B.J. Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia,* The Hague, 1982, ส่วนกระแสต่าง ๆ ในระยะหลัง ๆ นี้ รายงานไว้ในบทความของรูธ แม็คเวย์ (Ruth McVey) เรื่อง "Faith as the Outsider: Islam in Indonesian Politics," ใน J.P. Piscatori, ed., *Islam in the Political Process,* Cambridge, UK, 1983. เอกสารของ Deliar Noer เรื่อง *Administration of Islam in Indonesia,* Ithaca: Cornell University Modern Indonesia Project, 1978, กับผลงานการสำรวจของ Daniel Lev เรื่อง *Islamic Courts in Indonesia,* Berkeley, 1972, กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของสถาบันที่สำคัญที่สุดในชีวิตของอิสลาม ผลงานการศึกษาพิเคราะห์เล่มที่มีคุณค่ามากที่สุด เกี่ยวกับอิสลามที่แข็งกร้าวในอินโดนีเซียในช่วงที่สงครามสิ้นสุดลงใหม่ ๆ คือ C. van Dijk, *Rebellion Under the Banner of*

Islam, The Hague, 1981. คลิฟฟอร์ด เกียร์ตซ์ ให้ข้อเสนอแนะที่หยั่งลึกมากที่สุด เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงภายในประชาคมมุสลิม ไว้ใน *Islam Observed,* Chicago, 1971. James Peacock, *Muslim Puritans,* Berkeley, 1978; Douglas Miles, *Cutlass and Crescent Moon,* Sydney, 1976; Mitsuo Nakamura, *The Crescent Arises over the Banyan Tree,* Yogyakarta, 1983, และ Mark Woodward, *Islam in Java,* Tuscon, 1989, แต่ละเล่มที่กล่าวมานี้ ต่างให้มุมมองของท้องถิ่นที่มีหลักฐานรองรับ ซึ่งเปิดโอกาสให้สามารถมองลึกเข้าไปถึงแง่มุมที่สำคัญ ๆ ของการเปลี่ยนแปลงได้

ผลงานที่พิจารณาถึงศาสนาของชวาไว้อย่างโดดเด่น ได้แก่ผลงานคลาสสิคของเกียร์ตซ์ คือ Clifford Geertz, *The Religion of Java,* Chicago, 1976 และ Koentjaraningrat, *Javanese Culture,* Kuala Lumpur, 1985. เอกสารของโรเบิร์ต เจย์ คือ Robert Jay, *Religion and Politics in Rural Central Java,* New Haven: Yale University Southeast Asian Studies, 1963, ได้บุกเบิกงานการเชื่อมโยงศาสนาตามหมู่บ้าน เข้ากับการเมืองระดับชาติ ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ของ Niels Mulder, *Mysticism and Everyday Life in Contemporary Java,* Singapore, 1978, และ Harun Hadiwijono, *Man in the Present Javanese Mysticism,* Baarn, 1967, เพ่งความสนใจมาที่ความเชื่อเรื่องพลังจิตที่ประสานความเชื่อจากหลากหลายศาสนาและหลายความคิดในชวา หนังสือของโรเบิร์ต เฮฟเนอร์ คือ Robert Hefner, *Hindu Javanese,* Princeton, 1985, ให้การสำรวจสังคมเทงเกอร์ (Tengger) กับปฏิสัมพันธ์ที่สังคมนี้มีกับอิสลาม โดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์และทางชาติพันธุ์วรรณา Frank Cooley, *Indonesia: Church and Society,* New York, 1968, ให้เค้าโครงเกี่ยวกับฐานะของศาสนจักรของคริสเตียนในสมัยหลังสงคราม และ Paul Webb, *Palms and the Cross,* Townsville: Southeast Asian Studies Centre, James Cook University, 1986, ได้สำรวจถึงสถานภาพที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาของผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ในหมู่เกาะซุนดาน้อย

John McAlister and Paul Mus, *The Vietnamese and Their Revolution,* New York, 1970, กล่าวถึงความคาบเกี่ยวกันระหว่างความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณกับการเมืองในเวียดนาม Gerald Hickey, *Village in Vietnam,* New Haven, 1964 เป็นผลงานที่รวมเรื่องราวที่มีเอกภาพเป็นแนวเดียวกันเกี่ยวกับพิธีกรรมของหมู่บ้าน กับนิกายเกา ได ในส่วนท้องถิ่น และผลงานศึกษาเฉพาะเรื่องของเวอร์เนอร์ คือ Jayne Werner, *Peasant Politics and Religious Sectarianism: Peasant and Priest in the Cao Dai in Viet Nam,* New Haven: Yale University Southeast Asian Studies, 1981, มุ่งประเด็นไปที่โฉมหน้าด้านการจัดองค์กรของนิกายเกา ไดนี้ Martin Stuart-Fox and Rod Bucknell, "Politicization of the Buddhist Sangha in Laos," JSEAS, 13, 1(1982) และ George Condominias, "Phiban Cults in Rural Laos," in G.W. Skinner and A.T. Kirsch, eds, *Change and Persistence in Thai Society,* Ithaca, 1975, ให้ผู้อ่านได้มองลึกลงไปถึงแนวปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ของลาว บทความของคีร์แนน คือ Ben Kiernan, "Orphans of Genocide: The Cham Muslims of Kampuchea under Pol

Pot," *Bulletin of Concerned Asian Scholars,* 20, 4 (1988), บันทึกเรื่องราวอันเป็นประสบการณ์ที่ร้ายกาจมากเป็นพิเศษ ของหนึ่งในบรรดาชนชาติกลุ่มน้อยมากมายหลายกลุ่มที่ถูกบีบบังคับในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แง่มุมที่สำคัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาในที่อื่น ๆ มีกล่าวถึงอยู่ใน Clive Kessler, *Islam and Politics in a Malay State,* Ithaca, 1978; Aihwa Ong, *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia,* Albany, 1987; Susan Ackerman and Raymond Lee, *Heaven in Transition: Non-Muslim Religious Innovation and Ethnic Identity in Malaysia,* Honolulu, 1988; Alfred McCoy, "Baylan: Animist Religion and Philippine Peasant Ideology," in D. Wyatt and A. Woodside, eds, *Moral Order and the Question of Change: Essays on Southeast Asian Thought,* New Haven: Yale University Southeast Asian Studies Program, 1982; Peter Gowing, *Muslim Filipinos,* Quezon City, 1979; Richard Lieban, *Cebuano Sorcery,* Berkeley, 1967; Michelle Rosaldo, *Knowledge and Passion,* Cambridge, 1980; John Blofeld, *Mahayana Buddhism in Southeast Asia,* Singapore, 1971; Tham Seong Chee, "Religion and Modernization: A Study of Changing Rituals among Singapore's Chinese, Malays, and Indians," *East Asian Cultural Studies,* 23, 1-4(1984); และ Cheu Hock Tong, *The Nine Emperor Gods,* Singapore, 1988.

บทที่ 4
การเปลี่ยนแปลงทางด้านศาสนา
ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัย

การค้าทางทะเลทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นดินแดนที่มีการชุมนุมพบปะกันอย่างคึกคักมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลในประวัติศาสตร์ แลนดอนได้กล่าวระบุคุณลักษณะของภูมิภาคนี้ไว้อย่างคมคายขณะเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 กำลังสิ้นสุดลง ว่าดินแดนนี้เป็น "ชุมทางแห่งศาสนา" แลนดอนเน้นว่าจนถึงขณะนี้ศาสนาที่รับเข้ามาจากต่างแดน มีความสำคัญน้อยกว่าการนับถือบูชาวิญญาณบรรพชนเรื่อยมา ธรรมเนียมการบูชาบรรพชนนี้มีรากฐานอยู่ตามหมู่บ้าน ซึ่งค่อนข้างมีความเป็นอิสระโดยส่วนเปรียบเทียบ แลนดอนตั้งข้อสังเกตว่า แม้กระทั่งชนชั้นสูงผู้รับวัฒนธรรมตะวันตกเข้าไว้ก็ยังนำความคิดสมัยใหม่ มาปรับแต่งให้สอดคล้องกับทัศนะการมองโลกเช่นที่ขนบประเพณีในท้องถิ่นได้สร้างขึ้นมา ขณะเดียวกัน แลนดอนเสนอว่า กลางคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบนี้ นับว่าเป็นจุดหักเหจุดหนึ่งเนื่องจากปีท้าย ๆ ของการปกครองแบบอาณานิคมและความปั่นป่วนยุ่งเหยิงที่เกิดจากสงคราม แน่นอนว่าย่อมต้องสั่นคลอนรากฐานของชีวิตในท้องถิ่น[1] แม้ว่านับตั้งแต่นั้นมา เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ มาแล้วในระดับหนึ่ง แต่ภูมิภาคนี้ก็ยังคงเป็นสถานที่ปะทะสังสันทน์กันระหว่างทัศนะการมองโลกดังที่ยึดถือฝังแน่นกันมาอย่างลึกซึ้ง กับทัศนะที่แตกแขนงออกไปในแนวต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ความหลากหลายอย่างตระการตาของขนบประเพณีท้องถิ่น ที่มีมาแต่ครั้งโบราณร่ำ ยังคงได้รับการคงรักษาไว้ด้วยความเข้มแข็งอย่างน่าทึ่ง และชุมชนที่มีความสำคัญ ต่างก็รับแนวปฏิบัติศาสนกิจประจำชุมชนจากศาสนาที่สำคัญทุกศาสนาในโลก ซึ่งอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย เมื่อความหลากหลาย ความมีชีวิตชีวา และความลุ่มลึกในความยึดมั่นต่อศาสนาภายในภูมิภาคนี้ มาประสานรวมเข้าด้วยกัน ก็ทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังคงสภาพเสมือนหนึ่งห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์อันวิเศษที่มั่งคั่งไปด้วย เรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาไว้ให้เราได้สำรวจและศึกษากัน

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปี่ยมไปด้วยกฎเกณฑ์ในการประกอบพิธีทางศาสนาที่มีชีวิตชีวาน่าตื่นเต้น เช่น พิธีที่กระทำกันอยู่ในบาหลีที่นับถือศาสนาฮินดู เป็นต้น ผู้คนของภูมิภาคจำนวนมากมายยังเข้าสู่ภาวะที่เปลี่ยนแปลง โดยผ่านการเข้าฌาณสมาธิในแบบพิธีกรรมกันอยู่เป็นกิจวัตร เช่นในงานเทศกาลไทปูซาม ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในมาเลเซีย บุคคลเหล่านี้ ได้สัมผัสอาณาจักรทางจิต ซึ่งเป็นเรื่องลึกลับแสนจะไกลตัวสำหรับคนส่วนใหญ่ในสังคมอุตสาหกรรม การปฏิบัติสมาธิตามวัดของพุทธ

---

[1] K.P. Landon, ***Southeast Asia: Crossroad of Religions,*** Chicago, 1949, 202-3.

ศาสนานิกายเถรวาทที่อยู่ในป่า และของผู้ที่เชื่อในพลังเร้นลับ ชนิดที่ประสมประสานหลายความคิดความเชื่อเข้าด้วยกันตามแบบฉบับของชวา มีอยู่เคียงคู่ไปกับแนวปฏิบัติ ที่แย้งกันอยู่อย่างชัดแจ้ง ของศาสนา อิสลามที่เคร่งครัดต่อวัตรปฏิบัติตามแบบแผน และของพุทธศาสนาที่มุ่งที่พิธีการ ชุมชนที่เข้มแข็งของชาวคริสเตียนใหม่ มีอยู่เคียงข้างไปกับผู้นับถือภูติผี และกับบางคน ที่ดำเนินชีวิตโดยไม่เคยได้รู้จักมักคุ้นกับความหมายทางศาสนา ผู้ไม่รู้จักความหมายของศาสนาเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้ว อยู่ภายในสภาพแวดล้อมที่เป็นชุมชนเมือง ประสบการณ์แห่งความเป็นจริงที่แตกต่างกันไปเหล่านี้ ซึ่งมีอยู่ภายในหมู่บ้าน ตามตลาดหรือสำนักงานทั้งหลาย ล้วนเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาด้วยภาวะที่คาบเกี่ยวกันอย่างเป็นกิจวัตร ของความคิดความเชื่อในแนวทางต่าง ๆ กัน ได้แก่ ลัทธิการนับถือภูติผีที่น่าอัศจรรย์ความเชื่อในพลังอันเร้นลับในแนวทางเฉพาะของบางกลุ่ม ความยึดมั่นต่อวัตรปฏิบัติอันเคร่งครัดตามประเพณี การยึดถือคัมภีร์อย่างตรงตามตัวอักษร ตลอดจนความคลางแคลงใจต่อความเชื่อทางศาสนาตามแบบฉบับของยุคสมัยใหม่ ในขณะเดียวกัน เนื่องจากคนส่วนใหญ่รู้สึกว่าศาสนาของตน ทั้งมีแก่นสารและมีความสำคัญ ดังนั้น การโต้แย้งถกกันในเรื่องความเชื่อด้านจิตวิญญาณ โดยสัมพันธ์กับปริมณฑลอื่น ๆ ของชีวิต จึงปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ ณ ฉากหน้าที่เด่นชัดของการเมืองส่วนที่เกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมของภูมิภาค

การเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าครั้งสำคัญ ในประวัติศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ล้วนมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านศาสนากำกับมาด้วยทุกครั้ง และบางครั้ง ก็มีผู้แทนของศาสนาใหม่ เอื้ออำนวยเป็นพิเศษ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ลัทธิความเชื่อที่ถืออรรถประโยชน์ทางปฏิบัติเป็นหลักสำคัญ อาจเป็นพลังการเผยแพร่ศาสนาที่ทรงอิทธิพลมากที่สุด และชุมชนของความเชื่อถือศรัทธาในเรื่องอรรถประโยชน์เช่นนี้ ก็ขยายตัวกว้างขวางออกไปเป็นลำดับ แต่การมุ่งประเด็นไป ที่พื้นผิวนอกของชีวิตของคนในชุมชนเมืองของภูมิภาค สามารถบดบังความคงทนของแบบแผนซึ่งมีรากเหง้าอยู่ในระดับที่ลึกลงไปกว่านั้นได้ นั่นคือตามหมู่บ้านที่ปลูกข้าวและนับถือภูติวิญญาณของภูมิภาคนี้ โครงสร้างของความเชื่อและการรับรู้ของประชาชนทั่วไป ที่อยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาที่พื้นผิวนอก ยังคงเหนียวแน่นอย่างน่าประหลาด โดยทั่วไปแล้ว การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ส่งผลกระทบรุนแรงที่สุดต่อชนชั้นสูง ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับเมืองท่าที่ทำการค้าและเมืองสำคัญของศาสนาต่าง ๆ แม้กระทั่งในสภาพดังกล่าว เมื่อไรก็ตามที่ชนชาติต่างๆ ในท้องถิ่น ปรับเครื่องมือที่อยู่ในรูปความคิดและการจัดองค์กรที่รับมาจากต่างแดน รวมทั้งระบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนา ให้เข้ากันได้กับสภาพท้องถิ่น พวกเขาจะให้กลิ่นอายของท้องถิ่น แก่แบบแผนที่นำเข้ามาเหล่านั้น ซึ่งหากเป็นในที่อื่นๆ ก็จะใช้กันในแบบอื่น ศัพท์สำนวนของศาสนาต่าง ๆ ที่รับมาจากต่างแดน ถูกนำมาพลิกแพลงให้เหมาะกับความหมายของท้องถิ่น เทพอินเดียทั้งหลาย เข้ามาในลักษณะที่เป็นสากล และดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นพลังทางจิตวิญญาณซึ่งรู้จักกันในท้องถิ่นอยู่แล้ว แต่ด้วยชื่อที่ต่างออกไป ศาสนาขงจื๊อเป็นปัจจัยที่กำหนดรูปลักษณ์ของราชสำนักเวียดนาม ในขณะที่

ชาวบ้านก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมของบรรพชนไว้ ด้วยความตระหนักรู้ในความเชื่อถือและศรัทธาของตนเอง

ในอีกทางหนึ่ง ช่วงเวลาห้าสิบปีที่ผ่านมา ก็ได้นำแรงท้าทาย ซึ่งแต่ก่อน สุดจะจินตนาการได้ มาสู่ความเชื่อและการประกอบพิธีที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณ ซึ่งฝังรากลึกอยู่ในภูมิภาคตั้งแต่ครั้งก่อนประวัติศาสตร์ ความลุ่มลึกของการเปลี่ยนรูปแปลงโฉมทางด้านสังคม มีผลพัวพันอย่างมหาศาลไปทั่วทุกส่วนทุกแขนงภายในภูมิภาค และการที่ประชากรเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมหาศาลในเวลาอันรวดเร็ว ก็ยิ่งเพิ่มจังหวะก้าวของการเปลี่ยนแปลงให้รวดเร็วยิ่งขึ้น คนส่วนใหญ่อาจยังคงอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน แต่ประชากรในชุมชนเมืองในระยะหลัง ๆ นี้ ทวีจำนวนขึ้นมากอย่างน่าตื่นเต้น ความเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิวัติในส่วนที่เกี่ยวกับความหนาแน่นและดุลของประชากร ย่อมหมายถึงว่า คนส่วนใหญ่ในจำนวนที่ทวีขึ้นเรื่อย ๆ เติบโตขึ้นมาในโลกหลังสงคราม และสิ่งที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่ในโลกหลังสงครามนี้ คือรัฐในแบบสมัยใหม่ มิใช่ความเป็นชนชาติพันธุ์ใด ๆ การศึกษาในโรงเรียน คือสิ่งครอบงำที่เข้ามาแทนศาสนาที่อยู่ในรูปพิธีกรรมประจำหมู่บ้าน และการร่วมมือร่วมใจกันภายในชุมชนก็มิใช่ปัจจัยครอบงำหากแต่คือ เศรษฐกิจในระบบเงินตรา การเปลี่ยนแปลงมิได้เกิดขึ้นเพียงเฉพาะชุมชนที่อยู่ห่างไกลกันทางภูมิศาสตร์ถูกนำมาสัมพันธ์เข้าด้วยกันเท่านั้น หากยังเกิดขึ้นเพราะการเปลี่ยนแปลงรูปโฉมของความสัมพันธ์ระหว่าง คนต่างรุ่นต่างวัย ระหว่างคนต่างชั้นชน และระหว่างคนต่างเพศ ในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากเหง้าในช่วงกลางศตวรรษ ก็ย่อมเป็นที่แน่นอนว่า ชนรุ่นที่บรรลุนิติภาวะในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และภายหลังจากนั้น จะต้องเข้ามามีอิทธิพลอยู่ในสถาบันทางสังคม-การเมืองของเกือบทุกแห่งในภูมิภาคเรื่อยมา คนรุ่นนี้คือผู้ที่สถาปนาท่วงทำนองหลักของวิวัฒนา การทางวัฒนธรรม มาจนถึงทศวรรษ 1980

การเปลี่ยนแปลง ดำเนินผ่านเข้ามาทางเมืองศูนย์กลางต่าง ๆ เมืองเหล่านี้ต่างแสดงให้เห็นแนวโน้มของการเป็นสื่อกลาง เมืองหลวงในยุคก่อนสมัยใหม่ เช่นมันดะเลย์ เชียงใหม่ สุระการ์ตาและกลังกุง สร้างสภาวะเพื่อคงรักษาศิลปะดั้งเดิมของตนไว้ได้ในระดับหนึ่ง แต่ตราบเท่าที่เมืองเหล่านี้ยังคงกระทำการคงรักษาอยู่เช่นนั้น ก็เหมือนกับเป็นใจกลางที่สงบนิ่งของพายุไซโคลนที่สร้างความปั่นป่วน เพราะผู้เป็นแม่แบบให้กับการเปลี่ยนแปลงชนิดที่กว้างขวางยิ่งกว่าก็คือตัวนครหลวงนั่นเอง บริเวณที่เคยเป็นศูนย์กลางของอาณานิคม ในนครหลวงเหล่านี้ถูกแย่งที่ เพราะการขยายตัวที่เกิดขึ้นในช่วงปลายยุคอาณานิคมก่อนที่สงครามจะเกิดขึ้น การก่อสร้างอย่างมโหฬารซึ่งเริ่มมีขึ้นเป็นครั้งแรกในช่วงทศวรรษ 1950 อาจดูน่าตื่นเต้นเร้าใจนักหนา ในตอนนั้น มาบัดนี้ กลับดูเหมือนกับเหยาะแหยะ สิงคโปร์ กรุงเทพฯ มนิลา กัวลาลัมเปอร์และจาการ์ตา ต่างผ่านช่วงเวลาของการขยายตัวอย่างเต็มที่มาแล้วในทศวรรษ 1970 และ 1980 เป็นการขยายตัวที่ข่มการขยายตัวครั้งแรกเริ่มนั้นจนหมดสิ้น กรุงเทพฯ ที่เคยมีคูคลองและถนนสายใหญ่ ซึ่งล้วนเรียงรายเป็นแถวแนวด้วยไม้ยืนต้นในปีค.ศ.1950 นั้น มาตอนนี้ เราเห็นกันแต่ซีเมนต์ จาการ์ตาถูกตึกระฟ้าและทางหลวงหลายช่องทางเดินรถ

ปรับเปลี่ยนรูปโฉมของพื้นที่ว่างของจาการ์ตา จนแม้กระทั่งบริเวณชานเมืองอย่างเช่นเกบาโยราน ซึ่งเพิ่งสร้างขึ้นเมื่อทศวรรษ 1950 แท้ ๆ มาบัดนี้ ก็เปลี่ยนสภาพไปจนแทบจำกันไม่ได้แล้ว แม้ว่าการปรับเปลี่ยนโครงสร้างจะกระจุกรวมกันอยู่อย่างหนาแน่นเป็นพิเศษในเมืองศูนย์กลางเหล่านี้ แต่การปรับเปลี่ยนก็แผ่ออกไปและปรับแปลงสภาพแวดล้อมของบริเวณที่อยู่เบื้องหลังด้วยเช่นกัน การเปลี่ยนแปลงตามเมืองใหญ่ เป็นการบ่งชี้อย่างถูกต้องเหมาะสม ถึงความลึกและจังหวะก้าวที่เร่งรีบของการเปลี่ยนรูปแปลงโฉมที่แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางใหญ่โตยิ่งขึ้น ในช่วงระยะเวลาครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

ในสภาวะแวดล้อมดังกล่าว การกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับศาสนาในระยะหลัง ๆ จึงเป็นที่ประจักษ์ชัดโดยผ่านทางบทบาทของผู้เป็นตัวแทนทางการเมือง รวมทั้งทางการมีส่วนร่วมในสถาบันอันเป็นที่ยอมรับกันโดยธรรมเนียมว่าเป็นสถาบันทางศาสนา พลังทางฝ่ายศาสนา ปรากฏชัดเจนภายในวัฒนธรรมทางด้านการเมืองของชาติ ในนโยบายด้านวัฒนธรรม และในวิถีปฏิบัติของประชาชนทั่วไป เราจะเริ่มต้นด้วยการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาในระดับมหภาค และมิติภายนอกของภาพนั้น โดยคำนึงถึงแบบแผนของการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม และชีวิตทางด้านศาสนาในระดับสถาบันกล่าวในแง่ที่กว้างที่สุด วัฒนธรรมทางการเมืองในระยะหลัง ๆ นี้ มักมุ่งหมายที่จะสร้างความหมายที่เป็นแก่นแท้ของศาสนาขึ้นมาใหม่ โดยผ่านหลักลัทธิจารีตนิยมแผนใหม่ ความสอดคล้องไปกับความหมายที่มีอยู่ก่อนหน้านี้ อาจมีมากจนน่าประหลาดใจ และข้อแตกต่างเล็ก ๆ น้อย ๆ ในเรื่องศาสนา ก็มองเห็นได้อย่างชัดเจนอย่างยิ่ง แต่เมื่อไรก็ตาม ที่ชนชั้นสูงร่วมสมัย หยิบยกวัฒนธรรมจิตวิญญาณที่มีมาแต่ดั้งเดิมในพื้นถิ่นขึ้นมาอ้าง กระบวนการจะอยู่ภายในกรอบโครงสร้างอันใหม่ ซึ่งทำให้กระบวนการ เป็นการสร้างนวัตกรรมใหม่ มากกว่าจะเป็นการอนุรักษ์โดยเคร่งครัด การมองในแง่มุมเช่นนี้ คือในฐานะที่เป็นกระบวนการของนวัตกรรมใหม่ที่สร้างสรรค์ขึ้นมานี้เอง ทำให้เราจำเป็นต้องพิจารณาลัทธิจารีตนิยมแผนใหม่ ว่าปีนสาระสำคัญของการเมืองในด้านวัฒนธรรมของรัฐเอกราชภายในภูมิภาค

นโยบายสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเชื่อมโยงกับการศึกษาและการสร้างอุดมการณ์ประจำชาติ เป็นภัยคุกคามต่อกลุ่มชนเผ่าและกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชนกลุ่มน้อย เช่นชาวกะเหรี่ยงและชาวฉิ่นของเมียนมาร์ (พม่า) ชาวแม้วของไทย ชาวจารายซึ่งอยู่ตามทิวเขาของเวียดนาม และชาวเมนตาวี ปูนาน หรืออัสมาต ในส่วนที่อยู่ห่างไกลของย่านหมู่เกาะ นโยบายของรัฐดังกล่าวเป็นการทำลายอัตลักษณ์ของชนกลุ่มน้อย ซึ่งต่างก็มีอัตลักษณ์ของตนเองอย่างค่อนข้างเป็นอิสระโดยส่วนเปรียบเทียบ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน แน่นอนว่า นโยบายสร้างความเป็นอันหนึ่งเดียวกัน ย่อมนำไปสู่การปราศจากความแตกต่าง และการทำลายล้างวัฒนธรรม ซึ่งอาจเกิดขึ้นโดยประมาทเลินเล่อหรือโดยจงใจ สภาวะเช่นนี้เป็นกระจกส่องสะท้อนการปฏิวัติเขียวโดยสะท้อนให้เห็นที่การปลูกข้าว กล่าวคือการแพร่กระจายข้าวพันธุ์ผสมสายพันธุ์ใหม่ ๆ เพิ่มความเหมือนกันของรูปแบบของทางพันธุกรรม ซึ่ง

ทำให้ได้ผลเก็บเกี่ยวที่อุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้นในทันที แต่ขณะเดียวกันก็ทำให้พืชอ่อนแอต่อโรคและต่อแมลงทำลายพืชมากยิ่งขึ้นด้วย ระบบการปลูกพืชชนิดเดียวเช่นนี้ แผ่ขยายไปในข่ายทางด้านสังคมด้วยความมีชีวิตชีวาและกระฉับกระเฉง และมีลักษณะเป็นดาบสองคมเช่นกัน ทั้งนี้โดยผ่านทางลัทธิสมัยใหม่นิยมและด้วยความมั่นใจในตัวเองของรัฐบาลแห่งชาติ แม้กระทั่งภายในชุมชนของชาวชาติพันธุ์หลักที่มีอิทธิพลในชาติ การปรับโครงสร้างใหม่ของศาสนาที่เป็นที่ยอมรับกันอยู่ยังได้รับอิทธิพลจากเครื่องมือในการควบคุม ซึ่งถ้าเป็นแต่ก่อน เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ที่เครื่องมือการควบคุมดังกล่าวจะเอื้ออำนวยให้เกิดการวางกฎเกณฑ์ โดยขยายไปจนถึงการออกใบอนุญาตให้แก่ ผู้กระทำการรักษาเยียวยาตามแบบพื้นบ้าน และการต่อต้านในรูปแบบใหม่ ๆ รวมทั้งการยึดถือหลักคำสอนดั้งเดิมแท้ ๆ (ฟันดาเมนทัลลิสม์) อย่างไม่ยอมลดราวาศอก

การเปลี่ยนแปลงในระดับอนุภาคหรือระดับย่อย เกี่ยวข้องกับการระบุอัตลักษณ์ของการแสดงออกทางการนับถือศาสนาในรูปแบบต่างๆ ที่มีความสำคัญ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเกี่ยวข้องกับการสำรวจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ภายในชุมชนซึ่งแสดงความเป็นชุมชนทางศาสนาอย่างชัดแจ้ง หลังจากพิจารณาการแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ของศาสนาในท้องถิ่นของระยะหลัง ๆ นี้แล้ว เราจะหันไปพิจารณาใคร่ครวญเรื่องที่ว่า “ประสบการณ์ของสิ่งที่เป็นจริง” วิวัฒนาการสืบมาด้วยลักษณาการอย่างไรบ้าง ในมิติที่อยู่ลึกเข้าไปภายในที่สุด เรื่องนี้นำไปสู่การหยั่งถึงธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงในปริมณฑลที่เป็นประสบการณ์เกี่ยวกับจิตสำนึกของปัจเจกบุคคลด้วย เพราะการเปลี่ยนแปลงทางด้านศาสนานั้น มิใช่เป็นเพียงเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายความเชื่อ หรือของลัทธิอุดมการณ์ มิใช่เป็นเรื่องราวของการเปลี่ยนไปนับถือองค์กรที่มีชื่อระบุไว้อย่างชัดเจน หรือแม้กระทั่งเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงระดับความโน้มเอียงในความใฝ่ศาสนาของประชาชน ศาสนาตามความเข้าใจของเราที่เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับในตอนนี้ เป็นเรื่องของประสบการณ์จริง เป็นเรื่องของการตระหนักในสิ่งที่เป็นความจริงที่แท้จริงหรือตระหนักรู้ในสัจธรรม—หรือโดยอันที่จริง เป็นเรื่องที่ว่าเราสามารถเชื่อได้หรือไม่ ว่าความจริงที่แท้จริงหรือสัจธรรมดังว่านั้น มีอยู่จริงหรือไม่ —และในระดับพอ ๆ กัน เป็นเรื่องที่ว่า การรับรู้ของเรา ส่งอิทธิพลต่อ ปฏิกริยาในเรื่องต่าง ๆ ของเราอย่างไร เรื่องราวเหล่านี้จะกำหนดเค้าโครงให้กับความหลากหลายของขบวนการที่มีลักษณะเป็นขบวนการทางศาสนาอย่างแจ้งชัด จากนั้น ก็จะพิจารณาเรื่องที่เลยไปจากนั้น โครงสร้างเชิงสัญลักษณ์ บนพื้นผิวของชีวิตทางวัฒนธรรมได้วิวัฒนาการขึ้นมา ด้วยการที่สัญลักษณ์เก่า ปรับตัวเข้าสู่สภาพแวดล้อมใหม่ หรือมิฉะนั้น ก็เคลื่อนย้ายเข้าแทนที่ระบบเก่า ในฐานะที่เป็นระบบใหม่ ในเวลาเดียวกัน และในระดับที่ลึกซึ้งกว่านั้น เราสามารถสังเกตเห็นได้เช่นกันว่า ลักษณะของสัมพันธภาพที่มีอยู่ระหว่างประสบการณ์ของปัจเจกบุคคล ของโครงสร้างทางวัฒนธรรม และของชีวิตทางด้านสังคม ก็กำลังเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน สภาวะแวดล้อมใหม่และการปฏิบัติสมาธิแบบใหม่ ๆ นำมาซึ่งแบบแผนอย่างใหม่ ในการเข้าถึงสิ่งซึ่งชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคนี้ สามารถที่จะรู้หรือเชื่อได้ว่า เป็นจริง

การปรับใช้วัฒนธรรมอุตสาหกรรม

เราจะเรียนรู้อย่างได้ผลมากที่สุด เมื่อพิจารณาครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ในฐานะที่เป็นยุคที่ประชาชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีอำนาจควบคุมวัฒนธรรมของตนเองและปรับแต่งวัฒนธรรมของตนอย่างสร้างสรรค์ เพื่อให้สอดคล้องไปกับโครงสร้างที่มีกำเนิดมาจากอุตสาหกรรม แม้ว่าปกติแล้วจะถือกันว่ายุคนี้เป็นยุคเอกราช แต่ประวัติศาสตร์ในช่วงตอนนี้ กลับเกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างภาวะที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างแข็งแกร่งยิ่งขึ้น ซึ่งตรงกันข้ามกับสภาวการณ์ที่น่าจะเป็นโดยแท้ ประชาชาติในพื้นถิ่นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาจเข้าควบคุมการเมืองภายในประเทศของตนโดยตรงอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็เห็นได้ชัดว่า สภาวะแวดล้อมของพวกเขา เป็นภาวะที่มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ และมีลัทธิสากลนิยมเกิดขึ้นมา เครือข่ายใหม่ ๆ ในการสื่อสารคมนาคมและเครื่องมือต่าง ๆ ในการจัดระบบองค์กร ก็เชื่อมโยงให้ ผู้คนติดต่อสัมพันธ์กันในแบบที่ครอบคลุมทั่วโลกอย่างลึกซึ้งยิ่งกว่าที่เคยเป็นมา ไม่ว่าจะโดยการผ่านการศึกสงครามอย่างยืดเยื้อดังเช่นในเวียดนาม หรือการมุ่งมั่นต่อการค้า ดังเช่นสิงคโปร์ ในประเทศที่มีกระแสต่อต้านอยู่แล้ว เช่นกระแสที่ประกาศให้เป็นที่ประจักษ์กันอย่างชัดเจน ว่ามุ่งหมายที่จะก่อตั้งระบบที่เลี้ยงตัวเองอยู่ได้ภายในท้องถิ่น ได้แก่ ในพม่าภายหลังปีค.ศ.1962 หรือในกัมพูชาของเขมรแดงในตอนปลายทศวรรษ 1970 ประเทศเหล่านี้ต่างเคยรู้รสชาติของความลำเค็ญในการดำเนินมาตรการเพื่อรักษาแนวทางของตนกันมาแล้ว การเพ่งความเอาใจใส่ไปที่ขบวนการต่าง ๆ ของชนชั้นสูงในพื้นถิ่น ที่มุ่งหมายที่จะเข้าครองอำนาจแทนที่เจ้าอาณานิคม จะทำให้เราหันเหไปจากความต่อเนื่องที่สำคัญอย่างยิ่งยวด จากระบบอาณานิคมไปสู่ระบบที่มีเอกราช

ความเป็นอัตตาธิปไตยมากขึ้น การพึ่งพาซึ่งกันและกันทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น และลักษณะสมัยใหม่นิยม ซึ่งเน้นการปลูกพืชผลเพียงชนิดเดียว ล้วนเป็นคุณลักษณะของสภาวการณ์ที่เกิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขบวนการต่อต้านอาณานิคมในระยะแรก เช่นสงครามอาเจะห์หรือสงครามชวาในย่านหมู่เกาะในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า หรือการกบฏซายา ซานในพม่าในช่วงทศวรรษ 1930 ขบวนการเหล่านี้มีศูนย์กลางอยู่ที่การฟื้นฟูความสมานฉันท์ในสังคม โดยผ่านทางสถาบันที่มีมาตามจารีตประเพณี การต่อต้านในกรณีดังกล่าว จะกลั่นกรองขึ้นจากแนวทางของชาติพันธุ์และอัตลักษณ์ของ ชาติพันธุ์ ภาษาหรือความเป็นเครือญาติร่วมสายโลหิต ด้วยเหตุนี้ เราจึงได้เห็นขบวนการของชาวนา ของราชสำนัก และขบวนการทางศาสนา เป็นประหนึ่งลมหายใจเฮือกท้าย ๆ ของอดีตที่กำลังจะสาบสูญ แม้ว่าขบวนการเหล่านี้จะเกี่ยวพันอยู่กับลัทธิชาตินิยม ด้วยมีความใฝ่ฝันร่วมกันเป็นพื้นฐานรองรับอยู่ และมีตำนานเล่าขานเกี่ยวกับนักเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมในเวลาต่อมา แต่ขบวนการ

เหล่านี้ ก็มิได้มองการณ์ไว้ล่วงหน้าแต่อย่างใดว่า รัฐสมัยใหม่ควรจะมีลักษณะอย่างไร ตรงกันข้าม นักชาตินิยมซึ่งแข่งขันกัน เพื่อสร้างและควบคุมสถาบันที่ก่อให้เกิดการรวมชาติแบบสมัยใหม่ โดยชนชั้นสูงในพื้นถิ่น ที่ได้รับอิทธิพลของความคิดตะวันตก ก็ดูเหมือนว่าจะเป็นกำลังบุกทะลวงให้ ในเมื่อนักชาตินิยมได้มีประสบการณ์ด้วยตนเอง ในฐานะที่เป็นสมาชิกของรัฐที่ประกอบด้วยชนหลายหลากเชื้อชาติ เป้าหมายของนักชาตินิยมจึงอยู่ที่การควบคุมกลไกที่ก่อให้เกิดรัฐประเภทนี้ขึ้นมา อย่างเสมอต้นเสมอปลาย

พิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์สังคมแล้ว จะเห็นว่าการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของระบบต่าง ๆ ของรัฐสมัยใหม่ และการซึมแทรกซึ่งกันและกันที่มากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ระหว่างระบบเหล่านี้เป็นสารัตถะที่ทรงพลัง ที่ข้ามพรมแดนระหว่างยุคแห่งระบอบอาณานิคมกับยุคแห่งเอกราช รัฐบาลของรัฐต่าง ๆ มาบัดนี้ ติดต่อสัมพันธ์กับประชากรโดยผ่านการขยายระบบกฎหมาย เครือข่ายงานราชการ ช่องทางการศึกษาและการทหาร ที่ได้สถาปนาขึ้นภายใต้ระบอบอาณานิคมในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบนี้ ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ พลังที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงปรากฏขึ้น – พลังเหล่านี้เคยรู้สึกกันเพียงนัย ๆ ในยุคอาณานิคม -- แต่ในช่วงนี้เข้าดำเนินการในจังหวะก้าวที่รวดเร็วขึ้นเป็นลำดับ ผลพวงจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม เชื่อมโยงรัฐในภูมิภาคเข้ากับแบบแผนระดับโลกในทันที และเชื่อมประชาชาติต่างๆ ให้ผูกพันเข้าด้วยกันด้วยพลังอย่างใหม่ ระบบการปกครองแบบต่าง ๆ และการจัดเก็บภาษีก็ดี การศึกสงคราม การค้าและการท่องเที่ยวก็ดี การศึกษาซึ่งรัฐเป็นผู้ดำเนินงาน ตลอดจนสื่ออีเล็คทรอนิค ต่างบุกรุกเข้ามาในชีวิตของประชาชนชาติต่าง ๆ มากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ แม้กระทั่งชนชาติที่อยู่ห่างไกล รัฐสมัยใหม่ มีเครื่องมือสำหรับใช้ในการแทรกแซงมากกว่าระบบการปกครองสมัยก่อน ได้แก่ เครื่องจักรกลในการพิมพ์ และการเข้าถึงโดยการสื่อสารในระบบ อีเล็คทรอนิค ดังนั้นรัฐสมัยใหม่จึงแทรกแซงได้อย่างแผ่กระจายมากกว่า

การประยุกต์ใช้สื่อเพื่อการสื่อสารใหม่ ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เป็นกลไกของรัฐ เกิดขึ้นภายในสภาวะแวดล้อมที่มีข้อจำกัดอย่างรุนแรง ในทั่วทุกหนทุกแห่ง สิ่งที่เป็นมรดกตกทอดมาจากระบอบอาณานิคม ความรุนแรงอย่างสุดโต่งในการต่อสู้ชิงชัยทางการเมือง ความไม่สมดุลระหว่างชาติ ความคลาดเคลื่อนวิปริตที่มากับสงคราม ตลอดจนความยากจน และการเกิดสภาพความเป็นชุมชนเมืองขึ้นอย่างรวดเร็ว ล้วนสร้างความเสียหายอย่างหนักหน่วง การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางศาสนาที่เกิดขึ้นในระยะหลัง ๆ นี้ เราจึงต้องทำความเข้าใจต่อลักษณาการที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและการเคลื่อนย้ายของประชากร คุกคามสมรรถนะของชุมชนหมู่บ้าน ในอันที่จะคงรักษาพิธีกรรมเก่า ๆ ไว้ได้ การศึกสงคราม การอพยพย้ายถิ่นภายในประเทศ วิธีการประกอบเกษตรกรรมแบบใหม่ และการทำลายป่า ได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสภาวะแวดล้อมของชนเผ่ากลุ่มน้อย และของเกษตรกรผู้ทำไร่นาเลื่อนลอยทั้งในทางกายภาพ และทางสังคม ชาวชวาที่อพยพข้ามถิ่นไปยังกาลิมันตัน สาวโรงงานในมาเลเซีย ชาววิสายาส์ที่อาศัยอยู่ตาม

ท้องถนนในมนิลา หรือโสเภณีจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือในกรุงเทพฯ ชนผู้กล่าวนามมาเหล่านี้ไม่สามารถจินตนาการถึงสภาพความเป็นจริงที่เกี่ยวกับจักรวาล หรือเชื่อมโยงความจริงเหล่านี้เข้ากับความหมายในบั้นปลาย ในลักษณาการเดียวกับที่ปู่ย่าตายายของพวกเขาเคยกระทำ ในยามที่พวกเข้าน้อมตัวลงกราบไหว้กษัตริย์ตามแบบฉบับของอินเดีย ปู่ย่าตายายของบุคคลเหล่านี้ เคยดำเนินชีวิตอย่างค่อนข้างราบรื่น ด้วยการปลูกข้าวเลี้ยงชีวิต ในกรณีที่รุนแรงสุดโต่งนั้น ได้แก่การที่ชนกลุ่มน้อยต้องเผชิญกับนโยบายที่เห็นได้ชัดว่าเป็นการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์เช่นชาวจามที่นับถือศาสนาอิสลาม ในกัมปูเจีย (กัมพูชา) สมัยพอล พต ในช่วงระหว่างค.ศ.1975-1979 และชนชาติอื่น ๆ ในที่อื่น ๆ เป็นต้น[2] ปัจจัยเหล่านี้ กำหนดเงื่อนไขที่ลึกซึ้งให้แก่กระบวนการทางวัฒนธรรม และสร้างผลรวมที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นแก่ศาสนาและวัฒนธรรมของประชาชน

การหยิบยกประวัติศาสตร์ด้านศาสนาและวัฒนธรรม ออกมาตีแผ่ให้เห็นเด่นชัด เอื้ออำนวยให้เราได้ตระหนักถึงเจตน์จำนงของคนในท้องถิ่น ในลักษณาการซึ่งแม้กระทั่งประวัติศาสตร์สังคมก็ไม่อาจกระทำได้ การประยุกต์ใช้สื่อใหม่ ๆ มิใช่เป็นเพียงเรื่องที่มองเห็นได้ชัด หรือเป็นเรื่องการที่คนพื้นถิ่นเพียงแต่เข้าควบคุมสิ่งพิมพ์ วิทยุ ภาพยนตร์และโทรทัศน์เท่านั้น หากแต่การประยุกต์ใช้สื่อใหม่ ๆ นี้ยังเป็นหนทางในการพูดคุยถึงสิ่งที่เกี่ยวโยงกันอย่างกว้างขวางยิ่งกว่า ทั้งที่เป็นเรื่องอุตสาหกรรมชนิดใหม่ เรื่องของความบันเทิงในรูปแบบต่าง ๆ การทหาร ระบบบริหารราชการและการปกครอง เช่นเดียวกับวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในระยะก่อนหน้านี้ การปรับแต่งทัศนะการมองโลก เกิดขึ้นพร้อมกับประชาชาติต่างๆ ในพื้นถิ่น ก้าวเข้าสู่วงสมาคมที่มีการติดต่อกันอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ไกลออกไปจากภูมิภาคนี้ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและศาสนาของยุคก่อนหน้านี้จะเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและครอบคลุมทุกส่วนทุกด้าน ก็เฉพาะเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ ซึ่งเกิดควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พร้อมกับการพาณิชย์ที่หนาแน่นขึ้น พร้อมกันนั้นก็ได้นำคำศัพท์สำนวนที่ใช้กันในหมู่ชาวจีน อินเดียและผู้นับถือศาสนาอิสลาม เข้ามาสู่ภูมิภาคนี้ ในกรณีดังกล่าว ประชาชาติต่างๆ ในพื้นถิ่นต่างได้พบว่า ขณะที่สภาวะแวดล้อมของพวกเขาเปลี่ยนแปลงไปนั้น การติดต่อทางด้านวัฒนธรรมในแบบแผนใหม่ ๆ ทำให้พวกเขาบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของตนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น วิถีการพัฒนาในพื้นถิ่นในระยะเมื่อไม่นานมานี้ มิได้สอดคล้องกับความคาดหวังซึ่งถูกกำหนดขึ้นแต่เพียงตรรกะทางด้านเศรษฐกิจการเมืองประการเดียวเท่านั้น และวัฒนธรรมทางด้านศาสนา ก็ยังคงเป็นตัวกำหนดรูปลักษณ์หรือหันเหแนวทางเหตุการณ์ต่าง ๆ อยู่อย่างไม่ลดละ ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขณะนี้ กำลังอ้างสิทธิในอันที่จะพูดอีกครั้งหนึ่ง ด้วยสุ้มเสียงใหม่ แม้ว่าจะเป็นการ พูดโดยผ่านการปรับตัวให้เข้ากับสื่อ ที่กลายเป็นอุตสาหกรรมไปแล้วก็ตาม

---

[2] B. Kiernan, “Orphans of Genocide: The Cham Muslims of Kampuchea under Pol Pot,” ***Bulletin of Concerned Asian Scholars,*** 20, 4 (1988).

ย่อมเป็นธรรมดาที่การพิจารณาภาพโดยรวม สามารถทำได้ง่ายยิ่งขึ้น สำหรับกรณีการรับระบบต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ในระยะแรก ไม่ว่าจะเป็นระบบการปกครอง การเขียน การค้าหรือการเกษตร เมื่อเวลาผ่านมาถึงตอนนี้ เหตุการณ์ระยะแรกทั้งหลายเหล่านั้น กลายเป็นเรื่องที่ไกลตัวไปแล้ว แต่ตราบเท่าที่เราสามารถมองเหตุการณ์ปัจจุบันในลักษณะเดียวกับที่มองอดีตในยุคแรกได้ เรื่องนี้จะเป็นเครื่องหมายบอกถึงขั้นตอนที่แน่ชัดขั้นตอนหนึ่ง ของวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซึ่งอย่างน้อย ก็ลึกซึ้งพอ ๆ กับกรณีการเกิดรัฐต่าง ๆ ขึ้นมา ภาวะบีบคั้นของยุคสมัย ทำให้การเปลี่ยนแปลงของยุคใหม่นี้ยิ่งน่าตื่นเต้นเร้าใจมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงในระยะหลัง ๆ นี้มิได้มีทีท่าว่าจะทบทวีขึ้น เหมือนเช่นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ของก่อนหน้านี้ ซึ่งอาจดูเหมือนว่าจะเป็นเช่นนั้น จะว่าไปแล้ว กาลเวลาเองก็หมดลักษณะที่ดูเหมือนคงเส้น คงวาลงไป ในยามเมื่อการตีความ ใกล้เคียงกับปัจจุบันเข้ามา นั่นคือ สภาวะที่ดูเหมือนว่าจะเร่งความเร็วขึ้น ซึ่งเกิดขึ้นควบคู่ไปกับนวัตกรรมทางเทคโนโลยีและการเพิ่มจำนวนประชากร เช่นเดียวกับสังคมยุคต้น ๆ ซึ่งปรับเปลี่ยนแบบแผนใหม่ ๆ ที่เข้ามาสู่ภูมิภาคในลักษณาการที่แผกพิเศษ ประชาชาติต่างๆ ร่วมสมัยในปัจจุบัน ปรับแต่งโครงสร้างทางด้านเทคโนโลยี และแก้ไขทัศนะการมองโลกของตนโดยผ่านความทันสมัย ซึ่งมิได้คงที่อยู่ในกรอบ ไม่ว่าจะแสดงออกมาในรูปใด ความคิดเห็นทางวัฒนธรรมของชาวพื้นถิ่นในส่วนลึก มิได้ชัดเจนเสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อสภาพความเป็นจริงทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ในระยะหลัง ๆ มีแนวโน้มที่จะครอบงำวิถีการรับรู้ชีวิตทางด้านสังคมของเรา กระนั้นก็ดี การปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาวะของท้องถิ่น ก็ยังคงดำเนินต่อไป แม้กระทั่งเมื่อแรงกดดันอย่างสาหัสของสภาวการณ์ รวมทั้งความรุนแรงของความคลาดเคลื่อนวิปริตในด้านสังคมและการเข้าแทรกแซงของนานาชาติ จะปกแผ่ไปทั่ว

การขยายสื่อสมัยใหม่เข้าไปในสังคมหมู่บ้าน เป็นเรื่องน่าทึ่ง หนังสือพิมพ์และการสื่อสารทางวิทยุ เริ่มแพร่กระจายไปอย่างกว้างขวางแล้ว ตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และมาตอนนี้ โทรทัศน์กับภาพยนตร์ ก็บุกเข้าไปถึงหมู่บ้าน รวมทั้งตามเมืองต่าง ๆ ลัทธิบริโภคนิยมที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับในประเทศไทย มาเลเซียและอินโดนีเซีย ช่วยสนับสนุนการปฏิวัติทางการสื่อสารนับตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เรื่อยมา พม่าในสมัยรัฐบาลของนายพลเน วิน ได้รับผลกระทบจากสื่อสมัยใหม่น้อยกว่า เนื่องจากค่อนข้างโดดเดี่ยว รายการวิทยุ การศึกษาต่อเนื่อง และวิธีการเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์แบบใหม่ ๆ ล้วนมีส่วนเปลี่ยนแปลงทัศนคติด้านวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติในด้านเกษตรกรรม ในชวา บางหมู่บ้านรายงานว่า เฉพาะข้าวพันธุ์เก่า ๆ เท่านั้น ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับดวงวิญญาณ อาณาจักรของ*เทวา* ทั้งหลาย กลับกลายมาห่างเหิน และการติดต่อสัมพันธ์กับอาณาจักร*เทวา*เหล่านี้ ก็คลายความแน่นแฟ้นลงไป เมื่อพันธุ์ข้าวมหัศจรรย์ใหม่ ๆ และปุ๋ยเคมีย่างกรายเข้ามา ภูติ

วิญญาณเป็นจุดศูนย์รวมของชีวิตด้านสังคมน้อยลงไปเช่นกัน เมื่อกฎข้อบังคับตามขนบธรรมเนียม ถูกแทนที่ด้วยระบบยุติธรรมตามหลักเหตุผล และถูกกำกับและอำนวยการมาจากส่วนกลาง ในอดีตหัวหน้าหมู่บ้านและสภาหมู่บ้าน ทำหน้าที่ชี้แจงขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขข้อพิพาทในบรรยากาศซึ่งในทางทฤษฎีแล้ว อาศัยความเข้าใจต่อบรรยากาศทางด้านจิตใจในท้องถิ่นเป็นเครื่องชี้นำ มาตอนนี้ วิธีการตัดสิน ถูกรัฐสภาประมวลขึ้นเป็นกฎหมาย โดยมีผู้แทนของระบบราชการเป็นผู้ตีความ อย่างน้อยก็ในด้านหลักการ

การจัดโครงสร้างใหม่ทุกครั้ง ก่อให้เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นมา และเหล่าปัญญาชนในยุคแรกๆ ตั้งแต่ตอนปลายยุคอาณานิคม ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ถูกดึงตัวมาจากชนชั้นสูงสมัยก่อนหน้านั้น ก็ได้กลายมาเป็นเมล็ดพันธุ์ที่ให้กำเนิดแก่วัฒนธรรมชั้นเลิศ ที่มีลักษณะเป็นสากลเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ และขยายตัวอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงในลักษณะปฏิวัติในยุคหลังสงคราม ได้พากลุ่มอื่น ๆ เข้ามาเป็นชนชั้นสูงรุ่นใหม่ อำนาจทางเศรษฐกิจของชาวอินเดียและชาวจีนอพยพ ทำให้พวกเขามีฐานที่สำคัญอยู่ตามเมืองใหญ่ แม้ว่าคลุมเครือและอลักเอลื่ออยู่ก็ตาม ในส่วนต่าง ๆ เกือบทุกที่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาชีพทหารกลายเป็นช่องทางที่สำคัญช่องทางหนึ่ง ในการสร้างความก้าวหน้าที่สูงขึ้นไป ซึ่งทำให้ชาวบ้านบางคน สามารถเข้าไปอยู่ในหมู่ชนชั้นสูงระดับชาติที่ก่อตัวขึ้นมาใหม่ได้ การศึกษาแบบที่แยกออกจากศาสนา -- แม้ว่าจะยังมีระบบอุปถัมภ์ตรึงไว้ และดังนั้น เท่ากับผูกพันอยู่กับการแบ่งชนชั้นในแบบเก่า -- เปิดช่องทางให้กับพวกที่มีโอกาสน้อย ที่ผ่านการศึกษาเล่าเรียนมาทางศาสนาหรือวัดเช่นที่มีมาตามประเพณี ขอบข่ายของอิทธิพลทางด้านสังคม-เศรษฐกิจและทางด้านการเมืองของชนชั้นสูงรุ่นใหม่ ทำให้พวกเขามีอิทธิพลในการจูงใจผู้คนในท่ามกลางสภาวะแวดล้อมทางวัฒนธรรมของพวกเขา เนื่องจากชนชั้นสูงรุ่นใหม่เหล่านี้เป็นสื่อกลางที่สำคัญยิ่งในการถ่ายทอดวัฒนธรรมอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้า ดังนั้น พวกเขาจึงเป็นสื่อกลางให้กับอิทธิพลของต่างชาติ ขณะเดียวกัน ก็เป็นผู้สร้างแบบอย่างของความทันสมัย ซึ่งมีลักษณะแปลกเด่น และเป็นของท้องถิ่น

เส้นแบ่งพรมแดนแห่งชาติของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่งระบุไว้อย่างชัดเจนบนแผนที่เพียงในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบนี้เอง ลัทธิชาตินิยมของภูมิภาคนี้ก็เป็นเพียงโฉมหน้าทางการเมืองของการตอบสนองต่อความทันสมัย ซึ่งมีลัทธิจักรวรรดินิยมเป็นสื่อกลางถ่ายทอดมาให้ ปริมณฑลด้านอื่น ๆ ก็แสดงให้เห็นว่ามีเส้นแบ่งที่คมชัดพอ ๆ กัน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมีการสร้างความทันสมัยให้แก่ทุกเสี้ยวส่วนของการจัดระบบงาน และแก่จิตสำนึก ในขณะที่วรรณกรรมและศาสนา ได้รับการเปล่งประกาศออกมาชัดเจนยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ โดยผ่านทางการพิมพ์ แต่ขณะเดียวกัน ผลงานพวกนี้ได้รับการนิยามว่าเป็นตำรา ตำรานี้ได้ต่อสู้ท้าทายแบบแผนการประกอบพิธี และการปฏิบัติศาสนกิจในลักษณะที่ประสมประสานหลากหลายความเชื่อและหลากหลายศาสนาเข้าด้วยกัน ซึ่งมีอยู่ดกดื่นทั่วไปในท้องถิ่นในสมัยก่อนหน้านี้ การเน้นให้ใช้ภาษาท้องถิ่น ในลักษณะที่ยึดมั่นตามคัมภีร์ ชักนำให้การประกอบพิธีกรรมไปตามสัญชาติญาณและด้วยการเข้ามีส่วนร่วมเปลี่ยนไปเป็นการเทศนาสั่งสอนอย่างใช้หลัก

เหตุผล และการหมกมุ่นครุ่นคิด—โดยมิได้ตั้งใจ--แต่กับเรื่องความบริสุทธิ์ถ่องแท้ ที่นิยามขึ้นโดยใช้หลักลัทธิเชิงอุดมการณ์ พรมแดนที่คั่นระหว่างโลกต่าง ๆ ที่มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ ปรากฏให้เห็นอย่างคมชัดมากเท่ากับพรมแดนที่คั่นระหว่างปริมณฑลทางด้านอำนาจ ปริมณฑลในครอบครองเรื่องอื่น ๆ ก็ปรากฏขึ้นมาอย่างเด่นชัดเช่นเดียวกัน การตั้งคำถามว่าศาสนาเกี่ยวโยงกับลัทธิชาตินิยมอย่างไร ดังที่เราอาจปรารถนาที่จะทำ สะท้อนถึงความคิดซึ่งครั้งหนึ่ง เคยแปลกพิสดารสำหรับภูมิภาคนี้ วิธีการยืนยันถึงความถูกต้องชอบธรรมในการใช้อำนาจตามประเพณีแต่เดิมมา ให้ความหมายแก่การเมือง ว่าเป็นแง่มุมหนึ่งของกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางจิตวิญญาณด้วยเช่นกัน การที่การเมืองดูจะแยกออกจากกระบวนการทางจิตวิญญาณได้ รวมทั้งเป็นสภาวะที่กลายเป็นสถาบันมากขึ้นเป็นลำดับนั้น นับเป็นผลสะท้อนอย่างหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะหลัง ๆ นี้

วิสัยทัศน์ด้านจิตวิญญาณที่เกี่ยวกับการปฏิวัติและเอกราช

พิจารณาจากมุมมองด้านจิตวิญญาณแล้ว ลัทธิอาณานิคมเป็นทั้งเวทมนต์ และความรอบรู้ทางด้านเทคนิคเกี่ยวกับสถาบัน ปืนและเศรษฐกิจ ตามสำนวนที่ใช้ในเรื่องคุณไสย การสะกดกลั้นเจตนารมณ์ ก็เช่นเดียวกับการครองความเป็นใหญ่ในโลก คือตั้งอยู่บนความเชื่อโดยปริยาย เกี่ยวกับครรลองของสิ่งต่าง ๆ ที่ดำเนินอยู่ และดังนั้น จึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้อย่างกระทันหัน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อยามที่สิ้นสุดสงคราม ก็เหมือนกับในยุโรปในระยะหลังจากนั้นมา ตรงที่การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของวิถีการระดมเจตน์จำนงของมนุษย์ และการกำหนดรูปลักษณ์ของสิ่งที่ผ่านเข้าสู่ความรับรู้ รวมทั้งการรับรู้ว่า ใครเป็น ผู้ยึดครองเครื่องมืออะไรบ้าง ที่ใช้ในการควบคุมสังคม ดังจะเห็นได้ว่า การเปิดหนทางใหม่โดยผ่านนโยบาย “กลาสนอสต์”* ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างน่าตื่นเต้น ในด้านมุมมองที่เกี่ยวกับอิทธิพลครอบงำของโซเวียต และสภาพการณ์เช่นนี้ ได้ทำให้เกิดการปะติดปะต่อภาพความเป็นจริงทางด้านสังคมของยุโรปตะวันออกเสียใหม่ในเวลาอันรวดเร็ว เมื่อตอนปลายทศวรรษ1980 ในทำนองเดียวกัน ขณะที่ระบอบอาณานิคมกำลังจะดับสูญในช่วงระยะเวลาที่เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ทั่วโลกนั้น ความเงียบสงัดที่เกิดขึ้นจากการถูกบีบบังคับ ได้ถูกทำลายลงอย่างน่าตื่นเต้นเร้าใจ เมื่อญี่ปุ่นได้ทำลายมายาคติที่ว่า ชนผิวขาวเป็นผู้ที่สูงส่งยิ่งกว่าชนผิวสีอื่น ๆ ทั้งหมด ขณะที่การยึด

---

* glasnost หมายถึงความเปิดกว้าง เป็นนโยบายของโซเวียตรัสเซียในยุคของกอร์บาชอฟ

ครองของญี่ปุ่นใกล้จะสิ้นสุดลงในกลางปีค.ศ.1945 นั้น สำหรับชาวอินโดนีเซีย พม่า เวียดนามและฟิลิปปินส์ส่วนใหญ่แล้ว ระเบียบสมัยก่อนสงคราม เป็นอดีตที่ผ่านพ้นไปแล้วอย่างแน่นอน และพวกเขาก็เตรียมตัวให้พร้อมสำหรับเอกราช ซึ่งดูเหมือนว่าจะกำลังใกล้เข้ามาแล้ว และทั้งเป็นสิ่งที่ถูกจักรวาลกำหนดชะตามาแล้วด้วย การที่ยุโรปมืดบอดต่อความลึกซึ้งและธรรมชาติทางจิตวิญญาณ ที่ประชาชนทั่วไปมีความรู้สึกต่อเรื่องนี้ มีผลในเชิงเกื้อหนุนให้ความเปลี่ยนผันทั้งหลายที่ตามมา กลายเป็นช่วงเวลาที่ยืดเยื้อและเจ็บปวด มิใช่เรื่องน่าประหลาดใจที่ความเชื่อเรื่อง “พระผู้ที่จะมาโปรด” ของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากมาย เป็นเรื่องที่ยากยิ่ง ที่ชาวตะวันตกมากมายจะเข้าใจได้ ระบบความเชื่อดังกล่าว ดูจะไร้เหตุผลอยู่ชัด ๆ หากว่าไม่ตระหนักว่า ประเด็นที่เชื่อมโยงอยู่นั้น คือการเปลี่ยนแปลงของบรรยากาศ ซึ่งทุกคนล้วนมีความประทับใจในแบบฉบับที่แตกต่างกันออกไป

เฉพาะชนกลุ่มน้อยที่อยู่ห่างไกลเท่านั้น ที่ไม่ได้รับความกระทบกระเทือนจากความปั่นป่วนวุ่นวายในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำและสงคราม สำหรับชนชั้นปัญญาชนที่มีฐานอยู่ในเมืองใหญ่ เอกราชหมายถึงโอกาสที่พวกเขาจะเข้าแทนที่ชาวยุโรปในการควบคุมสิ่งที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานของการสื่อสารคมนาคมสมัยใหม่ เรื่องราวทางด้านการเมือง ซึ่งกอปรขึ้นเป็นเนื้อหาของประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่แล้ว พุ่งประเด็นไปที่การต่อสู้ชิงชัยกันระหว่างปัญญาชนชั้นสูงเหล่านี้ ทว่านักประวัติศาสตร์สังคม เพียรพยายามอย่างเสมอต้นเสมอปลาย ที่จะดึงความสนใจไปที่แรงจูงใจอันหลากหลายและกระแสต้าน ที่มีอยู่อย่างมากมายในช่วงการเปลี่ยนแปลงที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อนั้น อย่างไรก็ดีไม่ว่าการเปลี่ยนแปลงในสมัยหลังสงครามจะแผ่กระจายออกไปอย่างกว้างขวางเพียงไรก็ตาม คนส่วนใหญ่ก็ยังคงรักษากิจวัตรทางด้านสังคมของตนอย่างต่อเนื่องและโดยหลักใหญ่นั้น สิ่งที่พวกเขาต้องการคือการได้อยู่ตามลำพังโดยไม่มีใครรบกวน คำบรรยายอย่างโอฬารถึงเรื่องราวน่าตื่นเต้นทางการเมืองสำหรับพวกเขาแล้ว เป็นประหนึ่งสิ่งที่มาสัมผัสแค่ตามผิว ๆ มีเฉพาะเป็นครั้งคราวเท่านั้น ที่บุกรุกเข้ามาถึงตัว สำหรับชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มุ่งปลูกข้าวเพียงเพื่อพอเลี้ยงชีพนั้น ปกติแล้วพวกเขาพิจารณาถึงเอกราชว่าหมายถึงความใฝ่ฝันถึงสิ่งที่พวกเขาจินตนาการว่าเป็นการกลับคืนไปสู่สภาพความปกติและความสมดุลอย่างในอุดมคติ ในสภาพแวดล้อมซึ่งมีการเรียกร้องต้องการจากทางรัฐน้อยที่สุด สำหรับคนอื่น ๆ อีกมากมาย ไม่ว่าจะเข้านับถือศาสนาคริสต์ ในฐานะที่เป็นการรับเอาความทันสมัยเข้ามา หรือยังคงประกอบพิธีตามความเชื่อในศาสนาที่ตั้งมั่นอยู่แล้ว การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญยิ่งในตอนสิ้นสุดสงคราม ได้เปิดพื้นที่ใหม่ทางด้านจิตวิญญาณให้แก่พวกเขา เช่นเดียวกับที่เปิดพื้นที่ใหม่ในด้านสังคมและเศรษฐกิจให้

จากมุมมองของศาสนาที่ลงรากฐานอย่างมั่นคงที่สุดในภูมิภาค ความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและการปฏิวัติ เป็นชั้นที่อยู่ด้านนอกของการสร้างรูปโฉมใหม่ ซึ่งกำลังเกิดขึ้นในด้านจิตวิญญาณด้วยเช่นกัน ความคิดที่ว่า รัฐเป็นฝ่ายรับผิดชอบต่อการวางระเบียบหรือจัดให้มีสภาพแวดล้อมที่เป็นคุณแก่ชีวิตทางด้านจิตวิญญาณ เป็นความคิดที่ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในดินแดนที่นับถือพุทธศาสนา

นิกายเถรวาท ศาสนาขงจื๊อ อิสลามและคาทอลิก การแยกปริมณฑลทางการเมืองและศาสนาออกจากกันตามแบบฉบับของการปฏิรูป มีผลกระทบถึงชนชั้นสูงที่มีความโดดเด่น แต่ที่รากฐานของชีวิตด้านสังคมนั้น ทัศนะเช่นที่มีมาตามจารีตประเพณี ยังคงมีอิทธิพลครอบงำอยู่ ด้วยเหตุนี้ ในท่ามกลางความมากหลายของ ผลประโยชน์และลัทธิอุดมการณ์ ที่ก่อให้เกิดการผันผ่านไปสู่เอกราชนั้น เราจึงได้รับรู้ในความมีอยู่ของกลุ่มคนที่ทรงอิทธิพล ผู้ซึ่งดำเนินแนวทางตามวิสัยทัศน์ที่ถูกครอบงำด้วยสำนึกแห่งเป้าหมายของทางศาสนา วิสัยทัศน์เหล่านี้ สะท้อนให้เห็นอย่างประจักษ์ชัดมากที่สุดในขบวนการเพื่อสร้างรัฐอิสลาม ซึ่งใช้ชื่อว่า ดารุล อิสลาม ในอินโดนีเซีย ทว่าความเคลื่อนไหวที่ดำเนินมาสู่ลักษณะเดียวกับอิสลามในอินโดนีเซียก็เป็นที่ประจักษ์ชัดเช่นกัน ในจิตสำนึกของชาวพุทธ ที่มีต่อการปฏิวัติในพม่า รวมทั้งในความเชื่อเชิงจิตวิญญาณของศาสนาขงจื๊อ ที่แฝงตัวอยู่ภายในระบอบคอมมิวนิสต์เวียดนาม และในความคิดความเชื่อที่แพร่หลายอยู่ในหมู่เกษตรกรเกี่ยวกับพระผู้มาโปรด ผู้ซึ่งจะทำให้เกิดยุคแห่งสันติสุขและความสมบูรณ์พูนสุขขึ้นมา จิตสำนึกจากมุมมองเหล่านี้ ส่งอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่เอกราช และหล่อหลอมแนวโน้มทางสังคมในยุคหลังสงครามด้วย

รากเหง้าที่แข็งแกร่งที่สุด ของความตึงเครียดทางศาสนาในอินโดนีเซีย อยู่ที่ความเพียรพยายามของดัตช์ ที่มุ่งหมายอย่างจำเพาะเจาะจงที่จะกีดกันมิให้อิสลามกลายเป็นจุดรวมศูนย์ให้แก่ความรู้สึกในแนวชาตินิยม ดัตช์มุ่งที่จะทำให้ความรู้สึกชาตินิยมนี้หมดพลังด้วยการหล่อหลอมความผูกพันอย่างเหนียวแน่นระหว่างชนชั้นสูงในระบอบอาณานิคม และชนชั้นสูงของ*อาดัต* ความเป็นพันธมิตรนี้ ทำให้การแบ่งแยกออกเป็นสองขั้ว ที่มีอยู่ระหว่างชนชั้นสูงในแวดวงศาสนา กับชนชั้นสูงในแวดวงการเมืองลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่นกรณีที่มีอยู่ในชวา เจ้าหน้าที่ของมัสยิด หรือ*เปงฮูลู* ยังต้องอยู่ในบังคับบัญชาของชนชั้นสูงในระบบราชการ หรือ*ปรียายี* ต่อไป อย่างไรก็ดี ระหว่างที่อยู่ภายใต้การปกครองของพวกญี่ปุ่น อิสลามก็มีพลังในการเคลื่อนไหวขึ้นมา เพราะความเพียรพยายามของญี่ปุ่นที่จะปลุกระดมเพื่อให้คนในภูมิภาคเกิดความรู้สึกต่อต้านตะวันตก ญี่ปุ่นตระหนักถึงอิทธิพลของครูสอนศาสนา ญี่ปุ่นจึงมุ่งหมายที่จะระดมการสนับสนุนของอิสลามตลอดทั่วทั้งหมู่เกาะ ด้วยการให้อำนาจที่แยกต่างหากออกไปแก่ “สำนักงานกิจการทางศาสนา” และสร้างกลุ่มซึ่งจะเป็นที่มาของมาสจูมี หรือมาสยูมีในเวลาต่อมา มาสจูมีมีอำนาจเหนืออิสลามในท้องถิ่น ดังนั้น เท่ากับว่าญี่ปุ่นได้สร้างพื้นฐานให้แก่อำนาจของมุสลิมในสมัยหลังสงครามขึ้นมา ทั้งนี้เพราะในช่วงที่มีการต่อสู้เพื่อเอกราชของอินโดนีเซีย[3] มาสจูมีได้กลายมาเป็นพรรคมุสลิมชั้นนำ ในเมื่ออิสลามเป็นผู้นำประเทศไปสู่เอกราช ดังนั้น อิสลามจึงสามารถยืนยันในสิทธิที่จะสถาปนารัฐอิสลามขึ้นมา แทนที่จะก่อตั้งเป็นรัฐที่ไม่ยึดศาสนาเป็นหลักพื้นฐานตลอดระยะเวลาการยึดครอง ญี่ปุ่นพึ่งพาอาศัยซูการ์โนซึ่งทำให้ซูการ์โนมีโอกาสเข้าถึงวิทยุอย่างที่นัก

---

[3] H. Benda, ***The Crescent and the Rising Sun,*** The Hague, 1958.

ลัทธิชาตินิยมคนอื่น ๆ ไม่มี และเนื่องจากเครื่องมือดังกล่าว เหมาะสมเป็นอย่างดีกับความสามารถด้านวาทศิลป์ของซูการ์โน การได้ควบคุมวิทยุจึงยกซูการ์โน ให้ขึ้นอยู่ในฐานะที่สำคัญมากที่สุด ในสายตาของประชาชนแม้ว่าเมื่อการยึดครองของญี่ปุ่นสิ้นสุดลงแล้ว นักลัทธิชาตินิยมที่ไม่ยึดศาสนาเป็นหลักจะได้อิทธิพลกลับคืนมาบ้างโดยส่วนเปรียบเทียบ แต่อิสลามซึ่งมีฐานใหม่ทางด้านสถาบัน ก็ได้เปลี่ยนแปลงดุลของอำนาจภายในประเทศ อย่างที่ไม่อาจทำให้หวนกลับไปเป็นดังเดิมได้อีก

แอนเดอร์สันเสนอแนะไว้ว่า การฝึกทหารในท้องถิ่นของญี่ปุ่น ทำหน้าที่เหมือนเช่นการฝึกอบรมทางด้านศาสนาในอาศรมหรือโรงเรียนอิสลาม (*เปสันเตรน*) ในสมัยก่อนหน้านี้ นั่นคือเตรียมการให้เยาวชนหนุ่มสาว มีจิตใจพร้อมสำหรับการปฏิวัติ ความอดอยากขาดแคลนในสมัยที่ญี่ปุ่นยึดครองประเทศ ทำให้จิตสำนึกด้านต่าง ๆ มีจุดรวมศูนย์ และพลังงานด้านต่าง ๆ ก็ถูกระดมให้เข้ามารวมอยู่ด้วยกัน สภาวะเช่นนี้เหมือนเช่นการบำเพ็ญตบะแบบถูกบีบบังคับ ซึ่งยิ่งแก่กล้าขึ้นเพราะความเชื่อว่า อิสรภาพ หรือ*เมอร์เดกา* จะมีตามมา[4] จินตภาพเช่นนี้ ช่วยอธิบายถึงคุณสมบัติพิเศษของพลังงานซึ่งได้รับการปลดปล่อยออกมา ในช่วงเวลาที่น่าหวั่นใจและน่าตื่นเต้น เมื่อสาธารณรัฐถือกำเนิดขึ้นมา แม้ว่าผู้ที่เข้าร่วมในการฝึก จะมีทัศนะที่แตกต่างกันออกไป แต่แน่นอนว่า ในระยะแรก ๆ ของการปฏิวัติ เป็นจุดหักเลี้ยวที่ผู้คนมากมาย มองย้อนกลับไปด้วยความถวิลหาอาลัย จากนั้นมาผู้นำส่วนใหญ่ของสาธารณรัฐ ต่างหวนรำลึกถึงสิ่งที่ดูเหมือนว่า เป็นความมีจิตใจที่มุ่งมั่นเพื่อวัตถุประสงค์เดียวกัน ซึ่งไม่ว่าจะเพียงแค่ชั่วครู่ชั่วยามเพียงไรก็ตาม แต่ช่วงเวลานี้ได้ดึงชนชั้นและเชื้อชาติต่าง ๆ ที่หลากหลายกันไป ให้เข้าร่วมในการดำเนินความเพียรพยายามด้วยความใฝ่ฝันที่มีอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าเอกภาพที่แท้จริงในหมู่ชนเหล่านี้จะมีอยู่ในระดับใดก็ตาม แต่ชนส่วนใหญ่ ต่างประทับใจกับความเข้มข้นและ เร่าร้อนของช่วงเวลาดังกล่าว และผู้ที่กำลังอยู่ในวัยก่อร่างสร้างอุดมคติ ก็ยังคงมีความประทับใจอย่าง มิรู้เลือน ขณะที่พวกเขาก้าวหน้าต่อไปในชีวิต เพื่อเข้ารับบทบาทการเป็นผู้นำในสาธารณรัฐสภาวการณ์แวดล้อมที่ฝืดเคืองและนโยบายที่เข้มงวดกวดขันในยามสงคราม ผสานเข้ากับลัทธิคลั่งชาติ จนทำให้คนพื้นถิ่นส่วนใหญ่ เกิดความบาดหมางกันขึ้นมาในท้ายที่สุด ทว่าในระยะแรกเริ่มนั้น ชาวชวามากมาย มองเห็นญี่ปุ่นว่าเป็นผู้ปลดปล่อย นั่นคือเป็นพวกที่ระบุอยู่ในคำทำนายของโชโยโบโย กษัตริย์แห่งเกดิรีสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสอง[5]

จินตภาพของพวกเขา มองภาพการปฏิวัติเป็นดังเช่นสภาพสูญญากาศที่มีอยู่เพียงชั่วคราว เป็นขั้นตอนหนึ่งของกลียุค ซึ่งเป็นผลลัพธ์จากการที่ผู้ที่ครองอำนาจไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของพระเจ้า หรือ*วาห์ยู* เป็นช่วงเวลาแห่งความบ้าคลั่ง ซึ่งจัดเวทีเตรียมไว้ให้กับยุคทองยุคใหม่ที่กำลังจะมาถึง การทำลาย

---

[4] B.R.O'G. Anderson, ***Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-1946,*** Ithaca, and London, 1972.

[5] B. Dahm, ***Sukarno and the Struggle for Indonesian Independence,*** Ithaca, 1969, ch. 1.

ระบบศักดินา เป็นสารัตถะที่โดดเด่นที่อยู่คู่เคียงกับการทำลายระบอบอาณานิคม ความรู้สึกที่มีต่อการปฏิวัติตามแนวความเชื่อว่าจะมีผู้มีบุญญาธิการมาสร้างสันติสุขแก่โลก* ได้เสริมสร้างคุณลักษณะตามแนวทางประชานิยมให้แข็งแกร่งขึ้น และนิกายใหม่ ๆ ในแนวรหัสยลัทธิหรือความเชื่อในพลังเร้นลับมากมาย ก่อตัวอย่างเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาในช่วงที่มีการปฏิวัติ[6] การที่กำแพงชั้นนอกของพระราชวัง (*กราตอน*) ยอกยา เกิดพังลงมานั้น มีบางคนตีความไปว่าสิ่งที่เป็นวัตถุมีตัวตน เปรียบได้กับช่องเปิดอันเป็นสัญลักษณ์ ซึ่งเชื่อมโยงอยู่กับการเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งของจิตวิญญาณ เมื่อกำแพงพัง หรือช่องสัญลักษณ์นั้นเปิดออก อำนาจ หรือ*กาเสกเตน* ซึ่งเคยชุมนุมอยู่ที่กษัตริย์และราชสำนัก ก็หลั่งไหลออกมาภายนอก ดังนั้น การผสานรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ระหว่างพื้นภูมิของมนุษย์กับของจักรวาล ซึ่งแต่ก่อน เคยมีกษัตริย์เป็นสื่อกลาง จึงกลายเป็นสิ่งที่ทุกคนที่สามารถรับได้และล้วนมีโอกาสเข้าถึง จินตภาพเช่นที่มีมาแต่ครั้งโบราณ ซึ่งทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีอยู่ด้วยอิทธิพลทางความคิดที่รับมาจากอินเดีย ทำให้พวกเขามองเห็นภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ภายในพิภพเล็ก ๆ ของมนุษย์ว่าเป็นสิ่งที่ร้อยประสานและดำเนินควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงของระเบียบทางสังคมและที่เป็นธรรมชาติของจักรวาลที่เป็นพิภพใหญ่ เหตุการณ์ในโลกมนุษย์ ก็เปรียบได้กับการเปลี่ยนแปลงของจักรวาล ดังนั้น ตามศัพท์สำนวนของบางขบวนการ การต่อสู้ทางจิตวิญญาณภายในการปฏิวัติ จึงมุ่งไปในทิศทางเพื่อกำจัดลัทธิจักรวรรดินิยมออกไปจากความคิดที่อยู่ภายในร่างกาย นั่นก็คือการจัดระบบภายในประเทศเสียใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องที่มองกันว่า จะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการนำวัฒนธรรมประจำชาติ เข้ามาแทนที่อำนาจของดัตช์

ในเวลาเดียวกัน สำหรับมุสลิมผู้ยึดมั่นตามหลักคำสอนดั้งเดิมที่เคร่งครัดยิ่งกว่า ความใฝ่ฝันของพวกเขา ถูกปิดกั้นมาเป็นเวลานาน พวกเขาถูกกล่อมเกลาให้เกิดความรับรู้ว่า ลัทธิอาณานิคมของยุโรป เป็นพลังที่มีคุณสมบัติในเชิงบ่อนทำลายโลกอิสลามทั้งมวลพลังหนึ่ง ความรับรู้นี้ เกิดขึ้นจากการได้ติดต่อกับเม็กกะและไคโรมาเป็นเวลายาวนาน การที่ญี่ปุ่นให้ความสนใจต่ออิสลาม ช่วยเพิ่มพลังความเชื่อไปตลอดทั่วดินแดนภาคหมู่เกาะที่ว่า การยึดครองของญี่ปุ่น เป็นนิมิตหมายของการ

---

* ความเชื่อเรื่องพระผู้มาโปรด หรือความเชื่อเรื่องยุคแห่งสันติสุขและความมั่งคั่งไพบูลย์ (millennialism) เป็นความเชื่อที่มีเนื้อหาสาระที่คล้ายคลึงกันอยู่ในหลายศาสนา ในพุทธศาสนา มีคำทำนายว่าเมื่อพระศรีอริยเมตไตรย หรือพระเมตไตรย มาตรัส โลกจะเข้าสู่ยุคซึ่งเปรียบเหมือนแดนสวรรค์ ซึ่งทุกชีวิตสุขสบายสมปรารถนาทุกอย่าง ตามหลักศาสนาอิสลาม พระผู้มาโปรดคือมาห์ดี ก็จะสร้างยุคใหม่ขึ้นมาเช่นกัน สำหรับศาสนาคริสต์ ก็มีเรื่องราวในคัมภีร์ ที่ระบุว่า พระคริสต์หรือเมไซอาห์ ที่จะเสด็จกลับมาเป็นครั้งที่สอง จะทำให้โลกมีสันติและความยุติธรรม

[6] C. Geertz, ***The Religion of Java,*** Chicago, 1976. เกียร์ตซ์ได้กล่าวถึงการบังเกิดศาสนานิกายต่าง ๆ (หน้า 112-18, 339-52) และความจริงในข้อที่ว่า นักเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมทั้งหลาย เชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงวัตรปฏิบัติทางศาสนาเข้ากับการปฏิวัติ เกียร์ตซ์ได้ข้อสรุปเหล่านี้จากการทำงานภาคสนามในเมืองแห่งหนึ่งในชวาตะวันออก เมื่อช่วงต้นทศวรรษ 1950

สร้างสรรค์*ดาร์-อัล อิสลาม* (บ้านแห่งอิสลาม) ขบวนการเพื่อก่อตั้งรัฐอิสลาม เป็นกระแสหลักอยู่ในลัทธิชาตินิยมมาตั้งแต่สมัยก่อนสงครามแล้ว และขบวนการได้ดำเนินบทบาทอย่างเสมอต้นเสมอปลายและทรงพลังมากเป็นพิเศษในอาเจะห์ ซึ่งเป็นดินแดนที่ดัตช์ไม่เคยชิงกลับมาได้ ในที่อื่นๆ เช่น ในสุมาตรา สุลาเวสี ชวาตะวันตกและแม้กระทั่งชายฝั่งอันยาวเหยียดทางตอนเหนือของชวาและภายในใจกลางของชวาเอง บรรดาครูอิสลาม หรือ*กยาอิ* และอุดมคติของการมีรัฐอิสลามที่เลิศเลอเป็นตัวจุดประกายให้เกิดขบวนการอิสลามขึ้นมา ขบวนการเหล่านี้แข่งขันกับความคิดความเชื่อในแนวที่ให้แยกศาสนาออกจากกิจการบ้านเมือง ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ตลอดช่วง ทศวรรษ 1940 และ 1950 ในระดับรากเหง้า ขบวนการอิสลามเหล่านี้ มิได้เป็นเพียงการแสดงออกซึ่งความยึดมั่นต่อคำสอนบริสุทธิ์เท่านั้น หากยังดึงความเชื่อเรื่องศาสดาผู้จะมาสร้างโลกแห่งความสมบูรณ์พูนสุขเช่นในอุดมคติ และความเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติแบบต่าง ๆ ของอิสลามเข้ามาประสมด้วย ในขบวนการดารุล อิสลาม มีการเน้นโดยทั่วไป ถึงแง่มุมทางด้านจิตวิญญาณภายในของสงครามศาสนาหรือจิฮัด ไม่จำเพาะแต่ผู้นำที่มีการศึกษาสูง ๆ ดังเช่นการ์โตสุวิรโยเท่านั้น หากยังรวมถึงสาวกอื่นๆ อีกมากด้วย ที่เข้าใจว่า การสถาปนาและขยายบ้านแห่งอิสลาม เกี่ยวพันกับการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ด้วย มิใช่เพียงการทำสงครามที่ภายนอกเท่านั้น[7]

แม้จะถูกผู้ชนะใส่ความว่าเป็นโจรผู้ร้าย แต่จากมุมมองภายในแล้ว ทั้งขบวนการดารุล อิสลาม และลัทธิชาตินิยมโมโรแห่งมินดาเนาและซูลู ต่างแสดงความเชื่อให้ปรากฏอย่างกว้างขวางว่า การปฏิวัติแห่งชาติยังคงไม่เสร็จสิ้น ตราบใดที่รัฐที่บังเกิดเป็นผลลัพธ์ออกมานั้น สร้างขึ้นโดยอาศัยยุโรปเป็นแบบอย่าง มิใช่อิสลาม ชาวมุสลิมบางคนเข้าต่อสู้เพื่อการปฏิวัติซึ่งพวกเขาไม่เคยได้รับชัยชนะ ทำนองเดียวกับพวกมาร์กซิสต์ เพราะสำหรับชาวมาร์กซิสต์แล้ว การปฏิวัติจะยังไม่สมบูรณ์ หากปราศจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างถอนรากถอนโคน ในอาเจะห์และตลอดชายฝั่งตอนเหนือของชวา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีมูลเหตุที่ลึกซึ้ง ซึ่งบ่อยครั้ง สะท้อนออกอย่างเป็นธรรมชาติ จากพลังผลักดันแนวประชานิยมหรือทางศาสนา ซึ่งตรงกันข้ามอย่างยิ่ง กับการผลักดันของสิ่งที่วัฒนธรรมยุโรปกำหนดว่าคือพัฒนาการทางการเมืองของชาติ ในฟิลิปปินส์ตอนใต้ การต่อสู้ของมุสลิมเริ่มขึ้นช้ากว่าทว่าสามารถเปรียบได้กับดารุล อิสลาม ในแง่การเป็นตัวแทนของลัทธิชาตินิยมแนวปฏิวัติ ตามแบบฉบับของอิสลาม ผู้นำลัทธิชาตินิยมของอินโดนีเซีย รักษาการปฏิวัติในแง่มุมเหล่านี้ไว้ ด้วยการกำหนดจุดยืนในลักษณะที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงซึ่งอาจเป็นผลเสียแก่การเจรจาทำความตกลงกัน *ปรียายี*เป็นกลุ่มค่อนข้างแยกตัวออกจากการยึดศาสนาเป็นหลัก พวกเขาเป็นทายาทของจารีตประเพณีของราชสำนักที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของอินเดีย ทว่าได้รับการศึกษาตามแบบของพวกดัตช์ เนื่องจาก*ปรียายี*

---

[7] C. van Dijk, ***Rebellion Under the Banner of Islam,*** The Hague, 1981, 34, 391-6.

ควบคุมระบบราชการ พวกเขาจึงมั่นใจว่า การปฏิวัติในแนวของสังคมและศาสนา จะมีขอบเขตจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในภาคที่เกี่ยวกับดารุล อิสลาม

แน่นอนว่า ความขัดแย้งทางด้านศาสนา มีส่วนเกื้อหนุนต่อการกำจัดลัทธิคอมมิวนิสต์ มิให้ลัทธินี้เข้ามารวมอยู่ในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของลัทธิชาตินิยมของอินโดนีเซียอีกต่อไป ในค.ศ.1948 กองทัพของสุดีร์มาน ซึ่งปฏิบัติการรบแบบทหารกองโจร ขู่ว่าจะแยกทางกับซูการ์โน และในปีเดียวกัน หน่วยทหารของคอมมิวนิสต์ถูกบีบบังคับให้ปลดประจำการ เป็นเหตุให้เกิดการฆ่าฟันกันขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่บริเวณมาเดียนในชวาตะวันออก พรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียถูกกำจัด เหมือนเช่นที่เคยถูกดัตช์กำจัดมาแล้วเมื่อปีค.ศ.1926 โดยในคราวนี้ หน่วยทหารสิลิวางคี ของชวาตะวันตก ซึ่งเป็นมุสลิมอย่างเหนียวแน่น เป็นฝ่ายกำกับควบคุมงานกวาดล้าง และในระหว่างการต่อสู้ในท้องถิ่นครั้งนี้ มีผู้เสียชีวิตหลายพันคน การพิชิตทหารกองโจรฝ่ายประชานิยมของสุดีร์มาน กับ “ภัยคุกคามลัทธิชาตินิยม” ที่มาจากคอมมิวนิสต์ ทำให้ฝ่ายผู้นำเริ่มสร้างความคืบหน้าในการเจรจา ทว่าความสำเร็จนี้ต้องแลกกับความแตกแยกระหว่างฝ่ายอิสลามกับฝ่ายชวานิยม* ซึ่งทวีความรุนแรงขึ้นไปถึงระดับใหม่ สภาพเช่นนี้ ยังคงดำรงอยู่ต่อมาจนล่วงเข้าสู่ทศวรรษ 1960 ช่วงเวลาภายหลังได้รับเอกราช ยังเกิดมีความเหินห่างกันไปคนละทาง ระหว่างพรรคมุสลิมด้วยกันเอง – คือนาห์ดาตุล อูลามา ที่ยึดแนวจารีตนิยม กับพรรคมาสจูมีที่เป็นพวกสมัยใหม่นิยม – และระหว่างพรรคที่ประสานความแบ่งแยกกันทางศาสนา หรือพรรคที่ไม่ติดข้องกับศาสนา -- คือนักลัทธิชาตินิยม (พีเอ็นไอ) และพวกคอมมิวนิสต์ แน่นอนว่า การแยกห่างจากกันนี้ สอดคล้องกับความแตกต่างในเรื่องแนวทางด้านวัฒนธรรม และสัมพันธ์กับสำนึกทางด้านจิตวิญญาณในเบื้องลึกเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นเป้าหมายของการปฏิวัติแห่งชาติ ซึ่งมีความแตกต่างระหว่างกันอยู่

ในเวียดนาม ภาพลักษณ์ในแบบจารีตประเพณี บรรยายถึงการสิ้นสุดของสงคราม ว่ามีนัยหมายถึงการสิ้นสุดของระเบียบการปกครองของฝรั่งเศส อย่างไม่อาจหวนกลับคืนมาอีกได้ ระเบียบการปกครองของฝรั่งเศสนี้แม้เมื่อถึงยุคสิ้นสงครามก็ยังคงให้ความสำคัญต่อพิธีการเกี่ยวกับพระจักรพรรดิอยู่ ในวัฒนธรรมเชิงจิตวิญญาณของท้องถิ่นเวียดนาม คำที่ใช้เรียก “หมู่บ้าน” หรือซา เอง ก็มีรากมาจากคำที่หมายถึง “สถานที่ซึ่งผู้คนมาชุมนุมกันเพื่อบูชาดวงวิญญาณ” แบบฉบับของจีน ในรูปแบบที่แปลงมาเป็นเวียดนาม ยังคงถือว่า พิธีกรรมอันโอ่อ่าเกี่ยวกับพระจักรพรรดิ เช่นนัม เดียว ล้วนอาศัยอำนาจและไมตรีจิตของบรรพชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรพชนของผู้ที่เป็นเชื้อพระวงศ์ เพื่อค้ำประกันทั้งพืชผลและสวัสดิภาพทางสังคมของประชากร ความคิดดังกล่าว ยังยึดถือกันอยู่ แม้กระทั่งสมัยที่อยู่ภายใต้

---

* Javanism ลัทธิชวานิยม หรือความคิดความเชื่อตามแบบฉบับของชวาโดยเฉพาะ เนื่องจากดินแดนชวาต่างจากอินโดนีเซียส่วนอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศาสนา ซึ่งมิใช่ “อิสลามแท้” หากรับแนวคิดของศาสนาอื่น (พุทธ ฮินดู ฯลฯ) เข้ามารวมไว้ด้วย

ระเบียบการปกครองของฝรั่งเศส พระประมุขจำต้องปรับพระองค์ให้เข้ากับธรรมชาติ และเปลี่ยนแปลงไปตามจังหวะจะโคน แม้ขณะเมื่อธรรมชาติเหล่านั้นมิได้ปรากฏให้เห็นที่ผิวนอก แนวคิดเช่นนี้ยังเป็นเรื่องที่รู้สึกกันอยู่ในชุมชนหมู่บ้านที่เคร่งครัด เมื่อพระจักรพรรดิเบาได๋ ทรงสละราชสมบัติเมื่อ วันที่ 22 สิงหาคม ค.ศ.1945 พระองค์ทรงรับรอง สาธารณรัฐประชาธิปไตย อันมี เวียดมินห์ เป็นแกนนำ และทรงมอบหมายความไว้วางใจแก่เวียดมินห์ ในการบำรุงรักษาวัดบรรพชนของพระองค์ สำหรับชาวบ้านที่ยังผูกพันอยู่กับที่ดินโดยผ่านทางลัทธิบูชาวิญญาณผู้พิทักษ์ซึ่งมีจุดรวมศูนย์อยู่ที่บรรพชนต้นตระกูลนั้น การสละราชสมบัติเช่นนี้ แสดงถึงสิ่งที่มีความหมายยิ่งกว่าเพียงการเปลี่ยนราชวงศ์ เหตุการณ์นี้มิได้ทำให้การประกอบพิธีที่เกี่ยวกับบรรพชนทั้งหมดต้องยุติลง เพราะงานเทศกาลอย่างเช่นเท็ต ซึ่งเป็นงานฉลองบรรพชนในวันขึ้นปีใหม่ตามปฏิทินจันทรคติ ก็ยังคงมีอิทธิพลเชิงสัญลักษณ์ ในฐานะหนทางหนึ่งในการหลอมรวมความผูกพันกันขึ้นมาใหม่ ระหว่างบรรพชน ธรรมชาติ และสังคม กระนั้นก็ตาม การสละราชสมบัติก็เป็นลางบอกให้รู้ล่วงหน้าถึงการสิ้นสุดของหมู่ความสัมพันธ์ที่มีอยู่อย่างลึกซึ้งระหว่างสวรรค์กับโลก[8]

ในจิตใจของชาวเวียดนามที่แข่งขันชิงชัยกันอยู่ พวกเขามีทัศนะในเรื่องระเบียบทางสังคม ฝังอยู่ในส่วนลึกที่เชื่อว่า ความตึงเครียดตอนสิ้นสุดสงคราม น่าจะนำไปสู่การปรากฏตัวของผู้ชนะเพียงหนึ่งราย จากบรรดาหลายๆ ราย ผู้ซึ่งในระยะแรกดูจะมีโอกาสที่จะเป็นผู้ชนะได้ พวกเขามิได้มีทัศนะที่จะให้มีการตกลงกันระหว่างหลาย ๆ ฝ่าย ทว่าในท้ายที่สุดแล้ว ปรากฏว่าพวกคอมมิวนิสต์ได้สร้างความเพียรพยายามที่ประสบความสำเร็จมากที่สุด ในการซึมซับรับเอาความคิดที่ทันสมัยของตะวันตก เข้ามาสู่จักรวาลตามหลักเหตุผลของเวียดนาม เรื่องนี้ มีนัยหมายถึงว่า ชัยชนะของพวกเขา มิใช่เป็นชัยชนะในด้านยุทธการเท่านั้น หากยังรวมถึงในด้านวัฒนธรรมด้วย ตามศัพท์สำนวนของท้องถิ่นนั้น เรียกได้ว่า ชัยชนะนี้ถูกกำหนดมาจากจักรวาล เป็นการเปลี่ยนแปลงที่อาณัติของสวรรค์ ซึ่งไม่สามารถใช้ยุทธศาสตร์หรืออุบายมาทำให้ย้อนกลับไปได้ ตามข้อคิดเห็นของมูส์ การปฏิวัติในสายตาของประชาชนทั่วไป ถูกตัดสินชี้ขาดในช่วงระยะเวลาวิกฤติ ระหว่างเดือนสิงหาคม ค.ศ.1945 ถึงมีนาคม ค.ศ.1946 ทั้งยังเป็นเครื่องหมายบอกถึงการเป็นผู้นำของคนรุ่นนั้นทั้งรุ่น เช่นเดียวกับในอินโดนีเซียในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้[9] สำนึกในการปฏิวัติที่มีรากเหง้าอยู่ที่วัฒนธรรมนี้ ส่วนใหญ่แล้ว เป็นสิ่งที่ฝรั่งเศสมองไม่เห็น เช่นเดียวกับนักวิเคราะห์และนักยุทธศาสตร์ชาวอเมริกันที่ไม่สามารถมองเห็นได้ การเพ่งประเด็นไปที่เรื่องลัทธิอุดมการณ์ โครงสร้างของสถาบันและศูนย์กลางที่เป็นชุมชนเมือง ทำให้พวกเขาไม่เข้าใจจนแล้วจนรอดว่า การร่วมใจของประชาชน ซึ่งคิดกันในย่านนี้ว่าเป็นเรื่องจิตวิญญาณ แม้ใน

---

[8] Landon, 194-7.

[9] D. McAlister and P. Mus, *The Vietnamese and Their Revolution,* New York, 1970, 118, 126.

ยามที่เป็นคอมมิวนิสต์ มีส่วนสร้างอิทธิพลให้แก่เหตุการณ์ต่าง ๆ มากยิ่งกว่าลัทธิอุดมการณ์ที่กำหนดขึ้นอย่างเป็นทางการเสียอีก

ประเทศมหาอำนาจเจ้าจักรวรรดิ เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า พุทธศาสนาในแบบที่กลายไปนิกายฮัว ฮาว ในบริเวณปากแม่น้ำโขงนั้น ก็เหมือนกับขบวนการต่าง ๆ ของชวาที่มีความคล้ายคลึงกัน คือ ชักจูงให้ผู้คนยึดจินตภาพของผู้ก่อตั้งนิกายอันว่าด้วยการพ่ายแพ้ของอาณานิคมในทศวรรษ 1940 เป็นสรณะภายในฮัว ฮาวนั้น การปฏิบัติกิจเพื่อความรู้แจ้งในจิตวิญญาณของแต่ละบุคคล มองเห็นได้ชัดว่าร้อยประสานเข้าด้วยกันกับการปฏิวัติที่กำลังจะมาถึง ดังที่วูดไซด์ได้กล่าวไว้ว่า “การทำลายชื่อเสียงของวัฒนธรรมคลาสสิค เกิดขึ้นในสังคมระดับสูง มากยิ่งกว่าในระดับล่าง และ…กวีชาวจีนในสมัยคริสต์ศตวรรษที่แปด ผู้มีนามว่าลิ โป (-- วิญญาณของเขา มาเข้าร่างทรงของนิกายเกา ไดอยู่เป็นประจำในทศวรรษ 1920 และ 1930) ก็ยังเข้าถึงจิตใจของเกษตรกรชาวเวียดนามได้มากยิ่งกว่าปารีสคอมมูน”[10] ภายในขบวนการนี้ มีการให้ความสำคัญอย่างมาก กับตำนานเล่าขานเรื่องกำเนิดของชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งถือว่าพลังจิตที่แข็งแกร่งของประชาชนในยุคแรกเริ่ม อยู่ที่อำนาจวิเศษซึ่งจะสยบข้อได้เปรียบทางด้านเทคนิคของประเทศมหาอำนาจในยุคสมัยใหม่ ความเข้มแข็งของขบวนการฮัว ฮาว ซึ่งมีโครงสร้างด้านการทหาร-การปกครองที่เป็นอิสระอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในบริเวณปากแม่น้ำโขง เป็นเหตุที่กระตุ้นให้ทางการดำเนินการกำจัดตัวผู้นำของขบวนการด้วยความรุนแรงในค.ศ.1947 คำทำนายของฮัว ฮาว กลายเป็นความจริงขึ้นมาในท้ายที่สุด ทว่าในฐานะที่เป็นการบรรยายถึงอำนาจของคอมมิวนิสต์ มิใช่อำนาจของพุทธศาสนาในแนวที่มีอิทธิพลจากศาสนาและความเชื่อของลัทธิอื่น ๆ เข้ามาประสม

ตามศูนย์กลางที่เป็นชุมชนเมืองในเวียดนาม การฟื้นฟูพุทธศาสนาในแบบยุคสมัยใหม่อย่างแข็งขัน ทว่าในขอบเขตจำกัด (ในค.ศ.1935 มีผู้สนับสนุนประมาณ 2000 คน) แข่งขันกับลัทธิมาร์กซ์ในการดึงดูดปัญญาชน ให้มาใส่ใจกับวิสัยทัศน์ในเรื่องเอกราชของเวียดนาม แม้ว่าขบวนการฟื้นฟูพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นมาใหม่เหล่านี้ จะมีรากเหง้าอยู่ที่พุทธศาสนานิกายมหายานที่เก่าแก่กว่า แต่ขบวนการก็เน้นถึงการแจกแจงถ้อยความตามคัมภีร์ดั้งเดิมในภาษาพื้นเมือง ขบวนการของชาวพุทธดังกล่าว แข่งขันในการทำงานกับผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกมากเป็นพิเศษ พวกมิสชันนารีเริ่มประสบความสำเร็จในการสื่อสารกับชาวบ้าน โดยใช้ภาษาถิ่น ขณะที่ชาวพุทธในท้องถิ่น ดูจะเน้นในเรื่องลึกลับที่รู้กันอยู่ในแวดวงแคบ ๆ และในเรื่องที่ต้องอาศัยความรู้เฉพาะทางอยู่มาก ทำให้มหายานดูเหมือนกับจะเป็นสิ่งที่สงวนไว้สำหรับเฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น ในขณะเดียวกัน ที่อีกแนวรบหนึ่ง เมื่อมาร์พิจารณาตรวจสอบถึงลักษณาการที่ปัญญาชนคอมมิวนิสต์ ถูกดึงมารวมกลุ่มเข้าด้วยกัน เขาได้ตั้งข้อสังเกตถึงความสอดคล้องตรงกันอย่างมีความสำคัญ ระหว่างระบอบคอมมิวนิสต์ กับความคิดความเชื่อเกี่ยวกับยุคพระศรีอาริยเมตไตรยที่ฝังอยู่ในความคิดของประชาชนมาแต่ดั้งเดิม ช่วงเวลาที่ถูกจำขัง

---

[10] A.B. Woodside, ***Community and Revolution in Modern Vietnam,*** Boston, 1976, 188.

อยู่ในคุก สร้างความคิดทางการเมืองให้แก่ผู้คนจำนวนมาก ซึ่งแต่ก่อน มิได้เคยมีความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถอนรากถอนโคน พร้อมกันนั้น ช่วงเวลาที่ถูกจำขังยังหล่อหลอมความผูกพันทางจิตใจ ซึ่งเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่องค์กรปฏิวัติหน่วยต่าง ๆ[11] แม้ว่าสำหรับคนมากมาย พลังกระตุ้นทางศาสนาที่เกี่ยวกับโลกพระศรีอาริย์ จะมาบรรจบกันเข้ากับความยึดมั่นในภารกิจปฏิวัติ แต่ในขณะเดียวกัน ปัญญาชนทั้งหลายก็ยังเลือกลัทธิมาร์กซ์ด้วยเหตุผลอื่นเช่นกัน นั่นคือในฐานะที่เป็นการปลดปล่อยจากสิ่งที่ดูเหมือนว่าจะเป็นลัทธิจารีตนิยมตามหลักศาสนาขงจื๊อ ซึ่งมุ่งไปสู่ความสมดุล

การสร้างทฤษฎีตามแบบของพม่า เรื่องการเปลี่ยนไปมากันได้ ระหว่างลัทธิมาร์กซ์กับพุทธศาสนามีลักษณะตรงและลึกซึ้งยิ่งกว่า สาร์กริสยันส์ให้หลักฐานยืนยันว่า สิ่งที่เสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่รากฐานด้านอุดมการณ์ของอู โอตตะมะ ในทศวรรษ 1920 คือความคิดที่ว่า การต่อสู้ทางการเมืองเพื่อเอกราช เปรียบเทียบได้กับขั้นตอนเพื่อสร้างความก้าวหน้าไปสู่ความรู้แจ้ง ตามหลักพุทธศาสนา การพยายามเพื่อไปให้ถึงซึ่ง “นิพพานภายในโลกนี้” อันเป็นสิ่งซึ่งดูเหมือนเป็น “คัมภีร์ทางสังคม” ตามหลักพุทธศาสนา ชวนให้นึกไปถึงอุดมคติที่เชื่อว่า รัฐสามารถเป็นที่พำนักอาศัย เพื่อความพากเพียรทางจิต แนวคิดดังกล่าว สามารถสืบย้อนกลับไปได้ไกลถึงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดีย ค่านิยมของชุมชน ในเรื่องความไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน และความคิดความเชื่อตามหลักวัฒนธรรมของเฉพาะกลุ่มชน เรื่องการสร้างความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ถูกนำมาโยงเข้าในทันทีกับพุทธศาสนาและลัทธิคอมมิวนิสต์ ภายในขบวนการทะขิ่น ในทศวรรษ 1930[12] แม้กระทั่งความรู้ความเข้าใจของประชาชน เกี่ยวกับคำศัพท์ต่าง ๆ อย่างเช่น “การปฏิวัติ” และ “การปลดปล่อย” ก็เกิดขึ้นมาโดยอาศัยจินตนาการและข้อห้ามตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งมาบรรจบกันอย่างหมิ่นเหม่ที่สุด แม้ว่าในแง่อื่น ๆ พุทธศาสนาและลัทธิคอมมิวนิสต์จะเบนห่างออกจากกันไปอย่างสุดโต่ง แต่แง่ที่เบนเข้ามาบรรจบกันนี้ ก็เข้ามาเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงความคิดของนักลัทธิชาตินิยมส่วนใหญ่ การที่ออง ซาน ได้เป็นผู้นำในการปฏิวัติ ทำให้มีการเน้นหนักการแยกศาสนาออกจากการเมือง และเน้นถึงความองอาจแน่วแน่ในแบบสังคมนิยม ทั้งนี้โดยใช้ศัพท์แสงสมัยใหม่ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา ทว่าในสมัยที่อู นุ ขึ้นมาเป็นผู้นำ ภายหลังอสัญกรรมของออง ซาน ธรรมเนียมการต่อต้านตะวันตก ตามแนวทางที่ยึดหลักวัฒนธรรมนิยมของอู โอตตะมะและซายา ซาน ก็ได้กลายมามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการเมืองเป็นพิเศษอีกครั้งหนึ่ง และมีเรื่อยมาจนกระทั่งถึงค.ศ.1962

การเปลี่ยนแปลงไปสู่การมีอธิปไตยแห่งชาติทั้งในพม่าและอินโดนีเซีย ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงหลักความเชื่อที่ได้รับตามแนวทางของตะวันตก -- อันเป็นแบบฉบับของออง

---

[11] D. Marr, ***Vietnamese Tradition on Trial,*** Berkeley, 1981, 305-6, 316.

[12] E. Sarkisyanz, ***Buddhist Backgrounds of the Burmese Revolution,*** The Hague, 1965.

ซาน ของสจาห์รีร์ และฮัตตา -- มาเป็นแนวทางที่ยึดหลักวัฒนธรรมนิยมของอู นุ และซูการ์โน ในพม่า การเปลี่ยนแปลงนี้ เกิดขึ้นในเวลาอันรวดเร็ว ความมุ่งมั่นอย่างเปิดเผย ที่จะส่งเสริมให้เกิดมีรัฐที่มีพุทธศาสนาเป็นหลักพื้นฐาน ส่อเค้าให้เห็นในค.ศ.1950 และมีผลอย่างมั่นคงในค.ศ.1951 อู นุ ยืนยันอีกครั้งหนึ่ง ถึงบทบาทที่มีมาแต่ดั้งเดิมของรัฐ ในฐานะผู้ปกป้องศาสนา อู นุ มองเห็นว่า ศาสนาเป็นการประมวลสิ่ง ที่ทรงคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งภายหลังจากยุคของการบีบบังคับ ภายใต้ระบอบอาณานิคมผ่านไปแล้ว รัฐจำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมเพื่อเอื้ออำนวยให้ได้รับการปลดปล่อย ในด้านจิตวิญญาณระบอบสังคมนิยมยังคงได้รับการหยิบยกขึ้นมาอ้างในพม่าและอินโดนีเซียต่อไป ทว่าระบอบคอมมิวนิสต์ไม่ได้รับการเชิดชูให้เป็นปรัชญาทางการเมืองที่มีอิทธิพลเด่นอยู่ในทั้งสองประเทศนี้อีกแล้ว นับจากปีค.ศ.1949 เป็นต้นมา การปรากฏตัวของพวกกบฏคอมมิวนิสต์ตามทิวเขาต่าง ๆ ชักนำให้รัฐบาลในยุคของอู นุ ในตอนแรก และเน วินในเวลาต่อมา เน้นถึงความเข้ากันไม่ได้ ระหว่างพุทธศาสนากับลัทธิมาร์กซ์ แม้ในขณะที่ทางรัฐบาลเอง ก็ยังคงสนับสนุนระบอบสังคมนิยมแนวพุทธแบบพม่าอยู่อย่างสม่ำเสมอเรื่อยมา

การเปลี่ยนแปลงในลักษณะปฏิวัติ เพื่อไปสู่เอกราช เช่นที่เกิดขึ้นในอินโดนีเซีย เวียดนาม และพม่า ทำให้การมองปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณโดยรวม คมชัดขึ้น ซึ่งเป็นไปในลักษณาการเดียวกับความเป็นจริงที่มนุษย์ทุกคนต้องถึงแก่ความตายในที่สุด มีผลต่อปัจเจกบุคคล แม้กระทั่งในที่อื่นๆ ที่ระเบียบแผนแบบทางการเมืองค่อนข้างมีเสถียรภาพโดยส่วนเปรียบเทียบ หรือการเปลี่ยนแปลง เป็นไปอย่างไม่รุนแรงเท่าไรนัก เราก็ยังสามารถมองเห็นได้ว่า สิ่งที่มีรูปพรรณสัณฐานเทียบได้กับความใฝ่ฝันทางศาสนา ถูกนำมาร้อยประสานเข้ากับขบวนการปฏิวัติ ในฟิลิปปินส์ การจัดองค์กรของคริสต์จักรคาทอลิก ซึ่งมีลักษณะลดหลั่นกันตามลำดับชั้น ทำให้ผู้นำของคริสต์จักรมีความผูกพันกับรัฐอย่างแนบชิด สภาพเช่นนี้ เปรียบได้กับความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสถาบันสงฆ์ของไทยกับสถาบันกษัตริย์ สองกรณีนี้ สอดคล้องตรงกันเอง มากยิ่งกว่าที่แต่ละกรณี สอดคล้องตรงกันกับแบบแผนการจัดองค์กรของมุสลิมในย่านหมู่เกาะ ทว่าสำหรับในระดับรากหญ้าของสังคม มีบ่อยครั้ง ที่ศัพท์สำนวนของคาทอลิก ถูกนำไปปรับให้สอดรับกับคำเรียกร้องขอความยุติธรรมในสังคมของคนยากจน ในส่วนที่เกี่ยวกับหลักเทววิทยา ที่ว่าด้วยการให้เสรีภาพแก่คริสต์จักรอันเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสต่าง ๆ จากทางลาตินอเมริกานับตั้งแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมานั้น เรื่องนี้เป็นสิ่งที่สร้างความประทับใจให้แก่พระคาทอลิกฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งถือว่า สวัสดิภาพทางสังคมและทางจิตวิญญาณ เป็นภารกิจของตนที่ต้องกระทำพร้อมกันไป การปฏิวัติด้วยพลังประชาชน ซึ่งเกื้อหนุนให้ยุคมาร์คอสสิ้นสุดลงในค.ศ.1986 เป็นเรื่องที่พัวพันไปถึงแม้กระทั่งการปกครองตามลำดับชั้นในคริสต์จักร และทำให้การเฝ้าสวดภาวนากับแสงเทียน กลายเป็นอาวุธสำหรับการประท้วงอย่างหนึ่ง

ในสภาวะแวดล้อมของไทย เป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างกระจ่างชัดมากเป็นพิเศษ ว่าวัตถุประสงค์ทางด้านศาสนา ให้แรงบันดาลใจแก่การสร้างรัฐในแบบสมัยใหม่ ที่ตรงกันข้ามกับสภาพการณ์ที่ควรจะเป็นก็คือ พลังของความต่อเนื่องในไทย กลับทำให้ประเทศสามารถดำเนินการไปสู่ทางความทันสมัยได้อย่างที่มีลักษณะคลุมเครือน้อยลง บางสิ่งบางอย่างที่สัมพันธ์กันกับความทันสมัย ซึ่งถูกปฏิเสธอย่างแข็งกร้าวในที่อื่น ๆ ว่ามีลักษณะเป็นตะวันตกมากเกินไป กลับกลายเป็นสิ่งที่รัฐไทยรับไว้ด้วยความเต็มอกเต็มใจ กระนั้นก็ตาม ดังที่แทมเบียห์ได้ตั้งประเด็นไว้ ว่าวัตถุประสงค์ทางศาสนา จะยังคงให้ความคิดแก่รัฐบาลไทย ในการสร้างจินตภาพเกี่ยวกับความก้าวหน้าอยู่ต่อไป กล่าวคือ

> นับตั้งแต่ครั้งโบราณกาลมา พุทธศาสนาถูกนำมาเกี่ยวโยงอย่างเป็นมั่นเป็นเหมาะ กับแนวคิดเรื่องระเบียบทางการเมือง-สังคมในอุดมคติ เสาหลักของระเบียบนี้ คือการที่พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเปี่ยมล้นไปด้วยคุณความดีและความยุติธรรม จะทรงส่งเสริมสังคมและศาสนาให้รุ่งเรือง ไพบูลย์...เมื่อพิจารณาว่า แนวคิดนี้ร้อยประสานซึ่งกันและกันจนเกิดเป็นผลรวมของศาสนากับการเมือง และของจิตสำนึกในชาติกับอัตลักษณ์ทางศาสนา รวมทั้งของการเมืองกับหลักศีลธรรมอันดีงาม ดังนั้น จึงเป็นการยากที่จะมองเห็นลัทธิชาตินิยมแบบที่ไม่มีการโยงไปถึงพุทธศาสนา ในประเทศไทย ในอนาคตอันใกล้[13]

ภาพลักษณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรในด้านสังคม-การเมืองซึ่งแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ นั้น ล้วนดำเนินมาในทำนองนี้อย่างต่อเนื่องตลอด ทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

หลักคำสอนตามรากฐานดั้งเดิม (ฟันดาเมนทัลลิสม์) ได้รับการฟื้นฟูขึ้นในสมัยทศวรรษ 1970 และ 1980 สภาวะเช่นนี้ทำให้สมมุติฐานที่ว่า พวกมุสลิมหรือพุทธศาสนิกชน จะแยกอาณาจักรทางจิตวิญญาณและอาณาจักรทางสังคมออกจากกัน มากเสียยิ่งกว่าผู้ที่นับถือศาสนาขงจื๊อเคยกระทำมากลายเป็นเรื่องเหลวไหลไป การก่อสร้างรัฐทั่วทั้งภูมิภาคที่นับถือศาสนาอิสลามและพุทธศาสนานิกายเถรวาทในสมัยหลังสงคราม ล้วนมีพลังคลใจในด้านศาสนา เข้ามาคาบเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ทางด้านเศรษฐกิจ-การเมืองอยู่เสมอ ประชาชาติส่วนใหญ่ในพื้นถิ่น ต่างพิจารณาเห็นว่ากระบวนการทางการเมือง เป็นอาณาบริเวณของการต่อสู้แข่งขันในด้านวัฒนธรรมและจิตใจเสมอมา การณ์ยังคงเป็นเช่นนี้อยู่บ่อย ๆ แม้เมื่อปฏิบัติการเชิงปฏิวัติ และลัทธิอุดมการณ์ทางการเมือง ปรากฏออกมาที่ผิวนอกว่าไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา สำหรับชาวรากหญ้าที่ปลูกข้าวอยู่ตามสังคมหมู่บ้านนั้น แม้กระทั่งลัทธิอุดมการณ์ที่ไม่เกี่ยวกับศาสนาอย่างชัดแจ้ง อย่างเช่นลัทธิมาร์กซ์ ก็ยังพาดพิงไปถึงความคิดความเชื่อทางศาสนาเกี่ยวกับโลกยุคพระศรีอาริย์จนได้ กระนั้นก็ตาม เป็นที่ปรากฏอย่างกระจ่างชัดว่า ในช่วงหลายทศวรรษ

---

[13] S.J. Tambiah, ***World Conqueror and World Renouncer,*** Cambridge, UK, 1976, 431.

ที่ผ่านมานี้ ภาระทางด้านเศรษฐกิจ และการเมืองที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา ดูเหมือนว่าจะแยกออกจากภาระทางจิตวิญญาณได้มากขึ้นเรื่อย ๆ

การสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ ในฐานะที่เป็นการต่อสู้ของทางศาสนา

อัตลักษณ์ทางด้านศาสนาและอัตลักษณ์ของชนชาติพันธุ์ต่างๆภายในแต่ละรัฐ มีอยู่มากมายหลายแบบ และการแข่งขันกันอ้างว่าเป็นอัตลักษณ์แห่งชาติ ก่อให้เกิดรอยแยกที่เห็นอยู่อย่างโดดเด่นภายในสังคมยุคหลังสงครามของทุกสังคม สัมพันธภาพซึ่งได้รับการเสริมสร้างให้มั่นคงอยู่ภายในดินแดนที่ระบอบอาณานิคมกำหนดเขตแดนไว้ให้ มีผลสืบเนื่องไปถึงโครงสร้างของชาติ ระบอบอาณานิคม ดึงรัฐดังเช่นอาเจะห์และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่นกะเหรี่ยงและแม้ว เข้าไปรวมอยู่ในหน่วยสังคมที่ถูกครอบงำโดยชนที่พูดภาษาพม่า ไทย เวียดนาม ชวา มาเลย์และตากาล็อก ซึ่งเป็นปริมาณที่มากยิ่งกว่าที่รัฐใด ๆ ในยุคก่อนหน้านี้เคยทำมา โดยมากแล้ว คนชาติพันธุ์ที่เป็นคนส่วนใหญ่เหล่านี้ จะครอบครองอาณาบริเวณที่เป็นแกน อันได้แก่บริเวณศูนย์กลางซึ่งมีการปลูกข้าวเป็นส่วนใหญ่และในปริมาณมาก มีประชากรหนาแน่น และเป็นแหล่งก่อตัวของรัฐโบราณ และอาณาบริเวณเหล่านี้ ปัจจุบันเป็นถิ่นที่อยู่ของกลุ่มประชากรหลักของรัฐใหม่ ในขณะเดียวกัน พรมแดนทางด้านสังคมระหว่างประชาชาติที่เป็นชนพื้นถิ่น กับกลุ่มชนชาวอินเดีย อาหรับ และจีน ที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามา ก็ยิ่งชัดเจนมากขึ้น นับตั้งแต่ตอนเปลี่ยนศตวรรษเป็นต้นมา ความเปราะบางของเอกภาพ และความแตกแยกของอัตลักษณ์ เป็นสิ่งที่ประจักษ์ชัดอยู่ในตัวเอง การก่อสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติของตลอดทั่วทั้งภูมิภาคในช่วงหลังสงครามต่างมุ่งหมายที่จะผลิตเบ้าหลอมที่ทรงอิทธิพล ซึ่งจะพิชิตความแตกต่างอย่างลึกซึ้งเหล่านี้

ปรัชญาทางการเมืองที่ทรงอิทธิพลในยุคหลังสงคราม ส่วนใหญ่แล้ว สามารถจัดจำแนกคุณลักษณะได้ว่าเป็น “การปรับปรุงประเพณีให้อยู่ในแนวใหม่” และตราบเท่าที่ยังเป็นประเพณีแนวใหม่อยู่เช่นนี้ ประเพณีใหม่จะอัดฉีดความหมายทางด้านศาสนาเข้าไปในการเมืองสมัยใหม่ ศาสนาขงจื๊อ ปรากฏชัดแจ้งอยู่ในเวียดนามใต้ของเดียม ระบอบสังคมนิยมของอู นุ ก็เป็นพุทธมามกะด้วยเช่นกัน ในขณะที่นาซาคอมของซูการ์โน ก็เสนอแนะว่าพลังผลักดันแนวชวานิยม จะสามารถชี้แนวทางสำหรับการสร้างอุดมการณ์แห่งชาติขึ้นมาได้อย่างไร ลักษณะนี้เป็นการพูดถึงกระบวนการในทางบวก มากกว่าจะเป็นการพูดกันในทางลบอย่างเคร่งครัด—เมื่อผู้มีบทบาทสำคัญในยุคสมัยใหม่เหล่านี้หยิบยกพุทธศาสนาหรือ*วาหยัง*มาอ้าง ก็เท่ากับว่า พวกเขากำลังก่อสร้างสัญลักษณ์อย่างแข็งขัน มิใช่เพียงนำสัญลักษณ์ที่เก่าแก่ ที่ประชาชนทั่วไปรู้จักกันดี มาพลิกแพลงใช้ประโยชน์อย่างดูแคลน แม้กระทั่งคอมมิวนิสต์ชาวเวียดนาม ก็ยังให้ความสำคัญกับค่านิยมของชุมชน ซึ่งปกติแล้ว ก็อยู่ในลักษณาการที่สอดคล้องกับจิตวิญญาณที่เจือด้วยศาสนาขงจื๊อ ซึ่งชาวลัทธิมาร์กซ์ตะวันตกบางคน

พบว่าเป็นการยากที่จะทำความเข้าใจ หรือที่จะนำไปเชื่อมสัมพันธ์กับการเมืองของพวกตน ซูฮาร์โต สร้างสุสานของตระกูลไว้อย่างโดดเด่น ถัดจากบริเวณที่เป็นสุสานของราชสำนักมังกุเนการา ซึ่งภริยาของเขา เป็นญาติห่าง ๆ เขาทำให้สุสานนั้น มีรูปแบบเหมือนกับวัดของมัชปาหิตที่รับอิทธิพลมาจากอินเดีย การกระทำเช่นนี้ เห็นได้ชัดว่า เขามีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างอนุสรณ์สถานไว้เป็นที่รำลึกถึงบทบาทของเขา ในฐานะที่เป็นบุคคลที่นำชาติเข้าสู่ความทันสมัย ทว่าลักษณาการที่เขาทำนั้น เป็นการเลียนแบบวิถีที่บรรดากษัตริย์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียทรงสร้างทำเพื่อเป็นอนุสรณ์แสดงถึงความสำเร็จของพระองค์ พิธีกรรมประจำชาติพิธีใหม่ ๆ รวมทั้งการเลือกตั้งที่มีลักษณะของตะวันตกอย่างแน่ชัด ก็สร้างขึ้นจากสำนึกที่มีอยู่กับพิธีการที่มีรากฝังอยู่อย่างแน่นหนาภายในสังคมท้องถิ่น วันสำคัญทางศาสนา ถูกกำหนดให้เป็นวันหยุดประจำรัฐ และพิธีใหม่ ๆ ที่จัดขึ้นเพื่อเป็นการระลึกถึงวีรชนนักปฏิวัติ ก็ทำเหมือนกับว่า พวกเขาเป็นบรรพชนผู้ก่อตั้งรัฐ แบบแผนเหล่านี้ สะท้อนถึงทางเลือกที่ได้รับการชี้นำจากเส้นทางที่เคยย่ำผ่านกันมานานนักหนาแล้ว แม้ว่าเส้นทางที่เคยเป็นทางเดินทำด้วยดินพวกนั้น มาบัดนี้ จะกลายเป็นคอนกรีตไปแล้วก็ตาม

แม้ว่าพระราชอำนาจของกษัตริย์ จะมีขอบเขตจำกัด แต่กษัตริย์ก็ยังคงเป็นจุดศูนย์กลางของชีวิตทางด้านพิธีกรรมในดินแดนส่วนสำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และไม่ว่าที่ใดที่ยังมีระบบกษัตริย์ อยู่ที่นั้นกษัตริย์จะยังคงครองความสำคัญทางด้านศาสนา พระมหากษัตริย์ยังคงเป็นสถาบันที่เป็นหัวใจสำคัญอยู่ในประเทศไทยและประเทศบรูไน ระบบกษัตริย์ยังคงดำรงอยู่ต่อมาในลาวจนตลอดทศวรรษ 1950 และดำรงอยู่ในรูปแบบที่ดัดแปลงในกัมพูชามาจนกระทั่งถึงค.ศ.1975 เมื่อสุลต่านฮาเมงกุ บูโวโน ที่ 9 แห่งยอกยาการ์ตาในชวา สิ้นพระชนม์ลงในค.ศ.1988 พิธีรำลึกถึงการผ่านภพของพระองค์ดึงฝูงชนมาร่วมได้มากเป็นพิเศษ และได้รับการกล่าวขวัญอย่างกว้างขวาง ที่ดูขัดแย้งกับสภาวการณ์ที่น่าจะเป็น ก็คือสุลต่านพระองค์นี้ทรงมีอำนาจวิเศษของกษัตริย์ ก็เพราะพระองค์ทรงให้การสนับสนุนการปฏิวัติอย่างแรงกล้า และเพราะทรงมีบทบาท ในฐานะรองประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐในช่วงทศวรรษ 1970 ในกัมพูชา กษัตริย์สีหนุทรงก่อให้เกิดความรู้สึกทำนองเดียวกัน และด้วยเหตุผลที่คล้ายคลึงกันนี้ จนตลอดทศวรรษ 1950 และ 1960 การปรับพระองค์ให้เข้ากับระบบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ทำให้กษัตริย์สีหนุยังทรงรักษาพระราชอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ตามราชประเพณี และทรงได้รับการถวายบังคมเฉกเช่นกษัตริย์สมัยก่อน เมื่อพิจารณากว้างออกไปยิ่งกว่านี้ ในแง่ความสลับซับซ้อนของความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับราชสำนัก และในแง่ของบทบาทของราชสำนักที่ยังคงเหลืออยู่ในสังคมโดยทั่วไป จะเห็นว่า ราชสำนักที่มีมาดั้งเดิมในยอกยาการ์ตา สุระการ์ตา และในรัฐสุลต่านของมาเลย์ ที่ยังรักษาอิทธิพลทางศาสนาของตนไว้ ต่างยังคงรักษาความสำคัญของตนไว้ได้เช่นเดียวกับในประเทศไทยและบรูไน ซึ่งเป็นดินแดนที่ราชสำนักยังมีอิทธิพลเข้มแข็งอย่างเห็นได้ชัด

ในกรณีของไทย การสร้างความทันสมัยที่กษัตริย์ทรงเป็นผู้นำและความผูกพันอย่างต่อเนื่องซึ่งราชสำนักกับสถาบันสงฆ์ มีอยู่กับหมู่บ้านและกับภูมิภาคที่ห่างไกล ทวีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นอย่าง

สม่ำเสมอเรื่อย การปฏิวัติรัฐธรรมนูญในค.ศ.1932 เปลี่ยนสิ่งที่เป็นสยาม ไปเป็นประเทศไทยเช่นในปัจจุบัน และปรับเปลี่ยนฐานะของกษัตริย์เสียใหม่ ทว่ามิได้กำจัดระบบกษัตริย์ทิ้งไป ด้วยเหตุนี้กษัตริย์จึงยังคงครองสถานภาพในด้านพิธีกรรมและพิธีรีตองที่ทรงอิทธิพลอยู่ภายในสังคมไทย ในช่วงหลังสงคราม พุทธศาสนาได้รับการเทิดทูนบูชาอย่างหนักแน่นยิ่งกว่าที่เคยเป็นมา อย่างน้อยก็ในทางทฤษฎี พุทธศาสนาเป็นพื้นฐานด้านลัทธิอุดมการณ์ที่สำคัญประจำชาติ โดยอยู่เคียงคู่มากับระบบกษัตริย์ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้ซึ่งทัศนะของเขา มีอิทธิพลอยู่ตลอดช่วงทศวรรษ 1950 และต้นทศวรรษ 1960 ได้รื้อฟื้นการประกอบพระราชพิธีบางอย่างที่ได้เลิกราไปแล้ว และได้หันไปอาศัยพุทธศาสนา ให้เป็นเช่นกำแพงต่อต้านสิ่งที่เขามองเห็นว่าเป็นภัยคุกคามของระบอบคอมมิวนิสต์ ในอีกทางหนึ่ง รูปแบบที่ทันสมัยของพุทธศาสนา ซึ่งได้รับการส่งเสริมจากรัฐ สะท้อนถึงการปรับเปลี่ยนที่มีขึ้นในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบด้วยเช่นกัน รูปแบบที่แสดงความทันสมัยอย่างโดดเด่นมากที่สุด ภายในทุกศาสนาของภูมิภาคนี้ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องจุดเน้น ซึ่งมุ่งไปที่ปฏิบัติการในด้านสังคม ไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ ก็ตาม ในประเทศไทยนั้น สถาบันตามจารีตประเพณีต่างได้รับการปฏิรูปและส่งเสริม และในปัจจุบันก็ได้รับการเกื้อหนุนจากสื่อสมัยใหม่ ให้เป็นพื้นฐานสำหรับการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางด้านวัฒนธรรมภายในรัฐ

ในพม่า ลัทธิอาณานิคมอังกฤษ กำจัดสิ่งที่เหลือตกค้างมาจากระบบกษัตริย์จนหมดสิ้น กระนั้นก็ตาม เมื่อได้เอกราชคืนมา พม่าก็ได้รื้อฟื้นขนบประเพณีต่าง ๆ ที่มีรากฐานอยู่ที่ความคิดทางศาสนาในพื้นถิ่นที่เกี่ยวกับกษัตริย์ อู นุ ผู้เป็นนายกรัฐมนตรีตลอดช่วงเวลาส่วนใหญ่ นับตั้งแต่ค.ศ.1948 จนกระทั่งถึงค.ศ.1962 เป็นผู้มีความยึดมั่นต่อระบอบสังคมนิยม แต่เป็นสังคมนิยมในรูปแบบที่ต่างไปจากสังคมนิยมของพวกทะขิ่น ซึ่งเป็นเพื่อนร่วมงานของเขาในยุคทศวรรษ 1930 สังคมนิยมของพวกทะขิ่น มิได้ยึดอิงกับศาสนามากเท่ากับสังคมนิยมตามแบบฉบับของอู นุ ผู้สังเกตการณ์ทั้งหลาย ต่างกล่าวขวัญเป็นเสียงเดียวกัน ถึงคุณสมบัติที่แท้จริงของความยึดมั่นโดยส่วนตัวของอู นุ ต่อเรื่องทางจิตวิญญาณ ซึ่งอู นุ เสริมความยึดมั่นนี้ให้แข็งแกร่งขึ้น ด้วยการดำเนินชีวิตในแบบเรียบง่าย พุทธศาสนาของอู นุ แยกออกมิได้จากลัทธิการบูชาผี*นัต* อู นุ ให้เหตุผลเพื่อยืนยันความถูกต้องของการทำพิธีเซ่นสรวง ด้วยการอ้างอิงถึงพระธรรมคำสอน พรรคปยีดาอังสุของเขา ทำพิธีเซ่นไหว้ภูติผีเป็นประจำทุกปี และอู นุ เองก็ขลุกอยู่ตามสถานที่ที่มีการทำพิธีเซ่นไหว้ภูติผีเหล่านี้ครั้งละนาน ๆ แม้ในขณะที่ตัดสินใจเรื่องที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ในค.ศ.1961 อู นุ ได้ริเริ่มการก่อสร้างเจดีย์ทรายที่มียอดเป็นเหล็ก 60,000 องค์ และในขณะที่การต่อต้านการประกาศให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมีมากขึ้นนั้น อู นุ ก็ปลีกตัวไปสงบจิตอยู่บนภูเขาโปโป อันศักดิ์สิทธิ์เป็นเวลาสี่สิบห้าวัน[14] บุคคลสำคัญในสถาบันสงฆ์กล่าวหาว่า

[14] M. Mendelson, ***Sangha and State in Burma*** (ed. J.P. Ferguson), Ithaca, 1975, 273-4, 350.

เขาให้ความสำคัญแก่ลัทธิบูชาภูติผี โดยสร้างความเสียหายแก่พุทธศาสนา ทว่าไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดในข้อที่ว่า อู นุ เชื่ออย่างจริงใจว่า ภาวะทางจิตใจของประชากรจะดีขึ้น ด้วยการประกาศให้พม่าเป็นรัฐแห่งพุทธศาสนา

การฟื้นฟูและส่งเสริมพุทธศาสนาของชาติ ถูกมองว่า เป็นกิจกรรมภายในครรลองวิสัยทัศน์ของรัฐสังคมนิยม วิสัยทัศน์ของรัฐสังคมนิยมนี้ได้รับการวางกรอบให้อยู่ภายในค่านิยมของพุทธศาสนา การฟื้นฟูพุทธศาสนาซึ่งอู นุ เป็นผู้นำ ได้เน้นถึงลักษณะที่เป็นพุทธของพม่า และความสำคัญของบทบาทระดับโลกของพม่า ในฐานะที่เป็น “บ้านที่แข็งแรงที่สุด” ของการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาร่วมสมัย กระทรวงศาสนาได้รับการสถาปนาขึ้นในค.ศ.1950 และนับตั้งแต่ปีค.ศ.1952 เป็นต้นมา รัฐบาล ใช้พระภิกษุสงฆ์เป็นสื่อสร้างความสะดวก ในการดึงชนเผ่าที่อาศัยอยู่บนเขา ให้เข้ามารวมอยู่ในชาติ รัฐบาลให้การสนับสนุนแก่ศูนย์วิปัสสนาของมหาสี ซายาดอว์ ในร่างกุ้ง อันเป็นสถานที่เชิดหน้าชูตาถึงการปฏิบัติพุทธศาสนกิจในแบบสมัยใหม่ ซึ่งผู้มาเยือนชาวต่างประเทศถูกพาไปชมอยู่เป็นประจำ การสังคายนาพุทธศาสนาครั้งที่ 6 ในช่วงระหว่างค.ศ.1954-1956 เป็นผลงานการฟื้นฟูพุทธศาสนาที่โดดเด่น และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสังคายนาครั้งนี้ ก็เพิ่มสีสันให้กับช่วงเวลาตลอดทั้งทศวรรษ งานนี้ จัดขึ้นเนื่องในวาระครบรอบ 2500 ปีของพุทธกาล และได้กลายเป็นเหตุการณ์ระดับโลกดังที่มุ่งหมายไว้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากมีตัวแทนจากสามสิบประเทศ มาประชุมพบปะกัน การก่อสร้างเจดีย์สันติภาพกาบา อาย เริ่มขึ้นในค.ศ.1950 ณ สถานที่ที่เลือกสรรโดยอาศัยประสบการณ์การเห็นภาพนิมิตเป็นพื้นฐาน และการประชุมก็ได้มีขึ้น ณ มหาคูหาอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสร้างขึ้นเคียงข้างไปกับเจดีย์สันติภาพ เพื่อรับรองผู้เข้าร่วมประชุมจำนวน 10,000 คน ในขณะเดียวกัน การซ่อมแซมเจดีย์เก่า ๆ ที่ถูกทิ้งร้าง ก็เป็นเป้าหมายอย่างหนึ่ง ของนโยบายของรัฐบาล

เมื่ออู นุ รณรงค์หาเสียงเพื่อรับการเลือกตั้งอีกครั้งหนึ่งในค.ศ.1959 เขาได้ประกาศถึงความประสงค์ที่จะสถาปนาพุทธศาสนาขึ้นเป็นศาสนาประจำรัฐ ทว่าการโต้เถียงที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากคำประกาศของเขา ก่อให้เกิดความแตกแยก แม้กระทั่งในหมู่พุทธศาสนิกชนเอง ปัญหาเรื่องวินัยและการแบ่งเป็นฝักฝ่าย ที่เกิดขึ้นนี้เป็นปัญหาที่ตกค้างมาจากความแตกแยกซึ่งเป็นผลลัพธ์จากการที่รัฐบาลอาณานิคมยกเลิกการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาของกษัตริย์ให้สิ้นไป ปัญหาดังกล่าวสร้างความเดือดร้อนให้แก่สถาบันสงฆ์มาตลอดทศวรรษ 1950 ในค.ศ.1951 การวิวาทบังเกิดขึ้น หลังจากที่มีการปฏิเสธไม่ยอมอนุญาตให้*ปอนคยี* หรือพระภิกษุสงฆ์ของพม่า เข้าโรงมหรสพโดยไม่ต้องจ่ายเงิน ในค.ศ.1954 *ปอนคยี*สองรูป มรณภาพในระหว่างการวิวาทขัดแย้งเรื่องอำนาจการควบคุมโรงเรียนวัด หรือ*กยอง* แห่งหนึ่ง ในค.ศ.1956 การแบ่งพรรคแบ่งพวก นำไปสู่การก่อจลาจลของพระภิกษุสงฆ์ในมันดะเลย์ และในค.ศ.1959 ตำรวจได้หันมาใช้แก๊สน้ำตาเพื่อจับกุมพระภิกษุแปดสิบเก้ารูป ภายหลังจากที่นักศึกษาได้ก่อการจลาจลขึ้นในร่างกุ้ง ระหว่างที่การออกกฎหมายเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญกำลังดำเนินอยู่นั้น พระภิกษุกระทำการคัดค้านต่อข้อเสนอของกฎหมายที่จะให้ความคุ้มครองแก่ศาสนา ของชนกลุ่มน้อย เพราะดู

เหมือนว่ากฎหมายดังกล่าว จะอนุญาตให้ศาสนาของชนกลุ่มน้อยเหล่านั้น มีโอกาสลู่ทางเพิ่มขึ้นสำหรับการขยายตัวเติบใหญ่ต่อไป โดยกฎหมายสัญญาว่าจะแบ่งเงินกองทุนศาสนาของรัฐให้แก่ศาสนาของชนชาติกลุ่มน้อยด้วย ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1961 พระภิกษุสงฆ์กระทำการเลยเถิดไปถึงขั้นเผ่ามัสยิดต่าง ๆ ที่อยู่บริเวณรอบนอกของเมืองร่างกุ้ง[15] เมื่อการเปลี่ยนแปลงแก้ไขรัฐธรรมนูญลุล่วงผ่านไปในค.ศ.1961 ชนกลุ่มน้อยต่างเป็นเดือดเป็นแค้น เพราะร่างกฎหมายดังกล่าว มิได้ก่อให้เกิดการถ่วงดุลในระบบสหพันธ์โดยฉับพลัน ในอีกทางหนึ่ง เนื่องจากร่างสุดท้ายของกฎหมายของอู นุ ประกาศให้พม่าเป็นรัฐแห่งพุทธศาสนา ด้วยถ้อยแถลงที่ไม่หนักแน่น ทางฝ่ายสงฆ์ในพุทธศาสนาจึงยังคงมีความห็นแตกแยกกันอยู่ ในเรื่องการให้ความเห็นชอบกับกฎหมายดังกล่าว

การฟื้นฟูพุทธศาสนาโดยได้รับการสนับสนุนจากรัฐ หมดพลังในการเคลื่อนไหวลงไป เมื่อนายพลเน วิน ก่อการรัฐประหารขึ้น ในค.ศ.1962 ปรัชญาของฝ่ายทหาร ค่อนข้างไม่ยึดอิงกับศาสนา แม้ว่าทหารกระทำถึงขั้นให้ความสำคัญเชิงทฤษฎีเป็นอันดับแรกแก่การพัฒนาทางวัตถุ เพียงเฉพาะ“ให้สมดุลกับชีวิตทางจิต” เท่านั้น สภาปฏิวัติ ได้ประกาศปรัชญาที่เป็นหลักนำของตน โดยผ่านพรรคโครงการสังคมนิยมพม่า เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ.1963 ปรัชญานี้มีองค์ประกอบทั้งของลัทธิมาร์กซ์และของพุทธศาสนา ทว่ามิได้มีการกล่าวถึงความคิดที่เป็นกุญแจสำคัญมาแต่ครั้งดั้งเดิม ที่เกี่ยวกับ*นัต* (ภูติผู้พิทักษ์) กับปรัชญาทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับ*สังสารวัฏ* (“กงล้อแห่งการเวียนว่ายตายเกิด”) และ*กรรม*ะ พลังผลักดันของปรัชญาดังกล่าว อยู่ที่สวัสดิภาพของมนุษย์ และการเรียกร้องให้ใส่ใจกับสิ่งที่ทรงคุณค่าทางจิตใจ พร้อมยืนยันว่า รัฐมีความรับผิดชอบในการปรับปรุงชีวิตทางด้านจิตวิญญาณของพลเมืองของรัฐ เน วินมิได้ใจกว้างในเรื่องการเคารพบูชา*นัต* รัฐบาลของเขา ดำเนินการโจมตีความเชื่อภูติผีอย่างพร้อมเพรียงกันทุกฝ่าย ถึงขั้นสั่งห้ามผลิตภาพยนตร์ที่มีภูติผีเป็นประเด็นสำคัญ หลังจากที่เน วินก่อรัฐประหารแล้ว การประกาศให้พม่าเป็นรัฐแห่งพุทธศาสนา ก็ล้มเลิกไป ทั้งนี้ เพื่อเป็นการสร้างความสงบในหมู่ชนชาติกลุ่มน้อย และรัฐบาลยังได้ผนึกกำลังดำเนินความเพียรพยายามครั้งใหม่เพื่อกัน *ปอนคยี*ออกไปเสียจากการเมือง ภายหลังปีค.ศ.1962 ได้มีการยุบ สภาสหภาพพุทธศาสนา ยกเลิกกฎหมายวินาสายา ฉบับปีค.ศ.1965 ยกเลิกกฎหมายธรรมจริยา ฉบับปีค.ศ.1950 และยกเลิกกฎหมายคณะกรรมการการศึกษาบาลี ฉบับปีค.ศ.1952 ซึ่งเท่ากับว่า กฎหมายฉบับที่มีความสำคัญของอู นุ ที่มุ่งหมายเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข้งแก่สถาบันสงฆ์ ต่างถูกกำจัดจนหมดสิ้นไปในที่สุด

ในหมู่นักเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมชาวเวียดนาม โฆษกที่แสดงความคิดเห็นให้เป็นที่รับรู้เช่นเธียน มินห์ เชื่อว่า พุทธศาสนาเป็นตัวแทนแสดงถึงค่านิยมชั้นยอด ซึ่งมิได้มีอยู่ในประเทศในซีกโลกตะวันตกหรือประเทศคอมมิวนิสต์ เธียน มินห์ แสดงความเห็นว่า “เราเชื่อว่าพุทธศาสนาสามารถสร้าง

---

[15] D. Smith, ***Religion and Politics in Burma,*** Princeton, 1965, 206-7, and Mendelson, 353.

ชาติขึ้นมาได้ เพราะพุทธศาสนาเป็นพลังผสานพลังหนึ่ง และเพราะหลักของพุทธศาสนาสอนให้บุคคลมีความอดกลั้นและมีความเห็นอกเห็นใจ"[16] พุทธศาสนิกบริเวณตอนกลางของเวียดนาม มีความเข้มแข็งที่สุด โดยมีพระสงฆ์อยู่ค่อนข้างน้อยโดยส่วนเปรียบเทียบ การฟื้นฟูพุทธศาสนาในช่วงหลังสงครามของเวียดนามตอนกลางนี้ เริ่มขึ้นในค.ศ.1951 เมื่อพระภิกษุและฆราวาสห้าสิบรูปและคน เข้าร่วมในการประชุมระดับชาติที่เมืองเว้ พระสงฆ์และฆราวาสเหล่านี้ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในสมาคมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ซึ่งก่อตั้งขึ้นในศรีลังกาในค.ศ.1950 พุทธศาสนิกตั้งแง่โต้แย้งกับรัฐบาลเดียม เนื่องจากมีบ่อยครั้งเหลือเกิน ที่ดูเหมือนว่า รัฐบาลไม่เต็มใจที่จะรับรองให้ชนผู้นับถือพุทธศาสนาได้มีบทบาทอย่างใดอย่างหนึ่ง นโยบายของเดียมดูเหมือนว่าจะมีพื้นฐานอยู่ที่การปกครองในแบบอุปถัมภ์ ซึ่งมีอยู่อย่างปีนสามัญตลอดทั่วภูมิภาค มากกว่าจะใช้แบบอย่างตามหลักคาทอลิก และทางวาติกันก็เพียรพยายามอย่างแสนเข็ญ ที่จะแยกคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ออกจากแบบอย่างในเชิงอุปถัมภ์ดังกล่าว

ในตอนต้นเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1963 ความตึงเครียดบังเกิดขึ้นในงานประกอบพิธีวิสาขบูชา ซึ่งเป็นการเฉลิมฉลองการประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ฝูงชนที่เว้ ประจัญหน้ากับรถถัง และมีผู้เสียชีวิตเก้าคน เป็นเหตุให้มีการส่งคำร้องเรียนอย่างยืดเยื้อ และมีการเดินขบวนในไซ่ง่อนเป็นระยะอีกหลายครั้ง การสังหารตัวเองของธิช กวาง ดึก ในวันที่ 11 มิถุนายน ทำให้มีการร้องเรียนต่อเดียมเป็นระยะเวลานานในปีนั้น ในนามของพุทธศาสนิกชน แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1964 ความเป็นปฏิปักษ์ที่พุทธศาสนิกชนมีต่อรัฐบาลไซ่ง่อน ชักนำให้เหตุการณ์เลยเถิดไปถึงขั้นเกิดการจลาจลขึ้นที่ดานัง ฝูงชนอันมีพุทธศาสนิกชนเป็นแกนนำ ได้เผากระท่อมของผู้ลี้ภัยที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ชาวพุทธที่สนับสนุนความเป็นกลาง กดดันรัฐบาลไซ่ง่อนอย่างต่อเนื่อง เมื่อนายพลกีขึ้นมามีอำนาจในกลางปี ค.ศ.1965 และสถานการณ์สงครามเลวร้ายลง ชาวพุทธที่เป็นฆราวาสก็ลดความเคลื่อนไหวในการดำเนินกิจกรรมของตนลง เพื่อที่จะมุ่งดำเนินกิจกรรมในด้านการศึกษาและสวัสดิการทางสังคม พุทธศาสนิกเหล่านี้จัดพิมพ์นิตยสารและวารสาร บริหารงานโรงเรียนประถม 135 แห่ง กับโรงเรียนมัธยม 35 แห่ง และมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาหนึ่งแห่ง นอกจากนี้ยังรับเยาวชนเข้ามาเป็นสมาชิก เพื่อสำแดงพลังของตนด้วย[17]

ตลอดปีค.ศ.1966 มีการเจรจาอย่างเคร่งเครียดระหว่างรัฐบาลกีและกลุ่มคาทอลิก กลุ่มฮัวฮาว กลุ่มเกา ได และกลุ่มพุทธ หัวข้อการเจรจาคือ การจัดการเลือกตั้ง และการเป็นตัวแทนในสภาร่างรัฐธรรมนูญในอนาคต การใช้กำลังกันเป็นระยะ ๆ ระหว่างกลุ่มทหารกับกลุ่มนักศึกษาที่เป็นพุทธศาสนิกในดานังและเว้ ไม่สามารถนำมาซึ่งการตอบสนองจากรัฐบาลได้ ในเดือนพฤษภาคม ธันห์

---

[16] J. Schecter, ***The New Face of Buddha,*** New York, 1967, 160.

[17] Ibid., 210.

กวาง แม่ชีวัย 55 ปี สังหารตัวเองที่หน้าเจดีย์เดียว เด ที่เมืองเว้ การกระทำนี้ บ่งชี้อย่างไม่มีข้อกังขา ถึงความทุกข์ทางใจอย่างลึกซึ้ง ต่อการที่สหรัฐให้การสนับสนุนรัฐบาลของกี การตายของแม่ชีกวาง สร้างความสะท้านใจแก่ชาวอเมริกัน และเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความยึดมั่นต่อเจตนารมณ์แห่งการไม่ใช้ความรุนแรง ทว่า พลังในการเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมของฝ่ายพุทธ ที่เข้มแข็งที่สุดในค.ศ.1963 จางหายไปทีละน้อย ๆ ในค.ศ.1966 การหันมาหาพุทธศาสนา ในฐานะพื้นฐานของลัทธิชาตินิยม ถูกบ่อนทำลายลงด้วยอิทธิพลของนิกายอื่นๆ ได้แก่ อิทธิพลของเกา ได แห่งจังหวัดเตย์ นินห์ อิทธิพลของฮัว ฮาวในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงทางด้านตะวันตก อิทธิพลของชาวพุทธยังลดลงด้วยภาวะกึ่งปกครองตนเองของชาวเขาซึ่งนับถือภูติผี และของชาวเขมรที่บริเวณพรมแดน รวมทั้งของชาวจามที่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งยังมีหลงเหลืออยู่

ในอินโดนีเซีย ความคิดตามแบบของตะวันตกเรื่องการแบ่งแยกระหว่างปริมณฑลทางศาสนาและฆราวาส เพิ่งได้รับการยอมรับเพียงเล็กน้อย นักลัทธิชาตินิยมที่ไม่ยึดติดกับศาสนาอย่างแท้จริง ซึ่งมีอยู่ไม่กี่คน จำต้องติดต่อและสัมพันธ์กับขบวนการศาสนาและการตีความที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอยู่เสมอ รวมทั้งติดต่อกับผู้คนที่เคร่งศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กับชาวมุสลิม ในขณะเดียวกัน แม้ว่า ประชากร 90 เปอร์เซ็นต์จะประกาศตัวว่าเป็นมุสลิม แต่อินโดนีเซียทั้งชาติก็มิได้มีลักษณะเคร่งอิสลามในแบบที่ญาติธรรมอิสลามที่ดินแดนใจกลางของศาสนาอิสลามเป็นอยู่ การนับถือภูติผีและเวทย์มนต์ลึกลับในรูปแบบต่าง ๆ ยังคงเป็นเครื่องถ่วงดุลพลังและความเข้มแข็งของอิสลามในระดับที่มีความสำคัญ ภายในพรรคพีเอ็นไอของซูการ์โนนั้น ปรัชญาแนวจิตวิญญาณนิยมของชวา เป็นสิ่งที่เสริมความแข็งแกร่งให้กับความคิดทางการเมืองของพรรคนี้ แม้กระทั่งพรรคพีเคไอที่เป็นคอมมิวนิสต์ ก็ยังเบนเข้าหาความคิดความเชื่อเรื่องยุคแห่งความมั่งมีศรีสุขที่ศาสดาองค์ใหม่จะนำมาให้ เมื่อพรรคแพร่ขยายอิทธิพลเข้าไปในชีวิตในชนบทของชวา ฐานะของอิสลามเป็นปัญหาสำคัญในการดำเนินงานเพื่อไปสู่การประกาศเอกราช ซึ่งส่งผลให้มีการประนีประนอมระหว่างกันอย่างคลุมเครือ ที่เรียกกันว่า กฎบัตรจาการ์ตา มุสลิมบางคนคิดว่า ร่างกฎบัตรนี้เป็นความเบื้องต้นซึ่งจะนำไปสู่รัฐธรรมนูญโดยในรัฐธรรมนูญนี้จะมีการประกาศอย่างเป็นทางการว่า ผู้ที่เป็นมุสลิม มีพันธะโดยกฎหมายที่จะต้องยึดถือและปฏิบัติตามกฎของศาสนาอิสลาม ผู้ที่คิดว่าศาสนาไม่ควรเกี่ยวข้องกับการเมือง ได้ขัดขวางมิให้ยอมรับการประนี ประนอม ดังกล่าว โดยโต้แย้งว่า ข้อประนีประนอมนี้จะก่อให้เกิดอันตรายแก่การปฏิวัติ ทว่า การรับรองกฎบัตรดังกล่าว ยังคงเป็นเป้าหมายประการหนึ่งของนักการเมืองที่นับถือศาสนาอิสลามมาจนกระทั่งทศวรรษ 1970[18]

---

[18] การอภิปรายประเด็นที่สำคัญ เกี่ยวกับมุมมองของอิสลาม นำเสนออยู่ใน van Dijk, 45-58, และ B.J. Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia,* The Hague, 1982, 17-39.

ความตึงเครียดในสังคมในเวลาต่อ ๆ มา มักเกิดขึ้นเมื่อมีความแตกแยกกันทางวัฒนธรรมและทางศาสนา การแยกทางห่างจากกันออกไปทุกขณะ ระหว่างการยึดถือหลักมุสลิมดั้งเดิมอย่างเคร่งครัดตายตัว กับความคิดแนวชวานิยม เป็นหัวข้อหลักของวาทศิลป์เพื่อจูงใจคนของยุคทศวรรษ 1950 และเรื่องนี้ยังคงเป็นประเด็นของความตึงเครียดอย่างเปิดเผยมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1970 ซึ่งเป็นช่วง "ระเบียบใหม่" มีผลบังคับให้ประชาชนต้องเป็นสมาชิกในสังกัดของศาสนาที่ได้รับการยอมรับ ชาวอินโดนีเซียส่วนใหญ่ เชื่อถือศรัทธาต่อองค์พระผู้เป็นเจ้า และรู้สึกถึงมิติทางจิตวิญญาณว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ผลที่ตามมาอย่างหนึ่งก็คือว่า พวกเขามองเห็นอัตลักษณ์ของชาติว่าเป็นสิ่งสัมผัสได้แน่ชัด เป็นเรื่องพลังทางจิต มากกว่าจะเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง ในเมื่อมองกันว่าอัตลักษณ์เป็นเรื่องทางจิตวิญญาณ เพราะฉะนั้น การสร้างชาติขึ้นใหม่ ก็ย่อมมีความหมายเกี่ยวข้องไปถึงการต่อสู้ทางจิตวิญญาณด้วย สำหรับบางพวก เรื่องนี้ยังหมายถึงการเคลื่อนไหวที่นำไปสู่การร่วมกันแสดงความจำนนต่อเจตน์จำนงของพระอัลเลาะห์ สำหรับพวกอื่น ๆ เรื่องนี้หมายถึงความซ้ำซากของการยื้อยุดกันไปมาอย่างไม่รู้จบระหว่างความต้องการต่าง ๆ ซึ่งเชื่อมโยงมนุษย์เราเข้ากับโลกทางวัตถุ กับพลังผลักดันที่จะนำไปสู่การปล่อยวางในทางจิตวิญญาณ ทัศนะดังนี้ซึ่งด้านหนึ่งเป็นของอิสลาม และอีกด้านหนึ่ง เป็นแบบอินเดีย บ่งบอกเป็นนัยให้รู้ว่า ทัศนะทั้งสองแนวนี้ เป็นคู่ต่อสู้แข่งขันที่สำคัญ ซึ่งต่างก็ยืนยันเรื่อยมา ถึงสิทธิในอันที่ตนจะเป็นฝ่ายกำหนดอัตลักษณ์ทางจิตวิญญาณของความเป็นชาติ ให้แก่อินโดนีเซียที่เป็นเอกราช

ในด้านภารกิจของชาติที่จะต้องถือปฏิบัติ ในเรื่องเสรีภาพในการนับถือศาสนานั้น ทั้งกระทรวงศาสนาและพรรคอิสลามทั้งหลาย ต่างตีความเรื่องนี้ตามแนวทางของมุสลิมอย่างชัดแจ้ง ดังที่ฟานนิวเวนฮุจเซ ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ในตอนที่ได้เอกราชนั้น มีคนมุสลิมจำนวนมาก พิจารณาเห็นว่า "ศาสนา" มีความหมายเช่นเดียวกับ "ศาสนาอิสลาม" และตีความเรื่องเสรีภาพทางศาสนาว่าเป็น "เสรีภาพสำหรับอิสลาม"[19] ทั้งนี้เนื่องจากพวกเขาประมาณกันว่า ประชากร 90 เปอร์เซ็นต์ ของประเทศเป็นมุสลิม เมื่อมาถึงขณะนี้แม้กระทั่งมุสลิมที่ยึดมั่นต่อคำสอนอย่างบริสุทธิ์ ก็ยอมรับความจริงว่า ข้อสันนิษฐานดังกล่าว เป็นเรื่องผิวเผิน ทว่าความคิดในข้อที่ว่า ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ก็ยังคงหนักแน่นอยู่ มุสลิมทั้งหลาย ต่างยอมรับเพิ่มขึ้นทีละน้อยและอย่างไม่เต็มใจว่า พวกเขาเป็นแค่องค์ประกอบเพียงเสี้ยวหนึ่งภายในภูมิทัศน์ทางศาสนาซึ่งมีอยู่อย่างหลากหลายและมากมาย ชาวมุสลิมเป็นอันมาก ยังคงมีความรู้สึกเหมือนเช่นที่เคยรู้สึกเมื่ออยู่ภายใต้การปกครองของดัตช์ ว่า เฉพาะการ

---

[19] (ตรงนี้คือที่ที่น่าจะมีตัวเลขเชิงอรรถ แต่ไม่มีในต้นฉบับ – ผู้แปล) C.A.O. van Nieuwenhuijze, ***Aspects of Islam in Post-Colonial Indonesia,*** The Hague-Bandung, 1958.

ปราบปรามทางการเมืองเท่านั้น จึงจะสามารถขัดขวางมิให้มุสลิมได้ลงมือก่อแม่พิมพ์ สำหรับหล่อหลอมชาติซึ่งพวกมุสลิมน่าจะได้มีอิทธิพลเป็นใหญ่อยู่ พรรคอิสลามชั้นนำทั้งหลาย ต่างทึกทักว่า ชาวมุสลิมทั้งปวงจะลงคะแนนเสียงเลือกพวกตนเรื่อยมาจนกระทั่งถึงวาระที่มีการเลือกตั้งในค.ศ.1955 พรรคอิสลามเหล่านี้ตกตะลึงเมื่อได้พบว่า ในการเลือกตั้งดังกล่าว มีประชากรเพียง 42 เปอร์เซ็นต์ เท่านั้น ที่ออกเสียงเลือกพวกเขา และเหตุการณ์นี้ก็มีส่วนเกื้อหนุนให้เกิดความคิดเรื่องการแยกดินแดนของฝ่ายอิสลามและของเกาะที่อยู่นอกออกไป ในตอนปลายทศวรรษ 1950

การเลือกตั้งในปีค.ศ.1955 และ 1957 ยังคงเป็นเครื่องหมายที่บ่งบอกว่าภายในประเทศยังคงมีความยึดมั่นและผูกพันต่อศาสนา มาสจูมี ซึ่งเป็นตัวแทนของอิสลามที่นิยมความเป็นสมัยใหม่ มีฐานที่เข้มแข็งมากที่สุดในบริเวณหมู่เกาะรอบนอก ในชวาตะวันตก และในบริเวณที่เป็นชุมชนเมือง ฝ่ายประเพณีนิยมคือ พรรคมุสลิม นาห์ดาตุล อูลามา ฝ่ายนักชาตินิยมคือ พีเอ็นไอ และฝ่ายคอมมิวนิสต์คือ พีเคไอ ทั้งสามฝ่ายต่างมีฐานที่มั่นคงของตนอยู่ในบริเวณที่เป็นใจกลางของชวา ภายหลังการเลือกตั้งทั้งมุสลิมและคริสเตียนต่างกลัวอิทธิพลของพีเคไอ ซึ่งกำลังเติบใหญ่ขึ้นทุกที และไม่พอใจกับนโยบายทางด้านเศรษฐกิจ ที่มีทิศทางมุ่งไปที่ชวา ขบวนการดารุล อิสลาม ยังคงดำเนินงานอย่างต่อเนื่องในอาเจะห์ ชวาตะวันตก และอย่างเป็นพัก ๆ ในสุลาเวสีตอนใต้ จนตลอดทศวรรษ 1950 การที่มาสจูมีไปมีความข้องเกี่ยวกับการก่อจลาจลของพีอาร์อาร์ไอ ในสุมาตรา และการกบฏเปอร์เมสตาในสุลาเวสีตอนเหนือในค.ศ.1958 ถูกนำมาใช้เป็นเหตุผลเพื่อที่จะผลักดันอิสลามฝ่ายสมัยใหม่นิยม ให้หลุดออกไปอยู่ที่ชายขอบของการเมือง การปราบปรามการจลาจลของดารุล อิสลาม พีอาร์อาร์ไอและเปอร์เมสตา และการโอนธุรกิจเป็นของชาตินั้น เหตุการณ์เหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 1950 ทั้งหมด และเป็นเหตุการณ์ที่ชักนำให้ทหารเข้ามาร่วมอยู่ในการปกครองฝ่ายพลเรือน พร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงให้รัฐบาลกลายไปเป็นพาหะวิถีอันดับหนึ่งชิ้นใหม่ไปสู่การรวมชาติ และทำให้ศาสนาอิสลาม เป็นเรื่องของการเมืองน้อยลงไป

ประชาธิปไตยนำวิถี ซึ่งซูการ์โนได้คิดประดิษฐ์ขึ้นมา เป็นแนวคิดที่วางกรอบให้แก่การเมืองตั้งแต่ปีค.ศ.1959 ถึงค.ศ.1965 พร้อมกันนั้นซูการ์โนยังได้ฟื้นฟูความคิดความเชื่อและแบบอย่างของวัฒนธรรม*กราตอน*ขึ้นมาใหม่อย่างแยบคาย[20] สำนึกในความเป็นอิสลามที่บริสุทธิ์ไร้ความเชื่ออื่นมาปะปนของศาสนาอิสลาม และความคิดแนวพหุภาคีนิยมตามแบบประชาธิปไตยตะวันตก ถูกกันออกไปเพื่อเปิดทางให้แก่ความคิดซึ่งผสมผสานขึ้นจากหลายศาสนาและจากหลายความเชื่อเข้าด้วยกัน และแก่การเมืองในแบบที่ทุกฝ่ายต่างร่วมให้การสนับสนุนอย่างมีสมานฉันท์ ความรู้สึกถึงอำนาจวิเศษ เป็นพื้นฐานรองรับความเพียรพยายามของซูการ์โนที่จะระดมพละกำลัง เพื่อสร้างความรุ่งโรจน์ให้เป็นที่ขจรขจาย

---

[20] B.R.O'G. Anderson,"The Idea of Power in Javanese Culture" in Claire Holt et al., eds, ***Culture and Politics in Indonesia,*** Ithaca, 1972, and C. Geertz, ***Islam Observed,*** Chicago, 1972.

แก่นครหลวง สร้างความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ในการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยนิวกินีของดัตช์ และเพื่อเผชิญหน้ากับมาเลเซียซึ่งเป็น “นักล่าอาณานิคมแผนใหม่” ซูการ์โนท้าวความถึงความรุ่งโรจน์ที่มีมาแต่ครั้งโบราณของมัชปาหิต ว่าเป็นจุดสุดยอดของอดีต และเป็นแบบอย่างให้แก่ปัจจุบัน ภาพลักษณ์แนวประชานิยมของซูการ์โน เชื่อมโยงไปถึงเกษตรกรครั้งบุรพกาลหรือ*มาร์ฮาเอน* ถึงหลักการแห่งความร่วมมือร่วมใจกัน หรือ*โกตอง-โรยอง* รวมทั้งความมีสมานฉันท์ หรือ*มูเซียวาราห์-มูฟากัต* แนวคิดทั้งสามนี้ถูกยกขึ้นมาเป็นอุดมการณ์แห่งชาติ นาซาคอม (Nasakom—คำที่นำมาจากพยางค์แรกของคำที่หมายถึง “ลัทธิชาตินิยม-ศาสนา-ระบอบคอมมิวนิสต์มารวมกัน) และได้รับการประกาศให้เป็นอุดมการณ์ผสาน ซึ่งอยู่เหนืออุดมการณ์อื่น ๆ ซูการ์โน ยังแสดงตนว่าเป็นกระบอกเสียงของประชาชน ซึ่งมีความหมายว่า เขาคิดฝันเอาว่า จิตสำนึกโดยส่วนตัวของเขา ผูกพันอยู่กับส่วนรวมและตัวเขาคือกลไกหลักที่สำคัญในการทำหน้าที่เป็นตัวแทนของส่วนรวม การหยิบยกเจตนารมณ์สมัยปี ค.ศ.1945 ขึ้นมาอ้างได้อย่างมีพรสวรรค์ของซูการ์โน มีมาพร้อมกับการต่อต้าน ภาวะเงินเฟ้อ และเรื่องร้าย ๆ ที่แก้ไม่ตก ดังนั้น เมื่อมองย้อนกลับไป แม้ชาวชวาซึ่งปกติแล้วมีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ก็ยังรู้สึกว่า มีความขาดตกบกพร่องในทางปฏิบัติอยู่

ความตึงเครียดในสังคม นำไปสู่การก่อรัฐประหารและการรัฐประหารซ้อนในค.ศ.1965 กฎหมายปฏิรูปที่ดินฉบับปีค.ศ.1959 ไม่เคยนำมาใช้ปฏิบัติ เป็นเหตุให้บรรดาเจ้าหน้าที่พรรคคอมมิวนิสต์ ยุยงให้เข้ายึดเอาโดยพลการ การกระทำเช่นนี้เป็นการยั่วยุให้เกิดการต้านทานอย่างทรงพลังจากพวกมุสลิม แน่นอนว่า พรรคคอมมิวนิสต์ภายหลังการจัดระบบใหม่ของไอดิต ยังคงเป็นสื่อสำหรับการแสดงออกในความเป็น*อาบานกาน*[*] ซึ่งเห็นว่าความเข้มแข็งในด้านจำนวน เป็นหลักสำคัญในการต่อต้านอิสลาม ในชนบท ซูฮาร์โต้กระชับอำนาจการควบคุมได้มั่นคงขึ้น โดยการวางอุบายให้ ซูการ์โน มอบอำนาจให้แก่เขาที่จะสถาปนาความเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นมาใหม่ในวันที่ 11 มีนาคม ค.ศ.1966 ทั้งนี้โดยผ่านจดหมายที่เป็นที่รู้จักกันด้วยชื่อย่อ ว่า “ซูเปอร์ซีมาร์” หากซูการ์โนเป็นผู้มุ่งหมายที่จะข้ามเรื่องอุดมการณ์ไปโดยใช้วิธีสังเคราะห์ความคิดต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ซูฮาร์โต้จะออกไปอีกแบบหนึ่งคือ เขาวางเป้าหมายที่จะกำจัดอุดมการณ์ออกไปจากการเมืองเสียให้หมด และหาก “ภาวะที่น่าตื่นเต้นเร้าใจเหมือนการละคร” จะทำให้ราชสำนักแบบที่ได้รับวัฒนธรรมจากอินเดียกลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาใหม่ แต่ “ระเบียบใหม่” ของเขาสามารถแสดงการปรากฏตัวของภาวะหมู่บ้านให้เห็นได้เช่นกัน ซูฮาร์โต้เป็นผู้ที่ยึดมั่นต่อศาสนามุสลิม ทว่าตามถ้อยคำสำนวนแนวชวานิยมนั้น เรียกว่าเป็นแบบ “บิดาอุปถัมภ์” นอกจากนี้แล้วที่ปรึกษารุ่นแรก ๆ ของเขาหลายคน ก็เคยเข้าร่วมในลัทธิบูชาภูติผีผู้พิทักษ์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีชื่อเสียงโด่งดัง นิกายนี้เน้นการจาริกแสวงบุญไปยังจุดพลังที่เดียง และซรานดิล ซึ่งทั้งสองแห่งเชื่อมโยงอยู่กับซีมาร์ ซึ่งมีฐานะที่เป็นผู้ปกป้องคุ้มครอง หรือเป็น*ดานหยาง* ของชวา และเป็นหนทางเพื่อ

---

[*] ชาวชวาที่แสดงความเป็นชาวชวาเหนือสิ่งอื่นใดและเป็นมุสลิมแต่เพียงในนาม.

ไปสู่อำนาจ ความคิดความเชื่อตามหลักวัฒนธรรมแนวชวานิยมนี้ กลับมีสภาวะตรงกันข้ามจากที่ควรจะเป็นเพราะการปกป้องวัฒนธรรมของพวกเขากลับทำให้ชวานิยมกลายเป็นเรื่องที่คลุมเครือไป กล่าวคือ มิได้แสดงออกได้อย่างชัดแจ้งเท่ากับแนวทางการสังเคราะห์หลากหลายความเชื่อเข้าด้วยกันตามแบบอย่างของอินเดีย หรือเท่ากับศาสนาที่มีมาแต่ดั้งเดิมทั้งหลาย และสถานภาพอย่างเป็นทางการของความเชื่อในเรื่องที่เกี่ยวกับพลังเร้นลับก็ยังไม่แน่นอน

ดังจะเห็นว่า ความคิดความเชื่อทางด้านจิตวิญญาณ ที่เป็นพื้นฐานให้แก่รัฐบาลทั้งในชุดที่มีซูการ์โนและที่มีซูฮาร์โต้เป็นผู้นำ ต่างได้รับอิทธิพลทางความคิดจากลัทธิชวานิยม และภายในแนวทางชวานิยมนี้ มีสำนึกและการใช้เหตุผลตามแบบอิสลามอยู่ โดยใช้องค์รวมของศาสนาและความเชื่อต่าง ๆ ที่สังเคราะห์เข้าด้วยกันเป็นกรอบ มีการเน้นอย่างตั้งใจที่ “หลักการครอบครัว” ที่ใช้กับการดำเนินกิจการบรรษัทเป็นแบบฉบับ หลักการนี้ใช้เป็นหลักเหตุผลให้แก่การเมืองของรัฐซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การพยายามสร้างความพอใจให้แก่ทุกฝ่าย ปรัชญาดังกล่าว ได้รับการประกาศออกมาอย่างชัดแจ้งใน “เทวันโทโร” หรือปรัชญาการศึกษาแนวชาตินิยม ในทศวรรษ 1920 และยังคงมีผลทางปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน ขบวนการทามาน ซิสวา ของ “เทวันโทโร” เมื่อสมัยก่อนสงคราม ให้แรงกระตุ้นแก่ระบบการศึกษาของชาติ ทว่าในปัจจุบัน มีความสำคัญมากยิ่งกว่าสมัยนั้นมาก เพราะมีความเกี่ยวพันไปถึงปรัชญาทางการเมืองของชาติ ขบวนการดังกล่าว เน้นองค์รวมของอัตลักษณ์ร่วมกันในแบบบรรษัทที่มาจากหน่วยสังคมฝ่ายต่าง ๆ และการเมืองแบบการมีสมานฉันท์ร่วมกัน ถูกนำมาโยงเข้ากับการยึดมั่นในภารกิจ ที่จะต้องพัฒนาบุคคลทั้งหมดของตัวบุคคลนั้น ให้เกิดความสมดุล ด้วยการใช้ทั้งความคิด ความรู้สึกและเจตนารมณ์ โดยผ่านความรับรู้ในผัสสะทุกอย่าง ปรัชญา “ทามาน ซิสวา” ถูกนำไปเชื่อมโยงเข้ากับทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพลังเร้นลับ ตามวิธีการของสุริโยมาตาราม ผู้มีพลังเร้นลับที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากที่สุดคนหนึ่งของยอกยาการ์ตา ในสมัยก่อนสงคราม แนวทางนี้ยังสอดคล้องไปกับคำสอนของสมาคมเทวฌาน* (Theosophical Society) และคำสอนของมาเรีย มอนเตสซอรี[21]

ปรัชญานี้มาบรรจบเข้ากับสิ่งที่ต่อมา ได้กลายเป็นปรัชญาที่ทรงอิทธิพลของชาติ ในรัฐธรรมนูญฉบับปีค.ศ.1945 ในรูปหลักปัญจศีล (หลักการห้าประการที่เป็นพื้นฐานของปรัชญาของรัฐดังที่ ซูการ์โนได้ประกาศให้เป็นที่รับรู้) ปรัชญานี้ยังมีอยู่ในประชาธิปไตยนำวิถี ในตอนปลายทศวรรษ 1950 และที่มีความสำคัญไม่น้อย คือยังปรากฏอยู่ในองค์กรพรรคโกลคาร์ ซึ่งมีซูฮาร์โต้เป็นผู้นำ ระเบียบใหม่ของทศวรรษ 1980 กำหนดให้เน้นเป็นพิเศษที่หลักปัญจศีลและการย้ำอย่างตรงจุดในปรัชญาดังกล่าว ในค.ศ.1981 ซูฮาร์โต้ผสมผสานการวิพากษ์ตัวเขาเองเข้ากับการวิจารณ์หลักการปัญจ

---

* เทวฌาน (Theosophy) หมายถึงการเข้าถึงความรู้ (การรู้แจ้ง) ได้ด้วยการติดต่อกับพระเจ้า/เทพ โดยตรงโดยผ่านการทำฌาณสมาธิ

[21] D. Reeve, ***Golkar of Indonesia,*** Singapore, 1985, 355-6.

ศีล และในค.ศ.1983 เอ็มพีอาร์ (รัฐสภา) ประกาศแยกศาสนาและการเมืองออกจากกันอย่างเป็นทางการ พร้อมกันนั้น ก็บ่อนทำลายพรรคอิสลามทั้งหลายอยู่ในที ด้วยการออกกฎหมายกำหนดให้องค์กรทางการเมืองทุกองค์กร รับหลักการปัญจศีลเป็นหลักพื้นฐานของตน กฎหมายนี้ ถูกขยายไปบังคับองค์กรทางสังคมทุกองค์กรด้วย พร้อมกับนำไปโยงกับหลักเหตุผลอย่างจงใจอยู่เรื่อยมาว่าประชาธิปไตย จะต้องได้รับการปรับแต่งให้เข้ากับ "จิตวิญญาณของอินโดนีเซีย" แม้ว่าสภาวการณ์แวดล้อมในการเลือกตั้งในทศวรรษ 1970 จะไม่อำนวย แต่พรรคอิสลามทั้งหลายก็ได้คะแนนเสียงมาประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ ทำให้อิสลามเป็นพลังฝ่ายค้านที่ชัดแจ้งที่สุดของระเบียบใหม่ อย่างไรก็ดี การประเมินอิสลามในการเมือง อินโดนีเซียในระยะเมื่อไม่นานมานี้ชี้ว่า มุสลิมกลายเป็นเสียงส่วนใหญ่ข้างมากในด้านจำนวน แต่ด้าน "ความคิดจัดว่าเป็นชนกลุ่มน้อย" และชี้ว่า ศาสนาอิสลามนี้ เป็นประหนึ่ง "บุคคลภายนอก"[22]

ระเบียบของรัฐกับศาสนาที่เป็นสถาบัน

การเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของบรรดารัฐที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นใหม่ เป็นเหตุให้รัฐควบคุมสถาบันทางศาสนาในแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากยิ่งขึ้น อำนาจรัฐเช่นเดียวกับที่ใช้สะกัดกั้นการลักลอบค้าของเถื่อนหรือการเก็บภาษี ถูกนำมาใช้ในการวางระเบียบการปกครองที่ลดหลั่นไปตามลำดับภายในวงการศาสนา ซึ่งปรากฏชัดมากขึ้นเรื่อย ๆ ในระดับชาติ แนวโน้มนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการจัดระเบียบชีวิตของสังคมกันใหม่ ซึ่งดำเนินการกันอยู่ทั่วไป นอกจากนี้ ยังเนื่องมาจากความสนใจเป็นพิเศษ ในอันที่จะกะเกณฑ์สถาบันทางศาสนา มาใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ทางด้านการเมือง วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ในขณะเดียวกัน แนวโน้มนี้ยังนำมาโยงเข้ากับทัศนะซึ่งรัฐบาลของประเทศทั้งหลายเหล่านี้ ต่างมีอยู่ร่วมกัน -- แม้ในกรณีที่รัฐบาลแสดงออกอย่างเด่นชัดว่ามิได้ใช้ศาสนาเป็นหลักในการบริหาร นั่นคือทัศนะที่ว่า ขอบเขตของอำนาจหน้าที่ในการปกครองของรัฐ ครอบคลุมไปถึง สวัสดิภาพทางจิตวิญญาณของประชากรของตนด้วย ปรัชญาทางการเมืองแนวประเพณีนิยมที่ปรับปรุงขึ้นใหม่มากมาย ต่างมีเป้าประสงค์ในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนารวมอยู่ด้วย ดังนั้น โดยปกติแล้ว รัฐที่ก่อตั้งขึ้นในช่วงหลังสงคราม ล้วนรับรองการให้รัฐบาลเข้าแทรกแซงในวงการศาสนาได้ทั้งสิ้น

---

[22] W.F. Wertheim, "Moslems in Indonesia: Majority with a Minority Mentality," Townsville: James Cook University, Southeast Asian Studies Committee, 1980, and R. McVey, "Faith as the Outsider: Islam in Indonesian Politics," in J. Piscatori, ed., ***Islam in the Political Process,*** Cambridge, UK, 1983.

ภายในประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท การแพร่กระจายการศึกษาแบบสมัยใหม่ ไม่ว่าเพื่อจัดระเบียบการศึกษาที่อาศัยพระสงฆ์เป็นหลัก หรือเพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างค่านิยมในชาติ ล้วนสร้างคุณูปการให้แก่การปรับเปลี่ยน ซึ่งรวมแม้กระทั่งการปรับเปลี่ยนความเข้าใจของประชาชนทั่วไปเกี่ยวกับพุทธศาสนา ในบริเวณที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทนี้ มีความก้าวหน้าอย่างเป็นที่น่าสังเกต ในทศวรรษ 1950 ระดับความรู้หนังสือในหมู่ผู้ใหญ่เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล แม้จะมีความจริงในข้อที่ว่า รัฐบาลทั้งหลายต่างเน้นการศึกษาในแบบที่ไม่ยึดศาสนาเป็นหลัก แต่การเรียนการสอนศาสนาในโรงเรียน ยังคงเข้มแข็งอยู่ต่อไป ในขณะเดียวกัน เส้นแบ่งระหว่างการศึกษาทางธรรมเช่นที่มีมาตามจารีตประเพณี กับการศึกษาทางโลกย์ในแบบสมัยใหม่ ในช่วงหลังสงคราม ก็เลือนลางลงไปเช่นเดียวกัน โรงเรียนศาสนาต่างให้ความเอาใจใส่มากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ กับวิชาที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา ในขณะที่การสนับสนุนการศึกษาของรัฐบาล ก็ขยายไปถึงการศึกษาด้านศาสนาด้วย ด้วยเหตุนี้ การศึกษาศาสนาจึงขยายกว้างขวางออกไป แม้กระทั่งภายในระบบการศึกษาภาคปกติ

รัฐธรรมนูญฉบับแรกของพม่า ฉบับปีค.ศ.1947 รับรองพุทธศาสนา เพียงแค่ให้อยู่ใน “ฐานะพิเศษ” เท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยความเกรงใจชนกลุ่มน้อยชาวกะเหรี่ยง คะฉิ่นและฉิ่น และด้วยเจตนาที่จะชักจูงพวกเขาเหล่านี้ให้เข้ามาร่วมอยู่ในสหภาพ เป็นธรรมดาอยู่เองที่ทั้งชาวกะเหรี่ยงที่นับถือศาสนาคริสต์และนับถือภูติผีในที่อื่น ๆ ย่อมไม่ประทับใจ กับหนทางที่พุทธศาสนา จะกลายมาเป็นศาสนาประจำรัฐ เมื่อ อู นุ ขึ้นมาดำรงตำแหน่งในค.ศ.1948 เขามุ่งมั่นกับการส่งเสริมให้มีการฟื้นฟูพุทธศาสนา โดยถือเป็นส่วนหนึ่งของวิสัยทัศน์เพื่อการปฏิวัติแห่งชาติในสายตาของเขา แต่ก็มิได้ถึงขั้นประกาศให้พม่าเป็นรัฐแห่งพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น กฎหมายวินิชายา-หถานา ซึ่งออกมาในปีค.ศ.1949 กฎหมายนี้มุ่งหมายที่จะแยกข้อพิพาทเกี่ยวกับศาสนาออกจากการวินิจฉัยของศาลพลเรือน โดยการตั้งศาลศาสนาในระดับเมืองขึ้นมาทั่วประเทศ ศาลดังกล่าว มีขึ้นในค.ศ.1954 เพื่อให้ครอบคลุมนิกายต่าง ๆ ภายในพุทธศาสนาของพม่า ที่เบี่ยงเบนออกไปและทวีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น กฎหมายนี้ยังเพื่อรับมือกับความแตกแยกในเรื่องนิกายซึ่งเป็นเรื่องที่โดดเด่น และบรรดาเจ้าอาวาส ต่างก็มีอำนาจอยู่ในวัด (*กยอง*) ของตน มากยิ่งกว่าเจ้าอาวาสในประเทศอื่น ๆ

กระทรวงกิจการศาสนา ได้รับการสถาปนาขึ้นในค.ศ.1950 ในส่วนหนึ่ง เพื่อฟื้นฟูสภาวะโครงสร้างของศาสนา ซึ่งแตกแยกเป็นฝักฝ่ายต่าง ๆ ให้คืนสู่ความเป็นปึกแผ่นและกลมเกลียวกัน ในระหว่างนั้น กระทรวงศึกษาธิการก็เข้าดำเนินการอย่างแข็งขัน ในเรื่องการจัดวางระเบียบ และส่งเสริมการสอบไล่ของสงฆ์และการตรวจสอบมาตรฐานต่าง ๆ ภายในมหาวิทยาลัยสงฆ์ซึ่งมีขนาดใหญ่ยิ่งกว่าวัด นับตั้งแต่ปีค.ศ.1947 เป็นต้นมา มีการอภิปรายที่จะให้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยบาลีขึ้น การเคลื่อนไหวเหล่านี้ ในทางหนึ่ง มุ่งหมายที่จะสร้างดุลให้แก่การที่ศาสนาขาดการสนับสนุนจากกษัตริย์มาเป็น

เวลานาน ในอีกทางหนึ่ง การเคลื่อนไหวนี้ช่วยให้รัฐบาลเข้าแทรกแซงกิจการของคณะสงฆ์ได้อย่างหนักแน่นและจริงจังยิ่งขึ้น การแทรกแซงนี้ ดำเนินควบคู่ไปกับการโต้เถียงเป็นระยะ ๆ จนตลอดทศวรรษ 1950 เกี่ยวกับการขึ้นทะเบียนพระภิกษุสงฆ์และการจัดประชุมรัฐสภาสงฆ์ การแทรกแซงของรัฐบาลมีผลในเชิงกระตุ้นให้พุทธศาสนิกชนบางกลุ่ม เป็นต้นว่า สมาคมต่อต้านฮลัตดอว์ ตั้งข้อเรียกร้องให้ยุบกระทรวงกิจการศาสนาในค.ศ.1959 การขึ้นทะเบียนพระภิกษุสงฆ์เป็นปัญหาละเอียดอ่อนมาก ส่วนหนึ่ง เพราะมีหลายกรณี ที่นักปฏิวัติทั้งหลาย ดำเนินการผ่านทางคณะสงฆ์ ซึ่งหากว่าไม่อาศัยพระสงฆ์ นักปฏิวัติก็คงจะไม่มีความคล่องตัวในการปฏิบัติงานได้มากเท่านี้[23]

การเข้าแทรกแซงพัฒนาการของพุทธศาสนา ครั้งสำคัญครั้งหนึ่ง คือการก่อตั้ง สถาบันเพื่อการศึกษาพุทธศาสนาขั้นสูง โดยผ่านการร่วมมือกับมูลนิธิฟอร์ดของอเมริกันในค.ศ.1954 เหตุการณ์นี้มีนัยหมายถึงการผสมผสานสิ่งที่เกี่ยวข้อง และไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาเข้าด้วยกัน แต่ก็เข้ากันได้ไม่ดีนักกับขนบประเพณีของพม่า พม่าแต่ดั้งเดิมก็มิได้เห็นสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่แยกออกจากกัน การเน้นที่การเรียนภาษาอังกฤษ และการเผยแพร่พุทธศาสนา ทั้งภายในประเทศและในนานาประเทศ ดำเนินควบคู่ไปกับสิ่งที่ได้กลายเป็นการปรับหลักสูตรเป็นไปตามแบบฉบับของพม่าและการเปลี่ยนไปใช้บุคลากรพม่า[24] การฝึกอบรมแบบใหม่ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลและจากต่างชาติ ถูกนำมาโยงเข้ากับบริการทางด้านสังคม การส่งเสริมพุทธศาสนา ถูกนำมาเกี่ยวพันโดยตรงในทันที กับการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นภายในของรัฐ และแก่การสร้างภาพลักษณ์ของรัฐในนานาประเทศ เมื่อถึงค.ศ.1962 พม่ามีโรงเรียนวัดที่มีพระภิกษุที่ได้รับการฝึกอบรมในระดับสูงจำนวนมากพอที่จะขึ้นทะเบียนให้อยู่ในฐานะวิทยาลัยได้ถึงแปดสิบสี่แห่ง รัฐบาลของนายพลเน วินมิได้ให้การส่งเสริมโรงเรียน*กยอง* (วัด) ถึงกระนั้น โรงเรียนเหล่านี้ ก็ยังคงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งของระบบการศึกษาของพม่า แม้ว่าจำนวนผู้ที่เข้าเรียนในโรงเรียนวัด ซึ่งเคยมีอยู่ถึง 70 เปอร์เซ็นต์ในค.ศ.1952 นั้น จะมีจำนวนลดลงไปเป็นอันมากแล้ว[25]

ในประเทศไทยในค.ศ.1967 ครึ่งหนึ่งของโรงเรียนประถมศึกษาทั้งหมด ยังคงเป็นโรงเรียนวัด โดยมีพระภิกษุสงฆ์ เป็นครูผู้สอน ระเบียบการสอบของพระสงฆ์ ซึ่งมีผลบังคับใช้เมื่อปีค.ศ.1910 ยังคงมีผลบังคับอยู่ในปัจจุบัน ในปัจจุบันไทยมีโรงเรียนนักธรรมอยู่ 6634 แห่งและโรงเรียนบาลี 615 แห่ง สถาบันวัดสองแห่งในกรุงเทพฯ คือมหามกุฏราชวิทยาลัยและ มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ได้กลายเป็นหลักพื้นฐานให้แก่มหาวิทยาลัยแบบสมัยใหม่ ในค.ศ.1945 และ 1947 ซึ่งนับตั้งแต่จุดนั้นมา

---

[23] Mendelson, 240-62, 341-5.

[24] Ibid., 299-306.

[25] F. von der Mehden, ***Religion and Modernization in Southeast Asia,*** Syracuse, 1986, 136.

ก็ให้การศึกษาที่ทันสมัยสาขาต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ควบคู่ไปกับการศึกษาพุทธศาสนาในภาษาบาลี[26] สถาบันการศึกษาทั้งหมดนี้ ทำหน้าที่มิใช่เพียงเชื่อมโยงรัฐสมัยใหม่ เข้ากับสถาบันทางศาสนาเท่านั้น หากยังรวมถึงการแนะนำให้ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนา ได้รู้จักกับแบบอย่างการเรียนอย่างฆราวาสหรือการเรียนที่ไม่ยึดศาสนาเป็นหลักด้วย ตามตัวเลขสถิติระบุว่า นับจากปีค.ศ.1968 ซึ่งขณะนั้นประชากรไทยทั้งหมดมีจำนวนในราว 34 ล้านคนนั้น มีวัดอยู่ประมาณ 25,000 แห่ง และพระภิกษุสงฆ์ 185,000 รูป หนึ่งในสามของจำนวนพระภิกษุทั้งหมดนี้ อาจเป็นได้ว่า บวชเป็นพระเพียง "ชั่วคราว" สถาบันต่าง ๆ ในพุทธศาสนา ซึ่งมีระดับชั้นลดหลั่นกันไปจนถึง "วัดมหาวิทยาลัย" ชั้นสูงในเมืองหลวง สอดคล้องกับการมีระดับชั้นทางด้านสังคม-การเมืองอยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ ในสภาวะแวดล้อมเช่นนี้ เช่นเดียวกับในยุคก่อน ๆ คือ การเป็นพระสงฆ์ เป็นช่องทางที่ดี แก่การเลื่อนฐานะ และการไต่ขึ้นสู่สถานภาพที่สูงส่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งค่อนข้างยากจนกว่าที่อื่น ๆ[27]

รัฐบาลไทยวางท่าทีหนักแน่นที่สุดเสมอมา ในเรื่องการอุปถัมภ์พุทธศาสนา และรัฐบาลก็ไม่เคยรั้งรอที่จะสนับสนุน และพยายามหาทางใช้พระสงฆ์ที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นเป็นเครื่องมือ ทัศนะของรัฐบาล สะท้อนให้เห็นในจุลสารฉบับหนึ่งที่ออกมาในค.ศ.1963 ซึ่งระบุว่า "ความสลับซับซ้อนของการดำรงชีวิตอยู่ในโลกสมัยใหม่…ก่อให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดและมีความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างรัฐและพระสงฆ์ รัฐและพระสงฆ์ต้องร่วมกันดำเนินงานอย่างประสานกลมกลืนกัน เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีทางเศรษฐกิจและทางจิตใจของประชาชน"[28] พระราชบัญญัติสงฆ์ฉบับปีค.ศ.1963 ซึ่งเป็นกฎหมายที่ร่างขึ้นในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ทำให้มีการแทรกแซงอย่างทรงพลังเข้าไปในชีวิตของหมู่สงฆ์ สิ่งที่ดูผิดจากที่ควรจะเป็นน่าจะได้แก่พระราชบัญญัติฉบับก่อน ๆ คือฉบับปีค.ศ.1902 และค.ศ.1941 นั้น มีลักษณะสำคัญ ๆ ที่มีความเป็นประชาธิปไตยอย่างมาก แต่พระราชบัญญัติฉบับปีค.ศ.1963 กลับรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเพื่อกำจัดความยุ่งยากภายในหมู่สงฆ์อันอาจเกิดจากการแข่งขันกันระหว่างนิกายธรรมยุติกับมหานิกาย ธรรมยุติที่ปรับปรุงให้เป็นสมัยใหม่นั้น มีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น และดังนั้น จึงแสดงลักษณะเฉพาะของกลุ่มได้ค่อนข้างชัดเจนกว่า ในขณะที่มหานิกายภายในคณะสงฆ์ มีลักษณะค่อนไปทางกระจายกันออกไป การปรับโครงสร้างใหม่นี้ สะท้อนความคิดของจอมพลสฤษดิ์ที่ยอมรับว่า พุทธศาสนาและสถาบันกษัตริย์ ยังคงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งยวด ต่อการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายของการสร้างความทันสมัย การปรับนโยบายของรัฐแต่ละครั้ง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ มีขึ้นเพื่อให้รับกับการปฏิรูปเพื่อ

---

[26] R. Lester, ***Theravada Buddhism in Southeast Asia,*** Ann Arbor, 1973, 97.

[27] S.J. Tambiah, "Sangha and Polity in Modern Thailand," in Bardwell Smith, ed., ***Religion and the Legitimation of Power in Thailand, Laos, and Burma,*** Chambersburg, 1978, 123-4.

[28] อ้างใน Lester, 104.

ความทันสมัย การปรับปรุงคณะสงฆ์ครั้งแรก เชื่อมโยงกับการปฏิรูปของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ครั้งต่อมาเป็นการปรับปรุงให้เชื่อมโยงกับการปฏิวัติปีค.ศ.1932 และในท้ายที่สุด เป็นการปรับปรุงให้เชื่อมโยงกับการรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ในค.ศ.1957 [29] การเสริมสร้างความผูกพันระหว่างศาสนากับรัฐ ให้แข็งแกร่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง พร้อมไปกับการกระชับความสัมพันธ์ที่ลดหลั่นกันตามลำดับชั้น ให้เหนียวแน่นยิ่งขึ้นโดยผ่านทางกระทรวงธรรมการ* ส่งผลให้บารมีและความเป็นอิสระของวัดในท้องถิ่น ลดน้อยลง

ผลงานการศึกษาหมู่บ้านของประเทศนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท ล้วนยอมรับว่า ตลอดช่วงระยะเวลานับตั้งแต่สงครามเป็นต้นมา พระภิกษุสงฆ์มีบทบาทที่เป็นกุญแจสำคัญอย่างต่อเนื่อง ในฐานะที่ปรึกษาและผู้ให้คำแนะนำ รวมทั้งมีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีทางศาสนาต่าง ๆ เมื่อถึงขณะนี้ ฐานะความเป็นศูนย์กลางที่พระสงฆ์เคยมีมาตามประเพณีในด้านนี้ ถูกถ่วงดุลด้วยการฝึกอบรมในเรื่องการพัฒนาชุมชน ในกัมพูชา กษัตริย์สีหนุทรงถือว่า “พระภิกษุ 70,000 รูปของเรา เป็น “เจ้าพนักงาน” ที่กำกับประชาชนของเราให้ทำงาน เฉกเช่นนายทหารกำกับเหล่าทหารเข้าสู่การสู้รบ”[30] ตอนปลายทศวรรษ 1960 มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยในกรุงเทพฯ ให้การสนับสนุนการฝึกอบรมพระภิกษุสงฆ์เพื่อการพัฒนาชุมชน การฝึกดังกล่าว มีขึ้นตามศูนย์กลาง ซึ่งกระจายอยู่ทั่วประเทศ เป็นที่คาดหมายกันว่า พระภิกษุสงฆ์ที่เข้ารับการฝึกอบรม จะกลับไปยังหมู่บ้านของตน และประยุกต์ใช้ทักษะและมุมมองทั้งหลายที่ได้รับมา ในลักษณาการใด ๆ ก็ได้ ตามแต่จะสามารถทำได้ ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดนัก ในข้อที่ว่า พระภิกษุมากมาย เช่นเดียวกับเจ้าหน้าที่พรรคในโครงการฝึกอบรมซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยสิ้นเชิงในเวียดนาม คือได้ซึมซับและนำบทเรียนต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้มา มาประยุกต์ ใช้ให้เกิดประโยชน์

ในลาว โรงเรียนประมาณ 25 เปอร์เซ็นต์ เป็นโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ในค.ศ.1962 ลาวมีโรงเรียนบาลีอยู่เก้าสิบห้าแห่ง เมื่อล่วงมาถึงตอนที่ปะเทดลาวมีชัยชนะในค.ศ.1975 นั้น มีโรงเรียนมัธยมที่สอนด้วยภาษาถิ่นอยู่เพียงไม่กี่แห่ง ฝรั่งเศสมิได้ตัดสัมพันธ์ระหว่างราชตระกูลกับคณะสงฆ์ในลาวหรือกัมพูชา และความสัมพันธ์นี้ยังคงค่อนข้างมั่นคงมาจนกระทั่งเกิดการปฏิวัติสังคมนิยมในตอนกลางทศวรรษ 1970 ในกัมพูชาเช่นเดียวกับในลาวและไทย คือรัฐและสงฆ์ มีความใกล้ชิดกันมากยิ่งกว่าในพม่ามาก สถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในกัมพูชา ประกอบด้วยโรงเรียนระดับประถม 600 แห่ง มัธยมสองแห่ง และอุดมหนึ่งแห่ง คือมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาเปรียอาห์ สีหนุ

---

[29] Tambiah, ***World Conqueror,*** 252-5.

* คือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน

[30] Lester, 126.

ราชแห่งพนมเปญ[31] แต่เดิมมา เยาวชนชายในเกือบทุกหมู่บ้าน เข้าถึงการศึกษาในโรงเรียนโดยผ่านทางวัด ทว่าเมื่อถึงค.ศ.1967 โรงเรียนล้วนอยู่ระบบของรัฐบาลทั้งหมด ยกเว้นเพียง 10 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น โดยที่จำนวนผู้เข้าเรียนในโรงเรียนรัฐก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว[32]

ตลอดช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 ฝรั่งเศสและอเมริกันมองว่าพระสงฆ์มีศักยภาพในการคานดุลกับระบอบคอมมิวนิสต์ในลาว และความเข้มแข็งของหมู่สงฆ์ในลาว ก็ถูกบ่อนทำลายลงด้วยเหตุนี้ คณะสงฆ์มีความแตกแยกอย่างลึกซึ้งมากเป็นพิเศษ ระหว่างนิกายธรรมยุติกับมหานิกาย อันเป็นความตึงเครียดที่ปรับตัวเองไปสู่การแบ่งพรรคแบ่งพวก ขณะเดียวกัน พระสงฆ์ก็ยึดมั่นอย่างแรงกล้าที่จะมองตนเองว่าเป็นเครื่องมือหลักที่สำคัญของวัฒนธรรมลาว อันเป็นภารกิจที่ตีความได้อย่างง่ายดายว่า สวนทางกับแนวคิดที่มุ่งแยกศาสนาจากเรื่องกิจการบ้านเมืองตามแบบฉบับของอเมริกัน เมื่อถึงต้นทศวรรษ 1970 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปะเทดลาวมีพลังเข้มแข็งขึ้น เพราะความรู้สึกต่อต้านอเมริกันซึ่งเพิ่มพูนขึ้นเป็นลำดับ การสร้างจิตสำนึกและบทบาททางการเมืองในหมู่สงฆ์ ได้บ่อนทำลายบทบาทของสงฆ์ภายในสังคมลาว เป็นเรื่องอาจจะดูแย้งกันอยู่ที่สำนึกและบทบาทการเมืองในหมู่สงฆ์ดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นด้วยความคิดริเริ่มของคณะสงฆ์เอง ทั้งนี้เพราะคณะสงฆ์หมายที่จะขยายฐานของตนให้กว้างออกไป ซึ่งกระทำโดยการส่งเสริมให้ฆราวาสเผยแพร่ศาสนาและการปฏิบัติสมาธิ เมื่อมีชัยชนะในค.ศ.1975 ปะเทดลาวก็ได้ดำเนินความเพียรพยายามทุกประการที่จะใช้พระภิกษุสงฆ์ให้เป็นประโยชน์ในการกระจายข่าวสารของตนไปสู่ประชากร ปะเทดลาวได้ประกาศนโยบายเสรีภาพในด้านศาสนา การร่วมมือกันระหว่างปะเทดลาวและคณะสงฆ์ มีพื้นฐานที่แข็งแรงอยู่แล้ว เนื่องจากความคิดเกี่ยวกับระบอบสังคมนิยมแนวพุทธ ได้รับการสถาปนาอย่างมั่นคงดีอยู่แล้ว ในขณะเดียวกัน รัฐบาลใหม่ก็ตั้งต้นให้การศึกษาเสียใหม่แก่พระสงฆ์ จำกัดอภิสิทธิ์ของพระสงฆ์ และหลีกเลี่ยงบทบาทอันเป็นหัวใจสำคัญของพระสงฆ์ในด้านสังคม และบทบาทอันเป็นสัญลักษณ์ไปเสีย กล่าวกันว่า เมื่อถึงค.ศ.1979 จำนวนพระภิกษุได้ลดลงจาก 20,000 เหลือ 1700 รูป และการทำให้พระสงฆ์มาอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของการเมือง ก็ดูเหมือนว่าจะเสร็จสมบูรณ์ลง[33]

ฐานะของมุสลิมภายใต้การบังคับบัญชาของเงื่อนไขทางการเมือง ทำให้อิทธิพลของมุสลิมต่อสถาบันแห่งชาติต่าง ๆ ในอินโดนีเซียถูกจำกัดขอบเขตลง ทว่าในเวทีด้านวัฒนธรรมและศาสนาแล้ว ดุลของอำนาจ จะแตกต่างออกไป ในอาณาบริเวณดังกล่าว ฝ่ายอื่น ๆ ตอบสนองต่ออิสลามมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังจะพิจารณาได้จากการอภิปรายถึงเรื่องศาสนา ซึ่งจะวางกรอบให้อยู่ในลักษณะของอิสลามมากขึ้น

---

[31] Ibid., 96-7.

[32] C. Keyes, ***The Golden Peninsula,*** London, 1977, 293.

[33] M. Stuart-Fox and R. Bucknell, "Politicizatio_n of Buddhist Sangha in Laos," JSEAS, 13, 1(1982)78.

เรื่อย ๆ รัฐยังให้การอนุมัติเห็นชอบกับการให้ความหมายเกี่ยวกับพระเจ้าตามแบบของอิสลาม และกำหนดให้พลเมืองแสดงตัวเป็นผู้นับถือศาสนาตามที่มุสลิมสามารถยอมรับได้ อิสลามมองว่า ตนเองมีความรับผิดชอบในทางปฏิบัติในเรื่องของศาสนา เป็นความรับผิดชอบตามเงื่อนไขที่ไม่มีรัฐตะวันตกที่แบ่งแยกระหว่างกิจการศาสนาและกิจการบ้านเมืองใด ๆ กระทำกัน ในแต่ละเรื่อง ที่เกี่ยวกับศาสนาการอภิปรายและให้เหตุผลตามแบบฉบับของอิสลาม เป็นตัวกำหนดสภาวะแวดล้อมของชีวิตทางด้านจิตวิญญาณของชาวอินโดนีเซีย ซึ่งส่งอิทธิพลไปถึงศาสนาอื่นอย่างทั่วถึงและโดยสมบูรณ์ แม้กระทั่งซูฮาร์โต้ก็ยังระวังตัวเสมอ เมื่ออ้างอิงถึงความนิยมที่เขาเคยมีต่อแนวคิดชวานิยมในสมัยก่อน และชาวมุสลิมก็ยังคงเชื่อมโยงแนวปฏิบัติศาสนกิจที่เกี่ยวข้องกับชวานิยม เข้ากับขนบประเพณีที่ตกค้างมาจากยุคก่อนอิสลามอยู่ต่อไป *ตาเรกัต*นานาชาติยังคงดำเนินงานอย่างแข็งขัน ทว่าในระดับชาติแล้วความสำคัญของ*ตาเรกัต* ตกต่ำลงจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1980 ซึ่งเป็นช่วงที่การฟื้นฟูปรากฏขึ้นอย่างเป็นที่สังเกตเห็นได้ ปัจจุบันนี้ ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับ มักถูกมองกันอยู่บ่อย ๆ ว่าเป็นเรื่องไร้เหตุผลเป็นการคาดคะเนหรือฝันเฟื่อง ซึ่งตรงกันข้ามกับสภาพความเป็นจริงที่เกี่ยวกับการพัฒนาและความทันสมัย และการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับพลังเร้นลับ ก็ต้องคอยปกป้องตนเองให้พ้นจากการล่วงล้ำและเกินเลยอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเผชิญหน้ากับหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาล

แม้มาสจูมีจะไม่ประสบความสำเร็จในการยืนยันว่าชาติอินโดนีเซีย เป็นอิสลามอย่างสมบูรณ์ แต่อิทธิพลของมาสจูมี ในฐานะที่เป็นพรรคมุสลิมที่แผ่ไพศาลให้พรรคมุสลิมอื่น ๆ มาพึ่งพิง ก็มีมากเพียงพอ ที่จะค้ำประกันว่าจะมีการก่อตั้งกระทรวงศาสนาขึ้นมาอย่างรวดเร็ว กระทรวงนี้ ถูกครอบงำจากทางพรรค นาห์ดาตุล อูลามา มาจนกระทั่งถึงค.ศ.1971 ซึ่งเมื่อถึงจุดนี้ระเบียบใหม่ก็เข้าแทนที่พรรคนาห์ดาตุล อูลามา อย่างมีประสิทธิภาพ ในฐานะที่เป็นกำลังฝ่ายที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่เบื้องหลังกระทรวงศาสนา แม้ว่ากระทรวงนี้จะทำหน้าที่รับผิดชอบประชาคมทางศาสนาทั้งปวง แต่งบประมาณภายในกระทรวง ก็ถูกจัดสรรไปตามสถิติสำมะโนประชากร และด้วยเหตุนี้ อิสลามจึงเข้ามีอิทธิพลครอบงำกระทรวงศาสนาอย่างหนักหน่วง กระทรวงศาสนาบริหารเงินสนับสนุนที่ได้จากรัฐบาล โดยในค.ศ.1954 จัดสรรให้แก่*มาดราซาห์* ระดับประถมกว่า 13,000 แห่ง ระดับมัธยม 776 แห่ง และระดับอุดมศึกษา 16 แห่ง เมื่อถึงปีค.ศ.1965 กระทรวงศาสนาจัดสรรเงินให้แก่*มาดราซาห์*และ*เปสันเตรน*รวมทั้งสิ้น 22,000 แห่ง ตัวเลขเหล่านี้ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดทศวรรษ 1970[34] เมื่อเครือข่ายทางการศึกษาของอิสลามมีเงินจากน้ำมันส่งมาให้อย่างเป็นล่ำเป็นสัน และเมื่อเครือข่ายฯ สร้างพื้นฐานให้แก่คลื่นลูกใหม่ เพื่อทำงานส่งเสริมและสร้างความเป็นอิสลามทั่วประเทศแล้ว เครือข่ายทางการศึกษาอิสลามนี้ก็แยกตัวออกมาอยู่ตามลำพังมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ทั้งนี้โดยผ่านสถาบันไอเอไอเอ็น (สถาบันอิสลามของรัฐ) ในระดับอุดมศึกษา กระทรวง

---

[34] Boland, 117.

ศาสนากลายเป็นปราการหลักของอิทธิพลของมุสลิมภายในระบบราชการ และเป็นฝ่ายหนึ่งที่ต่อต้านและเป็นปฏิปักษ์ต่ออิทธิพลแนวชวานิยมของกระทรวงข่าวสาร และกระทรวงศึกษาธิการและวัฒนธรรม

เมื่อพิจารณาความสำคัญของกฎหมายที่มีอยู่ภายในศาสนาอิสลามแล้ว การก่อตั้งกระทรวงศาสนาย่อมมีผล เกี่ยวพันในทางปฏิบัติไปถึงชีวิตทางด้านศาสนาของท้องถิ่นอย่างมหาศาล ศาลอิสลามอยู่ภายใต้อำนาจของกระทรวงศาสนานี้ แทนที่จะเป็นกระทรวงยุติธรรม ในส่วนเรื่องราวที่เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว ที่สำคัญคือการหย่าร้างและการสืบมรดกนั้น ได้มีการวางพื้นฐานทางกฎหมายเพื่อให้เป็นอำนาจหน้าที่ของทางศาสนาขึ้นมา นับจากกลางทศวรรษ 1950 จนกระทั่งถึงปีค.ศ.1974 มีการโต้เถียงกันอย่างรุนแรงและปะทุขึ้นมาเป็นพัก ๆ ในเรื่องกฎหมายการสมรส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่เกี่ยวกับการมีภรรยาหลายคนและการสมรสกับผู้ที่มิได้เป็นมุสลิม ปฏิกิริยาของชาวมุสลิมต่อกฎหมายแพ่งที่รัฐบาลเสนอขึ้นมาใน ค.ศ.1974 กระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้อย่างรุนแรงเสียจนกระทั่งร่างกฎหมายดังกล่าว ต้องถูกถอนออกไป สำหรับชาวมุสลิมแล้ว ความคับข้องใจมักมีศูนย์รวมอยู่ที่การประมวลกฎหมายตามขนบธรรมเนียม (*อาดัต*) ซึ่งดัตช์เข้ารับเป็นภาระดำเนินการ กระทรวงศาสนาทำหน้าที่จัดสรรเงินกองทุน และก่อตั้งสถาบันต่าง ๆ ขึ้นในลักษณะที่จะช่วยเสริมสร้างความมั่นคงเข้มแข็งแก่องค์กรอิสลามทั้งหลาย ในขณะเดียวกัน ทางกระทรวงก็จำกัดขอบเขตศักยภาพของนักเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมชาวมุสลิมอยู่ในที มิให้นักเคลื่อนไหวเหล่านี้ท้าทายหลักพื้นฐานของรัฐ เพราะการก่อตั้งรัฐมีนัยหมายถึงการที่ชาวมุสลิม ให้การอนุมัติและรับรองรัฐ อำนาจการควบคุมกระทรวงศาสนาของพรรคนาห์ดาตุล อูลามา ซึ่งกระทำได้อย่างมั่นคงในค.ศ.1954 คือสิ่งที่ชักนำให้พรรคให้การอนุมัติรับรองรัฐ ซึ่งเป็นการสร้างความมั่นคงแก่รัฐ การที่มุสลิมฝ่ายอื่น ๆ ประท้วงเนื่องจากพวกเขาต้องการโต้แย้งเรื่องรากฐานของรัฐอย่างถึงแก่นยิ่งกว่านี้[35]

อิทธิพลของอิสลามภายในกระทรวงศาสนา สะท้อนให้เห็นที่การนิยามศาสนา และบทบาทในการส่งเสริมความหมายตามแนวคิดของอิสลาม ว่าสิ่งใด ที่สามารถจัดได้ว่าเป็นศาสนา ในช่วงเวลาที่ก่อตั้งกระทรวงศาสนาขึ้นในค.ศ.1946 นั้น เป็นที่รับรู้กันว่า ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์และคาทอลิกสมควรมีสถานภาพเป็นศาสนา เพราะแม้กระทั่งภายใต้เงื่อนไขที่เป็นอิสลามอย่างเคร่งครัด ศาสนาคริสต์ก็ยังนับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามขนบธรรมเนียม และเป็นศาสนาหนึ่งตามที่ระบุอยู่ในคัมภีร์ แต่ในระยะแรกศาสนาอื่นถูกนำมารวมไว้ภายใต้หัวข้อกลุ่มชนชาติ ศาสนาที่มีกำเนิดในเอเชีย ต้องต่อสู้เพื่อให้ได้รับการยอมรับ สถานภาพของศาสนาเหล่านี้ ยังคงเป็นปัญหาอยู่ในบางแง่มุมมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน แต่ละศาสนา จำต้องมีการจัดระบบกันใหม่ เพื่อให้มีสารัตถะสอดคล้องกับความหมายตาม

---

[35] D. Lev, ***Islamic Courts in Indonesia,*** Berkeley, 1972, 50.

แบบฉบับของเซมิติค * ในข้อที่ว่า อะไร คือสิ่งที่กอปรขึ้นเป็นศาสนา ปัจจุบันนี้ ความหมายดังกล่าวมีอำนาจกำหนดความถูกต้องถึงระดับที่สามารถเน้นในเรื่องต่าง ๆ อันได้แก่ความเชื่อถือศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าหนึ่งองค์ มีกฎเกณฑ์ที่เป็นระบบอย่างชัดเจน มีคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์เล่มหนึ่งและศาสดาองค์หนึ่ง เมื่อถึงปัจจุบันนี้ รายชื่ออย่างเป็นทางการของศาสนาที่ได้รับการยอมรับ ส่วนใหญ่แล้ว ประกาศไว้ในคำสั่งของประธาธิบดีซูการ์โนฉบับปีค.ศ.1965 ซึ่งได้แก่ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์ ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ศาสนาฮินดู ศาสนาพุทธ และศาสนาขงจื๊อ กรณียกเว้นเพียงศาสนาเดียวคือ ขงจื๊อ ซึ่งถูกลดระดับไปมีสถานภาพเช่นเดียวกับศาสนายิว คือถูกมองว่า โดยแก่นแล้วเป็นความเชื่อถือศรัทธาของชนกลุ่มหนึ่งเท่านั้น มิได้เป็นศาสนาที่เป็นสากล

ตามความหมายที่จำกัดขอบเขตไว้เช่นนี้ ลัทธิความเชื่อหลายแนว จึงไม่ได้รับอนุญาตให้มีฐานะเป็นศาสนา เป็นต้นว่า ความเชื่อภูติผี การนับถือบูชาวิญญาณตามขนบพื้นบ้าน รวมทั้งศาสนาที่ก่อตั้งขึ้นมาใหม่ หรือวัตรปฏิบัติที่เกี่ยวกับการฝึกพลังเร้นลับอย่างเป็นอิสระ แม้กระทั่งชาวบาหลีก็ยังต้องต่อสู้อย่างขมักเขม้น กว่าจะได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในทศวรรษ 1950 ชุมชนของผู้นับถือศาสนาฮินดู พุทธ และขงจื๊อ ถูกบีบบังคับให้ปรับตัวให้เข้ากับแนวคิดเรื่องเทพ ในแบบที่ยึดถือว่ามีพระเจ้าเพียงองค์เดียว การปรับเปลี่ยนสำนวนที่ใช้ในพุทธศาสนากันใหม่ ทำให้กลุ่มมหายานเป็นฝ่ายได้เปรียบ ส่วนชาวพุทธนิกายเถรวาท ประสบกับความลำบากใจมากเป็นพิเศษ ก่อนที่พวกเขาจะยอมคล้อยตามในท้ายที่สุดว่า อธิพุทธ (Adi Buddha) ซึ่งมีความหมายคร่าว ๆ ถึงธรรมชาติความเป็นพุทธที่มีฝังอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง สามารถถือได้ว่าเป็นเช่นเดียวกับ “พระเจ้า” ในกระบวนการเพื่อหาทางให้ได้รับการยอมรับนี้ ภายในแต่ละชุมชนทางศาสนา ที่แบ่งออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ โดยยึดถือคัมภีร์ตามแนวทางของตน ต่างก็มีกำลังเข้มแข็งขึ้น ในขณะที่ฝ่ายที่สังเคราะห์ความคิดความเชื่อหลายแขนงเข้าด้วยกัน ตามขนบที่มีมาแต่ครั้งโบราณ ต้องพากันเดือดร้อน การนิยามคำว่าศาสนาที่ได้รับการยอมรับในอินโดนีเซีย ขณะนี้ สอดคล้องกับแบบอย่างของอิสลามที่ว่า อะไรบ้าง ที่สามารถกอปรขึ้นเป็นศาสนาได้ ไม่ว่าจะโดยการโต้เถียงเชิงวิชาการ การอภิปรายต่อหน้าสาธารณชน หรือโดยการบัญญัติกฎหมายของรัฐบาล

อาจเป็นได้ว่า สิ่งที่มีความสำคัญขั้นวิกฤติยิ่งกว่า คือทัศนะของรัฐบาลซึ่งกำหนดขึ้นตามเงื่อนไขของศาสนาอิสลาม กล่าวคือทัศนะที่เชื่อว่ารัฐบาลมีความรับผิดชอบในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางศาสนา รัฐบาลอินโดนีเซียมองเห็นว่าตนเองมีความรับผิดชอบที่ต้องดูแลให้พลเมืองของตน ปฏิบัติตามความเชื่อถือศรัทธาทางศาสนาอย่างเป็นที่ยอมรับได้ และเรื่องนี้เป็นพันธะหน้าที่ของความเป็นพลเมืองอย่างหนึ่ง ในแผนงานห้าปีของช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ.1969-1974 (ในตอนที่ 9 ที่ว่าด้วย “ศาสนา”) ได้กล่าวไว้ว่า “รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐอินโดนีเซีย มีความรับผิดชอบในการชี้นำและให้

---

* หรือของชาวยิว

ความช่วยเหลือ เพื่ออำนวยให้แต่ละศาสนา ได้พัฒนาไปตามคำสอนของตนเอง รัฐบาลจะจัดการควบคุมดูแลเพื่อที่พลเมืองทุกคน จะคงความเป็นผู้ยึดมั่นต่อการประกอบพิธีทางศาสนาตามความเชื่อของตน" ความรู้สึกถึงความรับผิดชอบเช่นนี้ เป็นการแยกแยะให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ทัศนะของอินโดนีเซียในเรื่องเสรีภาพ ในการนับถือศาสนา แตกต่างไปจากทัศนะตามที่รัฐบาลเสรีนิยมของประเทศ ทางตะวันตกยึดถือกัน ในรัฐตะวันตกที่แยกเรื่องศาสนาออกจากกิจการบ้านเมืองนั้น การประกาศเพื่อแสดงความเชื่อในพระเจ้า มิได้เป็นบทบาทที่มีความสำคัญ ส่วนใหญ่แล้วจะกระทำโดยการสวดภาวนาด้วยวาจาเพื่อให้เกิดบุญกุศล อินโดนีเซียอาจมิได้เป็นรัฐอิสลาม แต่กระนั้น อินโดนีเซียใช้หลักเหตุผลที่ได้จากอิสลาม ในข้อที่ว่า ผู้มีอำนาจในการปกครอง พึงเข้าแทรกแซงเพื่อให้การชี้นำแก่ชีวิตทางด้านจิตวิญญาณของพลเมืองภายใต้ระเบียบใหม่นั้น หลักการข้อแรกของปัญจศีลที่ว่า ชาติก่อตั้งขึ้นบนความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียว ถูกตีความออกมาเป็นโครงการเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ และโดยทั่วไปแล้ว พลเมืองทุกคน ถูกกำหนดให้ระบุศาสนาที่ตนสังกัด ลงไว้ในบัตรประชาชนและต้องเป็นศาสนาที่ได้รับการยอมรับด้วย ทัศนะเรื่องเสรีภาพในการนับถือศาสนาข้อนี้ -- ซึ่งมองเห็นได้อย่างชัดเจนว่าแตกต่างอย่างเด่นชัดจากเสรีภาพในการนับถือศาสนาเช่นในตะวันตก -- โดยแก่นแท้แล้ว สอดคล้องกับทัศนะของมุสลิม เรื่องความรับผิดชอบที่รัฐมีต่อศาสนา

ระเบียบข้อบังคับที่รัฐบาลกำหนดให้กับขบวนการที่เกี่ยวเนื่องกับพลังเร้นลับทั้งหลาย ขยายมาจากนโยบายสมัยอาณานิคม ราชสำนักในแบบจารีตประเพณี ถูกระบอบอาณานิคมเปลี่ยนให้ไปเป็นองค์ประกอบหนึ่งภายในรัฐใหม่ ทว่านโยบายต่าง ๆ ของสมัยอาณานิคมมีจุดมุ่งหมายเพื่อสะกัดกั้นอิสลามเป็นสำคัญ ความเป็นพันธมิตรระหว่างราชสำนักกับระบอบอาณานิคมนี้ ซึ่งบังเอิญสอดคล้องไปกันได้กับประชากรส่วนที่มีความเชื่อแบบประสมจากหลายศาสนา ส่วนที่เชื่อเรื่องพลังเร้นลับ และส่วนที่รับได้แนวคิดมาจากอินเดีย ดังนั้นจึงทำให้ความเป็นปรปักษ์ระหว่างอิทธิพลของอิสลามและของราชสำนักซึ่งมีมาตั้งแต่ยุคก่อนอาณานิคม ยังคงดำเนินต่อมา ความเป็นปรปักษ์กันนี้ สอดคล้องอีกเช่นกัน กับความตึงเครียดที่เกิดขึ้นระหว่างอิสลามกับระเบียบใหม่ ทว่าในขณะเดียวกัน ดัตช์ก็หวั่นไหวกับอันตรายจากความเคลื่อนไหวของผู้ที่เชื่อในพลังเร้นลับและของผู้ที่มีความเชื่อเรื่องศาสดาผู้ที่จะนำมาซึ่งยุคแห่งความมั่งมีศรีสุข การควบคุมดูแลขบวนการเหล่านี้ดำเนินสืบมาอย่างต่อเนื่องมานับตั้งแต่ที่อินโดนีเซียได้เอกราช โดยผ่านทางปาเกม ปาเกมเป็นหน่วยงานหนึ่งของกระทรวงยุติธรรม ซึ่งมีขึ้นมาตั้งแต่ค.ศ.1954 ปาเกมมีสำนักงานอยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ เพื่อทำหน้าที่ควบคุมดูแลการประชุมและเก็บหลักฐานบันทึกต่าง ๆ แม้กระทั่งกิจวัตรที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับเรื่องจิตวิญญาณในบ้านของปัจเจกบุคคล และการรักษาของแพทย์แผนโบราณ (*ดูกุน*) ก็จำเป็นต้องมีใบอนุญาตและมีการจดทะเบียน นอกจากนี้แล้ว กระทรวงศาสนายังวิจัยเรื่องการประกอบพิธีตามขนบพื้นบ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับ อยู่ภายในขอบเขตอำนาจหน้าที่ของทางกระทรวงฯ มาจนกระทั่งถึง ค.ศ.1978 กระทรวงศาสนาตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะชี้นำผู้เชื่อถือเรื่องพลังเร้นลับ ให้หันมาหาหลักปฏิบัติที่

อยู่ในกฎเกณฑ์ ด้วยการสร้างความเข้าใจอย่างกระจ่างชัดว่า ความเชื่อในพลังเร้นลับ มีกำเนิดมาจากอิสลาม

ในระเบียบใหม่ เป้าหมายในการพยายามมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การได้มาซึ่งสิทธิธรรมซึ่งไม่จำต้องต้องสังกัดศาสนา การที่ขบวนการต่าง ๆ เลือกใช้คำว่า *เกเปอร์จายาอาน* ในค.ศ.1970 นั้น เป็นการเสี่ยงต่อโอกาสที่จะอ้างสิทธิธรรมตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับปีค.ศ.1945 ซูการ์โนนำรัฐธรรมนูญฉบับ ปี ค.ศ.1945 ดังกล่าวนี้มาปรับใช้ใหม่ในค.ศ.1959 และในสมัยของซูฮาร์โต้ รัฐธรรมนูญนี้ ก็ยังคงเป็นกฎหมายที่ล่วงละเมิดมิได้ เพราะเป็นแก่นของปรัชญาทางการเมืองของชาติ ซึ่งควบคู่อยู่กับหลักปัญจศีล ระหว่างการประชุมอย่างรีบร้อน ซึ่งมีการร่างบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับปีค.ศ.1945 นั้น ได้มีการขยายการพิจารณาวรรคที่ 29 ของส่วนที่ 9 (เรื่องศาสนา) ให้กว้างออกไป วรรคดังกล่าว มีข้อความว่า “ชาติตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อถือศรัทธาในพระเจ้า [*เกตุฮานาน ยาง มหา เอซา*] ชาติให้การค้ำประกันเสรีภาพของพลเมืองแต่ละบุคคล ในอันที่จะเลือกศาสนาของตนเอง และในอันที่จะสวดภาวนาตามศาสนาหรือความเชื่อถือศรัทธา (ตาม *เกเปอร์จายาอาน*) ของตนเอง” สำหรับผู้ที่เชื่อในพลังเร้นลับที่มีความคิดปรารถนาความเป็นอิสระ เห็นว่า กุญแจสำคัญนั้นอยู่ที่การรวมเอาคำว่า “ความเชื่อถือศรัทธา” (*เกเปอร์จายาอาน*) เข้าไว้ด้วย พวกเขาตีความข้อความนี้ว่า เป็นการให้สิทธิธรรมในการประกอบพิธีที่อยู่นอกศาสนา ตราบเท่าที่วัตรปฏิบัติเหล่านั้น มุ่งไปที่พระเจ้าองค์เดียวด้วยเช่นกัน โกลคาร์ ซึ่งเป็นกลุ่มปฏิบัติงานของรัฐบาล ให้การสนับสนุนโดยอ้อมแก่การประชุมสมัชชาที่ยอกยาการ์ตาในตอนปลายปีค.ศ.1970 ในที่ประชุมดังกล่าว ฝ่ายที่เชื่อเรื่องพลังเร้นลับให้เหตุผลโต้แย้งว่า พวกเขาถูกลิดรอนสิทธิอย่างไม่เป็นธรรม และกล่าวว่าสถานภาพของพวกเขานั้น โดยหลักการแล้ว ก็น่าจะเท่าเทียมกันกับสถานภาพของศาสนาต่าง ๆ อยู่แล้ว ในค.ศ.1973 ขบวนการอิสระทั้งหลาย ได้รับการยอมรับว่า เป็นทางเลือกที่ถูกต้องตามกฎหมาย ภายในเงื่อนไขของรัฐธรรมนูญฉบับปีค.ศ.1945 จึงเป็นเรื่องที่ถูกต้องตามกฎหมาย ที่พลเมืองจะระบุชื่อขบวนการพลังเร้นลับ ลงในบัตรประชาชนของตนเองแทนการระบุชื่อศาสนา ในทางปฏิบัติแล้ว เจ้าหน้าที่ปกครองในท้องถิ่นต่างมองว่า การกระทำเช่นนี้เป็นการบ่อนทำลายชาติ และในช่วงที่มีการสำรวจสำมะโนประชากรในค.ศ.1980 ทางการก็มิได้จดบันทึกและทำสถิติเกี่ยวกับการสังกัดในขบวนการที่เชื่อเรื่องพลังเร้นลับแต่อย่างใด

ต่อจากนั้น การออกกฎหมายการสมรสฉบับปีค.ศ.1974 ส่งผลให้เกิดแนวทางชี้นำที่เปิดกว้างยิ่งขึ้น กฎหมายนี้ทำให้ข้อกำหนดสำหรับชาวชวา ที่ต้องปฏิบัติตามพิธีกรรมของอิสลาม คลายความเคร่งครัดลง แม้ว่าความพยายามของรัฐบาล ในอันที่จะวางหลักเกณฑ์การสมรสในแบบที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา จะถูกถอนออกไป แต่ภายในหลังปีค.ศ.1974 กลุ่มที่เชื่อพลังเร้นลับบางกลุ่ม ก็จัดพิธีสมรสตามแบบของตนเอง ในตอนต้นปีค.ศ.1978 ความรับผิดชอบในการควบคุมดูแลกลุ่มผู้มีความเชื่อในพลังเร้นลับที่เป็นอิสระ ซึ่งปกติแล้ว เรียกกันว่า *เกบาตินาน* (แปลตามตัวอักษรว่า “ศาสตร์ของภายใน”) เรื่อยมาจนกระทั่งถึงเมื่อไม่นานมานี้ ถูกย้ายจากกระทรวงศาสนาไปยังกระทรวงศึกษาธิการและ

วัฒนธรรม เท่ากับทำให้การอ้างสิทธิในทางกฎหมายของอิสลาม ที่จะควบคุมลัทธิความเชื่อเหล่านี้อ่อนแอลง การเปลี่ยนแปลงในด้านกฎหมาย มีผลกระทบในขอบเขตจำกัด และในหลาย ๆ บริเวณ ก็ถือกันว่า การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทั่วไปได้ล่วงรู้ถึงกฎหมายใหม่ ๆ เป็นการยุยงให้เกิดความแตกแยก กฎหมายดังกล่าวกระตุ้นให้มีการโต้เถียงกันในเรื่องหลักคำสอนของอิสลาม และสร้างความสับสนในทางปฏิบัติ สุบัด ขบวนการของชวานิยมซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันมากที่สุดในนานาประเทศ ได้ถอนตัวออกจากองค์การหลักของตน ในต้นปีค.ศ.1978 การถอนตัวเกิดขึ้นภายหลังจากที่เจ้าหน้าที่เอสเคเคของชวาตะวันออกดูเหมือนว่าจะกดดันสมาชิกของตน ให้ระบุตัวเองว่าเป็นเอสเคเคแทนที่จะระบุชื่อศาสนาที่สังกัด

ในทางทฤษฎีแล้ว การก่อตั้งสำนักอำนวยการขึ้นในกระทรวงศึกษาธิการและวัฒนธรรม เท่ากับว่าได้ยุติการเกณฑ์ให้*เกบาตินาน* ไปอยู่ภายใต้กรอบศาสนา หน่วยงานดังกล่าว เริ่มต้นจัดทำบัญชีรายชื่อขบวนการต่าง ๆ จัดพิมพ์เอกสารที่เป็นหลักฐานสำคัญ และริเริ่มการติดต่อกับขบวนการต่าง ๆ ที่มิได้อยู่ในชวา การเปลี่ยนแปลงภายในสำนักอำนวยการ ในระยะหลัง ๆ เกิดขึ้นประจวบพอดีกับการเกิดสิ่งที่ดูเหมือนเป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของรัฐบาล เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง*เกบาตินาน*กับศาสนา ในช่วงทศวรรษ 1970 นักเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมให้เหตุผลโต้แย้งว่า การแสดงตนว่าเป็น ผู้อยู่ในสังกัด*เกบาตินาน* ก็นับว่าได้ปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ให้พลเมืองธำรงความเชื่อถือศรัทธาต่อพระเจ้าอย่างเพียงพอแล้ว การตีความในระยะหลัง ๆ กลับแคบลงไป และการเป็นสมาชิกสังกัดขบวนการพลังเร้นลับ ก็ถูกแยกออกจากคำถามเรื่องสมาชิกภาพทางศาสนาซึ่งยังจำเป็นต้องมีศาสนาที่นับถืออยู่ ลูกตุ้มได้แกว่งกลับมายังตำแหน่งที่เคยอยู่ในตอนปลายทศวรรษ 1960 ผู้ที่มีความคิดแนวชวานิยมส่วนใหญ่ ยังคงถือว่า การปฏิบัติที่เกี่ยวกับความเชื่อในพลังเร้นลับของตน เป็นเรื่องส่วนตัวและแยกออกเป็นคนละเรื่องกับการระบุว่าบุคคลสังกัดอยู่กับศาสนาอะไร นอกจากนี้ แรงกดดันที่ให้สมาชิกของขบวนการ ยังคงรักษาสังกัดทางด้านศาสนาไว้ ก็เพิ่มขึ้นมาเรื่อย ๆ เช่นกัน

ในเขตที่นับถือศาสนาอิสลามที่อื่น ๆ เช่นในซูลูและมินดาเนา การเปลี่ยนแปลงมีความคลาดเคลื่อนทางสังคมมาเพิ่มสีสันให้ ในฟิลิปปินส์ซึ่งคนส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกนั้น โดยพื้นฐานแล้ว ศาสนจักรมีทัศนะในแนวอนุรักษ์ และผูกพันอย่างใกล้ชิดกับรัฐบาลซึ่งชนชั้นสูงมีอิทธิพลครอบงำอยู่ แม้จะมีกระแสแนวคิดด้านเทววิทยาที่ว่าด้วยความเป็นอิสระเสรีซึ่งแพร่มาจากลาตินอเมริกา และแม้ว่าผู้นำของคริสต์จักรบางคน อาทิเช่นพระคาร์ดินาล ซิน จะมีจุดยืนในเชิงวิพากษ์ต่อกรณีของประธานาธิบดีมาร์คอส แต่แนวโน้มโดยทั่วไปของคริสต์จักร ก็เป็นแบบอนุรักษนิยม ทัศนคติเช่นนี้มีรากฐานฝังอยู่ที่กำเนิดทางด้านสังคมของผู้นำของคริสต์จักร กับการที่คริสต์จักรต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างเด็ดเดี่ยวเหนียวแน่น ซึ่งมีมานับตั้งแต่เมื่อมีการต่อต้านขบวนการฮุคในทศวรรษ 1950 รัฐบาลมนิลาดำเนินการจากจุดที่ได้เปรียบ นโยบายของรัฐบาลต่อกรณีที่เกิดขึ้นในภูมิภาคทางตอนใต้ ของ

ประเทศประกอบด้วยยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาและการรวมชาติ ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานและธุรกิจของชาวคริสต์ทางเหนือ ลงไปยังบริเวณที่ดูเหมือนจะยังค่อนข้างด้อยพัฒนาอยู่ส่วนทางใต้ สำหรับ ชาวท้องถิ่นที่เป็นมุสลิมทางใต้นั้น โครงการเหล่านี้ แสดงถึงการนำระบอบอาณานิคมชนิดเข้มข้นมาบังคับใช้แก่พวกเขา โดยแปลงโฉมเสียใหม่ในรูปของลัทธิชาตินิยม

ในสภาวะแวดล้อมที่มีการหลั่งเลือดกันเป็นพัก ๆ เช่นนี้ การแยกการเปลี่ยนแปลงแนวทางการปฏิบัติศาสนกิจ ออกจากเรื่องความสัมพันธ์ทางด้านสังคม-เศรษฐกิจและการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ ระหว่างชาวใต้ที่เป็นมุสลิมยากจน กับชาวเหนือที่ค่อนข้างมั่งคั่ง ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการอุปถัมภ์ นั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ นโยบายของมาร์คอสเป็นตัวที่กระตุ้นที่ทำให้มีการก่อตั้งสันนิบาติชาตินิยมมุสลิมฟิลิปปินส์ขึ้นในค.ศ.1967 สันนิบาตดังกล่าว ได้กลายมาเป็นแนวร่วมปลดปล่อยชาติโมโร (เอ็มเอ็นแอลเอฟ) แนวร่วมมีองค์กรในด้านการทหารสังกัดอยู่หน่วยหนึ่ง ซึ่งเติบใหญ่ขึ้นอย่างรวดเร็วตลอดทศวรรษ 1970 มิซอรี ผู้นำที่มีไหวพริบและเปิดตัวต่อสาธารณชนมากที่สุดของขบวนการนี้ ในท้ายที่สุดได้ไปขอความสนับสนุนจากลิเบีย และได้ประสมประสานลัทธิชาตินิยมของอิสลาม เข้ากับลัทธิประชานิยมแนวมาร์กซิสต์ นอกจากนี้แล้ว เส้นสายสัมพันธ์ทางด้านศาสนา ร่วมไปกับสายสัมพันธ์ทางเชื้อชาติยังได้กลายมาเป็นสะพานเชื่อมโยง ซึ่งสร้างความยุ่งยากซับซ้อนให้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างมนิลากับกัวลาลัมเปอร์ ชาวทอซุค ซึ่งอาศัยอยู่ทั้งในซูลูและซาบาห์ ได้สถาปนาความสัมพันธ์ในการปฏิบัติงานข้ามพรมแดนขึ้น ในช่วงเวลาระหว่างค.ศ.1973 ถึงค.ศ.1978 ได้มีการดำเนินขั้นตอนที่เป็นก้าวสำคัญ เพื่อสร้างความสม่ำเสมออย่างเป็นกิจวัตรให้แก่การค้าระหว่างซูลูกับซาบาห์ และเพื่อปรับระบบกฎหมายของชาติ ให้คำนึงถึงกฎของมุสลิมในท้องถิ่น ขั้นตอนเหล่านี้ ช่วยดับความเร่าร้อนเป็นไฟของความคิดเรื่องการแยกดินแดนลงไปได้บ้าง ทว่าความคิดนี้ ยังคงเป็นบาดแผลที่สร้างความเจ็บปวดอยู่เรื่อยมา และเป็นหนึ่งในมรดกหลายอย่างหลายประการ ที่ตกทอดมาจากยุคของมาร์คอส ซึ่งเป็นปัญหาสร้างความเดือดร้อนให้แก่รัฐบาลอาควิโนด้วยเช่นกัน[36]

ในสภาวะแวดล้อมของมาเลเซีย การสร้างความเป็นอิสลาม ดำเนินไปอย่างเข้มข้น โดยกระทำในบทบาทของการเป็นสื่อเพื่อสร้างความสมัครสมานสามัคคีในหมู่ชาวมาเลย์ รัฐบาลให้การเกื้อหนุนการดำเนินงาน ด้วยการประกาศให้วันนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ ของมุสลิม เป็นวันหยุดราชการ และเชิดชูค่านิยมแนวอิสลามในด้านการศึกษาและเศรษฐกิจ รัฐบาลยังส่งเสริมขบวนการซึ่งมุ่งหมายให้คนภายในประเทศ เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม หรือ*ดักวาห์* ความสัมพันธ์ระหว่างกฎอิสลามและกฎหมายแห่งชาติในมาเลเซีย ยังคงซับซ้อนยุ่งเหยิง ส่วนหนึ่งเนื่องจากความแตกต่างที่มีอยู่ในระหว่างรัฐต่าง ๆ ของมาเลเซีย นโยบายสมัยอาณานิคมอนุญาตให้สุลต่านยังคงมีสิทธิทางศาสนาบางประการ

---

[36] T.J.S. George, ***Revolt in Mindanao,*** Kuala Lumpur, 1980, 195-207, 234-5, 266-7.

ภายในรัฐสุลต่าน ส่วนในรัฐสมัยใหม่ เจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น ก็ยังคงมีอำนาจอย่างสำคัญในส่วนนี้ ตน มุสตาฟา ขณะที่ทำหน้าที่เป็นมุขมนตรีในซาบาห์ เป็นผู้ที่ทำให้ผู้คนเกิดความประทับใจศาสนาอิสลามได้อย่างโดดเด่นเป็นพิเศษ ระหว่างการปฏิบัติงานของเขาเพื่อต่อต้านอิทธิพลของคริสเตียนและส่งเสริมให้ผู้คนเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม

นับตั้งแต่ปีค.ศ.1960 เป็นต้นมา รัฐบาลได้ดำเนินการจัดเก็บ*ซากัต* หรือภาษีศาสนา โดยรัฐต่าง ๆ ดำเนินการจัดเก็บข้าว 10 เปอร์เซ็นต์ ในขณะเดียวกัน ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ก็จัดเก็บ*ซากัต*ส่วนของตนเองไว้เช่นกัน ในบริเวณที่เป็นเขตเมือง ประชาชนจ่ายเป็นภาษีพิเศษแทน ในค.ศ.1968 การจัดเก็บภาษีส่วนนี้มีมูลค่าประมาณ 3.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ เงินเหล่านี้ นำไปใช้ในการก่อสร้างและบำรุงการศึกษาที่เกี่ยวกับศาสนา การให้ความช่วยเหลือแก่คนยากจนโดยตรง และแม้กระทั่งนำไปใช้ในบางในบางโครงการที่มีแนวโน้มในทางธุรกิจ[37] ในที่อื่น ๆ รัฐบาลแห่งชาติมิได้เข้ามีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในการเก็บภาษีศาสนา ในอินโดนีเซีย เรื่องนี้ ทำกันโดยผ่านองค์กรเอกชน เช่น องค์กรมูฮัมมาดิยาห์ ซึ่งเก็บรวบรวมและจัดสรร*ซาดัต*กันในระดับท้องถิ่น

ทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยหลังสงคราม การเดินทางทางอากาศที่เพิ่มขึ้น ช่วยอำนวยให้การเดินทางไปประกอบพิธี*ฮัจญ์* สะดวกขึ้น ในอินโดนีเซียและมาเลเซีย การเดินทางได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลซึ่งประสานการดำเนินงานในแบบรวมศูนย์ เมื่อถึงทศวรรษ 1980 นั้น มีผู้แสวงบุญชาวอินโดนีเซียเดินทางไปยังเม็กกะปีหนึ่ง ๆ กว่า 70,000 คน ส่วนของมาเลเซีย ผู้แสวงบุญเพิ่มขึ้นจากประมาณ 5000 คน เป็น 15,000 คน ในช่วงเวลาระหว่างปีค.ศ.1965 ถึงค.ศ.1980 และในปีค.ศ.1980 เดียวกันนี้ ผู้แสวงบุญที่เดินทางออกจากที่อื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีจำนวนกว่า 7500 คน[38]

คณะผู้เผยแพร่ศาสนาและคริสต์จักรของคริสเตียน ยังคงดำเนินงานอย่างแข็งขันทั่วพื้นที่ส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะผู้ทำงานนี้เป็นประหนึ่งตัวแทนของถนนแห่งความต่อเนื่องให้กับอิทธิพลของตะวันตก โดยผ่านงานด้านการศึกษาและงานด้านสุขภาพอนามัย ในบริเวณต่าง ๆ อย่างเช่นติมอร์ อีเรียน จายาหรือในหมู่ชาวกะเหรี่ยง ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว สถาบันคริสเตียนได้สร้างเครือข่ายงานที่เป็นอิสระขึ้นมา ซึ่งอาจเป็นภัยคุกคามอำนาจการควบคุมของรัฐ หรืออย่างน้อยก็ดูเหมือนว่าจะบ่อนทำลายอำนาจการควบคุมของรัฐลง ในแง่นี้ คริสต์จักรต่าง ๆ อาจเทียบได้กับการปฏิบัติหน้าที่ของเครือข่ายงานของมุสลิมในมินดาเนาและซูลู ในอินโดนีเซียและมาเลเซีย รัฐบาลถูกกดดันให้ต้องสนองตอบต่อความรู้สึกที่อ่อนไหวของมุสลิม ด้วยการสะกัดกั้นการเผยแพร่ศาสนาคริสต์อย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณดังเช่นอาเจะห์ ซึ่งเป็นบริเวณที่เคยมีการประท้วงของประชาชนเพื่อต่อต้านการก่อสร้างโบสถ์คริสเตียน แม้ว่าการประท้วงนี้ จะเป็นความคิดริเริ่มที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น

---

[37] von der Mehden, 58.

[38] Ibid., 62.

นั้นเองโดยแท้ก็ตาม ในตอนปลายทศวรรษ 1970 รัฐบาลอินโดนีเซียกดดันคณะเผยแพร่ศาสนาที่มาจากต่างแดน โดยกำหนดให้นำคนท้องถิ่นมาปฏิบัติงานแทนมิสชันนารีชาวต่างชาติ

แม้กระทั่งในนครรัฐที่เน้นเรื่องวัตถุและแยกกิจการศาสนาออกจากงานบ้านเมืองเช่นสิงคโปร์ รัฐบาลก็ยังเอาตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันเอาการเอางาน ทั้งกับการส่งเสริมและการจัดระเบียบของชีวิตทางด้านศาสนา เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1970 ศาสนาขงจื๊อได้รับการส่งเสริม ในฐานะหลักความคิดความเชื่อซึ่งตรงกับความสนใจของรัฐบาล ในเรื่องเสถียรภาพทางสังคม ในทศวรรษ 1980 การส่งเสริมนี้ ได้รับการเน้นหนัก ในฐานะหนทางหนึ่ง เพื่อส่งเสริมการให้การสนับสนุนครอบครัวแบบขยายสำหรับคนชรา—ทั้งนี้เพื่อลดความต้องการด้านสวัสดิการที่เรียกร้องจากทางรัฐ เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1980 รัฐบาลกังวลกับความเติบใหญ่ของแนวคิดที่ยึดมั่นต่อหลักศาสนาดั้งเดิม หรือฟันดาเมนทัลลิสม์ และความบาดหมางที่อาจเกิดขึ้นได้ เอกสารปกขาว ซึ่งว่าด้วย “การรักษาความสมานฉันท์ทางศาสนา” ถูกนำมาขึ้นมาพิจารณากันในรัฐสภาเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ.1989 และได้กล่าวถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งทางสังคมที่เกิดขึ้นในปลายทศวรรษ 1980 ความขัดแย้งเหล่านี้เกี่ยวพันกับพวกที่ยึดมั่นต่อหลักศาสนาดั้งเดิมที่ก้าวร้าว ทั้งที่เป็นมุสลิมและเป็นโปรเตสแตนท์ พวกมุสลิมโต้ตอบด้วยความเดือดดาล เมื่อพวกโปรเตสแตนท์ใช้คำว่า “พระอัลเลาะห์” แทนคำว่า “พระเจ้า” อันเป็นคำแปลซึ่ง รัฐบาลมาเลเซียได้สั่งห้ามไปแล้ว พวกฮินดูดราวิเดียนและอารยัน ต่างกล่าวหาซึ่งกันและกัน และนอกจากนั้นแล้ว ยังร้องทุกข์ด้วยว่า พวกคริสเตียนก้าวร้าวมากเกินเหตุ ในขณะเดียวกัน พวกซิกห์และฮินดูก็นำความตึงเครียดของเอเชียใต้ เข้ามายังสิงคโปร์อีกด้วย

เสียงสะท้อนที่แสดงความแตกต่างทางด้านศาสนา ยังคงเป็นรากฐานที่อยู่เบื้องใต้หรือเกี่ยวพันซึ่งกันและกันกับการเมืองต่อไป และความตึงเครียดที่เกิดขึ้นภายในชาติต่าง ๆ ในส่วนหมู่เกาะ ก็มีลักษณะเป็นเรื่องของศาสนาอย่างชัดแจ้ง ทางใต้ที่เป็นมุสลิมและทางเหนือที่เป็นคาทอลิก ไม่ลงรอยกันตลอดช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ของฟิลิปปินส์สมัยใหม่ ในมาเลเซีย ปัญหาศาสนามาบรรจบเข้ากับปัญหาเชื้อชาติ—เช่นข้อกำหนดให้ชาวมาเลย์นับถือศาสนาอิสลาม สะท้อนให้เห็นอย่างถ่องแท้ ถึงความตึงเครียดที่มีอยู่ระหว่างกลุ่มชาวจีนและชาวมาเลย์ ในอินโดนีเซียแน่นอนว่า ตัวกำหนดรูปลักษณ์ที่สำคัญของการเมืองของประเทศ คือการแบ่งแยกกันในขั้นพื้นฐาน ระหว่างอิสลามตามจารีตประเพณีเดิมที่ผสานความคิดความเชื่ออื่น ๆ เข้ามาประกอบ กับอิสลามที่ยึดหลักคัมภีร์แท้ตายตัวตามแบบยุคสมัยใหม่ ในทศวรรษ 1950 พวกคอมมิวนิสต์ดึงการสนับสนุนจากชาวชวาที่มีความเชื่อผสมผสานกันจากหลายศาสนาและความเชื่อ และการต่อต้านคอมมิวนิสต์ รุนแรงมากที่สุดในหมู่เยาวชนมุสลิม ซึ่งมีส่วนช่วยกองทัพในการกำจัดคอมมิวนิสต์ในทศวรรษ 1960 ในส่วนแผ่นดินใหญ่ แม้ว่าจะมิได้มีชื่อเสียงโดดเด่นเท่ากับส่วนหมู่เกาะ แต่ความตึงเครียดทำนองเดียวกันนี้ ก็เป็นที่ประจักษ์อยู่ทั่วทุกรัฐของส่วนแผ่นดินใหญ่ด้วยเช่นกัน ในเวียดนาม ปัญหาศาสนาร้อยผสานเข้าไปในการเมืองที่ว่าด้วยการปฏิวัติของเวียดนามซึ่งกินเวลายาวนานถึงสามสิบปี ในช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 คาทอลิกจากทาง

เหนือของประเทศ บางครั้ง ก็ปฏิบัติงานร่วมกับลัทธิผสมผสานที่มาจากทางใต้ เพื่อต่อต้านการปฏิวัติแนวสังคมนิยม ในพม่า พุทธศาสนิกชนที่พูดภาษาพม่าจากบริเวณที่ลุ่ม ถูกต่อต้านจากพวกกะเหรี่ยงที่นับถือศาสนาคริสต์ การต่อต้านมีขึ้นตั้งแต่ตอนที่ได้เอกราชเสียด้วยซ้ำ ในไทยชนกลุ่มน้อยที่เป็นมุสลิมและพูดภาษามาเลย์ทางใต้ของประเทศ มิได้ให้ความเห็นชอบ หรือรวมตัวเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในรัฐ อันเป็นรัฐที่ให้ความสำคัญอย่างมากทีเดียว กับความมีเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ไทย ผนวกกับระบบกษัตริย์ตามแบบอย่างของอินเดีย และการนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท

การวางกฎระเบียบใหม่ในวิถีปฏิบัติของประชาชน

กล่าวโดยรวมแล้ว การปกครองแบบอาณานิคม มิได้ทำให้ชนกลุ่มน้อยเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ เข้ามารวมอยู่ในรัฐ ได้มากยิ่งไปกว่าที่รัฐ--ที่มีมาแต่เดิมในที่ลุ่ม ได้เคยทำมา ในบริเวณรอบนอก หรือบริเวณชายขอบของรัฐอาณานิคมที่มีการปกครองแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง พลังของยุคสมัยใหม่ฝ่ายต่าง ๆ ส่วนใหญ่แล้ว ปฏิบัติการโดยผ่านช่องทางดังเช่นการเผยแพร่ศาสนา เป็นต้น นับจากปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าเป็นต้นมา ผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์ ทำให้ชุมชนต่าง ๆ เช่นชุมชนชาวกะเหรี่ยงในพม่าและชุมชนชาวบาตักในสุมาตรา ได้มีโอกาสติดต่อสัมพันธ์ทั้งกับคริสต์ศาสนา และกับการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งในส่วนการศึกษาสมัยใหม่นี้เกิดขึ้นอย่างมิใช่เป็นเรื่องบังเอิญ ในยุคหลังสงครามรัฐเอกราช ซึ่งมีชนผู้พูดภาษาพม่า ไทย เวียดนาม ตากาล็อกและชวา มีอิทธิพลครอบงำอยู่ ได้เป็นหัวหอกในการบุกเบิกนโยบายใหม่อย่างเข้มแข็ง เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางด้านวัฒนธรรม นโยบายเหล่านี้ เป็นภัยคุกคามว่า จะนำไปสู่ความสาบสูญของชนเผ่าหรือชาติพันธุ์กลุ่มน้อยนับร้อย ๆ กลุ่ม ซึ่งเคยอาศัยอยู่ในเขตที่มีการสัญจรน้อยของภูมิภาค ที่เป็นเรื่องตลกร้ายอย่างขำกันไม่ออก ก็คือ นโยบายดังกล่าวมีผลเป็นภัยมากยิ่งกว่าระบบของตะวันตกที่มีมาก่อนหน้านี้เสียอีก ชุมชนของชนเผ่าต่าง ๆ ที่มีการปกครองตนเอง ยังเหลือตกค้างอยู่ในบริเวณที่ห่างไกลของที่ราบสูงฉานและมินดาเนา ของหมู่เกาะเมนตาวี และบริเวณบอร์เนียวที่อยู่ลึกเข้าไปภายใน หรือนิว กินี ชุมชนเหล่านี้ ถูกชักนำให้เข้ามาติดต่อโดยตรงและอย่างเป็นกิจวัตรสม่ำเสมอมากขึ้นเป็นลำดับกับสถาบันการปกครองแบบใหม่ กับธุรกิจทุนนิยมของต่างชาติ การศึกษาของชาติ และการดูแลสุขอนามัยแบบสมัยใหม่

ด้วยเหตุนี้ เราจึงอาจจะสังเกตเห็นว่า แม้ว่าระบอบอาณานิคมจะเป็นฝ่ายวาดแผนที่กำหนดเขตแดนของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคให้แก่เราในปัจจุบัน แต่รัฐเอกราชเองต่างหาก ที่เป็นฝ่ายที่กำหนดนโยบาย อันมีจุดมุ่งหมายที่จะรวมชนชาติต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ภายในพรมแดนเหล่านั้น ให้มีความเป็น

อันหนึ่งอันเดียวกันในด้านวัฒนธรรม ในทำนองเดียวกัน ในสังคมหมู่บ้านที่เพาะปลูกข้าว ซึ่งยังคงเป็นรากฐานของประชากรส่วนใหญ่ในภูมิภาค การควบคุมของรัฐในยุคหลังสงคราม ได้บุกแทรกเข้าไปได้มากเกินหน้าการแทรกแซงของอาณานิคมอย่างลิบลับ เกือบทั่วทุกแห่งของภูมิภาค เคยมีหัวหน้าและสภาหมู่บ้าน ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนท้องถิ่น ตัวแทนเหล่านี้คอยสะกัดกั้นมิให้กำลังจากภายนอก แทรกแซงเข้ามาในบริเวณหมู่บ้าน ด้วยการเป็นสื่อกลางคอยไกล่เกลี่ย มาบัดนี้ ความสำคัญของหัวหน้าหมู่บ้านลดลงไปอยู่ในระบบราชการในระดับที่ล่างลงไปทุกที ระบบราชการตอบสนองต่อความเรียกร้องต้องการของท้องถิ่น น้อยลง ที่น้อยลงไปเช่นกัน คือสิทธิในที่ดินของผู้อยู่อาศัยในหมู่บ้าน และความหนักแน่นแข็งขันในการติดต่อกับอาณาจักรของภูติวิญญาณของท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวโยงกันอยู่

แม้จะมีการแทรกแซงพวกนี้ แต่กิจกรรมที่มีมาตามประเพณีแต่ครั้งโบราณ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างชัดแจ้ง ก็ยังคงมีอยู่มากมายและหลายหลาก วัฒนธรรมประจำชนเผ่าและประจำหมู่บ้านเป็นอันมาก ยังคงเข้มแข็งมีชีวิตชีวา และความยึดมั่นถือมั่นต่อพิธีกรรมต่าง ๆ ยังคงมีอยู่ควบคู่ไปกับความเคารพต่อภูติวิญญาณตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย วิธีการเยียวยารักษาความป่วยไข้ที่สัมพันธ์กับภูติวิญญาณ ยังคงมีอยู่อย่างแพร่หลาย เช่นเดียวกับพิธีเข้าทรงและอำนาจคุณไสยที่แฝงอยู่คนธรรมดาสามัญทั่วทุกหนทุกแห่ง ยังคงใช้เครื่องลางของขลังและยากลางบ้าน พิธีกรรมต่าง ๆ ตามบ่อน้ำซับอันศักดิ์สิทธิ์ ช่วยให้ผู้คนได้พบคู่รัก และนักศึกษา ก็ยังไปเยือนหลุมฝังศพของปู่ย่าตายายเพื่อติดต่อกับวิญญาณ ทว่าตอนนี้ ไปขอให้ช่วยให้ประสบความสำเร็จในการสอบในแบบสมัยใหม่ ในสังคมหมู่บ้าน การธำรงรักษาความเชื่อตามประเพณี เป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับการสืบเนื่องพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกและวงจรชีวิต

ความต่อเนื่องภายในชีวิตของพิธีกรรม สามารถเป็นเรื่องแปลกเด่นอย่างน่าทึ่งได้ แม้กระทั่งในบาหลี ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีผู้มาท่องเที่ยวกันอย่างคลาคล่ำมาเป็นเวลานาน การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ก็ยังสะท้อนถึงพิธีที่ทำกันในยุคก่อนสงคราม[39] ในฟิลิปปินส์นั้น มิได้จัดงานเฉลิมฉลองเฉพาะเทศกาลที่เป็นวันสำคัญทางศาสนาและวันหยุดประจำชาติเท่านั้น หากยังรวมถึงการฉลองผลเก็บเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เป็นวงจรของชีวิตด้วย นักบุญผู้อุปถัมภ์ตามคติคริสต์ศาสนา อยู่ในฐานะที่คล้ายคลึงกับฐานะของภูตผู้พิทักษ์ในส่วนอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้กระทั่งในหมู่ประชากรผู้อพยพชาวจีนที่กระจายอยู่ทั่ว เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ยังคงมีพิธีกรรมเหมือน ๆ กัน อยู่ ในเรื่องติดต่อกับ

---

[39] ความต่อเนื่องที่น่าทึ่งนี้ ปรากฏอย่างเป็นที่ประจักษ์อยู่ในภาพยนตร์สารคดีสามตอนของจอห์น ดาร์ลิง (John Darling) เรื่อง “Bali Triptych” (Bozado Pty Ltd, 1988). ในตอนที่สองที่มีชื่อเรื่องว่า “ทางเดินของวิญญาณ” (The Part of the Soul) นั้น ดาร์ลิงได้นำบันทึกงานพิธีในฟิล์มภาพยนตร์ซึ่งมีด (Mead)และเบตสัน (Bateson) ถ่ายเก็บไว้ในสมัยทศวรรษ 1930 มาเปรียบเทียบเป็นพิเศษ กับการบันทึกฟิล์มภาพยนตร์ของเขาเองในทศวรรษ 1980

วิญญาณ[40] ในชวา ชีวิตในหมู่บ้านยังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่พิธีกรรมของชุมชน แม้จะมีความจริงในข้อที่ว่าพิธีกรรมเหล่านี้ กลายเป็นเรื่องที่สิ้นเปลืองมากก็ตาม แรงบีบคั้นด้านการเงิน มิได้หยุดยั้งชาวบ้านในกาลิมันตัน (บอร์เนียว) บาหลี หรือพม่า มิให้แข่งขันเพื่อที่จะทำให้เด่นกว่ากันในการจัดงานศพหรืองานบวช และบ่อยครั้งที่งานพิธีเหล่านี้ ชักนำให้พวกเจ้าภาพต้องเป็นหนี้เป็นสินอย่างหนักหน่วง ส่วนมุสลิมที่ยึดคัมภีร์ดั้งเดิมในอินโดนีเซียหรือมาเลเซียนั้น แม้มิได้มีทีท่าว่าจะใช้จ่ายเกินเหตุในลักษณะนี้ แต่ความปรารถนาอย่างยั้งไม่อยู่ในทำนองเดียวกันนี้ ได้เข้ามาครอบงำให้บางคนใช้จ่ายฟุ่มเฟือยไปกับหะริ รายา ในตอนสิ้นสุดเดือนรามะดานที่มีการถือศีลอด

ศาสนาที่นับถือกันมาตามจารีตประเพณีเป็นศาสนาที่ประกอบด้วยความคิดความเชื่อหลาย ๆ แนวประสมประสานกัน ที่สำคัญคือรูปแบบต่าง ๆ ของพุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม และศาสนาคริสต์ ดังเช่นที่นับถือและปฏิบัติกันอยู่ในท้องถิ่น ศาสนาทั้งสามนี้ประสมกลมกลืนกันเข้ากับอิทธิพลที่แฝงเร้นอยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น และยังคงเป็นศาสนาที่มีผู้นับถืออย่างเป็นทางการจำนวนมากที่สุด ทว่าตามคำของผู้รู้ อาทิเช่นกูรู ระบุว่า จุดศูนย์รวมทางสังคมที่เป็นหัวใจในทุก ๆ หมู่บ้านของปากแม่น้ำแดงในเวียดนามตอนเหนือ ไม่เคยอยู่ที่วัดพุทธ หากอยู่ที่*ดินห์* *ดินห์*มีฐานะเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมและจัดงานเฉลิมฉลองอย่างอื่น ๆ ของชุมชน *ดินห์*จึงมีสิ่งปลูกสร้างที่เป็นสถานที่สำหรับการมาร่วมประชุมกันเพื่อทำพิธีกรรม พิธีกรรมนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างหรือรักษาความสมานฉันท์กับเทพเจ้า ซึ่งเป็นวิญญาณที่ให้การอุปถัมภ์ค้ำจุนหมู่บ้าน สำหรับประชาชนโดยทั่วไปนั้น วิญญาณของบรรพชน มีอยู่จริงอย่างไม่มีข้อสงสัยใด ๆ แม้ว่าปกติแล้ว พระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาจะมาปรากฏตัวในงานพิธีเสมอ แต่ก็มีบ่อย ๆ ที่พระสงฆ์จะมิใช่หัวใจของชีวิตของหมู่บ้าน ความอยู่ยงคงกะพันของความเชื่อที่มีตามหมู่บ้านดังกล่าว มีประจักษ์ให้เห็นในทศวรรษ 1970 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เวียดนามผ่านการปกครองระบอบคอมมิวนิสต์หลายทศวรรษมาแล้ว ในเวลานั้น “ได้มีการพบว่า ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน กำลังจะฟื้นฟูประเพณีเก่าด้วยการทำพิธีแห่แหนไปยัง*ดินห์* ซึ่งเป็นบ้านของชุมชนหมู่บ้าน อำนาจลึกลับของสถานที่นี้ – และการเมืองที่สัมพันธ์อยู่กับสถานที่—สันนิษฐานกันว่า ได้ถูกเปลี่ยนแปลงและโยกย้ายตำแหน่งไปพร้อม ๆ กับการสลายลงของระบอบอาณานิคม”[41]

ในย่านหมู่เกาะ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ในมินดาเนา เกี่ยวพันกับความเพียรพยายามของรัฐบาล ที่จะเกณฑ์ให้ชาวโมโรไปอยู่ใต้บังคับของรัฐคาทอลิก ซึ่งมนิลามีอิทธิพลครอบงำอยู่ ในมาเลเซีย สิ่งที่เรียกกันว่า “ภาวะฉุกเฉิน” ซึ่งเป็นสงครามระหว่างชาวจีน อังกฤษและมาเลย์ ยืดเยื้อไปจนตลอดทศวรรษ 1950 และผลักดันให้นักต่อสู้แบบกองโจร ต้องเข้าไปในบริเวณที่เป็นป่าของเซมัง บาง

---

[40] Cheu Hock Tong, ***The Nine Emperor Gods,*** Singapore, 1988.

[41] A.B. Woodside, ***Community and Revolution in Modern Vietnam,*** Boston, 1976, 259.

คนถูกบีบต้องข้ามพรมแดนเข้าไปในไทย และบางพวกต้องหลบเข้าไปยังหมู่บ้านซึ่งเพิ่งมีผู้อพยพมาก่อตั้งขึ้นใหม่[42] เหตุการณ์การเผชิญหน้าระหว่างอินโดนีเซียกับมาเลเซียในตอนต้นทศวรรษ 1960 ก็ดึงกองทัพให้เข้ามายังบริเวณพรมแดนของซาราวักและกาลิมันตันในทำนองเดียวกัน ปฏิบัติการทางทหารของอินโดนีเซีย เพื่อต่อต้านดัตช์ ในบริเวณที่กลายเป็นอีเรียน จายา สร้างช่องทางด้านการทหาร ให้แก่การรวมชาวอีเรียนเข้ามาอยู่ในรัฐอินโดนีเซีย คริสต์จักรและคณะผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ เพิ่งเข้ามาดำเนินกิจกรรมอย่างจริงจังและหนักหน่วงในอีเรียน จายาก็ต่อเมื่อถึงทศวรรษ 1950 แล้ว นั่นคือในช่วงทศวรรษสุดท้ายของการควบคุมของดัตช์ และนับตั้งแต่อีเรียน จายารวมเข้ากับอินโดนีเซีย*โดยพฤตินัย* ในค.ศ.1962 คริสต์จักรยังคงเป็นเครือข่ายที่เป็นทางเลือกสำคัญให้แก่อีเรียน จายานอกเหนือไปจากรัฐบาล ในช่วงเวลาต่อมา เกิดสงครามที่ยืดเยื้อระหว่างรัฐบาลกับเฟรติลิน ในอีสต์ติมอร์ ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในค.ศ.1975 ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะรวมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง เข้ามารวมอยู่ในชาติ และรัฐก็เผชิญกับการต่อต้าน ซึ่งบางครั้ง ก็อาศัยเครือข่ายงานของคาทอลิก การโยกย้ายชาววิสายานไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในมินดาเนาหรือโยกย้ายชาวชวาไปตั้งรกรากใหม่ในสุมาตรา อีเรียน จายา สุลาเวสีและกาลิมันตัน ก็เหมือนกับการขยายการทำป่าไม้อย่างรวดเร็ว คือมีผลในเชิงทำลายแบบอย่างการดำเนินชีวิตแบบหมุนเวียนเปลี่ยนที่ไปเรื่อย ๆ ซึ่งเสริมสร้างวัฒนธรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่น ซึ่งในอดีต เคยมีความหลากหลายอย่างยิ่ง

การติดต่อแลกเปลี่ยนกันระหว่างชนชาวเขากับชนที่อาศัยอยู่ในหุบเขา ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองหรือวิธีการประกอบพิธีตามประเพณีนั้น มีกลไกด้านวิธีการหรือกระบวนการอยู่ในตัว ที่จะช่วยบรรเทาความไม่เสมอภาคและรักษาระยะห่างกันไว้ ในขณะเดียวกัน รัฐบาลของรัฐต่าง ๆ ที่กำลังสร้างความทันสมัย ก็ดำเนินงานเพื่อที่จะรวมตำแหน่งหัวหน้าในท้องถิ่นหรือสภาหมู่บ้าน เข้ามารวมอยู่ในระบบการปกครองของชาติ เช่นเดียวกับในยุคอาณานิคม การเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์บางครั้ง ดูจะเป็นทางเลือกที่มีเสน่ห์ดึงดูดใจอยู่ แม้กระทั่งในประเทศไทย ซึ่งได้ดำเนินการเพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาทเข้าไปในเขตภูเขา แต่ชนชาวภูเขาบางกลุ่ม ก็ยังเลือกนับถือศาสนาคริสต์แทน งานการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ซึ่งมุ่งที่การแปลคัมภีร์ไบเบิล เอื้ออำนวยแก่การเปลี่ยนขนบประเพณีที่ใช้ภาษาพูดเป็นหลัก มาเป็นภาษาเขียน นับเป็นการเปิดหนทางไปสู่ความรู้หนังสือ ซึ่งตรงกับความสนใจของชนกลุ่มน้อย ที่ต้องการรักษาภาษาของตน พร้อม ๆ กับเข้าถึงการศึกษาสมัยใหม่ไปด้วย งานเผยแพร่ศาสนาคริสต์แก่ชาวเขานี้จึงเป็นการขัดขวางนโยบายชาตินิยม ซึ่งปกติแล้ว เน้นความรู้หนังสือโดยผ่านการเข้าเรียนในโรงเรียนที่สอนภาษาของชนชาติพันธุ์หลักของรัฐ ชาวกะเหรี่ยงจำนวนมากเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์หรือพุทธโดยการชักจูงจากผู้ประกอบพิธีแบบติสม์หรือชาวพุทธในศตวรรษที่ผ่านมา แต่ในหมู่พวกเขา พลังจิตของธรรมชาติ หรือ*ยวา* พลังจิตของ

---

[42] C.Keyes, ***The Golden Peninsula,*** London, 1977, 38.

วัฒนธรรมของชนเผ่า หรือ*มู กอว์ ลี* และของดวงวิญญาณบรรพชน หรือ*บคฮา* ก็ยังคงมีปฏิสัมพันธ์อยู่ แม้ในหมู่คนจำนวนมากมายที่รับนับถือศาสนาคริสต์แล้ว นับตั้งแต่ค.ศ.1962 เป็นต้นมา รัฐบาลเน วิน ดำเนินนโยบายกลืนชาติอย่างแข็งขัน ทว่าลัทธิชาตินิยมกะเหรี่ยงชาติทหาร ก็ยังคงหลงเหลืออยู่ตามชายแดนไทย-พม่า ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม -- ซึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยนั้น รับนโยบายของจีนมาใช้ -- ดำเนินการส่งเสริมการรู้หนังสือ โดยผ่านช่องทางของภาษาต่าง ๆ ของชนเผ่าที่มีมาแต่เดิมในพื้นถิ่น[43]

ตลอดช่วงเวลาส่วนใหญ่ในรอบสี่สิบปีที่ผ่านมา ประสบการณ์ของบริเวณที่เป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าต่าง ๆ เกือบทั้งหมดในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ ถูกกำหนดขึ้นโดยสงครามและการแทรกแซงของส่วนกลางรูปแบบต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความวุ่นวายยุ่งเหยิงตามมา เวียดมินห์พิชิตฝรั่งเศสในบริเวณเทือกเขาที่เดียน เบียน ฟูได้สำเร็จ เพียงเพราะโดยการร่วมมือเป็นพันธมิตรกับชนชาวเขา เวียดมินห์พึ่งพาอาศัยชาวเขาในการต่อสู้กับฝรั่งเศสมาโดยตลอด ความเป็นพันธมิตรนี้ช่วยวางพื้นฐานให้แก่การปกครองอย่างอิสระของชนเผ่าต่าง ๆ ภายในสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนามในระดับที่มากเป็นพิเศษ ทิวเขาอันหนำ ซึ่งเป็นพรมแดนที่คั่นระหว่างเวียดนาม กัมพูชาและลาว เป็นช่องทางที่เป็นกุญแจสำคัญในการจัดส่งเสบียงให้กับกองทัพของทหารกองโจรมาเป็นเวลาหลายสิบปี โดยในระยะแรก เป็นการจัดส่งเสบียงให้แก่เวียดนามในการต่อสู้กับฝรั่งเศส และต่อมากับอเมริกัน หลังจากนั้น ก็เป็นเส้นทางส่งเสบียงให้แก่เขมรที่ต่อต้านเวียดนาม บนที่ราบสูงฉาน ชาวกะเหรี่ยงซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ ต่อสู้กันเป็นพัก ๆ กับกลุ่มคอมมิวนิสต์ที่แยกตัวออก และกับพวกขุนศึกฝิ่น มาตั้งแต่ปีค.ศ.1948 ในทำนองเดียวกัน กษัตริย์สีหนุเองก็ทรงกำหนดขึ้นอย่างตั้งพระทัยที่ให้ พุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นเครื่องมือหลักที่สำคัญในการรวมชาติกัมพูชา อย่างน้อยก็จนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 1970 ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือและภาคใต้ของไทย มีขบวนการคอมมิวนิสต์หรือกองโจรของกลุ่มชาติพันธุ์เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ และนับตั้งแต่เกิดสงครามเป็นต้นมา รัฐบาลไทยก็รู้สึกว่า ความมั่นคงที่บริเวณชายแดน ขึ้นอยู่กับการกลืนชนกลุ่มน้อยเข้ามาร่วมอยู่ในวัฒนธรรมเถรวาทของบริเวณที่ลุ่มของประเทศ

ด้วยเหตุนี้ โครงการธรรมจาริกของไทยจึงได้เริ่มขึ้นอย่างมีจิตสำนึกในตัวเอง เพื่อส่งเสริมการเผยแพร่พุทธศาสนาแก่ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ด้วยเป้าหมายเพื่อการกลืนชาติ เมื่อถึงค.ศ.1967 โครงการส่งพระภิกษุไปแล้วหนึ่งร้อยรูป พระภิกษุได้รับคำสั่งให้คอยอธิบายถึงวัตรปฏิบัติของพระเมื่อมีชนพื้นถิ่น

---

[43] Ibid., 28-9.

เข้ามาไต่ถาม[44] ผู้สังเกตการณ์หมู่บ้านในบริเวณที่ลุ่ม กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า วัดในหมู่บ้าน ยังคงเป็นสถาบันที่เป็นหลักสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมของสังคมไทยในชนบท บางคนให้เหตุผลว่า เขตของหมู่บ้านในประเทศไทยภาคกลาง ถูกกำหนดขึ้นจากการที่หมู่บ้านเข้ามีส่วนร่วมอยู่กับวัดใดวัดหนึ่ง ในทุกๆ แห่ง การเข้ามีส่วนร่วมของชาวหมู่บ้านเป็นเรื่องที่เห็นชัดว่าเกี่ยวข้องกับพิธีทางศาสนา ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับวงจรการทำเกษตรกรรม และงานเฉลิมฉลองทางศาสนาที่กระทำกันอยู่ทั่วไป พระประจำหมู่บ้าน โดยมาก เป็นคนหนุ่ม ที่เข้ามีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการที่ใช้แรงงานซึ่งมีมากขึ้นเรื่อย ๆ รวมทั้งในด้านการอบรมจิตใจ หรือการสอนหนังสือ พระเหล่านี้ แม้ว่าขณะนี้อาจช่วยสร้างถนนหรือให้คำแนะนำแก่นายทหารในท้องถิ่น แต่ความเคารพนับถือที่ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ทางการ แสดงต่อพระภิกษุสงฆ์ ก็ยังคงมีอยู่มาก โดยไม่มีความแตกต่างกัน ความเคารพนับถือนี้ มีรากฝังลึกอยู่ในความรู้สึกที่ซาบซึ้งต่อศาสนา ชาวบ้านมองว่าพระเป็นชนชั้นหนึ่งที่แยกต่างหากออกไป แม้จะมีความจริงในข้อที่ว่า ผู้ชายส่วนใหญ่ ส่วนต่างเคยบวชเป็นพระกันมาก่อน แม้จะเพียงในระยะเวลาสั้น ๆ

ทั่วทุกสังคมหมู่บ้านในบริเวณที่ลุ่ม ชาวบ้านตามภูมิภาคต่าง ๆ ของลาว พม่า เขมรและไทย ที่นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท ยังคงมีความเชื่อเรื่องภูติผีควบคู่ไปกับความเชื่อในพุทธศาสนา นักวิชาการอย่างเช่นสปีโร มองเห็นว่า ความเชื่อในภูติผีและพุทธศาสนาเป็นเหมือนกับปฏิสัมพันธ์ของระบบที่แยกต่างหากจากกัน ทว่าปัจจุบันนี้ นักวิชาการส่วนใหญ่ เห็นพ้องกับแทมเบียห์ ซึ่งนำเสนอว่าสองความเชื่อนี้เป็นหน่วยย่อยที่อยู่รวมกันภายในระบบเดียว[45] แนวคิดเรื่องความเชื่อภูติผีที่ยังคงมีอยู่แสดงให้เห็นที่พิธีกรรม ที่มุ่งที่การเชิญเข้ามาและค้ำประกันความมีอยู่ ของ “แก่นแท้ที่สำคัญยิ่ง” ของชีวิต (*ไลปยา* —ในภาษาพม่า *ขวัญ* ในภาษาไท *พราลุน*— ในภาษาเขมร) ความเคารพนับถือที่มีต่อภูติผีดวงวิญญาณที่ปกปักษ์รักษาหมู่บ้าน และความสนใจที่มีต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ต่าง ๆ และเครื่องลางของขลังหรือวัตถุมงคลที่ผ่านพิธีปลุกเสกมาแล้ว ผสานเข้ากับระบบโหราศาสตร์ที่เป็นของพื้นถิ่น การสัก และอำนาจวิเศษที่เกี่ยวกับเพศ รวมทั้งยังผสานเข้ากับระบบการทำบุญสร้างกุศล การเรียนการสอนในโรงเรียนวัด และหลักคำสอนทางศาสนาที่เกี่ยวกับกรรม การผสานกันอยู่อย่างประณีตซับซ้อนมากที่สุด มีอยู่ในลัทธิการบูชา*นัต*ของพม่า แต่ทุกหนทุกแห่งทั่วทั้งภูมิภาคแถบนี้ แนวปฏิบัติเรื่องการเชิญวิญญาณมาเข้าทรง และการเยียวยารักษาโรคด้วยของอำนาจของวิญญาณ ซึ่งเชื่อมโยงอยู่กับความเชื่อเรื่องขวัญ ยังคงมีอิทธิพลอยู่มากในระดับหมู่บ้าน

---

[44] Lester, 123-5.

[45] M. Spiro, ***Buddhism and Society,*** New York, 1970, and S.J. Tambiah, ***Buddhism and the Spirit Cult in the North-east Thailand,*** Cambridge, UK, 1970.

ในกัมพูชาและลาว ภายใต้การปกครองระบอบคอมมิวนิสต์ พระสงฆ์มีอิทธิพลลดน้อยลง ทว่ามิได้หายสาบสูญไป ในระหว่างทศวรรษ 1920 และ 1970 พระสงฆ์ในกัมพูชาและลาวมีสัดส่วนต่อประชากรชายทั้งหมด เพียงแค่ครึ่งหนึ่งของที่มีอยู่ประเทศไทย ทว่าก็ยังจัดว่าสูง คือมีอัตราส่วนประมาณ 1 ต่อ 34 ในพม่าและไทย จำนวนชายหนุ่มในหมู่บ้านที่บวชในช่วงจำพรรษาที่วัดในฤดูฝนของแต่ละปี ยังคงมีอยู่มาก แม้ว่าการขยายการศึกษาในแบบที่ไม่ยึดศาสนาเป็นหลัก ซึ่งที่เป็นช่องทางหนึ่งในการสร้างความก้าวหน้าสูงขึ้นไปในสังคม จะเข้ามาแข่งขันกับทางฝ่ายสงฆ์ และดังนั้น จึงทำให้ผู้ที่เลือกดำรงชีพในฐานะพระสงฆ์เป็นระยะเวลายาวนานมีจำนวนน้อยลง ในพม่า มีการอ้างว่า คณะสงฆ์ลดลงจากที่เคยมีประมาณ 100,000 รูปในสมัยที่ปกครองในระบบกษัตริย์ เหลือ 70,000 รูป ในปี ค.ศ.1941 และจากนั้น ก็ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น จนเหลือ 45,000 รูปในค.ศ.1958[46] ในฟิลิปปินส์นั้น ความเป็นพระคาทอลิก สัมพันธ์กับประชากรโดยทั่วไป ในแบบที่แตกต่างออกไปมาก ในทศวรรษ 1960 มีพระอยู่ในพิลิปปินส์ไม่ถึง 4000 รูป กระนั้นก็ตาม เช่นเดียวกับที่อื่น ๆ บทบาทของผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาในระดับท้องถิ่น ของฟิลิปปินส์อยู่ในภาวะที่เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา กล่าวคือ ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ทำหน้าที่ในฐานะตัวแทนของการเปลี่ยนแปลงอย่างตรงชัดมากขึ้น ไม่ว่าจะปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวในนามรัฐบาล หรือโดยผ่านการพิจารณาด้วยตนเอง ว่าตนเองเป็นตัวแทนของการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม ทั้งนี้รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางด้านศาสนาโดยตรงด้วย[47]

เกียร์ตซ์เคยบรรยายถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาททำนองนี้ของผู้เชี่ยวชาญทางศาสนา ในสภาวะแวดล้อมของอินโดนีเซีย โดยเกียร์ตซ์ตั้งข้อสังเกตว่า การนำการเมืองเข้าไปพัวพันกับชีวิตในชนบทในทศวรรษ 1950 โดยผ่านทางพรรคต่าง ๆ ชักนำให้ครูอิสลามชาวชวาที่เรียกว่า *กยาอิ* ในชนบทกลายเป็นนายหน้าให้แก่ความคิดและการเมืองสมัยใหม่ พร้อมไปกับสืบเนื่องการทำหน้าที่ครูภายในโรงเรียนศาสนา คือ*เปสันเตรน* ซึ่งเป็นบ้านของพวกเขา[48] ในเวลาเดียวกัน *เปงฮูลู* ซึ่งรับผิดชอบดูแลมัสยิดต่าง ๆ และ*ฮากิม* ตุลาการศาสนา ยิ่งเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างของชาติโดยตรงมากขึ้น ทั้งนี้โดยรวมเข้ากับเครือข่ายระบบบริหารราชการของชาติ โดยผ่านทางกระทรวงศาสนา ในระดับท้องถิ่นของอินโดนีเซีย มูฮัมมาดิยาห์ที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนสงคราม ยังคงเป็นองค์กรที่ทรงอิทธิพล โดยผ่านทางระบบโรงเรียนขององค์กร นับตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ขบวนการ*ดักวาห์* ที่ใหม่กว่าทะยอยเข้ามาสมทบกับมูฮัมมาดิยาห์ การรัฐประหารค.ศ.1965 ของอินโดนีเซีย ช่วยเสริมสร้างให้พลัง

---

[46] Mendelson, 336.

[47] von der Mehden, 86.

[48] C. Geertz, "The Javanese Kijaji: The Changing Role of a Cultural Broker," ***Comparative Studies in Society and History,*** II (1959-60).

ทางศาสนาสารพัดชนิด แข็งแกร่งขึ้น เหมือนเช่นที่เคยแข็งแกร่งขึ้นมาด้วยการปฏิวัติก่อนหน้านี้ แรงกดดันทางการเมือง ประกอบกับความทุกข์ทรมานที่ประสบมาด้วยตนเอง ชักนำให้ชาวชวาจำนวนมากเข้าร่วมพิธีละหมาดตอนเที่ยงวันศุกร์ตามมัสยิดต่าง ๆ กันอย่างแน่นขนัด แน่นอนอย่างไม่มีข้อกังขาแต่อย่างใดว่า ในกระบวนการนี้ ผู้คนเป็นอันมากมายได้พบว่า ตนเองเกิดความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาใหม่ต่อศาสนาอิสลามที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น นับตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา

ฝ่ายอิสลามเพียรพยาม ที่จะชำระ “ศาสนาอิสลามแบบชวา” ซึ่งเป็นความเชื่อที่ผสานกับความคิดความเชื่อตามหลักศาสนาอื่น ๆ ให้บริสุทธิ์ ฝ่ายอิสลามยังยืนกรานที่จะให้ชาวมุสลิมทั้งปวงเชื่อฟังคำสั่งของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัดด้วย ความเพียรพยายามทั้งสองประการนี้ ส่งผลกระทบโดยมิได้ตั้งใจ ในเชิงผลักดันให้พวกชวานิยมที่มีความยึดมั่นถือมั่นตามหลักศาสนาในแบบของตน นิยามตนเองโดยใช้ศัพท์แสงที่ไม่เป็นอิสลาม ในปลายทศวรรษ 1960 มีคนหลายแสนคน เปลี่ยนศาสนาไปสมทบกับคริสต์จักร วงการศาสนาฮินดู พุทธศาสนาและความเชื่อถือในพลังเร้นลับ ก็มีพลังใหม่มาอัดฉีดให้เช่นกัน ศาสนาฮินดู หรือฮินดูธรรมในอินโดนีเซีย เป็นศาสนาที่นับถือกันเฉพาะในหมู่ชาวบาหลีล้วน ๆ จนกระทั่งถึงปีค.ศ.1965 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่หมู่บ้านที่กระจัดกระจายอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่เป็นภูเขาทางภาคตะวันออกและภาคกลางของชวา ได้เลือกที่จะระบุว่าตนเป็นผู้นับถือศาสนาฮินดู ไม่ว่าจะเลือกนับถือศาสนาฮินดูหรือนับถือพุทธศาสนา ชาวบ้านในชวามักเลือกนับถือด้วยความเชื่อว่า ในหมู่ทางเลือกที่มีเสนอให้นั้น ศาสนาจากอินเดีย ใกล้เคียงมากที่สุด กับสภาพความเป็นจริงของวัตรปฏิบัติที่พวกเขาดำเนินสืบเนื่องต่อมาเป็นประเพณี ในเวลาเดียวกัน ความจำเป็นใหม่ ๆ ก็เป็นแรงท้าทายให้ชุมชนศาสนาในท้องถิ่นส่วนใหญ่ ต้องนิยามตนเองใหม่ ให้เป็นไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ ทั้งนี้เพื่อให้ได้รับการยอมรับจากระบบราชการของชาติแบบใหม่

แรงท้าทายนี้ บีบบังคับให้ชาวบาหลีที่นับถือศาสนาฮินดู ต้องปรับปรุงการประกอบพิธีทางศาสนาของตนในช่วงทศวรรษ 1950 ชาวบาหลีสมัยหลังสงครามซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ เริ่มสถาปนาการติดต่อโดยตรงกับผู้นับถือศาสนาฮินดูชาวอินเดีย ทั้งนี้เพื่อให้ได้รับการยอมรับจากกระทรวงศาสนา เกียร์ตซ์ตั้งข้อสังเกต -- โดยอาศัยพื้นฐานการศึกษาพิเคราะห์ของเขาเมื่อตอนปลายทศวรรษ 1950 -- ว่าการปฏิรูปศาสนาของบาหลีนี้ ส่งผลให้คำสั่งสอนได้รับการวางรูปแบบอย่างเป็นทางการโดยมีลักษณะแน่นอนตรงตามตัวบทยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังส่งผลให้ต้องคิดประดิษฐ์การประกอบพิธีกรรมกันใหม่ และมีการก่อสร้างโบสถ์วิหารขึ้นใหม่ ซึ่งบางครั้งก็พิสดารอย่างพิลึกพิลั่น[49] ในขณะเดียวกัน บาหลีก็ยังเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นพลังความต่อเนื่องของศาสนาตามพิธีการเช่นที่มีมาในอดีต บาหลียังรักษาวัฏจักรการประกอบพิธีกรรมที่วัดเอาไว้ ธุรกิจการท่องเที่ยวมักเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้การแสดง

---

[49] C. Geertz, ‘“Internal Conversion” in Contemporary Bali’ in his ***The Interpretation of Cultures,*** New York, 1973.

ละครและกิจกรรมทางศิลปะที่เกี่ยวข้องแข็งแกร่งขึ้น แต่ก็เป็นปัจจัยที่บ่อนทำลายให้อ่อนแอลงมากพอ ๆ กัน ทั้งนี้เนื่องจากผู้ชมชาวต่างประเทศ ช่วยเสริมรายได้ให้แก่หมู่บ้านเล็ก ๆ และหมู่บ้านเล็กๆ พวกนี้ก็นำเงินที่ได้มาไปในการจัดพิธีเก่า ๆ ตัวอย่างที่ตระการตามากที่สุด ซึ่งล้ำหน้าแม้กระทั่งงานเผาศพเจ้า คือพิธีเอกทัส รุทรา ที่วิหารพระแม่แห่งบาหลีที่เบซากี พิธีกรรมที่กินเวลานานถึงสองเดือนนี้ ริเริ่มขึ้นในค.ศ.1963 เมื่อวันที่ 8 มีนาคมของปีนั้น ซึ่งเป็นวาระสิ้นสุดของศักราชศากะที่ 1884 และเป็นวาระครบรอบ 100 ปี นับจากที่มีการจัดพิธีขึ้นในครั้งก่อน เนื่องจากวัฏจักรการทำพิธีในรอบดังกล่าว เกิดการระเบิดของภูเขาไฟอาคุงขึ้นมาขัดจังหวะ งานนี้จึง “เสร็จสมบูรณ์” ลงต่อเมื่อได้มีการประกอบพิธีชำระมลทินในค.ศ.1979 ความสำเร็จของความพยายามประกอบพิธีในครั้งที่สอง เป็นการแสดงเครื่องหมายของสังคมในยุคระเบียบใหม่ รวมทั้งความล้ำลึกที่ทรงพลังของความยึดมั่นที่คนในท้องถิ่นมีต่อการประกอบพิธีอาถรรพ์ตามประเพณีเช่นที่มีมาแต่ครั้งโบราณ[50]

ศาสนาอื่น ๆ ทุกศาสนาในอินโดนีเซียที่มีกำเนิดในเอเชีย จำเป็นต้องมีการการเปลี่ยนแปลงภายใน วงการพุทธศาสนาขนาดย่อม ๆ ที่ทันสมัยหลายวงการ ซึ่งแต่ก่อน จำกัดวงอยู่แต่เฉพาะในชุมชนเมือง ได้กลายเป็นขบวนการมวลชนขึ้นมา[51] พุทธศาสนาของอินโดนีเซียสมัยใหม่ ฝังรากอยู่ทั้งใน ชุมชนชาวจีนในท้องถิ่น และในแวดวงของ*ปรียายี* โดยมีบางวงการ แสดงตนว่าเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา โดยผ่านทางสมาคมเทวฌาณของสมัยก่อนสงคราม แม้กระทั่งภายในแวดวงฮินดูและพุทธที่ผ่านการปฏิรูปแล้ว ก็ยังมีพวกนอกคอกอยู่ พวกชวานิยมบางคน หวนกลับมาพูดถึงมัชปาหิต ซึ่งเป็นยุคที่ผู้คนนับถือศาสนาในแบบประสมประสานหลายความเชื่อเข้าด้วยกัน โดยหมายตากับความเชื่อเรื่องอำนาจเร้นลับ มากยิ่งกว่าการยึดคัมภีร์ตามหลักสมัยใหม่นิยม ในทศวรรษ 1970 ซาทาร์ มาปาน ซึ่งมีฐานอยู่ในสุระการ์ตา สร้างความก้าวหน้าให้แก่การประกอบพิธีโยคีฮินดูตามแบบชวานิยม แทนที่จะประกอบพิธีตามแบบของบาหลี ตามที่มีระบุอยู่ใน “ปาริสาทา ฮินดู ธรรม” ที่เป็นกระแสหลักกาโสคาทาน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ประกอบพิธีตามแบบตันตระกลุ่มเล็ก ๆ ก็หมายที่จะยึดถือตามคัมภีร์ *สังหยางกามาหายานิกาน* ของมัชปาหิต มากยิ่งกว่าความบริสุทธิ์แท้ตามอย่างพุทธศาสนิกชนสมัยใหม่จำนวนมาก

“ศาสนา” เคยมีความหมายถึงสิ่งที่สืบเนื่องมาจากทฤษฎีที่เกี่ยวกับพลังเร้นลับ และพิธีคุณไสย ซึ่งทุกหนทุกแห่ง ล้วนผสานแนวปฏิบัติส่วนบุคคลและส่วนรวม เข้ากับขนบประเพณีตามพฤติกรรม และขนบประเพณีตามคัมภีร์ การที่ชาวบ้านเลือกศาสนาฮินดูหรือพุทธศาสนาในแบบฉบับใหม่นั้น

---

[50] A. Forge, “Balinese Religion and Indonesian Identity” in J. Fox, ed., ***Indonesia: The Making of a Culture,*** Canberra, 1980, 227-32.

[51] J.D. Howell, “Modernizing Religious Reform and the Far Eastern Religions in Twentieth Century Indonesia” in S. Udin, ed., ***Spectrum,*** Jakarta, 1978.

ก็มักจะเป็นการแสดงความรู้สึกของพวกเขาให้เห็นว่า แม้กระทั่งแบบฉบับที่เป็นสมัยใหม่ของศาสนาทั้งสองนั้น ก็ยังสอดคล้องกับขนบประเพณีที่เป็นแนวปฏิบัติศาสนกิจที่แท้จริงของตน มากยิ่งกว่าแบบฉบับที่เป็นสมัยใหม่ของศาสนาอิสลาม พิจารณาจากมุมมองของหมู่บ้าน หรือสำหรับชาวชวาหรือบาหลีที่มีความคิดแนวจารีตนิยมแล้ว การระบุศาสนา ไม่เคยเป็นเรื่องที่จะต้องจำเพาะเจาะจงลงไปเพียงอย่างเดียว ไม่ว่าจะในกรณี ๆ ก็ตาม องค์กรศาสนาโลกที่ทรงอิทธิพลในระดับชาติทุกองค์กรในอินโดนีเซีย ปัจจุบันนี้ ก็มีท่วงทำนองที่แสดงว่าเป็นแบบยุคสมัยใหม่ และมีลักษณะเฉพาะตัว ในเรื่องโครงสร้าง โดยเน้นที่พิธีกรรม คัมภีร์และหลักคำสอนซึ่งปราศจากความคิดความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับและไม่มีการประกอบพิธีที่เป็นเรื่องคุณไสยอย่างที่เคยทำมาแต่เดิม

การทำคุณไสย การปฏิบัติที่เกี่ยวกับพลังเร้นลับ และการประกอบพิธีที่เกี่ยวเนื่องกับพระผู้มาโปรด

ในขณะที่รัฐบาลของประเทศต่าง ๆ ที่กำลังปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย สร้างช่องทางที่ทรงพลังเพื่อที่จะรวม ครอบงำ และปฏิรูปวัฒนธรรมของชนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลจากตนในแง่ภูมิศาสตร์นั้น รัฐบาลเหล่านี้ ก็ได้บุกรุกอย่างมีลักษณะชัดตรงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เข้าไปในการประกอบพิธีคุณไสยของชาวบ้าน แม้กระทั่งภายในสังคมที่ตั้งอยู่บริเวณใจกลางของที่ลุ่ม การปฏิวัติด้านการสื่อสารคมนาคมช่วงหลังสงคราม ได้ปรับเปลี่ยนรูปโฉมของความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมทั้งในแนวนอน -- โดยกระทำผ่านพื้นที่ – และแนวตั้ง—โดยตัดข้ามระดับชนชั้นต่าง ๆ ของสังคมลงมา รัฐบาลของชาติเกิดใหม่เกือบทุกรัฐบาล ขมีขมันและเอาจริงเอาจังกับการปราบปรามศาสนาพื้นถิ่นในส่วนที่เห็นได้ชัดที่สุดว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องคุณไสยและการหวังคอยยุคแห่งความสมบูรณ์พูนสุขที่จะมีมาในอนาคต การกระทำเช่นนี้ ส่งผลในทางสนับสนุนหลักปฏิบัติอันเคร่งครัดตายตัวที่เป็นของทางการ—ซึ่งไม่น่าประหลาดใจ เนื่องจากหลักปฏิบัติดังกล่าว มีการจัดลำดับชั้นการปกครองที่ลดหลั่นกัน ซึ่งผู้มีอำนาจที่อยู่ที่ศูนย์กลาง ย่อมสามารถจัดการยักย้ายใช้ประโยชน์ได้ตามใจชอบ ในระยะหลังนี้ ทุกรัฐบาลไม่ว่าจะมีแนวทางเบี่ยงไปทางสังคมนิยมหรือทุนนิยมต่างให้ความเห็นชอบต่อทัศนะของสมัยอาณานิคมที่เคยมีมาก่อนหน้านี้ ว่าการประกอบพิธีพื้นบ้าน สะท้อนถึง “ความเชื่อทางไสยศาสตร์สมัยยุคก่อนวิทยาศาสตร์” ซึ่งขัดขวาง “ความก้าวหน้าของยุคสมัยใหม่”

ในประเทศสังคมนิยมเวียดนาม รัฐบาลมีความเต็มใจที่จะยอมประนีประนอมกับพุทธศาสนาโดยอนุญาตให้มีคณะกรรมการกลางของพุทธศาสนาได้ การสนับสนุนของรัฐบาลขยายไปกระทั่งถึงขั้นให้ก่อตั้ง “สถาบันการศึกษาพุทธศาสนาเวียดนามในระดับสูง” ขึ้นมา กระนั้นก็ตาม รัฐบาลก็เป็นปฏิปักษ์อย่างเอาจริงเอาจังกับสิ่งใดก็ตาม ที่แสดงออกถึงความเชื่อที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปเกี่ยวกับยุคแห่งความมั่งมีศรีสุขที่จะมีมาในอนาคต ทางรัฐบาลมองเห็นว่า ความเชื่อเหล่านี้ แสดงถึงการย้อนกลับไปสู่

ความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่ล้าสมัยอย่างไม่มีทางเป็นอื่น[52] พิธีกรรมพื้นบ้าน ผสานการเข้าทรงที่เป็นเรื่องวิญญาณนิยมเข้ากับพุทธศาสนา การมีความเชื่อภูติผีอยู่ในบางส่วน โดยเห็นได้จากมีกิจกรรมการติดต่อกับวิญญาณ ทำให้ขนบประเพณีต่าง ๆ ในท้องถิ่นเวียดนาม คล้ายคลึงกับขนบประเพณีมากมายที่มีอยู่ทั่วไปในวัฒนธรรมหมู่บ้านของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในตอนต้นทศวรรษ 1960 ประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมดในเวียดนามใต้ นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ส่วนผู้ที่จัดว่ามีความเชื่อถือศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อศาสนาพุทธนิกายมหายาน ประเมินกันว่ามีอยู่ราว 35-40 เปอร์เซ็นต์ ส่วนที่เหลือ จัดว่าเป็นผู้ที่นับถือศาสนาแต่เพียงในนาม ซึ่งมีความหมายว่า พวกที่อยู่ในกลุ่มนี้มีความเชื่อที่ประสมปนเปกันระหว่างความเชื่อภูติผี ลัทธิเต๋าและศาสนาขงจื๊อ[53]

เคียงข้างไปกับการประกอบพิธีทางศาสนาที่มีมาตามจารีตประเพณี จะพบว่ามีขบวนการของนิกายที่เป็นความเชื่อใหม่เกิดขึ้นเป็นอันมากในทุกหนทุกแห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในเวียดนาม นิกายฮัว ฮาว ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อปีค.ศ.1939 นั้น ในค.ศ.1964 เฉพาะในจังหวัดอัง ยาง แห่งเดียวเท่านั้น มีสมาชิกอยู่ถึง 450,000 คนและรวมทั้งหมดแล้ว นิกายฮัว ฮาว มีสมาชิกทั้งสิ้นสองล้านคน โดยสาระสำคัญแล้ว ฮัว ฮาวเป็นพุทธศาสนารูปแบบหนึ่งในแบบฉบับของท้องถิ่น ซึ่งเน้นการประกอบพิธีแบบพื้นบ้านที่มีมาแต่เดิม มิได้ปฏิบัติตามแบบที่ยึดคัมภีร์ของพระภิกษุในขบวนการฟื้นฟูคำสอนแนวเธียน (เซน) ซึ่งเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1930 เป็นต้นมา คำสอนของฮัว ฮาว ไม่ได้มีเฉพาะแต่ปัจจัยที่เกี่ยวกับยุคพระศรีอาริย์อย่างเด่นชัดเท่านั้น หากยังเน้นการปฏิรูปทางด้านศีลธรรมอีกด้วย ประเมินกันว่าในค.ศ.1966 นิกายเกา ได ซึ่งก่อตั้งเมื่อปีค.ศ.1925 มีสมาชิกอยู่ระหว่างหนึ่งถึงสองล้านคน นิกายนี้ยอมรับรู้ถึงนิมิตที่ศาสดาของทุกศาสนาที่สำคัญในโลกทรงประสบมา และมีลักษณะค่อนข้างเหมือนกับศาสนาบาไฮ กล่าวคือจะนำเสนอนิมิตทั้งหมดนั้นว่าเป็นสื่อที่แสดงถึงวัตถุประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าในโลกที่ผ่านมาในอดีต ในหลักของเกา ไดนั้น การปรากฏความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียว เป็นเรื่องที่อยู่เหนือความคิดเรื่องกรรมและการกลับชาติมาเกิด ซึ่งขบวนการในชวามากมายหลายขบวนการมีความเชื่อเช่นนี้อยู่เช่นกัน กิจกรรมต่าง ๆ ของนิกายเกา ไดมีชื่อเสียงโดดเด่นมากที่สุดในช่วง ทศวรรษ 1950 เนื่องจากมีความพัวพันกับเรื่องทางการเมือง ทว่ามีสิ่งต่าง ๆ ที่บ่งชี้อยู่ว่า นิกายที่ประสมรวมความเชื่อหลากหลายศาสนาเข้าด้วยกัน ยังคงมีชีวิตชีวาเข้มแข็งอยู่ภายใต้ระบอบสังคมนิยม ผู้ไปเยือนเวียดนามในระยะเมื่อไม่นานมานี้ รายงานว่า ไม่เฉพาะแต่จำนวนผู้คนที่ไปร่วมพิธีมิสซาวันอาทิตย์ตามโบสถ์ในฮานอยและโฮจิมินห์ จะมากมายอย่างตระการตาเท่านั้น หากวัดของนิกายต่าง ๆ ในบริเวณที่ราบลุ่มบริเวณปากแม่น้ำ ก็ได้รับการบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพดีเช่นเดียวกัน

---

[52] D.J. Steinberg, ed., ***In Search of Southeast Asia,*** Sydney, 1987, 465.

[53] Schecter, 180.

ในพม่า ชาวฉิ่นจำนวนมาก เจริญรอยตามกลุ่มนิกายที่ผสานความเชื่อจากหลากหลายแนวทางเข้าด้วยกัน กลุ่มนิกายผสมผสานเหล่านี้ เช่นเดียวกับกลุ่มนิกาย ที่เชื่อเรื่องยุคพระศรีอาริยเมตไตรยอื่น ๆ นับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าเป็นต้นมา คือรับแง่มุมในบางด้านของศาสนาคริสต์เข้าไว้ด้วย “พอ ชิน ฮอ” สามารถตีความได้ว่าเป็นความเคลื่อนไหวของชนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งรับองค์ประกอบบางด้านของศาสนาคริสต์เข้าไว้และใช้เป็นแนวทางการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเป็นประชาธิปไตย ตามแบบฉบับของชาวพื้นถิ่น กลุ่มนี้ ต่อต้านทั้งการวางอำนาจเช่นที่มีมาตามจารีตเดิม และต่อต้านการควบคุมของชาวพม่าที่ทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้นด้วย[54] ในขณะที่ลัทธิความเชื่อที่แยกเป็นกลุ่มนิกายต่าง ๆ มีความสำคัญอยู่ตามหมู่บ้านพม่าเสมอมานั้น ตามเมืองใหญ่ การฝึกสมาธิวิปัสสนาในรูปแบบใหม่ ๆ ก็มีชื่อเสียงโดดเด่นขึ้นมา และมีความสำคัญในระดับสากลมากขึ้น ความเคลื่อนไหวนี้ มีกำเนิดในตอนต้นศตวรรษ ทว่าหลังปีค.ศ.1950 ได้รับการส่งเสริมอย่างเป็นทางการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โดยการที่รัฐให้การอุปถัมภ์แก่ศูนย์ฝึกสมาธิทั้งหลาย ศูนย์ฝึกเหล่านี้ ได้รับการยอมรับ โดยจัดให้อยู่ในระดับชั้นต่าง ๆ กัน จากนั้น ก็ได้รับการขึ้นทะเบียนและให้เงินสนับสนุน ศูนย์เหล่านี้ให้บริการแก่ชาวต่างประเทศที่เข้ามาศึกษาพุทธศาสนา นับตั้งแต่ในระยะแรก ๆ ที่เริ่มก่อตัวขึ้น นักศึกษาชาวต่างชาติกลุ่มเล็ก ๆ ปรากฏตัวอยู่ตามศูนย์เหล่านี้อยู่เสมอมาตั้งแต่ทศวรรษ 1950 ในส่วนนี้พม่าไม่เคยปิดประเทศอย่างสิ้นเชิง ภายในแวดวงนี้ มหาสี ซายาดอว์ เป็นผู้ครองตำแหน่งที่มีฐานะพิเศษ เนื่องจากรัฐบาลอู นุให้การอุปถัมภ์แก่ท่านผู้นี้เป็นพิเศษ ในช่วงทศวรรษ 1950

ในประเทศไทย ผู้ที่รอบรู้เรื่องการฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนาสมัยใหม่ที่มีชื่อเสียงในระดับนานาประเทศมากที่สุด ได้แก่พุทธทาสภิกขุ ซึ่งประจำอยู่ที่วัดสวนโมกข์ วัดนี้มีลักษณะสันโดษ ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าทางภาคใต้ของประเทศ แม้ว่าโดยหลักคำสอนของพุทธทาสภิกขุ จะเป็นแบบที่ยึดหลักดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด และยึมหลักพุทธศาสนาแบบ “เซน” มาด้วยนั้น แต่ขณะเดียวกัน พุทธทาสภิกขุก็เสนอทัศนะเกี่ยวกับพุทธศาสนาซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การกระทำ “ในโลกนี้” พุทธทาสภิกขุเห็นว่าพุทธศาสนานอกจากจะสัมพันธ์กับภพและชาติต่าง ๆ ซึ่งดูราวกับว่าจะสัมพันธ์เฉพาะกับชีวิตในกาลข้างหน้าแล้ว ยังเกี่ยวพันกับสภาวะที่กำลังดำรงอยู่ ซึ่งมีวิวัฒนาการอยู่ทุกขณะจิต พุทธทาสกล่าวเน้นไว้—ซึ่งอันที่จริงแล้ว หลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนาก็เป็นเช่นนี้เสมอมา—ว่า ภาวะของ *สงสาร* (samsara) หรือภาวะของความผูกพันกับทางโลกย์ และ*นิพพาน* หรือปิติอันเกิดจากการหลุดพ้นเป็นภาวะภายในอันถูกกำหนดให้อยู่ ณ ที่นี้และชั่วขณะนี้ พุทธทาสภิกขุวางทัศนะมาแต่แรกในเชิงต่อต้านความคิดที่ว่า พุทธศาสนามีลักษณะของการปล่อยให้เป็นไปตามชะตากรรม พุทธทาสได้กล่าวเน้นโดยโยงเข้ากับคำสอนของทุกศาสนาในโลกว่า เมื่อถึงที่สุดแล้ว ทุกศาสนาต่างมุ่งให้บุคคลตระหนักรู้ในความเป็นจริงของหลักการจนนำไปสู่การปฏิบัติ พิจารณาในบริบททางการเมืองแล้ว สามารถจัด

---

[54] Keyes, 49.

ประเภทได้ว่า คำสอนของพุทธทาสมีท่วงทำนองของระบอบสังคมนิยมแนวพุทธ คือเป็นคำสอนที่ปฏิเสธทั้งลัทธิวัตถุนิยมแนวคอมมิวนิสต์และแนวทุนนิยม พุทธทาสภิกขุสามารถเข้าถึงพุทธศานิกชนหนุ่มสาวที่มีการศึกษามากมาย คนเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายที่จะผสานความเชื่อถือศรัทธาที่มีมาเป็นประเพณีแต่ดั้งเดิม ให้สอดคล้องกับการกระทำเยี่ยงพลเมืองดีในยุคสมัยใหม่

ทัศนคติอันเป็นแบบฉบับที่เคยเป็นที่แพร่หลายว่าพระภิกษุสงฆ์ คือผู้ปฏิบัติสมาธิอย่างคร่ำเคร่งนั้น ทัศนะเช่นนี้ไม่มีอีกต่อไปแล้ว แม้ว่าขนบประเพณีการฝึกการเจริญวิปัสสนากรรมฐานในป่า จะมีประวัติอันเก่าแก่ ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน แต่พระภิกษุสงฆ์นิกายเถรวาทส่วนใหญ่ในประเทศไทย ก็มิได้สอนหรือกระทั่งปฏิบัติวิปัสสนาสมาธิ กระนั้นก็ตาม สำนักสอนวิปัสสนาที่สำคัญหลายแห่ง เกิดขึ้นมาจากหมู่สงฆ์ โดยขยายไปถึงฆราวาส ฆราวาสอาจปลีกวิเวกไปฝึกสมาธิเป็นเวลาสิบวัน โดยถือปฏิบัติอย่างเป็นกิจวัตรสม่ำเสมอ ครูสอนวิปัสสนาหลายคน เป็นผู้ที่มีลูกศิษย์ลูกหาอยู่ในต่างประเทศ ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ พระอาจารย์มั่น ครูสอนวิปัสสนาซึ่งใช้เวลาส่วนใหญ่ระหว่างที่บวชเป็นพระอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย รื้อฟื้นขนบประเพณีที่สืบต่อมาเป็นเวลานานในการฝึกวินัยในการปฏิบัติธรรมในป่า ศานุศิษย์ของพระอาจารย์มั่น กระจัดกระจายอยู่ทั่วประเทศ ศานุศิษย์เหล่านี้ได้ก่อตั้งสำนักสอนวิปัสสนาของตนเองขึ้น และให้การสอนทั้งแก่พระภิกษุและฆราวาส ลูกศิษย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากที่สุดของพระอาจารย์มั่น คือพระอาจารย์ชาแห่งวัดหนองป่าพง ที่จังหวัดอุบลราชธานี ท่านผู้นี้ได้รับการอุปถัมภ์จากกรุงเทพฯ อย่างต่อเนื่อง ทั้งยังได้ส่งลูกศิษย์ลูกหาไปก่อตั้งศูนย์วิปัสสนาในป่า ขึ้นในประเทศอังกฤษและออสเตรเลีย

พระภิกษุสงฆ์ในจำนวนที่มากขึ้นเรื่อย ๆ มีความห่วงใยอย่างจริงจังต่อความพยายามที่จะผสานแนวปฏิบัติศาสนกิจของตนให้เข้ากับชีวิตสมัยใหม่ ทั้งนี้ไม่ว่าจะโดยผ่านทางการสอนรูปแบบการเจริญวิปัสสนาแบบสมัยใหม่หรือวิธีการอื่น ๆ หรือโดยผ่านการศึกษาและการปฏิบัติการของชุมชนผู้คนจำนวนมาก ที่ใฝ่ฝันจะเพิ่มสถานะในสังคมให้สูงขึ้น ก็แสดงความมุ่งมั่นกับการปฏิบัติสมาธิอย่างเอาจริงเอาจังด้วยเช่นกัน ผลกระทบโดยรวมของการสร้างความทันสมัยให้แก่วิถีปฏิบัติในเรื่องการเจริญวิปัสสนาสมาธิ คือพลังใหม่ซึ่งเน้นหนักต่อความเป็นไปได้ ที่บุคคลจะสร้างคุณูปการ ด้วยการเป็นผู้ที่มีจิตใจสงบนิ่งและไร้อัตตา ทั้งนี้โดยผ่านการกระทำการในทางสังคม ไม่ว่าคำสอนที่มีมาแต่เดิมจะเป็นอย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาสมัยนี้ จะประเมินการกระทำที่จะมีผลในทางช่วยปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้น ช่องว่างระหว่างพระภิกษุกับฆราวาส อยู่ในระหว่างการปฏิรูป และกำจัดให้หมดไปได้ในบางแง่ อย่างน้อยก็ในส่วนที่เกี่ยวกับวิถีปฏิบัติในเรื่องทางจิต ความเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิบัติสมาธิทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกหมู่สงฆ์ เป็นสิ่งที่แสดงถึงการจัดวางสถานภาพแบบใหม่อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพื่อที่ความมุ่งมั่นที่จะทำให้เกิดความตระหนักรู้อย่างแท้จริงในด้านจิตวิญญาณจะยังคงดำเนินต่อไป

ในมาเลเซีย สถานภาพอย่างเป็นทางการของอิสลาม ในฐานะที่เป็นศาสนา*เฉพาะ*ของ “ชาวมาเลย์” ยืนหยัดต่อสู้อย่างทรงพลังเพื่อต่อต้านลัทธิความเชื่อแบบผสมผสาน ในแบบอย่างที่พุทธศาสนา

นิกายเถรวาทหรือในสภาวะเช่นของชวา ยินยอมให้กระทำได้ แต่กระนั้น ผู้เยียวยารักษาโรคในท้องถิ่นและชาวเมือง ก็เข้าร่วมในการประกอบพิธีประเภทคุณไสยหรือในความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่จัดว่า "ใหม่" ขณะที่ขบวนการ*ดักวาห์*เป็นตัวแทนที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของชาวมาเลย์ที่ได้รับการฟื้นฟูให้กลับมีชีวิตชีวาและเข้มแข็งขึ้นมาอีก ด้วยการเสริมสร้างความยึดมั่นต่อศาสนาอิสลามที่บริสุทธิ์นั้น ในหมู่ชาวจีนและชาวอินเดียในมาเลเซีย ก็มีผู้ที่หันเข้าหาศาสนาคริสต์ที่มีพลังดึงดูดใจเป็นอันมาก สัตยา ไส บาบา นักบุญชาวอินเดีย และลัทธิไบเตียนกอง ก็มีสาวกให้การนับถือเป็นอันมากด้วย ลัทธิไบเตียนกองนี้ จ้าว ชองมิง เป็นผู้ก่อตั้งขึ้นภายหลังที่เห็นนิมิตในค.ศ.1976 ไบเตียนกองพยายามรวมลัทธิความเชื่อที่เกี่ยวกับการเป็นสื่อให้แก่วิญญาณในหมู่ชนชั้นกลางในกัวลาลัมเปอร์[55] การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่นับถือลัทธิความเชื่อเหล่านี้ เช่นเดียวกับชาวเมืองที่เข้าปฏิบัติร่วมวิปัสสนาในร่างกุ้งและในกรุงเทพฯ หรือผู้เป็นสาวกของผู้เยียวยารักษาโรคภัยด้วยศรัทธาในมนิลา เป็นการเคลื่อนไหวที่บ่งชี้ว่าความเชื่อเรื่องคุณไสย ยุคแห่งความมั่งมีศรีสุข ที่จะมีมาในอนาคต และพลังเร้นลับ ยังคงได้รับความนิยมอยู่ในหมู่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นชนชั้นกลาง ซึ่งได้รับการศึกษาตามแบบอย่างของตะวันตก เช่นเดียวกับที่จะพบอยู่ตามหมู่บ้าน ตามหมู่บ้านยิ่งจะเห็นได้อย่างง่ายดายมากกว่า ความเชื่อดังกล่าวเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ตกค้างมาจากจารีตประเพณีที่มีมาในอดีต

ภายในอินโดนีเซียนับตั้งแต่ได้เอกราช ความสัมพันธ์ระหว่างการเมือง ศาสนาและความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับได้เปลี่ยนแปลงไป ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านสภาวะแวดล้อมและในด้านโครงสร้างภายในของความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับ ซึ่งมีรูปแบบแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ เสียงของซูการ์โน เข้าสมทบกับเสียงของคนอื่น ๆ ที่เตือนให้ระมัดระวังมนต์ดำ (คุณไสยที่มองไม่เห็น) ซึ่งเป็นประเด็นที่โต้เถียงกันในหมู่ประชาชนโดยทั่วไปในทศวรรษ 1960 นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา ขบวนการที่ได้รับการยอมรับ จำต้องประกาศยกเลิกการให้ความสนใจอำนาจทางการเมืองอย่างเด็ดขาด ซึ่งเท่ากับขบวนการที่ได้รับการยอมรับในแง่ความถูกต้องและชอบธรรมอย่างเป็นทางการ ก็มีเฉพาะแต่ขบวนการที่อย่างน้อยที่สุด แสดงออกอย่างแน่ชัด ว่าไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง ในสภาวะแวดล้อมแบบฉบับที่เคยมีมานั้น การแยกออกจากกันเช่นนี้ เป็นเรื่องสุดจะคิดไปได้ เพราะความเชื่อในเรื่องพลังเร้นลับ วัฒนธรรมและการเมือง ต่างร้อยประสานเข้าด้วยกันอย่างแยกไม่ออกทั้งในด้านทฤษฎีและในทางปฏิบัติ สภาวะแวดล้อมของยุคสมัยใหม่ เป็นสภาวะที่ประกอบไปด้วยความหลากหลายในด้านความเชื่อทางศาสนา ความเข้มแข็งของอิสลาม และรัฐบาลที่แสดงออกที่ภายนอกว่าไม่ยึดหลักศาสนาในการบริหารกิจการบ้านเมือง สภาวะดังกล่าวล้วน

---

[55] S.E. Ackerman and R.L. Lee, ***Heaven in Transition: Non-Muslim Religious Innovation and Ethnic Identity in Malaysia,*** Honolulu, 1988, 127-36.

ดำเนินงานเพื่อที่จะกดดันชาวชวานิยม -- ซึ่งเป็นพวกที่มีแนวโน้มที่จะฝักใฝ่กับความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับมากที่สุด – ให้รวมตัวเป็นองค์กรอย่างเป็นทางการ ภายในสภาวะแวดล้อมเช่นนี้ องค์กรดังกล่าวจะต้องนิยามว่าเป็นรหัสยลัทธิโดยแท้ ตามความหมายแบบฉบับดั้งเดิมที่ถือว่า แก่นแท้ของรหัสยลัทธิหรือความเชื่อในพลังเร้นลับทุกอย่าง คือการรวมเป็นหนึ่งเข้ากับเทพ และนี่คือสิ่งที่แยกความความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับเช่นนี้ ออกจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคุณไสย และความเชื่อในโลกที่มั่งมีศรีสุขเช่นในอุดมคติในอนาคตข้างหน้า ซึ่งตามที่ขนบประเพณีแต่เดิมมา ได้โยงเข้าไว้ด้วยกัน คำว่า*เกจานวน* ในปัจจุบันนี้ มักหมายโดยเฉพาะถึงแบบอย่างที่มีมาตามประเพณี ซึ่งสิ่งที่เป็นหลักพื้นฐานให้แก่แบบอย่างตามประเพณีดังว่านี้ ก็คือความสัมพันธ์กับภูติวิญญาณ อำนาจคุณไสยที่อยู่เหนือธรรมชาติ และความคาดหวังรอคอย ผู้ที่จะมาสร้างโลกที่เลิศเลอเช่นในอุดมคติ แบบอย่างเช่นนี้แม้ว่าจะถูกสะกัดกั้นไว้ มิให้แสดงออกในรูปที่มีการจัดระเบียบ แต่ก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในฐานะรากฐานของทัศนะการมองโลกของประชาชนทั่วไป และในฐานะขบวนการที่เกี่ยวกับการนับถือบูชา ในเวลาเดียวกัน ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับในรูปแบบใหม่ ๆ ก็เกิดขึ้นโดยมีฐานมาจากแนวปฏิบัติที่โน้มไปในแนวชวานิยม

การปราบปรามกลุ่มที่เชื่อเรื่องพระผู้จะมาโปรด ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง การปราบปรามดังกล่าว จัดว่าเป็นสารัตถะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการเมืองที่เกี่ยวกับศาสนาในยุคหลังสงครามเรื่อยมา ในค.ศ.1967 ขบวนการมบาห์ สุโร ถูกปราบปรามหลังจากที่ขบวนการได้แพร่ข่าวลือว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน จากศูนย์ของตนซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองงาวี ในค.ศ.1968 ขบวนการมานังคาลทั่วชวา ถูกประกาศให้เป็นกลุ่มนอกกฎหมาย ภายหลังจากการไต่สวนต่อหน้าสาธารณชน สมาชิกนับหมื่น ๆ ของมานังคาลซึ่งบางคนเป็นนายทหารและข้าราชการพลเรือนระดับสูง ได้ไปแสดงความเคารพต่อครูของตน คือโรโม เซมานา ในลักษณาการที่ทางรัฐบาลรู้สึกว่า ชวนให้นึกถึงราชสำนักแบบที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ผู้ปกป้องขบวนการ ให้เหตุผลแย้งว่า พฤติกรรมของพวกเขา เพียงแต่สะท้อนถึงการแสดงความเคารพนับถือต่อผู้สูงอายุตามธรรมดาเท่านั้น เหตุการณ์นี้ แสดงให้เห็นว่าจิตใจที่ฝักใฝ่อำนาจและฝักใฝ่คุณไสย -- ซึ่งผูกพันกันอย่างแนบชิดกับแบบแผนทางสังคมที่เป็นเรื่องปกติ -- กลายเป็นปัญหาขึ้นมาในระดับหนึ่ง ในสภาวะแวดล้อมซึ่งทางการมีความมุ่งมั่นที่จะสร้างความทันสมัยให้แก่อำนาจรัฐ และการรวมอำนาจรัฐ เข้าสู่ส่วนกลาง

เมื่อรัฐบาลซูฮาร์โต้ประกาศว่า รัฐบาลได้ค้นพบว่ามีความพยายามที่จะก่อรัฐประหารในเดือนกันยายน ค.ศ.1976 นั้น คำประกาศชี้ให้เห็นอย่างกระจ่างชัดในเวลาอันรวดเร็วว่า เรื่องนี้ มีเป้าอยู่ที่ผู้มีอำนาจในพลังเร้นลับคนหนึ่ง ชื่อซาวิโต้ ซึ่งในตอนนั้นไม่เคยเป็นที่รู้จักกันมาก่อน ซาวิโต้ได้ไปเยือนตามจุดที่มีพลังต่าง ๆ และได้อ้างว่า เมื่อไปที่กุนุง ติดาร์ ที่ใจกลางชวา เขาได้รับมอบหมายอำนาจที่เซมาร์ ผู้พิทักษ์ปกป้องชวา เคยครองมาก่อน หลังจากนั้น ซาวิโต้ได้รวบรวมลายมือชื่อ แนบมากับเอกสารที่กล่าววิพากษ์คุณสมบัติทางด้านศีลธรรมของซูฮาร์โต้ อดีตรองประธานาธิบดีฮัตตาและผู้นำ

ทางศาสนาที่มีชื่อเสียงทุก ๆ คน ซึ่งมีลายมือชื่อปรากฏอยู่ในเอกสารดังกล่าว รีบปฏิเสธอย่างรวดเร็วว่าไม่รู้ว่าในเอกสารดังกล่าวนั้น มีอะไรอยู่ แต่กระนั้น เรื่องนี้ก็ถูกนำมาพิจารณาอย่างจริงจัง พิจารณาจากจุดยืนของทางตะวันตกนั้น ภัยคุกคามที่มาจากซาวิโต้ดูจะเป็นเรื่องเล็กน้อย ทว่าระดับการตอบโต้ของซูฮาร์โต้ แสดงให้เห็นว่าเขามีความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัยมากเพียงไร ในเงื่อนไขแนวชวานิยมเหล่านั้น ความกลัวของซูฮาโต้มีมากเป็นพิเศษ เมื่อเขาเผชิญคำกล่าวอ้างตามความเชื่อเรื่องอำนาจเร้นลับ ที่ว่าเขาขาด *วาห์ยู* หรือบัญชาของสวรรค์ ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของอำนาจ คำกล่าวอ้างนี้บ่งชี้อยู่ในตัวถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นและอย่างต่อเนื่อง ระหว่างความเชื่อนานัปการที่รองรับอยู่ การท้าทายอำนาจของซูฮาร์โต้ โยงไปถึงความเชื่อต่าง ๆ เหล่านั้น

ขบวนการ*เกบาตินาน* มีชื่อเสียงในอินโดนีเซียมานับตั้งแต่เมื่อประเทศได้รับเอกราช ขบวนการดังกล่าว ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว เน้นถึงความตระหนักรู้ในความเป็นจริงของความสัมบูรณ์ด้วยประสบการณ์ ผู้ให้กำเนิดขบวนการนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวชวาและองค์ประกอบของขบวนการก็มีลักษณะเป็นชวา ขบวนการนี้มองวิถีปฏิบัติของตนว่ามีรากเหง้าอยู่ที่ภูมิปัญญาอันไร้ยุคสมัยที่มีอยู่ในพื้นถิ่น ซึ่งมีมาก่อนอิทธิพลของอินเดีย ในเรื่องนี้ ความเชื่อในพลังเร้นลับ ก็มีความหมายตามแบบฉบับเช่นที่มีอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่ง คือพาดพิงไปถึงมิติภายใน ซึ่งเป็นมิติทางจิตและเร้นลับ ที่มีอยู่ภายในทุกศาสนา นอกจากนี้ยังมีความหมายพาดพิงเป็นการพิเศษไปถึงความเชื่อ แนวปฏิบัติและขบวนการ ซึ่งระบุได้จากการที่ชาวขบวนการนี้มุ่งเน้นที่การตระหนักรู้ในความเป็นจริงของปัจเจกบุคคล ขบวนการเช่นนี้ที่ไม่อาจระบุตัวตนได้มีอยู่ในประเทศนับร้อย ๆ กลุ่ม สุบาคยาทำบัญชีรายชื่อไว้ในค.ศ.1973 ว่ามีอยู่ 288 กลุ่ม การจัดทำบัญชีรายชื่อในปีค.ศ.1980 ปรากฏจำนวน 160 กลุ่ม ทว่าไม่สามารถจะระบุรายชื่อที่แน่ชัดได้[56] มีหลายกลุ่มที่มีขนาดเล็กมาก จำกัดอยู่เฉพาะท้องถิ่น มีอายุสั้นและไม่เป็นทางการเสียจนไม่สมควรกล่าวถึง แม้ว่าบางกลุ่ม อาจมีความสำคัญอย่างยิ่งก็ตาม กลุ่ม*ตาเรกัต* ซึ่งเป็นขบวนการซูฟี ก็เชื่อในพลังเร้นลับด้วยเช่นกัน ทว่าเนื่องจากสังกัดอยู่กับอิสลามมาแต่ไหนแต่ไร ดังนั้น โดยทั่วไปแล้วขบวนการนี้จึงมิได้ถูกจัดเข้าอยู่ในประเภทของขบวนการอิสระ ขบวนการหลายสิบขบวนการ มีสมาชิกอยู่ทั่วชวา หรือมีสมาชิกอยู่ทั่วอินโดนีเซียอย่างแท้จริง ขบวนการดังกล่าว ได้แก่ปานเคสตุ, สุบัด, สัปตา ดาร์มา, อิลมุ เซจาติ, สุมาราห์ และฮาร์โดปุโซโร ในบรรดาขบวนการเหล่านี้ มีอยู่หลายกลุ่มที่มีสมาชิกเกินหนึ่งแสนคน แต่ส่วนใหญ่แล้ว อย่างดีที่สุดก็มีสมาชิกเพียงไม่กี่พันคน สมาชิกเหล่านี้ได้รับแรงจูงใจจากแนวปฏิบัติของกลุ่มเป็นสำคัญ

กลุ่ม*เกบาตินาน*ทั้งหลาย เคยมีอยู่แล้วสมัยอยู่ภายใต้การปกครองอาณานิคมของดัตช์ ทว่าภายในสภาวะแวดล้อมเช่นนั้น กลุ่มจำเป็นต้องเก็บเนื้อเก็บตัว กลุ่มเปิดตัวต่อสาธารณชนในช่วงที่มีการต่อสู้ระหว่างการปฏิวัติในตอนปลายทศวรรษ 1940 จากนั้น กลุ่ม*เกบาตินาน*ที่สำคัญ ๆ ได้นำแบบ

---

[56] R. Subagya, ***Kepercayaan dan Agama,*** Yogyakarta, 1973, 129-38.

แผนที่เป็นทางการมาใช้ โดยมีเจ้าหน้าที่ที่มาจากการเลือกตั้ง มีการประชุมและบันทึกการประชุมทั้งหมดนี้ ดำเนินคู่ขนานไปกับกระบวนการจัดองค์กร ช่วงทศวรรษ 1950 ตลอดทั่วทุกส่วนของสังคม กระบวนการจัดองค์กรเช่นนี้ ในส่วนหนึ่งเป็นไปเองโดยไม่มีการวางแผนล่วงหน้า ในส่วนหนึ่ง เป็นการตอบสนองต่อความเรียกร้องต้องการใหม่ ๆ จากทางฝ่ายหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาลที่ให้จัดทำบันทึกเรื่องสมาชิกและการประชุม ในตอนต้นทศวรรษ 1950 มีขบวนการจำนวนหนึ่ง โต้แย้งว่า กลุ่มของตน สมควรได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นศาสนาที่แยกออกไปต่างหาก โดยเสนอว่า ในสภาวะที่มีประเทศชาติเอกราชแล้วเช่นนี้ จะเป็นการผิดปกติ หากว่ามีเฉพาะศาสนาที่ “นำเข้าจากต่างประเทศ” เท่านั้น ที่ได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาล สัปตา ดาร์มายืนยันข้อโต้แย้งดังกล่าวมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1970 ทว่าส่วนใหญ่ ยอมรับกันแต่แรก ๆ แล้วว่า ไม่น่าเป็นไปได้ที่ขบวนการของพวกเขาจะได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นศาสนา เพราะคงจะทำให้มีการตอบโต้อย่างรุนแรงจากพวกมุสลิม

ตามกรอบที่เป็นประเพณีมาแต่เดิมนั้น จิตสำนึกในเรื่องพลังเร้นลับ กับอำนาจทางสังคมมีความผูกพันกันภายในเงื่อนไขของจักรวาล ทั้งความคิดเกี่ยวกับ*เทวราชา* ตามแบบแผนของอินเดียและอุดมคติของอิสลาม อันว่าด้วยรัฐในฐานะผู้ปกป้องศาสนา ต่างมีนัยหมายความไปถึงว่า ประมุขของรัฐ มีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตราบเท่าที่ผู้มีพลังเร้นลับอ้างว่ามีการติดต่อโดยตรงกับพระเจ้า พวกเขาก็อยู่ในภาวะที่ลำบากมาก ในการวางตัวมิให้ดูเหมือนว่ามีสิทธิอำนาจที่แยกออกไปจากอำนาจของฝ่ายปกครองบ้านเมืองในทางโลกย์ ภายใต้การปกครองของดัตช์ ขบวนการดังกล่าว เป็นเหตุให้ต้องถูกตรวจและกำกับในฐานะที่มีโอกาสจะเป็นจุดศูนย์รวมของการก่อความไม่สงบขึ้นในชนบทได้ ในช่วงระยะเวลานับตั้งแต่ได้เอกราชเป็นต้นมา ความหวั่นไหวของฝ่ายการเมืองต่อชีวิตทางศาสนาเพิ่มขึ้น และแรงกดดันที่การเมืองกระทำต่อชีวิตทางศาสนา ก็เพิ่มขึ้นด้วย นิยามของแต่ละกลุ่มที่มีความสำคัญอยู่ในแวดวงศาสนา มีลักษณะเฉพาะตัวและและอย่างไม่ขึ้นแก่ใครมากขึ้นเรื่อย ๆ เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่การนิยามของกลุ่มดังกล่าว จะขยายตัวออกไปเป็นการแข่งขันอย่างเข้มข้น ทั้งเพื่อที่จะได้มีส่วนร่วมอยู่ในโครงสร้างอำนาจของรัฐ ที่เพิ่งได้รับการสถาปนาขึ้นมาใหม่ และเพื่อที่จะได้เป็นผู้กำหนดว่า อัตลักษณ์ของชาติ จะเกี่ยวพันกับความเชื่อทางศาสนาอย่างไร

การที่ประชาชนทั่วไป นำ*เกบาตินาน*เชื่อมโยงเข้ากับความเชื่อเรื่องอำนาจและการทำพิธีกรรมเร้นลับ เป็นการเชื่อมโยงที่มีการแยกแยะไม่แพ้การเชื่อมโยงความรู้ด้วยพลังเร้นลับ และเป็นการกระทำในลักษณะที่เป็นเครื่องมือที่ก่อให้เกิดผล ซึ่งขณะเดียวกัน ก็แสดงถึงการนำรูปแบบไปสับสนกับสิ่งที่เป็นสาระสำคัญ กลุ่มที่มีความสำคัญระดับชาติที่สำคัญทุกกลุ่ม ต่างแยกตัวเองออกจากความเชื่อในเรื่องอำนาจและพิธีกรรมที่ซ่อนเร้นของ*เกจาเวน* ซึ่งเน้นการเชื่อมจิตสำนึกรวมเข้ากับพระผู้เป็นเจ้าโดยตรง แทนที่จะเน้นที่สัญลักษณ์และภูติวิญญาณตามที่มีกำเนิดอยู่ในวัฒนธรรม การเปลี่ยนจุดเน้นจากพลังมาที่จิตสำนึก มิใช่เป็นเพียงการตอบสนองต่อการสร้างจิตสำนึกด้านการเมืองให้แก่ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับของชวา การแยกขั้วอย่างเดียวกันนี้ มีรากฝังอยู่ในวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย

ยุคต้น ๆ นอกจากนี้แล้ว ยังแสดงถึงการแทรกซึมเข้าสู่โลกชวานิยม ของความเชื่อในรูปแบบต่าง ๆ ตามแบบฉบับของพวกเซมิติค ที่เกี่ยวกับความมีพระเจ้าองค์เดียว ความเชื่อนี้เน้นความแตกต่างระหว่างคุณไสยหรือการเล่นกล กับการสำแดงอภินิหารของพระผู้เป็นเจ้า แม้ว่าขนบประเพณีแนวชวานิยมจะยังคงให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกกับการแยกแยะระหว่างจิตสำนึกกับพลังอำนาจ ตามแบบตันตระ แต่ขณะเดียวกัน ก็ต่อต้านสภาวะดังกล่าวอย่างมีพลัง เพราะชวานิยมมีแนวคิดที่เน้นความว่างเปล่า ตามแบบอย่างของพุทธศาสนาอยู่แล้ว การขยายหลักเอกเทวนิยม สอดคล้องกับลักษณะจิตวิญญาณนิยมเช่นที่มีอยู่ในท้องถิ่น แบบแผนของตันตระยังคงมีอิทธิพลอย่างแน่ชัดอยู่ในการประกอบพิธีทางศาสนาในหมู่บ้าน เช่นในการบูชา*ดานหยาง* (--ผู้ปกป้องคุ้มครอง) และในขบวนการ ซาธาร์ มาปาน และขบวนการมานังคาล เป็นต้น ทว่าขนบประเพณีแนวพุทธ และการใช้พลังเร้นลับเพื่อแยกจิตสำนึกออกจากปรากฏการณ์ที่เห็น มีรากฝังอยู่อย่างลึกซึ้ง ในขนบประเพณีที่มีมานานกว่าหนึ่งพันปี เป็นขนบประเพณีซึ่งเข้ากันได้อย่างสนิทสนมกับแรงกดดันในยุคสมัยใหม่ และก่อให้เกิดการเน้นเรื่องจิตสำนึกอย่างเป็นการเฉพาะมากขึ้น

ขบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ มิได้มีฐานะเทียบเท่ากับลัทธิซูฟี ซึ่งสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่กับ “ศาสนาโลก” ศาสนาหนึ่ง หากแต่เทียบได้กับจารีตประเพณีที่มีพื้นฐานอยู่ที่วัฒนธรรมดังเช่นลัทธิเต๋าหรือชินโต ลัทธิซูฟีและเซน เน้นเรื่องเชื้อสาย ซึ่งเชื่อมโยงครูทั้งหลายที่ยังมีชีวิต กับพระมะหะหมัดและพระพุทธเจ้า ลัทธิชวานิยมปฏิเสธการนับเนื่องทางเชื้อสายดังกล่าว มิใช่เพียงเพื่อตอบโต้คำกล่าวอ้างของทางอิสลามว่าอิสลามเป็นสิ่งที่สืบสานมาจากคำสอนต้นตำรับเท่านั้น หากแต่เพื่อยืนยันด้วยว่า ความรู้ทางศาสนา มาจากพระเจ้าโดยตรง กล่าวสั้น ๆ ก็คือ ยืนยันว่า *เกบาตินาน*เป็นรหัสยลัทธิหรือความเชื่อในพลังเร้นลับ ตามความหมายดั้งเดิมของคำนั้น ตลอดทศวรรษ 1970 ความตึงเครียดในบ้านเมือง มักมีจุดสำคัญอยู่ที่การใช้อุบาย เพื่อให้ขบวนการแนวรหัสยะมีโอกาสเป็นขบวนการที่ถูกต้องตามกฎหมายมากขึ้นซึ่งส่วนหนึ่ง ได้ความคิดมาจากรัฐบาลซูฮาร์โต้ อิสลามมีปฏิกิริยาอย่างรุนแรง ดังนั้น แต่ละขั้นตอนที่นำไปสู่การได้สถานะที่ถูกต้องตามกฎหมายอย่างเป็นเอกเทศ จึงถูกปรับเปลี่ยนอย่างมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อหลีกเลี่ยงการกระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาขึ้นมา การโต้เถียงในเรื่องที่สัมพันธ์กันอยู่เช่นเรื่องที่เกี่ยวกับความพยายามที่จะใช้กฎหมายการสมรสอย่างที่ไม่ยึดศาสนาเป็นหลัก ในค.ศ.1973 และ 1974 ก็กระทบถึงส่วนที่อ่อนไหวที่อาจทำให้เกิดความขัดแย้งทางศาสนาขึ้นโดยง่าย ในค.ศ.1973 การร่วมสังกัดอยู่ในขบวนการรหัสยะทั้งหลาย กลายเป็นเรื่องชอบด้วยกฎหมายโดยไม่จำเป็นต้องอ้างตัวด้วยพร้อม ๆ กันว่าเป็นสมาชิกของ “ศาสนาโลก” ศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ในค.ศ.1978 ขบวนการเหล่านี้ ได้สถานะทางกฎหมายอย่างใหม่ เมื่อได้รับการปลดเปลื้องจากอำนาจการควบคุมของกระทรวงศาสนา และได้มีคณะกรรมการบริหารของตนเองอยู่ภายในกระทรวงศึกษาธิการและวัฒนธรรม

สมาชิกของขบวนการใช้ภาษาชวาในชีวิตประจำวัน และการประชุมกลุ่ม แต่ใช้ภาษาอินโดนีเซียสำหรับเรื่องที่เกี่ยวกับการจัดระบบองค์กร ลัทธิความเชื่อตามขนบธรรมเนียมเดิมมีศูนย์รวมอยู่ที่ครูผู้มีพรสวรรค์ในการดึงดูดสาวก แต่ขบวนการสมัยใหม่ มีโครงสร้างกึ่งยึดหลักเหตุผล ผู้นำขบวนการจะแยกออกจากครูทางจิตวิญญาณ และหากแบบอย่างการอุปถัมภ์จะยังมีอยู่อย่างมากในทางปฏิบัติ แต่ในแง่ทฤษฎีเรื่องนี้จะมิได้เป็นหัวใจขององค์กรอีกต่อไปแล้ว องค์กรใช้ระบบการบริหารแบบมีอำนาจลดหลั่นเป็นลำดับชั้น ซึ่งปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไปในองค์กรระดับชาติทุกแห่ง องค์กรให้ความเอาใจใส่เพิ่มขึ้นในเรื่องการจัดทำรายชื่อสมาชิก ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว มักทำไปเพื่อหล่อลื่นความสัมพันธ์กับหน่วยงานที่ทำหน้าที่ควบคุมดูแลอยู่ นิกายที่สำคัญจะมีโครงสร้างองค์กรค่อนข้างเปิดกว้าง และคล่องตัวในทางปฏิบัติ และแนวโน้มที่จะมีความเร้นลับ ก็ลดลงไปพร้อม ๆ กับลดการเน้นเรื่องการใช้อำนาจคุณไสยเป็นเครื่องมือ ลดการเน้นเรื่องวิญญาณบรรพชนและพลังอำนาจเร้นลับ สำหรับกลุ่มนิกายดังเช่นสุบัดและสัปโต ดาร์โม * การเยียวยารักษาความเจ็บไข้ได้ป่วย มีบทบาทสำคัญทว่าได้รับการถ่วงดุลโดยการเน้นที่ “ความรับผิดชอบของพระเจ้า” ในการหายจากโรค การเน้นที่ความเชื่อเรื่องการมีพระเจ้าองค์เดียว สะท้อนให้เห็นที่การรังเกียจการเข้าทรง ซึ่งเป็นลักษณะประจำตัวของขนบประเพณีของท้องถิ่นส่วนใหญ่ โดยแสดงออกในรูปของความเคร่งครัดต่อศาสนา ในทำนองเดียวกัน ผู้คนในขบวนการส่วนใหญ่ ก็พูดถึงการปฏิบัติสมาธิในฐานะที่เป็น*สุจุด* (การยอมจำนน) หรือ *ปาเนมบาห์* (ละหมาด) มากยิ่งกว่า *สมาธิ* ท่วงทำนองในแบบสมาธิของอินเดีย ซึ่งทำให้คำว่าสมาธิเป็นที่ต้องสงสัยสำหรับ อิสลาม อิสลามมองว่า *สมาธิ*มีนัยพาดพิงไปถึงการเข้าสู่ “ความว่างเปล่าที่ปราศจากพระเจ้า” ทั้งนี้เพราะปกติแล้ว สมาธิเกิดขึ้นมาโดยปราศจากความคิดถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นตัวบุคคล

หลักฐานที่หนักแน่นที่สุด ที่แสดงให้เห็นว่า อิสลามเป็นสารัตถะที่สำคัญให้แก่การวางกรอบการอภิปรายเพื่อให้เหตุผลแก่เรื่องทางศาสนานั้น อยู่ระดับความรุนแรงของการโต้เถียงที่ปรากฏต่อสาธารณชนเกี่ยวกับ “อิสลามและ*เกบาตินาน*” และระหว่าง “อิสลามและ*เกบาตินาน*” ความสัมพันธ์ระหว่าง อิสลามและ*เกบาตินาน*มีปัญหามานับตั้งแต่สมัยแรกเริ่มก่อตั้งสาธารณรัฐ ในท่ามกลางการชี้แจงถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวในทางกฎหมายให้ชัดเจนอย่างเป็นทางการ การชี้แจงในหน้าหนังสือพิมพ์เรื่อยไปจนถึงระดับหมู่บ้านอันได้แก่ปัญหาระหว่างสาขาต่าง ๆ ของขบวนการรหัสยนัยทั้งหลายกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น องค์กรที่เป็นแกนหลักของขบวนการ ปรากฏขึ้นในทศวรรษ 1950 เมื่อวองโสเนโกโรขึ้น เป็นโฆษกชั้นนำระดับชาติ วองโสเนโกโรเป็นผู้นำขององค์ประชุมของเหล่าผู้เชื่อในพลังเร้นลับแห่งอินโดนีเซีย หรือบีเคเคไอ ซึ่งได้ยื่นคำร้องต่อซูการ์โน เพื่อขอสถานภาพที่เท่าเทียมกับศาสนาต่าง ๆ ในค.ศ.1957 การประชุมครั้งถัดมาในมาลางในค.ศ.1960 ได้มีการเน้นว่า *เกบาตินาน*และศาสนา ต่างกัน

---

* Subto Darmo ในหน้า 361 ต้นฉบับใช้คำว่า สัปตา ดาร์มา (Subta Darma)

เฉพาะที่การเน้น—กลุ่ม*เกบาตินาน*นั้น มุ่งความเอาใจใส่ที่การสร้างความสมบูรณ์แก่จิตของบุคคล ในขณะที่ศาสนา เน้นที่การสวดภาวนาต่อพระเจ้า ในค.ศ.1961 มีการสัมมนาซึ่งพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง*เกบาตินาน*กับปรัชญาทางการเมืองของซูการ์โน ในค.ศ.1962 มีการสัมมนาอีกครั้งหนึ่ง ที่เน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติทางด้านจิตวิญญาณ การต่อสู้ของชาติและสันติภาพของโลก บีเคเคไอ มีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้เป็นที่กระจ่างว่า *เกบาตินาน*เป็นตัวแทนของขนบประเพณีทางจิตวิญญาณ อันมีฐานะสูงส่งในพื้นถิ่นมาแต่ดั้งเดิม มิใช่การนำไสยศาสตร์และเรื่องโชคลางมาประสมประเสเข้าด้วยกัน ผู้ร่วมสัมมนาต่างรู้สึกถึงความสัมพันธ์พิเศษที่มีอยู่กับอัตลักษณ์แห่งชาติ โดยให้เหตุผลว่า รากฐานของความเชื่อในพระเจ้าของชาติ อยู่ที่ความเข้มแข็งของ*เกบาตินาน*ภายในรากฐานดังกล่าว ในค.ศ. 1958 บีเคเคไอยืนยันว่า “ลักษณะอันเป็นแก่นของอัตลักษณ์แห่งชาติของอินโดนีเซียอยู่ที่การเน้นชีวิตทางจิต”

การเติบใหญ่ของหลักเอกเทวนิยมซึ่งตีความอย่างตรงตามตัวอักษร มีแรงกดดันอย่างรุนแรงอยู่เบื้องหลัง หลักการปัญจศีลข้อแรก แสดงการเน้นความเชื่อถือศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียวโดยใช้ถ้อยคำตามแบบของอิสลาม แม้ว่าจะละเว้นการอ้างอิงถึงพระมะหะหมัดก็ตาม อิสลามอาจจะมิได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติของอินโดนีเซีย แต่ก็ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดในข้อที่ว่า จิตสำนึกในทางศาสนาของอิสลามเป็นตัวแจกแจงลักษณะ กำหนดรูปลักษณ์และระงับยับยั้งการอภิปรายเกี่ยวกับศาสนาและชีวิตทางด้านจิตวิญญาณ แรงกดดันของอิสลามนี้ สื่อผ่านออกมาทางระบบราชการและส่งอิทธิพลถึงวิธีการประกอบพิธีทางศาสนาเป็นการส่วนตัว รวมทั้งต่อการแสดงออกของสาธารณชนต่อการดำเนินชีวิตในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนา แนวโน้มที่จะสู้ทั้งที่รู้ว่าไม่มีวันชนะ ที่จะให้เหตุผล และแสดงให้เห็นถึงความถูกต้องชอบธรรมของการปฏิบัติตามความเชื่อของตน สร้างแรงกดดันแม้กระทั่ง ผู้ที่เชื่อในเรื่องพลังเร้นลับ ก็จำต้องใช้ถ้อยคำสำนวนตามแบบอิสลามในการอภิปรายในขณะเดียวกัน มีการเน้นมากขึ้นเรื่อย ๆ ถึงพิสัยที่มีขอบเขตจำกัดของมิติอื่น ๆ ในฐานะที่เป็นวิถีทางของการเปลี่ยนแปลงที่แยกออกไปอีกแนวหนึ่ง ชาวมุสลิมอินโดนีเซียนิยามศาสนาตามเงื่อนไขของมิติทางสังคม-วัฒนธรรมของอิสลามเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ จากมุมมองของผู้เชื่อเรื่องพลังเร้นลับ ดูเหมือนว่า แม้อิสลามที่ยึดหลักปฏิบัติดั้งเดิมอย่างตายตัว ก็ยังมองไม่เห็นความจริงในข้อที่ว่า ศาสนากับจิตวิญญาณ มิได้สื่อผ่านและแสดงออกโดยผ่านทางสัญลักษณ์และการกระทำของมนุษย์เท่านั้น หากยังดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นปริมณฑลหนึ่งในตัวของมันเองด้วย

เมื่อไตร่ตรองอย่างกว้าง ๆ ถึงขอบเขตของความแตกต่าง ที่มีอยู่ในกลุ่มที่เชื่ออำนาจคุณไสย เชื่ออำนาจเร้นลับ และกลุ่มที่เชื่อเรื่องศาสดาผู้ที่จะมาสร้างยุคแห่งความมั่งมีศรีสุข ทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เราสามารถกล่าวถึงแบบแผนที่มีอยู่ร่วมกันอย่างเด่นชัด ความแตกต่างที่มีอยู่นั้น ส่วนหนึ่งเนื่องมาจาก “ศาสนาโลก” ที่แตกต่างกัน ที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่ และนโยบายของรัฐบาลซึ่งแตกต่างกัน

ไปในแต่ละประเทศ ความแตกต่างปรากฏให้เห็นในรูปการขัดเกลาลักษณะการแสดงออกในท้องถิ่น สิ่งที่เป็นความคิดความเชื่อเรื่องความทันสมัยอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งปรากฏเด่นชัดทั่วทุกหนทุกแห่ง ให้สีสันแก่ทัศนะที่ทางการมีต่อความเชื่อเรื่องคุณไสยของชาวบ้าน ในทางกลับกัน ไม่ว่าจะในการประกอบพิธีรักษาเยียวยาด้วยศรัทธาของชาวฟิลิปปินส์ในลูซอน หรือในวิธีคิดของเกา ไดในบริเวณปากแม่น้ำโขงของเวียดนามก็ตาม นิกายทั้งหลายภายในท้องถิ่น ต่างก็เพียรพยายามที่จะ “ปรับ” วิทยาศาสตร์ “ให้เข้ากับธรรมเนียมพื้นถิ่น” ด้วยกันทั้งสิ้น ทั้งนี้ด้วยการอ้างอิงถึงวิทยาศาสตร์ในการประกอบพิธีคุณไสย และด้วยการพยายามที่จะทำให้พิธีต่าง ๆ กลายเป็นเรื่องที่มีเหตุมีผล โดยใช้บรรทัดฐานที่เป็นวิทยาศาสตร์ปลอม ๆ ไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ ก็ตาม การเยียวยารักษาด้วยวิธีการพื้นบ้านโดยอาศัยสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับการท่องมนตราหรือการติดต่อกับภูติวิญญาณโดยผ่านทางพ่อมดหมอผี ก็ยังคงมีอยู่ ไม่ว่าจะมีการปฏิรูปและแก้ตัวอย่างมีเหตุมีผลมากเพียงไรก็ตาม[57]

เช่นเดียวกับการเยียวยารักษาความป่วยไข้โดยอาศัยพลังที่อยู่เหนือธรรมชาติ ความคิดความเชื่อเรื่องศาสดาผู้จะมาโปรด ยังคงมีอิทธิพลอยู่ ในฐานะที่เป็นโครงสร้างสำหรับการมองโลกและสำหรับแนวปฏิบัติศาสนกิจของชาวบ้าน ความเชื่อที่เป็นพื้นฐานรองรับอยู่ก็คือว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ในโลก ซึ่งแน่นอนว่ามักรวมถึงเหตุการณ์ทางการเมืองด้วย -- มีความหมายไปถึงจักรวาล ความเชื่อดังกล่าวยังคงชักนำให้ผู้คนทั่วภูมิภาคนี้ จัดกระบวนการทางสังคมให้อยู่ภายในกรอบของการใช้จิตวิญญาณเป็นเครื่องรับรู้สิ่งที่ประกอบขึ้นเป็นมนุษยชาติ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงที่สุดแล้ว มีนัยหมายความว่าชีวิตจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและไปสู่ความสมดุลภายในธรรมชาติ และหมายถึงว่า ครรลองเช่นนี้อาจปรากฏในสังคม ในรูปของการเปลี่ยนอำนาจอย่างรุนแรง ความคิดพวกนี้ แสดงให้เห็น โดยผ่านปรัชญาทางการเมืองของชาติ อย่างเช่น “ลัทธิจารีตนิยมแนวใหม่” ดังที่เราได้กล่าวแล้ว เมื่อตอนที่ตั้งข้อสังเกตถึงการมาบรรจบกัน ระหว่างขบวนการมาร์กซิสต์และกลุ่มผู้ที่มีความเชื่อเรื่องยุคแห่งความมั่งมีศรีสุข ทั้งในเวียดนามและชวา พลังความคิดนี้ ยังมีการปฏิบัติที่แยกออกไปในแนวอื่น โดยมีแบบแผนที่แปลกเด่น และปรากฏให้เห็นชัดอยู่ทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ แบบแผนดังกล่าว อยู่ในรูปของกลุ่มที่จำกัดอยู่เฉพาะท้องถิ่นแท้ ๆ และมีศูนย์รวมอยู่ที่ครูที่มีความสามารถพิเศษ ซึ่งมองเห็นกาลอวสานของโลกอยู่ในกระบวนการทางสังคม

การประกอบพิธีทางศาสนาในสมัยหลังสงคราม ในลักษณะของความเชื่อเรื่องคุณไสยและเรื่องศาสดาผู้จะนำมาซึ่งยุคแห่งความมั่งมีศรีสุขนั้น ส่วนใหญ่แล้ว มีต้นกำเนิดอยู่ที่หมู่บ้านและ

---

[57] อิทธิพลของกระแสเหล่านี้ มีหลักฐานปรากฏอยู่ชัดเจนในงานการศึกษาพิเคราะห์ของนักวิชาการหลายท่าน อาทิ เช่น R.W Leiban, ***Cebuano Sorcery,*** Berkeley, 1967; M.E. Spiro, ***Burmese Supernaturalism,*** Englewood Cliffs, 1967; และ L. Golomb, ***An Anthropology of Curing in Multiethnic Thailand,*** Urbana and Chicago, 1985.

แพร่กระจายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่รหัสยลัทธินิกายต่าง ๆ ที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ และการปฏิบัติสมาธิ จะข้ามเส้นแบ่งระหว่างชุมชนเมือง-ชนบทออกไป และมักมีฐานอยู่ในเมือง ภายในนิกายและแนวปฏิบัติดังกล่าว ชนชั้นสูงร่วมสมัยที่มีการปฏิรูปตนเอง ได้ช่วยรักษาแง่มุมต่าง ๆ ของจิตวิญญาณนิยมตามจารีตประเพณีซึ่งมีลักษณะจำเพาะและอยู่ในแวดวงจำกัด มิให้สาบสูญไป ทว่าพวกเขากระทำในลักษณะที่เป็นการยกระดับความรับรู้ โดยปลดเปลื้องความเกี่ยวพันที่มีอยู่กับความคิดความเชื่อในเรื่องคุณไสย (อาจเรียกได้ว่า เปลี่ยนกรอบของการปฏิบัติสมาธิเสียใหม่) แนวคิดในเรื่องชนชั้นอันเก่าแก่ที่รวมอยู่ในหลักคำสอนดั้งเดิมของพุทธศาสนาหรืออิสลาม อันเป็นที่มาของการปฏิบัติสมาธิดังกล่าวก็ถูกขจัดออกไป ผู้ปฏิบัติสมาธิแบบวิปัสสนา ตามคำสอนของมหาสี ซายาดอว์ อาจารย์ชาวพม่า หรือพระอาจารย์ชาของไทย รวมทั้งสมาชิกชาวชวาของปานเคสตุ ของ สุบัด หรือสุมาราห์ ตลอดจนศิษย์ชาวตากาล็อกของผู้ที่เยียวยารักษาโรคด้วยศรัทธา และสาวกชาวเวียดนามของสำนักเกา ได ล้วนปฏิบัติสมาธิหรือเข้าสู่ฌาณแบบต่าง ๆ กัน โดยแก่นแล้ว การปฏิบัติเหล่านี้เป็นหนทางใหม่ในการสำรวจดินแดนทางจิต ซึ่งขนบประเพณีในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่เก่าแก่กว่า เคยเข้าไปถึง โดยผ่านทางการปฏิบัติสมาธิของผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนา อย่างเช่นหมอผีประจำหมู่บ้าน พระคาทอลิก *อูลามา*อิสลามหรือพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา

การฟื้นฟูความบริสุทธิ์ของศาสนา กับลัทธิสมัยใหม่นิยมของฝ่ายฆราวาส

การล่มสลายของโครงสร้างต่าง ๆ ของชุมชน อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ ก่อให้เกิดการตอบสนองไปต่าง ๆ นานา กระนั้นก็ตาม ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สวนใหญ่ ก็ยังยึดถือขนบธรรมเนียมพื้นบ้าน หรือศาสนาในแบบที่ผสมผสานหลายความเชื่อเข้าด้วยกัน เหมือนเช่นที่เคยทำมาแต่ครั้งโบราณ ขนบธรรมเนียมและศาสนาเหล่านี้ ได้มาจากวิถีปฏิบัติซึ่งก่อตัวจนมีรูปแบบที่สมบูรณ์ในยุคต่าง ๆ ที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ ทั้งนี้รวมทั้งหลักปฏิบัติอันเคร่งครัดตายตัวและรหัสยลัทธิในแบบต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว กระแสที่ใหม่อย่างเด่นชัด เช่นการแยกกิจการบ้านเมืองออกจากศาสนาและการยึดหลักคำสอนดั้งเดิมที่แท้จริง หรือฟันดาเมนทัลลิสม์ อาจปรากฏเหมือนกับเป็นสิ่งที่เคียงคู่มาด้วยกันทั้งๆ ที่ขัดกันอยู่อย่างชัดแจ้ง ทว่ากระแสเหล่านี้ต่างก็กอปรเป็นอินทรีย์ส่วนหนึ่งของสถานการณ์ในยุคสมัยใหม่โดยเฉพาะ ลัทธิสมัยใหม่นิยมในเรื่องคัมภีร์คำสอนที่มีมาก่อนหน้านี้ เป็นลักษณะหนึ่งของการปฏิรูปศาสนาในสมัยก่อนสงคราม และคู่ขนานมากับลัทธิ

ชาตินิยมในเวทีการเมือง กล่าวคือ โดยแก่นแท้แล้ว ลัทธิสมัยใหม่นิยมในเรื่องคัมภีร์คำสอนเกิดขึ้นมา ก็เพราะเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับสื่อสิ่งพิมพ์

หลักลัทธิฟันดาเมนทัลลิสม์ ที่กลายเป็นเรื่องใหม่ในปัจจุบัน ก็เป็นเช่นเดียวกับหลักความเชื่อเรื่องการไม่เชื่อศาสนาในยุคเดียวกันนี้ คือ เป็นการส่องสะท้อนถึงสื่อมวลชนแบบอีเล็คทริอนิคอย่างเป็นการเฉพาะเจาะจงมากยิ่งขึ้น การฟื้นฟูการยึดหลักคำสอนที่แท้จริงของฟันดาเมนทัลลิสม์ อันได้แก่ ขบวนการของผู้สร้างความบริสุทธิ์ที่จะก่อให้เกิดการปรับปรุงและการเปลี่ยนศาสนาภายใน ซึ่งมีอยู่อย่างแพร่หลายนั้น อาจปรากฏชัดเจนมากเป็นพิเศษ ในแวดวงของอิสลาม แต่ขบวนการในทำนองเดียวกันนี้ ก็ปรากฏอยู่ในแวดวงของศาสนาอื่น ๆ ของท้องถิ่นทุกหนทุกแห่ง กระแสของศาสนาแนวฟื้นฟู ตั้งข้อกังขากับสมมุติฐานที่ว่า การสร้างอุตสาหกรรม และแรงกดดันจากชีวิตในชุมชนเมือง จะลดบทบาททางสังคมของศาสนาลง หนึ่งในบรรดาการตอบสนองอย่างชัดเจนที่สุด ต่อแรงกดดันของชีวิตสมัยใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ การทวีความเชื่อถือศรัทธาแบบยึดตรงตามคัมภีร์หนักหน่วงยิ่งขึ้น ซึ่งก็เป็นในทำนองเดียวกับความรุนแรงเข้มข้นของความเชื่อเรื่องการยึดหลักคำสอนที่แท้จริง ในสหรัฐและอิหร่าน ที่ก่อให้เกิดความสับสนในความคาดหวังต่างๆ ที่มีอยู่ แบบแผนของความเชื่อเหล่านี้ไม่อาจอธิบายได้ว่าเป็นผลพวงที่ตกค้างมาจากศรัทธาดั้งเดิมของยุคก่อนหน้านี้ ดังเช่นผู้ที่ไม่ยึดติดกับศาสนาบางคนคิด ประสิทธิภาพของสื่ออีเล็คทรอนิคต่างหาก ที่อำนวยให้สิ่งเหล่านี้บังเกิดขึ้น และเป็นปรากฏการณ์ที่มีจำเพาะในยุคสมัยใหม่เท่านั้น การปฏิรูปในรูปแบบที่เคยมีมาก่อนหน้านี้ เป็นเรื่อง “สมัยใหม่นิยม” มิใช่การปฏิรูปที่อยู่ในรูปแบบของการไม่ใช้ศาสนาเป็นบรรทัดฐาน หรือของการยึดมั่นกับหลักคำสอนดั้งเดิมโดยแท้ของฟันดาเมนทัลลิสม์

ลัทธิสมัยใหม่นิยมในคัมภีร์ฉบับต่าง ๆ มากมาย ซึ่งมีกำเนิดในสมัยก่อนสงคราม ยังสามารถระบุได้จากภาวะการขยายจากบริเวณชุมชนเมืองออกสู่ภายนอก และเป็นการสะท้อนภาพทัศนะของผู้ที่ได้รับการศึกษาตามแบบอย่างของตะวันตก นักปฏิรูปที่ใช้หลักเหตุผล ปรากฏตัวขึ้นจากภายใน ชุมชนท้องถิ่นของแต่ละแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างมิได้เกี่ยวข้องกันและกัน แน่นอนว่า พวกเขาเหล่านี้ มิได้เพียงแต่สะท้อนภาพกิจกรรมการเผยแพร่ศาสนา จากบริเวณที่อยู่พ้นจากภูมิภาคนี้ออกไปเท่านั้น เพราะสมัยใหม่นิยมในพื้นถิ่น เป็นกระบวนการของนวัตกรรมที่เป็นอิสระ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยมิได้เป็นผลกระทบจากอาณานิคมโดยตรง โดยทั่วไปแล้ว พวกนักปฏิรูปได้โต้แย้งในทันที เพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยใหม่ และให้กลับคืนไปสู่หลักคำสอนดั้งเดิมของศาสนาในสภาพที่มีลักษณะวิพากษ์ยิ่งขึ้นและมีเหตุผลยิ่งขึ้น ในกระบวนการนี้ พวกเขาพยายามที่จะแยกความสับสนและปะปนกันระหว่างคัมภีร์ กับเรื่องราวที่เป็นตำนานเล่าขาน และแยกความเชื่อถือศรัทธา มิให้สับสนปนเปกับเรื่องคุณไสย โดยอ้างถึงความมีเหตุผลด้วยถ้อยคำเกือบจะเหมือนของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่

ในประเทศไทย ความเกี่ยวพันที่ดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องระหว่างสถาบันสงฆ์กับกษัตริย์ ส่งผลให้ จิตสำนึกทางด้านศาสนาในรูปแบบของสมัยใหม่นิยมได้รับการบุกเบิก และปูทางขึ้นมาโดยผ่าน

ช่องทางของสถาบันทางศาสนาและการเมืองหลักของประเทศ มิใช่โดยการต่อต้านสถาบันหลักเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์สยามในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ถึงสองทศวรรษ ก่อนที่จะขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ทรงศึกษาภาษาลาติน ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์และดาราศาสตร์ โดยผ่านการติดต่อกับบรรดามิสชันนารีผู้เผยแพร่ศาสนา พระองค์บังเกิดความคิดในเชิงวิพากษ์ต่อพระภิกษุสงฆ์ รวมทั้งพระที่เคยถวายการอบรมสั่งสอนพระองค์มาก่อน พระองค์ทรงรู้สึกว่า พระภิกษุได้แต่เพียงสวดท่อง โดยไม่เข้าใจเนื้อความของพระคัมภีร์ การเน้นที่ความเข้าใจเนื้อหาของพระคัมภีร์ ที่ทรงริเริ่มโดยผ่านขบวนการธรรมยุติ ซึ่งได้รับการก่อตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกในค.ศ.1833 มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะลด “ความสับสน” ระหว่างหลักคำสอนดั้งเดิมที่แท้จริงกับเรื่องคุณไสยที่ประชาชนนิยม ผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมา คือนิกายแนวปฏิรูปดังกล่าวนี้ มีความสำคัญมากเป็นพิเศษในหมู่สงฆ์ทุกแห่งในส่วนแผ่นดินใหญ่

ในประเทศไทย ลาวและกัมพูชา กลุ่มจารีตนิยม เป็นที่รู้จักกันในนาม “มหานิกาย” หรือ “นิกายที่ยิ่งใหญ่” ส่วนฝ่ายปฏิรูป สังกัดอยู่กับ “ธรรมยุติ” ในพม่า โดยทั่วไปแล้ว ฝ่ายจารีตนิยมสังกัดอยู่กับนิกายสุธรรมมา คือนิกาย “ธรรมที่ดี” ในขณะที่ฝ่ายปฏิรูป สังกัดอยูกับนิกายชเวกยิน ซึ่งก่อตั้งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าเช่นกัน กลุ่มที่นิยมความเป็นสมัยใหม่มีความมุ่งมั่นให้เน้นเรื่องการศึกษาตำราบาลีกับการปฏิบัติสมาธิมากกว่า และเคร่งครัดมากกว่าในเรื่องข้อห้ามเกี่ยวกับการจับต้องเงิน พระภิกษุสงฆ์ที่สังกัดอยู่กับนิกายปฏิรูปนิยม เป็นเสียงข้างน้อยที่มีขนาดของกลุ่มเล็กมาก ทว่าได้รับการอุปถัมภ์อย่างเต็มที่จากกษัตริย์และมีอิทธิพลมากกว่าที่จะเข้าใจได้จากจำนวนเพียงอย่างเดียว

แม้ในดินแดนที่ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกแบ่งแยกอำนาจของศาสนากับเรื่องของกิจการบ้านเมืองออกจากกันแล้วก็ตาม แต่กระนั้น ลัทธิการปฏิรูปทางการเมืองและทางด้านศาสนาในดินแดนเหล่านี้ก็ยังดำเนินควบคู่ไปด้วยกัน ในพม่าความสัมพันธ์ที่เคยมีอยู่อย่างมั่นคงระหว่างการเมืองและศาสนา ถูกลัทธิจักรวรดินิยมตัดขาดออกจากกัน ด้วยการกำจัดรัฐในรูปแบบที่มีมาตามแต่ดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้ คณะสงฆ์จึงอ่อนกำลังลง เนื่องจากไม่ได้รับการอุปภัมภ์จากกษัตริย์ ผลลัพธ์ประการหนึ่งก็คือขบวนการของฝ่ายฆราวาส อาทิเช่น สมาคมพุทธศาสนาของคนหนุ่ม กลายเป็นจุดศูนย์รวมของการต่อต้านอาณานิคมที่มองเห็นได้ชัดเจนที่สุด กระนั้นก็ตาม ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา ยังคงเป็นเรื่องสำคัญที่โดดเด่นอยู่ภายในลัทธิชาตินิยมทางการเมือง ดังที่อาจรู้ได้จากความจริงในข้อที่ว่า ชัยชนะที่สำคัญและโดดเด่นครั้งแรกในตอนต้นศตวรรษ มีมาก็เมื่อการปลุกระดม ซึ่งทำให้สมภารทั้งหลาย มีสิทธิที่จะยืนกรานให้แม้กระทั่งชาวอังกฤษต้องถอดรองเท้าก่อนที่จะเข้ามาในบริเวณวัด ความสำคัญของการเจริญวิปัสสนาซึ่งเป็นการปฏิบัติฌานสมาธิในระดับลึกของผู้เป็นฆราวาส ตามคำสอนของบุคคลดังเช่น อู บา กิน และมหาสี ซายาดอว์ เป็นต้น ชวนให้เราระลึกไปถึงการสร้างความทันสมัยแก่ศาสนา ในแง่ที่เป็นเรื่องภายในและไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง ท่วงลีลาของศาสนา แสดงถึง

การตั้งใจปรับเปลี่ยนให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของลักษณะการดำเนินชีวิตในชุมชนเมืองและการศึกษาสมัยใหม่ โดยมิได้เป็นการตอบสนองต่อเป้าหมายและปัญหาทางการเมืองเสมอไป

ลัทธิสมัยใหม่นิยมของอิสลามมาเลย์ มีกำเนิดอยู่ที่ไคโร มหาวิทยาลัยอัล-อัซฮาร์ ในไคโร เป็นที่พำนักให้แก่โมฮัมหมัด อับดูห์ ซึ่งดำเนินความเพียรพยายามที่ทรงอิทธิพลเพื่อสมานหลักคำสอนทางศาสนา ให้ลงรอยกับความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ ความเพียรพยายามนี้ส่งผลให้แนวคิดใหม่นี้เป็นศูนย์กลางของชีวิตทางปัญญาของอิสลามทั่วโลกอีกศูนย์หนึ่ง ลัทธิชาตินิยม ดำเนินควบคู่ไปกับการฟื้นฟูศาสนา เพราะนับตั้งแต่ได้เอกราชเป็นต้นมา ชนเชื้อชาติมาเลย์ ถูกกำหนดมากขึ้นเรื่อย ๆ ว่าควรเป็นผู้นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นการเพิ่มพลังให้แก่การยึดมั่นต่อคำสอนบริสุทธิ์ และมีผลในเชิงชักจูงให้ประกอบพิธีทางศาสนากันบนพื้นฐานของคำสอนดังกล่าว ในแง่หนึ่ง แนวโน้มที่มีขึ้นมาในระยะหลังนี้ เป็นเพียงการสืบเนื่องกระบวนการ *"มาสุก เมลายู"* นั่นคือกระบวนการ "กลายเป็นมาเลย์" ซึ่งมีมานานแล้ว เมื่อชนกลุ่มน้อยกลุ่มตามที่ต่างๆ ติดต่อกับกระแสของชุมชนเมืองมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นชนกลุ่มน้อยในอินโดนีเซีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกาลิมันตัน หรือในมาเลเซีย ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ก็รับเอาภาษามาเลย์-อินโดนีเซียมาใช้ และรับนับถือศาสนาอิสลามไปด้วยพร้อม ๆ กัน ปกติแล้ว สภาวะแวดล้อมอย่างสมัยใหม่ จะขยายกระบวนการที่มีมานานนี้ให้กว้างขวางออกไป แต่มาตอนนี้ จะมีการเคลื่อนไหวอย่างตรงชัดมากขึ้น เพื่อไปสู่อิสลามในรูปแบบบริสุทธิ์[58] ในอินโดนีเซีย ขบวนการมูฮัมมาดิยาห์ ซึ่งก่อตั้งขึ้นในยอกยาการ์ตาเมื่อปีค.ศ.1911 ได้สถาปนาเครือข่ายโรงเรียนที่มีหลักสูตรรวมถึงวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ชาวชวาส่วนใหญ่ แม้กระทั่งที่อยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ ล้วนมีประสบการณ์การนับถืออิสลาม ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการสังเคราะห์ซึ่งรวมถึงความคิดแบบอินเดียและความเชื่อภูติวิญญาณที่ฝังรากอยู่อย่างลึกซึ้ง มูฮัมมาดิยาห์ก็เช่นเดียวกับลัทธิสมัยใหม่นิยมด้านอื่น ๆ คือเน้นที่การแก้ไขปรับปรุงอิสลามเพื่อชำระสิ่งที่เห็นว่าเป็นส่วนที่ล้าสมัยออกไป โดยวางกรอบให้แก่ตนเองที่จะต่อต้านการสังเคราะห์ความคิดความเชื่ออื่นภายในแบบแผนของขนบประเพณี*เปสันเตรน*

ลัทธิบริสุทธิ์นิยมร่วมสมัย มิได้เป็นแค่ความต่อเนื่องของลัทธิสมัยใหม่นิยมในคัมภีร์ทางศาสนาที่มีมาตั้งแต่ก่อนสงคราม หากแต่มีรูปแบบคมชัดยิ่งกว่า ในมาเลเซีย ขบวนการ*ดักวาห์*ดำเนินงานเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศบ้าง แต่โดยทั่วไปแล้ว สามารถระบุคุณสมบัติเฉพาะตัวได้ว่า เป็นขบวนการเพื่อชักนำให้คนภายในประเทศเปลี่ยนศาสนา กลุ่มที่มีชื่อเสียงภายในขบวนการนี้ ได้แก่ดารุล อาร์คัม ซึ่งเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ชุมชนแห่งหนึ่งใกล้กับกัวลาลัมเปอร์ กลุ่มเจมาอาต ตาบลีจ

---

[58] D. Miles, ***Cutlass and Crescent Moon,*** Sydney: University of Sydney, Centre for Asian Studies, 1976, and R. Hefner, ***Hindu Javanese,*** Princeton, 1985.

ขบวนการนานาชาติที่มีต้นกำเนิดอยู่ในอินเดีย และที่สำคัญที่สุดคือเอบิม อันเป็นขบวนการที่ดำเนินการอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ และมีรากฐานอยู่ในประเทศ เช่นเดียวกับมูฮัมมาดิยาห์ในอินโดนีเซียหรือนิกายธรรมยุติในประเทศไทย ดารุล อาร์คัม มีอำนาจเกินกว่าจำนวนคน เนื่องจากมีการจัดองค์กรแน่นหนา และเนื่องจากโรงเรียนและคลีนิคของกลุ่ม สร้างจุดเด่นให้ได้รับความสนใจจากประชาชนทั่วไป การประกอบพิธีของดารุล อาร์คัม ทั้งในโรงเรียนและคลีนิค อาศัยแบบแผนที่มีมาตามจารีตประเพณีเดิมอยู่มาก เจมาอาต ตาบลีจนั้น มาถึงบริเวณแหลมมลายูในทศวรรษ 1950 และปรากฏตัวอยู่ทั่วประเทศ ทว่ามีการจัดองค์กรอย่างเป็นทางการไม่เท่าไรนัก เอบิม หรือสันนิบาตเยาวชนมุสลิมแห่งมาเลเซีย ได้รับการก่อตั้งขึ้นในค.ศ.1971 และปัจจุบันนี้ มีสมาชิกอยู่กว่า 35,000 คน เอบิมสนับสนุนการชุมนุม และมีการจัดองค์กรอย่างดีทั่วระบบโรงเรียนและมหาวิทยาลัย เอบิมมีสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับขบวนการฟื้นฟูนานาชาติในอิหร่านและตะวันออกกลางฝ่ายอาหรับ ซึ่งเพิ่มความรับรู้ของคนท้องถิ่นในบริเวณดังกล่าว ขบวนการนี้ได้รับความสนใจจากเยาวชนและผู้มีการศึกษา ซึ่งเข้ามาเป็นสมาชิกในช่วงที่อันวาร์ อิบราฮิม เป็นผู้นำ และขบวนการก็ยังคงเน้นการสร้างความบริสุทธิ์แก่การปฏิบัติศาสนกิจภายในประเทศอยู่ต่อไป

โดยทั่วไปแล้ว ภายในชุมชนชาวมาเลย์ของมาเลเซียในช่วงทศวรรษ 1970 และ 1980 ความยึดมั่นต่อการปฏิบัติศาสนกิจของอิสลาม ทวีขึ้นอย่างมีพลังเรื่อยมา ความยึดมั่นนี้แสดงออกอย่างชัดแจ้งและอย่างเป็นที่รู้เห็นแก่สาธารณชน การผนวกความเป็นชนเชื้อชาติมาเลย์กับการนับถือศาสนาอิสลามเข้าเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นเรื่องที่มีมานานแล้ว ทว่ากลายเป็นประเด็นที่หยิบยกขึ้นมาอ้างกันอยู่เสมอ เพิ่งเมื่อไม่นานนี้เอง วันนักขัตฤกษ์ของมุสลิมมีขอบข่ายขยายขึ้น จนกลายเป็นวันหยุดประจำชาติอย่างแน่ชัดมากยิ่งขึ้น ข้าราชการพลเรือนแต่งกายในแบบอนุรักษนิยมมากขึ้น ซึ่งผิดแผกไปจากระเบียบแบบแผนการแต่งกายของอังกฤษ ที่ใช้กันอยู่เป็นอันมากในยุคอาณานิคม ปัญหาเรื่องศาสนา เข้ามาบรรจบกับความขัดแย้งด้านเชื้อชาติ ในระดับที่เป็นที่สังเกตเห็นได้ และชวนให้ไม่สบายใจ เมื่อชาวมาเลย์ย้ายเข้ามาอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นชุมชนเมืองเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ พวกเขาก็เผชิญกับอิทธิพลครอบงำทางด้านเศรษฐกิจของชาวจีน และขัดแย้งกับค่านิยมของตะวันตกอย่างตรงชัดยิ่งขึ้น การย้ายถิ่นของชาวมาเลย์ดังกล่าว ส่วนใหญ่ได้รับการอำนวยความสะดวก จากการอุปถัมภ์ของระบบราชการ ชาวมาเลย์ย้ายถิ่นไปทำงานตามโรงงานซึ่งทำให้พวกเขาห่างออกไปจากไร่นา สภาพแวดล้อมใหม่ กลับทำให้การเคลื่อนไหวเพื่อกลับไปสู่ค่านิยมในท้องถิ่นในรูปแบบที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นมิใช่ลดลง ขบวนการในท้องถิ่น ยังได้รับอิทธิพลอย่างแรงกล้าจากความมั่นใจในตัวเอง ซึ่งเพิ่มขึ้นทั่วโลกอิสลาม นับตั้งแต่ที่ราคาน้ำมันเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เรื่องนี้ในส่วนหนึ่งสัมพันธ์อยู่กับขบวนการอิสลามทั่วโลก ในอันที่จะปฏิเสธปรัชญาที่ดูเหมือนว่าควบคู่มากับการรับอิทธิพลของตะวันตก อิทธิพลใหม่ในด้านเศรษฐกิจทั่วโลกอิสลาม ช่วยเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่การฟื้นฟูนี้

ขบวนการ*ดักวาห์*ของอินโดนีเซีย มีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้นเป็นลำดับจากต้นทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา รัฐบาลอินโดนีเซียส่งเสริมการฟื้นฟูและการเน้นย้ำเรื่องอิสลาม อย่างเสียไม่ได้ แม้ว่าบุคคลสำคัญ ๆ ในหมู่ผู้นำของชาติ อาจปฏิเสธเป็นอื่นเป็นการส่วนตัว แต่เงินช่วยเหลือจากกองทุนซึ่ง ซูฮาร์โต้มีอำนาจจัดสรรให้แก่*เปสันเตรน* ก็มีสูงอย่างเสมอต้นเสมอปลายเรื่อยมา นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1970 กระทรวงศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่แล้วประกอบด้วยชาวมุสลิมและเอนเอียงไปในแนวทางของชาวมุสลิม เป็นฝ่ายดำเนินกิจกรรมเผยแพร่ศาสนาและผลิตสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ กระทรวงยังทำหน้าที่ประสานงานระหว่างหน่วยงานด้านกฎหมายและด้านการศึกษา ซึ่งส่งเสริมความบริสุทธิ์ของศาสนา ที่ผิดไปจากสภาพที่ควรจะเป็นก็คือ ในเรื่องนี้ รัฐบาลดำเนินการไปไกลเกินความต้องการแม้กระทั่งแก่ความต้องการของคนมากมายที่รัฐบาลหมายจะให้บริการเสียอีก ดังเช่นในเวลานี้ มีนโยบายว่าในอาคารของรัฐบาลทุกแห่งจะต้องมีห้องสำหรับทำละหมาดเพื่อให้บริการแก่มุสลิม แรงกดดันทางสังคมจึงเกิดขึ้นสำหรับคนที่อยู่ ที่จะต้องทำท่าว่าใช้สิ่งอำนวยความสะดวกใหม่ ๆ เหล่านี้ มูฮัมมาดิยาห์ยังคงดำเนินงานอย่างกระฉับกระเฉง โดยผ่านโรงเรียนและโรงพยาบาลที่มีอยู่อย่างมากมายของตน และแม้ว่าจะทุเลาลงไปบ้าง ตามมาตรฐานของหลาย ๆ กลุ่ม แต่ขบวนการนี้ก็ยังคงชักจูงให้คนเปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาอิสลามอย่างต่อเนื่อง ผู้นำของกลุ่มเทวัน ทาวาห์ อิสลามิยาร์ อินโดนีเซีย คือมูฮัมเหม็ด นัตซีร์ อดีตผู้นำของมาสจูมี ซึ่งเคยเป็นนายกรัฐมนตรีมาก่อน

กลุ่มนาห์ดาตุล อูลามา ซึ่งแต่ก่อน ดูจะเป็นพวกหัวอนุรักษ์ ได้รับการเสริมสร้างพลังให้มีชีวิตชีวาขึ้นมาใหม่ ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 นักเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมรุ่นใหม่ที่กระฉับกระเฉงและมีพลัง ซึ่งรวมถึงอับดุรระห์มาน วาหิด และนูร์โคลิช มาดจิด เป็นผู้ให้ภาพลักษณ์ใหม่ที่พลิกผันไปจากเดิมแก่นาห์ดาตุล อูลามา บุคคลทั้งสองเป็นผลิตผลของการศึกษาจาก*เปสันเตรน*ที่ทันสมัย มีความกระตือรือร้นสูง มีความคิดเป็นนักสากลนิยมเต็มที่ เครือข่าย*เปสันเตรน* ได้รับการชุบชีวิตขึ้นมาใหม่ *ตาเรกัต*ทั้งหลาย ซึ่งเคยสัมพันธ์กับเครือข่าย*เปสันเตรน*อย่างเหนียวแน่นมาก่อน ได้สิทธิธรรมคืนมาใหม่ในระยะหลัง เป็นไปได้ว่า *ตาเรกัต*เข้มแข็งขึ้นมาเพราะความลำเอียงของพวกจักรวรรดินิยมคริสเตียนโปรเตสแตนท์ที่ยังเหลืออยู่ อ่อนจางลงไป การดูถูกเหยียดหยามความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับของนักสมัยใหม่นิยมสมัยก่อนสงคราม ก็ดูเหมือนกับว่า เปลี่ยนแปลงไป การดูถูกเหยียดหยามของยุคนั้นผลักดันให้ผู้ที่มีใจโน้มเอียงในทางพลังเร้นลับผละตัวเองออกห่างจากอิสลาม และหันไปสมาคมกับขบวนการอิสระ ซึ่งมีลักษณะเป็นขบวนการศาสนาแบบผสมผสานอย่างแน่ชัด นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ขบวนการมุสลิมหัวรุนแรง ได้ทำให้เกิดความระแวงอิสลามมากขึ้นในเรื่องการเมือง ดัชนีหนึ่งที่บ่งชี้ถึงทัศนคติของรัฐบาล คือการที่รัฐบาลขึ้นบัญชีประเทศลิเบียและอิหร่าน ไว้ในหมู่ประเทศซึ่งห้ามมิให้พลเมืองผู้ถือหนังสือเดินทางของอินโดนีเซียเดินทางเข้าไป อิสราเอลและจีนก็อยู่ในกลุ่มประเทศที่ถูกห้ามไม่ให้เข้าไปด้วย

แม้เมื่อพิจารณาจากทัศนะในหลาย ๆ ด้านแล้ว จะเห็นว่า ในช่วงเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมา รัฐบาลแสดงทีท่าที่หนักแน่นว่าต่อต้านลัทธิฟันดาเมนทัลลิสม์ ของอิสลาม แต่ความไม่พอใจที่มีอยู่ภายในชุมชนอิสลาม ก็ยังคงรุนแรงอยู่ แน่นอนว่ามีคนมากมายที่รู้สึกว่า ความเต็มอกเต็มใจของระเบียบใหม่ ที่จะให้การผ่อนผันแก่ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับ (*เกเปอร์จายาอาน*) ด้วยการทำให้ความเชื่อนี้กลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมายในค.ศ.1973 เป็นภัยคุกคามฐานะของอิสลามภายในประเทศ มีการเดินขบวนของประชาชนอยู่เพียงไม่กี่ครั้ง ทว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏออกมา ได้รับการประโคมเป็นข่าวอย่างครึกโครม ขบวนการ “กอมมานโด จิฮัด” ถูกห้ามในปลายทศวรรษ 1970 เพราะเกี่ยวพันกับความเคลื่อนไหวเพื่อโค่นล้มรัฐบาล ในค.ศ.1978 เครากาน เปมุดา อิสลาม (ขบวนการเยาวชนอิสลาม) ถูกห้าม ชาวลิเบียถูกโยงว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับขบวนการต่าง ๆ ในอาเจะห์ ในค.ศ.1981 มีขบวนการอีกกลุ่มหนึ่งถูกกล่าวหาว่า ได้รับการสนับสนุนจากอยาโตเลาะห์ โคไมนี ในค.ศ.1980 มีกลุ่มจากบันดุงลงมือยึดเครื่องบินลำหนึ่ง และในค.ศ.1985 มีการกล่าวหาว่า การวางระเบิดบุโรพุทโธ เป็นฝีมือของมุสลิมหัวรุนแรง[59]

ลัทธิปฏิรูปนิยมกับฟันดาเมนทัลลิสม์ ปรากฏอยู่ในชุมชนทางศาสนาทุกแห่ง พุทธศาสนาในเวียดนามเป็นการผสมผสานความเชื่อเรื่องภูติวิญญาณ กับหลักคำสอนของขงจื๊อซึ่งแตกต่างไปคนละทางเข้าไว้ด้วยกัน ทว่าได้รับการปรับปรุงรูปลักษณ์เสียใหม่ในช่วงทศวรรษ 1920 และ 1930 ในช่วงระยะที่มีพลังคึกคักมากที่สุดของช่วงหลังสงครามของชาวพุทธ พุทธศาสนิกชนของเวียดนาม ได้จัดการประชุมสมัชชาการรวมพุทธศาสนิกชนชาวเวียดนาม ขึ้นในสัปดาห์ขึ้นปีใหม่ของค.ศ. 1964 ที่เจดีย์ซาลัว ในไซ่ง่อน สมัชชาครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างผู้นับถือพุทธศาสนานิกายมหายานกับนิกายเถรวาทของส่วนใต้ ด้วยการใช้โครงสร้างใหม่ที่ทันสมัย ทว่าสมาคมสหพุทธที่เป็นผลของการประชุมครั้งนี้ มีผู้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเพียงสักหนึ่งล้านคนเท่านั้น[60] คณะสงฆ์ระดับภูมิภาคหกคณะกับผู้ที่นับถือเถรวาท ซึ่งประเมินกันว่ามีอยู่ในราวสองล้านคน (ส่วนใหญ่แล้ว อยู่ในจังหวัดที่อยู่ตามแนวพรมแดนกัมพูชา) ยังคงไม่ข้องเกี่ยวกับสมาคมนี้

พุทธศาสนาของชาวจีนอพยพในอินโดนีเซีย มีลักษณะผสานหลากหลายความเชื่อเข้าด้วยกันอย่างเด่นชัดเสียจนมีชื่อเรียกขานอย่างเป็นทางการว่า “ไตรธรรมะ” ซึ่งหมายความถึง “สามคำสอน” และโยงไปถึงการรวมผสานปรัชญาของเล่าจื้อ ขงจื๊อและพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน วัด หรือ*เกลนเตง* ในท้องถิ่น โดยทั่วไปแล้วสวดบูชาทั้งสามศาสดา ทว่าเน้นที่ศาสดาเดียว และในเวลาเดียวกัน ก็ให้สถานที่สำหรับประกอบพิธีเข้าทรงซึ่งเกี่ยวข้องกับลัทธิความเชื่อของพื้นบ้านในเรื่องการบูชาบรรพชนด้วย

---

[59] von der Mehden, 110.

[60] Schecter, 204.

แม้จะมีชาวจีนอินโดนีเซียเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่คนจีนจำนวนมากก็ยังคงอยู่ภายในขอบเขตของขนบประเพณีเดิมของตน บางคนแลือกนับถือศาสนาขงจื๊อในรูปแบบที่มีการปรับให้ทันสมัย ซึ่งรุ่งเรืองขึ้นมาเป็นระยะเวลาสั้น ๆ และไม่เต็มที่ ทว่าในขณะนี้ ขงจื้อถูกขัดขวางอยู่ในอินโดนีเซีย เนื่องจากเห็นว่าเป็นศาสนาของกลุ่ม “ชาติพันธุ์” มิใช่ศาสนาของ “โลก” ที่บ่อยกว่านั้นก็คือ ชุมชนชาวจีนในท้องถิ่นต่าง ๆ เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ ๆ กันอย่างเอาจริงเอาจัง บางคนถึงกับเปลี่ยนไปนับถือศาสนาพุทธนิกายนิชิเรน ซึ่งแตกหน่ออยู่ในญี่ปุ่น หรือนับถือนิกายยูนิตี้ ซึ่งมีกำเนิดอยู่ในไต้หวัน ทว่าในรูปแบบของอินโดนีเซีย

“ฮินดู” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ผ่านการปฏิรูปอย่างสำคัญเช่นกัน การประกอบพิธีทางศาสนาฮินดูในบาหลีของชาวบ้าน ปัจจุบันมีหลักคำสอนแบบดั้งเดิมที่ตายตัวอันเป็นการบริหารมาจากระดับประเทศมาเสริมให้ -- ซึ่งสะท้อนถึงการติดต่อกับอินเดียในช่วงหลังสงคราม -- ศาสนาฮินดูในที่อื่น ๆ ก็สร้างรูปแบบใหม่ ๆ ขึ้นมา -- ซึ่งสะท้อนถึงความเฟื่องฟูของฮินดูในดินแดนอินเดียที่เป็นถิ่นกำเนิด ความตึงเครียดทางศาสนาในอนุทวีปเอเชียใต้ เช่นระหว่างพวกทมิฬ ซิกห์และฮินดู ซึ่งล้นทะลักเข้ามาเป็นเรื่องที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว แม้กระทั่งในชุมชนท้องถิ่นของสิงคโปร์ก็เช่นเดียวกัน การเมืองในด้านศาสนาในส่วนที่เกี่ยวกับคำสอนแนวฟันดาเมนทัลลิสม์ของแต่ละความเชื่อได้รับการขยายให้กว้างขวางออกไป ขบวนการต่าง ๆ เช่นอรยา สามาจ ซึ่งอนุญาตให้ผู้ที่มิใช่ชาวอินเดียเปลี่ยนมานับถือศาสนาฮินดูได้ ดำเนินงานอย่างแข็งขันอยู่ในมาเลเซีย ทำนองเดียวกับที่ประสบการณ์ในแอฟริกาได้สร้างคานธี มลายูก็เป็นถิ่นที่ให้กำเนิดแก่ปรมาจารย์ชาวอินเดียที่มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นพิเศษในยุคสมัยใหม่คนหนึ่ง คือ สวามี ศิวนันทะ ลูกศิษย์ของท่านผู้นี้หลายคน ต่างไปมีสาวกผู้สนับสนุนอยู่ทั่วโลก แรกทีเดียวนั้น สวามี ศิวนันทะทำงานเป็นแพทย์อยู่ในคาบสมุทรมลายูเมื่อตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ การฟื้นฟูปรัชญาเวทานตะ เช่นของสวามี ศิวะนันทะนี้ ในเวลานี้ เข้ามาเสริมกับพิธีการเข้าฌาณของทมิฬเช่นพิธีไทปูซาม เป็นต้น

หากจะอธิบายถึงลัทธิคัมภีร์นิยมและลัทธินิยมคำสอนพื้นฐานดั้งเดิมหรือฟันดาเมนทัลลิสม์กันอย่างเต็มที่แล้ว เราสามารถกล่าวได้ว่า เนื่องจากทั้งสองลัทธินี้เป็นความยึดมั่นต่อศาสนาแบบหนึ่ง ดังนั้นจึงสามารถแยกแยะคุณลักษณะออกมาให้เห็นได้ แม้กระทั่งภายในชุมชนทางศาสนาที่มีลักษณะของความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับอยู่อย่างชัดแจ้ง ลัทธิสมัยใหม่นิยมในอินโดนีเซียนั้น ปกติแล้ว เกี่ยวข้องกับองค์กรของมุสลิม ทว่าขบวนการของชวาบางกลุ่ม ก็แยกแยะคุณลักษณะออกมาได้เช่นกัน ด้วยตัวบทของคัมภีร์ที่เผยออกมา แม้กระทั่งการปฏิบัติศาสนกิจของกลุ่มเหล่านี้ เช่นกลุ่มปานเคสตุ ที่ใหญ่และมั่นคงดี ก็สามารถเป็นกิจกรรมทางภูมิปัญญา ได้มากยิ่งกว่าเป็นการฝึกสมาธิ ในแง่นี้ กลุ่มเหล่านี้ จัดว่าคล้ายคลึงกับกลุ่มโปรเตสแตนท์ กลุ่มมูฮัมมาดิยาห์หรือธรรมยุติ มากกว่าที่จะเหมือนกับแบบฉบับของรหัสยลัทธิทั้งหลาย หากว่าวัตถุประสงค์ของเรา คือการแยกแยะองค์ประกอบที่สำคัญของความรู้สึกที่มีต่อศาสนาในระดับท้องถิ่นภายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แน่นอนว่า เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องกล่าวว่า หลักจารีต

นิยมก็ดี ความเชื่อในเรื่องคุณไสยก็ดี ความคิดเรื่องยุคแห่งความมั่งมีศรีสุขของโลกที่จะมีมาก็ดี ตลอดจนความเชื่อในพลังเร้นลับ และความคิดความเชื่อแนวคัมภีร์นิยม กับแนวฟันดาเมนทัลลิสม์ ทั้งหมดนี้ล้วนคาบเกี่ยวกัน และดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นความเคร่งศาสนาในประเภทต่าง ๆ กัน ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ในทุก ๆ ศาสนาโลก ที่มีความแตกต่างหลากหลายกัน และมีอยู่ในทุกกลุ่มชาติพันธุ์ของภูมิภาคนี้

แม้ในสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงโคนเพื่อสร้างความทันสมัย วิถีปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิม ก็มักได้รับการปรับแปลงแก้ไขเสียใหม่ แทนที่จะเลิกราไป ดังที่ปรากฏให้เห็นจากลักษณาการที่การเข้าทรงมีผลต่อคนงานสตรีตามโรงงานในย่านกัวลาลัมเปอร์ คนงานเหล่านี้มีพื้นเพมาจากหมู่บ้าน[61] แม้ว่าความทันสมัยดูเหมือนว่าจะนำไปสู่การปรับปรุงศาสนาต่าง ๆ แต่ก็เห็นได้ชัดว่าความทันสมัยมิได้นำไปสู่การแยกศาสนาออกจากกิจการบ้านเมืองเสมอไป อย่างไรก็ดี หากว่าเราพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางที่สุดแล้ว เราจะต้องเห็นพ้องกับข้อเสนอแนะตั้งแต่ตอนเริ่มต้นที่ว่า “ศาสนา” นั้น โดยพื้นฐานแล้ว หมายถึงระบบใด ๆ ก็ตาม ที่เป็นสื่อเชื่อมประชาชนเข้ากับสิ่งที่พวกเขาสามารถจินตนาการได้ว่า เป็นสิ่งที่ “จริงแท้แน่นอน” ภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องกล่าวถึง -- แม้ว่าจะอย่างสั้น ๆ -- ถึงแง่มุมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับทัศนะการมองโลก และความเชื่อที่เลยพ้นไปจากปริมณฑลที่ตั้งชื่อเรียกกันเป็นธรรมดาสามัญว่า “เป็นศาสนา”

แน่นอนว่า ข้อเขียนที่เป็นการสำรวจชิ้นนี้ ได้กระทำเช่นนั้นไปแล้ว โดยผ่านข้อเสนอแนะที่ว่าในบางหนทาง การปฏิวัติในชาติ และการก่อสร้างวัฒนธรรมใหม่ ก็สอดคล้องลงรอยไปด้วยกันกับความรู้สึกทางศาสนาและทางจิตวิญญาณเช่นที่มีมาแต่เดิม ของชีวิตสังคม ในการพิจารณารูปแบบต่าง ๆ ของแนวปฏิบัติศาสนกิจในท้องถิ่น ซึ่งผิดแผกแตกต่างกันออกไป และในการพิจารณาลักษณาการใหม่ ๆ ที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำความรู้จักว่าอะไรเป็นจริงนั้น เป็นสิ่งสำคัญมากพอ ๆ กัน ที่จะต้องกล่าวถึงอำนาจ และระดับความเชื่อที่มิได้มีพื้นฐานอยู่ที่ศาสนา แม้ว่าจะน่าขัน ที่ในที่นี้ จะต้องวางกรอบของความเชื่อที่ไม่เป็นศาสนานั้น ว่าเป็น “ชุมชนความเชื่อถือศรัทธา” ในรูปแบบหนึ่ง

เราจะต้องพิจารณาว่า การขยายความรู้หนังสือขั้นพื้นฐานไปสู่ประชากรทั่วไป โดยผ่านโรงเรียนสมัยใหม่ เป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ประการหนึ่งของรัฐทั้งหลายในสมัยหลังสงคราม การเรียนการสอนในโรงเรียนวัดของไทยและพม่า มีผลต่อระดับความรู้หนังสือมากยิ่งกว่าโรงเรียนในลักษณะเดียวกันของยุโรปในยุคก่อนสมัยใหม่ ดังที่เราได้กล่าวไปแล้วว่า โรงเรียนศาสนานั้น ยังคงมีอิทธิพลอยู่ตลอดทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และ วิชาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา ก็ยังคงมี

---

[61] A. Ong, ***Spirits of Resistance and Capitalist Discipline,*** Albany, 1987.

ความสำคัญอยู่ในหลักสูตรของโรงเรียนรัฐบาล ยกเว้นเฉพาะรัฐสังคมนิยมในอินโดจีน ในทางกลับกัน เราสามารถให้เหตุผลแย้งได้ถึงขั้นที่ว่า ความรู้สึกในแง่ศาสนาที่มีต่อความรู้ มีอยู่อย่างชุ่มโชกในโรงเรียนที่ในแง่ทฤษฎีแล้ว เป็นโรงเรียนของฝ่ายฆราวาส โรงเรียนของฝ่ายฆราวาสหรือที่มิได้ยึดติดกับศาสนานี้ นำเสนอความรู้อย่างที่เรียกว่าเป็น “เนื้อหาสาระ” โดยสื่อส่งผ่านถึงกันด้วยการท่องจำแบบเดียวกับการสวดมนต์ บางคราว ก็มองกันว่าการสื่อความรู้ เป็นอย่างเดียวกับการซึมซับผ่านจากครูไปสู่นักเรียน และแบบแผนการเรียนรู้ ก็สะท้อนถึงรูปแบบการอุปถัมภ์ความเป็นศิษย์ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะ ของการส่งผ่านทักษะด้านฝีมือหรือความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวอันศักดิ์สิทธิ์ ดั่งที่มีมาแต่ครั้งโบราณ

ในขณะเดียวกัน เราสามารถกล่าวได้ว่า การไม่ใช้ศาสนาเป็นหลักยึดในด้านวัฒนธรรม จัดว่าเป็นความเชื่อถือศรัทธาอย่างใหม่ ที่มีลักษณะก้าวร้าวมากที่สุด เหมือนเช่นที่เราอาจกล่าวได้ว่า ลัทธิทุนนิยมเป็นพลังที่มีลักษณะปฏิวัติมากที่สุด ในการเปลี่ยนแปลงสังคมของท้องถิ่น ชาวเมืองที่เป็นชนชั้นกลาง มีลักษณะความเป็นสากลมากขึ้นเป็นลำดับ เพราะแบบอย่างการดำเนินชีวิต อันประกอบด้วยการทำงานตามสำนักงาน การเดินทางอย่างกว้างขวางและการศึกษาในระบบที่ไม่ยึดติดกับศาสนามากขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งในและต่างประเทศ ชนชั้นกลางรุ่นใหม่เหล่านี้ ประกอบด้วยคนที่อยู่ในฐานะที่จะควบคุมกิจกรรมใหม่ ๆ ในด้านเศรษฐกิจ ควบคุมกลไกของรัฐ และปรับการสื่อสารคมนาคมสมัยใหม่ให้เข้ากับท้องถิ่น เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่พวกเขามีอำนาจและความสำคัญมากเกินกว่าความเข้มแข็งที่ระบุไว้ด้วยตัวเลขสถิติ นอกจากนี้ เนื่องจากพวกเขามักเป็นกองหน้าทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งแสนจะห่างไกลจากมรดกทางด้านความเชื่อเรื่องคุณไสยและพลังเร้นลับ ที่ได้มาจากศาสนาดั้งเดิมของพวกเขา พลังของฆราวาสหรือที่มิได้ยึดติดกับศาสนาอย่างแท้จริงนั้น แน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยว่า ย่อมต้องมีความสำคัญเพิ่มขึ้น

อย่างไรก็ดี แม้กระทั่งศิลปะสมัยใหม่ ในรูปแบบซึ่งเมื่อมองทีแรกดูจะไม่เกี่ยวกับศาสนานั้น ก็สามารถตีความได้ว่า เป็นพิธีกรรมทางสังคมแบบใหม่ของชีวิตประจำวัน ในสภาวะแวดล้อมที่เป็นชุมชนเมือง ละคร*ลุดรุก*ซึ่งเป็นละครกรรมาชีพที่ยังได้รับความนิยมอยู่ในชวา สอนประชาชนในชุมชนเมืองในยุคหลังสงคราม ในลักษณาการเดียวกับที่หนังตะลุง*วาหยัง* ที่เก่าแก่กว่า ยังคงสื่อข่าวสารทางด้านจิตวิญญาณไปยังชาวบ้าน ร่องรอยของศิลปะยุคก่อนหน้านี้ ยังคงปรากฏอยู่แม้กระทั่งในขั้นตอนที่พลิกผันไปสู่สภาพความเป็นชุมชนเมืองแบบใหม่อย่างถอนรากถอนโคน ด้วยเหตุนี้ ผลงานการศึกษาพิเคราะห์การละคร*ลุดรุก*ของพีค็อค จึงได้นำเสนอการละครดังกล่าวว่าเป็น “พิธีกรรมการสร้างความทันสมัย” เนื้อหาที่เป็นสาระสำคัญและในรูปแบบละครของ *ลุดรุก*ชวนให้นึกไปถึงจินตภาพของความก้าวหน้าทางวัตถุตามสูตร ซึ่งขณะนี้ เป็นความก้าวหน้าที่มีให้แก่ชาวเมือง แต่แม้กระนั้น แบบแผนในการนำเสนอ ก็ลอกเลียนมาจากหลักเกณฑ์การละครดั้งเดิม แม้กระทั่งที่ลักษณะความตั้งอกตั้งใจที่นักแสดงแสดงออกมา ในขณะที่พวกเขาใช้แบบแผนการเคลื่อนไหวร่างกายใน

รูปแบบที่นำมาจากการฝึกและการร่ายรำโดยไม่รู้สึกตัว ซึ่งรูปแบบเหล่านี้ สะท้อนถึงศิลปะที่ได้จากราชสำนักในอดีต โดยที่พวกเขาเองก็มิได้ตั้งใจ[62]

แม้การเปลี่ยนแปลงในช่วงหลังสงคราม จะดำเนินไปอย่างรุนแรงและพลิกผัน แต่ประเด็นและค่านิยมทางด้านจิตใจ ก็ยังคงมีความสำคัญ ดังที่ปรากฏอยู่ทั่วไป เป็นเรื่องที่ให้คติอยู่ อาทิเช่น ที่รัฐที่ไม่ยึดติดกับศาสนาดังเช่นเวียดนาม ยังคงมีความตั้งใจไขว่หาความเป็นจิตวิญญาณนิยม บรรดานักวิจารณ์วรรณกรรมคอมมิวนิสต์เวียดนาม ได้แสดงความเห็น ในค.ศ.1970 เกี่ยวกับบทวิจารณ์วรรณกรรมคลาสสิค สมัยทศวรรษ 1800 เรื่อง "เรื่องราวของเกียว" ของซูซาน ซอนแท็ก ซึ่งเป็นชาวอเมริกัน นักวิจารณ์ตั้งข้อสังเกตอย่างไม่ยั้งว่า ซูซาน ซอนแท็กคุ้นเคยอย่างลึกซึ้ง กับจิตสำนึกในแบบเอกปัจเจกบุคคลของตะวันตกสมัยใหม่ ดังนั้น เธอจึงไม่สามารถทำความเข้าใจได้กับ "ความมั่งคั่งอย่างไร้ขอบเขต" ของจิตวิญญาณของชาวเวียดนาม และด้วยเหตุนี้ จึงไม่อาจทำความเข้าใจถึงคุณค่าและความสำคัญของการแบ่งปันให้กันและกันในชุมชน ภายในวัฒนธรรมเวียดนามได้[63] ดังนั้น สิ่งที่ทรงคุณค่าทางจิตใจ จึงดูเหมือนกับว่ายังคงมีความโดดเด่น แม้กระทั่งภายในวัฒนธรรมซึ่งยึดติดอยู่กับสิ่งที่ชาวตะวันตกส่วนใหญ่ ระบุว่าเป็นอุดมการณ์แนววัตถุนิยม

วิถีเพื่อการเข้าถึงความเป็นจริง ที่กำลังเปลี่ยนแปลง

อิทธิพลจากจีน อินเดีย อิสลามและยุโรป ต่างถูกนำมาเสริมยอดลงบนภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามวิถีวัฏจักรของประวัติศาสตร์ ในบางแง่มุม แต่ละฝ่ายต่างพยายามอ้างสิทธิว่าเป็นผู้หล่อหลอมสังคมใหม่ ให้มีรูปโฉมตามแบบที่ได้หยิบยืมมา กระนั้น ความทรงจำที่มีอยู่เกี่ยวกับวัฒนธรรมของท้องถิ่น ก็รักษาความรู้สึกถึงอัตลักษณ์ที่เป็นรากเดิมของตนไว้ และในชั่วขณะนี้ ก็ดิ้นรนต่อสู้เพื่อที่จะยืนยันอัตลักษณ์นั้น โดยใช้รูปแบบที่ทันสมัย วัฒนธรรมแนวชาตินิยม เริ่มหยั่งรากลงเมื่อตอนเปลี่ยนศตวรรษ พร้อมไปกับสภาพพรมแดนของรัฐเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้รับการกำหนดขึ้นโดยเครือข่ายอาณานิคม ในช่วงเวลานี้ วัฒนธรรมส่วนบนของเมืองที่เปิดรับวัฒนธรรมนานาชาติ แผ่กำจายออกจากศูนย์กลางระดับชาติแห่งใหม่ พร้อมกับส่งเสริมภาษาใหม่ และส่งเสริมความเจริญเติบโตของอัตลักษณ์ที่อยู่เหนือชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ดังกล่าวแพร่กระจายผ่านไปทางระบบราชการ โรงเรียน วรรณกรรม สื่อ อีเล็คทรอนิค และที่สำคัญไม่น้อย คือผ่านทางการทหาร การปฏิวัติของชาติมิใช่เป็นเพียงเรื่องของการทำให้ได้มาซึ่งเอกราชทางการเมืองและเศรษฐกิจ การปฏิวัติของชาติดังกล่าว ยังเกี่ยวพันไปถึง

---

[62] J. Peacock, ***Rites of Modernization,*** Chicago, 1968, 242-3.

[63] Woodside, 307.

การยืนยันอัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นมาเองอย่างเป็นอิสระ มิใช่เป็นอัตลักษณ์ที่แตกแขนงมาจากอัตลักษณ์ของผู้อื่น หลังการปฏิวัติ กำลังฝ่ายที่ทันสมัย ดูจะเป็นผู้กำหนดคุณลักษณะของรัฐบาลแห่งชาติ โดยผ่านแบบอย่างที่หยิบยืมมาจากตะวันตก ชนชั้นสูงที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่ ไม่ว่าจะเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา คือผู้ที่ประกอบขึ้นเป็นชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ คนเหล่านี้เป็นผู้ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากตะวันตก ความตึงเครียดระหว่างวิถีทางต่าง ๆ ของการรวมตัวกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วโลกซึ่งกำลังทวีขึ้น กับอัตลักษณ์ดั้งเดิมซึ่งฟื้นคืนชีพขึ้นมาใหม่ ผนึกกำลังกันสร้างแรงกดดันอย่างมหาศาล แรงกดดันเหล่านี้ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัยต่างยังคงต้องแบกรับกันอยู่ด้วยความเหนื่อยยาก

ทุกหนทุกแห่ง การขีดเส้นแบ่งชุมชนทางศาสนาที่ชัดเจนยิ่งขึ้น เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการสถาปนาพรมแดนแห่งชาติในยุคสมัยใหม่ ซึ่งแรกทีเดียวนั้น มีระบอบอาณานิคมเป็นสื่อกลางแบบอย่างของศาสนาที่ผสานหลากหลายความเชื่อเข้าด้วยกัน มิได้มีจุดสำคัญอยู่ที่พรมแดน หากอยู่ที่ราชสำนัก โรงเรียนหรือวัดวาอาราม แบบอย่างดังกล่าว เคยดำรงอยู่ในโลกที่มีชนชั้น โลกทางความคิดชนิดที่จำเป็นต้องมีความก้าวหน้าผ่านช่วงชั้นต่าง ๆ ของความรู้ ซึ่งต้องได้รับการชี้นำโดยการฝึกฝนในทำนองเดียวกับการเรียนรู้ในสาขาอื่น ๆ ของสมัยก่อน จนไปสู่ศูนย์กลางที่เข้าถึงได้ด้วยจิต ลัทธิคัมภีร์นิยม เปลี่ยนนิยามเกี่ยวกับประสบการณ์ของปัจเจกบุคคลเสียใหม่ ให้เป็นไปตามตัวอักษร และแก้ไขวิธีการระบุอัตลักษณ์ของสังคม ให้มีอยู่เฉพาะเพียงวิธีเดียว ด้วยเหตุนี้ ความตึงเครียดจึงได้เพิ่มขึ้นพร้อมกับคาบเกี่ยวไปถึงกระบวนการทางการเมืองในลักษณาการใหม่ด้วยเช่นกัน พุทธศาสนิกชนในพม่า ต่างรู้สึกว่า ความเชื่อถือศรัทธาของตน เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการปฏิวัติ และผู้นับถือศาสนาอิสลามมากมาย ต่างก็ถือว่า การปฏิวัติของตน ควรนำไปสู่รัฐอิสลาม สิ่งที่ขัดแย้งกันอยู่ในทีก็คือ ความรุนแรงหนักแน่นในการยึดมั่นถือมั่นกับความเป็นพวกพ้องเฉพาะหมู่ตนนั่นเอง ที่บ่อนทำลายมิให้การปฏิวัติปรากฏผลอย่างที่ต้องการได้สำเร็จ ภายในสภาวะแวดล้อมที่มีความหลากหลายทางด้านสังคมและศาสนาขวางกันอยู่

ภายในอาณาจักรทางศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังสงครามนั้น มีวิถีทางที่มองเห็นชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ผู้คนในภูมิภาคนี้ เป็นห่วงเป็นใยกันอยู่ แนวโน้มที่มีอิทธิพลอย่างสูงคือ ลัทธิเคร่งคัมภีร์ที่เพิ่มสูงขึ้น และการเสริมสร้างทัศนะการมองโลกที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่กับทางตะวันตก ทว่าทัศนะนี้สะท้อนออกมาในท้องถิ่น ในลักษณการต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ซึ่งล้วนแต่เป็นการปรับแปลงอย่างแผกพิเศษที่ไม่เหมือนใคร ผู้ที่ศึกษาเถรวาทหรืออิสลามในสมัยอาณานิคม มักเสนอแนะว่า คนไทยหรือคนชวา มิได้เป็นพุทธมามกะหรือมุสลิม “ที่แท้จริง” ทัศนะของพวกเขาเหล่านี้ ได้จากการพิจารณาศาสนาตามตำรา และเมื่อมาเจอะเจอกับการประกอบพิธีที่เกี่ยวกับความคิดความเชื่อเรื่องภูติผีเข้า พวกเขาจึงมองว่า การอ้างตนเป็นสมาชิกของศาสนาโลก เป็นเพียงเปลือกนอกที่จอมปลอมเท่านั้น การผสานหลากหลายความเชื่อที่มีมาแต่ครั้งโบราณของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

มิได้มีหมายความว่าพวกเขามิได้สังกัดอยู่ในอาณาจักรของศาสนาโลกที่พวกเขาติดต่อสัมพันธ์อยู่ เรื่องนี้มีความหมายว่า ศาสนาโลกเหล่านั้นเองต่างหาก ที่เป็นการผสานหลากหลายความคิดความเชื่อเข้าด้วยกัน ลักษณะของความตึงเครียดระหว่างกลุ่มต่าง ๆ มีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะความเติบโตของกลุ่มที่เคร่งคัมภีร์หรือคัมภีร์นิยม ลัทธิคัมภีร์นิยมมีความหมายว่า ศาสนาถูกตีความในเงื่อนไขที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ คัมภีร์ พิธีกรรม และหลักคำสอนนานัปการ ล้วนสามารถนิยามและแยกแยะออกมาได้ แต่พลังเร้นลับ แยกไม่ได้ โครงสร้างในแบบสมัยใหม่ มีความหมายว่า การจำแนกแยกแยะ และลักษณะเด่น เป็นเรื่องที่มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ การแยกแยะเช่นนี้เป็นการเน้นย้ำความสำคัญของความแตกต่าง และเพิ่มความตึงเครียดให้มากขึ้น เพราะทำให้เส้นแบ่งที่แสดงความแตกต่าง คมชัดยิ่งขึ้น

ในสภาวะแวดล้อมเดิมเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ดูเหมือนว่าเป็นไปได้ ที่จะเป็นดังเช่นผู้นำที่นิยมศาสนาที่ประมวลขึ้นจากหลากหลายความเชื่อในยุคสมัยใหม่อย่างเช่น อู นุ หรือซูการ์โน ประกาศว่าตนเป็น—เช่นในกรณีของซูการ์โนนั้น เป็นผู้ที่เชื่อในพลังเร้นลับ เป็นมุสลิม และนิยมมาร์กซิสต์ไปพร้อม ๆ กันด้วย ในปัจจุบันนี้ บางคนสามารถยอมรับได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่จะเป็นดังว่า ทว่ามีคนอีกเป็นจำนวนมาก ที่รับไม่ได้ ภายในโลกศาสนาครั้งโบราณ จะมีความรู้สึกกันถึงจักรวาลที่มีระดับชั้น การมีโครงสร้างที่มีลำดับลดหลั่นกันอยู่โดยธรรมชาติ รวมทั้งระดับชั้นของภายในจิตใจของมนุษย์ รัฐที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียมาแต่ครั้งโบราณ ต่างได้รับการจำแนกแยกแยะโดยเกณฑ์ของจักรวาล และโดยมีศูนย์กลางของรัฐเป็นตัวกำหนด เมื่อมาถึงตอนนี้ รัฐทั้งหลาย ต่างมีพรมแดนเป็นตัวกำหนดในทางภูมิศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกันนี้ เกิดขึ้นในทางศาสนาด้วย กล่าวคือความทันสมัย ทำให้เกิดความเรียบราบไปหมด แม้กระทั่งความรู้สึกถึงพื้นที่ทางศาสนาที่มีอยู่ในท้องถิ่น ชุมชนทางศาสนาขณะนี้ มีแนวโน้มที่จะถูกปิดกั้น และมีพรมแดนที่ชัดเจน มิได้เป็นชุมชนที่เปิดโล่งและยืดหยุ่น พรมแดนนี้เกิดขึ้นมา ในลักษณะเดียวกันอย่างเต็มที่ กับพรมแดนทางการเมือง และในฐานะที่เป็นผลลัพธ์ของอิทธิพลจากกลุ่มเดียวกัน

กลุ่มปฏิบัติสมาธิกลุ่มใหม่ และการประกอบพิธีตามความเชื่อรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ความเชื่อในพลังเร้นลับ ในยุคแห่งความสมบูรณ์พูนสุขในกาลข้างหน้า และตามแนวจิตวิญญาณนิยมที่ประกอบด้วยหลากหลายความเชื่อผสานเข้าด้วยกัน การปฏิบัติเหล่านี้ปรากฏอยู่ทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเกิดขึ้นคลอคู่กันอยู่ ทั้งที่ดูขัดกันอย่างชัดแจ้ง กับการปรากฏตัวอย่างคึกคักพอกันของลัทธิสมัยใหม่นิยมซึ่งไม่ติดข้องกับศาสนาใด ๆ ในขณะเดียวกัน อาณาจักรส่วนภูติวิญญาณซึ่งครั้งหนึ่ง เคยเป็นหัวใจของท้องถิ่น ในการรักษาความสัมพันธ์ที่สมดุลกับวัฒนธรรมการบูชาบรรพชน และกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพนั้น มาบัดนี้ ดูจะถอยร่นออกไปพร้อมกับป่าไม้ ในขณะที่ทัศนะการมองโลกในเรื่องการพัฒนาที่ทันสมัย ก็ก้าวหน้าต่อไป ประการสุดท้าย เราต้องกล่าวถึงการปรากฏขึ้นของการปฏิบัติกิจที่ไม่ติดข้องกับศาสนา ภายในชนชั้นกลางที่อาศัยอยู่ในชุมชนเมือง และใน

หมู่คนงานอุตสาหกรรมและพ่อค้า ที่สัญจรไปตามที่ต่าง ๆ นับเป็นครั้งแรก ที่มีแวดวงของการไม่เชื่อสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ เติบใหญ่อย่างมีพลังมากขึ้นเป็นลำดับ ทว่าความทันสมัย มิได้จำเป็นว่าจะต้องนำไปสู่การขจัดคุณลักษณะทางศาสนาที่มีอยู่ในการบริหารบ้านเมืองหรือในสังคม การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มิได้มีจำกัดอยู่เพียงแค่การโยกย้ายจากการเป็นสมาชิกในสังกัดศาสนาหนึ่งไปยังอีกศาสนาหนึ่ง หรือจากการเคร่งศาสนา ไปเป็นการรอคอยการพิสูจน์ หรือเป็นการไม่นับถือศาสนาไปเลย การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เป็นเรื่องสำคัญ และความเชื่อถือศรัทธาที่มีกันอยู่ในภูมิภาคนี้ ก็ผันผวนไม่แน่นอน ทว่าในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงภายในที่โดดเด่น ก็เกิดขึ้นภายในหมู่ศาสนิกชนของทุกศาสนา แม้ว่าความต่อเนื่องที่กลืนกันไประหว่างชีวิตทางด้านวัฒนธรรมกับทางด้านจิตวิญญาณ จะอ่อนแอลงไปแล้ว แต่เรื่องนี้ ก็มักนำไปสู่การปรับโครงสร้างของความเชื่อ มากกว่าจะนำไปสู่ความไม่เชื่อถือศรัทธาในศาสนา

การพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ส่งผลสะท้อนกลับซึ่งมีผลกระทบไปถึงวัฒนธรรมของท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ ซึ่งดูเหมือนตรงกันข้ามกับที่คาดกันว่าควรจะเป็น แม้กระทั่งชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นชาวเมืองและมีความคิดโน้มเอียงไปสู่สากลเอง ก็อยู่ในฐานะนักท่องเที่ยวเสียเองมากขึ้น สถานที่ท่องเที่ยวในกรณีนี้ คือชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งยังคงรักษาวัฒนธรรมที่แท้จริงที่ “มีมาแต่เดิมในพื้นถิ่น” โดยในเวลานี้ ถูกนำมาประมวลเข้าไว้ด้วยกันเพื่อวัตถุประสงค์ในการบริการนักท่องเที่ยว ในบริเวณที่จัดเตรียมไว้เพื่อสนองการท่องเที่ยวเป็นพิเศษ เช่นที่บาหลีหรือที่โตราชาในอินโดนีเซีย การสร้างสรรค์งานที่เป็นศิลปะ มักกระทำโดยแยกออกจากสภาวะแวดล้อมของการประกอบพิธีกรรมเช่นที่เคยทำในอดีตออกไปในแนวใหม่ เรื่องนี้ ยังมีผลต่อผู้ที่สร้างสรรค์ผลงานศิลปะด้วยโดยไม่ได้ตั้งใจ แต่กระนั้น ผลกระทบก็มีอยู่อย่างลึกซึ้ง กล่าวคือผู้สร้างสรรค์งานศิลปะเริ่มจินตนาการตนเองว่าเป็นประหนึ่งของประหลาดที่ตั้งแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์ หรือกระทั่งกลายเป็นของประหลาดประจำพิพิธภัณฑ์ไปแล้ว การทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า มีเป้าหมายที่จะเปลี่ยนพวกเขาให้ไปเช่นนี้ ทั้งนี้โดยผ่านการจัดการท่องเที่ยวแบบรวมเบ็ดเสร็จ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมประจำชาติอย่างหนึ่ง

ภายในหมู่ชนชั้นสูงบางส่วนที่กำลังสร้างความเป็นสมัยใหม่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น พวกเขาให้การสนับสนุนอย่างหนักแน่น และมักย้ำกันอยู่บ่อยๆ แก่ทัศนะที่ว่า การรักษาศรัทธาต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติให้คงอยู่ต่อไป เป็นตัวการสำคัญยิ่งที่ขัดขวางการพัฒนา ความเชื่อเช่นนี้ มีอยู่อย่างดกดื่นทั่วไปในโลกที่สาม ในลักษณะที่เป็นการหยิบยืมความคิดมาจากลัทธิวิทยาศาสตร์นิยม (scientism) ของโลกที่พัฒนาแล้ว เรื่องนี้เจาะจงเป็นพิเศษ ถึงเรื่องที่เกี่ยวกับการสร้างความเป็นสมัยใหม่ให้แก่ระบบการแพทย์ ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาอิทธิพลที่มีพลังมากที่สุดในการโต้แย้งความเชื่อและวิถีปฏิบัติที่มีมาแต่ดั้งเดิม ที่เกี่ยวข้องกับการเยียวยารักษาโรคภัยไข้เจ็บ นอกจากความเชื่อมั่นในตนเองที่ประจักษ์ชัดอยู่ในแวดวงผู้ที่มีความคิดสุดโต่งโดยเฉพาะ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่เคร่งศาสนาและเชื่อในพลังเร้นลับแล้ว ส่วนอื่น ๆ ที่เหลือไม่สู้จะมีความมั่นใจกันสักเท่าใดนัก ว่าจะสามารถใช้หลัก

เหตุผลของตนเอง ท้าทายระบบความรู้ของตะวันตกได้ ทว่าส่วนใหญ่แล้ว เรื่องนี้ก็เป็นแค่คารมและโวหารโดยแท้ สิ่งที่หมายจะกล่าวก็คือ ในชีวิตที่แสดงให้ปรากฏต่อสาธารณชนภายในสถาบันที่เป็นสมัยใหม่ ผู้ที่มีการศึกษา มักวางบทบาท ตามที่พวกเขาเชื่อว่าเป็นสิ่งที่คาดหวังจากพวกเขา นั่นคือ บทบาทที่ดูเหมือนว่าจะแสดงถึง “ความเป็นสมัยใหม่” ที่ถูกต้องตามหลักเหตุผล แทมเบียห์ให้เหตุผลโดยยกตัวอย่างกรณีของพุทธศาสนา ว่า การยึดมั่นต่อพุทธศาสนา มิได้คลอนคลายลง แม้ว่าสิ่งที่ปรากฏให้เห็นในระบบองค์กรทางสังคม อย่างเช่นจำนวนพระภิกษุสงฆ์ อาจลดลงไปเมื่อเทียบสัดส่วนกับ ประชากรชาย[64] เป็นไปได้อย่างยิ่งว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป มิได้อยู่ที่ความกว้างและความลึกในการแสดงถึงความเคร่งศาสนา หากแต่เป็นที่การประกาศต่อสังคม และการแสดงออกต่อสาธารณชนต่างหาก

การแสดงความยึดมั่นต่อศาสนาตามแบบสมัยใหม่ มีนัยพัวพันไปถึงประสบการณ์ส่วนตัว วิถีปฏิบัติที่มีมาแต่ดั้งเดิม เน้นถึงศาสนาในแง่มุมของความคิดและการหยั่งรู้โดยสัญชาติญาณ ในขณะที่ตามแบบสมัยใหม่นั้น ให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก แก่การใช้สติปัญญา ขบวนการธรรมยุติปลดเปลื้องความเป็นตำนานออกไปจากพุทธศาสนา และขบวนการมูฮัมมาดิยาห์ก็กระทำเช่นเดียวกันต่อศาสนาอิสลาม ซึ่งชวนให้นึกไปถึงเรื่องราวอันเป็นสาระสำคัญในหลักเทววิทยาของศาสนาคริสต์ที่เกิดขึ้นในระยะเดียวกัน การสร้างความเป็นสมัยใหม่ในทั้งสองแห่ง นำเสนอแก่นแท้ของศาสนาที่หลุดพ้นไปจากแง่มุมส่วนที่เกี่ยวกับพิธีกรรม จากการมีส่วนร่วมอยู่ในเรื่องราวอันเป็นตำนานเล่าขาน และจากแง่มุมที่เข้าใจกันด้วยสัญชาติญาณออกไป แง่มุมดังกล่าวนี้ ล้วนเคยเป็นหลักพื้นฐานของศาสนามาก่อนทั้งสิ้น การศึกษาแต่ครั้งโบราณ ตาม*วัด*ของเถรวาทหรือ*มาดราซาห์*ของอิสลามนั้น กำหนดกันที่การปรับท่วงทีและสร้างความคุ้นเคย โดยผ่านภาษาอันศักดิ์สิทธิ์ ความสำคัญของการท่องบ่นหรือการสวดภายในวัดหรือ*มาดราซาห์* มิได้อยู่ที่ว่า เข้าใจถ้อยคำเหล่านั้นหรือไม่ หากอยู่ที่ตัวการกระทำเอง นั่นคือการเน้นที่ประสบการณ์ดังกล่าว มิใช่เน้นที่ความเข้าใจหรือการสรุปความ ในความเป็นสมัยใหม่นั้น การเน้นหนักจะอยู่ที่คำที่เขียนลงไว้ ซึ่งทุกคนสามารถเข้าถึงได้เท่า ๆ กัน และลักษณะที่เป็นตัวระบุถึงความเชื่อถือศรัทธา ก็อยู่ที่ภายนอก และแยกออกจากประสบการณ์ภายใน นั่นคือ การเน้นที่ประสบการณ์ภายใน หมายถึงการเน้นว่า ความเข้าใจอย่างมีเหตุผล เป็นสิ่งที่จะขึ้นเกิดตามมาเองตามธรรมชาติ ขณะที่วงการศาสนา ถูกนิยามด้วยสิ่งที่อยู่ในรูปที่มองเห็นตามตัวบทยิ่งขึ้นทุกที และต้องทำความเข้าใจด้วยหลักเหตุผลนั้นพร้อมไปกันนั้น การเน้นหนักภายในประสบการณ์ของแต่ละปัจเจกบุคคลก็เปลี่ยน จากจิตใจไปที่ความคิด จากการหยั่งรู้โดยสัญชาติญาณ ไปเป็นการใช้สติปัญญา หากจะใช้ถ้อยคำสำนวนตามแบบของเกียร์ตซ์ เราสามารถกล่าวได้ว่า ขณะนี้ ประชาชนมีที

---

[64] Tambiah, ***World Conqueror,*** 267-8.

ท่าว่าจะมีความเชื่อถือศรัทธาต่อศาสนา มากยิ่งกว่าที่จะยอมรับศาสนาโดยปริยาย ในฐานะที่เป็นระบบที่ใคร ๆ ก็ต้องสังกัดอยู่ทั้งนั้น[65]

ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังคงได้รับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณอยู่อย่างแรงกล้า แม้ว่าจะถูกลัทธิอุดมการณ์ที่มุ่งไปทางวัตถุ ท้าทายจากเบื้องบน และถูกความตึงเครียดทางสังคม ท้าทายจากเบื้องล่าง การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากที่สุด เกิดขึ้นเรื่อยมา แต่มิใช่ที่การนับถือที่แสดงให้เห็นจากภายนอก หากในลักษณาการที่แยบคายยิ่งกว่านั้น กล่าวคือลักษณาการซึ่งสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมทั้งหลาย มาบัดนี้ เป็นสื่อในการเข้าถึงสิ่งที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคนี้ สามารถรู้ได้หรือเชื่อได้ว่าเป็นจริง แกนที่มองเห็นได้ชัดเจนที่สุดของการเปลี่ยนแปลงในแง่นี้ อยู่ที่ลักษณะของการยึดมั่นต่อศรัทธา และอยู่ที่แนวโน้มที่เติบใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ ในอันที่จะธำรงรักษาความเชื่อทางศาสนา ประหนึ่งว่า ความเชื่อทางศาสนานี้เป็นระบบความคิดในลักษณะอุดมการณ์ ในช่วงก่อนหน้านี้ ประชาชาติส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้ หายใจเป็นศาสนา มีประสบการณ์กับศาสนา ในฐานะที่ศาสนาเป็นอินทรีย์ส่วนหนึ่งของบรรยากาศทางสังคมที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และอินทรีย์ส่วนนี้ก็มีอยู่หลากหลายมิติด้วยกัน ภายในโลกที่มีลักษณะหลากหลายอย่างมองเห็นได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน ประสบการณ์ทางศาสนาในภูมิภาคนี้ อยู่ในรูปแบบที่เป็นแนวคิดและเป็นสถาบันอย่างเด่นชัดมากขึ้นเป็นลำดับ ในยุคของการสร้างความเป็นสากลนิยมและที่การประจัญหน้ากันทางวัฒนธรรมนี้ ไม่มีวัฒนธรรมหรือศาสนาหนึ่งใดโดยเฉพาะ หรือโดยอันที่จริงแล้ว ไม่มีระบบสัญลักษณ์ใด ๆ เลย ที่ดูเหมือนจะสามารถอ้างอย่างง่ายดายได้ว่า กุมอำนาจไว้ได้โดยลำพัง อย่างที่ได้เคยทำมาแล้ว

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

ข้อมูลข่าวสารที่เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาลในยุคหลังสงคราม สะท้อนให้เห็นที่ผลงานวิชาการทางด้านศาสนาต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะฉะนั้น ข้อเขียนนี้จึงเป็นการชี้แนะเบื้องต้น เกี่ยวกับผลงานศึกษาค้นคว้า ในภาคภาษาอังกฤษ ซึ่งมุ่งเน้นที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงหลังสงคราม โดยเพ่งเล็งที่ผลงานซึ่งเชื่อมโยงศาสนาเข้ากับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมโดยทั่วไป ผลงานเกี่ยวกับเรื่องชาติพันธุ์เฉพาะที่สำคัญอย่างยิ่งยวดเท่านั้น ที่นำมารวมไว้ด้วยเป็นพิเศษ แม้ว่าเรื่องราวเกี่ยวกับชาติพันธุ์วรรณาเกือบทุกเรื่อง ล้วนเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่จะช่วยให้มองลึกเข้าไปถึงการปฏิบัติศาสนกิจ และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ใน

---

[65] C. Geertz, ***Islam Observed,*** Chicago, 1972, 61.

ด้านศาสนาก็ตาม ผลงาน ซึ่งรวบรวมมาแสดงให้ปรากฏในที่นี้ ก็ด้วยเหตุที่ผลงานสร้างคุณูปการที่สำคัญเป็นอันมากต่อหัวข้อนี้

สำหรับผลงานเกี่ยวกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยรวม ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ของเคนเนธ แลนดอน คือ Kenneth Landon, *Southeast Asia: Crossroad of Religions,* Chicago, 1949, ยังคงมีความสำคัญทั้งในฐานะที่ให้ความรู้เบื้องต้น และทั้งเพราะผลงานให้ข้อพิจารณาที่หยั่งลึกเข้าไปถึงภาวะของศาสนาในช่วงที่สงครามสิ้นสุดลง ผลงานการสังเคราะห์อย่างกว้าง ๆ ในระยะหลัง ซึ่งมีประโยชน์มากที่สุด ได้แก่หนังสือของ Fred von de Mehden เรื่อง *Religion and Modernization in Southeast Asia,* Syracuse, 1986. หนังสือรวมข้อเขียนที่สำคัญสองเล่ม เล่มหนึ่ง มี Alton Becker และ Aram Yengoyan เป็นบรรณาธิการ เรื่อง *The Imagination of Reality,* New Jersey, 1979 และอีกเล่มหนึ่งมี Mark Hobart และ Robert Taylor เป็นบรรณาธิการ คือ *Context, Meaning and Power in Southeast Asia,* Ithaca: Cornell University Southeast Asia Program, 1986, ทั้งสองเล่มดังกล่าวนี้หยั่งลึกเรื่องราวได้อย่างดีเยี่ยม การเปลี่ยนแปลงในระบบการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสื่อและการละคร ซึ่งสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับประเด็นนี้ มีอยู่ในงานสำรวจของ James Brandon, *Theatre in Southeast Asia,* Cambridge, Mass., 1967.

ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่เป็นการสำรวจอย่างยอดเยี่ยม เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและศาสนาบนส่วนแผ่นดินใหญ่ ซึ่งรวมทั้งเวียดนามด้วยนั้น ได้แก่ Charles Keyes, *The Golden Peninsula,* New York, 1977, และการสำรวจในเชิงแนะนำของเลสเตอร์ คือ Robert Lester, *Theravada Buddhism in Southeast Asia,* Ann Arbor, 1973, เป็นจุดเริ่มต้นที่วางใจได้ สำหรับการสำรวจประเทศที่มีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ หนังสือรวมข้อเขียนที่มีลักษณะเชิงเทคนิคมากกว่านี้ คือ Manning Nash, ed., *Anthropological Studies in Theravada Buddhism,* New Haven: Yale University Southeast Asian Studies, 1966, บรรจุข้อเขียนซึ่งระบุลักษณะสำคัญของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ตามที่ได้มีการสำรวจกันไว้ ด้วยฝีมือของผู้ที่ศึกษาพิเคราะห์นิกายนี้ในสมัยหลังสงคราม ส่วนผลงานของนักข่าว Jerrold Schecter, *The New Face of the Buddha,* New York, 1967, ก็มีหลักฐานอ้างอิงมากเพียงพอที่จะไว้วางใจ โดยขอบข่ายในการรายงานถึงการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในเอเชีย สมัยหลังสงคราม ก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์

ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่ดีเยี่ยม เกี่ยวกับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ระหว่างศาสนากับการเมือง ในประเทศที่มีพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติมีอยู่หลายเล่ม ได้แก่ Emanuel Sarkisyanz, *Buddhist Backgrounds of the Burmese Revolution,* The Hague, 1965; Michael Mendelson, *Sangha and State in Burma,* ed. J.P. Ferguson, Ithaca, 1975; Donald Smith, *Religion and Politics in Burma,* Princeton, 1965; และ Stanley Tambiah, *World Conqueror, World Renounce,* Cambridge, UK, 1977, ผลงานแต่ละเล่มเหล่านี้ล้วนเป็นหลักหมายบอกถึงความก้าวหน้า

อย่างโดดเด่น และมีเนื้อความเกี่ยวโยงไปถึงหัวข้อต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง หัวข้อต่าง ๆ ในทำนองเดียวกันนี้ มีกล่าวถึงอยู่ในข้อเขียนที่รวมอยู่ในหนังสือซึ่งสมิธ (Bardwell Smith) เป็นบรรณาธิการ คือ *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos, and Burma,* Chambersburg, 1978 และในรายงานการประชุมสัมนาเกี่ยวกับศาสนาและสังคมในประเทศไทย ใน *Journal of Asian Studies* 36, 2(1977), ซึ่งประกอบด้วยข้อเขียนของ Kirsch, Reynolds, Keyes และ Tobias. ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ในระยะล่ากว่านี้ คือ Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict, Singapore*: ISEAS, 1989, มีข้อมูลที่ให้ความรู้มากเป็นพิเศษ เกี่ยวกับนิกายต่าง ๆ ในชุมชนเมืองในประเทศไทย

ผลงานเกี่ยวกับชาติพันธุ์วรรณาที่มีชื่อเสียงหลายชิ้น ศึกษาถึงการเชื่อมต่อกันระหว่างพุทธศาสนาตามบรรทัดฐาน กับความเชื่อเรื่องคุณไสยของชาวบ้านในยุคหลังสงคราม ผลงานดังกล่าวได้แก่ Manning Nash, *The Golden Road to Modernity,* Chicago, 1965; Melford Spiro, *Buddhism and Society,* London, 1971, กับ *Burmese Supernaturalism,* Englewood, Cliffs, 1967; Standley Tambiah, *Buddhism and the Spirit Cults in Northeast Thailand,* Cambridge, UK, 1971; และ Bas Terweil, *Monks and Magic,* London, 1975. ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่ประณีตและครอบคลุมของลุยส์ โกลอมบ์ คือ Louis Golumb, *An Anthropology of Curing in Multiethnic Thailand,* Urbana and Chicago, 1985, และผลงานที่แคบกว่าของไฮนซ์ คือ Ruth-Inge Heinze, *Tham Khwan,* Singapore, 1982, กล่าวถึงเป็นการเฉพาะยิ่งกว่าเกี่ยวกับศาสนาพื้นบ้านตามสภาวะของศาสนาเหล่านั้นเอง นอกเหนือจากการศึกษาพิเคราะห์ถึงการปฏิบัติศาสนกิจในหมู่บ้านแล้ว ยังมีแหล่งข้อมูลอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งศึกษาอย่างลุ่มลึกเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิในป่า ผลงานที่โดดเด่นที่สุดคือ Stanley Tambiah, *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets,* Cambridge, UK, 1984. บทคัดย่อจาก คำสอนของอาจารย์ที่ระบุไว้ในหนังสือของแทมเบียห์ (Tambiah) ข้างต้นนี้ Jack Kornfield ได้นำเสนอเป็นอย่างดีใน *Living Buddhist Masters,* Santa Cruz, 1977, และบทวิจารณ์ที่ตรงประเด็นเกี่ยวกับขบวนการต่าง ๆ ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันนี้ สามารถพบได้ใน Donald Swearer, "Thai Buddhism: Two Responses to Modernity," *Contributions to Asian Studies,* V.4 (1973).

การศึกษาพิเคราะห์ถึงศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพิ่งจะเริ่มมีความลุ่มลึกอย่างที่ควรแก่ความสำคัญของหัวข้อนี้เพียงเมื่อไม่นานมานี้เอง Ahmad Ibrahim, Sharon Siddique และ Yasmin Hussain ได้รวบรวมข้อเขียนและบทคัดย่อที่สำคัญที่สุดในช่วงหลังสงครามมากมาย เกี่ยวกับหัวข้อนี้ มาบรรจุไว้ในผลงาน *Readings on Islam in Southeast Asia,* Singapore, 1985. หนังสือรวมข้อเขียนที่ไมเคิล ฮุคเกอร์ (Michael Hooker) เป็นบรรณาธิการคือ *Islam in South-East Asia,* Lieden, 1983 มีเนื้อหาที่สอดคล้องไปในแนวเดียวกัน และข้อเขียนที่บรรจุอยู่ในผลงานเล่มนี้ คือ ข้อเขียนของ Roy Ellen เรื่องชาติพันธุ์วรรณาของอิสลาม และของ Deliar Noer เรื่องการเมือง เป็นเรื่องที่สอดคล้องมากเป็นพิเศษ กับการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาในช่วงหลังสงคราม Taufik

Abdullah และ Sharon Siddique เสนอผลงานรวมข้อเขียนที่มีลักษณะไม่ปะติดปะต่อกันยิ่งกว่า ทว่าก็ยังมีประโยชน์ คือ *Islam and Society in Southeast Asia*, Singapore, 1986. ผลงานที่เป็นหนังสือแบบเดียวกับเล่มหลังนี้ คือ *Islam in Asia: Southeast and East Asia,* II, Boulder, 1984, ซึ่งมี Raphael Israeli และ Anthony Johns เป็นบรรณาธิการ เป็นหนังสือที่ไม่มีเอกภาพ ทว่าประกอบด้วยข้อเขียนที่มีประโยชน์หลายชิ้น

เนื่องจากอินโดนีเซียเป็นประเทศที่ค่อนข้างเปิดสำหรับนักวิชาการจากตะวันตก ดังนั้นอินโดนีเซียจึงมีผลงานการศึกษาพิเคราะห์ในขอบข่ายต่าง ๆ กว้างขวางมหึมา ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและศาสนาของอินโดนีเซีย Rita Kipp และ Susan Rogers เป็นบรรณาธิการหนังสือที่รวมผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่ดีเยี่ยมที่เพิ่งจัดทำออกมาเมื่อไม่นานมานี้ คือหนังสือเรื่อง *Indonesian Religions in Transition,* Tucson, 1987, ส่วนหนังสือที่พิมพ์ออกมาก่อนหน้านี้ คือ Claire Holt, *Culture and Politics in Indonesia,* Ithaca, 1972, ยังคงเป็นหนังสือสำคัญอย่างยิ่งยวด ที่ผู้ใดก็ตามที่ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา สังคมและการเมืองในอินโดนีเซีย จำเป็นต้องอ่าน หนังสือรวมข้อเขียนที่มีเอกภาพน้อยกว่า ซึ่งแต่ละเล่ม ล้วนบรรจุข้อเขียนที่มีประโยชน์มากมาย ได้แก่ Gloria Davis, ed., *What is Modern Indonesian Culture?,* Athens: Ohio University Center for International Studies, Southeast Asia Program, 1979; James Fox, ed., *Indonesia: The Making of a Culture,* Canberra: Faculty of Asian Studies, Australian National University, 1980; และ Paul Alexander, ed., *Creating Indonesian Cultures,* Sydney, 1989. มีบทความเชิงสำรวจที่มีประโยชน์อย่างสูงอยู่จำนวนหนึ่ง ที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมและศาสนาในอินโดนีเซีย บทที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด ได้แก่ Hildred Geertz, "Indonesian Cultures and Communities," ใน Ruth McVey, ed., *Indonesia,* New Haven, 1963; Gavin Jones, "Religion and Education in Indonesia," *Indonesia,* 22(1976); และ Julia Howell, "Indonesia: Searching for Consensus," ใน Carlos Caldarola, ed., *Religion and Societies: Asia and the Middle East,* The Hague, 1982.

การกล่าวถึงโฉมหน้าทางด้านการเมืองของอิสลาม เรื่อยมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1970 กระทำไว้อย่างละเอียดใน B.J. Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia,* The Hague, 1982, ส่วนกระแสต่าง ๆ ในระยะหลัง ๆ นี้ รายงานไว้ในบทความของรูธ แม็คเวย์ (Ruth McVey) เรื่อง "Faith as the Outsider: Islam in Indonesian Politics," ใน J.P. Piscatori, ed., *Islam in the Political Process,* Cambridge, UK, 1983. เอกสารของ Deliar Noer เรื่อง *Administration of Islam in Indonesia,* Ithaca: Cornell University Modern Indonesia Project, 1978, กับผลงานการสำรวจของ Daniel Lev เรื่อง *Islamic Courts in Indonesia,* Berkeley, 1972, กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของสถาบันที่สำคัญที่สุดในชีวิตของอิสลาม ผลงานการศึกษาพิเคราะห์เล่มที่มีคุณค่ามากที่สุด เกี่ยวกับอิสลามที่แข็งกร้าวในอินโดนีเซียในช่วงที่สงครามสิ้นสุดลงใหม่ ๆ คือ C. van Dijk, *Rebellion Under the Banner of*

Islam, The Hague, 1981. คลิฟฟอร์ด เกียร์ตซ์ ให้ข้อเสนอแนะที่หยั่งลึกมากที่สุด เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงภายในประชาคมมุสลิม ไว้ใน *Islam Observed,* Chicago, 1971. James Peacock, *Muslim Puritans,* Berkeley, 1978; Douglas Miles, *Cutlass and Crescent Moon,* Sydney, 1976; Mitsuo Nakamura, *The Crescent Arises over the Banyan Tree,* Yogyakarta, 1983, และ Mark Woodward, *Islam in Java,* Tuscon, 1989, แต่ละเล่มที่กล่าวมานี้ ต่างให้มุมมองของท้องถิ่นที่มีหลักฐานรองรับ ซึ่งเปิดโอกาสให้สามารถมองลึกเข้าไปถึงแง่มุมที่สำคัญ ๆ ของการเปลี่ยนแปลงได้

ผลงานที่พิจารณาถึงศาสนาของชวาไว้อย่างโดดเด่น ได้แก่ผลงานคลาสสิคของเกียร์ตซ์ คือ Clifford Geertz, *The Religion of Java,* Chicago, 1976 และ Koentjaraningrat, *Javanese Culture,* Kuala Lumpur, 1985. เอกสารของโรเบิร์ต เจย์ คือ Robert Jay, *Religion and Politics in Rural Central Java,* New Haven: Yale University Southeast Asian Studies, 1963, ได้บุกเบิกงานการเชื่อมโยงศาสนาตามหมู่บ้าน เข้ากับการเมืองระดับชาติ ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ของ Niels Mulder, *Mysticism and Everyday Life in Contemporary Java,* Singapore, 1978, และ Harun Hadiwijono, *Man in the Present Javanese Mysticism,* Baarn, 1967, เพ่งความสนใจมาที่ความเชื่อเรื่องพลังเร้นลับ ที่ประสานความเชื่อจากหลากหลายศาสนาและหลายความคิดในชวา หนังสือของโรเบิร์ต เฮฟเนอร์ คือ Robert Hefner, *Hindu Javanese,* Princeton, 1985, ให้การสำรวจสังคมเทงเกอร์ (Tengger) กับ ปฏิสัมพันธ์ที่สังคมนี้มีกับอิสลาม โดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์และทางชาติพันธุ์วรรณา Frank Cooley, *Indonesia: Church and Society,* New York, 1968, ให้เค้าโครงเกี่ยวกับฐานะของศาสนจักรของคริสเตียนในสมัยหลังสงคราม และ Paul Webb, *Palms and the Cross,* Townsville: Southeast Asian Studies Centre, James Cook University, 1986, ได้สำรวจถึงสถานภาพที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาของผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ในหมู่เกาะซุนดาน้อย

John McAlister and Paul Mus, *The Vietnamese and Their Revolution,* New York, 1970, กล่าวถึงความคาบเกี่ยวกันระหว่างความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณกับการเมืองในเวียดนาม Gerald Hickey, *Village in Vietnam,* New Haven, 1964 เป็นผลงานที่รวมเรื่องราวที่มีเอกภาพเป็นแนวเดียวกันเกี่ยวกับพิธีกรรมของหมู่บ้าน กับนิกายเกา ได ในส่วนท้องถิ่น และผลงานศึกษาเฉพาะเรื่องของเวอร์เนอร์ คือ Jayne Werner, *Peasant Politics and Religious Sectarianism: Peasant and Priest in the Cao Dai in Viet Nam,* New Haven: Yale University Southeast Asian Studies, 1981, มุ่งประเด็นไปที่โฉมหน้าด้านการจัดองค์กรของนิกายเกา ไดนี้ Martin Stuart-Fox and Rod Bucknell, "Politicization of the Buddhist Sangha in Laos," JSEAS, 13, 1(1982) และ George Condominias, "Phiban Cults in Rural Laos," in G.W. Skinner and A.T. Kirsch, eds, *Change and Persistence in Thai Society,* Ithaca, 1975, ให้ผู้อ่านได้มองลึกลงไปถึงแนวปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ของลาว บทความของคีร์แนน คือ Ben Kiernan, "Orphans of Genocide: The Cham Muslims of Kampuchea under Pol

Pot," *Bulletin of Concerned Asian Scholars,* 20, 4 (1988), บันทึกเรื่องราวอันเป็นประสบการณ์ที่ร้ายกาจมากเป็นพิเศษ ของหนึ่งในบรรดาชนชาติกลุ่มน้อยมากมายหลายกลุ่มที่ถูกบีบบังคับในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แง่มุมที่สำคัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาในที่อื่น ๆ มีกล่าวถึงอยู่ใน Clive Kessler, *Islam and Politics in a Malay State,* Ithaca, 1978; Aihwa Ong, *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia,* Albany, 1987; Susan Ackerman and Raymond Lee, *Heaven in Transition: Non-Muslim Religious Innovation and Ethnic Identity in Malaysia,* Honolulu, 1988; Alfred McCoy, "Baylan: Animist Religion and Philippine Peasant Ideology," in D. Wyatt and A. Woodside, eds, *Moral Order and the Question of Change: Essays on Southeast Asian Thought,* New Haven: Yale University Southeast Asian Studies Program, 1982; Peter Gowing, *Muslim Filipinos,* Quezon City, 1979; Richard Lieban, *Cebuano Sorcery,* Berkeley, 1967; Michelle Rosaldo, *Knowledge and Passion,* Cambridge, 1980; John Blofeld, *Mahayana Buddhism in Southeast Asia,* Singapore, 1971; Tham Seong Chee, "Religion and Modernization: A Study of Changing Rituals among Singapore's Chinese, Malays, and Indians," *East Asian Cultural Studies,* 23, 1-4(1984); และ Cheu Hock Tong, *The Nine Emperor Gods,* Singapore, 1988.

บทที่ 5
ลัทธิภูมิภาคนิยมกับลัทธิชาตินิยม

สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระยะที่สงครามสิ้นสุดลงใหม่ ๆ (ระหว่างค.ศ.1945-1948) เป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและความปั่นป่วนวุ่นวาย ปัญหาที่เป็นเรื่องครอบงำของช่วงเวลานี้ คือการฟื้นจากสภาวะสงคราม และความใฝ่ฝันที่จะได้เอกราช พร้อมไปกับการเผชิญกับระบอบการปกครองแบบอาณานิคมที่กำลังจะกลับเข้ามา ฟิลิปปินส์และพม่า รวมทั้งอินเดีย ปากีสถานและซีลอน (ศรีลังกา) แยกทางจากมหาอำนาจผู้เป็นใหญ่ของตนในลักษณาการที่ค่อนข้างเป็นมิตรกันพอสมควร มลายูและบริทิชบอร์เนียวได้รับแนวทางปฏิบัติเป็นการปูทางเพื่อความก้าวหน้าไปสู่เอกราชอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ทว่าในอินโดนีเซียกับเวียดนามนั้น ไม่สู้จะมีลู่ทางที่จะถ่ายโอนอำนาจให้กันอย่างสันติเท่าไรนัก และสองประเทศนี้ จำต้องใช้ความรุนแรง เพื่อปลดเปลื้องสภาพความเป็นอาณานิคมของตน

อินโดนีเซีย กัมพูชา ลาว เวียดนามและมลายู ต่างได้เอกราชกันในช่วงระหว่างค.ศ.1949 ถึงค.ศ.1959 ส่วนสิงคโปร์นั้นได้อิสรภาพเฉพาะด้านกิจการภายใน ทว่าช่วงเวลาเดียวกันนี้ ตรงกับระยะที่สงครามเย็นเริ่มกระเซ็นกระสายเข้ามาในเอเชีย แม้ว่าจะเป็นสงครามเย็นในระหว่างประเทศมหาอำนาจ ทว่าในหลาย ๆ ส่วนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขณะนั้น ก็เกิดสงครามและการก่อการปฏิวัติกันอย่างวุ่นวาย โดยมักมีบางประเทศเข้าพวกเป็นฝ่ายเดียวกับกลุ่มประเทศในซีกโลกตะวันตกหรือกับกลุ่มคอมมิวนิสต์ การเข้าพวกทำให้ต้องประสบกับการต่อสู้ดิ้นรนภายในซึ่งเป็นสภาวะที่หลอมให้ประเทศเป็นไปตามแบบอย่างของกลุ่มอุดมการณ์ที่เป็นคู่แข่งกันอยู่ การแข่งขันกันอย่างหนักหน่วงระหว่างกลุ่มประเทศมหาอำนาจ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพิ่มความลำเค็ญให้แก่ประเทศที่เพิ่งได้เอกราชมาใหม่ ๆ การแข่งขันกันนี้ นำไปสู่การก่อตั้งองค์การสนธิสัญญาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือองค์การซีโต้ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐฝ่ายหนึ่ง กับการก่อตั้งขบวนการปีกซ้ายต่างๆ ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัสเซีย-จีน อีกฝ่ายหนึ่ง การแข่งขันระหว่างประเทศมหาอำนาจ เป็นการตอกย้ำถึงการแบ่งแยกภายใน ที่มีอยู่ในภูมิภาคระหว่างฝ่ายที่สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน กับฝ่ายจารีตนิยม และระหว่างฝ่ายที่พยายามจะล้มล้างระบอบการปกครอง กับฝ่ายสนับสนุนการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ การแข่งขันยังเพิ่มความแตกร้าวระหว่างรัฐต่าง ๆ ในภูมิภาคให้ยิ่งลึกล้ำลงไปอีกด้วย นั่นคือระหว่างรัฐคอมมิวนิสต์ กับรัฐที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ ระหว่างรัฐที่ “ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด” กับรัฐที่มีลักษณะของ “อาณานิคมแผนใหม่” แม้ว่าการประชุมของกลุ่มประเทศในแอฟริกาและเอเชียที่บันดุงในค.ศ.1955 นับว่าเป็นขั้นตอนสำคัญก้าวหนึ่ง ที่ทำให้เกิดมีขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดขึ้นมา กล่าวคือ เป็นความพยายามของชาติในโลกที่สามที่จะพัฒนาจุดยืนที่เป็นอิสระในกิจการระหว่างประเทศ ทว่าความพยายามครั้งนี้ ไม่สามารถสร้างความปรองดองให้เกิดขึ้นทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้สำเร็จ

ช่วงระยะเวลาถัดจากนั้นเรื่อยมาจนกระทั่งถึงค.ศ.1975 เป็นช่วงที่เกิดสงครามอินโดจีนครั้งที่สอง สงครามนี้ชักนำให้ต่างชาติเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในขอบข่ายที่ใหญ่โตมโหฬาร และมีอิทธิพลต่อการกำหนดลักษณะความคลี่คลายของเหตุการณ์ในภูมิภาค ช่วงเวลานี้ ยังตรงกับช่วงเวลาที่เกิดการปฏิวัติวัฒนธรรมในประเทศจีนกับทั้งยังเป็นช่วงเวลาของก้าวแรกในการพัฒนาความร่วมมือกันระหว่างประเทศในภูมิภาคอีกด้วย สมาคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (อาสา) และความใฝ่ฝันที่จะสร้างภราดรภาพในหมู่ชาวมาเลย์ (ตามแนวคิด “มาฟิลินโด”) อับปางลงพร้อมกับการสร้างมาเลเซียขึ้นมา การปรากฏตัวของมาเลเซียซึ่งนำไปสู่กรณีพิพาทเกี่ยวกับดินแดนซาบาห์ และการสู้รบกันระหว่างมาเลเซียกับอินโดนีเซีย (ค.ศ.1963-1966) ความก้าวหน้าที่นับเป็นการบุกเบิกที่สำคัญครั้งแรก เกิดขึ้นเมื่อมีการก่อตั้งสมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรืออาเซียน ขึ้นในค.ศ.1967 เมื่อถึงต้นทศวรรษ 1970 เส้นแบ่งที่คมชัดระหว่างตะวันตกกับตะวันออกในสงครามเย็น เริ่มพร่าเลือนลง ระหว่างที่สหรัฐและสหภาพโซเวียตกำลังเริ่มต้นดำเนินขั้นตอนเพื่อการผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างกันอยู่นั้น เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่น่าตื่นเต้นมากยิ่งกว่า บังเกิดขึ้นแซงหน้าไปก่อน นั่นคือ การสมานไมตรีกันใหม่ระหว่างสหรัฐกับจีน การถอนตัวของอเมริกัน ออกจากการมีส่วนร่วมในปฏิบัติการรบในสงครามเวียดนาม และการเปลี่ยนแปลงอย่างแยบยล ของนโยบายของญี่ปุ่น ที่มีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ชัยชนะของคอมมิวนิสต์ในประเทศอินโดจีนทั้งสามเมื่อค.ศ.1975 ถูกมองว่าเป็นจุดพลิกผันที่สำคัญในเวลานั้น และเหตุการณ์นี้ก็มีผลกระทบต่อส่วนที่เหลือของเอเชียในทันทีจริง ๆ ทว่าพิจารณาจากบางแง่แล้ว อาจกล่าวได้ว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ในปีค.ศ.1975 เพียงแต่ยืนยันแนวโน้มบางประการที่ดำเนินมาในทางนี้อยู่แล้ว การปฏิวัติวัฒนธรรมของจีน มาถึงกาลสิ้นสุดลงในเวลาไม่ช้านาน หลังจากนั้น เมื่อประธานเมาเซตุง (เหมาเจ๋อตง) ถึงแก่อสัญกรรมในค.ศ.1976 ตามมาด้วยการเริ่มต้นดำเนินนโยบายเปิดประตูของจีน ซึ่งมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สถานการณ์ใหม่ ซึ่งรุนแรงขึ้นมาเพราะการบุกกัมพูชาของเวียดนามในค.ศ.1978 สร้างแรงกดดันต่อสมาคม อาเซียน ให้ประเทศในอาเซียนปรับปรุงความร่วมมือกันภายในภูมิภาค และสร้างเสถียรภาพให้บังเกิดขึ้น เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1980 ประเทศคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน ประเทศที่ไม่เป็นคอมมิวนิสต์ในสมาคมอาเซียน และพม่าซึ่งไม่สังกัดกลุ่ม ได้แสดงให้เห็นว่า มีลู่ทางที่จะสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ

แนวคิดเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แนวคิดเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะที่เป็นองคภาวะทางการเมืองหน่วยหนึ่ง เกิดขึ้นมาอย่างแทบจะโดยบังเอิญ จากสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อฝ่ายสัมพันธมิตรในซีกโลกตะวันตก มีมติในที่ประชุมที่ควีเบคเมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ.1943 ให้ก่อตั้งกองบัญชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือ ซีแอ็ค ขึ้นมาต่างหาก โดยมีพื้นที่ปฏิบัติการ โอบล้อมดินแดนพม่า มลายู สุมาตราและไทย การประชุมที่พอตสดัมในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1945 ขยายความรับผิดชอบของซีแอ็คออกไป ให้ครอบคลุมไปถึงดินแดนส่วนที่เหลือของเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส และอินโดจีนบริเวณที่อยู่ใต้เส้นขนานที่สิบหกลงมา ยกเว้นเฉพาะเวียดนามเหนือ ฟิลิปปินส์และลาว เท่านั้น

ปฏิบัติการด้านการทหารที่เป็นมาตรการเฉพาะหน้านี้เอง ที่วางกรอบโครงสร้างที่สอดคล้องกัน ให้กับภูมิภาคซึ่งไม่เคยถูกมองว่าเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะพิเศษทางด้านภูมิศาสตร์การเมืองมาก่อน ในยุคก่อนอาณานิคมไม่เคยมีจักรวรรดิใดเพียงจักรวรรดิเดียว มีอิทธิพลครอบงำไปทั่วทั้งภูมิภาค ในช่วงที่สงครามแปซิฟิกอุบัติขึ้นนั้น หากไม่นับประเทศไทยแล้ว เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วยอาณานิคมและรัฐในอารักขา ที่อยู่ภายใต้การปกครองของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก และแม้กระทั่งอิสรภาพและอธิปไตยของไทย ในเรื่องปฏิบัติการที่เกี่ยวกับกิจการระหว่างประเทศ ก็มีอยู่อย่างจำกัดความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ของประเทศในภูมิภาคนี้ ถูกประเทศที่เป็นเจ้าอาณานิคมกำหนดให้ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายต่างประเทศของตน โดยไม่ใส่ใจกับความอาฆาตบาดหมาง หรือมิตรภาพที่เคยมีมาในยุคก่อนอาณานิคม

แม้ว่าช่วงเวลาที่ระบอบการปกครองแบบอาณานิคมมีความเข้มแข็งอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะเป็นเวลาที่ค่อนข้างสั้น แต่ช่วงเวลานี้ก็ก่อให้เกิดผลกระทบที่สำคัญยิ่ง ไม่แต่เฉพาะแก่ประเทศที่ตกเป็นอาณานิคมเท่านั้น หากยังรวมถึงความสัมพันธ์ที่ประเทศอาณานิคมมีต่อกัน และต่อโลกภายนอกภายหลังได้รับเอกราชแล้วด้วย ในบางโอกาส อำนาจการปกครองแบบอาณานิคม ช่วยเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่โครงสร้างทางการเมืองที่มีอยู่ และพยายามที่จะเข้าควบคุมความสัมพันธ์ในระดับภูมิภาคของโครงสร้างทางการเมืองเหล่านั้น ทว่าที่บ่อยกว่านั้นก็คือ อำนาจการปกครองของตะวันตก ก่อให้เกิดผลที่ตรงกันข้าม การสร้างความแตกแยก ปรากฏให้เห็นเด่นชัดมากที่สุดที่การแยกสุมาตรากับคาบสมุทรมลายูออกจากกัน ตามสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับดัตช์ ที่กระทำต่อกันเมื่อปีค.ศ.1824 และในค.ศ.1871 สำหรับในที่อื่น ๆ นั้น การปกครองของตะวันตกลบล้างความอาฆาตบาดหมางที่มีอยู่อย่างแสนสาหัส เช่นความเป็นศัตรูคู่แค้นกันมาแต่ดั้งเดิม ระหว่างพม่ากับไทย หรือมิฉะนั้น ก็ระงับยับยั้งครรลองของสภาพการณ์ที่มีมานาน เช่นการแพร่กระจายของประชาชนชาวเวียดนามลงมาทางใต้ และความเสื่อมของกัมพูชา เป็นต้น บ่อยครั้ง ที่ระบอบอาณานิคมส่งเสริมการอพยพย้ายถิ่น

ของผู้คนจากนอกภูมิภาค ที่สำคัญคือชาวจีนและชาวอินเดีย ซึ่งได้มาพบโอกาสลู่ทางอันดีภายในเศรษฐกิจแบบอาณานิคม

แม้ในช่วงก่อนสงครามโลกที่สองจะมีการเคลื่อนไหวของลัทธิชาตินิยมอยู่ก็ตาม ความคล้ายคลึงกันอันเกิดจากประสบการณ์ของการตกอยู่ภายในอำนาจของจักรวรรดิมหาอำนาจก็มิได้เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการร่วมมือกันในภูมิภาค และลัทธิชาตินิยมก็พัฒนาด้วยย่างก้าวที่ต่างกันไป และอยู่ในรูปแบบที่ต่างกันไปในแต่ละประเทศ

ในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ่งที่ใกล้เคียงกับสมาคมระดับภูมิภาคมากที่สุด คือขบวนการช่วยเหลือชนชาติจีนนานยาง คำว่า “นานยาง” ในภาษาจีน หรือทะเลใต้นี้ ใช้กันมาเป็นเวลานานแล้ว แต่คำนี้มีความสำคัญอย่างใหม่ขึ้น เมื่อจีนยุคชาตินิยมพยายามชักจูงเพื่อนร่วมชาติของตนที่อยู่ในต่างแดน ให้รวมตัวกันเพื่อร่วมกันรับใช้มาตุภูมิ ขบวนการช่วยเหลือชนชาติจีนนานยาง ซึ่งเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดในค.ศ.1938 ในระหว่างการต่อต้านการรุกรานจีนของญี่ปุ่น มีสำนักงานใหญ่อยู่ในสิงคโปร์ และมีสาขาอยู่ทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การรุกรานที่ญี่ปุ่นกระทำต่อจีน ทำให้ชาวจีนนานยางรวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน เป็นระยะเวลาสั้น ๆ สภาพการณ์เช่นนี้มิใช่ข้อพิสูจน์ว่าไม่มีการแบ่งแยกทางด้านการเมืองและวัฒนธรรมอยู่ในหมู่ชุมชนชาวจีน หากแต่เป็นสภาพการณ์ที่ทำให้เกิดแนวคิด – หรือนัยหนึ่ง เกิดความหวาดผวา – ว่าชาวจีนนานยางจะเป็นกองกำลังที่ทรงอิทธิพล ในการกำหนดนโยบายและทัศนคติมีต่อภูมิภาคให้แก่รัฐใหม่ที่เพิ่งได้รับเอกราชในช่วงหลังสงคราม

ในบางช่วงเวลา อิทธิพลทางด้านลัทธิอุดมการณ์และศาสนาจากภายนอกอย่างอื่น ๆ ส่งผลต่อแนวคิดในการรวมกันเป็นกลุ่มภูมิภาคอยู่บ้าง ทว่าโดยทั่วไปแล้ว เป็นอิทธิพลที่สร้างความแตกแยก ระบอบคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะแตกแยกเป็นฝักเป็นฝ่ายและอ่อนแอ สภาวะดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังการก่อจลาจลของคอมมิวนิสต์ครั้งที่สร้างความหายนะในชวาเมื่อค.ศ.1926 ซึ่งติดตามมาด้วยการแตกแยกระหว่างก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนในค.ศ.1927 และโคมินเทิร์น ก็ล้มเหลวต่อการที่จะสถาปนาพรรคคอมมิวนิสต์นานยางที่มีประสิทธิภาพขึ้นมา ขบวนการรวมอิสลาม ซึ่งมีบทบาทโดดเด่นอยู่ในลัทธิชาตินิยมอินโดนีเซียในระยะแรก หมดความน่าเชื่อถือลงไป เมื่อขบวนการซาเรกัต อิสลาม ล่มสลายลงในทศวรรษ 1920 ส่วนพุทธศาสนาในระดับนานาชาติ ก็ไม่สามารถปล่อยวางความแตกต่างเรื่องนิกายและเชื้อชาติได้สำเร็จ

แม้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมีการแบ่งแยกเช่นนี้ก็ตาม แต่ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก ก็ได้สร้างแบบแผน ที่แผ่ขยายไปทั่วทั้งภูมิภาค หลังจากที่ประชาชนซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของอาณานิคม ได้ทำสงครามต่อต้านกันไปแล้ว และหลังจากที่ความขัดแย้งปีนเกลียวกันในหมู่ประเทศมหาอำนาจเจ้าอาณานิคมด้วยกันเอง ในช่วงแรก ๆ ของการเข้ามายึดครอง สิ้นสุดลงไปแล้ว ในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ การกำหนดแนวพรมแดนเพื่อระบุอาณาเขตของดินแดนต่าง ๆ บังเกิดขึ้นอย่างชัดเจน และสงครามกลางเมืองก็สิ้นสุดลง จักรวรรดินิยมตะวันตก ได้นำสันติภาพและเสถียรภาพมาสู่

ภูมิภาคนี้ เหตุกลียุคที่ทำให้สภาพดังกล่าวหยุดชะงักลงไปก็มีอยู่บ้างเพียงครั้งคราว เป็นต้นว่าการกบฏของซายา ซานในพม่า รัฐบาลอาณานิคมทั้งหลาย ต่างมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันอยู่หลายประการ ได้แก่ การปกครองแบบที่มิได้ยึดติดกับหลักศาสนา มีระบบราชการและระบบตุลาการที่ได้รับการปรับปรุงให้ทันสมัย มีชนชั้นสูงที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตก มีชนชั้นกลางที่เป็นชาวเมือง และมีเศรษฐกิจที่บางส่วน ปรับให้เข้ากับระบบของโลกสากล

แบบแผนของอาณานิคมย่อยยับลงเพราะการรุกรานของญี่ปุ่น และการปราศจากอำนาจการปกครอง แนวคิดวงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพาของญี่ปุ่น ซึ่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งยวดอยู่ มีลักษณะเป็นฉนวนขวางกั้น มากยิ่งกว่าจะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความสามัคคีกันในภูมิภาค ช่วงแห่งการรุกรานของญี่ปุ่นทำให้การบริหารงานของประเทศในด้านการเมืองเกิดความยุ่งเหยิงพร้อมทั้งสร้างความปั่นป่วนให้แก่เศรษฐกิจแบบอาณานิคม โดยที่ญี่ปุ่นมิได้สร้างระบบใหม่ที่คงทนถาวรขึ้นมาแทนที่ ชาติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกหลังสงคราม จำต้องสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง และคิดวางระเบียบแบบแผนของภูมิภาคขึ้นมาใหม่ ความแตกต่างนานัปการในด้านเชื้อชาติ วัฒนธรรมและศาสนาเพิ่มความซับซ้อนยุ่งเหยิงให้กับสถานการณ์นี้ พร้อมทั้งรื้อฟื้นปัญหาบางประการที่มีมาแต่ดั้งเดิมในอดีตขึ้นมาใหม่ ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลับมาตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเพื่อนบ้านที่ทรงอำนาจของตน -- คืออินเดียและจีน -- อีกครั้งหนึ่ง ทั้งสองประเทศนี้เอง ก็กำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงอยู่เช่นกัน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถูกดึงเข้าไปพัวพันอยู่ในการต่อสู้ของประเทศมหาอำนาจคือสหรัฐกับสหภาพโซเวียต แต่หลังจากนั้นแล้ว ก็ยังต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจของญี่ปุ่นอีกด้วย

ภาพเหตุการณ์สมัยหลังสงคราม

ปัจจัยต่าง ๆ หลายประการสร้างความซับซ้อนให้แก่ภาพเหตุการณ์เมื่อสงครามสิ้นสุดลงใหม่ ๆ ปัจจัยเหล่านี้ได้แก่ สภาพการณ์ที่สงครามแปซิฟิค ยุติลงอย่างกระทันหันโดยไม่คาดฝัน ปัญหาเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์และจัดระเบียบใหม่ให้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งได้รับความเสียหายจากสงคราม การได้รับเอกราชในสภาวการณ์แวดล้อมที่แตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ และความต้องการที่จะสร้างเอกภาพ ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมต้องสร้างความยุ่งยากและซับซ้อนให้แก่ความสัมพันธ์ทั้งในระดับภูมิภาคและระดับสากล ของบรรดาประเทศเกิดใหม่ที่ยังด้อยประสบการณ์ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเพิ่มเติมเข้ามาอีก ได้แก่การปรากฏขึ้นของชนกลุ่มน้อย ซึ่งมีความเชื่อมโยงอยู่กับภายนอกประเทศ พลังแฝงของลัทธิอาณานิคม ซึ่งยังคงมีต่อมา ภายหลังจากที่ประเทศในภูมิภาคนี้ ได้เอกราชทาง

การเมืองอย่างเป็นทางการแล้ว การเริ่มต้นของสงครามเย็น ชัยชนะของคอมมิวนิสต์ในจีนในค.ศ.1949 และการที่สหรัฐ เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องพัวพันอยู่ในภูมิภาคนี้มากขึ้นเป็นลำดับ

ในระยะสุดท้ายของการยึดครองนั้น ญี่ปุ่นสนับสนุนให้นักลัทธิชาตินิยมชาวอินโดนีเซียและชาวมาเลย์มาเจรจากัน โตเกียวให้เอกราชแต่ในนามแก่พม่าและฟิลิปปินส์ในค.ศ.1943 ให้แก่อินโดจีนในเดือนมีนาคม ค.ศ.1945 และแก่อินโดนีเซียตอนก่อนที่ตนจะยอมจำนนในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1945 ทว่าไม่มีประเทศเมืองแม่ที่ปกครองอาณานิคมเหล่านี้ประเทศใด พร้อมที่จะยอมรับเอกราชเหล่านี้ ส่วนนักชาตินิยมเอง ก็รู้สึกว่าตนยังไม่เข้มแข็งมากเพียงพอที่จะต่อต้านรัฐบาลอาณานิคมอย่างเปิดเผยในทันที กระนั้นนักชาตินิยมเหล่านี้ก็ยืนกรานว่าพวกเขาจะต้องได้รับเอกราชที่แท้จริงภายในระยะเวลาอันสั้น แต่ในระยะแรกนั้น พวกเขาพอใจที่จะเจรจามากกว่า เรื่องนี้เป็นความจริง แม้กระทั่งในกรณีของนักชาตินิยมอินโดนีเซียที่เดินสายกลาง อย่างเช่นโมฮัมหมัด ฮัตตา ในเวียดนาม ในค.ศ.1946 โฮจิมินห์ก็พร้อมที่จะยอมรับให้ สาธารณรัฐประชาธิปไตยแห่งเวียดนาม เป็นสมาชิกอยู่ในสหภาพฝรั่งเศส ในฐานะที่เป็น “สาธารณรัฐประชาธิปไตยของชนชั้นกระฎุมพี” ซึ่งจัดเป็นขั้นตอนแรกของการดำเนินการที่จะนำไปสู่ระบอบคอมมิวนิสต์

ผลกระทบในลักษณะ “ฉนวนขวางกั้น” ที่เกิดจากการยึดครองญี่ปุ่น ทำให้แทบเป็นไปไม่ได้เลย ที่จะรื้อฟื้นระบอบการปกครองแบบเก่าขึ้นมาอีก แม้กระทั่งในดินแดนที่อังกฤษได้รับการต้อนรับให้กลับมาในตอนแรกได้แก่ มลายูและดินแดนส่วนต่าง ๆ ของบอร์เนียว ชัยชนะของญี่ปุ่น เผยให้เห็นความอ่อนแอของมหาอำนาจอาณานิคม ซึ่งยิ่งอ่อนแอหนักลงไปอีก เพราะสูญเสียทรัพยากรด้านเศรษฐกิจไปเป็นอันมากในช่วงสงคราม อำนาจการปกครองของญี่ปุ่น สร้างความบาดหมางระหว่างชาวจีนนานยางกับกลุ่มชนชาติที่เป็นเจ้าของประเทศ ซึ่งมีบางกลุ่ม ร่วมมือกับฝ่ายญี่ปุ่น การยึดครองของญี่ปุ่น ทำให้ได้ลิ้มรสถึงอิสรภาพอย่างปลอม ๆ ในขณะที่กฎบัตรแอตแลนติค และการก่อตั้งองค์การสหประชาชาติ ได้ทำให้ลัทธิชาตินิยมมีฐานะที่ถูกต้องตามกฎหมายในเวทีระหว่างประเทศ เรื่องนี้ได้รับการส่งเสริมต่อไปอีก เมื่อประชาชาติที่ได้รับการปลดปล่อย ได้รับรู้ความเป็นจริงซึ่งเกิดจากปัญหายุ่งยากทางด้านเศรษฐกิจ ความขาดแคลนและความลำบากยากแค้น ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นตามมาภายหลังสงคราม

แม้ว่าประเทศมหาอำนาจตะวันตกทุกประเทศ จะได้พยายามบังคับใช้ระบอบการปกครองของตนอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงหลังสงคราม แต่ภายในระยะเวลาสิบสองปี ภูมิภาคนี้ก็ได้เอกราชกันเกือบทั้งหมดแล้ว สิงคโปร์ ซาราวักและซาบาห์ ได้เอกราชตามมาในค.ศ.1963 ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของมาเลเซีย และสองปีให้หลัง สิงคโปร์ได้กลายเป็นสาธารณรัฐที่แยกต่างหากออกจากมาเลเซีย ติมอร์ตะวันออกของโปรตุเกส ถูกอินโดนีเซียผนวกเข้ากับประเทศของตนในค.ศ.1975 และบรูไน ได้เป็น

อิสระในค.ศ.1984 เมื่อถึงตอนนี้ ภูมิภาคนี้ จึงประกอบด้วยรัฐชาติที่มีเอกราชสิบประเทศ ได้แก่ บรูไน พม่า กัมพูชา (กัมปูเจีย)[1] อินโดนีเซีย ลาว มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ไทยและเวียดนาม[2]

ชาติใหม่ที่เกิดขึ้น ล้วนเป็นรัฐที่สืบทอดมาจากการเป็นอาณานิคมหรือเมืองขึ้นมาก่อนแทบทั้งหมด และหากว่าไม่นับกรณีติมอร์แล้ว พรมแดนสมัยใหม่ ส่วนใหญ่เป็นไปตามแนวที่มหาอำนาจอาณานิคมกำหนดไว้ ในระยะที่จักรวรรดิกำลังรุ่งเรืองเต็มที่ แม้ว่าจะมีความริเริ่มของไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในอันที่จะรื้อฟื้นการอ้างอธิปไตยเหนือดินแดนส่วนต่าง ๆ ของรัฐฉาน รัฐมลายูทางตอนเหนือ กับดินแดนที่อยู่ตรงพรมแดนด้านตะวันออก ที่อยู่ติดกับกัมพูชา แต่การได้เอกราชของชาติต่างๆ ในภูมิภาค โดยทั่วไปแล้ว ก็มิได้ทำให้สภาพเหตุการณ์ย้อนกลับไปสู่ยุคก่อนอาณานิคม อันที่จริงแล้ว แนวนโยบายกับภายนอก ถูกกำหนดมาจากปัจจัยใหม่ ๆ หลายประการ ได้แก่ ความต้องการในประเทศ การให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกแก่เรื่องเศรษฐกิจ การสืบเนื่องความสัมพันธ์กับอดีตมหาอำนาจอาณานิคม ปฏิกิริยาที่มีต่อประเทศมหาอำนาจ และวิวัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่าง ๆ ภายในภูมิภาค ซึ่งอาจมีทั้งการขัดแย้งกันและการร่วมมือกัน

ปัจจัยที่สำคัญที่สุดสองประการ ที่ส่งผลกระทบถึงลัทธิภูมิภาคนิยมและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในช่วงหลังสงครามสิ้นสุดลงใหม่ ๆ คือกระบวนการปลดเปลื้องสภาพอาณานิคมนั่นเอง และปัญหาเรื่องการสร้างอัตลักษณ์แห่งชาติภายในอาณาเขตของดินแดนที่เคยเป็นอาณานิคมมาก่อน (ซึ่งมักไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติ)

---

[1] ประเทศนี้ใช้ชื่อต่าง ๆ กันหลายชื่อในช่วงหลังสงครามนี้ เมื่อได้เอกราชในค.ศ.1953 ประเทศนี้เป็นที่รู้จักกันในนามของ “ราชอาณาจักรกัมพูชา” (Royal Kingdom of Cambodia) ประเทศนี้ได้กลายเป็น “สาธารณรัฐเขมร” (Khmer Republic) ภายหลังจากที่ลอน นอล ขึ้นครองอำนาจในค.ศ.1970 ในค.ศ.1975 เขมรแดง (Khmer Rouge) ใช้ชื่อ “กัมปูเจียประชาธิปไตย” (Democratic Kampuchea) ในค.ศ.1979 รัฐบาลเฮง สัมริน ได้สถาปนา “สาธารณรัฐประชาชนกัมปูเจีย” (People’s Republic of Kampuchea) ทว่าเปลี่ยนกลับมาเป็น “กัมพูชา” (Cambodia) ในค.ศ.1989 โดยทั่วไปแล้ว ในที่นี้จะใช้ชื่อ “กัมพูชา” เพื่อความสะดวก

[2] ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ชิ้นนี้ ไม่ได้รวมถึงดินแดนปาปัว นิวกินี ซึ่งได้เอกราชในค.ศ.1975 เนื่องจากแต่เดิมมาดินแดนนี้ ถูกโยงไปสัมพันธ์อยู่กับออสตราเลเซีย ทว่าปาปัว นิวกินีมีสถานภาพเป็นประเทศผู้สังเกตการณ์อยู่ในสมาคมอาเซียนมาตั้งแต่ค.ศ.1976

ผลกระทบจากการปลดเปลื้องสภาพความเป็นอาณานิคม

มหาอำนาจอาณานิคม กลับเข้ามาพร้อมด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน ในการปฏิบัติต่อเมืองขึ้นของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สหรัฐกับอังกฤษ มีข้อได้เปรียบเพราะกลับเข้ามาในฐานะผู้ปลดปล่อยที่ต่อสู้กับระบบการปกครองที่กดขี่ของญี่ปุ่น ทว่าฝรั่งเศสกับเนเธอร์แลนส์ ซึ่งประเทศของตนถูกยึดครองในช่วงสงครามนั้น ภายหลังจากความปลาบปลื้มปรีดาจากความเป็นอิสระจางลงแล้ว ก็มาปรากฏตัวในฐานะเจ้านายผู้ยิ่งใหญ่ด้วย สหรัฐทำตามคำมั่นที่ได้ให้ไว้ตอนก่อนสงคราม ว่าจะให้เอกราชแก่ฟิลิปปินส์ ทว่ายังคงรักษาความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดในด้านเศรษฐกิจและการป้องกันประเทศ ความสัมพันธ์ทั้งสองประการนี้เป็นเรื่องที่จะมีความสำคัญในระดับใหม่ในเวลาต่อมา เมื่อสหรัฐได้เข้ามามีบทบาทอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคหลังอาณานิคมอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ฝรั่งเศสกับเนเธอร์แลนส์ วางแผนไว้ว่าจะให้อาณานิคมของตน มีสถานะที่เสมอภาคในสหภาพฝรั่งเศสหรือสหภาพเนเธอร์แลนส์ ทว่าความผันผวนของการเมืองภายในของปารีสและเฮก กับความล้มเหลวของทั้งสองในอันที่จะสนองความใฝ่ฝันของนักลัทธิชาตินิยมเอเชีย ต่างนำไปสู่สงครามเพื่ออิสรภาพทั้งสองกรณีสงครามดังกล่าว สิ้นสุดลงด้วยการตัดความสัมพันธ์ทางการเมือง—และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระดับที่มากทีเดียว -- กับประเทศที่เป็นมหาอำนาจใหญ่

การติดต่อสัมพันธ์กับอังกฤษ อยู่ยงมาได้นานกว่า ส่วนหนึ่งเป็นเพราะนโยบายอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิใช่เป็นประเด็นการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันทางการเมืองอยู่ในลอนดอน และนอกจากนี้ ยังเนื่องมาจากอังกฤษอนุญาตให้กลุ่มที่ดำเนินการเพื่อเอกราชอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ได้ใช้วิถีทางของรัฐธรรมนูญซึ่งมีลักษณะรักสงบมากกว่าด้วย ด้วยเหตุนี้ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและความรับผิดชอบด้านกลาโหมของอังกฤษ จึงยังคงมีอยู่ต่อไป แม้เมื่ออังกฤษให้เอกราชทางการเมืองไปแล้ว นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องเครือจักรภพ ยังได้ผ่านการทดลองไปมากแล้ว กับดินแดนที่อยู่ในปกครองของอังกฤษมาก่อนในภูมิภาคอื่น และเครือจักรภพก็มีความยืดหยุ่นมากเพียงพอที่จะดึงดูดความสนใจของประเทศที่เพิ่งได้เอกราชใหม่ส่วนใหญ่ ยกเว้นพม่า

แม้ว่าจะมีสถานภาพเป็นอิสระตามกฎหมาย แต่ประเทศไทยสมัยก่อนสงครามก็ถูกละเมิดอธิปไตยเสมือนหนึ่งเป็นอาณานิคม การที่ไทยประกาศสงครามกับสหรัฐและกับอังกฤษ และการเข้ายึดดินแดนที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ไทยในค.ศ.1945 ตกอยู่ในฐานะที่อาจเพลี่ยงพลั้งได้ง่าย การลาออกของนายกรัฐมนตรีจอมพล ป.พิบูลสงครามในค.ศ.1944 ช่วยบรรเทาความเป็นปฏิปักษ์ของฝ่ายสัมพันธมิตรลงไปบ้าง เนื่องจากรัฐบาลพลเรือนชุดต่อมา เป็นส่วนที่เป็นหน้าเป็นตาให้กับขบวนการเสรีไทยของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นที่มีการติดต่อกับทางอังกฤษและอเมริกันอย่างใกล้ชิด กระนั้นก็ดี อังกฤษและฝรั่งเศสก็ยังต้องการ

ที่จะลงโทษไทย ที่ดำเนินบทบาทสนับสนุนญี่ปุ่นในสมัยสงคราม ทว่าเรื่องนี้ ถูกคว่ำบาตรจากทางสหรัฐ ในช่วงปีแรก ๆ ภายหลังสงคราม สหรัฐวางท่าทีต่อต้านจักรวรรดินิยมในยามที่ท่าทีนี้สอดคล้องกับผลประโยชน์แห่งชาติของตน อังกฤษยืนกรานที่จะบังคับให้ไทยจัดส่งข้าวไปขายให้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนอื่นๆ ที่เหลือ ในราคาที่กำหนดไว้อย่างต่ำ – อันเป็นมาตรการหนึ่งซึ่งถือว่าจำเป็นสำหรับเสถียรภาพของภูมิภาคนี้—แต่นอกจากนี้แล้ว ก็มิได้มีการละเมิดบูรณภาพของไทยในประการอื่นใดอีก ในค.ศ.1946 ไทยได้รับการยอมรับเข้าเป็นสมาชิกในองค์การสหประชาชาติ โดยภายในองค์การนี้ ไทยได้วางตัวเป็นฝ่ายเดียวกับประเทศทางซีกโลกตะวันตก กรุงเทพฯ ยินดีที่ได้ความคุ้มครองป้องกันของอเมริกัน มาช่วยขัดขวางการแก้เผ็ดของอังกฤษและฝรั่งเศส และความช่วยเหลือนี้ ก็ขยายวงกว้างออกไปเป็นการพึ่งพาอาศัยสหรัฐในเรื่องทั่ว ๆ ไป ในโลกที่ตกอยู่ในภาวะยากลำบากในช่วงหลังสงคราม หลังจากที่จอมพล ป.พิบูลสงครามชิงอำนาจกลับคืนมาได้อีกครั้งหนึ่งในค.ศ.1948 การร่วมภาคีเป็นฝ่ายเดียวกันกับอเมริกัน ก็ยิ่งแนบชิดยิ่งขึ้น

แม้ว่าวอชิงตันจะรักษาสัญญาเรื่องจะให้เอกราชทางการเมืองแก่ฟิลิปปินส์ แต่วอชิงตันก็มิได้กระทำสิ่งใดเพื่อแก้ไขสภาพการพึ่งพาอาศัยทางเศรษฐกิจที่ประเทศหมู่เกาะนี้ มีต่อสหรัฐ ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1946 อเมริกันได้มอบอำนาจให้แก่กลุ่มคณาธิปไตยที่มีทัศนะแนวอนุรักษ์กลุ่มหนึ่งและเป็นเวลาเกือบสามสิบปีต่อจากนั้น ฟิลิปปินส์ก็ยังคงเป็นพันธมิตรที่หนักแน่นของอเมริกันเรื่อยมา และยังคงเป็นประเทศที่พึ่งพาอาศัยอเมริกันในด้านเศรษฐกิจ พร้อมกับให้ความร่วมมือช่วยเหลืออเมริกันในด้านการทหาร

อังกฤษกลับเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พร้อมด้วยนโยบายใหม่ เพื่อสร้างความก้าวหน้าให้แก่อดีตเมืองขึ้นของตน อันจะนำไปสู่การปกครองตนเอง สำหรับพม่า ซึ่งมีอิสระในระดับที่มากพอสมควรในทศวรรษ 1930 นั้น คณะรัฐมนตรีของอังกฤษชุดที่ทำสงครามเสนอที่จะให้เอกราชอย่างสมบูรณ์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของเครือจักรภพ ในทันทีที่พม่าพร้อม และผลประโยชน์ของชนกลุ่มน้อยที่มิใช่ชาวพม่าได้รับการค้ำประกัน ในรัฐมลายูที่อยู่ในสหพันธ์ อาณานิคมย่านช่องแคบ (สเตรทเซทเทิลเมนส์)และดินแดนในอารักขาที่บอร์เนียว ซึ่งสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นดินแดนที่ไม่สู้มีแนวความคิดเรื่องชาตินิยมอย่างเปิดเผยนักนั้น ทางอังกฤษได้อนุมัติแผนการปรับปรุงโครงสร้างทางการเมือง และตระเตรียมปูทางให้แก่การปกครองตนเองในท้ายที่สุด

ในค.ศ.1946 อังกฤษแยกสิงคโปร์ให้เป็นอาณานิคมที่อยู่ต่างหากออกไปโดยมีฐานะเป็นคราวน์โคโลนี อังกฤษยังจัดระเบียบในบริเวณคาบสมุทรมลายู โดยจัดตั้งสหภาพมลายู ซึ่งได้กลายมาเป็นสหพันธ์รัฐมลายู ในค.ศ.1948 ซาราวักกับบอร์เนียวเหนือของอังกฤษ ถูกนำเข้ามาอยู่ภายใต้การบริหารแบบอาณานิคมโดยตรง ทว่าอังกฤษเลื่อนกำหนดการปฏิบัติตามแผนการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของบรูไนออกไป ทำให้บรูไนยังคงเป็นรัฐสุลต่านที่อยู่ในอารักขาของอังกฤษต่อไป ผลก็คือ การถ่ายโอนอำนาจในมลายูและสิงคโปร์ ดำเนินอย่างเป็นระเบียบ และซาราวักกับบอร์เนียวเหนือของอังกฤษได้

เข้าร่วมอยู่ในสหพันธ์รัฐมาเลเซียตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ การรวมตัวกันเช่นนี้เอื้ออำนวยให้ดินแดนเหล่านี้ ยังคงมีความสัมพันธ์ทางการทหารและเศรษฐกิจกับอังกฤษต่อไป รวมทั้งยังคงเป็นสมาชิกอยู่ในเครือจักรภพของอังกฤษอีกด้วย

ทว่าในพม่านั้น อิทธิพลของนักลัทธิชาตินิยมตามที่ปรากฏออกมาภายนอก มีส่วนอยู่มาก ในการกำหนดจังหวะก้าวของเหตุการณ์ทางการเมือง สันนิบาตอิสรภาพของประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์ของออง ซาน ปรากฏตัวขึ้นมาจากสงคราม โดยได้รับการสนับสนุนจากประชาชนอย่างชัดแจ้งเสียจนกระทั่งอังกฤษ ซึ่งมีภารกิจที่จำเป็นเร่งด่วนอื่น ๆ ที่ต้องจัดการอยู่มากมาย จำต้องคล้อยตามคำเรียกร้องของพม่า โดยมิได้สร้างหลักประกันอย่างพอเพียงที่จะช่วยปกป้องคุ้มครองชนกลุ่มน้อย หรือเตรียมความพร้อมให้อยู่ในระดับที่ทางลอนดอนเคยถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นมาก่อน การตกลงกันเรื่องรัฐธรรมนูญ มีขึ้นเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ.1947 ทว่าสามเดือนให้หลัง ออง ซานกับผู้นำในคณะรัฐมนตรีคนอื่น ๆ ที่เป็นสมาชิกของสันนิบาตฯเกือบทั้งหมด ถูกสังหาร และการให้เอกราชอย่างรวดเร็วเกินไปในเดือนมกราคม ค.ศ.1948 ทำให้พม่าถลำลงสู่ไปสภาวะสงครามกลางเมืองในทันที สหภาพแห่งสาธารณรัฐพม่า ซึ่งยังอ่อนแอและไร้เสถียรภาพ ต้องหมกมุ่นอยู่กับปัญหาภายในประเทศของตน พม่าเข้าร่วมเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ แต่ไม่ร่วมในเครือจักรภพ และส่วนใหญ่แล้ว พม่าถอยกลับไปสู่นโยบายโดดเดี่ยวจากโลกภายนอก ดังที่เคยทำมาในอดีต ในยุคก่อนอาณานิคม

ความพยายามของดัตช์ ในอันที่จะบีบบังคับให้อาณานิคมของตน เข้ามาร่วมอยู่ในสหภาพเนเธอร์แลนส์ และที่จะโดดเดี่ยวและบ่อนทำลายสาธารณรัฐอินโดนีเซียซึ่งเพิ่งประกาศก่อตั้งขึ้นมาใหม่ สร้างความไม่ราบรื่นให้แก่การตกลงเรื่องเอกราช ที่เจรจากันที่กรุงเฮกในค.ศ.1949 ความตกลงที่กระทำขึ้นมีมาตราที่เปิดช่องทางให้แก่ความสัมพันธ์ทางการพาณิชย์และการลงทุนของดัตช์ ให้คงอยู่ต่อไป ปัญหาที่เกิดขึ้นในระยะถัดมา ทำให้ความตกลงนี้อับปางลง

ในอินโดจีน ฝ่ายปกครองของฝรั่งเศสที่กลับเข้ามา มิได้ยอมรับรองรัฐบาลเอกราชที่ญี่ปุ่นจัดตั้งขึ้น ปารีสได้สถาปนาอำนาจการปกครองของตนเองขึ้นใหม่ในกัมพูชาและลาวในค.ศ.1946 โดยลงนามในข้อตกลงที่เปิดช่องทางให้แก่การปกครองในระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ แก่ทั้งสองประเทศนี้ ทว่าในเวียดนามนั้น ฝรั่งเศสไม่สามารถเข้ามาวางอำนาจได้อีกครั้งหนึ่งอย่างเต็มที่ ทั้งไม่สามารถทำใจยอมรับความคิดแนวชาตินิยมของเวียดนามได้อย่างเต็มที่เช่นกัน เมื่อถึงปลายปีค.ศ.1946 ฝรั่งเศสเข้าทำสงครามกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนามอย่างซึ่งหน้า ผู้มีอำนาจอยู่ในเวียดนามในตอนนั้น คือ เวียดมินห์[3]

---

[3] เวียดมินห์ (Vietminh) หรือสันนิบาตภราดรภาพเพื่อเอกราชของเวียดนาม (Vietnamese Independence Brotherhood League) ก่อตั้งขึ้นเมื่อค.ศ.1941 ในฐานะที่เป็นองค์กรที่ทำหน้าที่รับผิดชอบ ในนามของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน (Indochina Communist Party)

อัตลักษณ์และเอกภาพของชาติ

แม้ว่าพรมแดนระหว่างประเทศ จะเป็นผลสะท้อนที่สืบเนื่องมาจากผลประโยชน์ของจักรวรรดินิยม และไม่จำเป็นว่ามีความมุ่งหมายที่จะสร้างความเป็นชาติขึ้นมา แต่การณ์กลับปรากฏว่า พรมแดนเป็นเรื่องที่มีการโต้แย้งกันน้อยที่สุด ในช่วงหลังได้รับเอกราชกันแล้ว นอกจากกรณียกเว้นที่โด่งดัง คือ กรณีการอ้างสิทธิของฟิลิปปินส์ในซาบาห์ กับกรณีการอ้างสิทธิในหมู่เกาะสแปรตลีของหลาย ๆ ชาติแล้ว ข้อพิพาทอย่างร้ายแรงในเรื่องดินแดน มีอยู่ไม่กี่ราย กระนั้นก็ตาม ความหลากหลายของการรวมกลุ่มชนชาติต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งบางครั้ง เข้ากันไม่ได้ รวมทั้งชุมชนของชนที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามา ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยอาณานิคม ก็ทิ้งปัญหาและความตึงเครียดซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทั้งภายในภูมิภาคและกับนานาชาติ

ผู้นำทางการเมืองบางคน เน้นเรื่องลัทธิชาตินิยมทางวัฒนธรรม ผู้นำเหล่านี้พยายามที่จะสลัดให้หลุดพ้นไปจากอดีตของการเป็นอาณานิคม เพื่อสร้างสำนึกของความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันภายในชาติ พวกเขาใช้ภาษา ศาสนา หรือการสังกัดอยู่ในเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ของกลุ่มชนที่มีอิทธิพลทางการเมือง เป็นปัจจัยในการสร้างความสมัครสมานภายในชาติดังกล่าว วิธีการดังกล่าว ถูกนำมาใช้กับพุทธศาสนาในพม่า และภาษามาเลย์เป็นภาษาที่กำหนดให้เป็นภาษาของสหพันธ์รัฐมลายู ทว่าการเน้นเช่นนี้เป็นการตอกย้ำความแตกต่างของชนกลุ่มน้อย และมีแนวโน้มที่จะหวนกลับไปสู่ขนบประเพณีแนวอนุรักษนิยม ในที่อื่น ๆ เช่นในอินโดนีเซีย หรือที่สิงคโปร์ในเวลาต่อมา บรรดาผู้นำที่เป็นนักลัทธิชาตินิยม ได้เน้นถึงเอกภาพในความหลากหลาย ยอมรับรู้ถึงลักษณะเฉพาะพิเศษในด้านเชื้อชาติ ศาสนาและภาษา ทว่าใช้วิธีการดำเนินไปสู่เป้าหมายในแบบที่ไม่ข้องเกี่ยวกับศาสนา เช่นการปรับปรุงประเทศ ให้ทันสมัย บางครั้งบางคราว เอกราชหมายถึงการถ่ายโอนอำนาจจากชาวต่างประเทศไปอยู่ในมือของชนชั้นสูงตามจารีตประเพณี หรือชนชั้นอภิสิทธิ์ที่ได้อิทธิพลทางความคิดจากตะวันตก ซึ่งได้พยายาม -- อย่างน้อยก็ในช่วงปีแรก ๆ -- ที่จะรักษาสภาวการณ์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้นไว้ โดยให้มีความวุ่นวายปั่นป่วนน้อยที่สุด เช่นในฟิลิปปินส์และมลายู เป็นต้น ทว่านักลัทธิชาตินิยมที่มีความคิดรุนแรงยิ่งกว่า ได้ตั้งเป้าหมายที่จะโค่นล้มการปกครองของต่างชาติ เพื่อที่ตนจะได้กระทำการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสังคม กำจัดความยากจน และปรับการกระจายโภคทรัพย์ ให้มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันมากขึ้น

แม้กระทั่งประเทศไทย ซึ่งไม่เคยตกเป็นอาณานิคม ก็จำเป็นต้องสร้างลัทธิชาตินิยมที่จะสามารถระบุออกมาได้อย่างชัดเจน เรื่องนี้ประเทศไทยทำไม่สำเร็จ ทั้ง ๆ ที่มีการปฏิวัติเกิดขึ้นใน ค.ศ.1932 แม้ว่าอังกฤษและฝรั่งเศสจะได้ผนวกดินแดนที่มิใช่เป็นที่อยู่อาศัยของชาวไทยตามบริเวณชายแดนไปเป็นอันมากแล้ว แต่ประเทศไทยหลังสงคราม ก็ยังมีปัญหาต้องจัดการกับลัทธิแยกดินแดน

ของมุสลิมเชื้อสายมาเลย์ในจังหวัดที่อยู่ทางใต้ของประเทศ และการที่มีชนชาวภูเขา ไหลบ่าเข้ามาทางเหนือ ในระหว่างนั้น อำนาจการปกครองในกรุงเทพฯ ก็ยังเปลี่ยนมืออยู่ไปมา ระหว่างฝ่ายข้าราชการทหารและฝ่ายข้าราชการพลเรือน ซึ่งปกติแล้ว เปลี่ยนด้วยการรัฐประหารแบบที่ไม่มีการเสียเลือดเนื้อ ซึ่งมิได้สร้างความสับสนไร้ระเบียบขึ้นในประเทศสักเท่าไรนัก หากทำให้นโยบายของรัฐบาลสลับเปลี่ยนไปมาและไม่มีความแน่นอน

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ประชากรชาวโมโรที่ปีนมุสลิมตามหมู่เกาะที่อยู่ทางใต้ของฟิลิปปินส์ ได้ตั้งแง่คัดค้านเอกราชตามที่ได้มีการยื่นข้อเสนอกันขึ้นมา ชาวโมโรเกรงว่าข้อเสนอนี้ว่าอาจทำให้พวกเขาต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของชนส่วนใหญ่ซึ่งนับถือศาสนาคริสต์ และปัญหาระหว่างกลุ่มชนต่างศาสนา ก็ได้ลุกเป็นไฟขึ้นมาจริง ๆ ในเวลาต่อมา ทว่ารัฐบาลซึ่งเพิ่งได้เอกราชใหม่ ๆ ภายใต้ประธานาธิบดีมานูเอล โรซาส มีปัญหาเฉพาะหน้าที่สร้างความกังวลให้อยู่ในขณะนั้น คือการจัดการกับความไม่สงบของเกษตรกรและการทำสงครามกองโจรของพวกฮุคที่เป็นคอมมิวนิสต์ เรื่องเหล่านี้ รัฐบาลของโรซาส จำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือของอเมริกัน และยอมรับว่า ตนต้องพึ่งพาอาศัยอเมริกันทางด้านเศรษฐกิจ ทั้งเพื่อการฟื้นฟูเฉพาะหน้าในช่วงหลังสงครามและการพัฒนาในระยะยาว ในเดือนมีนาคม ค.ศ.1947 ฟิลิปปินส์ได้ให้สหรัฐเช่าสถานที่สำหรับสร้างฐานทัพเป็นเวลา 99 ปี และได้ทำความตกลงเรื่องการช่วยเหลือในการป้องกันซึ่งกันและกัน คำถามเรื่องการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ระหว่างฐานทัพกับความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจ จะเป็นเรื่องที่มีอิทธิพลครอบงำนโยบายภายในและต่างประเทศของฟิลิปปินส์เรื่อยมา

สิ่งสำคัญที่พม่าต้องการเป็นอย่างยิ่ง คือการกลืนรัฐของชนที่มิใช่ชาวพม่า และปราบกองโจรคอมมิวนิสต์ ในขณะเดียวกัน ก็หลีกเลี่ยงการยั่วยุเพื่อนบ้านที่มีโอกาสจะก่ออันตรายขึ้นได้ คือประเทศจีน นายกรัฐมนตรีอู นุ รองประธานสันนิบาตต่อต้านฟาสซิสต์ ซึ่งรับช่วงการเป็นผู้นำภายหลังจากออง ซานถูกสังหาร เป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือในฐานะปัจเจกบุคคล ทว่า อู นุ มิได้รับความจงรักภักดีไม่ว่าจะจากทางกองทัพหรือจากปีกซ้ายภายในพรรคของเขาเอง ภายในเวลาหนึ่งปีนับจากได้เอกราช พม่าก็ระส่ำระสายเพราะการก่อการร้ายของคอมมิวนิสต์ ของอดีตทหารในกองทัพกู้เอกราชพม่า ของชาวกะเหรี่ยง และชนชาวเขา ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลของอู นุจึงมีอำนาจควบคุมบริเวณนอกส่วนที่เป็นชุมชนเมืองได้ไม่เท่าไรนัก ผลสืบเนื่องต่อมาคือความไร้เสถียรภาพ และการที่ต้องหมกมุ่นอยู่กับการสร้างความสามัคคีในชาติ ซึ่งเมื่อประกอบกันเข้ากับความอ่อนแอของประเทศ ยิ่งส่งเสริมให้พม่ามีความโน้มเอียงต่อการโดดเดี่ยวตนเองออกจากชาติอื่น ๆ ทั้งหมดมากยิ่งขึ้น

การต่อสู้เพื่อเอกราชซึ่งดำเนินมาเป็นระยะเวลายาวนาน ส่งผลให้สำนึกในความเป็นชาติของอินโดนีเซีย วิวัฒนาการขึ้นบ้าง แต่ในขณะเดียวกัน ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ทำให้เกิดการแบ่งแยกออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ มากมาย การจัดระเบียบในแบบสหพันธ์ก็ง่อนแง่น เศรษฐกิจเกิดความเสียหาย และประเทศขาดแคลนผู้บริหาร สงครามกองโจรที่เกิดขึ้นในช่วงการรณรงค์ต่อต้านดัตช์ ได้

ทิ้งวิธีการใช้ความรุนแรงไว้เป็นมรดก สิ่งนี้จะกลายเป็นลักษณะเฉพาะตัวของชาติใหม่ในเวลาต่อมา เช่นเดียวกันความรุนแรงยังทำให้รอยร้าวที่มีอยู่ในชาติ ดำรงอยู่ต่อไปอย่างไม่จบสิ้น นั่นคือรอยร้าวระหว่างนักชาตินิยมสายกลางที่ไม่ยึดติดกับศาสนา และ*เปมุดา* (คนหนุ่มสาว) ที่ก้าวร้าว ระหว่างนักสังคมนิยมปีกซ้าย กับพวกมุสลิมที่ยึดหลักศาสนาดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด (ฟันดาเมนทัลลิสม์) ประสบการณ์ของอินโดนีเซียในระหว่างการต่อสู้เพื่อเอกราช ทำให้อินโดนีเซียหวาดระแวงชาติตะวันตก—ไม่จำเพาะแต่เนเธอร์แลนส์เท่านั้น หากยังรวมไปถึงสหรัฐและอังกฤษด้วย ทหารอังกฤษได้เข้ามายึดครองย่านอินดีสในนามดัตช์เมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 และได้ถอนตัวออกไปจากเวทีภายหลังจากที่ได้ช่วยให้เกิดสนธิสัญญาลิงกะจาติ ฉบับที่ใช้ไม่ได้ผลแล้ว

เนื่องจากชาวอินโดนีเซียส่วนใหญ่เป็นมุสลิม รัฐบาลอินโดนีเซียจึงมีความโน้มเอียงโดยธรรมชาติ ที่จะหันไปหาประเทศที่เป็นเพื่อนอิสลามด้วยกัน เพื่อขอกำลังใจ ในค.ศ.1947 ระหว่างการต่อสู้กับดัตช์ ฮัจญี อากัส ซาลิม รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศของสาธารณรัฐอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นผู้ที่พูดภาษาอาราบิกได้คล่อง ได้เดินทางไปเยือนประเทศต่าง ๆ ในตะวันออกกลาง ซาลิมได้เจรจาทำสนธิสัญญามิตรภาพกับอียิปต์ และได้รับการรับรองความเป็นสาธารณรัฐของอินโดนีเซียจากซีเรีย ซาอุดิ อาระเบีย เลบานอนและอิหร่าน ทว่าเงื่อนไขภายในประเทศของอินโดนีเซียทำให้อินโดนีเซียจำเป็นต้องมีขันติธรรม ยอมรับสภาพความหลากหลาย เพื่อสร้างเอกภาพในชาติขึ้นมาให้ได้ การดำเนินนโยบาย ดังกล่าว ได้นำไปสู่การลดความสำคัญของภาพลักษณ์ในความเป็นอิสลามลง

ในอินโดจีน ฝรั่งเศสและเวียดมินห์ยังคงทำสงครามกันอยู่ ในขณะที่เอกราชสำหรับมลายูกับสิงคโปร์ ในตอนปลายทศวรรษ 1940 ก็ดูเหมือนว่ายังเป็นอนาคตที่ห่างไกลอยู่ ความก้าวหน้าในเรื่องก่อตั้งสหพันธ์รัฐ ยุ่งยากขึ้นเพราะการลุกฮือของพวกคอมมิวนิสต์ในค.ศ.1948 และเพราะความจำเป็นที่จะคอยดูแลกลุ่มชนชาติต่าง ๆ ภายในประเทศเพราะขณะนี้ชาวมาเลย์ที่เป็นชนพื้นถิ่นของประเทศมีจำนวนน้อยกว่าประชาคมผู้อพยพชาวจีนและอินเดียไปเสียแล้ว

ความสัมพันธ์ในภูมิภาค
เมื่อสงครามสิ้นสุดลงใหม่ ๆ

เนื่องจากลัทธิชาตินิยมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น แตกแยกเป็นก๊กเป็นเหล่าต่าง ๆ กันอยู่ ความรู้สึกต่อต้านอาณานิคมที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปในช่วงเวลา นับจากเมื่อสงครามสิ้นสุดลงใหม่ ๆ จึงมิได้ช่วยให้เกิดความผูกพันกันภายในภูมิภาค ความแตกแยกนี้ มีมาแม้กระทั่งก่อนที่จะมีการเน้นเรื่องแนวโน้มเชิงอุดมการณ์ในสงครามเย็น ซึ่งทำให้ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้าไปพัวพันอยู่ในการแข่งขันชิงดีชิงเด่นของระหว่างประเทศมหาอำนาจ ในระยะแรก ๆ นั้น ประเทศเอกราชมักได้พบว่าความจำเป็นเร่งด่วนภายในประเทศ ตัดโอกาสที่ตนจะมีความสามารถในการคิดวางวิเทโศบายที่แน่นอนลงไป ดังนั้น ไม่ว่าจะมีนโยบายเช่นไรอยู่ ปกติแล้ว นโยบายนั้นจะอยู่ในสภาพเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงอยู่ ไปมา เป็นผลให้สถานการณ์ระหว่างประเทศมีลักษณะผันผวนและซับซ้อนยุ่งเหยิง ความสัมพันธ์ภายในภูมิภาค ในหมู่ประเทศที่เพิ่งได้เอกราชใหม่ จึงพัฒนาไปอย่างเชื่องช้า

เป็นที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่มีผู้นำประจำภูมิภาค ในขณะที่ฟิลิปปินส์คุยโอ่ว่าตนมีขบวนการชาตินิยมมาตั้งแต่สมัยทศวรรษ 1870 และเป็นดินแดนอาณานิคมแห่งแรกในเอเชีย ที่ได้เอกราช—ซึ่งในแง่นี้ ยังล้ำหน้าอินเดียไปเสียด้วยซ้ำ—แต่ความผูกพันที่มีอยู่เรื่อยมากับสหรัฐทำให้ฟิลิปปินส์อยู่ในสภาพของโฆษกและพันธมิตรที่ว่าง่ายของสหรัฐ แทนที่จะได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้กำหนดจังหวะก้าวของลัทธิชาตินิยมประจำภูมิภาค เรื่องนี้ได้รับการเน้นให้ตระหนักชัดขึ้น จากอิทธิพลอย่างแรงกล้าของยุคอาณานิคมเสปนและอเมริกันต่อประเทศฟิลิปปินส์ ซึ่งส่งผลในด้านสังคมและวัฒนธรรม ทำให้ประเทศนี้มีชนส่วนใหญ่ เป็นผู้นับถือศาสนาคริสต์ และมีกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในที่ประชุมความสัมพันธ์เอเชีย ที่จัดขึ้นที่ นิวเดลีเมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ.1947 เพียงไม่กี่เดือนหลังจากฟิลิปปินส์ได้รับเอกราช ฟิลิปปินส์กล่าวด้วยถ้อยแถลงที่ยกย่องสรรเสริญสหรัฐซึ่งสร้างความตื่นตระหนกแก่บรรดาผู้แทนที่เข้าร่วมประชุม เช่นเดียวกับกรณีถ้อยแถลงในที่ประชุมร่างสนธิสัญญามนิลาในค.ศ.1954 ซึ่งฟิลิปปินส์ได้ประกาศว่าชาวฟิลิปปินส์มิได้ถือว่าตนเองเป็นชาวเอเชีย

สถานภาพของประเทศไทย ในฐานะที่เป็นประเทศเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีเอกราชมาแต่ไหนแต่ไร และเป็นประเทศแรก ที่ได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ ประเทศไทยจึงอาจมีคุณสมบัติในการดำเนินบทบาทผู้นำให้แก่ส่วนอื่นๆ ของภูมิภาคนี้ได้ ในช่วงระยะเวลาหนึ่งทศวรรษก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยสลัดตนเองให้หลุดจากภาวะซึ่งศาลต่างชาติมีอำนาจพิเศษอยู่ในดินแดนของตนได้สำเร็จ และในช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ.1938 ถึงค.ศ.1944 ในสมัยของรัฐบาลภายใต้จอมพล ป.พิบูลสงคราม ไทยดำเนินนโยบายแนวชาตินิยมอย่างแข็งกร้าว ปรีดี

พนมยงค์ ซึ่งเป็นหัวหน้ารัฐบาลพลเรือนในระยะที่สงครามในประเทศไทยสิ้นสุดลงใหม่ ๆ เป็นปัญญาชนที่มีความคิดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมอย่างถึงรากถึงโคน ปรีดีเป็นผู้ที่มองการณ์ไกล มีความเข้าใจอันละเอียดอ่อนต่อกำลังชาตินิยมฝ่ายต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ ปรีดีมีความคิดในเชิงวิพากษ์ว่าฝรั่งเศสทำไม่ถูกต้อง ที่เข้ามาวางอำนาจ และบังคับใช้ระบอบการปกครองของตนกับเวียดนามอีกครั้งหนึ่ง ปรีดีจึงแสดงความเห็นอกเห็นใจกับความใฝ่ฝันของเวียดมินห์ และได้ให้กำลังใจสนับสนุนการ ก่อตั้ง “หน่วยงานบริการข่าวสารเวียดนาม” ซึ่งเป็นกระบอกเสียงของเวียดมินห์ในกรุงเทพ ปรีดีส่ง รัฐมนตรีไทยเข้าร่วมอยู่ในฝ่ายบริหารของ “สันนิบาตเอเชียอาคเนย์” ซึ่งก่อตั้งขึ้นในกรุงเทพฯ ในค.ศ.1947 โดยได้รับการสนับสนุนจากเวียดมินห์ สันนิบาตแห่งนี้ เป็นที่รวมกลุ่มนักชาตินิยมจากเวียดนาม ลาว กัมพูชา พม่า อินโดนีเซีย มลายูและไทย

สุตัน สจาห์รีร์ ซึ่งขณะนั้น เป็นผู้นำของสาธารณรัฐอินโดนีเซีย ได้มาเยือนกรุงเทพในเดือนเมษายน ค.ศ.1947 และรัฐบาลปรีดี ก็ดูเหมือนว่าจะพร้อมที่จะรับรองสาธารณรัฐอินโดนีเซีย ทว่าปรีดีถูกขับออกจากตำแหน่งไปในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1947 และจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้กลับเข้ามามีอำนาจอีก โดยในระยะแรก อยู่ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดของกองทัพ และสามเดือนต่อมา ได้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. เป็นผู้รักชาติที่เน้นแนวทางปฏิบัติ กระตือรือล้นที่จะผดุงความปลอดภัยของประเทศ เช่นที่ได้เคยทำมาอย่างเชี่ยวชาญในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จอมพล ป. มีทัศนะที่เรียบง่ายมากกว่า และมีวิสัยทัศน์ในเรื่องกิจการต่างประเทศน้อยกว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่งมาก่อนหน้าเขา สันนิบาตเอเชียอาคเนย์ ถูกห้าม ด้วยข้อกล่าวหาว่าเป็นเครื่องมือของคอมมิวนิสต์ สำหรับดำเนินความพยายามเพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ทั้งรัฐบาลของจอมพล ป. ก็ปฏิเสธที่จะรับรองหรือให้ความช่วยเหลือแก่สาธารณรัฐอินโดนีเซีย ในการต่อสู้กับเนเธอร์แลนส์ หรือเข้ารับผิดชอบในฐานะที่เป็นเพื่อนบ้านต่อขบวนการชาตินิยมในเวียดนาม โดยยืนกรานว่า เป็นเรื่องขององค์การสหประชาชาติและประเทศมหาอำนาจทั้งหลาย ที่จะเป็นผู้ตัดสินใจ ผลก็คือ ประเทศไทยหันหลังให้กับขบวนการปีกซ้าย และกลายมาเป็นพันธมิตรร่วมภาคีอยู่กับสหรัฐมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

แม้ว่าสหภาพพม่าจะมีความเห็นใจอย่างแท้จริงต่อสาธารณรัฐอินโดนีเซีย ในการต่อสู้เพื่อเอกราช แต่ความอ่อนแอโดยทั่วไปของรัฐบาลร่างกุ้ง และความค่อนข้างโดดเดี่ยวโดยส่วนเปรียบเทียบเป็นเครื่องกีดขวางมิให้พม่าได้มีโอกาสให้ความช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรม หรือดำเนินบทบาทที่มีความสำคัญใด ๆ ในระดับภูมิภาค

อินโดนีเซียเป็นรัฐใหม่ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดและมีประชากรมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อินโดนีเซียได้รับชื่อเสียงและเกียรติคุณขึ้นมา ก็เพราะการต่อสู้เพื่อเอกราชของตน ในปลายปีค.ศ.1946 ตอนที่ ความตกลงลิงกะจาติ ที่ชะตาขาด ถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ประกาศเป็นการล่วงหน้าถึงกำเนิดของสหรัฐแห่งอินโดนีเซียนั้น นายกรัฐมนตรีสจาห์รีร์ของสาธารณรัฐยังได้รับการเลี้ยงเฉลิมฉลองในมลายูและสิงคโปร์ ทว่าบรรดาผู้นำของอินโดนีเซียขณะนั้นพากันหลีกเลี่ยงความทะเยอทะยานใด ๆ ที่หมาย

จะผูกพันคาบสมุทรเข้ากับอินโดนีเซีย การร่วมหัวจมท้ายกันเช่นนี้ คงเป็นสิ่งที่ทั้งคนที่มิได้มีเชื้อสายมาเลย์ และนักชาตินิยมเชื้อสายมาเลย์เป็นอันมากในคาบสมุทร พากันก่นประณาม อินโดนีเซียเป็นเจ้าภาพจัดการประชุมของชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในแอฟริกาและเอเชีย ที่บันดุงในค.ศ.1955 และยังเป็นที่รับรู้กันในเวลาต่อมาว่า อินโดนีเซียเป็นประหนึ่งชาติอันดับหนึ่งในหมู่ชาติในสมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรืออาเซียน อินโดนีเซีย ยังแสดงความปรารถนาดีต่อเวียดนามเป็นพิเศษ ด้วยมองเห็นว่า เป็นอีกประเทศเดียวเท่านั้น ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งถูกบังคับให้จำต้องต่อสู้กับอดีตมหาอำนาจเจ้าอาณานิคม เพื่อให้ได้เอกราชมา ทว่าอินโดนีเซียขาดแคลนเกินกว่าจะเข้าเป็นผู้นำของภูมิภาคหรือของโลกได้ ทั้งในเรื่องบุคคลที่ได้รับความเคารพยกย่อง และในเรื่องทรัพยากร

ในสถานการณ์ที่ไร้เสถียรภาพและแตกแยกเป็นฝักเป็นฝ่ายกันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวคิดเรื่องภูมิภาคนิยมในช่วงที่สงครามสิ้นสุดลงใหม่ ๆ นั้น จึงเป็นเพียงปฏิกิริยาที่มีต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ มิใช่แผนการที่คิดการณ์ไว้ล่วงหน้า ส่วนใหญ่แล้ว แผนการเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาก็เพราะอิทธิพลหลายอย่างจากภายนอก ซึ่งบางครั้งก็ขัดแย้งกัน อิทธิพลดังกล่าว มีอยู่อย่างหลากหลาย ตั้งแต่ความคิดริเริ่มเป็นการส่วนตัว ไปจนกระทั่งถึงกิจกรรมของหน่วยงานต่าง ๆ ขององค์การสหประชาชาติและของรัฐบาลต่างชาติ

ก่อนจะก่อตั้งองค์การใด ๆ ขึ้นมาได้นั้น จำเป็นจะต้องรวบรวมผู้คนให้มาพบปะพูดจากันเสียก่อน และเรื่องนี้มักกระทำในยุโรปได้ง่ายยิ่งกว่าที่จะกระทำในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในตอนปลายทศวรรษ 1940 นักศึกษาชาวเอเชียได้ก่อตั้งมลายูฟอรัม ขึ้นที่ลอนดอน เพื่อเป็นสถานที่สำหรับผู้ที่จะขึ้นเป็นผู้นำของมาเลเซียและสิงคโปร์ในอนาคตได้มาพบปะกัน และช่วยแนะนำให้พวกเขาได้รู้จักกับฝ่ายซ้ายที่มีชื่อเสียงของยุโรป ในระยะเดียวกันนั้น สหภาพการควบคุมในแบบประชาธิปไตย ซึ่งมีฐานอยู่ในลอนดอน และมีโดโรธี วูดแมนเป็นผู้บริหาร ได้จูงใจนักชาตินิยมชาวอินโดนีเซีย เวียดนาม พม่า และไทย มาเข้าร่วม และช่วยให้พวกเขาได้แสดงความคิดเห็นโดยผ่านสมาชิกหัวรุนแรงของรัฐสภาและผ่านวารสาร นิว เสตทส์แมน จอห์น โคสต์ ผู้ซึ่งได้รับความอุปถัมภ์จาก สหภาพการควบคุมแบบประชาธิปไตย ซึ่งปฏิบัติงานให้แก่นักปฏิวัติชาวอินโดนีเซียอ้างว่า เขาเป็นผู้วางแผนก่อตั้งสันนิบาต เอเชียอาคเนย์ ซึ่งมีฐานอยู่ที่กรุงเทพฯ เพื่อให้เป็นสื่อสำหรับดึงนักชาตินิยมจากประเทศต่าง ๆ ให้มารวมตัวกัน[4]

องค์การสหประชาชาติ ให้เวทีที่มีประสิทธิภาพแก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระยะนี้ ที่สำคัญคือ ให้เวทีแก่อินโดนีเซีย ในการส่งเสริมข้อตกลงที่กระทำในเดือนมกราคม ค.ศ.1948 โดยผ่านงานของคณะกรรมการไกล่เกลี่ย องค์การสหประชาชาติยังได้ก่อให้เกิดแรงกดดันของนานาชาติ ซึ่งช่วยค้ำประกัน

---

[4] John Coast, ***Recruit to a Revolution: Adventure and Politics in Indonesia,*** London, 1952, 52.

ให้มีการโอนถ่ายอำนาจกันในท้ายที่สุด คณะกรรมาธิการเศรษฐกิจเพื่อเอเชียและตะวันออกไกลขององค์การสหประชาติ หรืออีคาเฟ่ ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ.1947 โดยมีสำนักงานใหญ่อยู่ในกรุงเทพฯ มีความสำคัญในการจัดให้มีองค์การระดับภูมิภาคขึ้นมา

ทว่ากำลังสำคัญที่ส่งเสริมการร่วมมือกันในขั้นตอนนี้ มาจากความคิดริเริ่มที่คาบเกี่ยวกัน และบางครั้งก็ขัดแย้งกัน ของอังกฤษและอินเดีย ในระยะท้าย ๆ ของสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลอังกฤษคิดการณ์ว่า เมื่อสงครามสงบ จะก่อตั้งคณะกรรมาธิการระดับภูมิภาคขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยดึงฝรั่งเศสและเนเธอร์แลนส์ให้มาร่วมมือด้วย คณะกรรมการนี้จะมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของแผนการระดับโลก เพื่อพัฒนาอาณานิคม ทว่าความคิดนี้ถูกละวางไว้ เมื่อพิจารณาถึงความรู้สึกต่อต้านจักรวรรดินิยมอย่างรุนแรง และด้วยความกังวลว่า องค์การระดับภูมิภาคเช่นนี้ อาจเปิดหนทางให้สหรัฐหรือองค์การสหประชาชาติเข้ามาก้าวก่ายได้ ดังนั้น อังกฤษจึงได้เปลี่ยนแนวไปแต่งตั้งผู้ตรวจการณ์พิเศษ (Specital Commissioner) ขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ 1946 โดยให้มีฐานอยู่ที่สิงคโปร์ หน้าที่หลักของผู้ตรวจการพิเศษ คือประสานงานเรื่องการจัดสรรวัตถุปัจจัยที่จำเป็นสำหรับย่านนี้ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1948 ได้มีการยกระดับตำแหน่งนี้ขึ้นไปเป็น ผู้ตรวจการณ์ใหญ่ของสหราชอาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเขตที่อยู่ในความดูแลนั้น ครอบคลุมทั่วทั้งภูมิภาค ยกเว้นฟิลิปปินส์ ซึ่งมองกันว่าเป็นเขตผลประโยชน์ของอเมริกัน บทบาทของผู้ตรวจการณ์ใหญ่ฯ จะเป็นการสร้างเสริมสร้างอิทธิพลทางการเมือง—ตามสายตาของกระทรวงต่างประเทศของอังกฤษ—เพื่อว่า เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะได้มองอังกฤษ ประหนึ่งว่าอังกฤษเป็น “ผู้นำทางจิตใจ”[5] ในขณะเดียวกัน อังกฤษก็เปลี่ยนศูนย์รวมของการร่วมมือกัน จากประเทศมหาอำนาจอาณานิคมอื่น ๆ มาเป็นที่เครือจักรภพ ด้วยความหวังว่าออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และอินเดีย ปากีสถานและซีลอน ซึ่งเพิ่งได้เอกราชใหม่ จะเข้ามาร่วมด้วย

ในขณะที่อังกฤษพิจารณาเห็นว่าอินเดียมีความสำคัญมากเป็นพิเศษ ต่อแผนการเพื่อความร่วมมือกันของตน นายกรัฐมนตรีเยาหะราล เนห์รู กลับพอใจที่จะรับบทบาท ผู้สนับสนุนการต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม อย่างเป็นอิสระมากกว่า นิวเดลีพยายามดำเนินบทบาทที่แน่ชัด ในการสนับสนุนลัทธิชาตินิยมในส่วนอื่น ๆ ของเอเชีย โดยผ่านทางสถานทูตของตน และด้วยการเป็นผู้นำการโน้มน้าวให้มีการต่อต้านอาณานิคมขึ้นในองค์การสหประชาชาติ ความพยายามเหล่านี้ ประสบความสำเร็จในระดับต่าง ๆ กันออกไป ในเดือนมีนาคม ค.ศ.1947 ก่อนที่ประเทศอินเดียเองจะได้เอกราช สภากิจการโลก ของอินเดีย ได้จัดการประชุมความสัมพันธ์เอเชีย ขึ้นในนิวเดลี ผู้เข้าประชุมประกอบด้วยตัวแทนจากประเทศต่าง ๆ กว่าสามสิบประเทศในเอเชีย รวมทั้งไทย อินโดนีเซีย มลายู พม่า และเวียดนาม[6]

---

[5] Foreign Office Minute, 9 Oct. 1948, FO 371/69683, Public Records Office, London.

[6] Asian Relations Organization, ***Asian Relations—Being a Report of the Proceedings and Documentation of the First Asian Relations Conference, New Delhi, March-April 1947,*** New Delhi: Asian Relations

แม้เนห์รูจะปฏิเสธว่าทางนิวเดลี มิได้มีความทะเยอทะยานใด ๆ แต่เนห์รูก็ได้กล่าวเน้นด้วยว่า อินเดียเป็น “ศูนย์กลางตามธรรมชาติ และจุดรวมศูนย์ของกำลังฝ่ายต่าง ๆ มากมาย ที่ดำเนินงานอยู่ในเอเชีย” เนห์รูกล่าวอีกว่า การสร้างสรรค์ “‘โลกที่เป็นหนึ่งเดียว’ นั้น เราจะต้อง...คิดถึงประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย ซึ่งร่วมมือกันเพื่ออุดมคติที่ใหญ่ยิ่งกว่า” ทว่าประเทศเล็ก ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่เต็มใจที่จะเข้าอยู่ภายใต้อิทธิพลของอินเดีย หรือยักษ์ใหญ่แห่งเอเชียที่เป็นคู่แข่งของอินเดีย คือประเทศจีน ไม่มีชาติใดสนับสนุนข้อเสนอของเนห์รูที่ให้ก่อตั้งองค์การเอเชียที่มีลักษณะถาวรขึ้น และการที่คอมมิวนิสต์พิชิตพวกชาตินิยมในจีนลงได้ในค.ศ.1949 ก็ทำลายแผนการที่จะจัด การประชุมความสัมพันธ์เอเชีย ครั้งที่สองขึ้นที่จีนลงเสีย

ในเดือนมกราคม ค.ศ.1949 เนห์รูได้จัดการประชุมระหว่างประเทศในเอเชียขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อพิจารณาสถานการณ์ในอินโดนีเซีย การประชุมมีขึ้นขณะเมื่อดัตช์ได้ยึดยอกยาการ์ตา และควบคุมตัวซูการ์โน ฮัตตา สจาห์รีร์ และอากัส ซาลิมไว้ ที่ประชุมนิวเดลีเรียกร้องให้ปล่อยตัวผู้นำรัฐบาลแห่งสาธารณรัฐ ให้ดัตช์ถอนทหารของตนออกไปจากดินแดนอินโดนีเซียทั้งหมด และให้โอนอธิปไตยแก่สหรัฐแห่งอินโดนีเซีย ภายในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ.1950 ไม่กี่วันถัดมา คณะมนตรีความมั่นคงขององค์การสหประชาชาติ มีคำสั่งให้ยุติการรบ ให้คืนอำนาจแก่รัฐบาลยอกยาการ์ตา และให้เปิดการเจรจาขึ้นใหม่ การเจรจาดังกล่าว ได้นำไปสู่ “ความตกลงแห่งกรุงเฮก” และการได้เอกราช แม้ว่าประเทศในเอเชียเป็นอันมาก จะเห็นอกเห็นใจอินโดนีเซียในการต่อสู้เพื่อเอกราช ทว่ามีแต่เฉพาะอินเดียเท่านั้นที่ได้ให้การสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรม ประเทศทั้งสองมีมรดกทางด้านวัฒนธรรมร่วมกันอยู่ และเนห์รูก็รู้จักและนับถือทั้งฮัตตาและสจาห์รีร์ ในทางกลับกัน บรรดาผู้นำของอินโดนีเซียต่างชื่นชมพรรค เนชันแนล คองเกรส ของอินเดีย และนอกจากนี้ ยังประทับใจกับการดำเนินนโยบายอย่างเป็นอิสระของ นิวเดลี ซึ่งดึงประเทศให้ห่างพ้นไปจากกลุ่มประเทศมหาอำนาจ กระนั้นก็ตาม ทั้งอินโดนีเซียและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็มิได้ประสงค์ที่จะหลุดพ้นจากอำนาจปกครองแบบจักรวรรดิของประเทศทางตะวันตก เพื่อมาตกอยู่ภายใต้การครอบงำของเพื่อนบ้านประเทศหนึ่งประเทศใดในเอเชีย อาทิเช่นในการประชุมเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ.1949 ประเทศไทย ส่งเพียงแค่ ผู้สังเกตการณ์ไปร่วมประชุม มิใช่บุคคลที่เป็นตัวแทนของประเทศ แม้ว่าวาระการประชุมจะมีท่วงทำนองต่อต้านอาณานิคมอย่างรุนแรง ทว่าผู้แทนที่เข้าร่วมในการประชุม ก็มิได้ตอบสนองคำเรียกร้องของเนห์รู ให้ก่อตั้งองค์การเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขึ้นเพื่อต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกแต่อย่างใด

Organization, 1948. เรื่องราวโดยละเอียดเกี่ยวกับการประชุมครั้งนี้ ดู Tilman Remme, “Britain, the 1947 Asian Relations Conference, and Regional Co-operation in South-East Asia,” in T. Gorst, L. Johnman and W.S. Lucas, eds, ***Postwar Britain, 1945-64; Themes and Perspectives,*** London, 1989, 109-34.

การเริ่มต้นของสงครามเย็น

ค.ศ.1948-1954

ผลกระทบจากสงครามเย็น แพร่กระจายเข้ายังเอเชียในเวลาไม่ช้านาน พร้อมกับนำความสับสนและวุ่นวายของยุคนี้เข้าไปผสมผสาน รัฐบาลของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคปะทะกันด้วยอุดมการณ์ที่ขัดแย้งกัน และได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง จากการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันในระหว่างประเทศมหาอำนาจ ประเทศมหาอำนาจต่างพยายามดำเนินเพทุบายเพื่อใช้ประโยชน์จากประเทศเกิดใหม่ ซึ่งกำลังเผชิญกับการเลือกใช้วิถีทางเพื่อการสร้างความสามัคคีในชาติ และเพื่อพัฒนาประเทศโดยทั่วไปให้เกิดผล พวกเขาจึงอยู่ในฐานะที่จะต้องเลือกแบบอย่างที่ขัดแย้งกันอยู่ระหว่างระบอบคอมมิวนิสต์และระบอบทุนนิยม ดังนั้น ปัจจัยที่มีอิทธิพลโดดเด่น จึงกลายเป็นเรื่องลัทธิอุดมการณ์ มิใช่เรื่องการหล่อหลอมกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มศาสนาที่ต่างกันให้เข้ามาอยู่ในองคภาวะระดับชาติที่เป็นหนึ่งเดียว สิ่งที่กำหนดลักษณะเฉพาะตัว และกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของรัฐเหล่านี้ อยู่ที่การต่อสู้แข่งขัน ระหว่างนักลัทธิชาตินิยมปีกซ้าย กับฝ่ายที่ใช้ทางสายกลางนั่นเอง

เมื่อมาถึงจุดนี้ สหภาพโซเวียตและสหรัฐ เข้ามามีส่วนพัวพันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ แต่เพียงที่บริเวณรอบนอกเท่านั้น แม้ภายหลังการก่อตั้งองค์การโคมินเทิร์น ซึ่งมีแนวทางต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมในเดือนกันยายน ค.ศ.1947 แล้ว สตาลินก็ยังตัดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกไป เพราะถือว่าเป็นภูมิภาคที่มิได้มีความสำคัญในระดับต้น ๆ ทัศนะนี้ดูเหมือนว่าจะได้รับการยืนยันจากการสลายลงอย่างรวดเร็วของกบฏมาเดียน ซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียก่อขึ้นในค.ศ.1948 ทั้งก่อนหน้าปีค.ศ.1954 รัสเซียก็มิได้มองเห็นว่าจะได้ประโยชน์จากสงครามในเวียดนามแต่ประการใด

ในขณะที่กิจกรรมต่าง ๆ ของอเมริกันในช่วงเวลาสามสิบปีนับตั้งแต่ค.ศ.1945 จนถึงค.ศ.1975 ซึ่งในบางคราว ถึงกับได้รับการบรรยายว่าเป็น “ยุคอเมริกัน” นั้น อันที่จริงแล้ว สหรัฐมิได้เข้ามามีส่วนพัวพันในบริเวณส่วนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระดับที่มีความสำคัญ จนกระทั่งเมื่อสงครามเย็นปรากฏให้เห็น และกระทั่งเมื่อถึงช่วงสงครามเย็นแล้ว ความสำคัญก็ยังเพิ่มขึ้นอย่างเชื่องช้า ในช่วงที่ระบอบอาณานิคมสลายตัวลงไปนั้น กระทรวงต่างประเทศสหรัฐซึ่งค่อนข้างด้อยประสบการณ์ ก็กำลังควานหานโยบายในแบบที่จะใช้การได้ดีกับเอเชีย มีอยู่ระยะหนึ่ง ที่อเมริกันพึ่งพาอาศัยประสบการณ์ของอังกฤษที่มีมายาวนานกว่า ทั้ง ๆ ที่ตนเองมีอคติในเชิงต่อต้านอาณานิคมอยู่ และอเมริกันก็ได้ทุ่มเดิมพันลงไปเสี่ยงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้นในทันที สหรัฐมองเห็นว่า ในยุทธศาสตร์การป้องกันระดับโลกนั้น กำลังทหารของอังกฤษในสิงคโปร์และมาเลเซีย เป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยสร้างเสถียรภาพให้แก่ภูมิภาคนี้

อันที่จริงนั้น ในระยะแรก ๆ อังกฤษ เป็นฝ่ายพยายามชักจูงให้สหรัฐเข้ามามีส่วนพัวพันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้น แม้ว่าจะขาดหลักฐานที่ระบุออกมาโดยตรง แต่ลอนดอนก็ยังสงสัยว่า มอสโกอาจให้แรงกระตุ้นอยู่เบื้องหลังการลุกฮือของคอมมิวนิสต์ซึ่งเกิดขึ้นในพม่า มลายูและอินโดนีเซียในค.ศ.1948 ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1948 ผู้ตรวจการณ์ใหญ่ของสหราชอาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เตือนลอนดอนว่า ผลสะท้อนที่สืบเนื่องมาจากชัยชนะของคอมมิวนิสต์ในจีนอาจทำให้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็น “สมรภูมิใหญ่ ในสงครามเย็น” ขึ้นมาได้ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1949 ผู้ตรวจการณ์ของอังกฤษฯ พยากรณ์ว่า ในทันทีที่จีนตกอยู่ใต้อำนาจคอมมิวนิสต์ อินโดจีนก็น่าจะล้มตามลงไปภายในเวลาหกเดือน ตามมาด้วยสยาม (ประเทศไทย) แล้วจากนั้น ก็เป็นพม่าและมลายู เมื่อถึงระยะนี้ รัฐบาลอังกฤษเชื่อแล้วว่า ความพยายามเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของคอมมิวนิสต์ มีผลกระทบในลักษณะที่เป็นลูกคลื่น นั่นคือ ชัยชนะของระบอบคอมมิวนิสต์ในประเทศหนึ่ง จะบ่อนทำลายเสถียรภาพของประเทศที่เป็นเพื่อนบ้านติดกัน โดยที่แต่ละประเทศ จะพังทะลายลงไปทีละประเทศจนกระทั่งทั่วทั้งภูมิภาคนี้ ถูกระบอบคอมมิวนิสต์กลืนหายเข้าไปทั้งหมด ความคิดเช่นนี้ ตกผลึกมาเป็น “ทฤษฎีโดมิโน” ภายหลังจากที่ประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ได้ให้อุปมาอุปมัยเช่นนี้ไว้ในเดือนเมษายน ค.ศ.1954 ทว่าในช่วงระหว่างปีค.ศ.1948-1949 นั้น วอชิงตันปฏิเสธคำเร่งเร้าครั้งแล้วครั้งเล่าของอังกฤษ ที่เสนอให้สหรัฐให้ความช่วยเหลือแก่เอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในแนวเดียวกับแผนการมาร์แชลที่สหรัฐทำในยุโรป

นอกจากนี้แล้ว วอชิงตันยังขัดขวางความคิดเกี่ยวกับการก่อตั้งกลุ่ม กติกาสัญญาแปซิฟิค เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์โดยมีอเมริกันให้การสนับสนุน ความคิดนี้ ประธานาธิบดีเอลปีดิโอ ควิริโนแห่งฟิลิปปินส์ เป็นผู้เสนอขึ้นมา เพื่อให้เป็นองค์การที่เปรียบเทียบได้กับองค์การสนธิสัญญาแอตแลนติคเหนือ หรือนาโต้ ซึ่งก่อตั้งขึ้นในค.ศ.1949 เพื่อสะกัดกั้นระบอบคอมมิวนิสต์ในยุโรป[7] ประธานาธิบดีซิงมาน รี แห่งเกาหลีใต้ และจอมพลเจียงไคเช็ค สนับสนุนความคิดนี้ เพราะหวังว่าจะช่วยเพิ่มพลังให้แก่รัฐบาลที่กะปลกกะเปลี้ยของตนขึ้นมาได้บ้าง เจียงไคเช็คกับควิริโน ได้มาประชุมพบปะกันที่บาเกียว ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1949 ทั้งสองตกลงกันว่าจะเชิญอินเดีย ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ไทยและอินโดนีเซีย ให้มาร่วมกันก่อตั้งแนวร่วมด้านแปซิฟิคเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ขึ้น องค์กรนี้จะเป็น “การตอบสนองของเรา ต่อภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมแดง” ข้อตกลงดังกล่าวนี้ ได้รับการสนับสนุนจากเกาหลีใต้ ส่วนออสเตรเลีย นิวซีแลนด์และไทย แสดงความสนใจอยู่บ้างในตอนแรกเริ่ม ทว่ารัฐบาลทรูแมนทำลายแผนการนี้มาตั้งแต่เริ่มต้น ควิริโนได้ไปแสดงเหตุผลเพื่อพิสูจน์ความเหมาะควรของแผนการของเขาต่อสภาคองเกรสของอเมริกัน แต่ไม่บังเกิดผล ผลที่บังเกิดขึ้นต่อมาคือ ควิริโน จัดการ

---

[7] Charles M. Dobbs, “The Pact that Never Was. The Pacific Pact of 1949,” *Journal of Northeast Asia Studies,* 3, 4 (1984) 29-42.

ประชุมขึ้นในบาเกียวในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1950 ทว่ารู้สึกว่าจำเป็นต้องกันเกาหลีใต้และไต้หวันออกไป และต้องเปลี่ยนแปลงจากจุดยืนต่อต้านคอมมิวนิสต์มาเป็นจุดยืนของการไม่เป็นคอมมิวนิสต์ ที่ประชุมได้อภิปรายเรื่องราวด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม แต่มิได้อภิปรายปัญหาด้านความมั่นคง และมิได้ก่อตั้งองค์กรใด ๆ ขึ้นมา

ทว่าเบื้องหลังเหตุการณ์ที่ปรากฏออกมาภายนอกนั้น ได้แก่การที่อเมริกันแอบทบทวนนโยบายที่ตนมีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างลับ ๆ พร้อมกับเปิดทางเลือกเผื่อไว้สำหรับการสถาปนาความสัมพันธ์กับรัฐบาลคอมมิวนิสต์ใหม่ในจีนด้วย ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1949 วอชิงตันแสดงอากัปกริยาที่บ่งชี้ถึงความเต็มใจที่จะส่งความช่วยเหลือให้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นครั้งแรก และในขณะที่แนวรบด้านต่าง ๆ ของสงครามเย็น กลายเป็นสิ่งที่แน่นอนขึ้นมานั้น ความมุ่งมั่นที่จะสะกัดกั้นระบอบคอมมิวนิสต์ กลายเป็นประเด็นที่ครอบงำนโยบายของสหรัฐด้วย

การที่จีนเข้าแทรกแซงในสงครามเกาหลี ดูจะตอกย้ำสิ่งที่อเมริกันกลัวอยู่ นั่นคือแผนแม่บทของลัทธิการแผ่ขยายอำนาจของคอมมิวนิสต์ เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงนั้น เกาหลีถูกแบ่งออกเป็นสองรัฐ เมื่อเกาหลีเหนือที่เป็นคอมมิวนิสต์ บุกเกาหลีใต้ในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1950 สหรัฐตอบสนองในทันที และได้ชักจูงให้บรรดาประเทศในคณะมนตรีความมั่นคงขององค์การสหประชาชาติ ร่วมกันให้การสนับสนุนเกาหลีใต้ การเข้าสู่สงครามของจีน เพื่อสนับสนุนเกาหลีเหนือในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1950 ทำให้จีนเกิดความขัดแย้งกับสหรัฐและประเทศสมาชิกที่ทรงอิทธิพลอื่น ๆ ในองค์การสหประชาชาติ

ความเป็นปฏิปักษ์อย่างลึกซึ้งระหว่างจีนและอเมริกัน ดำเนินต่อมาอีกยี่สิบปีถัดจากนั้น โดยคงอยู่มาตลอดสมัยของรัฐบาลของประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ เคนเนดี้และจอห์นสัน วอชิงตันสนับสนุนไต้หวันในการต่อต้านสาธารณรัฐประชาชนจีน ยุหนุนให้อังกฤษปราบปรามการก่อการกบฏของพวกคอมมิวนิสต์ในมลายู และให้การสนับสนุนด้านวัตถุอย่างมากมายแก่ฝรั่งเศส ในการสู้รบกับเวียดมินห์ในเดือนสิงหาคม-กันยายน ค.ศ.1951 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ จอห์น ฟอสเตอร์ ดัลเลส สถาปนิกเอกผู้ร่างนโยบายต่างประเทศแนวต่อต้านคอมมิวนิสต์ของอเมริกัน ได้เข้าเจรจาทำสนธิสัญญาสามฉบับ ได้แก่กติกาสัญญาป้องกันซึ่งกันและกันระหว่างสหรัฐกับฟิลิปปินส์ สนธิสัญญาไตรภาคีกับออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ หรือสนธิสัญญาแอนซัส และข้อตกลงเรื่องความมั่นคงกับญี่ปุ่น สนธิสัญญาทั้งสามฉบับนี้ ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของการแข่งขันในระดับกว้างขวางทั่วโลก ระหว่างประเทศอภิมหาอำนาจสองประเทศ ในอันที่จะยึดกุมการสนับสนุนของโลกที่สามไว้ให้มั่นคง

ระหว่างนั้น อังกฤษดำเนินการอย่างรุดหน้าตามแผนการของตน ที่จะใช้เครือจักรภพในการสร้างเสริมความร่วมมือกันในระดับภูมิภาค เพื่อต่อต้านระบอบคอมมิวนิสต์ รัฐมนตรีต่างประเทศของกลุ่มประเทศเครือจักรภพ มาประชุมพบปะกันที่ซีลอนในเดือนมกราคม ค.ศ.1950 และได้มีมติเรื่องแผนการให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและเทคนิคแก่เอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แรก

ทีเดียวนั้น แผนการโคลอมโบ[8] มีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงแค่โครงการให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจเป็นเวลาหกปี โดยมีจุดศูนย์รวมที่เครือจักรภพ ทว่าอังกฤษหวังว่า โครงการนี้จะขยายขอบข่ายออกไปครอบคลุมถึงเรื่องที่เกี่ยวกับความมั่นคงด้วย และทำให้ลอนดอนสามารถใช้อิทธิพลทางการเมืองในภูมิภาคนี้ได้

ทุกประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งรัฐบาลอาณานิคมและรัฐบาลอิสระ ต่างเคยประสบกับขบวนการซึ่งพยายามเปลี่ยนแปลงการปกครอง อันมีคอมมิวนิสต์เป็นแกนนำ กันมาแล้วทั้งสิ้น ขบวนการเหล่านี้ ได้รับการสนับสนุนอย่างเข้มแข็งจากผู้รักชาติบางคน จากชนกลุ่มน้อยที่ไม่พอใจ และจากคนยากจน ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์อย่างหนึ่งนั้น ลัทธิมาร์กซ์-เลนินไม่สู้มีสิ่งใดสอดคล้องกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยกเว้นในความคิดของปัญญาชนกลุ่มเล็ก ๆ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่มีชนชั้นกรรมาชีพกลุ่มใหญ่อยู่ในชุมชนเมือง ระบอบคอมมิวนิสต์ยังมักขัดแย้งอยู่เนือง ๆ กับความเชื่อทางศาสนาและระเบียบแบบแผนของสังคมที่มีมาแต่ครั้งโบราณ รวมทั้งขัดแย้งกับทัศนคติของทั้งเจ้าที่ดินและของเกษตรกร ในเรื่องสิทธิในทรัพย์สิน โดยทั่วไปแล้ว ระบอบคอมมิวนิสต์สมัยก่อนสงครามสร้างความคืบหน้าไปได้ไม่เท่าไรนัก โดยเฉพาะในยามใดก็ตาม ที่โคมินเทิร์นยืนกรานให้ยึดแนวทางดั้งเดิมที่แข็งกร้าว ซึ่งตัดโอกาสที่จะสร้างแนวร่วมกับกลุ่มศาสนา ของชนชั้นสูงตามจารีตประเพณี หรือนักลัทธิชาตินิยม แต่ระบอบคอมมิวนิสต์ก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาในช่วงสงครามระหว่างจีนและญี่ปุ่น ระหว่างค.ศ.1937-1945 ช่วงเวลานี้พรรคคอมมิวนิสต์จีนคิดแผนการที่จะวางตัวว่าเป็นฝ่ายเดียวกับผู้รักชาติ ชาวจีน ในช่วงสงครามแปซิฟิค กองทัพที่ใช้วิธีการรบแบบกองโจรโดยมีคอมมิวนิสต์เป็นแกนนำ ก็ได้รับการสนับสนุนจากผู้รักชาติ และได้ใช้การต่อต้านแนวชาตินิยม เป็นพื้นฐานในการก่อตั้งองค์กรที่มีวินัย และมีโครงการทางการเมืองที่มีรายละเอียด ดังเช่นในกรณีองค์กรฮุคบาลาฮับ (กองทัพต่อต้านญี่ปุ่นของประชาชนในฟิลิปปินส์) เวียดมินห์ กองทัพต่อต้านญี่ปุ่นของประชาชนมลายู (เอ็มพีเอเจเอ) หรือสันนิบาตอิสรภาพของประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์ของพม่า (เอเอฟพีเอฟแอล) เป็นต้น

บทบาทของลัทธิคอมมิวนิสต์ ในขบวนการชาตินิยมสมัยหลังสงคราม มิได้ปรากฏอย่างชัดแจ้ง เพราะในด้านทฤษฎีแล้ว เป้าหมายในเวทีระหว่างประเทศของลัทธิคอมมิวนิสต์ หักล้างกับลัทธิชาตินิยม ทว่าขบวนการชาตินิยมในภูมิภาค มักเป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์แก่คอมมิวนิสต์อยู่เนือง ๆ อาทิเช่น ในช่วงระยะเวลานานปีที่ต่อสู้กับฝรั่งเศส เวียดมินห์ และ ปะเทดลาว ซึ่งมีคอมมิวนิสต์เป็นแกนนำ ได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากบรรดาผู้ที่ยึดแนวชาตินิยมและผู้ที่ต่อต้านอาณานิคม

---

[8] ***The Colombo Plan*** (Cmd 8080), HMSO 1950; Colombo Plan, ***Report of the Consultative Committee on Economic Development*** (Cmd 8529 of 1951-52).

ซึ่งไม่จำเป็นว่าพวกเขาเองจะต้องเป็นคอมมิวนิสต์ไปด้วย บางครั้ง คอมมิวนิสต์ก็ไม่สามารถควบคุมขบวนการชาตินิยมได้ ตัวอย่างเช่นในพม่า แม้ว่าสันนิบาตเสรีภาพของประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์ จะเติบโตขึ้นมาจากพรรคคอมมิวนิสต์พม่า แต่การตัดสินใจของฮิวเบิร์ต แรนซ์ ข้าหลวงอังกฤษ ในอันที่จะแต่งตั้งผู้นำของสันนิบาตฯ ซึ่งมิได้เป็นคอมมิวนิสต์ ให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในสภาผู้บริหารใน ค.ศ.1946 สร้างความแตกแยกในหมู่นักลัทธิชาตินิยม และเมื่อพม่าได้เอกราชในค.ศ.1948 พวกคอมมิวนิสต์ก็จับอาวุธขึ้นต่อต้านอดีตสหายของตนเอง พรรคคอมมิวนิสต์มลายู ซึ่งอยู่ในฐานะแกนนำของกองทัพต่อต้านญี่ปุ่นของประชาชนมลายู พบว่าตัวเองถูกตัดขาดออกจากกระแสหลักของลัทธิชาตินิยมมลายู ในช่วงที่ภาวะฉุกเฉินบังเกิดขึ้นมาในค.ศ.1948 ทว่าลัทธิคอมมิวนิสต์มีพลังดึงดูดใจชนกลุ่มน้อยบางกลุ่มมากเป็นพิเศษ ดังกรณีของชนกลุ่มน้อยในลาวและพม่า สำหรับคนจำนวนมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นความหวังของผู้อับจนที่ตกเป็นเบี้ยล่าง เพราะคอมมิวนิสต์สัญญาว่าสังคมจะมีความเป็นธรรมมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ประเทศจะเป็นอิสระจากอิทธิพลครอบงำของต่างชาติ มีที่ดินให้แก่ชาวไร่ชาวนา และมาตรฐานการครองชีพของคนยากคนจนจะดีขึ้น การที่จะกระตุ้นเร้าความกระตือรือร้นจากประชาชนให้ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ในทำนองเดียวกันนี้จึงเป็นเรื่องยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากว่าสัญญาทำนองนี้ มาจากฝ่ายปกครองที่เป็นชาวต่างชาติ หรือเป็นชนชั้นสูงที่มั่งคั่งอยู่ในพื้นถิ่น นอกจากนี้แล้ว ประเทศที่เพิ่งได้เอกราชใหม่ ๆ ก็ตาสว่างขึ้น เมื่อได้ค้นพบว่า เอกราชทางการเมือง มิได้กำจัดการพึ่งพาทางเศรษฐกิจ ที่มีอยู่กับชาติอุตสาหกรรมให้หมดไป

ปลายทศวรรษ 1940 ลัทธิคอมมิวนิสต์ดูจะเฟื่องฟูขึ้น คนจำนวนมากในโลกที่สาม มองว่าลัทธิคอมมิวนิสต์ เป็นหนทางไปสู่อนาคตและไปสู่การสร้างความทันสมัย ในการประชุมคอมมิวนิสต์สากลครั้งใหญ่ที่จัดขึ้นในกัลกัตตาในเดือนมีนาคม ค.ศ.1948 ที่ประชุมทุ่มเทความสนใจไปที่กิจกรรมของคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งในขณะนั้นคอมมิวนิสต์กำลังเป็นฝ่ายได้เปรียบอยู่ในจีนด้วย ทางตะวันตกกลัวว่า คอมมิวนิสต์จีนจะสนับสนุนการปฏิวัติในดินแดนเพื่อนบ้าน หากไม่ใช้วิธีการแทรกแซงทางทหารโดยตรง ก็ให้การสนับสนุนด้านกำลังใจและยุทธปัจจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โดยผ่านชาวจีนนานยางซึ่งเป็นเพื่อนร่วมชาติด้วยกัน ในขณะที่เจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจปกครองอาณานิคม และรัฐบาลที่มิใช่คอมมิวนิสต์ที่รับช่วงงานต่อมา กำลังถอนรากถอนโคนระบอบคอมมิวนิสต์อยู่นั้น พวกเขาจำเป็นต้องบรรเทาความไม่พอใจทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ไปพร้อม ๆ กันด้วย เนื่องจากความไม่พอใจดังกล่าว เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ระบอบคอมมิวนิสต์เจริญเฟื่องฟูขึ้น

อันที่จริงแล้ว ช่วงเวลานี้ เป็นช่วงเวลาของความทะเยอทะยานที่สับสนสำหรับชาวคอมมิวนิสต์ การก่อการกบฏและสงครามในแบบต่าง ๆ ของคอมมิวนิสต์ในอินโดนีเซีย มลายู เวียดนามและพม่า มิได้เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์อันโอฬารของโซเวียต ที่ได้วางแผนการไว้ล่วงหน้า เฉกเช่น ความฝัน

ของเลนินเกี่ยวกับการปฏิวัติคอมมิวนิสต์ในเอเชีย หรือแผนการที่ทะเยอทะยานของโคมินเทิร์น ในทศวรรษ1920 ที่จะใช้จีนเป็นสื่อในการทำให้ความฝันนี้ กลายเป็นความจริงขึ้นมา

ในขณะที่สหภาพโซเวียตมิได้แสดงความสนใจเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สักเท่าไรนัก นอกจากในช่วงระหว่างการปฏิบัติการของโคมินเทิร์นในทศวรรษ 1920 ทว่าพรรคคอมมิวนิสต์จีนนั้น มีทีท่าว่าจะเป็นภัยคุกคามต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ใกล้ตัวกว่า สาธารณรัฐประชาชนจีน รับมรดกประเพณีจากสมัยรัฐบาลเจียงไคเช็คและรัฐบาลก๊กมินตั๋ง ในการกำกับชาวจีนนานยาง ให้ดำเนินการเพื่อเป้าหมายของประเทศ ทว่าตั้งแต่กลางทศวรรษ 1950 เป็นต้นมา ปักกิ่ง เริ่มเห็นว่าชาวจีนโพ้นทะเลเป็นสิ่งที่สร้างความอับอายขายหน้า มากกว่าจะเป็นประโยชน์ สาธารณรัฐประชาชนจีน ยังกำหนดให้ผลประโยชน์ด้านวิเทโศบายของตน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากกว่าความห่วงใยที่มีต่อเพื่อนร่วมชาติในโพ้นทะเลของตน จีนจึงมิได้กระทำสิ่งใดที่ใกล้เคียงกับ “ขบวนการช่วยเหลือชาติของชาวจีนนานยาง” ในสมัยก่อนสงคราม ให้ปรากฏขึ้นมาใหม่อีกครั้ง ชาวจีนที่ไปอาศัยอยู่ยังต่างแดนเหล่านี้ ยังแตกแยกกันด้วยการศึกษา ภาษาถิ่น ลัทธิอุดมการณ์ และความซื่อสัตย์ต่อท้องถิ่น กระนั้นก็ตาม รัฐบาลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มองคนเหล่านี้ว่า มีโอกาสที่จะเป็นภยันตราย และที่จะเป็นแนวที่ห้าขึ้นมาได้ และแนวคิดนี้ยังคงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทัศนคติและนโยบายของรัฐบาลของประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ต่อไป

ขณะที่สงครามเย็นทวีความรุนแรงขึ้น การแข่งขันระหว่างค่ายตะวันตกกับค่ายคอมมิวนิสต์ เพื่อช่วงชิงการสนับสนุนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ทวีความรุนแรงขึ้นเช่นเดียวกัน การแทรกแซงโดยตรงยิ่งสร้างความซับซ้อนยุ่งเหยิงให้แก่กระบวนการกู้เอกราช และแก่ภารกิจในการสร้างชาติ หนักยิ่งขึ้นไปอีก ลัทธิอุดมการณ์มิได้เป็นเพียงคำถามเกี่ยวกับวิถีทางที่นักลัทธิชาตินิยมเลือกมาใช้ในการพัฒนารัฐของตน หากยังเป็นการสะท้อนถึงอิทธิพลของประเทศมหาอำนาจอีกด้วย บ่อยครั้ง ที่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เผชิญกับภาวะที่จำต้องดำเนินการในลักษณะที่ขัดแย้งกันเอง ไหนจะต้องต่อต้านการกบฏที่กร้าวแกร่ง ในขณะที่ประเทศจำต้องหาทางสร้างความคืบหน้าในด้านรัฐธรรมนูญ ต้องพัฒนาเศรษฐกิจ และปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

นักชาตินิยมที่เป็นผู้นำเป็นจำนวนมาก อ้างตนเองว่าเป็นนักสังคมนิยม แม้ว่าพวกเขาจะตีความลัทธิสังคมนิยมในลักษณะที่ต่างกันออกไป ซึ่งมีตั้งแต่สังคมนิยมในลักษณะที่เป็นต้นตำรับดั้งเดิมของลัทธิมาร์กซ์-เลนิน ไปจนกระทั่งถึงเศรษฐกิจแบบผสมผสานในแนวเสรีนิยม ในขณะที่สาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม อาศัยโลกคอมมิวนิสต์เป็นแบบอย่างให้แก่ตนนั้น มลายู สิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ และไทย ก็รับเอาเศรษฐกิจแบบตลาดเข้ามา โดยวางตนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมสากล ประเทศอื่น ๆ เช่นอินโดนีเซียสมัยซูการ์โนนั้น ในทางหนึ่งต้องการสลัดให้หลุดพ้นไปจากเศรษฐกิจใน

แบบอย่างของตะวันตก แต่ในขณะเดียวกัน ก็หลีกเลี่ยงลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศ ส่วนพม่านั้นดำเนินตามแนวทางอันเป็นแบบฉบับพิเศษของตนเองที่ไม่เหมือนใคร คือ สังคมนิยมแนวพุทธ

แม้ว่าจะมีอันตรายจากสงครามเย็นที่มองเห็นได้อย่างชัดเจน แต่ชาติเล็ก ๆ ก็สามารถแสวงหาประโยชน์ได้ ในรูปความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการทหาร ซึ่งเป็นเหมือนค่าตอบแทนการสนับสนุนที่ตนได้ให้แก่ประเทศมหาอำนาจ ทว่าบ่อยครั้งที่ประเทศเล็ก ๆ เหล่านี้กลับกลายเป็นประเทศที่ต้องพึ่งพาอาศัยความช่วยเหลือจากต่างประเทศ และให้การเน้นมากเกินไป ในด้านการปราบปรามผู้ที่คัดค้านรัฐบาลและปราบปรามการก่อการร้าย ส่วนด้านการส่งเสริมการพัฒนากลับให้การเน้นหนักน้อยเกินไป

ฟิลิปปินส์เป็นอาทิ พึ่งพาอาศัยความช่วยเหลือทางทหารของอเมริกันในการปราบปรามการก่อการร้ายของพวกฮุค ซึ่งทวีขึ้นถึงระดับสูงสุดในค.ศ.1950 และต้องใช้เวลาถึงห้าปีต่อจากนั้น กว่าจะค่อย ๆ ดึงให้ลงมาอยู่เพียงระดับที่ควบคุมได้ทีละน้อย ในสมัยที่รามอน แม็กไซไซ เป็นผู้นำ แม็กไซไซเป็นรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหมมาก่อน และได้เป็นประธานาธิบดีของสาธารณรัฐมาตั้งแต่ค.ศ.1953 เขาพิชิตการต่อต้านของพวกฮุคได้สำเร็จ โดยใช้วิธีการที่ประสมประสานกัน ประกอบด้วยความแน่วแน่ในด้านการทหาร การอพยพผู้คนไปตั้งถิ่นฐานใหม่ และการให้นิรโทษกรรม ทว่าการโยกย้ายเกษตรกรที่ไร้ที่ดินทำกิน ซึ่งนับถือศาสนาคริสต์จากลูซอนไปยังมินดาเนา ซึ่งเป็นถิ่นของมุสลิม เป็นเครื่องหมายบอกถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นมาในอนาคต และแม้ตัวแม็กไซไซเองเคยเป็นผู้นำของทหารกองโจรและเป็นคนของประชาชนมาก่อน การสนับสนุนของสหรัฐเพื่อการปราบปรามคอมมิวนิสต์กลับมีผลกระทบในเชิงสนับสนุนคณาธิปไตยที่ปกครองประเทศอยู่ในขณะนั้นให้มากยิ่งขึ้นไปอีก หลังจากที่แม็กไซไซถึงแก่อสัญกรรมในเหตุการณ์เครื่องบินตกในค.ศ.1957 ฟิลิปปินส์ก็กลับไปอยู่ใต้อำนาจครอบงำของชนชั้นสูง ซึ่งรับช่วงงานการปกครองประเทศสืบต่อจากเขา

ในช่วงสงครามเย็น มนิลากลายเป็นพันธมิตรที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ของวอชิงตันไปโดยปริยาย ในเดือนมกราคม ค.ศ.1950 ดีน แอชีสัน รัฐมนตรีต่างประเทศของอเมริกัน กล่าวถึงฟิลิปปินส์ว่า เป็นประหนึ่งข้อห่วงที่สำคัญยิ่งในบรรดาเกาะทั้งหลายที่กระจายต่อเนื่องกันเป็นระยะ ๆ รอบโลก ประดุจสายลูกโซ่ นั่นคืออยู่ในฐานะเป็นแนวป้องกันด่านหน้าของสหรัฐ ทหารฟิลิปปินส์ ต่อสู้ในสงครามเกาหลีตั้งแต่เดือนสิงหาคม ค.ศ.1950 โดยได้รับเงินสนับสนุนจากสหรัฐ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1951 ทั้งสองประเทศได้ลงนามทำสนธิสัญญาการป้องกันซึ่งกันและกันต่อไปอีก เป็นเวลาหลายปีทีเดียว ที่สหรัฐมีแนวโน้มที่จะคาดหวังว่าฟิลิปปินส์ต้องทำตามใจตนอยู่ร่ำไป สาธารณรัฐแห่งนี้ได้ประโยชน์มากมายจากความสัมพันธ์กับสหรัฐ ทว่าตนเองก็ต้องสูญเสียความเป็นอิสระในด้านเศรษฐกิจและการทหาร และเรื่องนี้กลายเป็นสิ่งที่สร้างไม่พอใจให้แก่ประชาชนในประเทศมากขึ้นเรื่อย ๆ ใขณะที่สถานภาพของฟิลิปปินส์ในต่างประเทศ ก็เสื่อมเสีย

ระหว่างนั้น รัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงครามในประเทศไทย ก็ยิ่งผันไปทางขวามากขึ้นทุกทีอย่างต่อเนื่อง และยิ่งกระทำได้ถูกใจอเมริกันมากขึ้นไปอีก ด้วยการส่งทหารไทยไปรบในสงครามเกาหลี ขณะเดียวกันรัฐบาลก็ยังรักษาประเทศให้มีเสถียรภาพอยู่ได้พอสมควร ความซื่อสัตย์ของชนชาวจีนจำนวนสองล้านคนในประเทศไทย กลายเป็นเรื่องต้องสงสัยของรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทันทีหลังจากคอมมิวนิสต์เข้าครอบครองประเทศจีนได้ในค.ศ.1949 และเนื่องจากพรรคคอมมิวนิสต์ไทยในระยะนั้น ประกอบด้วยชนชาวจีนเป็นหลัก ผลที่เกิดขึ้นต่อมาคือ จอมพล ป. ได้รื้อฟื้นมาตรการต่อต้านจีนบางประการขึ้นมาใช้อีก มาตรการเหล่านี้เคยเป็นลักษณะประจำตัวของรัฐบาลชุดก่อนของเขา ในช่วงระหว่างค.ศ.1938-1944

การต่อสู้อย่างยิบตาเพื่อเอกราช เป็นเรื่องครอบงำจิตใจของผู้คนในอินโดนีเซียในปลายทศวรรษ 1940 จนทำให้พวกเขาตัดความกังวลเรื่องการเมืองของสงครามเย็นในเวทีระหว่างประเทศออกไปจนหมด แม้พรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย (พีเคไอ) จะเป็นพรรคคอมมิวนิสต์ที่ใหญ่ที่สุดที่อยู่นอกประเทศจีน แต่พรรคฯก็ประสบปัญหาอยู่เนือง ๆ เนื่องจากอคติในเชิงต่อต้านศาสนาของตน กบฏมาเดียนของคอมมิวนิสต์ ในค.ศ.1948 ทำให้พรรคเสื่อมเสียชื่อเสียงอยู่หลายปี เพราะเป็นเหตุการณ์ที่นำอันตรายมาสู่นักชาตินิยมในช่วงเวลาคับขัน ขณะที่คนเหล่านี้กำลังต่อสู้เพื่อขับไล่พวกดัตช์อยู่ คอมมิวนิสต์ ถูกตีตราว่าเป็นผู้ทรยศหักหลังต่อเป้าหมายของชาติ ด้วยการไปเข้าพวกเป็นฝ่ายเดียวกับผลประโยชน์ของต่างชาติ

พรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียค่อย ๆ สร้างเสริมกำลังขึ้นมาใหม่อย่างช้า ๆ ในตอนต้นทศวรรษ 1950 ทว่าก็เป็นได้แค่เพียงองค์ประกอบหนึ่งเท่านั้น–แม้ว่าจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ—ภายในดุลการเมืองที่ล่อแหลมหมิ่นเหม่ยิ่งของอินโดนีเซีย ภายในหนึ่งปีนับจากได้เอกราช โครงสร้างแบบสหพันธ์รัฐถูกทอดทิ้ง เพื่อหันไปสนับสุนนโครงสร้างแบบรัฐเดี่ยว และอินโดนีเซียก็ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญเฉพาะกาลในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1950 การตกลงกันเรื่องรัฐธรรมนูญฉบับถาวรถูกเลื่อนกำหนดให้ล่าช้าออกไปเป็นเวลาหลายปี เนื่องจากรัฐสภาเฉพาะกาล ไม่สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ เพราะความไม่ลงรอยกันในพรรคและเพราะมีการเปลี่ยนรัฐบาลบ่อย เมื่อช่วงเวลาของความเฟื่องฟูทางเศรษฐกิจซึ่งเกิดขึ้นเพราะสงครามเกาหลี สิ้นสุดลง ความขัดแย้งทางการเมืองในอินโดนีเซียก็ยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น

การก่อการร้ายของพวกคอมมิวนิสต์ในสหพันธ์รัฐมลายูในค.ศ.1948 ส่งผลให้มีการประกาศภาวะฉุกเฉิน ซึ่งดำเนินต่อมาเป็นเวลานานสิบสองปี แม้ว่าสงครามกองโจรจะมิได้ขยายมาถึงสิงคโปร์ แต่อาณานิคมแห่งนี้ ก็จำต้องพลอยอยู่ภายใต้กฎระเบียบภาวะฉุกเฉินอย่างเดียวกันนี้ไปด้วย การใช้ระเบียบภาวะฉุกเฉินเป็นผลให้รัฐบาลอาณานิคมของสิงคโปร์สามารถตอบโต้กับทหารกองโจรคอมมิวนิสต์และองค์การปีกซ้ายทั้งหลายได้อย่างเต็มที่ ในขณะเดียวกัน คณะบุคคลผู้มีอิทธิพลในการกำหนดนโยบายทั้งที่เป็นชาวอังกฤษและคนท้องถิ่น ต่างก็ปรารถนาที่จะทำลายรากฐานของคำกล่าว

อ้างของพรรคคอมมิวนิสต์มลายูที่ว่า กองทัพปลดปล่อยชนชาติมลายูของพรรคฯ กำลังต่อสู้เพื่อเอกราชในนามของทุกกลุ่มชน มีอยู่ระยะหนึ่ง ที่ทางการใช้นโยบายซึ่งมุ่งขัดขวางพวกหัวรุนแรงที่มีความคิดแตกต่างไปจากรัฐบาล ทั้ง ๆ ที่คนเหล่านี้ดำเนินการอยู่ในกรอบของกฎหมาย รวมทั้งยังผลักไสพวกที่มีความคิดสุดโต่ง ให้ต้องหลบลงใต้ดิน ทว่าเบื้องหลังเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ในค.ศ.1949 ก็คือผู้ตรวจการณ์ใหญ่ของอังกฤษได้จัดการประชุมประสานงานระหว่างกลุ่มชนชาติต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งทำให้ผู้นำของกลุ่มชนชาติต่าง ๆ ได้มาพบปะกัน ที่ประชุมนี้ ใช้เวลาหลายเดือนติดต่อกัน ดำเนินงานอย่างหนักหน่วงเพื่อทำให้เกิดความเห็นพ้องต้องกันในปัญหาเรื่องความเป็นพลเมืองและการพัฒนาเศรษฐกิจ นอกจากนี้ อังกฤษยังส่งเสริมให้ก่อตั้งสมาคมต่อต้านคอมมิวนิสต์ของชาวจีนมลายูขึ้นด้วย จากนั้น ก็อาศัยสมาคมนี้ในการพัฒนากติกาสัญญาระหว่างสามองค์กรคือ องค์กรสหมลายูแห่งชาติหรืออัมโน สมาคมชาวจีนมลายู และกลุ่มคองเกรสชาวอินเดียมลายูขึ้นมา สามองค์กรนี้ กอปรขึ้นเป็นกลุ่มพันธมิตรแห่งชาติ ดำเนินการเรียกร้องเอกราช หัวข้อในการพิจารณาดำเนินการของผู้ตรวจการณ์ใหญ่ ส่วนที่ถัดไปจากนี้ ก็คือการดึงสิงคโปร์และสหพันธ์รัฐมลายูให้เข้ามารวมกัน และก่อตั้ง สหพันธ์รัฐบอร์เนียวขึ้น ประกอบด้วยซาราวัก บรูไนและบอร์เนียวเหนือ การรวมตัวกันเหล่านี้เท่ากับเป็นบทโหมโรงก่อนที่จะก่อตั้งสมาพันธ์ที่ใหญ่โตกว้างขวางยิ่งกว่า ซึ่งจะครอบคลุมหมดทั้งห้าดินแดน ทว่าแผนการเหล่านี้ คืบหน้าไปอย่างเชื่องช้า ในตอนต้นทศวรรษ 1950

พวกคอมมิวนิสต์พม่า ปักหลักลงได้มั่นคงโดยทั้งรัสเซียและจีน มิได้ให้การสนับสนุนแก่ฝ่ายก่อการร้ายเหล่านี้ในขั้นนี้ รัฐบาลร่างกุ้งสามารถต้านทานการก่อการร้ายของคอมมิวนิสต์ไว้ได้ ภายในค.ศ.1953 ก็ด้วยความช่วยเหลือจากอินเดีย ด้วยเหตุนี้ พม่าจึงดูเหมือนว่าค่อนข้างปลอดพ้นจากภัยความตึงเครียดอันเนื่องจากสงครามเย็นในระยะแรก ๆ เพราะมัวหมกมุ่นอยู่กับปัญหาภายในของตนเอง กระนั้นพม่าก็คอยจับตามองเพื่อนบ้านจีนที่ทรงอิทธิพลอยู่ด้วยความระแวดระวัง พม่าเป็นประเทศแรกในหมู่ประเทศที่มิใช่คอมมิวนิสต์ ที่ให้การรับรองสาธารณรัฐประชาชนจีน พม่าปฏิบัติต่อจีนด้วยความรอบคอบมากเป็นพิเศษ แม้จะมีความจริงในข้อที่ว่า พวกทหารกองโจรที่เป็นชนกลุ่มน้อยตามชายแดนของพม่ามากมาย ต่างถือตนว่าเป็นคอมมิวนิสต์ การสิ้นสุดสงครามกลางเมืองในจีน เพิ่มความเดือดร้อนให้แก่พม่า เมื่อทหารก๊กมินตั๋งที่พ่ายแพ้ หนีข้ามพรมแดนเข้ามาตั้งตัวเป็นโจร รังควานจังหวัดต่าง ๆ ทางภาคเหนืออยู่เป็นเวลากว่าสิบปี อิทธิพลของสันนิบาตต่อต้านฟาสซิสต์ฯ ลดลงอย่างสม่ำเสมอ ในขณะที่ความไม่สงบภายในประเทศก็ยังคงมีอยู่เรื่อยมา และเศรษฐกิจของประเทศ ก็หยุดนิ่ง

อินโดจีนเริ่มมีความสำคัญแก่สหรัฐเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ในระยะสุดท้ายของสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น อเมริกันเป็นพันธมิตรโดยพฤตินัยกับทหารกองโจรที่ต่อต้านญี่ปุ่นของโฮจิมินห์ และอเมริกันได้กล่าววิพากษ์มาตรการต่าง ๆ ของฝรั่งเศส ที่จะกลับเข้ามายืนยันอำนาจการปกครองของตนในเวียดนามอีกครั้งหนึ่ง ทว่าภายหลังจากที่สาธารณรัฐประชาชนจีนเข้ามาประจัญหน้ากับอเมริกันใน

สงครามเกาหลี สหรัฐก็มองเห็นว่ารัฐบาลฝรั่งเศสในเวียดนาม เป็นปราการที่ดีที่สุดที่จะช่วยขวางกั้นมิให้คอมมิวนิสต์จีนขยายอิทธิพลลงมาทางใต้ และเมื่อถึงปีค.ศ.1954 วอชิงตันก็เป็นผู้จ่ายเงินจำนวนสองในสามของค่าใช้จ่ายทั้งหมด ในการทำสงคราม "ของฝรั่งเศส"

แต่ฝรั่งเศสก็ประสบความล้มเหลว ในการดำเนินความพยายามที่จะสถาปนารัฐบาลชาตินิยมที่มิใช่คอมมิวนิสต์ขึ้นในเวียดนาม รัฐบาลที่ดำเนินนโยบายเช่นนี้จะได้รับการสนับสนุนจากนักชาตินิยมสายกลาง ที่สนับสนุนประชาธิปไตยแบบรัฐสภา ซึ่งจะเป็นทางเลือกที่มีประสิทธิภาพนอกเหนือไปจากเวียดมินห์ ผู้นำคนเดียวที่มีสถานภาพโอ่อ่าพอเหมาะแก่รัฐบาลดังกล่าว ได้แก่อดีตจักรพรรดิเบาได๋ ฝรั่งเศสชักจูงให้จักรพรรดิเบาได๋เสด็จกลับมายังเวียดนามในเดือนเมษายน ค.ศ.1949 แม้ว่ารัฐบาลผสมที่อ่อนแอหลายชุดหลายสมัยในปารีส จะมิได้ให้การสนับสนุนอย่างเพียงพอแก่จักรพรรดิเบาได๋ แต่คนทั่วไปอย่างกว้างขวางต่างมองว่า พระองค์ทรงเป็นหุ่นเชิดของฝรั่งเศส ที่รับอิทธิพลทางความคิดจากตะวันตก สหรัฐและอังกฤษพยายามชักจูงประเทศเอกราชอื่น ๆ ในเอเชีย ให้รับรองรัฐบาลของ พระองค์ ทว่าประเทศไทยที่เป็นเพื่อนบ้าน รู้สึกว่าตนเองเปราะบางเกินกว่าจะเสี่ยงทำเช่นนั้นได้ ส่วนอินเดียนั้น หากให้ความเห็นชอบ ก็น่าจะสร้างอิทธิพลที่มีน้ำหนักมากที่สุดแก่ประเทศอื่น ๆ ที่อยู่ใน เอเชีย แต่อินเดียกลับปฏิเสธที่จะยอมรับให้รัฐบาลซึ่งมีทหารฝรั่งเศสหนุนหลังอยู่[9] เป็นรัฐบาลที่ชอบธรรมได้ อังกฤษหวังว่า ที่ประชุมประเทศเครือจักรภพเจ็ดประเทศ ซึ่งจัดขึ้นในซีลอนในเดือนมกราคม ค.ศ.1950 เพื่อเริ่มดำเนินการตามแผนการโคลอมโบ จะให้ความเห็นชอบกับการสนับสนุนจักรพรรดิเบาได๋ ทว่าปาณฑิต เนห์รู ยังคงยืนยันในท่าทีเดิมของตน

ในค.ศ.1949 กัมพูชากับลาวกลายมาเป็นรัฐสมทบ (Associated States) อยู่ในสหภาพฝรั่งเศส ทว่ากษัตริย์สีหนุทรงหาทางที่จะทำให้กัมพูชามีความเป็นอิสระมากขึ้น ในด้านกลาโหมและการต่างประเทศ พระองค์ทรงเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในค.ศ.1952 และในปีถัดมา ฝรั่งเศสก็โอนอำนาจการควบคุมกิจการด้านทหารทั้งหมด ให้แก่รัฐบาลของพระองค์ ทหารกองโจรของกลุ่มเขมรอิสระจำนวนหนึ่ง ดำเนินการโจมตีในกัมพูชาเป็นพัก ๆ ทว่าในลาวที่เป็นเพื่อนบ้านติดกันนั้น สถานการณ์ตึงเครียดยิ่งกว่า นักชาตินิยมปีกซ้ายของลาว ไม่ยอมรับสถานภาพของประเทศ ซึ่งมีกษัตริย์ปกครองอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ในสังกัดของสหภาพฝรั่งเศส นักชาตินิยมปีกซ้ายเหล่านี้ได้ก่อตั้งขบวนการแนวร่วมผู้รักชาติ หรือขบวนการปะเทดลาว ขึ้นมาต่อสู้เพื่อเอกราชที่สมบูรณ์ โดยมีเจ้าสุภานุวงศ์เป็นผู้นำ เมื่อถึงกลางปีค.ศ.1953 ทหารของปะเทดลาว โดยร่วมกันกับกองกำลังของเวียดมินห์ ยึดครองพื้นที่ได้ครึ่งประเทศแล้ว

---

[9] C.M. Turnbull, "Britain and Vietnam, 1948-55," ***War and Society,*** 6, 2 (1988) 102-24.

สาธารณรัฐประชาชนจีนให้การช่วยเหลืออย่างเป็นล่ำเป็นสันแก่เวียดนามเหนือ ประชากรทั้งหมดของเวียดนามเหนือ ถูกเกณฑ์มาทำสงครามประชาชน ภายใต้การนำอย่างฉลาดปราดเปรื่องของนายพลโว เหงียน เกียป และในค.ศ.1954 ฮานอยทำให้ฝรั่งเศสต้องพ่ายแพ้ลงอย่างยับเยินที่เดียนเบียนฟู

ในขณะที่การต่อสู้ยังดำเนินอยู่ในเวียดนามและลาวนั้น การตระเตรียมการเจรจาที่เจนีวาก็กำลังกระทำอยู่เพื่อตกลงกันเรื่องอนาคตของอินโดจีน การตกลงที่เจนีวา เมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1954 ยุติการปกครองของฝรั่งเศส แต่มิได้นำมาซึ่งสันติภาพที่ถาวร และฮานอยก็ไม่สามารถรวมประเทศเวียดนามเข้าด้วยกันได้ในทันที เวียดนามถูกแบ่งแยกออกจากกันตามแนวเส้นขนานที่สิบเจ็ด โดยมีข้อกำหนดให้จัดการเลือกตั้งขึ้นในอีกสองปีถัดมา รัสเซียและจีนสันนิษฐานว่าการตกลงครั้งนี้ จะตัดโอกาสมิให้อเมริกันเข้ามาดำเนินการแทรกแซงทางทหารในอินโดจีน และยังสันนิษฐานต่อไปว่าการเลือกตั้งจะทำให้ประเทศเวียดนามรวมตัวเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง ทั้งสองประเทศนี้จึงชักจูงให้เวียดมินห์ยอมรับสิ่งที่มิได้มีค่าควรแก่ชัยชนะทางทหารที่น่าตื่นเต้นตระการตาของตน ทว่าข้อสันนิษฐานดังกล่าวเหล่านี้ มิได้เป็นความจริงขึ้นมา ความล้มเหลวในการปฏิบัติตามสนธิสัญญาเจนีวา ทำให้การแบ่งแยกเวียดนาม ยังคงมีอยู่ต่อไปอีกเป็นเวลากว่ายี่สิบปี และในท้ายที่สุด ได้นำไปสู่การแทรกแซงโดยตรงอย่างมโหฬารจากทางฝ่ายอเมริกัน

องค์การสนธิสัญญาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

องค์การสนธิสัญญาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือซีโต้ เป็นผลิตผลจากมันสมองของจอห์น ฟอสเตอร์ ดัลเลส รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐ และได้รับการก่อตั้งขึ้นโดยเป็นผลสืบเนื่องจากความตกลงเจนีวาว่าด้วยอินโดจีน ในปีค.ศ.1954 ผู้แทนจากออสเตรเลีย ฝรั่งเศส นิวซีแลนด์ ปากีสถาน ฟิลิปปินส์ ไทย อังกฤษและสหรัฐ ซึ่งมาประชุมกันที่มนิลาในเดือนกันยายน ค.ศ.1954 ให้ความเห็นชอบกับสนธิสัญญาร่วมป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[10] ในขณะเดียวกัน ผู้แทนที่มาร่วมการประชุมครั้งนี้ ยังได้ประกาศกฎบัตรแปซิฟิค ตามคำเร่งเร้าของประธานาธิบดีแม็กไซไซแห่งฟิลิปปินส์ กฎบัตรดังกล่าว มุ่งเชิดชูหลักการที่ว่าด้วยสิทธิที่เสมอภาค และหลักการกำหนดตนเอง (อัตวินิจฉัย) ภายใต้ องค์การสหประชาชาติ รวมทั้งยังพยายามโดยสันติวิธีที่จะส่งเสริมการปกครองตนเองและเอกราชของ “ทุกประเทศที่ประชาชนของประเทศนั้นๆ มีความต้องการ และสามารถแบกรับ

[10] South-East Asia Collective Defence Treaty (Miscellaneous No. 27 of 1954), Cmd 9282 of 1954-55; ratified by the United Kingdom, 19 Feb. 1955, Cmnd 265 of 1956-57, Treaty series, 1957.

ความรับผิดชอบได้" กฎบัตรแปซิฟิคยังมุ่งหมายที่จะร่วมมือกันเพื่อส่งเสริมมาตรฐานการครองชีพให้สูงขึ้น ส่งเสริมความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสวัสดิภาพทางสังคมในภูมิภาคนี้ และภายใต้สนธิสัญญาร่วมป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศผู้ร่วมลงนามมีภารกิจในการขัดขวางความพยายามใด ๆ ในบริเวณนี้ ที่จะล้มล้างอิสรภาพหรือทำลายอธิปไตยหรือบูรณภาพแห่งดินแดน[11]

สหรัฐและอังกฤษ เป็นเสาหลักขององค์การซีโต้ ทว่าการเจรจาเพื่อก่อตั้งองค์การนี้ เป็นการเน้นถึงการแบ่งแยกที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ของพันธมิตรสองค่าย รัฐมนตรีต่างประเทศของอังกฤษ แอนโธนี อีเดน หวังว่า การประชุมเจนีวาจะนำสันติภาพที่ถาวรมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บนพื้นฐานของการประนีประนอมกันระหว่างทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็นคอมมิวนิสต์และไม่เป็นคอมมิวนิสต์ ทว่าดัลเลสมิได้มั่นใจในผลลัพธ์ของการประชุมดังกล่าว และในเดือนมีนาคม ค.ศ.1954 แม้กระทั่งก่อนที่จะมีการประชุมเสียด้วยซ้ำ ดัลเลสได้เรียกร้องให้ประเทศทางตะวันตก กำหนดจุดยืนร่วมกัน ว่าจะขัดขวางมิให้คอมมิวนิสต์ได้มีอำนาจควบคุมในอินโดจีน และเรียกร้องให้ทำสนธิสัญญาเรื่องความมั่นคงร่วมกันอย่างเป็นทางการ ซึ่งประกอบด้วยประเทศมหาอำนาจจากซีกโลกตะวันตก และไทยกับฟิลิปปินส์ ซึ่งเป็นพันธมิตรของวอชิงตัน ดัลเลสประกาศต่อสาธารณชนในเดือนมีนาคม ค.ศ.1954 ว่า

> ภายใต้สภาพการณ์อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ การบังคับใช้ระบบการเมืองของคอมมิวนิสต์รัสเซียกับพันธมิตร คือคอมมิวนิสต์จีน ให้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใดก็ตาม จักเป็นภัยคุกคามประชาคมเสรีทั้งปวงอย่างร้ายแรง สหรัฐรู้สึกว่า ไม่สมควรที่จะนิ่งดูดายยอมรับโอกาสความเป็นไปได้ดังกล่าว หากแต่ควรที่จะต่อต้านโอกาสความเป็นไปได้ดังกล่าวนั้น ด้วยการปฏิบัติการร่วมกัน[12]

อีเดนปฏิเสธที่จะทำให้การประชุมเจนีวาเสียหาย ด้วยการเปิดเจรจาทำข้อตกลงตามที่ดัลเลสเสนอในขณะที่การประชุมยังดำเนินอยู่ อีเดนพอใจที่จะให้มีการตกลงไม่รุกรานกันตามแบบสนธิสัญญาโลคาร์โนมากกว่า ซึ่งการตกลงแบบนี้ จะมีอินเดียและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียมาร่วมด้วย ในท้ายที่สุด หลังจากที่การประชุมที่เจนีวาสิ้นสุดลง ก็ได้มีการประนีประนอมกัน โดยที่ทางฝ่ายอังกฤษ ยกเลิกแนวคิดอย่างกว้าง ๆ เรื่องการไม่รุกรานกัน และยกเลิกความคิดเรื่องการรับประเทศในเอเชียเข้ามาเป็นสมาชิกในลักษณะที่กว้างขวางยิ่งขึ้น ส่วนสหรัฐยอมยกเลิกความคิดเรื่องการก่อตั้งกลุ่มพันธมิตรทางทหาร ที่มีการบัญชาการทัพร่วมกันเป็นหน่วยเดียว การประนีประนอมกันนี้หมายถึงว่า องค์การซีโต้มีจุดด่างพร้อย

---

[11] Pacific Charter, Manila, 8 Sept. 1954, Miscellaneous No. 32 (1954), Cmd 9299 of 1954.

[12] Department of State, ***Bulletin,*** XXX, no 772 (12 Apr. 1954), 540, อ้างใน Charles O. Lerche, "The United States, Great Britain and SEATO: A Case Study in Fait Accompli," ***Journal of Politics,*** 18, 3 (1956) 459-78.

นับตั้งแต่แรกตั้ง เพราะความไม่ลงรอยกันระหว่างสองประเทศที่เปรียบเสมือนกับสถาปนิกเอกผู้ออกแบบโครงสร้างขององค์การนี้

กฎบัตรแปซิฟิคอ้างว่า "ได้รับแรงบันดาลใจจากหลักการอันสูงสุดแห่งความยุติธรรมและเสรีภาพ" ทว่าซีโต้ได้กระตุ้นเร้าให้เกิดความระแวงขึ้นอย่างรุนแรง ในหมู่ประเทศคอมมิวนิสต์—โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีนและเวียดนาม ซึ่งกล่าวหาอย่างมีเหตุผลสมควรอยู่บ้างว่าองค์การนี้มีผลไปไกลเกินกว่าการส่งเสริมความตกลงเจนีวาแต่เพียงอย่างเดียว อย่างที่สหรัฐและอังกฤษกล่าวอ้าง ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1955 นายกรัฐมนตรีจีนโจวเอนไล กล่าวหาว่า สนธิสัญญามนิลาเป็นปริศนาที่มีเงื่อนงำ และ "ความคลี่คลายของเหตุการณ์ต่าง ๆ นับตั้งแต่การลงนามในความตกลงดังกล่าวเป็นต้นมา แสดงให้เห็นว่า สหรัฐกำลังใช้วิธีการทุกอย่าง ที่จะทำลายข้อตกลงเจนีวา"[13]

แม้กระทั่งในหมู่ประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มิใช่คอมมิวนิสต์ ก็ยังมองว่าซีโต้เป็นองค์การที่ถูกต่างชาติครอบงำ และ "ประเทศที่มีโอกาสเข้าเป็นสมาชิกบางประเทศ ก็ยังเห็นว่า องค์การนี้ เป็นศัตรูที่อันตรายยิ่งกว่าศัตรูที่องค์การนี้หมายจะขัดขวางมิให้มาทำร้ายประเทศสมาชิกเสียอีก"[14] ทว่าเมื่อพิจาณาถึงความสำเร็จของเวียดมินห์ในเวียดนามเมื่อก่อนหน้านี้ไม่นาน และโอกาสลู่ทางของรัฐบาลคอมมิวนิสต์ในกัมพูชาและลาวแล้ว ประเทศไทยโดย จอมพล ป.พิบูลสงครามก็ยินดีต้อนรับซีโต้ เมื่อองค์การนี้ตั้งสำนักงานใหญ่ขึ้นที่กรุงเทพฯ และสหรัฐก็เร่งให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและการทหารแก่ประเทศไทยเป็นการใหญ่

การประชุมบันดุงกับขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด

การเมืองระหว่างประเทศ ที่แบ่งแยกเป็นสองขั้วโดยมีการก่อตั้งกลุ่มพันธมิตรทางทหาร และตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมาแข่งขันกัน ส่งผลให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เกิดความคิดริเริ่มขึ้นมาเป็นครั้งแรก ในเดือนเมษายน ค.ศ.1955 ที่บันดุง ที่จะร่วมมือกันอย่างเป็นอิสระ การประชุมกลุ่มประเทศในแอฟริกาและเอเชียครั้งแรกที่บันดุงนี้ ได้รับความสนใจจากประเทศต่าง ๆ ซึ่งได้ส่งผู้แทนมาเข้าร่วมประชุมยี่สิบเก้าประเทศ รวมทั้งทุกประเทศที่มีเอกราชในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การประชุมดังกล่าว เกิดขึ้นมาโดยอ้อม จากแผนการโคลอมโบ ซึ่งเมื่อถึงปลายปีค.ศ.1954 แผนการฯ นี้ได้ดึงทุกประเทศในเอเชีย

---

[13] Humphrey Trevelyan (British Chargé d'Affaires in Beijing) to Foreign Office, 26 Feb. 1955, FO 371/116921/1071/127.

[14] Rupert Emerson, "South and South-East Asia as a Political Region" in Saul Rose, Ed., ***Politics in Southern Asia,*** London, 1963, 4 (เป็นเอกสารของการประชุมสัมนาที่อ็อกซ์ฟอร์ดในปีค.ศ.1961)

ตะวันออกเฉียงใต้มาเข้าร่วม ยกเว้นสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม ในขณะที่แผนการโคลอมโบยังคงมุ่งเน้นที่กิจการด้านเศรษฐกิจต่อไปนั้น แผนการฯ นี้ยังเสริมสร้างการติดต่อระหว่างชาติต่าง ๆ ในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และ “ประเทศมหาอำนาจโคลอมโบ” นี้เอง ที่เป็นผู้ให้การอุปถัมภ์แก่การประชุมที่บันดุงครั้งนี้

การประชุมที่บันดุงมิได้ส่งผลให้เกิดการก่อตั้งองค์การถาวรเพื่อการร่วมมือกันขึ้นในเอเชีย ทว่าการประชุมครั้งนี้เป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ปาณฑิต เนห์รูได้กล่าวตั้งแต่ปีค.ศ.1949 มาแล้วว่า อินเดียควรรับแนวทางไม่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ให้เป็น “นโยบายที่แน่ชัดและมีพลังชีวิต ที่หลั่งไหลมาจากการต่อสู้เพื่ออิสรภาพของเรา” การไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดมิได้หมายถึงความเป็นกลางหรือความรักสงบในทางลบ ทว่าเป็นการเข้ามีส่วนร่วมในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอย่างแข็งขันและอย่างเป็นอิสระ การไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดเป็นการแสดงออกถึงเอกราชและอัตลักษณ์ที่แยกจากกัน โดยหนึ่งในหลักการที่เป็นหัวใจสำคัญคือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ปรัชญานี้ สร้างความประทับใจแก่ชาติอื่น ๆ ที่ก้าวออกจากประสบการณ์การเป็นอาณานิคม และกำลังแสวงหาบทบาทให้แก่ตนเองในการเมืองโลก โดยแยกขาดจากการตกเป็นเบี้ยล่างของกลุ่มที่ต่อสู้แข่งขันกันอยู่

เนห์รูและโจวเอนไล เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในที่ประชุมบันดุง และหลักปัญจศีล (หลักแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติห้าประการ) ก็ได้รับการประกาศอย่างเป็นทางการว่าเป็นเครื่องมือของวิเทโศบายของอินเดียและจีน ทว่าในขณะที่จีนสามารถอ้างได้ว่าตนเป็นประเทศในโลกที่สามประเทศหนึ่ง แต่ความยึดมั่นต่อระบอบคอมมิวนิสต์ของจีน ก็ตัดจีนออกไปจากขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ขบวนการนี้ ปรากฏตัวอย่างเป็นทางการในตอนต้นทศวรรษ 1960

อินเดียมีบารมีและสถานภาพพิเศษในกิจการของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เรื่อยมาจนถึงจุดนี้ อินเดียได้เป็นประธานของคณะกรรมาธิการการควบคุมของนานาชาติอันประกอบด้วย สมาชิกอีกสองประเทศคือ แคนาดาและโปแลนด์ คณะกรรมาธิการนี้ แต่งตั้งขึ้นเพื่อดูแลให้มีการปฏิบัติตามการตกลงที่เจนีวา ปีค.ศ.1954 ทว่าในปลายทศวรรษ 1950 อิทธิพลและบารมีของอินเดียเสื่อมถอยลงไปด้วยเหตุผลหลายประการ ได้แก่ ข้อพิพาทที่อินเดียมีอยู่อย่างต่อเนื่องกับปากีสถาน เกี่ยวกับปัญหาแคชเมียร์ ความขัดแย้งที่อินเดียมีอยู่กับจีน และเนื่องจากอิทธิพลที่ลดน้อยลงไปเป็นลำดับ ของเนห์รูผู้ชราภาพลง แม้กระทั่งในช่วงที่ปฏิบัติงานได้อย่างดีที่สุด วิธีการดำเนินนโยบายต่างประเทศของเนห์รูก็ยังมีแนวโน้มที่จะเรียบง่ายและที่จะทำทุกอย่างให้กลายเป็นเรื่องง่าย ๆ ตรงไปตรงมาไปเสียทั้งหมด ทัศนคติที่ค่อนข้างเป็นไปในทางลบ ของเนห์รูต่อความพยายามที่จะค้ำจุนรัฐบาลที่ไม่เป็นคอมมิวนิสต์ในเวียดนามใต้เมื่อต้นทศวรรษ 1950 ขัดกับการที่รัฐบาลของเขา ให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่แก่สาธารณรัฐอินโดนีเซีย ในการต่อสู้กับดัตช์ในตอนปลายทศวรรษ 1940 ในขณะที่เนห์รูต้องการที่จะขัดขวางการแพร่กระจายของลัทธิคอมมิวนิสต์ในอินเดียเอง แต่เขาก็คิดผิด ที่เห็นว่า โดยแก่นแท้แล้วโฮจิมินห์เป็นนักลัทธิชาตินิยมธรรมดาคนหนึ่ง มิได้เป็น “คอมมิวนิส์เครมลิน” ที่มีทัศนะแข็งกร้าว

นอกจากนี้เนห์รูยังไม่สามารถรักษาความสัมพันธ์อันดีกับจีนไว้ได้สำเร็จ การปราบปรามการต่อต้านที่เกิดขึ้นในทิเบต อย่างโหดร้ายของจีนในค.ศ.1959 ทำให้มีผู้ลี้ภัยหลั่งไหลเข้าไปในอินเดีย และทำให้สองประเทศนี้ ต้องเผชิญหน้ากันตามบริเวณพรมแดนอันเป็นข้อพิพาท เหตุการณ์ดังกล่าว ลุกลามไปเป็นสงครามอย่างเปิดเผย ในค.ศ.1962

แม้ว่าเนห์รูจะเป็นผู้ให้กำเนิดแก่ความคิดเรื่องการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ซึ่งที่ประชุมบันดุงให้การสนับสนุน แต่อิทธิพลของอินเดียที่เสื่อมถอยลง การกีดกันจีนออกไป และการรับรัฐยุโรปให้เข้าร่วมในขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด รวมทั้งการรับรัฐในแอฟริกาเข้ามารวมในจำนวนมากที่ขึ้นเรื่อย ๆ เปลี่ยนจุดเน้นของขบวนการนี้ให้ห่างออกไปจากเอเชีย ความหมายและความสำคัญที่ขบวนการนี้มีต่อประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็พร่าเลือนลงไป

ความตึงเครียดและปัญหาของภูมิภาค

ความตึงเครียดที่มีอยู่อย่างมากมายภายในภูมิภาคนี้ ทำหน้าที่เป็นเสมือนห้ามล้อ ที่หยุดยั้งการร่วมมือกันในภูมิภาคในปลายทศวรรษ 1950 ความตึงเครียดดังกล่าว ได้แก่ การที่เวียดนามยังคงแบ่งแยกเป็นสองประเทศอยู่ต่อไป และความทะเยอทะยานของรัฐบาลเวียดมินห์ ที่จะก้าวขึ้นเป็นใหญ่ในอินโดจีน ซึ่งเท่ากับเป็นการเตรียมการล้มล้างระบอบการปกครองและสร้างความไร้เสถียรภาพขึ้นภายในประเทศต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกือบทุกประเทศ ความกลัวการแพร่กระจายของระบอบคอมมิวนิสต์ของประเทศในภูมิภาค ถูกสวนกลับจากคอมมิวนิสต์ด้วยข้อกล่าวหาเกี่ยวกับลัทธิอาณานิคมแผนใหม่ และลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1950 พื้นที่ส่วนใหญ่ในภูมิภาคต่างเป็นอิสระ หลุดพ้นจากอำนาจการปกครองแบบอาณานิคมโดยตรงของตะวันตกแล้ว ทว่าทุกประเทศ ไม่ว่าจะมีเอกราชแล้วหรือที่ใฝ่ฝันที่จะมีเอกราชภายในเร็ววัน ก็ยังคงเผชิญกับความตึงเครียดภายในประเทศ และเผชิญกับแรงกดดันจากภายนอกประเทศ การถ่ายโอนอำนาจ ย่อมสร้างความวุ่นวายให้แก่ประสิทธิภาพในการปกครองอย่างเลี่ยงไม่พ้น โดยบางครั้ง มีผลในระดับที่ใหญ่โตทีเดียว เอกราชมิได้ช่วยเยียวยาความแตกแยกภายในประเทศแต่อย่างใด ตรงข้าม เอกราชมักทำให้ความแตกแยกเหล่านี้ ยิ่งรุนแรงหนักขึ้นไปอีก และทุกรัฐ ก็เผชิญกับการก่อการร้ายที่มีคอมมิวนิสต์เป็นแกนนำอย่างไม่รู้หยุดหย่อน เช่นเดียวกับที่รัฐบาลอาณานิคมสมัยก่อนหน้านี้ เคยประสบมาแล้ว ผู้นำการปฏิวัติมิใช่จะเหมือนกันไปเสียทั้งหมดทุกคนในด้านคุณสมบัติที่จำเป็นสำหรับการปกครองอย่างมีประสิทธิภาพ ในบรรยากาศที่ปกติยิ่งขึ้น ภายหลังจากได้รับเอกราชแล้ว บางประเทศ ประสบความผิดหวัง เมื่อเอกราชทางการเมืองมิได้นำประโยชน์ด้านเศรษฐกิจมาให้ในทันที ในขณะที่ในบางกรณี

การพึ่งพาอาศัยประเทศมหาอำนาจอดีตเจ้าอาณานิคมอย่างต่อเนื่องในด้านเศรษฐกิจหรือการทหาร ได้นำไปสู่คำกล่าวหาเกี่ยวกับลัทธิอาณานิคมแผนใหม่

รอยร้าวระหว่างจีนและโซเวียตในค.ศ.1960 สร้างปัญหาใหม่ให้แก่คอมมิวนิสต์และเหล่าผู้ที่สนับสนุนคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ว่าประธานาธิบดีซูการ์โนจะรับเครื่องจักรกลของรัสเซียมาแล้วมากมาย แต่ภายหลังค.ศ.1960 ซูการ์โนกับพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย ก็เอนไปเข้าหาปักกิ่งมากกว่ามอสโก ในมาเลเซียและฟิลิปปินส์ ความอาฆาตบาดหมางอย่างสาหัส ระหว่างกลุ่มใหญ่น้อยทั้งหลายที่แข่งขันกันอยู่ อันประกอบด้วยกลุ่มที่นิยมรัสเซียและกลุ่มนิยมเหมารวมทั้งกลุ่มย่อยที่แตกแขนงออกไปจากสองกลุ่มนี้ ทำให้ความมุ่งมั่นในหลักการคอมมิวนิสต์ อ่อนกำลังลงไป โฮจิมินห์ยังคงมีความหวังว่ายักษ์คอมมิวนิสต์ทั้งสอง จะคืนดีกันได้ จนกระทั่งถึงตอนที่เขาถึงแก่อสัญกรรมลงในค.ศ.1969 และเวียดนามเหนือ ก็ได้ประโยชน์จากการรักษาไมตรีกับทั้งสองประเทศ อยู่เป็นเวลาสั้น ๆ เนื่องจากสองประเทศต่างแข่งขันกันเพื่อให้การสนับสนุนแก่ฮานอย โฮจิมินห์ยังคงเลียนแบบอย่างวิธีการพัฒนาตามแบบของเหมาต่อไป ด้วยเห็นว่าเหมาะสมกับเวียดนามมากกว่า ทว่าสหภาพโซเวียตกลับเป็นผู้ที่ให้ความช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจอย่างเป็นล่ำเป็นสัน โซเวียตช่วยสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม ในการดำเนินโครงการพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก ซึ่งมีกำหนดระยะเวลาห้าปี (ค.ศ.1961-1965) และฮานอยก็หันไปอาศัยความช่วยเหลือทางทหารและยุโธปกรณ์ที่สำคัญยิ่งจากมอสโกมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

ในระหว่างนั้น ในไซง่อน สหรัฐได้ให้การสนับสนุนแก่โงดินห์เดียม นักการเมืองคาทอลิกผู้มีความทะเยอทะยาน โงดินห์เดียมได้เป็นนายกรัฐมนตรีในค.ศ.1954 และได้เป็นประธานาธิบดีของเวียดนามใต้ ภายหลังการเลือกตั้งที่ไม่บริสุทธิ์ในปีถัดมา เนื่องจากเวียดนามใต้มิได้ร่วมเป็นภาคีในข้อตกลงเจนีวา ดังนั้น เดียมซึ่งได้รับการหนุนหลังจากอเมริกัน จึงไม่ยอมจัดการเลือกตั้งทั่วประเทศตามที่กำหนดให้มีขึ้นในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1956 ซึ่งหากว่าจัดขึ้นมาจริง ก็แน่นอนอย่างไม่มีข้อกังขาว่าจะส่งผลให้เวียดนามรวมประเทศเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง โดยฝ่ายคอมมิวนิสต์ เป็นฝ่ายที่มีอิทธิพลเหนือกว่า การปฏิเสธในเรื่องนี้ และการกระทำอย่างเลยเถิดอื่น ๆ ของรัฐบาลเดียม ได้นำไปสู่การก่อตั้งแนวร่วมแห่งชาติเพื่อการปล่อยเวียดนามใต้ อันมีพวกคอมมิวนิสต์เป็นแกนนำ ในค.ศ.1959 ทั้งนี้ โดยได้รับการสนับสนุนจากเวียดมินห์ แนวร่วมนี้ เป็นที่รู้จักกันในนามเวียดกง เวียดกงได้ก่อตั้งรัฐบาลปฏิวัติเฉพาะกาลขึ้น เพื่อดำเนินงานในชนบทของเวียดนามใต้ โดยได้จัดตั้งโรงเรียนของตนเองขึ้นมา ยึดและแจกจ่ายที่ดินให้แก่เกษตรกร และยุยงเกษตรกรมิให้จ่ายภาษีให้แก่รัฐบาลเดียม

เมื่อถึงค.ศ.1961 ข้อตกลงเจนีวาก็สลายลงอย่างสิ้นเชิง และเวียดนามก็ย้อนกลับไปสู่ภาวะสงครามกลางเมืองอย่างเต็มที่อีกครั้งหนึ่ง ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1961 เดียมประกาศภาวะฉุกเฉินและ

ได้รับมอบอำนาจอย่างสมบูรณ์จากรัฐสภาแห่งชาติ เขาสั่งจับกุมปรปักษ์ทางการเมืองจำนวนหลายพันคน แต่งตั้งมิตรสหายและบุคคลในครอบครัวขึ้นมาดำรงตำแหน่งในระดับสูง ๆ การโจมตีพุทธจักรของเดียม ทำให้เกิดการต่อต้านจากสมาคมพุทธศาสนิกชนเวียดนาม พร้อมกับจุดชนวนให้พระภิกษุสงฆ์ก่อการประท้วงและทำร้ายตนเองต่อหน้าสาธารณชน ในขณะที่การต่อต้านเดียมทวีขึ้น เวียดกงก็ได้รับการสนับสนุนมิใช่เพียงเฉพาะจากผู้ที่มีความคิดรุนแรงทางการเมืองเท่านั้น หากยังได้จากชาวไร่ชาวนาและผู้รักชาติที่ต่อต้านเดียมด้วย พวกเกษตรกรนั้น รู้สึกตาสว่างขึ้น เมื่อได้เห็นการปฏิรูปที่ดินอย่างพอเป็นพิธีของรัฐบาลเดียม เมื่อถึงปลายปีค.ศ.1962 เวียดกงก็อ้างว่า ควบคุมพื้นที่หมู่บ้านในเวียดนามใต้ได้ถึงสองในสามของพื้นที่ทั้งหมด

เป็นเวลานานปีทีเดียว ที่วอชิงตันมองเห็นว่าเดียมเป็นปราการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ และทุ่มเททรัพยากรต่าง ๆ มาช่วยสนับสนุนเขา ในค.ศ.1961 ประธานาธิบดีจอห์น เคนเนดี้ ส่งที่ปรึกษาทางทหารชาวอเมริกันชุดแรกมาให้ เท่ากับเป็นการดำเนินก้าวสำคัญก้าวแรก ที่นำไปสู่การขยายการเข้ามีส่วนพัวพันอย่างมโหฬารของอเมริกัน แม้ว่าในไซง่อน จะมองกันว่าเดียมเป็นหุ่นเชิดของอเมริกัน แต่อันที่จริงแล้ว เดียมปฏิเสธที่จะยอมทำตามความประสงค์ของวอชิงตัน และตัวเขากลายเป็นสิ่งที่สร้างความอับอายขายหน้าให้อเมริกันเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งในค.ศ.1963 มีคำกล่าวอ้างว่า อเมริกันแอบให้การเห็นชอบกับการวางแผนของนายทหารของเวียดนาม เพื่อขับเดียมออกจากตำแหน่งแล้วสังหารเสีย

สภาทหารปฏิวัติ เข้ารับช่วงอำนาจภายหลังจากอสัญกรรมของเดียม และสงครามก็ทวีความรุนแรงขึ้น สภาพการณ์เช่นนี้ นำไปสู่การเสริมกำลังทหารอเมริกันตามแบบการรบ ในสมัยของประธานาธิบดีลินดอน จอห์นสัน (ค.ศ.1963-1968) ในค.ศ.1965 รัฐบาลจอห์นสันเริ่มระดมการทิ้งระเบิดเวียดนามเหนืออย่างเป็นระบบ และเมื่อถึงปีค.ศ.1967 สหรัฐก็มีกำลังคนกว่าครึ่งล้าน ที่เข้าไปใช้อาวุธสนับสนุนรัฐบาลไซ่ง่อน บรรดาผู้ที่สืบทอดอำนาจการปกครองต่อจากเดียมนั้น ปรากฏว่าเป็นหุ่นเชิดที่เชื่อฟังอเมริกันมากกว่าเดียม ที่สำคัญคือนายพลเหงียน วัน เทียว ซึ่งได้เป็นประธานาธิบดีของเวียดนามใต้ในค.ศ.1967 ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในแบบอย่างของอเมริกัน และเทียวได้ครองอำนาจอยู่มาจนกระทั่งสาธารณรัฐนี้ล่มสลายลงในค.ศ.1975

แม้ว่าลาวจะอยู่ที่บริเวณรอบนอกของสงครามเย็น แต่ความเป็นประเทศที่อยู่ประชิดติดกับเวียดนาม ทำให้ลาวมีความสำคัญในด้านยุทธศาสตร์ขึ้นมา ภายใต้ความตกลงเจนีวานั้น ปะเทดลาวได้รับอนุญาตให้ครอบครองสองจังหวัดทางภาคเหนือ “เป็นการชั่วคราว” ทว่าสภาพการณ์นี้ ได้พัฒนาขึ้นเป็นการครอบครองอย่างถาวร พร้อมกับปล่อยให้รัฐบาลกษัตริย์ต้องอ่อนแอและไร้เสถียรภาพ สหรัฐทุ่มความช่วยเหลือให้แก่ลาวอย่างหนักหน่วง พร้อมกับส่งที่ปรึกษามายังเวียงจันทน์ด้วยความพยายามที่จะค้ำจุนรัฐบาล ทว่าลาวขาดเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ เพื่อนำมาใช้จัดสรรความช่วยเหลือจากต่างประเทศไปตามช่องทางต่าง ๆ ดังนั้น ความช่วยเหลือจากต่างประเทศ จึงไม่มี

ประโยชน์สักเท่าไรนัก แก่ประชากรชาวชนบทที่ห่างไกลและประสบกับความยากจน ผลก็คือ ตลอดระยะเวลานานปีนั้น คอมมิวนิสต์ปะเทดลาวสามารถเสริมสร้างฐานสนับสนุนในหมู่ชาวไร่ชาวนาได้แข็งแกร่ง ยิ่งขึ้น

ในค.ศ.1961 มีการจัดประชุมนานาชาติครั้งที่สองขึ้นที่เจนีวา เพื่อพยายามแก้ไขปัญหาของลาว และเพื่อให้นานาชาติ ค้ำประกันความเป็นกลางของลาว หลังจากที่โต้เถียงอภิปรายกันอยู่ได้สิบห้าเดือน ที่ประชุมก็บรรลุถึงความเห็นพ้องต้องกันในระดับหนึ่ง คือให้จัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้น ภายใต้การนำของฝ่ายเป็นกลางคือ เจ้าสุวรรณภูมา โดยให้ปะเทดลาว เข้าร่วมเป็นรัฐบาลด้วย ทว่าการตระเตรียมการเพื่อจัดทำความเห็นพ้องต้องกันเหล่านี้ ให้อยู่ในรูปสนธิสัญญา กลับล้มครืนลงในเวลาไม่ช้านาน และสถานการณ์ในลาว ก็เสื่อมลงไปสู่ภาวะสงครามกลางเมือง สถานการณ์รุนแรงขึ้น เมื่อสงครามในเวียดนามที่เป็นเพื่อนบ้านติดกัน ขยายตัวกว้างออกไป และแล้ว สหรัฐก็ทิ้งระเบิดลงในดินแดนลาวที่เวียดนามเหนือยึดครองอยู่

กัมพูชาดูจะมีเสถียรภาพมากกว่า การต่อสู้แบบกองโจรสิ้นสุดลงภายหลังการลงนามในข้อตกลงเจนีวา โดยฝรั่งเศสและเวียดนาม ต่างถอนทหารออกไป และกลุ่มเขมรอิสระ ซึ่งมีคอมมิวนิสต์เป็นแกนนำก็ยุติการสู้รบ ในเดือนมกราคม ค.ศ.1955 กัมพูชาตัดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเงินที่ยังเหลืออยู่กับสหภาพฝรั่งเศส และรัฐสมทบอื่น ๆ ในอินโดจีน และได้สถานะความเป็นรัฐเอกราชอย่างสมบูรณ์ ในเดือนถัดมา กษัตริย์สีหนุทรงสละราชสมบัติในฐานะกษัตริย์ ให้แก่พระราชบิดา และทรงก่อตั้งพรรคสังคมราษฎร์นิยม หรือพรรคประชาคมสังคมนิยมของประชาชนขึ้น พรรคนี้ได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งทุกที่นั่งในการเลือกตั้งระดับชาติในเดือนกันยายน 1955 การเลือกตั้งในค.ศ. 1958 และ 1962 พรรคของพระองค์ก็ได้รับชัยชนะทุกที่นั่งอีกเช่นกัน เมื่อพระราชบิดาสวรรคตในค.ศ.1960 เจ้าสีหนุก็ยังคงครองอำนาจทางการเมืองในฐานะประมุขของประเทศ โดยมิได้ย้อนกลับไปเป็นกษัตริย์ พระองค์ดูจะควบคุมสถานการณ์ของประเทศได้อย่างมั่นคง โดยมีระบบการปกครองตามลำดับชั้นของพุทธศาสนาค้ำจุนอยู่ พร้อมทั้งให้ความช่วยเหลือแก่รัฐบาลของพระองค์ ในการส่งเสริม “ระบอบสังคมนิยมแนวพุทธ” ด้วย กัมพูชาพยายามดำเนินนโยบายต่างประเทศที่เป็นกลาง ทว่าในขั้นตอนนี้ กัมพูชายังรับช่วยเหลือจากตะวันตก จากสหภาพโซเวียตและจากจีนอยู่ ทว่าความหวั่นระแวงอันตรายว่ากัมพูชาจะเข้าไปพัวพันอยู่ในสงครามเวียดนามด้วย เจ้าสีหนุจึงทรงพยายามรักษาไมตรีอันดีกับเพื่อนบ้านคอมมิวนิสต์ของพระองค์ โดยทรงทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นกับการที่เวียดมินห์ใช้ดินแดนของกัมพูชา เป็นส่วนหนึ่งของ “เส้นทางโฮจิมินห์” ที่เวียดนามเหนือใช้สำหรับส่งเสบียงให้แก่เวียดกง ในเวลาเดียวกัน เจ้าสีหนุก็ทรงโวยวายว่าอเมริกันรุกล้ำเขตแดนกัมพูชา พระองค์ปฏิเสธ

ความช่วยเหลือจากอเมริกันในค.ศ.1963 และสองปีถัดจากนั้น ก็ตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับวอชิงตัน

ในประเทศไทย แรงกดดันที่ได้รับทั้งจากภายในประเทศและจากตะวันตก ให้ปรับระบบการปกครองให้เป็นประชาธิปไตย ทำให้จอมพลป.พิบูลสงครามต้องกำหนดให้พรรคการเมืองเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย จอมพลป. ยกเลิกการตรวจสอบข่าวหนังสือพิมพ์ และจัดการเลือกตั้งทั่วไปขึ้นในตอนต้นปีค.ศ.1957 จอมพลป. ได้เสียงข้างมากอย่างหมิ่นเหม่ ทั้ง ๆ ที่ทุจริตอย่างครึกโครมแล้ว ต่อมาในปีเดียวกันนั้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก็ก่อการรัฐประหารเพื่อโค่นล้มจอมพลป. โดยปราศจากการเสียเลือดเนื้อ และได้จัดการเลือกตั้งขึ้นใหม่ ทว่าการปกครองแบบรัฐสภาดำรงอยู่มาได้เพียงไม่กี่เดือน ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1958 จอมพลสฤษดิ์บังคับใช้ระบบการปกครองของทหารอีกครั้งหนึ่ง จอมพลสฤษดิ์จัดการอย่างเฉียบขาด กับฝ่ายค้านหัวรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย พร้อมกับเสริมการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ส่งเสริมการศึกษาและการปฏิรูปทางด้านสังคม เพื่อที่จะขจัดความไม่พอใจในสังคม นอกจากนี้แล้ว จอมพลสฤษดิ์ยังส่งเสริมให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงดำเนินบทบาทต่อสาธารณชนอย่างเข้มแข็งด้วย ทว่าจอมพลสฤษดิ์ถึงแก่อสัญกรรมอย่างกระทันหันในค.ศ.1963

การเลือกตั้งของพม่าที่เป็นเพื่อนบ้านของไทยในค.ศ.1956 แสดงให้เห็นว่าความนิยมที่ประชาชนมีต่อ สันนิบาตต่อต้านฟาสซิสต์ฯ ซึ่งเป็นพรรคที่ปกครองประเทศ เสื่อมลงไปอีก และอู นุ ได้ถอนตัวออกไปอยู่เบื้องหลัง เพื่อปฏิรูปพรรคและนโยบายต่าง ๆ ของพรรค อู นุกลับเข้าดำรงตำแหน่งในค.ศ.1958 โดยมีโครงการไกล่เกลี่ยประนีประนอม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการยอมโอนอ่อนให้แก่ปีกซ้าย และแก่พวกฉาน พร้อมกับข้อเสนอว่าจะพิจารณาจัดตั้งรัฐมอญและรัฐยะไข่ที่แยกต่างหากออกไป ทว่าข้อเสนอเหล่านี้ กระตุ้นให้เกิดการต่อต้านขึ้นอย่างมากในสันนิบาตฯ และในกองทัพ สันนิบาตฯแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย และเมื่อเผชิญกับอันตรายว่าจะเกิดความวุ่นวายยุ่งเหยิงขึ้นมา อู นุจึงได้เชิญนายพลเน วินมาร่วมก่อตั้งรัฐบาลรักษาการณ์ขึ้นเป็นการชั่วคราวในเดือนตุลาคม ค.ศ.1958 นายพลเน วินประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูกฎหมายและความเป็นระเบียบ และระงับยับยั้งการทุจริตและภาวะเงินเฟ้อไว้ได้ ตลอดระยะเวลาสิบแปดเดือนหลังจากนั้น

การเลือกตั้งครั้งใหม่ จัดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1960 บรรดาผู้สนับสนุนของอู นุ ได้กลับเข้ามามีอำนาจ โดยได้คะแนนเสียงข้างมากที่หนักแน่นทีเดียว ทว่านโยบายแนวเสรีนิยมของอู นุ ก่อให้เกิดความไม่ลงรอยกันอย่างหนัก ที่สำคัญก็คือการรับพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาประจำรัฐ ประกอบกับการอะลุ้มอล่วยอย่างใจกว้างให้แก่ทุกศาสนา ซึ่งมิได้สร้างความพอใจให้แก่ฝ่ายใด ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่นับถือหรือไม่นับถือพุทธศาสนา การประกาศของอู นุ ถึงความตั้งใจที่จะลาออกจากตำแหน่งผู้นำพรรคในปีนั้น และจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในระยะเวลาอีกสองปี ก่อให้เกิดความไม่แน่นอนหนักขึ้นไปอีก ในเดือนมีนาคม ค.ศ.1962 นายพลเน วินก่อรัฐประหารขึ้น เขาสั่งระงับการใช้

กฎหมายรัฐธรรมนูญ จำคุกนักการเมืองเป็นจำนวนมาก และจัดตั้งสภาปฏิวัติขึ้น โดยมีกองทัพบกเป็นแกนนำ ตัวเขาเป็นประธานสภาปฏิวัติผู้มีอำนาจเต็ม ทั้งทางด้านบริหาร นิติบัญญัติและตุลาการ

ในระยะแรก รัฐประหาร ค.ศ.1962 ได้รับการต้อนรับเพราะเห็นกันว่าเป็นมาตรการชั่วคราว ที่มีลู่ทางว่าจะบริหารประเทศได้อย่างมีระเบียบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น ทว่า สภาปฏิวัติ ปกครองประเทศนานถึงสิบสองปีหลังจากนั้น ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1962 สภาฯได้ก่อตั้งพรรคการเมืองของตนเองขึ้น ชื่อว่า พรรคโครงการสังคมนิยมพม่า ซึ่งสองปีถัดจากนั้น พรรคนี้ได้กลายเป็นพรรคที่ถูกกฎหมายเพียงพรรคเดียวในประเทศพม่า

สภาปฏิวัติออกประกาศฉบับหนึ่งในเดือนเมษายน ค.ศ.1962 ซึ่งมีชื่อว่า “วิถีพม่าสู่ระบอบสังคมนิยม” ในประกาศได้กำหนดเป้าหมายไว้ว่า จะสร้างความสมบูรณ์ให้แก่กระบวนการเอกราช ด้วยการให้พม่าได้ควบคุมเศรษฐกิจของประเทศ รวมทั้งระบบการเมือง เป้าหมายดังกล่าวนี้เป็นความพยายามที่จะประสานพุทธศาสนานิกายเถรวาทเข้ากับลัทธิมาร์กซ์-เลนิน ตามสูตรซึ่งเป็นแบบฉบับของพม่า ด้วยระบบเศรษฐกิจที่เป็นสังคมนิยมปลอม ๆ สภาปฏิวัติตั้งความหวังไว้ว่าระบบนี้จะทำให้ประเทศปลอดพ้นจากความชั่วร้ายทางสังคมและความไม่เสมอภาคในด้านรายได้ ในต้นปี ค.ศ. 1963 ธุรกิจของต่างชาติทั้งหมดและธุรกิจขนาดใหญ่เกือบทั้งหมดภายในประเทศ ตลอดจนธนาคาร และธุรกิจการค้าต่างๆ ถูกโอนเป็นของชาติ การค้าของเอกชน ถูกยุบลงให้คงเหลือแต่เพียงเล็กน้อย ชาวอินเดียและชาวปากีสถานหลายพันคน ถูกบังคับให้ออกจากงานและกลับประเทศของตนไป ที่ดินถูกโอนเป็นของชาติ การเช่าที่ดินถูกยกเลิก และรัฐบาลได้เข้าควบคุมการค้าข้าวไว้ เป้าหมายนี้ก็เพื่อกำจัดลัทธิทุนนิยมและกำไรของผู้ประกอบการ ทว่าเศรษฐกิจยังคงหยุดนิ่ง การผลิตข้าวลดลง โดยไม่มีส่วนเกินสำหรับใช้ส่งออก และรายรับจากต่างประเทศ ก็ลดลงไป

ทันทีที่ยึดอำนาจได้สำเร็จ สภาปฏิวัติ ก็ยืนยันถึงความยึดมั่นต่อหลักการการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด และพม่าก็รักษาความสัมพันธ์อันดีทั้งกับอินเดียและจีน แม้เมื่อสองประเทศนี้ทำสงครามกัน ภายหลัง ค.ศ.1962 พม่ายิ่งลดการติดต่อกับองค์กรด้านเศรษฐกิจ การศึกษาและวัฒนธรรมของนานาชาติ ให้น้อยลงไปอีก โดยไม่ยอมส่งนักศึกษาไปยังต่างประเทศและขัดขวางการท่องเที่ยว ทว่าร่างกุ้งยังคงรักษาสมาชิกภาพในองค์การสหประชาชาติไว้ และยังคงเป็นสมาชิกของธนาคารนานาชาติเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนา (ธนาคารโลก) เป็นสมาชิกของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ และของธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย

ในอินโดนีเซียระบบรัฐสภาของประเทศสลายลงในเวลาไม่นาน ภายหลังจากการเลือกตั้งระดับชาติครั้งแรก ที่จัดขึ้นในค.ศ.1955 ทั้งนี้เพราะแรงกดดันที่เกิดจากความขัดแย้งภายในและความวุ่นวายปั่นป่วนทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ เมื่อถึงตอนนี้ พรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียกำลังฟื้นตัวจากผลสะท้อนที่สืบเนื่องจากการกบฏอันไม่เป็นผลในค.ศ.1948 และประธานาธิบดีครุสชอฟแห่งโซเวียต ก็มองเห็นว่า อินโดนีเซียมีศักยภาพที่จะเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายโดยทั่วไปของเขา เพื่อการ

สร้างอิทธิพลของรัสเซียในโลกที่สาม แม้พรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียจะประสบหายนะในปี ค.ศ.1925 และ 1948 แต่สำหรับในเอเชียแล้ว พรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียยังเป็นรองก็แต่เฉพาะพรรคคอมมิวนิสต์จีนเท่านั้น ประธานาธิบดีซูการ์โน ยังคงเป็นผู้นำการปฏิวัติ ที่กระตือรือร้นที่จะกำจัดลักษณะที่มุ่งไปสู่ตะวันตก ให้หมดไปจากเศรษฐกิจของอินโดนีเซีย และซูการ์โนยังมีความใฝ่ฝันโดยส่วนตัว ที่จะเป็น ผู้นำขบวนการต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกในโลกที่สามอีกด้วย

การที่ซูการ์โนเอนเอียงเข้าหาคอมมิวนิสต์ ชักนำให้ฮัตตาลาออก และกองทัพก็ไม่พอใจ ความไม่พอใจเกิดขึ้นเลยไปอีก ในบริเวณหมู่เกาะรอบนอกซึ่งต่อต้านการที่ชวารวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้น ความไม่พอใจดังกล่าวจุดชนวนให้เกิดการกบฏขึ้นในตอนปลายปีค.ศ.1956 โดยนายทหารระดับบัญชาการของกองทัพ พวกกบฏได้ก่อตั้งรัฐบาลที่เป็นอิสระขึ้นในสุมาตราและสุลาเวสี ในเดือนมีนาคม ค.ศ.1957 ได้มีการประกาศกฎอัยการศึกขึ้นทั่วย่านหมู่เกาะอินโดนีเซีย

กลางปีค.ศ.1959 ประธานาธิบดีซูการ์โนละทิ้งการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญแบบรัฐสภาอย่างเป็นทางการ โดยหันมาใช้ระบอบ ประชาธิปไตยนำวิถี ภายใต้การปกครองของตัวเขาเองเป็นการเฉพาะและในปีถัดมา ซูการ์โนได้ก่อตั้งองค์กรแนวร่วมแห่งชาติ ซึ่งเป็นองค์กรมวลชนขึ้น องค์กรนี้ เน้นการร่วมมือซึ่งกันและกันระหว่างทุกฝ่ายในสังคม แม้ว่าจะเป็นนักปฏิวัติที่ปราชญ์เปรื่องเป็นนักพูดที่เก่งฉกาจราวกับมีมนต์สะกดและมีพรสวรรค์ในการจูงใจคนอย่างมหาศาล แต่ซูการ์โนก็ยังขาดคุณสมบัติเยี่ยงรัฐบุรุษ และหกปีของประชาธิปไตยนำวิถี (ค.ศ.1959-1965) ได้นำความปั่นป่วนวุ่นวายทางเศรษฐกิจมาสู่อินโดนีเซีย พร้อมด้วยภาวะเงินเฟ้ออย่างสูงเกินระดับปกติ การพังทะลายของการส่งสินค้าออกไปขายต่างประเทศ และความขาดแคลนอาหารและสินค้าจำเป็นอื่น ๆ

การรณรงค์อย่างต่อเนื่องเพื่อปราบปรามพวกกบฏ ทำให้กองทัพบกของอินโดนีเซียมีอำนาจมากขึ้น กองทัพเข้าควบคุมอำนาจการบริหารประเทศมากมายหลายด้าน รวมทั้งเข้าจัดการวิสาหกิจต่าง ๆ ที่ยึดมาจากดัตช์ เมื่อกองทัพเป็นฝ่ายได้เปรียบพวกกบฏในต้นทศวรรษ 1960 อันตรายว่าประเทศอินโดนีเซียจะเกิดการแตกแยกก็ลดน้อยถอยลง และการกบฏก็สิ้นสุดลงอย่างเป็นทางการในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1962 ซูการ์โนยังจำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจากกองทัพ แต่เขาก็หันไปหาคอมมิวนิสต์ เพื่อถ่วงอำนาจครอบงำจากฝ่ายทหาร ซูการ์โนพยายามใช้ทั้งกองทัพและทั้งปีกซ้าย ในลักษณะของการจับปลาสองมือ พร้อมกับยุแยงให้สองฝ่ายนี้แตกกัน กระนั้น ซูการ์โนก็หันไปหาคอมมิวนิสต์มากขึ้นเป็นลำดับ ทั้งคอมมิวนิสต์ในประเทศและต่างประเทศ

ในส่วนงานด้านต่าง ๆ เช่นการเสริมสร้างกองทัพนั้น ประธานาธิบดีซูการ์โนต่อรองกับกลุ่มประเทศมหาอำนาจที่แข่งขันกันอยู่ เพื่อให้ได้เงื่อนไขที่ได้ประโยชน์ แม้ว่าพวกรัสเซียจะเป็นผู้ชนะที่แน่ชัด แต่ก็มักเป็นไปตามเงื่อนไขที่เป็นการพาณิชย์อย่างเคร่งครัด และเมื่ออินโดนีเซียไม่สามารถชำระเงินตามใบเรียกเก็บเงินของโซเวียตได้อีกต่อไป ยุทธปัจจัยที่สำคัญต่างๆ ก็ร่อยหรอลง หลังจากที่จีนกับโซเวียตแตกกัน ซูการ์โนก็เอาชะตากรรมของตนไปฝากไว้กับปักกิ่ง

ซูการ์โนเริ่มดำเนินการเสี่ยงโชคในต่างแดน เพื่อที่จะหันเหความสนใจของประชาชนให้พ้นไปจากเรื่องร้าย ๆ ในประเทศ ทีแรก ก็ด้วยการอ้างสิทธิในดินแดนอีเรียนตะวันตก (นิวกินีของดัตช์) ซึ่งถูกกันออกจากดินแดนที่รับโอนมาจากเนเธอร์แลนส์ ตามข้อตกลงที่กระทำกันที่กรุงเฮก จาการ์ตาเพิกถอนสายสัมพันธ์สุดท้ายที่มีอยู่กับ “สหภาพเนเธอร์แลนส์”ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1956 และหกเดือนหลังจากนั้น ก็ปฏิเสธหนี้สินที่มีอยู่กับฮอลแลนด์ เมื่อการอ้างสิทธิในดินแดนอีเรียนตะวันตก ถูกที่ประชุมขององค์การสหประชาชาติปฏิเสธในเดือนธันวาคม ค.ศ.1957 รัฐบาลของซูการ์โนก็ยึดทรัพย์สินและวิสาหกิจทั้งหมดของดัตช์ และขับคนที่ถือสัญญชาติดัตช์ออกจากประเทศ รวมทั้งชาวยูเรเซียที่เกิดในประเทศอีกหลายพันคน ที่ยังคงถือสัญชาติและเป็นพลเมืองของดัตช์อยู่ อินโดนีเซียตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับเนเธอร์แลนส์ในค.ศ.1960 และกระทำการกล่าวประณามดัตช์ที่ยังปกครองดินแดนอีเรียนตะวันตกอย่างต่อเนื่องต่อไปอีก ในค.ศ.1962 เนเธอร์แลนส์ยกอีเรียนตะวันตก ให้ไปอยู่ภายใต้การบริหารขององค์การสหประชาชาติ และในปีถัดมา ได้มีการโอนดินแดนดังกล่าวให้แก่อินโดนีเซีย

ความเคลื่อนไหวในก้าวต่อมาของซูการ์โน คือการประณามการก่อตั้งสหพันธ์รัฐมาเลเซียว่าเป็นแผนการของนักล่าอาณานิคมแผนใหม่

มาเลเซีย บรูไน และการเผชิญหน้ากัน

ข้อเสนอเพื่อให้ก่อตั้งสมาพันธ์รัฐอันประกอบด้วยดินแดนที่เคยเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษทั้งหมดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประสบความยุ่งยากมาตั้งแต่กลางทศวรรษ 1950 เพราะความแตกต่างของพลังความก้าวหน้าทางการเมือง ที่มีอยู่ในดินแดนต่าง ๆ มลายูได้เอกราชในค.ศ.1957 และในสิงคโปร์ การสร้างความก้าวหน้าไปสู่การปกครองตนเองก็ถูกเร่งให้เร็วขึ้น ทว่าดินแดนต่าง ๆ ของบอร์เนียว ยังคงเป็นอาณาบริเวณที่โดดเดี่ยวและล้าหลังทางด้านการเมือง

ภายหลังจากกลุ่มพันธมิตร ได้ชัยชนะอย่างท่วมท้นในการเลือกตั้งครั้งแรกของสหพันธ์รัฐมลายู ในค.ศ.1955 ประเทศนี้ก็ดำเนินการผ่านขั้นตอนต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว จนได้เอกราชอย่างสมบูรณ์ในอีกสองปีต่อมา กลุ่มพันธมิตรเป็นการรวมกลุ่มของพรรคของชนชาติต่าง ๆ ที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ กลุ่มพันธมิตรมุ่งมั่นที่จะพิทักษ์รักษาและขยายเศรษฐกิจแบบเสรีของมลายู ที่มุ่งเพื่อการส่งออก และรักษาความสัมพันธ์กับอังกฤษและเครือจักรภพต่อไป การป้องกันประเทศของมลายู ก็ได้รับการค้ำประกันอยู่ภายใต้ความตกลงว่าด้วยการป้องกันระหว่างอังกฤษ-มลายู

เมื่อตกลงกันเรื่องเอกราชได้แล้ว กลุ่มพันธมิตรได้เสนอให้นิรโทษกรรมแก่ทหารกองโจรคอมมิวนิสต์ แต่เรื่องนี้ ไม่สามารถยุติภาวะฉุกเฉินลงได้ ในทางราชการภาวะฉุกเฉินยังคงมีอยู่ต่อไปจนกระทั่งถึงค.ศ.1960 ส่วนปัญหาการปรองดองระหว่างกลุ่มชนชาติเพื่อให้กลุ่มชนชาติเลิกรากับการแบ่งแยกทางเศรษฐกิจระหว่างกันเสีย—ที่สำคัญคือ ระหว่างกลุ่มชาวจีนกับชาวมาเลย์นั้น—ปัญหานี้ยิ่งยุ่งเหยิงและซับซ้อนหนักขึ้นเพราะแต่ละฝ่ายในกลุ่มชนชาติอาจสัมพันธ์เข้ากับแนวคิดที่จะเป็นฝ่ายเดียวกับจีนคอมมิวนิสต์ หรือแนวความคิดที่จะรวมดินแดนเข้ากับอินโดนีเซีย เพื่อเป็นอินโดนีเซียอันไพศาล

ระหว่างนั้น ดินแดนอาณานิคมสิงคโปร์ซึ่งเป็นเพื่อนบ้านติดกันอยู่ ก็ได้เริ่มต้นดำเนินการปฏิรูปทางด้านรัฐธรรมนูญอย่างระมัดระวังในค.ศ.1948 การปฏิรูปเริ่มต้นด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภานิติบัญญัติในจำนวนเพียงไม่กี่คน โดยมีผู้มีสิทธิในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในจำนวนจำกัด จังหวะก้าวของการเปลี่ยนแปลงเร่งเร็วขึ้นมา หลังจากสิงคโปร์ประกาศใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญที่มีลักษณะเสรีนิยมยิ่งขึ้นในค.ศ.1955 และในค.ศ.1959 สิงคโปร์ก็ได้รับอำนาจการปกครองภายในประเทศ โดยมีรัฐบาลที่มาจากพรรคกิจประชา หรือพีเอพี อันมีลีกวนยูเป็นหัวหน้าพรรค รัฐบาลลีได้ให้คำมั่นว่าจะดำเนินการเพื่อให้สิงคโปร์ได้เอกราชอย่างสมบูรณ์ ด้วยการรวมตัวกับสหพันธ์รัฐมลายู แต่ในระยะแรก ๆ กัวลาลัมเปอร์ยับยั้งการติดต่อสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดมากขึ้นกับสิงคโปร์เพราะการเมืองที่สับสนอลหม่านของสิงคโปร์ในตอนปลาย ทศวรรษ 1950 และต้นทศวรรษ 1960 ประกอบกับกัวลาลัมเปอร์มีความระแวงอยู่ตลอดเวลา เพราะคนส่วนใหญ่ในเกาะสิงคโปร์นี้เป็นชาวจีน ทั้งยังมีอิทธิพลทางการพาณิชย์อยู่มาก อย่างไรก็ดี เมื่อถึงค.ศ.1961 ความวุ่นวายทางการเมืองในสิงคโปร์ มาถึงจุดอับ เมื่อรัฐบาลของลีกวนยูตกอยู่ในอันตรายว่าจะพ่ายแพ้แก่พวกสุดโต่งทางปีกซ้าย ตนกู อับดุล ราห์มาน นายกรัฐมนตรีของมลายู จึงตัดสินใจว่า การรวมตัวกับสิงคโปร์ คงจะเป็นอันตรายน้อยกว่าการเสี่ยงที่จะมี “คิวบาที่สอง” ที่มีเอกราช อยู่ตรงประตูบ้านของมลายู

เพื่อลดปัญหาเรื่องการกลืนสิงคโปร์ ตนกู อับดุล ราห์มานจึงตัดสินใจว่าจะขยายสหพันธ์ให้กว้างขึ้น ซึ่งจะรวมไปถึงดินแดนทั้งสามแห่งของบอร์เนียวด้วย อังกฤษยินดีกับการจัดการเช่นนี้ โดยเห็นว่าเป็นหนทางหนึ่ง ในการให้เอกราชที่มั่นคงแก่รัฐขนาดเล็ก ที่ดูเหมือนว่าจะไปไม่รอดพวกนี้ และหลังจากการเจรจาอย่างยืดเยื้อและเผ็ดร้อนเป็นครั้งคราว สหพันธ์รัฐมาเลเซีย ก็ได้รับการสถาปนาขึ้นในค.ศ.1963 ความตกลงว่าด้วยการป้องกันระหว่างอังกฤษ-มลายู ฉบับปีค.ศ.1957 ถูกขยายให้ครอบคลุมทั่วมาเลเซียทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วยมลายู สิงคโปร์ ซาราวักและบอร์เนียวเหนือของอังกฤษ (ได้ชื่อใหม่ว่า “ซาบาห์”)

รัฐสุลต่านแห่งบรูไน เลือกที่จะแยกตัวออกไป ลอนดอนพิจารณาเห็นว่าบรูไนเล็กเกินกว่าที่จะยืนหยัดอยู่ได้ตามลำพัง แต่สุลต่านโอมาร์ทรงยินดีที่จะแสวงหาความเป็นอิสระภายในรัฐ ในขณะที่ยังได้รับความคุ้มครองจากอังกฤษอยู่ ในค.ศ.1959 ได้มีการตกลงกันเรื่องรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งจัด

ร่างขึ้นด้วยความรอบคอบ ตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ อังกฤษยังคงรับผิดชอบในด้านกิจการต่างประเทศ กลาโหมและความมั่นคงภายในอยู่ แต่บรูไนมีอำนาจการปกครองตนเองภายใน สุลต่านจะทรงปกครองประเทศด้วยความช่วยเหลือของสภาบริหาร สภานิติบัญญัติและสภาประจำเขตต่าง ๆ เฉพาะสภาเขตต่างๆ เท่านั้น ที่เป็นสภาที่มาจากการเลือกตั้งโดยตรง ทั้งนี้ สุลต่านยังทรงมีพระราชอำนาจการปกครองอยู่ ในฐานะหัวหน้าผู้บริหาร

พระประสงค์ของสุลต่านโอมาร์ ในอันที่จะกำกับแนวทางของลัทธิชาตินิยมจากเบื้องบน ด้วยวิธีการตามแบบของเผด็จการที่ทรงภูมิธรรมประดุจบิดา ทำให้พระองค์บังเกิดความขัดแย้งกับผู้ที่สนับสนุนประชาธิปไตย อันมีอาห์หมัด อาซาฮารีเป็นผู้นำ พรรคปีกซ้ายของอาซาฮารี คือพรรคปาร์ติราเกียต บรูไน หรือพีอาร์บี มีความสัมพันธ์อยู่กับพวกมาเลย์หัวรุนแรงในบริเวณคาบสมุทร และกับพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย พีอาร์บีเรียกร้องให้บรูไนมีเอกราชในทันที พร้อมด้วยประชาธิปไตยแบบรัฐสภาเต็มรูปแบบ โดยให้บรูไนมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสหพันธ์รัฐอันประกอบด้วยรัฐทั้งสามของบอร์เนียวเหนือ พรรคพีอาร์บีได้จัดการชุมนุมและการเดินขบวนของมวลชนขึ้น โดยได้รับการสนับสนุนจากประชาชนอย่างมากมาย ทีแรก สุลต่านโอมาร์ทรงคานดุลกับพรรคพีอาร์บีด้วยการสนับสนุนจากการเข้าร่วมกับมาเลเซียที่กำลังจะจัดตั้งขึ้น เพราะทรงเห็นว่าเป็นหนทางที่บรูไนจะได้รับความคุ้มกันมากขึ้น ทั้งจากการรุกรานจากภายนอก และจากฝ่ายที่ขัดแย้งกับพระองค์ภายในประเทศ ทว่าพีอาร์บีซึ่งต่อสู้ด้วยนโยบายต่อต้านมาเลเซีย กวาดคะแนนเสียงไปได้หมด ในการเลือกตั้งสภาเขตครั้งแรก ที่มีขึ้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1962 เดือนถัดมา อาซาฮารีได้ก่อตั้งกลุ่มพันธมิตรต่อต้านมาเลเซียขึ้น โดยร่วมมือกันกับนักการเมืองปีกซ้ายในซาราวักและบอร์เนียวเหนือ และยังได้ไปปลุกระดมขอความสนับสนุนในฟิลิปปินส์อีกด้วย

ทั้ง ๆ ที่อยู่ในฐานะที่มั่นคงตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ แต่อาซาฮารีก็หันมาใช้กำลังทหารโดยไม่จำเป็นในเดือนธันวาคม ค.ศ.1962 และได้ประกาศตนเองขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีของรัฐกาลิมันตันอุตะระ(บอร์เนียวเหนือ) ซึ่งแบ่งแยกมิได้ เรื่องนี้สร้างความบาดหมางแก่ผู้ที่เคยสนับสนุนเขา ซึ่งเป็นพวกที่มีความคิดค่อนไปทางสายกลางมากกว่า สุลต่านทรงสามารถปราบปรามการกบฏนี้ลงได้ภายในเวลาไม่กี่วัน ทั้งนี้ด้วยการแทรกแซงของทหารอังกฤษจากสิงคโปร์ สุลต่านทรงประกาศภาวะฉุกเฉินขึ้น ทรงสั่งห้ามการดำเนินงานของพรรคปาร์ติ ราเกียต บรูไน สั่งจำคุกหรือเนรเทศพวกผู้นำพรรคออกนอกประเทศ และเข้าปกครองประเทศด้วยอำนาจที่เป็นสิทธิขาด โดยไม่ต้องอาศัยความยินยอมจากประชาชน

แรกทีเดียวนั้น การกบฏเป็นแรงเสริมความกระตือรือร้นขององค์สุลต่าน ให้เข้าร่วมอยู่กับมาเลเซีย แต่การเจรจาครั้งท้าย ๆ ในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1963 ล่มลง ส่วนหนึ่งเพราะความไม่ละเอียดอ่อนของทางฝ่ายชาวมาเลย์ในคาบสมุทร ต่อคุณลักษณะพิเศษของชาตินิยมบรูไน และต่อสถานภาพของสุลต่าน ภายในสภาผู้ปกครองตามที่ได้เสนอขึ้นมา แต่ส่วนใหญ่แล้ว ปัญหาเนื่องมาจาก

ข้อถกเถียงเกี่ยวกับรายรับจากน้ำมันของบรูไน ผลก็คือ แม้ว่าจะได้รับแรงกดดันจากลอนดอน และแม้จะได้มีการประชุมสุดยอดระหว่างสุลต่านกับนายกรัฐมนตรีตนกู อับดุล ราห์มานแล้ว แต่บรูไนก็ยังปฏิเสธ ที่จะเข้าร่วมอยู่ในสหพันธ์

ปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลให้อินโดนีเซียต่อต้านมาเลเซีย เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน ปัจจัยหนึ่งคือความทะเยอทะยานโดยส่วนตัวที่แฝงอยู่ในแรงจูงใจของซูการ์โน โดยซูการ์โนตั้งใจที่จะส่งเสริมการปฏิวัติให้ธำรงอยู่ต่อไปชั่วกัลปาวสาน และบ่อนทำลายเสถียรภาพของย่านนี้ ทว่าคำโต้แย้งของซูการ์โนก็มีหลักการอยู่ด้วยเช่นกันในระดับหนึ่ง กล่าวคือคำแย้งที่ว่า ดินแดนอาณานิคม จะมีเอกราชที่แท้จริงได้ก็ต่อเมื่อตัดความผูกพันทางด้านเศรษฐกิจและกลาโหม—รวมทั้งความสัมพันธ์ทางด้านการเมือง—กับอดีตเจ้าอาณานิคมแล้วเท่านั้น อินโดนีเซียผิดแผกแตกต่างจากอาณานิคมอื่น ตรงที่ตนเองต้องต่อสู้เพื่อเอกราชอย่างยืดเยื้อ ในขณะที่มลายูและสิงคโปร์นั้น การตกลงด้วยการเจรจา สำเร็จลงด้วยวิธีการทางรัฐธรรมนูญ ซูการ์โนประณามความสัมพันธ์ที่ยังคงสืบต่อไปกับอังกฤษ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดเตรียมการด้านการป้องกันร่วมระหว่างอังกฤษและมาเลเซีย ว่าเป็นลัทธิอาณานิคมแผนใหม่ นอกจากนี้แล้ว อินโดนีเซียยังรู้สึกกลัวจริง ๆ อยู่บ้างเช่นกัน ว่าการก่อตั้งสหพันธ์รัฐมาเลเซียที่ขยายกว้างไกลออกไปนั้น จะกลายเป็นภัยคุกคามที่เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา การตั้งเป็นกลุ่มสหพันธ์รัฐใหม่ตามที่เสนอกันขึ้นมานี้ ย่อมตัดความเกี่ยวพันดังที่เคยเป็นมาแต่ครั้งโบราณในโลกมาเลย์ นับตั้งแต่การติดต่อที่มีมานานนับร้อย ๆ ปี ระหว่างสุมาตรากับคาบสมุทรมลายู ลัทธิชาตินิยมที่สหภาพเยาวชนมาเลย์ รวมกลุ่มเข้าด้วยกันในสมัยก่อนสงคราม ในช่วงที่ญี่ปุ่นยึดครองสุมาตราและคาบสมุทรมลายู ก็ประสานเข้าเป็นเขตปกครองเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีความใฝ่ฝันของขบวนการกริชของอิบราฮิม ยาอาคอป และพรรคชาตินิยมมาเลย์ ตลอดจนแนวคิดที่ยังไม่ชัดเจนดีนัก เกี่ยวกับอินโดนีเซีย รายา ซึ่งจะล้อมรวมชาวมาเลย์ทั้งหมดให้เข้ามารวมกัน มาเลเซียเป็นสิ่งที่อาณานิคมสร้างขึ้นมาอย่างผิดธรรมชาติ และเป็นผลสืบเนื่องมาจากอำนาจการปกครองของจักรวรรดิอังกฤษ อินโดนีเซียของซูการ์โนเอง ก็เป็นสิ่งที่ตกทอดมาจากลัทธิจักรวรรดินิยมดัตช์ซึ่งผิดธรรมชาติด้วยเหมือนกัน ทว่าอินโดนีเซียให้การสนับสนุนแก่การกบฏของอาซาฮารีในบรูไน และได้ให้เหตุผลโต้แย้งข้อเสนอเรื่องการก่อตั้งมาเลเซียในที่ประชุมสมัชชาใหญ่ขององค์การสหประชาชาติ

ฟิลิปปินส์คัดค้านการก่อตั้งมาเลเซียเช่นกัน และในค.ศ.1962 ฟิลิปปินส์ก็ได้อ้างสิทธิในดินแดนซาบาห์อย่างเป็นทางการ ด้วยเหตุผลว่า ดินแดนนี้ อยู่ในขอบเขตอำนาจของอดีตรัฐสุลต่านแห่งซูลู ในค.ศ.1963 ฟิลิปปินส์ได้จัดการประชุมขึ้นที่มนิลา โดยมีตัวแทนของรัฐบาลของมลายูและอินโดนีเซียมาร่วมกันหาทางตกลงปัญหาซึ่งยังมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันอยู่ และทั้งสามประเทศ ก็ได้ตกลงกันอย่างคร่าว ๆ ที่จะก่อตั้งสมาพันธ์มาฟิลินโด (นำมาจากชื่อ มาลายา-ฟิลิปปินส์-อินโดนีเซีย) ทว่าความคิดนี้ใช้การไม่ได้ผล ซูการ์โนได้เริ่มโหมการรณรงค์เพื่อ “บดขยี้มาเลเซีย” ซึ่งนำไปสู่การ

เผชิญหน้ากันโดยใช้กำลังอาวุธ ระหว่างสองรัฐนี้ ภายหลังจากที่ได้มีการก่อตั้งสหพันธ์รัฐมาเลเซียขึ้นแล้ว การสู้รบดำเนินอยู่เกือบสามปี จุดสำคัญของการรบอยู่ที่การปล้นทำลายตามแนวพรมแดนซาราวัก-กาลิมันตัน และการรุกล้ำเข้าไปถึงสิงคโปร์และคาบสมุทรมลายู ในเดือนมกราคม ค.ศ.1965 อินโดนีเซียลาออกจากการเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ เพื่อเป็นการประท้วงที่องค์การสหประชาชาติรับมาเลเซียเข้ามาเป็นสมาชิกอยู่ในคณะมนตรีความมั่นคง แม้ว่าฟิลิปปินส์จะมิได้เข้าร่วมกับอินโดนีเซียในการสู้รบ แต่ฟิลิปปินส์ก็ตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับกัวลาลัมเปอร์ และต่อมา การอ้างสิทธิในดินแดนซาบาห์ ก็ได้กลายเป็นสิ่งที่สร้างความระคายเคืองให้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างฟิลิปปินส์และมาเลเซีย อยู่เป็นเวลานานกว่ายี่สิบปี

การเผชิญหน้ากันสิ้นสุดลงก็เฉพาะหลังจากเกิดการรัฐประหารขึ้นในจาการ์ตาในเดือนกันยายน-ตุลาคม ค.ศ.1965 การรัฐประหารครั้งนี้เกิดขึ้น หลังจากที่ได้พยายามโดยไม่เป็นผลมาแล้วครั้งหนึ่ง ทางกองทัพกล่าวหาว่า การพยายามครั้งนั้น เป็นฝีมือของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย ที่หมายจะกำจัดทหารระดับบัญชาการในขั้นสูงสุดทั้งหมด ในช่วงเวลาหลายเดือนถัดจากนั้น ได้มีการสังหารหมู่ผู้ที่สนับสนุนคอมมิวนิสต์นับแสน ๆ คน และได้มีการประกาศให้พรรคคอมมิวนิสต์เป็นพรรคที่ผิดกฎหมายในเดือนมีนาคม ค.ศ.1966 ในเดือนเดียวกันนั้น นายพลซูฮาร์โต้ นายทหารที่อาวุโสที่สุดที่ยังคงมีชีวิตอยู่ เข้ายึดอำนาจในการบริหาร ซูการ์โนซึ่งเมื่อสามปีก่อนหน้านี้ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานาธิบดีตลอดชีวิตยังคงดำรงตำแหน่งประมุขของรัฐแต่ในนามอยู่ต่อมาอีกสิบเอ็ดเดือน แต่ในท้ายที่สุด ก็ยอมสละอำนาจทั้งหมดให้แก่ซูฮาร์โต้ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1967 ซูฮาร์โต้นำ “ระเบียบใหม่” มาใช้แทนที่ ประชาธิปไตยนำวิถี ของซูการ์โน เขาสั่งการให้ระงับการดำเนินนโยบายต่างประเทศในลักษณะก้าวร้าวตามแบบของซูการ์โน รวมทั้งการเผชิญหน้ากับมาเลเซีย ซึ่งได้สิ้นสุดลงอย่างเป็นทางการเมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ.1966 และอินโดนีเซียก็กลับเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติใหม่อีกครั้งหนึ่ง เมื่ออีกหนึ่งเดือนให้หลัง

สาธารณรัฐสิงคโปร์

ระหว่างนั้น การรวมสิงคโปร์เข้ามาอยู่ในสหพันธ์รัฐมาเลเซีย ก็สิ้นสุดลงด้วยท่วงทำนองที่ขุ่นเคืองกัน การสิ้นสุดมาถึงในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1965 เมื่อรัฐที่เป็นเกาะแห่งนี้ กลายเป็นสาธารณรัฐที่มีเอกราช แม้ว่าการรวมอยู่ในสหพันธ์รัฐมาเลเซียและการเข้าถึงตลาดร่วมมลายู จะเป็นหัวใจสำคัญของนโยบายของพรรคพีเอพี(กิจประชา) แต่การรวมตัวก็มีข้อเสียที่ความขัดแย้งกันในเรื่องที่ต่างฝ่ายต่างถือว่ามีความสำคัญเป็นอันดับแรก นอกจากนี้ ยังมีความไม่ยอมผ่อนปรนและความไม่ไว้วางใจกัน ซึ่งซ้ำเติม

ให้เกิดความตึงเครียดระหว่างกลุ่มชนชาติต่าง ๆ ในมาเลเซียส่วนคาบสมุทร และจุดชนวนให้เกิดความไม่สงบด้วยเรื่องที่เกี่ยวกับเชื้อชาติขึ้นในสิงคโปร์ สิงคโปร์มีลักษณะเป็นชุมชนเมือง และไม่ติดข้องกับศาสนา จึงอยู่กินด้วยกันได้อย่างไม่สะดวกใจนัก กับมาเลเซียซึ่งมีลักษณะของเกษตรกร นับถือศาสนาอิสลาม และนิยมกษัตริย์ การโต้เถียงในหมู่ผู้นำและความไม่พอใจกับการแทรกแซงกิจการต่าง ๆ ของกันและกัน สิ้นสุดลงด้วยความพยายามของสิงคโปร์ ที่จะระดมฝ่ายที่ต่อต้านทั้งหลาย ให้เรียกร้องเรื่อง "มาเลเซียที่เป็นมาเลเซีย" ซึ่งมีนัยหมายไปในทางโจมตีบทบาทที่มีมาตามประเพณีของชาวมาเลย์ผู้เป็นเจ้าบ้าน เมื่อเผชิญกับการเลือกว่าจะแยกทางกัน หรือว่าจะใช้อำนาจเข้าไปปกครอง สิงคโปร์โดยตรง รัฐบาลกัวลาลัมเปอร์ก็เลือกที่จะปล่อยให้สิงคโปร์ไปเสีย

เรื่องนี้ก่อให้เกิดปัญหาใหม่ ๆ ให้แก่ภูมิภาค สิงคโปร์นั้น ถือกันมานานว่าเป็นประหนึ่งกาฝากทางเศรษฐกิจ เนื่องจากมิได้ผลิตสิ่งใดเองเลย ทว่าอวบอ้วนขึ้นมาด้วยทรัพยากรของเพื่อนบ้านด้วยการเป็นผู้ประกอบการค้ายางพารา ดีบุกและน้ำมันปาล์มเกือบทั้งหมดของย่านนี้ สิงคโปร์ยังมั่งคั่งขึ้นมาด้วยการลักลอบนำสินค้าต่าง ๆ เข้าไปยังอินโดนีเซียอีกด้วย ปัญหายิ่งซ้ำร้ายหนักขึ้น เมื่อสาธารณรัฐแห่งนี้ ไม่พร้อมเอาเสียเลย ที่จะดำรงอยู่โดยแยกออกไปต่างหาก เนื่องจากไม่มีนักการเมืองที่รับผิดชอบคนใดของสิงคโปร์ ที่มองเห็นว่า เกาะสิงคโปร์นี้ จะอยู่รอดไปได้ หากว่าแยกขาดจากส่วนที่เหลือของคาบสมุทรมลายู ด้วยเหตุนี้ ในระยะแรก ๆ บรรดาผู้นำของสิงคโปร์จึงดำเนินนโยบายที่ดุดัน ซึ่งเป็นความพยายามอย่างแข็งกร้าว ที่จะอยู่รอด และเพื่อสร้างความรู้สึกถึงความเป็นชาติขึ้นมา เนื่องจากสิงคโปร์เป็นนครการค้าสากลระหว่างประเทศ สิงคโปร์จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของตนเองเสียใหม่ จากที่เคยคิดว่าตนเป็นดินแดนอาณานิคมที่ชนส่วนใหญ่เป็นชาวจีนอพยพ เปลี่ยนไปคิดว่าตนเป็นสังคมอันประกอบด้วยชนหลากหลายเชื้อชาติ สิงคโปร์เปลี่ยนวิธีคิดเหล่านี้ ด้วยการเน้นถึงลักษณะที่อดทน ขยันขันแข็งและชอบแข่งขันของประชาชนในสาธารณรัฐโดยรวม ซึ่งมีบ่อยครั้งที่สิงคโปร์ข้ามไปเปรียบเทียบกับเพื่อนบ้านในเชิงเหยียดหยามด้วย เรื่องนี้เห็นได้ชัดเป็นพิเศษ กับกรณีของมาเลเซีย โดยในระยะแรกนั้น นายกรัฐมนตรีลีกวนยูส่งเสริมแต่ผลประโยชน์ของสิงคโปร์เอง โดยสร้างความเสียหายแก่ความสัมพันธ์อันดีในอนาคต กับกัวลาลัมเปอร์

ในตอนที่แยกทางกันนั้น สิงคโปร์และมาเลเซียตกลงกันว่าจะทำสนธิสัญญาเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และป้องกันซึ่งกันและกันจากภัยภายนอก ทว่าในปีแรก ๆ ที่ได้เอกราชนั้น สิงคโปร์ก็ยังคงพึ่งพาอาศัยฐานทัพของอังกฤษต่อไป ทั้งนี้เพื่อให้เป็นส่วนที่มีค่า (20 เปอร์เซ็นต์) ของเศรษฐกิจของตน และเพื่อการป้องกันทางทหาร ในขณะเดียวกัน สิงคโปร์ก็กระตือรือร้นที่จะยืนยันถึงเอกราชของตนเอง และที่จะหลีกเลี่ยงคำกล่าวหาเรื่องลัทธิอาณานิคมแผนใหม่ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายนี้ รัฐมนตรีกระทรวงสำคัญ ๆ ของสิงค์โปร์จึงได้ออกเดินทางไปเยือนประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ในทันทีที่ได้เอกราช โดย

สิงคโปร์ได้อธิบายถึงฐานะของตนแก่ประเทศที่ไปเยือน ว่าต่างจากระบบการป้องกันดินแดนเครือจักรภพ สิงคโปร์รู้สึกว่าตนเองอยู่ในสภาพหมิ่นเหม่ เนื่องจากเป็นเกาะชาวจีนอยู่ในน่านน้ำที่ชนส่วนใหญ่เป็นมุสลิม ดังนั้น สาธารณรัฐสิงคโปร์จึงเบี่ยงเบนทรัพยากรที่ไม่สู้จะมีพอใช้ ไปทุ่มให้กับการป้องกันประเทศ ทั้งนี้เพื่อหมายยับยั้งการรุกรานจากเพื่อนบ้านที่ไม่เป็นมิตร และเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของสิงคโปร์ สิงคโปร์กระทำตามเป้าหมายเหล่านี้ด้วยการเกณฑ์พลเมืองเข้ารับราชการทหารในลักษณะบังคับ ทว่าการที่สิงคโปร์ใช้ที่ปรึกษาทางทหารชาวอิสราเอล ก็ทำให้บรรดาเพื่อนบ้านที่เป็นมุสลิม เกิดความเป็นปฏิปักษ์ขึ้นมา

อันที่จริงนั้น ไม่มีใครมองว่าสิงคโปร์เป็นภัยคุกคามเสถียรภาพทางการเมืองของภูมิภาคนี้อีกต่อไปแล้ว ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ที่สิงคโปร์เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของมาเลเซียนั้น กัวลาลัมเปอร์ได้ช่วยลีกวนยูกำจัดพวกที่มีความคิดทางการเมืองในแนวสุดโต่งในสิงคโปร์ ซึ่งช่วยเสริมให้ฐานะของลีเองให้แข็งแกร่งมั่นคงยิ่งขึ้น สาธารณรัฐสิงคโปร์เป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติและเครือจักรภพ ได้รับความคุ้มครองอยู่ภายใต้ร่มเงาของข้อตกลงป้องกันระหว่างอังกฤษและมาเลเซีย สิงคโปร์ยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางของตลาดเสรีและต่อการปราบปรามระบอบคอมมิวนิสต์ และแม้ว่าจะมีความสัมพันธ์อันหมิ่นเหม่อยู่ในภูมิภาคนี้ แต่สิงคโปร์ก็กระตือรือร้นที่จะเป็นสมาชิกผู้ก่อตั้งของสมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การก่อตั้งอาเซียน

สมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรืออาเซียน ก่อตั้งขึ้นโดยรัฐบาลของประเทศอินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และไทย ตามคำประกาศกรุงเทพฯ ผู้ลงนามในคำประกาศนี้ ได้แก่รองนายกรัฐมนตรีแห่งมาเลเซีย และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของอีกสี่ประเทศที่เหลือ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1967[15]

อาเซียน เป็นองค์การที่เข้ามาแทนที่สมาคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรืออาสา อาสาก่อตั้งขึ้นเมื่อค.ศ.1961 ประกอบด้วยประเทศไทย ฟิลิปปินส์และมลายู ในเวลาไม่นานหลังจากมลายูได้รับเอกราช ตนกู อับดุล ราห์มานเสนอความคิดเรื่องการร่วมมือกันในระดับภูมิภาค เพื่อต่อสู้กับความพยายามเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของคอมมิวนิสต์ และในการเจรจากับประธานาธิบดีการ์เซียแห่งฟิลิปปินส์ที่มนิลาในเดือนมกราคม ค.ศ.1959 มลายูตกลงที่จะทำสนธิสัญญามิตรภาพและ

---

[15] ASEAN Declaration, in Association of South-East Asian Nations, ***ASEAN Documents Series, 1967-1985,*** ASEAN Secretariat, Jakarta, 1985, 8.

เศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามที่ได้มีการเสนอกันขึ้นมา รัฐมนตรีต่างประเทศของไทย ถนัด คอมันต์ ชอบใจกับความคิดเรื่องการร่วมมือในด้านเศรษฐกิจ และได้พยายามดึงประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคมาเข้าร่วม ยกเว้นเวียดนามเหนือ การพยายามของถนัดประสบความล้มเหลว ทว่าในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1961 รัฐบาลของทั้งสามประเทศ ได้ตกลงกันที่จะก่อตั้งสมาคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้น สมาคมนี้เป็นการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ และเน้นเรื่องความร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจ

ประธานาธิบดีซูการ์โนแห่งอินโดนีเซีย ต่อต้านอาสา มาตั้งแต่เริ่มต้น แม้ว่าองค์การนี้ จะมิได้เกี่ยวข้องกับเรื่องความมั่นคง แต่เป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ลัทธิคอมมิวนิสต์หมดหนทางที่จะขยายตัวได้ ทั้งสามประเทศที่ร่วมลงนาม เป็นพันธมิตรในด้านการป้องกันอยู่กับกลุ่มประเทศทางตะวันตก กล่าวคือฟิลิปปินส์กับไทย เป็นพันธมิตรของสหรัฐและมลายู มีสนธิสัญญาการป้องกันระหว่างอังกฤษและมลายูอยู่ รัฐมนตรีต่างประเทศสุมิโตรของอินโดนีเซียแสดงความเห็นว่า “เจตนารมณ์ที่อยู่เบื้องหลังข้อเสนอนี้ ถึงอย่างไรเสีย ก็เป็นการต่อต้านสิ่งนี้และต่อต้านสิ่งนั้น…และอินโดนีเซียไม่ต้องการมีส่วนเกี่ยวข้องกับนโยบายในทางลบ ในกิจการระหว่างประเทศ”[16]

ข้อเสนอเพื่อก่อตั้งสหพันธ์รัฐมาเลเซีย ไม่เพียงแต่เพิ่มการต่อต้านของอินโดนีเซียให้รุนแรงขึ้นเท่านั้น หากยังตอกลิ่มแบ่งแยกระหว่างภาคีภายในสมาคมอาสาเองด้วย เมื่อฟิลิปปินส์อ้างสิทธิในดินแดนซาบาห์อย่างเป็นทางการในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1962 ประธานาธิบดีมาคาปากาลแห่งฟิลิปปินส์สนับสนุนสมาพันธ์รัฐมาเลย์อันไพศาล หรือมาฟิลินโด เพื่อให้เป็นอีกทางเลือกหนึ่งนอกเหนือจากมาเลเซีย แต่ความคิดนี้ไม่มีโอกาสได้เกิด

อาสา นิ่งสงบมาตลอดช่วงเวลาที่มีการเผชิญหน้ากันระหว่างอินโดนีเซียกับมาเลเซีย แม้ว่าถนัด คอมันต์จะได้ดำเนินการอย่างมากเพื่อฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างมาเลเซียกับฟิลิปปินส์ อาสาดำรงอยู่แต่ในนามเรื่อยมาจนกระทั่งถึงค.ศ.1966 ซึ่งเมื่อถึงตอนนี้ รัฐบาลใหม่ของอินโดนีเซียกระตือรือร้นต่อการที่จะเลิกราการเผชิญหน้ากันอย่างศัตรู และหาทางร่วมมือเพื่อช่วยเหลือกันในภูมิภาค ทว่าจาการ์ตาไม่ต้องการเป็นส่วนหนึ่งของอาสา หากยินดีที่จะได้เห็นการก่อตั้งองค์การใหม่ขึ้นมามากกว่า คือองค์การซึ่งจะรวมคลุมถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งมวล แม้ว่าอาสา จะไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นองค์การที่มีประสิทธิภาพได้ เพราะขาดพื้นฐานร่วมกันในระหว่างประเทศสมาชิก แต่อาสาก็มีความสำคัญ เพราะเป็นความคิดริเริ่มที่เกิดขึ้นจากภายในท้องถิ่น และมุ่งเพื่อสนองความต้องการของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะ การประชุมทั้งที่นิวเดลี และที่บันดุง ต่างมิได้ส่งผลลัพธ์ออกมาเป็นการก่อตั้งองค์การที่ถาวรแต่อย่างใด ส่วนแผนการโคลอมโบและองค์การซีโต้ ก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากภายนอก

---

[16] บทสัมภาษณ์สุมิโตรใน *Far Eastern Economic Review,* 13 July 1961, อ้างใน Arnfill Jorgensen-Dahl, *Regional Organization and Order in South-East Asia,* London, 1982, 18.

แม้ว่าพม่ากับกัมพูชาปฏิเสธที่จะเข้าร่วมเป็นสมาชิกของอาเซียน แต่สภาพการณ์ที่แวดล้อมกำเนิดของอาเซียน ก็ดูจะมีแววว่าจะดียิ่งกว่าสมัยต้นทศวรรษ 1960 ซึ่งนำไปสู่ความสิ้นสลายลงอย่างรวดเร็วของอาสาและมาฟิลินโด อาดัม มาลิก ซึ่งเข้ามาเป็นรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศของอินโดนีเซียในเดือนมีนาคม ค.ศ.1966 เป็นรัฐบุรุษผู้มีความสามารถสูง เขาเล็งเห็นไปถึงบทบาทอันสำคัญยิ่งของอินโดนีเซีย ในฐานะที่เป็นประเทศที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ในขณะเดียวกันก็พร้อมที่จะกระทำการอย่างเหนี่ยวรั้ง การเผชิญหน้ากันระหว่างมาเลเซียกับอินโดนีเซียสิ้นสุดลงแล้ว และภายใต้นโยบายระเบียบใหม่ของนายพลซูฮาร์โต้ จาการ์ตามีความกระตือรือร้นที่จะฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่สมัครสมานกับเพื่อนบ้านของตน เฟอร์ดินานด์ มาร์คอส ซึ่งได้เป็นประธานาธิบดีของฟิลิปปินส์ในเดือนมกราคม ค.ศ.1966 ได้ฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตกับมาเลเซียในอีกห้าเดือนถัดมา สิงคโปร์ในฐานะที่เป็นสาธารณรัฐที่เพิ่งได้เอกราชมาใหม่ ๆ ยังคงกระวนกระวายกับโอกาสลู่ทางของความอยู่รอดของตน ยิ่งกว่านั้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ยังมีขึ้นในท่ามกลางภูมิหลังซึ่งน่าหวั่นเกรงด้วย นั่นคือสภาพการณ์ซึ่งสงครามในเวียดนาม ขยายวงกว้างออกไป นับเป็นครั้งแรกในยุคหลังสงคราม ที่มีมูลเหตุอย่างแท้จริง ให้ประเทศที่มิใช่คอมมิวนิสต์ ละวางความขัดแย้งแตกต่างกันเสีย และแสวงหาทางร่วมมือกันในภูมิภาค

สิ่งที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก คือการประนีประนอม นั่นคือสมานบาดแผลที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งในระยะหลัง นับตั้งแต่เริ่มต้น สมาคมอาเซียนจะมองตนเองว่าเป็น “สมาคมเพื่อการร่วมมือกันในภูมิภาค” สมาคมหลีกเลี่ยงที่จะทำให้เกิดการคิดไปได้ว่าสมาคมจะก่อตั้งกลุ่มพันธมิตรเพื่อต่อต้านการรุกราน หากแต่อาศัย “การปกป้องทางการเมืองร่วมกัน” มากกว่า คำนี้ถนัด คอมันต์ เป็น ผู้คิดขึ้น เขาเป็นผู้ที่มีส่วนรับผิดชอบอยู่มาก ในการประนีประนอมและไกล่เกลี่ยให้ทัศนะและสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรกในความคิดของสมาชิกผู้ก่อตั้งของอาเซียน ซึ่งแตกต่างกันอยู่ ให้ลงรอยไปด้วยกันได้ ในแง่ทฤษฎีนั้น ความมั่นคงและเสถียรภาพ เป็นรองเป้าหมายหลักของสมาคม เป้าหมายหลักดังกล่าวนั้นคือ “เพื่อเร่งทวีความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางสังคม และการพัฒนาวัฒนธรรรมในภูมิภาค” ทว่าการบรรลุถึงความตกลงกันอย่างสันติ จะทำให้สามารถระดมทรัพยากรมาใช้หล่อเลี้ยงเศรษฐกิจให้แข็งแกร่งและสร้างความสมานฉันท์ในสังคม สิ่งเหล่านี้มองเห็นกันว่า เป็นสิ่งจำเป็นในการต่อต้านการพยายามบ่อนทำลายระบอบการปกครองของคอมมิวนิสต์ภายในประเทศ และขัดขวางการแทรกแซงจากภายนอก ยกเว้นอินโดนีเซียแล้ว ทุกประเทศที่ร่วมลงนาม ต่างพึ่งพาอาศัยสหรัฐหรืออังกฤษในการป้องกันประเทศ ทว่าคำประกาศกรุงเทพฯ แถลงว่า ฐานทัพของต่างชาติ มีอยู่เพียงชั่วคราว ธำรงอยู่เพียงเพราะมีความตกลงอย่างเป็นการเร่งด่วนของประเทศที่เกี่ยวข้องเท่านั้น และมิได้มีผลกระทบกระเทือนถึงการพัฒนาชาติแต่อย่างใด

คำประกาศกรุงเทพฯ เปิดลู่ทางให้แก่การร่วมมือช่วยเหลือกันในเรื่อง ที่เป็นผลประโยชน์ร่วมกัน และรักษาความร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับองค์การระหว่างประเทศและองค์การระดับภูมิภาคที่มี

เป้าหมายคล้ายคลึงกัน ที่มีอยู่ในขณะนั้น อาเซียนมิได้มุ่งหมายที่จะให้เป็นองค์การเฉพาะกลุ่ม หากเปิดโอกาสให้รัฐอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้าร่วมเป็นสมาชิกได้ โดยมีเงื่อนไขว่าต้องเห็นพ้องกับนโยบายของอาเซียน

องค์กรระดับสูงสุดที่ทำหน้าที่กำหนดนโยบาย คือองค์ประชุมของรัฐมนตรีต่างประเทศ ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ในประเทศสมาชิกอาเซียน โดยหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันไป นอกจากนี้ ยังมีการประชุมเป็นประจำของรัฐมนตรีด้านเศรษฐกิจของอาเซียนและของคณะกรรมการระดับรองชุดอื่น ๆ ด้วย

สมาชิกอาเซียนทุกประเทศล้วนต่อต้านคอมมิวนิสต์ พวกเขาเกาะเกี่ยวเข้าด้วยกันเป็นกลุ่มก็เพราะความกลัวเวียดนามเหนือที่ก้าวร้าว และกลัวภัยที่คิดกันว่าจะมีมาจากจีนคอมมิวนิสต์ รัฐบาลของประเทศเหล่านี้ มีแนวโน้มที่จะปกครองในแบบอัตตาธิปไตย ทว่ามีเศรษฐกิจแบบเปิด ทุกประเทศต่างพึ่งพาอาศัยระบบตลาดของการค้าโลก ซึ่งชาติอุตสาหกรรมมีอิทธิพลครอบงำอยู่ สมาชิกทุกประเทศล้วนมุ่งมั่นที่จะพัฒนาประเทศโดยใช้ทุนของต่างชาติ ทุกประเทศหวังว่าจะส่งเสริมการพาณิชย์ของอาเซียนทั้งภายในและนอกภูมิภาค และจะร่วมมือช่วยเหลือกันในเรื่องทางด้านปฏิบัติ เช่นการขนส่งและการสื่อสารคมนาคม กระตุ้นการท่องเที่ยว และส่งเสริมการแลกเปลี่ยนทางด้านวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ การศึกษาและการบริหาร

ทว่าหลายปีผ่านไป อาเซียนก็ยังพัฒนาอย่างเชื่องช้า ประเทศสมาชิกยังเป็นกลุ่มที่แตกต่างกันไป ด้วยวัฒนธรรมที่หลากหลาย และมีเศรษฐกิจที่แข่งขันกันอยู่ พวกเขายกย่องอุดมคติของสมาคมกันแค่เพียงวาจา และมีความขัดแย้งกระทบกระทั่งกันอยู่หลายประเด็น ความตึงเครียดยังคงมีอยู่ระหว่างไทยกับมาเลเซีย ในเรื่องการตรวจและกำกับพรมแดนที่สองประเทศนี้มีอยู่ร่วมกัน ทางมาเลเซียนั้นกังขากับความมุ่งมั่นของกรุงเทพฯ ในเรื่องการกำจัดพลพรรคคอมมิวนิสต์มลายูที่ยังหลงเหลืออยู่ คนเหล่านี้ข้ามพรมแดนไปหลบภัยอยู่ในไทย ส่วนกรุงเทพฯ ก็ระแวงว่า มาเลเซียจะยุยงส่งเสริมขบวนการแยกดินแดนของมุสลิมในจังหวัดที่อยู่ทางภาคใต้ของไทย การที่มาเลเซียขับสิงคโปร์ออกไปในค.ศ.1965 สร้างความเจ็บแค้นให้กับความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายต่อมาอีกหลายปี และกรณีที่ฟิลิปปินส์อ้างสิทธิในดินแดนซาบาห์ ก็ยังคงสร้างความเจ็บปวดอยู่ต่อไป ระหว่างสิงคโปร์และอินโดนีเซีย การที่สิงคโปร์ยืนกรานให้ประหารชีวิตผู้ก่อวินาศกรรมชาวอินโดนีเซียในค.ศ.1968 หลังจากการเผชิญหน้ากันสิ้นสุดลงไปนานแล้ว และทั้ง ๆ ที่ประธานาธิบดีซูฮาร์โต้วิงวอนขอความเมตตาเป็นการส่วนตัว เป็นเหตุการณ์ที่กระตุ้นให้มีการเดินขบวนที่ใช้ความรุนแรงในจาการ์ตา เหตุการณ์ครั้งนี้ เอกอัครราชทูตของสิงคโปร์จำต้องหนีเอาชีวิตรอด

เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1960 การแยกออกเป็นสองขั้วในยุคสงครามเย็น หลีกทางให้แก่สถานการณ์ที่ผันผวนและซับซ้อนยิ่งขึ้น ซึ่งเกี่ยวพันไม่แต่เฉพาะกับสหรัฐและสหภาพโซเวียตเท่านั้น หากยังรวมไปถึง

สาธารณรัฐประชาชนจีน ประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอย่างญี่ปุ่น และความสามัคคีกันเหนียวแน่นยิ่งขึ้นของยุโรป โดยผ่านองค์การนาโต้ และประชาคมเศรษฐกิจยุโรป หรืออีอีซี การเปลี่ยนแปลงที่น่าตื่นตาตื่นใจมากที่สุด เกิดขึ้นเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างจีนและโซเวียตสลายลงอย่างสิ้นเชิง ซึ่งเปิดทางไปสู่การสมานไมตรีกันในท้ายที่สุด ระหว่างสหรัฐกับจีน ผลของความสัมพันธ์นี้ทำให้ทั้งสองสามารถบรรลุถึงการผ่อนคลายความตึงเครียดกันได้ในระดับหนึ่ง ในยุคของประธานาธิบดีนิกสัน (ค.ศ.1969-1974) และความเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างอเมริกากับโลกคอมมิวนิสต์ ระคนกันอย่างคลุมเครือ ช่วงเวลานี้จึงเป็นระยะเวลาที่ไม่แน่ไม่นอน ซึ่งชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำต้องปรับตัวอย่างรีบด่วน

ในเวลาเดียวกัน ความฝืดเคืองทางด้านเศรษฐกิจบีบบังคับให้อังกฤษต้องยกเลิกคำมั่นสัญญาส่วนใหญ่ที่ให้ไว้กับภูมิภาคนี้เกี่ยวกับการปกป้องอารักขา ค่าใช้จ่ายที่หมดไปกับการเผชิญหน้ากับอินโดนีเซีย ทำให้รัฐบาลอังกฤษตัดสินใจในค.ศ.1966 ว่าจะถอนกำลังที่อยู่ทางตะวันออกของสุเอซออกไปในกลางทศวรรษ 1970—และสองปีถัดมา อังกฤษเร่งกำหนดการถอนทหารให้กระชั้นเข้ามาปีนปี ค.ศ.1971—โดยทิ้งให้สหรัฐเป็นผู้รับผิดชอบคนสำคัญในการเป็นปราการป้องกันของตะวันตกเพื่อสนับสนุนภูมิภาคนี้

ความตกลงระหว่างอังกฤษและมาเลเซีย เรื่องการป้องกันดินแดน ถูกแทนที่ด้วยข้อตกลงที่ว่าด้วยการตระเตรียมการป้องกันห้าประเทศเครือจักรภพ หรือ อันซุค ซึ่งมีข้อผูกมัดน้อยลง ตามข้อตกลงนี้ อังกฤษ ออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ จะคงทหารกลุ่มย่อยไว้ในมาเลเซียและสิงคโปร์ พร้อมด้วยพันธะสัญญาว่าจะให้คำปรึกษาหารือ ในกรณีที่เกิดภัยคุกคามใด ๆ จากภายนอก ทว่าไม่จำเป็นต้องปฏิบัติการรบ ประสิทธิภาพของข้อตกลงนี้ ไม่เคยได้มีโอกาสผ่านการพิสูจน์ และการเข้ามีส่วนพัวพันในย่านนี้ของอังกฤษ ออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ ก็ลดทอนลงไปเรื่อย ๆ ในปีต่อ ๆ มา พร้อมกับที่มาเลเซียและสิงคโปร์ ได้เสริมสร้างสมรรถนะทางด้านการทหารของตนเองขึ้นมา

สงครามอินโดจีนครั้งที่สอง

การขยายตัวของสงครามเวียดนาม นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา ดึงกัมพูชาและลาวเข้าไปจมอยู่ในความขัดแย้งนี้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ในขณะที่เจ้าสีหนุทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศเบี่ยงไปซ้าย

นั้น พระองค์กลับเป็นอัตตาธิปไตยและต่อต้านคอมมิวนิสต์ในประเทศ โดยพระองค์ทรงใช้ประโยชน์จากประเพณีความชื่นชมกษัตริย์ที่มีมาแต่ครั้งโบราณ ร่วมไปกับการปราบปราม

แต่การวิพากษ์ต่อเจ้าสีหนุก็ทวีขึ้นในตอนปลายทศวรรษ 1960 ชนชั้นสูงที่มีการศึกษา ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้น ไม่เห็นด้วยกับวิธีการปกครองในแบบเฉพาะตัวของพระองค์ รวมทั้งการที่พระองค์ทรงเดินทางไปต่างประเทศอยู่เนือง ๆ และไม่ทรงมีความอดกลั้นต่อเสียงคัดค้าน ความไม่พอใจของเกษตรกรต่อข้อเรียกร้องต้องการอย่างหนักหน่วงที่มาจากรัฐและจากพุทธจักร เป็นดินอันอุดมให้แก่ระบอบคอมมิวนิสต์ พรรคคอมมิวนิสต์กัมพูชา หรือเขมรแดง เสียกระบวนมาตั้งแต่เมื่อกัมพูชาได้เอกราช แต่พรรคก็เริ่มฟื้นตัวขึ้นมาตั้งแต่ค.ศ.1962 เมื่อมีการแต่งตั้งครูในโรงเรียนที่ได้รับการศึกษาจากฝรั่งเศส สาลอธ ซาร์ ขึ้นเป็นเลขาธิการของคณะกรรมการกลางของพรรค บุคคลผู้นี้ จะใช้ชื่อว่า พอล พต ในเวลาต่อมา (ค.ศ. 1976) เขมรแดงสนับสนุนการกบฏของชาวนา ซึ่งดำเนินการในขอบข่ายที่ใหญ่โตในเขตสามลอต ทางตะวันตกเฉียงเหนือของกัมพูชาในค.ศ.1967 ทว่าเจ้าสีหนุทรงปราบปรามกบฏครั้งนี้ด้วยความโหดร้ายทารุณอย่างยิ่งยวด เจ้าสีหนุทรงยังคงปราบปรามกิจกรรมทางปีกซ้ายต่อไป ซึ่งเป็นการผลักดันให้บรรดาผู้นำของเขมรแดงต้องหลบซ่อนตัว ทั้งคอมมิวนิสต์เขมรก็มิได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศด้วย พรรคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียถูกทำลายลงในค.ศ.1965-1966 และเวียดนามเหนือก็ยังคงหล่อเลี้ยง ความสัมพันธ์อย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกันอยู่กับเจ้าสีหนุ ความห่วงใยของฮานอยที่จะรักษาเส้นทางโฮจิมินห์ให้ปลอดภัย และรักษาบริเวณที่เวียดนามเหนือใช้เป็นหลบภัยอยู่ในกัมพูชา มีน้ำหนักมากกว่าข้อพิจารณาเรื่องลัทธิอุดมการณ์ใด ๆ ผลก็คือ เขมรแดงจึงยังคงอ่อนแอและแบ่งแยก โดยมี สาลอธ ซาร์ เป็นผู้คอยเร่งเร้าให้จับอาวุธขึ้นกระทำการต่อต้าน เพื่อโค่นล้มเจ้าสีหนุ ส่วนคอมมิวนิสต์คนอื่น ๆ พอใจที่จะกบดานไปจนกว่าคอมมิวนิสต์ในเวียดนามจะได้ชัยชนะเสียก่อน

ในระยะนี้ การต่อต้านเจ้าสีหนุที่น่าเกรงขามมากที่สุด มาจากปีกขวา ที่สำคัญคือในหมู่นายทหารที่ต้องการให้ประเทศมีนโยบายที่นิยมอเมริกันมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อกู้ประโยชน์ที่จะได้จากความช่วยเหลือของต่างชาติกลับคืนมา ระหว่างที่เจ้าสีหนุทรงอยู่ระหว่างเดินทางไปต่างประเทศครั้งหนึ่ง ในจำนวนมากมายหลายครั้งในเดือนมีนาคม ค.ศ.1970 สมัชชารัฐสภาแห่งชาติได้ปลดพระองค์ออกจากตำแหน่ง รัฐบาลใหม่ภายใต้นายพลลอน นอล พยายามปลีกตัวออกจากสงครามเวียดนาม ทว่าในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1970 สหรัฐได้รุกเข้ามาในเขตแดนด้านตะวันออกของกัมพูชาเป็นเวลานานหนึ่งเดือนเพื่อโจมตีเส้นทางโฮจิมินห์ ในเดือนตุลาคมปี 1970 นี้ ประเทศได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นสาธารณรัฐเขมรด้วยความมุ่งมาดปรารถนาที่จะพาประเทศไปสู่ประชาธิปไตยแบบรัฐสภา ทว่ารัฐบาลลอน นอลกลับใช้นโยบายปราบปรามมากขึ้น เมื่อเผชิญกับการต่อต้านอย่างต่อเนื่องจากบรรดาผู้สนับสนุนเจ้าสีหนุและจากเขมรแดง

ในระหว่างนั้น ในเวียดนาม การรุกอย่างเต็มพิกัดโดยไม่มีใครคาดฝันของฮานอยในฤดูใบไม้ผลิของปีค.ศ.1968 ซึ่งเรียกกันว่าปฏิบัติการรุกในเทศกาลเทต ไม่สามารถบรรลุผลตามเป้าหมายเฉพาะ

หน้าทางทหารได้ ทว่าปฏิบัติการครั้งนี้ ได้ช่วยให้เกิดความเข้าใจอันถูกต้องเกี่ยวกับสงครามกันมากยิ่งขึ้นในสหรัฐ และทำลายขวัญกำลังใจของกองทัพสหรัฐ ซึ่งประกอบด้วยทหารเกณฑ์เป็นหลัก การโจมตีครั้งนี้ได้นำไปสู่การตัดสินใจของประธานาธิบดีจอห์นสันโดยตรง ในอันที่จะไม่สมัครเข้ารับการเลือกตั้งใหม่อีกครั้งในค.ศ.1968 ในขณะที่ในเวลาถัดมาในปีเดียวกัน ฮานอยและวอชิงตัน ตกลงกันว่าจะมาประชุมกัน เพื่อการเจรจาสันติภาพที่ปารีส ริชาร์ด นิกสันได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีในต้นปีค.ศ.1969 ด้วยความมุ่งมั่นที่จะยุติการมีส่วนร่วมของอเมริกันในสงครามนี้ และในเดือนกรกฎาคมปีนั้น นิกสันได้ประกาศ หลักการกวม ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดศักราชของการถอนทหารสหรัฐออกจากเวียดนาม

เหตุการณ์นี้ เป็นสิ่งที่บอกถึงการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ระหว่างประเทศอย่างถึงรากเหง้า รัฐบาลไอเซนฮาวร์ เคนเนดี้และจอห์นสัน ต่างมองเวียดนามใต้ว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างจะขาดเสีย มิได้ ในการหยุดยั้งกระแสการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ ซึ่งอเมริกันเชื่อว่า อิทธิพลของคอมมิวนิสต์นี้จะบ่อนทำลายส่วนที่เหลือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ หากว่า รัฐบาลไซง่อนพังทะลายลง นโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ในวอชิงตัน เป็นนโยบายรวมของทั้งสองพรรคการเมืองของสหรัฐ ดังนั้นจึงหมายถึงสหรัฐเป็นปฏิปักษ์อย่างเสมอต้นเสมอปลายกับสาธารณรัฐประชาชนจีนมาตั้งแต่ที่ประเทศนี้ได้ก่อตั้งขึ้น ปักกิ่งสนองความเป็นศัตรูนี้ในทำนองเดียวกัน ทว่าการที่จีนแตกหักกับสหภาพโซเวียต ทำให้จีนอยู่ในฐานะที่โดดเดี่ยวอย่างเต็มที่ตลอดทศวรรษ 1960 นายกรัฐมนตรีโจวเอนไลตระหนักว่า จีนไม่สามารถเผชิญหน้ากับประเทศอภิมหาอำนาจทั้งสองได้พร้อม ๆ กัน และได้เริ่มทาบทามมายังวอชิงตัน การต่อต้านสงครามที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับในสหรัฐ ประกอบกับความเข้าใจ—แม้จะล่าช้ากว่าที่ควร--เกี่ยวกับความแตกร้าวที่ขยายกว้างขึ้นเป็นลำดับ ระหว่างจีนกับโซเวียตได้นำไปสู่ทัศนะที่เปลี่ยนแปลงไป เกี่ยวกับผลประโยชน์ของอเมริกันในต่างแดน ผลลัพธ์ก็คือการสมานไมตรีอย่างน่าตื่นเต้นเร้าใจ ระหว่างจีนกับสหรัฐ ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1971 สาธารณรัฐประชาชนจีน ก็เข้ามาแทนที่ไต้หวัน ในฐานะตัวแทนของชาวจีนในองค์การสหประชาชาติ และในฐานะที่เป็นสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคง และในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1972 ประธานาธิบดีนิกสันก็เดินทางไปเยือนประเทศจีน

การปรองดองระหว่างจีนและสหรัฐ สร้างความตระหนกตกใจแก่เวียดนามเหนือ ซึ่งเคยเห็นว่าจีนเป็นผู้สนับสนุนที่เหนียวแน่นของตนมาเป็นเวลากว่ายี่สิบปี ซึ่งในระหว่างนั้น ปักกิ่งได้ให้ความช่วยเหลือด้านการทหารและด้านเศรษฐกิจแก่เวียดนามเหนืออย่างเอื้อเฟื้อ มาบัดนี้ จีนเร่งเร้าให้เวียดนามเหนือยินยอมตามเงื่อนไขของอเมริกัน ซึ่งหมายความถึงการถอนทหารต่างชาติทั้งหมดออกไปจากเวียดนามใต้ แต่ฮานอยปฏิเสธ และยังคงสู้รบต่อไปด้วยความเร่าร้อนอย่างที่มิได้ลดน้อยถอยลงไปแต่อย่างใด ภายใต้เงื่อนไขสันติภาพ ซึ่งตกลงกันได้ในท้ายที่สุดที่ปารีสในเดือนมกราคม ค.ศ.1973 นั้น เวียดนามเหนือได้รับอนุญาตให้คงทหารของตนไว้ในเวียดนามใต้ หลังจากที่กำลังทหาร

ของอเมริกันถอนออกไปแล้ว รัฐบาลปฏิวัติเฉพาะกาลของเวียดกงได้เข้ามีส่วนร่วมอยู่ในในระหว่างการเจรจาสันติภาพครั้งนี้ ซึ่งมีนัยหมายถึงสิทธิธรรมของเวียดกง แม้ว่าวอชิงตันจะยังคงจัดป้อนอาวุธยุทโธปกรณ์ให้เวียดนามใต้อยู่ต่อไป แต่รัฐบาลของเทียวก็ขาดสิ่งที่อยู่ในรูปของการสนับสนุนของประชาชนโดยสิ้นเชิง และอยู่รอดมาได้ ก็เฉพาะด้วยความช่วยเหลือด้านการทหารและเศรษฐกิจของอเมริกันเท่านั้น รัฐบาลเทียวทั้งทุจริต และไม่นำพาต่อกฎหมายรัฐธรรมนูญ ดังนั้นจึงกระตุ้นเร้าให้เกิดการต่อต้านมาจากประชาชนฝ่ายต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง

ในกัมพูชาก็ทำนองเดียวกัน ลอน นอลพึ่งพาอาศัยการสนับสนุนของสหรัฐเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่เจ้าสีหนุและเขมรแดง ได้รวมกำลังกันเป็นแนวร่วมที่ไม่น่าเป็นไปได้ ทว่ามีประสิทธิภาพ ในค.ศ.1973 อเมริกันทิ้งระเบิดอย่างหนักหน่วง เป็นเวลาหลายเดือนลงยังที่ตั้งของทหารกองโจร เพื่อค้ำจุนรัฐบาลลอน นอลไว้ ทว่าในเดือนธันวาคม ค.ศ.1973 สภาคองเกรสสั่งให้ยุติการทิ้งระเบิด และในตอนต้นปีค.ศ.1975 ทหารกองโจรก็เข้าควบคุมชนบทของกัมพูชาไว้ได้ และเดินทัพเข้าประชิดปิดล้อมกรุงพนมเปญ

รัฐภาคีอาเซียน

อาเซียนยังไม่มีประสิทธิภาพมากพอที่จะกำหนดจุดยืนร่วมกัน เมื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนและชวนให้สับสน อันเกิดจากเหตุการณ์การสมานไมตรีระหว่างจีนและอเมริกัน จากการที่จีนคอมมิวนิสต์เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ และจากการที่อเมริกันถอนตัวจากสงครามเวียดนาม ในขณะที่ความเจ็บปวดรวดร้าวจากการต่อสู้เพื่อเอกราชของรัฐภาคีอาเซียนส่วนใหญ่ กำลังบรรเทาเบาบางลงไปในปลายทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970 นั้น ส่วนใหญ่แล้ว รัฐเหล่านี้ต่างยังคงหมกมุ่นอยู่กับภารกิจการสร้างชาติ และยังไม่พร้อมสำหรับการเปลี่ยนแปลงอย่างน่าตื่นตาตื่นใจของสภาพเหตุการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ

มาเลเซียผ่านเหตุการณ์การขับสิงคโปร์ออกจากสหพันธ์โดยมิได้ประสบกับวิกฤติการณ์ที่ใหญ่โตอันใด และหลังจากที่ขัดแย้งกันในระยะแรกอยู่สักหน่อย ซาราวักกับซาบาห์ ก็ได้รับประโยชน์ทางด้านวัตถุจากเข้าร่วมอยู่ในองค์กรรัฐที่กว้างขวางใหญ่โตขึ้นแห่งนี้ ทว่าเหตุการณ์วุ่นวายเพราะความคั่งแค้นที่มีอยู่ในระหว่างกลุ่มชนเชื้อชาติต่าง ๆ ในกัวลาลัมเปอร์และในส่วนอื่น ๆ ของมาเลเซียในส่วนคาบสมุทร ซึ่งเกิดขึ้นตามหลังการเลือกตั้งในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1969 มาติด ๆ นั้น ตีความกันว่าหมายถึง นโยบายพึ่งพาอาศัยเศรษฐกิจแบบตลาดเสรีเพื่อลดความไม่เสมอภาคที่มีอยู่ระหว่างชนต่างเชื้อชาติ เป็นนโยบายที่ใช้การไม่ได้ ชนกลุ่มน้อยที่เป็นชาวมาเลย์ชั้นสูง มั่งคั่งขึ้น เพราะมีโอกาสที่จะได้รับสิทธิพิเศษ ส่วนมวลชนชาวมาเลย์ที่เป็นเกษตรกร ถูกปล่อยไปยากจนต่อไป

การประชุมรัฐสภาในมาเลเซียถูกงดไประยะหนึ่ง และนายกรัฐมนตรีตนกู อับดุล ราห์มาน ก็ยกอำนาจการบริหารให้ไปอยู่ในมือของสภาปฏิบัติการแห่งชาติ ภายใต้ตน อับดุล ราซัก การปกครองแบบรัฐสภา ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ในเดือนกันยายน ค.ศ.1970 และอับดุล ราซัก ได้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ราซักปรับปรุงแก้ไขนโยบายเสียใหม่ โดยเน้นที่ความสมานฉันท์และความสามัคคี การปฏิบัติงานในระยะเริ่มต้นของนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ประสบความสำเร็จอย่างมหาศาล ราซักก่อตั้งกลุ่มพันธมิตรที่ใหญ่ขึ้น โดยนำพรรคการเมืองเกือบทั้งหมดทุกพรรค รวมทั้งพรรคต่าง ๆ มากมายจากทางฝ่ายค้าน เข้ามารวมกันอยู่ในแนวร่วมแห่งชาติแห่งเดียวกัน อุดมการณ์ของชาติ คือ *รูกุเนการา* บัญชาให้ประชาชนจงรักภักดีต่อกษัตริย์ ประเทศชาติ และรัฐธรรมนูญ ประชาชนต้องเชื่อถือศรัทธาต่อพระเจ้า และมีความประพฤติถูกต้องตามหลักศีลธรรม การโต้เถียงปัญหาที่ละเอียดอ่อนถูกห้าม ที่สำคัญคือเรื่องสถานภาพของชาวมาเลย์และเรื่องที่เกี่ยวกับประมุขผู้ปกครอง จากนั้นรัฐบาลก็นำนโยบายเศรษฐกิจแผนใหม่มาปฏิบัติ นโยบายนี้ มุ่งหมายเพื่อแก้ไขความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจระหว่างชนเชื้อชาติต่าง ๆ โดยผ่านการดำเนินแผนพัฒนาเป็นระยะๆ เป็นเวลายี่สิบปี นโยบายนี้ มิได้มุ่งหมายที่จะจัดการกระจายโภคทรัพย์ใหม่ ด้วยการโยกย้ายอย่างขนานใหญ่จากส่วนหนึ่งไปยังอีกส่วนหนึ่ง หากแต่มุ่งหมายให้*ภูมิปุตรา* (แปลตรงตามตัวอักษรได้ว่า บุตรแห่งแผ่นดิน) ได้มีส่วนแบ่งอย่างเสมอภาคยิ่งขึ้น เมื่อเทียบกับชาวต่างชาติและชาวมาเลเซียอื่น ๆ ในเศรษฐกิจที่ได้ขยายตัวกว้างออกไป

แม้ว่ามาเลเซียยังคงต้องพึ่งพาอาศัยการลงทุนของต่างชาติอยู่มาก และพึ่งตลาดโลกเพื่อขายผลผลิตขั้นต้นทางการเกษตรและจากเหมืองแร่ของตน แต่อับดุล ราซักก็นำประเทศให้ห่างจากจุดยืนแนวนิยมตะวันตกที่มีมาแต่เดิม ไปสู่ขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด และไปสู่การติดต่อสัมพันธ์กับบรรดาประเทศคอมมิวนิสต์ ในการประชุมสุดยอดของประเทศไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดที่จัดขึ้นที่ลูซากา ในค.ศ.1970 ราซักได้ยื่นข้อเสนอให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นเขตแห่งสันติภาพ มิตรภาพและเป็นกลาง หรือซอพแฟน โดยได้รับการค้ำประกันจากประเทศมหาอำนาจ ในค.ศ.1974 มาเลเซียเป็นประเทศในภาคีอาเซียนประเทศแรก ที่ได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับสาธารณรัฐประชาชนจีน

สิงคโปร์สืบเนื่องการดำเนินนโยบายเพื่อสร้างความสามัคคีในชาติและเพื่อให้เศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วต่อไป คำประกาศในปีค.ศ.1968 เรื่องการเร่งถอนทหารอังกฤษออกไป เป็นภัยคุกคามเศรษฐกิจ รวมทั้งความมั่นคงของสาธารณรัฐสิงคโปร์แห่งนี้ กระนั้น ในทางปฏิบัติแล้วปรากฏว่าการถอนตัวของอังกฤษนี้ กลับให้ประโยชน์ เนื่องจากอังกฤษได้ส่งมอบอุปกรณ์และสิ่งปลูกสร้างด้านการป้องกันประเทศที่มีค่า กับกำลังคนที่ได้ผ่านการฝึกฝนมาแล้วแก่สิงคโปร์ รวมทั้งให้เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำอีก 50 ล้านปอนด์ ซึ่งขณะนั้นเป็นเวลาเดียวกับความเฟื่องฟูทางด้านเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เรื่องการแสวงหาแหล่งน้ำมันนอกชายฝั่ง กำลังจะเริ่มขึ้นอยู่พอดี นอกจากนี้ วิกฤติการถอนตัวของอังกฤษนี้ยังทำให้รัฐบาลสามารถปลูกฝังวินัยทางสังคมอย่างใหม่ได้ด้วย พรรคกิจประชา ซึ่งเป็นพรรครัฐบาล กวาดคะแนนเสียงมาได้ทุกที่นั่งในค.ศ.1968 และจากฐานะที่ทรงอำนาจนี้

รัฐบาลก็เข้าดำเนินขั้นตอนต่าง ๆ อย่างแข็งขัน ไม่แต่เฉพาะเพื่อสร้างเสริมกองทัพของตนขึ้นมาเท่านั้น หากยังรวมถึงการเร่งสร้างอุตสาหกรรมในประเทศ และผ่านกฎหมายแรงงานที่เข้มงวดออกมาด้วย เสถียรภาพทางการเมืองและการผลักดันด้านเศรษฐกิจ ทำให้สิงคโปร์สามารถตักตวงประโยชน์จากสภาพเฟื่องฟูของเศรษฐกิจนานาชาติได้ในระดับสูงสุด ในตอนปลายทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970

ในบรรดาประเทศทั้งปวงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น สิงคโปร์เป็นประเทศที่พึ่งพาอาศัยตลาดโลกมากที่สุด และพึ่งพาอาศัยมิตรภาพจากประเทศมหาอำนาจมากที่สุด กระนั้น สิงคโปร์ก็มุ่งมั่นที่จะยืนหยัดในอธิปไตยของตน สิงคโปร์ต้องการควบคุมเศรษฐกิจของตนเองและส่งเสริมความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในภูมิภาค และขณะที่ความกังวลเฉพาะหน้าเรื่องความอยู่รอดของสิงคโปร์ ลดน้อยลง ลัทธิชาตินิยมอย่างแข็งกร้าวของสาธารณรัฐที่แสนจะเยาว์วัยนี้ ก็เริ่มอ่อนลง นับตั้งแต่ปีค.ศ.1971 เป็นต้นมา รัฐบาลส่งเสริมให้ชาวสิงคโปร์ไปลงทุนใน แผนการมาเลเซียฉบับที่สอง ซึ่งกำลังเหี่ยวเฉาลงไป เพราะความไม่มั่นใจของสาธารณชนที่เกิดขึ้น ภายหลังเกิดเหตุจลาจลในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1969 ความสัมพันธ์กับอินโดนีเซีย ได้รับการซ่อมแซมแก้ไข ด้วยการผลัดกันเยี่ยมเยือนอย่างเป็นมิตร ระหว่างลีกวนยูกับประธานาธิบดีซูฮาร์โต้ในค.ศ.1973 โดยนายกรัฐมนตรีสิงคโปร์ ได้ไปวางพวงมาลาที่หลุมฝังศพของผู้ก่อวินาศกรรมทางทะเลที่รัฐบาลของเขาสั่งประหารชีวิตไปเมื่อห้าปีก่อน การเคลื่อนไหวดำเนินการบางอย่างในแนวทางนี้ มีขึ้นก่อนที่จะสหรัฐจะเปลี่ยนแปลงนโยบายของตน และเป็นความริเริ่มในทางบวกภายในภูมิภาค ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนว่าแตกต่างไปจากการเพียงแต่ตอบสนองต่อกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายนอกภูมิภาค

การตัดสินใจของบรูไน ที่จะไม่เข้าร่วมอยู่ในมาเลเซียในค.ศ.1963 สร้างความบาดหมางแก่มิตรภาพที่บรูไนมีอยู่กับกัวลาลัมเปอร์ และคำกล่าวอ้างที่ว่าอินโดนีเซียมีส่วนพัวพันในการกบฏที่เกิดขึ้นในบรูไนเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ.1962 ทำให้ความสัมพันธ์ที่บรูไนมีอยู่กับจาการ์ตา มืนตึงขึ้นมา รัฐบาลบรูไนรื้อฟื้นการกล่าวอ้างสิทธิในหุบเขาลิมบางอย่างเป็นทางการ ดินแดนนี้ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของซาราวักในสมัยที่ซาราวักอยู่ใต้การปกครองของตระกูลบรุคเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทั้งนี้เป็นไปตามคำขอร้องของพวกหัวหน้าในท้องถิ่น โดยที่สุลต่านในสมัยนั้นมิได้ทรงให้ความยินยอม มาตอนนี้ สุลต่านโอมาร์เองได้เสด็จข้ามเข้าไปยังลิมบาง เพื่อประชาสัมพันธ์ขอเสียงสนับสนุนบรูไนนั้นโดดเดี่ยว พึ่งพาอาศัยอังกฤษมากยิ่งกว่าที่เคยเป็นมา ในขณะที่รัฐบาลระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และสถานภาพพึ่งพาแบบกึ่งอาณานิคม ก็เปิดทางให้เป็นที่ติฉินจากนานาชาติ ในขณะเมื่อลอนดอนกำลังตระเตรียมการที่จะถอนกำลังทหารของตนออกจากทางฟากตะวันออกของสุเอซ รัฐบาลพรรคเลเบอร์ในอังกฤษ ก็ร้อนใจกับความก้าวหน้าที่ดำเนินไปอย่างเชื่องช้า ในเรื่องการปฏิรูปรัฐธรรมนูญ ใน ค.ศ.1967 สุลต่านโอมาร์ทรงสละราชบัลลังก์ให้แก่ราชโอรสวัย 21 คือ ฮาสซานาล บอลเกียห์ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการตระเตรียมการให้การเปลี่ยนแปลงทางด้านรัฐธรรมนูญดำเนินไป

อย่างราบรื่น ทว่าอดีตสุลต่านก็ยังทรงเป็นกำลังชี้นำอยู่เบื้องหลังราชโอรสต่อมาเป็นเวลาหลายปี สนธิสัญญาฉบับใหม่ ที่บรูไนลงนามกับอังกฤษในค.ศ.1971 ทำให้สุลต่านทรงมีพระราชอำนาจควบคุมกิจการภายในประเทศทั้งหมด และจำกัดความรับผิดชอบของอังกฤษไว้ ให้คงต่อไปเฉพาะด้านการต่างประเทศและกลาโหม บรูไนหล่อหลอมความสัมพันธ์ฉันมิตรกับสิงคโปร์ หลังจากที่สิงคโปร์ถูกขับออกจากสหพันธ์รัฐมาเลเซียในค.ศ.1965 ทว่าความสัมพันธ์กับกัวลาลัมเปอร์ ยังคงหมางเมินกันต่อไปอีกเป็นเวลาหลายปี

ปลายทศวรรษ 1960 เสถียรภาพภายในประเทศของฟิลิปปินส์ถูกคุกคามจากพวกกบฏมุสลิมทางภาคใต้ และจากกองทัพของประชาชนใหม่ของพวกคอมมิวนิสต์ ผู้นับถือศาสนาคริสต์ ที่หลั่งไหลจากลูซอนเข้ามาตั้งรกรากกันอย่างท่วมท้นในมินดาเนาบริเวณที่เป็นถิ่นที่อยู่ของพวกโมโร ยิ่งซ้ำเติมให้ความเป็นปฏิปักษ์ที่พวกมุสลิมมีอยู่อย่างลึกซึ้งกับมนิลา รุนแรงหนักขึ้น ความรู้สึกนี้ นำไปสู่การก่อตั้งแนวร่วมปลดปล่อยชาติโมโร หรือเอ็มเอ็นแอลเอฟขึ้นในค.ศ.1968 เอ็มเอ็นแอลเอฟ ซึ่งปฏิญาณว่าจะต่อสู้เพื่อเอกราช ได้รับการสนับสนุนทางด้านวัตถุปัจจัยจากซาบาห์ มุขมนตรีที่ทะเยอทะยานของซาบาห์ คือ ตน มุสตาฟา เป็นผู้มีเชื้อสายเป็นชาวโมโร ในขณะเดียวกัน พวกคอมมิวนิสต์หนุ่มสาวหัวรุนแรง ก็ได้รื้อฟื้นพรรคคอมมิวนิสต์ขึ้นมาใหม่ ซึ่งในตอนนี้ เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นพรรคคอมมิวนิสต์แนวมาร์กซิสต์-เลนินนิสต์แห่งฟิลิปปินส์ พรรคคอมมิวนิสต์นี้แหละ เป็นพรรคที่ได้ก่อตั้งกองทัพใหม่ของประชาชนขึ้นมา

ขณะที่ประธานาธิบดีเฟอร์ดินานด์ มาร์คอสแห่งฟิลิปปินส์ใกล้จะถึงช่วงสุดท้ายของการอยู่ในตำแหน่งเป็นวาระที่สอง อันเป็นขีดจำกัดที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้นั้น มาร์คอสต้องเผชิญกับการท้าทายจากตระกูลเก่าแก่ และที่สำคัญคือ จากเบนิกโน อาควิโน ผู้ซึ่งคาดหวังว่าจะได้รับการเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีคนถัดไป ด้วยความพยายามที่จะรักษาอำนาจให้คงอยู่ตลอดไป มาร์คอสจึงได้เตือนขึ้นว่าคอมมิวนิสต์จะเข้ามาครองอำนาจ และสั่งระงับการใช้รัฐธรรมนูญ พร้อมกับประกาศกฎอัยการศึกในเดือนกันยายน ค.ศ.1972

รัฐบาลที่ใช้กฎอัยการศึก ให้สัญญาว่าจะสร้าง “สังคมใหม่” ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่เสถียรภาพ สันติภาพ จะปฏิรูปที่ดินอย่างขนานใหญ่ และกระจายโภคทรัพย์อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันมากยิ่งขึ้น ซึ่งโดยอันที่จริงก็คือการนำ “เผด็จการตามหลักรัฐธรรมนูญ” มาแทนที่ “ระเบียบเก่า” ในปีแรก ๆ ดูเหมือนว่ารัฐบาลมุ่งมั่นดำเนินการเพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายของตน แผนการปฏิรูปที่ดินที่มีการคุยโวโอ้อวดไว้มากมาย ถูกประกาศออกมาในค.ศ.1973 กองทัพถูกนำเข้ามาเกี่ยวพันกับการเมืองกระแสหลักของฟิลิปปินส์เป็นครั้งแรก นับตั้งแต่ได้เอกราช และกองทัพก็ได้ช่วยจัดการกับการก่อจลาจลของมุสลิมและคอมมิวนิสต์ได้อย่างเข้มแข็งยิ่งขึ้น รัฐบาลบังคับใช้กฎหมายและความเป็นระเบียบในมนิลา ด้วยการตรวจกำกับอาชญากรรมอย่างเข้มงวด ซึ่งกระทำร่วมไปกับการปราบปรามพวกที่มีความคิดเห็นทางการเมืองที่แตกต่างออกไป เมื่อถึงปีค.ศ.1976 การต่อต้านทั้งจาก “กองทัพใหม่

ของประชาชน” และจากเอ็มเอ็นแอลเอฟ ถูกทำลายลง ผู้นำระดับสูงสุดของฝ่ายคอมมิวนิสต์ถูกจำคุก และได้มีการทำความตกลงหยุดยิงกับเอ็มเอ็นแอลเอฟ เอ็มเอ็นแอลเอฟสูญเสียการสนับสนุนจากภายนอกที่เป็นหลักสำคัญ เมื่อตน มุสตาฟาถูกโค่นลงจากตำแหน่งในการเลือกตั้งของซาบาห์ใน ค.ศ.1976 นักลงทุนต่างชาติกลับมีความเชื่อมั่นในฟิลิปปินส์ขึ้นมาใหม่ และเศรษฐกิจก็เฟื่องฟูขึ้น

สังคมใหม่ของมาร์คอส มีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้ฟิลิปปินส์มีความเป็นอิสระในการดำเนินนโยบายต่างประเทศมากยิ่งขึ้นด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ มาร์คอสหมายที่จะดึงประเทศให้ห่างจากสภาพที่ฝักใฝ่อย่างใกล้ชิดอยู่กับสหรัฐออกมาบ้าง มาร์คอสให้การเน้นที่ความคิดแนวภูมิภาคนิยมมากขึ้น เขาส่งเสริมความเข้มแข็งของสมาคมอาเซียน และพัฒนาความสัมพันธ์ทางด้านการค้าและการทูตกับบรรดาประเทศคอมมิวนิสต์ และแสดงให้เห็นว่า ฟิลิปปินส์ ใกล้ชิดกับโลกที่สามมากยิ่งขึ้น

สำหรับมาเลเซีย สิงคโปร์และฟิลิปปินส์ในช่วงระยะนี้นั้น ในขณะที่ทั้งสามรักษาความสัมพันธ์กับบรรดาประเทศมหาอำนาจตะวันตกเอาไว้ พร้อมกันนั้น ทั้งสามก็พยายามหาทางที่จะควบคุมเศรษฐกิจของตนเอง และสถาปนาความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรกับประเทศที่มิใช่ประเทศจากทางซีกโลกตะวันตกให้มากขึ้น ทางอินโดนีเซียก็ละทิ้งแนวทางที่โน้มเอียงไปทางปีกซ้ายของตน และหันไปหาตะวันตกมากขึ้น

รัฐบาลซูฮาร์โต้ สืบเนื่องการเสริมสร้างความมั่นคงเข้มแข็งแก่ “ระเบียบใหม่” ของตน ภายใต้คำขวัญที่ว่าด้วย “ความสามารถในการปรับตัวของชาติ” ในขณะที่ซูการ์โนสนับสนุนการปฏิวัติเพื่อต่อต้านระบอบอาณานิคม ซูฮาร์โต้จะเน้นเรื่องการพัฒนาและการต่อต้านระบอบคอมมิวนิสต์ ทางกองทัพรักษาฐานะอันทรงอิทธิพลของตนไว้ ทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ด้วยการเน้นเรื่องเสถียรภาพ โกลคาร์ พรรคของรัฐบาล ซึ่งประกอบด้วยทหาร ข้าราชการและผู้เชี่ยวชาญ ได้ชัยชนะอย่างถล่มทลายยิ่งขึ้นไปเป็นลำดับ ในการเลือกตั้งที่มีสืบเนื่องมานับตั้งแต่ค.ศ.1971 เป็นต้นมา

เป้าหมายเรื่องเสถียรภาพภายในประเทศและความเติบโตทางเศรษฐกิจ ยังเป็นตัวกำหนดวิเทโศบายของระเบียบใหม่อีกด้วย อินโดนีเซียตัดความสัมพันธ์กับสหภาพโซเวียตและจีน โดยถือว่าจีนมีส่วนรับผิดชอบเป็นสำคัญต่อกิจกรรมของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย และต่อความพยายามก่อรัฐประหารที่เกิดขึ้นในค.ศ.1965 แม้จะเป็นผู้นำหน้าในเรื่องการส่งเสริมการพัฒนาอาเซียน แต่อินโดนีเซียก็ไม่ยอมเจริญรอยตามพันธมิตรของตนในสมาคมนี้ ในเรื่องการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน ความระแวงปักกิ่ง ยังคงมีอยู่เรื่อยมาจนล่วงมาถึงปลายทศวรรษ 1980 แทนที่จะอาศัยจีน ซูฮาร์โต้ก็หันไปอาศัยความช่วยเหลือ การลงทุนและความเชี่ยวชาญด้านเทคนิคที่จำเป็นแก่การฟื้นฟูเศรษฐกิจที่ย่ำแย่จากทางตะวันตกและญี่ปุ่น หนึ่งในบรรดาความสำเร็จระยะแรกของระเบียบใหม่ คือการทำให้ค่าเงินรูเปียห์มีเสถียรภาพ และควบคุมภาวะเงินเฟ้อ และภายในระยะเวลาอันสั้นเศรษฐกิจของประเทศกลับมาอยู่บนหนทางที่จะนำไปสู่ความเติบโตที่น่าประทับใจ สภาพการณ์เช่นนี้ช่วยเสริมสร้างเสถียรภาพทางการเมืองในปีแรก ๆ ที่ซูฮาร์โต้ขึ้นมาบริหารประเทศ

ประเทศภาคีอาเซียนประเทศสุดท้าย คือไทย ประเทศไทยภายใต้การปกครองของจอมพล ถนอม กิตติขจร ผู้ที่จอมพลสฤษดิ์เลือกสรรให้มาสืบตำแหน่งต่อจากตน ได้รับความกระทบกระเทือนมากขึ้นเป็นลำดับ จากสภาพการณ์ซึ่งสงครามเวียดนามขยายวงกว้างออกไปในทศวรรษ 1960 กรุงเทพฯ กระวนกระวายกับความเป็นกลางของเจ้าสีหนุ และไม่พอใจกับผลการประชุมในช่วงระหว่างปีค.ศ.1961-1962 ซึ่งทำให้มีการจัดตั้งรัฐบาลที่เป็นกลางขึ้นในลาว ไทยได้รับการค้ำประกันว่าจะได้รับการสนับสนุนจากอเมริกัน หากว่าตนถูกคุกคามอย่างร้ายแรง และเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน ไทยก็ได้ให้ความช่วยเหลืออย่างแข็งขันแก่สหรัฐในสงครามเวียดนาม โดยจัดหากำลังทหารและให้ที่ตั้งฐานทัพอากาศ

ความช่วยเหลือทางด้านการเงินอย่างมหาศาลจากสหรัฐ ช่วยพัฒนาการสื่อสารคมนาคมของไทย และด้วยความพยายามที่จะเบี่ยงเบนมิให้ประชาชนให้การสนับสนุนพวกคอมมิวนิสต์ รัฐบาลจอมพลถนอมจึงทุ่มเงินลงไปกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นเขตที่ยากจน ทว่าเมื่อถึงปลายทศวรรษ 1960 การก่อการร้ายอย่างรุนแรงเกิดขึ้นในชนบท ไม่เฉพาะแต่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเท่านั้น หากยังรวมถึงบริเวณเหนือสุดและใต้สุดด้วย การก่อการร้ายนี้ ส่วนใหญ่แล้ว ได้รับการยุยงจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งเมื่อถึงขณะนี้ ไม่มีลักษณะเป็นจีนแล้ว และประกอบด้วยชนเชื้อชาติไทยมากกว่า

การใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ที่มีลักษณะเสรีนิยมมากขึ้น ทำให้มีการเลือกตั้งเกิดขึ้นใน ค.ศ.1969 ทว่าจอมพลถนอมได้บังคับใช้การปกครองของทหารอีกครั้งในปลายปีค.ศ.1971 ในขณะที่เกิดสัญญาณแรก ๆ ที่บ่งบอกว่าอเมริกันจะถอนตัวออกจากเวียดนาม ซึ่งเป็นสาเหตุให้กรุงเทพฯ กลัวผลกระทบที่จะเกิดกับไทย การถูกปิดกั้นภายหลังจากที่ประเทศมีประสบการณ์เป็นระยะเวลาสั้น ๆ กับการปกครองที่มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น นำไปสู่การก่อความไม่สงบของนักศึกษาและการเดินขบวนของมวลชน ซึ่งมีการใช้ความรุนแรง ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1973 จอมพลถนอมหนีไปต่างประเทศ และรัฐบาลพลเรือนชุดหนึ่ง เข้ามารับช่วงการบริหารประเทศ

สามปีต่อมาเป็นช่วงเวลาแห่งความไม่แน่นอน เป็นช่วงเวลาที่การเมืองมีความผันผวน ซึ่งอาจเกิดเหตุร้ายปะทุขึ้นมาได้ง่าย เพราะการปกครองโดยรัฐบาลผสมภายใต้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และต่อมาก็ภายใต้น้องชายของเขา คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ซึ่งตามมาด้วย ม.ร.ว.เสนีย์อีกครั้งหนึ่ง กลุ่มนักศึกษา กรรมกร นักวิชาชีพและปัญญาชน พยายามหาทางช่วงชิงอำนาจจากทหารและข้าราชการ ซึ่งเข้าครอบงำการเมืองไทยมาตั้งแต่สมัยการปฏิวัติปีค.ศ.1932 การมีสัมพันธ์กับตะวันตกอย่างใกล้ชิด เป็นเรื่องที่ถูกนำมาตรวจสอบด้วยเช่นกัน ช่วงเวลาที่ปั่นป่วนวุ่นวายของการปกครองของพลเรือนในประเทศไทย ระหว่างปีค.ศ.1973 ถึงค.ศ.1976 เกิดขึ้นในขณะที่ในเวทีระหว่างประเทศมีการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากเหง้า ได้แก่วิกฤติการณ์น้ำมันโลกในช่วงปีค.ศ.1973-1974 ซึ่งหยุดยั้งความ

เติบโตทางเศรษฐกิจ ราคาสินค้าในตลาดโลกที่ตกฮวบลง และชัยชนะของพวกคอมมิวนิสต์ในอินโดจีนในค.ศ.1975

ระหว่างนั้น สงครามกลางเมืองยังดำเนินต่อไปในพม่า ทว่าเมื่อเวลาผ่านไป รัฐบาลเป็นฝ่ายได้เปรียบ ในช่วงระยะแรก ๆ ของการปฏิวัติวัฒนธรรมของจีนในตอนปลายทศวรรษ 1960 ปักกิ่งประณามรัฐบาลเน วิน ว่าเป็นปฏิกริยาฝ่ายขวา และได้ให้ความช่วยเหลือไม่เฉพาะแก่พรรคคอมมิวนิสต์พม่าเท่านั้น หากยังให้แก่กองทัพกู้เอกราชของคะฉิ่นด้วย ทว่าความช่วยเหลือของจีนแก่พวกกบฏเหือดแห้งลง เมื่อความสัมพันธ์ของจีนกับร่างกุ้ง ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา เมื่อถึงตอนนี้ กองทัพปลดปล่อยชาติกะเหรี่ยง ก็ประสบความยุ่งยากอยู่เช่นกัน และรัฐบาลก็สามารถใช้อำนาจการปกครองของตนกับพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศ สิบสองปีของการปกครองของทหาร สิ้นสุดลงในปีค.ศ.1974 เมื่อรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ นำรัฐที่มีพรรคการเมืองพรรคเดียว เข้ามาแทนที่สภาปฏิวัติ รัฐนั้นคือสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า นายพลเน วิน ยังคงเป็นประธานของพรรคโครงสร้างสังคมนิยมพม่า และสภาประชาชนที่ได้มาจากการเลือกตั้ง ก็เข้ามาแทนที่คณะกรรมาธิการด้านความมั่นคงและการบริหาร ในการปกครองท้องถิ่น ทว่ารัฐบาลยังคงให้ความเห็นชอบกับการพัฒนาเศรษฐกิจในแบบรวมศูนย์ต่อไป

ในพม่า อินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ รัฐบาลในระบอบอัตตาธิปไตยเกิดขึ้นมา ส่วนหนึ่งเป็นการตอบสนองต่อความจำเป็นในด้านความมั่นคง และส่วนหนึ่ง ด้วยความหวังว่าจะบรรลุถึงประสิทธิภาพในระดับสูงสุดในการพัฒนาเศรษฐกิจและในการต่อกรกับความยากจน

ขณะที่ความตึงเครียดของสงครามเย็นบรรเทาลง และความหวาดระแวงการคบคิดในด้านลัทธิอุดมการณ์ค่อยจางลง ชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างตอบสนองต่อสภาพการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ในแบบที่แตกต่างกันออกไป ประเทศซึ่งเคยพึ่งพาอาศัยร่มเงาของการปกป้องคุ้มกันภัยจากภายนอก จำต้องคิดวางยุทธศาสตร์ด้านการป้องกันของตนเองขึ้นมาใหม่ ต้องสร้างเสริมแนวป้องกันของตนเอง พร้อมกับดำเนินงานอย่างหนักหน่วงและจริงจังมากขึ้น เพื่อความร่วมมือกันและเพื่อความมั่นคงในภูมิภาค ประเทศที่มิใช่คอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต้องหันมาทบทวนจุดยืนของตนเอง ที่มีต่อเพื่อนบ้านและโลกภายนอก ส่วนหนึ่ง เป็นเพราะมหาอำนาจตะวันตกวางตัวเหินห่างออกไป ประเทศภาคีอาเซียน ตอบสนองต่อการทาบทามจากสหภาพโซเวียตอย่างระมัดระวังน้อยลง ประเทศเหล่านี้ต่างพิจารณาข้อเสนอของตน อับดุล ราซัก เรื่องการก่อตั้งเขตแห่งสันติภาพ มิตรภาพ และความเป็นกลาง (ซอพแฟน) ด้วยความกระตือรือร้นในระดับที่ต่างกันไป ทุกประเทศตกลงที่จะรับข้อเสนอในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1971 ในรูปแบบที่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไข จาการ์ตา ระแวงประเทศมหาอำนาจที่จะทำหน้าที่ตรวจกำกับซอพแฟนมากเป็นพิเศษ ด้วยกลัวว่า อาจมีปักกิ่งเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย รัฐมนตรีต่างประเทศของอินโดนีเซีย อาดัม มาลิก คิดการณ์มานานแล้ว เรื่องการพัฒนาเสถียรภาพใน

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อว่าชาติในภูมิภาคนี้ จะสามารถรักษาความมั่นคงของตนเองได้ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจากประเทศนอกภูมิภาค ผลก็คือ คำประกาศสถาปนาซอพแฟนของสมาคมอาเซียน เป็นเอกสารที่คลุมเครือ เป็นการแสดงความใฝ่ฝันที่จะสร้างความเป็นกลาง ทว่ามิได้ให้เครื่องมือใด ๆ หรือเปิดช่องใด ๆ ให้ประเทศอภิมหาอำนาจเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วย

แม้ว่าประเทศภาคีของอาเซียนแต่ละประเทศ ต่างมีความมั่นใจและความมั่งคั่งรุ่งเรืองขึ้นมาแล้ว แต่ตัวสมาคมอาเซียนเอง ก็ยังคงเป็นองค์การที่ค่อนข้างไร้ประสิทธิภาพ และสมาชิก ก็ยังคงปะทะกันอยู่ในเรื่องต่าง ๆ เช่นเรื่องสิทธิในการเดินเรือในช่องแคบเมละกา การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับปักกิ่ง และลักษณะของการร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจเป็นต้น

1975 – ปีแห่งชัยชนะของคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน

ที่ดูจะขัดแย้งกันอยู่ในตัว ก็คือว่า ผลสะท้อนจากการที่อินโดจีน ตกอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของกองกำลังฝ่ายคอมมิวนิสต์ในค.ศ.1975 ซึ่งหวั่นเกรงกันมานาน ตามทฤษฎีโดมิโน มิได้กลายเป็นความจริงขึ้นมา ตรงกันข้าม ชัยชนะของคอมมิวนิสต์ กลับกระตุ้นให้เกิดความคิดที่แตกต่าง และความขัดแย้งขึ้นภายในค่ายของพวกเขาเอง ช่วงเวลานี้จึงบังเอิญเป็นโอกาสเหมาะ แก่ส่วนที่เหลือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่จะจัดเวทีสำหรับก้าวไปสู่การสร้างมาตรการเพื่อเสถียรภาพและความสามัคคีกัน ภายหลังจากปฏิกิริยาทางด้านลัทธิอุดมการณ์ ได้สร้างอิทธิพลให้กับลัทธิชาตินิยมและการร่วมภาคีกับนานาชาติอย่างหนักหน่วงมาเป็นเวลานานถึงสามสิบปี มาตอนนี้ นับตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา การเน้นก็เปลี่ยนไปที่การเมืองของอำนาจที่มีลักษณะธรรมดาสามัญมากขึ้น แม้ว่ากำลังฝ่ายต่าง ๆ ภายนอกประเทศ จะยังคงมีความสำคัญต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่อไป แต่ความสัมพันธ์ภายในภูมิภาค—ที่สำคัญคือระหว่างสมาคมอาเซียนกับกลุ่มที่มีเวียดนามมีอิทธิพลครอบงำอยู่—ก็เข้ามามีบทบาทที่มีความสำคัญมากขึ้น ในการกำหนดลักษณาการที่กำลังฝ่ายต่าง ๆ จากภายนอกเหล่านั้น จะใช้อิทธิพลของตน ชาติเล็ก ๆ ได้พบว่า อำนาจในการต่อรองของตน กับบรรดาประเทศมหาอำนาจ สูญไป หรือไม่ก็ลดลง ดังนั้น ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงหันมาร่วมมือกันและกันอย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้นแทน เป็นธรรมดาอยู่เองที่ความเห็นแก่ประโยชน์ของตน ทำให้ชาติต่าง ๆ ต่างละวางข้อพิพาทในอดีตเอาไว้เบื้องหลัง และทิ้งเรื่องที่ผิดใจกันอยู่ไปเสีย เพื่อแสวงหาความมั่นคง โดยผ่านการร่วมมือช่วยเหลือกัน

กระนั้นก็ตาม ความรวดเร็วและระดับของชัยชนะในขั้นสุดท้ายของคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน ก็ยังทำให้เกิดความตระหนกตกใจกัน เขมรแดงที่มีชัยชนะ ประกาศก่อตั้งรัฐบาลปฏิวัติขึ้นในกรุงพนมเปญในกลางเดือนเมษายน ค.ศ.1975 ไซ่ง่อนตกอยู่ภายใต้อำนาจของทหารเวียดนามเหนือ เพียงชั่วเวลาไม่ถึงสองสัปดาห์ถัดจากนั้น เมื่อฮานอยลงมือโจมตีเป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งสิ้นสุดลงด้วยการแตกพ่ายและหลบหนีของพวกอเมริกันกับบรรดาผู้สนับสนุนด้วยเครื่องบินเฮลิคอปเตอร์ออกจากหลังคาของสถานทูตสหรัฐในไซ่ง่อน ในลาว รัฐบาลผสมสลายตัวลงในชั่วเวลาต่อมาเพียงอีกไม่กี่เดือน และกษัตริย์ก็ทรงสละราชสมบัติ เมื่อถึงเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1975 ลาวจึงเหลือเพียงคอมมิวนิสต์ปะเทดลาว เป็นเจ้านายปกครองสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แต่เพียงฝ่ายเดียว แม้ว่าได้มีการพยากรณ์เหตุการณ์เหล่านี้ไว้แล้วล่วงหน้า แต่กระนั้น ก็ยังเป็นที่ยอมรับกันว่า เหตุการณ์ดังกล่าว เป็นจุดพลิกผันที่สำคัญยิ่งสำหรับภูมิภาคนี้ ช่วงเวลาสองสามปีถัดจากนั้น ถูกครอบงำด้วยความคลี่คลายของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอินโดจีน และผลกระทบที่เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ มีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในขณะที่อันตรายมากมายหลายอย่างจากสงครามเย็น กำลังถดถอยลงไปนั้น อิทธิพลของคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน ย่อมความหมายถึงโอกาสที่จะมีความขัดแย้งเกิดขึ้นภายในระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กันเอง เพราะการเผชิญหน้ากันของสองกลุ่มประเทศที่เป็นปฏิปักษ์กันอยู่ ในหมู่รัฐภาคีอาเซียนนั้น ไทยและฟิลิปปินส์เป็นผู้สนับสนุนการทำสงครามของสหรัฐในเวียดนามและกัมพูชาอย่างแข็งขัน ขณะที่ประเทศอื่น ๆ อีกสามประเทศ ให้การสนับสนุนด้านกำลังใจและได้รับประโยชน์ด้านวัตถุ จากการจัดส่งสินค้าและข้าวของต่าง ๆ ให้แก่กองทัพอเมริกัน เวียดนามมองอาเซียนว่าเป็นกลุ่มพันธมิตรที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ ซึ่งสหรัฐสามารถนำมาใช้ส่งเสริมลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกและลัทธิอาณานิคมแผนใหม่ แทนการใช้องค์การซีโต้ได้ ในทางกลับกัน ประเทศสมาชิกอาเซียนก็กลัวว่าจะมีการก่อตั้งสหพันธ์อินโดจีนคอมมิวนิสต์ที่ฮึกเหิมขึ้นมา ฮานอยได้แสดงให้เห็นว่ามีความพอใจกับการพิชิต ด้วยขณะนี้หากไม่นับกองทัพที่มีอยู่ในประเทศมหาอำนาจใหญ่ ๆ แล้ว ฮานอยมีกองทัพที่ใหญ่ที่สุด ที่ผ่านการฝึกปรือในการยุทธมาแล้ว ความกังวลเกี่ยวกับทฤษฎีโดมิโน ยังคงตกค้างหลงเหลืออยู่ และบรรดาประเทศภาคีอาเซียน ต่างก็ประหวั่นพรั่นพรึงว่าเวียดนามจะสนับสนุนระบอบคอมมิวนิสต์ทั่วทั้งภูมิภาคนี้ หากว่ามิใช่ด้วยการเข้าแทรกแซงทางการทหารโดยตรง ก็ด้วยการยุยงส่งเสริม หรือจัดป้อนยุทโธปกรณ์ของอเมริกันที่เหลือทิ้งไว้ในสมัยสงคราม ให้แก่ขบวนการกองโจรคอมมิวนิสต์ทั้งหลายในภูมิภาค

สถานการณ์ยังคงสับสนอยู่เป็นเวลาหลายเดือน แม้ว่าเวียดนาม กัมพูชาและลาว จะได้ประกาศถึง “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างเด็ดเดี่ยว” แต่ก็มิได้มีสหพันธ์อินโดจีนเกิดขึ้นมาแต่อย่างใด

ในเวียดนาม การนองเลือดอันจะมาจากการแก้แค้นอย่างที่หวั่นกลัวกัน มิได้บังเกิดขึ้น และคณะผู้นำที่มีวินัยของฮานอย ก็สนใจอยู่กับภารกิจการปฏิสังขรณ์ประเทศของตนเอง ในระหว่างการกล่าว

ปราศรัยเนื่องในวาระครบรอบปีที่สามสิบของการสถาปนาสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม ในเดือนกันยายน ค.ศ.1975 นายกรัฐมนตรีฟาม วัน ดง ของเวียดนาม ได้ประกาศเริ่มต้นช่วงเวลาใหม่แห่งการปฏิสังขรณ์อย่างสันติ เขาได้กล่าวว่า เวียดนามปรารถนาที่จะเสริมความแข็งแกร่งให้แก่มิตรภาพที่มีอยู่แล้ว และสร้างความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ทั้งหมดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกับบรรดาประเทศอื่น ๆ ทั้งมวล บนหลักการแห่งความเคารพซึ่งกันและกัน ความเสมอภาคและการไม่แทรกแซงกิจการภายใน เวียดนามในช่วงเวลานี้ ยังหวังว่าจะมีความสัมพันธ์เป็นปกติกับสหรัฐ และจะได้รับความช่วยเหลือจากอเมริกัน บนพื้นฐานของความตกลงปารีส ฉบับปีค.ศ.1973

เวียดนามดำเนินการของตนไปตามขั้นตอน เริ่มด้วยเป้าหมายที่เป็นหลักสำคัญคือการรวมประเทศ และสองรัฐเวียดนาม ก็ได้ประสมประสานเข้าด้วยกัน เพื่อก่อตั้งสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ขึ้นในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1976 โครงการห้าปีสำหรับช่วงระยะเวลาตั้งแต่ค.ศ.1976 ถึง ค.ศ.1980 มุ่งเน้นที่การพัฒนาเศรษฐกิจและความสามัคคีในชาติ ทว่าควบคู่ไปกับการซ่อมแซมความเสียหายที่เกิดมาจากสงคราม สาธารณรัฐใหม่ยังได้ตั้งเป้าหมายที่จะส่งเสริมอุดมการณ์และวัฒนธรรมแนวสังคมนิยม พร้อมการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ จากความเป็นเจ้าของส่วนเอกชนไปสู่ระบอบสังคมนิยมและการควบคุมของรัฐ ภายในระยะเวลาสิบห้าถึงยี่สิบปี แผนการนี้ จำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรมหาศาล และเวียดนามก็เต็มใจที่จะยอมรับความช่วยเหลือจากฝ่ายใด ๆ ก็ได้ เวียดนามเข้าเป็นสมาชิกของธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย นอกจากนั้น ยังได้หล่อหลอมความสัมพันธ์ทางการค้ากับญี่ปุ่น อินเดีย สิงคโปร์ ออสเตรเลีย สวีเดน และบรรดาประเทศในยุโรปตะวันตก เป็นที่กระจ่างชัดว่า เวียดนามที่รวมเข้าเป็นประเทศเดียวกันแล้วนี้ ต้องให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกต่อการฟื้นฟูกู้ฐานะของชาติ มากยิ่งกว่าสืบเนื่องการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ไปยังนานาชาติ อย่างน้อยก็ในระยะสั้น

ในลาว ความหวังแต่แรกเริ่มที่จะมีสันติภาพและการปฏิรูปอย่างนุ่มนวล กลับกลายเป็นความขมขื่นในค.ศ.1976 เมื่อทางการเริ่มโครงการรวมกรรมสิทธิ์และใช้การเข้าค่ายเพื่อให้การศึกษาใหม่แก่ประชาชน ทว่ารัฐบาลก็มีเสถียรภาพขึ้น ตามเวลาที่ผ่านไป โดยรัฐบาลชะลอจังหวะก้าวในการรวมกรรมสิทธิ์ที่ดินและปัจจัยการผลิตเข้าเป็นของส่วนรวม ให้การผ่อนปรนแก่พุทธศาสนามากขึ้น และยอมรับความช่วยเหลือของต่างชาติจากแหล่งต่าง ๆ ในปริมาณมากพอสมควร เหล่าผู้นำดำรงอยู่อย่างมั่นคงภายใต้นายกรัฐมนตรีไกสอน พมวิหาน เลขาธิการใหญ่ของพรรคปฏิวัติประชาชนลาว ซึ่งดำรงตำแหน่งสืบต่อมาจนล่วงเข้าสู่ทศวรรษ 1990 ในด้านนโยบายต่างประเทศนั้น ลาวยืนหยัดอยู่กับเวียดนามอย่างหนักแน่นมั่นคง ตัวนายกรัฐมนตรี ไกสอน พมวิหานเอง ก็เป็นลูกครึ่งเวียดนาม และบรรดาสมาชิกระดับอาวุโสในคณะรัฐมนตรีของเขา ก็มีสายสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดอยู่กับเวียดนาม สาธารณรัฐประชาชนลาวได้ทำความตกลงเพื่อการร่วมมือกันกับฮานอยในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1976

ทว่าปฏิเสธว่าตนมิใช่บริวารของเวียดนาม และยืนกรานว่า ความสัมพันธ์นี้ เป็นความสัมพันธ์แห่งมิตรภาพและความเคารพซึ่งกันและกัน

การเปลี่ยนแปลงที่น่าตระหนกตกใจมากที่สุด เกิดขึ้นในกัมพูชา ผู้นำของเขมรแดง ที่ปกครองกัมพูชาเป็นผู้อุทิศตนเพื่ออุดมการณ์คอมมิวนิสต์ แต่ขาดประสบการณ์ในการปกครองประเทศในด้านปฏิบัติ เขมรแดงตัดสินใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งที่พวกเขาเห็นว่าเป็นสังคมที่หยุดนิ่งและกึ่งศักดินา อย่างรวดเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อเข้ายึดครองพนมเปญ พวกเขาสั่งให้อพยพชาวเมืองทั้งหมดออกจาก “นครที่ใช้เครื่องอุปโภคบริโภคอย่างสิ้นเปลือง” นี้ ออกไปทำงานในชนบท การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่สำหรับรัฐกัมพูชาประชาธิปไตยของ “กรรมกร ชาวนาและผู้ใช้แรงงานอื่น ๆ” เริ่มขึ้นในเวลาไม่นานเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ.1976 เจ้าสีหนุทรงก้าวลงจากตำแหน่ง และภายหลังจากทรงถูกควบคุมตัวให้อยู่ภายในที่พำนักเป็นเวลาหลายเดือน พระองค์ทรงถูกเนรเทศไปอยู่ปักกิ่ง ในเวลาเดียวกันพอล พตก็ตั้งต้นกำจัดระบอบการปกครองแบบเก่า ด้วยการสังหารหมู่มวลชนเกษตรกร รวมทั้งอดีตผู้นำและปัญญาชน ทั้งยังดำเนินการกวาดล้างภายในพรรคคอมมิวนิสต์ของตนเองอย่างไร้ความปรานี มีรายงานกล่าวว่า ชาวกัมพูชาตายไปกว่าหนึ่งล้านคน ในเวลาสามปีหลังจากนั้น ซึ่งรวมทั้งโอรสและธิดา 5 องค์ พร้อมด้วยนัดดาอีกสิบห้าองค์ของเจ้าสีหนุด้วย ประชากรทั้งหมด ถูกเกณฑ์ให้มาก่อสร้างสังคม ทรัพย์สินเอกชนถูกโอนมาเป็นของชาติ พุทธจักร ถูกห้าม การใช้เงินตราถูกยกเลิก และประชาชนถูกบังคับให้ดำรงชีวิตอยู่รวมกันแบบคอมมูน

ความกระตือรือล้นที่จะยืนยันในความเป็นอิสระของตนเอง รัฐบาลพอล พตจึงพอใจที่จะพึ่งพาอาศัยการระดมทรัพยากรของกัมพูชาเอง และควบคุมประชาชนอย่างเคร่งครัด แทนที่จะอาศัยความช่วยเหลือของนานาชาติโดยทั่วไป รัฐธรรมนูญของกัมพูชาประชาธิปไตยระบุนโยบายไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดเอาไว้อย่างชัดเจน ผู้นำเขมรแดงกลัวว่าจะกลับมีการรุกรานจากเวียดนามเหมือนเช่นที่เคยมีเรื่อยมาแต่ครั้งโบราณ และมาหยุดลงในช่วงที่เป็นอาณานิคมฝรั่งเศส ผู้นำของเขมรแดงจึงหวังอาศัยจีนเป็นเครื่องยับยั้งความทะเยอทะยานของฮานอย ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1975 กัมพูชาก็ทำความตกลงเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับปักกิ่ง

ปฏิกิริยาจากอาเซียน

เนื่องจากความกลัวอินโดจีน รัฐมนตรีต่างประเทศของอาเซียนจึงได้มาพบปะประชุมกันในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1975 เพื่อพยายามวางนโยบายร่วมกันออกมา ทว่าประเทศสมาชิกยังมีทัศนคติที่แตกแยกกันอยู่ ต่อกรณีเวียดนามและต่อบรรยากาศทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่มาเลเซีย

เต็มใจที่จะพิจารณารับรัฐในอินโดจีนเข้ามาร่วมในสมาคมอาเซียน ประเทศอื่น ๆ กลับพะวงว่า รัฐสมาชิกที่เข้ากันไม่ได้พวกนี้ จะบ่อนทำลายลักษณะประจำตัวของสมาคม

ในระยะแรก มาเลเซีย อินโดนีเซียและสิงคโปร์ ตอบสนองต่อชัยชนะของพวกคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน ด้วยการลงมือเสริมสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในพรมแดนของตนเอง กล่าวคือ ในขณะที่เน้นถึงความจำเป็นที่จะต้องเร่งพัฒนาเศรษฐกิจ และสร้างความยุติธรรมในสังคม ในระดับที่สูงขึ้น เพื่อรักษาเสถียรภาพแล้ว รัฐบาลของทั้งสามประเทศ ยังเร่งดำเนินมาตรการเพื่อต่อต้านความพยายามบ่อนทำลายระบอบการปกครองของพวกคอมมิวนิสต์ภายในประเทศด้วย ในระยะเวลาสิบแปดเดือนถัดจากนั้น ทั้งมาเลเซียและสิงคโปร์ต่างดำเนินมาตรการปราบปรามบุคคลที่เชื่อว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ที่พยายามบ่อนทำลายระบอบการปกครอง ส่วนอินโดนีเซียก็เพิ่มสมรรถนะทางทหารของตน ทั้งนี้โดยได้รับความช่วยเหลือจากเงินสนับสนุนของอเมริกัน

ประธานาธิบดีมาร์คอสแห่งฟิลิปปินส์และรัฐบาลพลเรือนของกรุงเทพฯ ได้เริ่มดึงประเทศให้ห่างออกจากการร่วมเป็นภาคีทางทหารกับสหรัฐ ประธานาธิบดีมาร์คอสเดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียตและจีน พร้อมกับสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับทั้งสองประเทศ และกับรัฐบาลคอมมิวนิสต์ชุดใหม่ในเวียดนามและกัมพูชา ในค.ศ.1976 ฟิลิปปินส์ยืนกรานกับสหรัฐที่จะให้เจรจาทำความตกลงทางทหารกันใหม่ โดยฟิลิปปินส์ยินยอมให้สหรัฐคงฐานทัพอากาศและฐานทัพเรือ กับกองกำลังภาคพื้นดินอยู่ในประเทศตนต่อไป ทว่าด้วยค่าเช่าที่เพิ่มขึ้น และระยะเวลาที่จำกัด และสหรัฐต้องยอมรับอธิปไตยของฟิลิปปินส์เหนือฐานทัพเหล่านั้นด้วย

ในฐานะที่เป็นประเทศเดียวในหมู่สมาชิกอาเซียน ที่มีพรมแดนติดกับกัมพูชาและลาว ไทยจึงได้รับผลกระทบโดยตรงจากชัยชนะของคอมมิวนิสต์ กล่าวคือผู้อพยพชาวอินโดจีนนับพันคนหลบหนีเข้ามาในดินแดนของไทย ประเทศไทยเข้าสู้รบกับการก่อการร้ายอย่างจริงจังอยู่แล้ว ที่บริเวณพรมแดนที่อยู่ติดกับอินโดจีน การปะทะกับพวกคอมมิวนิสต์ลาวที่แม่น้ำโขง ทำให้กรุงเทพฯ สั่งปิดพรมแดนอยู่ชั่วระยะหนึ่ง ในเดือนธันวาคม ค.ศ.1975 ทว่ารัฐบาลเวียดนามเหนือ ได้หยั่งเชิงหมายจะสร้างความสัมพันธ์ฉันมิตรกับไทย มาตั้งแต่เดือนมกราคม ค.ศ.1975 แล้ว และในทันทีที่ไซ่ง่อนแตกคณะผู้แทนชาวเวียดนาม ก็ได้เดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ ความประสงค์ของฮานอย ที่จะได้เห็นฐานทัพและทหารอเมริกัน ถอนออกไปจากไทย และที่จะเห็นองค์การซีโต้ถูกยุบ สอดคล้องกับนโยบายของไทยขณะนั้น ที่ต้องการแยกตัวให้ห่างออกจากสหรัฐ นโยบายนี้ เริ่มขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ.1973 ซึ่งเป็นช่วงที่พลเรือนเข้ามารับช่วงการบริหารประเทศในกรุงเทพฯ และรัฐบาลต้องตอบสนองต่อแรงกดดันของปีกซ้าย เมื่อถึงตอนนี้ รัฐบาลของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชได้สั่งการให้ถอนทหารอเมริกันออกไป คำสั่งนี้ มีผลในท้ายที่สุด ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1976 ในสมัยรัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่รับช่วงการบริหารต่อมา หลังจากนั้นมา ไทยได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเต็มขั้นกับฮานอย และจากนั้น ไทยหวังจะอาศัยสาธารณรัฐประชาชนจีน ให้เป็นเครื่องค้ำประกันที่ดีที่สุด ที่จะสะกัดกั้น

ความทะเยอทะยานใด ๆ ของเวียดนาม อันอาจจะมีขึ้นในอนาคต ในค.ศ.1976 ม.ร.ว.เสนีย์ยังบีบบังคับให้มาเลเซียถอนกองกำลังปฏิบัติการภาคสนามของตำรวจออกไปด้วย กำลังดังกล่าว ประจำอยู่ทางใต้ของไทย ภายใต้ความตกลงระหว่างมาเลเซีย-ไทย ที่ทำไว้ในค.ศ.1964 เพื่ออำนวยความสะดวกในการเร่งตามติดผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ที่ข้ามพรมแดนเข้ามาอย่างเป็นการเร่งด่วน

การประชุมสุดยอดที่บาหลี

เมื่อถึงปลายปีค.ศ.1975 การเข้ามาพัวพันอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศมหาอำนาจ ลดน้อยลงยิ่งกว่าที่เคยมีมา ไม่ว่าจะในระยะใด ๆ นับตั้งแต่ที่สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง เป็นต้นมา ในขณะเดียวกัน รัฐที่มิใช่คอมมิวนิสต์ในภูมิภาคนี้ ก็สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติขึ้นมาได้บ้าง และได้สร้างความก้าวหน้าอย่างมโหฬาร ในการวางระเบียบแบบแผนลงอย่างมั่นคง และสะกัดกั้นความพยายามบ่อนทำลายการปกครองภายในประเทศ ภายหลังจากความตื่นตระหนกในระยะแรกต่อการที่คอมมิวนิสต์เข้าครองอินโดจีน ซาลงแล้ว รัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มิใช่คอมมิวนิสต์ทั้งหมดวางข้อสรุปว่า การป้องกันอย่างดีที่สุดของตน คือการรักษาเสถียรภาพและความสมบูรณ์พูนสุขภายในประเทศ รวมทั้งการหาทางสร้างความสมานฉันท์อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ภายในภูมิภาค

ผู้นำของอาเซียน ได้มาประชุมกันที่บาหลีในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1976 นับเป็นการประชุมสุดยอดครั้งแรกในประวัติศาสตร์เก้าปีขององค์การนี้ โดยก่อนหน้านี้ได้มีการเดินทางเยี่ยมเยือนนครหลวงของกันและกันของเหล่าผู้นำกันอย่างอึงคะนึง เป็นการกรุยทางมาก่อนแล้ว เหตุการณ์นี้ มีความเศร้าหมองมาบดบัง เนื่องจากเพียงไม่กี่สัปดาห์ก่อนจะถึงกำหนดการประชุม ตน อับดุล ราซัก บุคคลที่เป็นหลักในการสนับสนุนข้อเสนอเรื่องการสร้างความเป็นกลางแก่ภูมิภาคนี้ ถึงแก่อสัญกรรมลงอย่างกระทันหัน ทว่าผู้ที่สืบทอดตำแหน่ง ซึ่งราซักเลือกสรรไว้ด้วยตนเอง คือ ตน ฮุสเซน ออนน์ ก็ได้ยืนยันอีกครั้งหนึ่ง ถึงความยึดมั่นต่อวิเทโศบายแนวเดียวกับผู้ที่อยู่ในตำแหน่งก่อนหน้าเขา การประชุมสุดยอดบาหลี เป็นหลักหมายสำคัญ ซึ่งเผยให้เห็นบรรยากาศใหม่แห่งความมั่นใจ และความปรารถนาที่จะมีการร่วมมือกันอย่างมีประสิทธิภาพ ที่ประชุมได้ออกเอกสารสองฉบับ ได้แก่คำประกาศเรื่องความปรองดองกันของอาเซียน และสนธิสัญญามิตรภาพและความร่วมมือกัน นอกจากนี้ ยังได้มีการก่อตั้งสำนักเลขาธิการถาวรของอาเซียนขึ้นในจาการ์ตา โดยมีเลขาธิการใหญ่เป็นหัวหน้าสำนักงาน ตำแหน่งเลขาธิการใหญ่นี้ จะเลือกจากรัฐสมาชิกสลับกันไปจนครบทุกรัฐ โดยมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละสามปี[17]

---

[17] ดู A. Broinowski, ***Understnading ASEAN,*** London, 1982.

คำประกาศบาหลีจัดทำขึ้นโดยอาศัยความตามเอกสารสำคัญ 3 ฉบับคือ กฎบัตรขององค์การสหประชาชาติ หลักสิบประการที่ได้รับการเห็นชอบจากที่ประชุมกลุ่มประเทศจากแอฟริกาและเอเชียที่เมืองบันดุงในเดือนเมษายน ค.ศ.1955 และคำประกาศอาเซียน จากที่ประชุมที่กรุงเทพฯ เมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ.1967 คำประกาศบาหลีนี้ เป็นการยืนยันอีกครั้งหนึ่ง ถึงเป้าหมายการร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ และความยึดมั่นของอาเซียน ที่จะสถาปนาเขตแห่งสันติภาพ อิสรภาพและความเป็นกลางขึ้นในเร็ววัน ตามที่ได้ตกลงกันไว้ในค.ศ.1971 ที่ประชุมมีมติให้กำจัดภัยที่มาจากความพยายามที่จะบ่อนทำลายระบอบการปกครอง แต่มิได้ดำเนินขั้นตอนใด ๆ ที่จะเปลี่ยนอาเซียนไปเป็นองค์การสนธิสัญญาทางทหาร รัฐสมาชิกต่างเชื่อว่า การก่อตั้งกลุ่มประเภทนี้ขึ้นมา มีแนวโน้มที่จะกระตุ้นให้เกิด ปฏิกริยาในเชิงมุ่งร้าย โดยมิมีสิ่งใดที่จะค้ำประกันความมั่นคงให้[18] สนธิสัญญามิตรภาพและความร่วมมือกัน ที่มีควบคู่มาด้วย ผูกมัดผู้นำของอาเซียน ให้พึ่งพาอาศัยแต่เฉพาะการเจรจาอย่างสันติเพียงโสดเดียว ในการตกลงความขัดแย้งแตกต่างในความคิดเห็นระหว่างประเทศต่าง ๆ ภายในภูมิภาคนี้

การประชุมสุดยอดบาหลี เป็นเครื่องหมายบอกถึงความก้าวหน้า กล่าวคือเป็นความก้าวหน้าที่คืบต่อจากเป้าหมายการคืนสู่ความเป็นมิตรไมตรีกันในภูมิภาค ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในช่วงที่ก่อตั้งสมาคมอาเซียนขึ้นในค.ศ.1967 ไปสู่เป้าหมายของความมั่นคงร่วมกันภายในภูมิภาค ทั้งนี้โดยมีพื้นฐานอยู่ที่การส่งเสริมเสถียรภาพทางการเมืองและการพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศสมาชิกทั้งมวล ที่ประชุมบาหลี ดำเนินตามตัวอย่างของประธานาธิบดีซูฮาร์โต้แห่งอินโดนีเซีย ที่เห็นว่า “ความสามารถในการปรับตัวของภูมิภาค” เกิดขึ้นจาก “ความสามารถในการปรับตัวของชาติ”

เมื่อเวียดนามรวมประเทศในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1976 ฮานอยได้ประกาศแจงถึงนโยบายในการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ ที่มุ่งเพื่อผลในทางปฏิบัติ พร้อมกับหาทางเพื่อการค้าและการแลกเปลี่ยนทางเทคนิคกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทว่าประเทศภาคีอาเซียน รับฟังถ้อยแถลงของเวียดนามเกี่ยวกับความเป็นกลางและการร่วมมือกันด้วยความระแวง ในการประชุมสุดยอดของกลุ่มไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดในโคลอมโบในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1976 เวียดนามให้การสนับสนุนลาว ที่ขัดขวางมิให้ที่ประชุมยืนยันคำประกาศซอพแฟนของมาเลเซียอีกครั้งหนึ่ง ตามความต้องการของมาเลเซีย คำประกาศดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับไปแล้ว ในที่ประชุมไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดครั้งที่แล้ว ในค.ศ.1971 สิ่งที่ลาวและเวียดนามนำเสนอแทนที่ซอพแฟนคือการเรียกร้องให้สนับสนุน “การต่อสู้ของประชาชนแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อต่อต้านลัทธิอาณานิคมแผนใหม่” คำเรียกร้องนี้ ทำให้เกิดคำประท้วงจากสิงคโปร์ด้วยความตระหนกตกใจ และสมาชิกอื่น ๆ ของอาเซียน ก็รู้สึกผิดหวังเพราะคำเรียกร้องนี้ มีนัยหมายถึง

[18] เป็นทัศนะซึ่งอาดัม มาลิก ได้แสดงต่อที่ประชุมที่ ISEAS ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ ที่สิงคโปร์

การโต้แย้งสิทธิธรรมของรัฐบาลของประเทศสมาชิกอาเซียนเอง และยังมีนัยหมายถึงการสนับสนุนความพยายามที่จะบ่อนทำลายระบอบการปกครองอีกด้วย

มิตรภาพที่อินโดจีนเสนอแก่รัฐอาเซียนเป็นรัฐ ๆ ไปนั้น มิได้ขยายไปถึงการยอมรับองค์การอาเซียนด้วย แม้ว่าสหภาพโซเวียตและจีน จะได้กล่าวในทางบวก เกี่ยวกับการประชุมสุดยอดที่บาหลี แต่เวียดนามก็วิพากษ์อยู่ขรม ว่าอาเซียนเป็นองค์การที่มาแทนที่องค์การซีโต้ และนายกรัฐมนตรีลาว ไกสอน พมวิหาน ก็พรรณนาถึงอาเซียนในค.ศ.1976 ว่าเป็น “องค์การที่จักรวรรดินิยมสหรัฐก่อตั้งขึ้น …เพื่อที่จะปกป้องผลประโยชน์ของลัทธิอาณานิคมแผนใหม่ของสหรัฐ” ความรู้สึกนี้ น่าจะรุนแรงขึ้นมาเพราะการเดินทางมาเยือนอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ของประธานาธิบดีเจรัลด์ ฟอร์ด ในช่วงเดียวกับที่ประธานาธิบดีฟอร์ดมาเยือนจีนในปลายปีค.ศ.1975 ซึ่งในช่วงนั้น ประธานาธิบดีฟอร์ดได้ยืนยันหลักการกวม ของประธานาธิบดีนิกสันอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งออกประกาศหลักการแปซิฟิคของเขาเองด้วย หลักการแปซิฟิคนี้ ขีดแนวป้องกันนอกชายฝั่งของสหรัฐเสียใหม่ นับจากเกาหลีผ่านมาจนถึงญี่ปุ่น กวม ฟิลิปปินส์และอินโดนีเซีย ฮานอยยังคงเรียกร้องต่อไป ให้กำจัดฐานทัพต่างชาติออกไป และเร่งเร้าให้ประเทศที่กำลังพัฒนา ซึ่งพึ่งพาอาศัยการส่งออกสินค้า ให้ร่วมมือกันในการทำลายสิ่งที่ฮานอยอ้างว่า เป็นการควบคุมระเบียบเศรษฐกิจโลก ของจักรวรรดินิยมตะวันตก

ในช่วงระยะนี้ รัฐภาคีอาเซียนต่างเป็นกังวลกับความพยายามบ่อนทำลายระบอบการปกครองของคอมมิวนิสต์ มากยิ่งกว่าความกลัวการรุกรานจากภายนอก ตน อับดุล ราซักได้ค้นพบว่า การสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน มิได้ช่วยลดความหนักใจกับการก่อการร้ายของคอมมิวนิสต์ภายในประเทศลง อันที่จริงนั้น ในมาเลเซียเมื่อกลางทศวรรษ 1970 หลังจากที่คอมมิวนิสต์เข้ายึดครองอินโดจีนแล้ว กิจกรรมของทหารกองโจรเพิ่มขึ้นทั้งในบริเวณท้องที่ชนบทและในชุมชนเมืองและพรรคคอมมิวนิสต์จีน (ซีซีพี) ก็ยังคงให้การสนับสนุนด้านกำลังใจแก่สหายร่วมอุดมการณ์ของตนในมาเลเซียต่อไป รัฐบาลจีนยึดมั่นต่อทฤษฎีของตนจนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 1980 ที่ว่า ความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างรัฐบาลต่อรัฐบาล มิใช่ว่าจะเข้ากันไม่ได้กับความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างพรรคต่อพรรค นั่นคือระหว่าง ซีซีพี กับพรรคคอมมิวนิสต์ทั้งหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ว่าพรรคเหล่านี้ จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการต่อต้านรัฐบาลอย่างเปิดเผยก็ตาม

สิงคโปร์และมาเลเซีย ร่วมมือกันหยุดยั้งความพยายามบ่อนทำลายการปกครองภายในประเทศ และในค.ศ.1976 ก็เปิดโปงเครือข่ายสายลับนานาชาติ เครือข่ายนี้ ประกอบด้วยปัญญาชนและนักวิชาชีพเป็นหลัก ซึ่งในหมู่คนเหล่านี้ รวมถึงบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียงชาวมาเลย์ด้วยสองคน กับรัฐมนตรีช่วยว่าการชาวมาเลย์อีกสองคน ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า คอมมิวนิสต์ แทรกซึมเข้ามาแล้ว แม้กระทั่งในองค์กรสหมาเลย์แห่งชาติหรืออัมโน

ในประเทศไทย การวิพากษ์ความไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ขึ้นมาถึงจุดสุดยอดในเดือนตุลาคม ค.ศ.1976 เมื่อกองทัพเข้าแทรกแซงเพื่อปราบปรามการจลาจลของนักศึกษา

ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เลขาธิการคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ได้จัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้น โดยมีธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี นายกรัฐมนตรีคนใหม่ได้ไปเยือนนครหลวงของประเทศภาคีอาเซียน และได้รับการตอบสนองอย่างฉับพลัน ต่อคำเรียกร้องของเขาให้ประเทศภาคีร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดภายในภูมิภาค เพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ รัฐบาลธานินทร์ได้ฟื้นฟูความตกลงเรื่องการตรวจกำกับพรมแดนกับมาเลเซีย ซึ่งเคยประสบปัญหาในสมัย รัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ หนึ่งปีถัดมา ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1977 พลเอกเกรียงศักดิ์ก็เข้ารับช่วงการปกครองด้วยตนเอง พร้อมกับยืนยันอีกครั้งหนึ่ง ถึงการยึดมั่นของประเทศไทย ที่มีต่อความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในขณะที่พรรคคอมมิวนิสต์ภายในอินโดนีเซียยังอยู่ในสภาพแตกสลายภายหลังการปราบปรามอย่างย่อยยับในค.ศ.1965 รัฐบาลซูฮาร์โต้ก็เป็นกังวลกับโอกาสความเป็นไปได้ที่จะเกิดมีรัฐปีกซ้ายขึ้นในติมอร์ตะวันออก ภายหลังการปฏิวัติในโปรตุเกสในเดือนเมษายน ค.ศ.1974 ลิสบอนได้ตัดสินใจที่จะเลิกบทบาทความเป็นเจ้าจักรวรรดิ และให้เอกราชแก่อาณานิคมของตน ในเดือนมกราคม ค.ศ.1975 โปรตุเกสถอนตัวออกจากติมอร์ตะวันออก โดยปล่อยให้ดินแดนนี้อยู่ในความดูแลของรัฐบาลผสมที่อ่อนแอ ประกอบด้วยกลุ่ม สหภาพประชาธิปไตยติมอร์ ซึ่งเป็นฝ่ายขวา กับแนวร่วมปฏิวัติเพื่อติมอร์ตะวันออกที่มีเอกราช หรือเฟรติลิน ซึ่งมีความกร้าวแกร่ง การปลีกตัวออกไปอย่างรวดเร็วของโปรตุเกส เป็นเรื่องที่จาการ์ตาไม่คาดคิด แม้ว่าชาวติมอร์บางคน จะเห็นชอบกับการรวมตัวเข้ากับสาธารณรัฐอินโดนีเซีย แต่ทว่าอินโดนีเซียก็มิได้เคยอ้างสิทธิในดินแดนติมอร์ตะวันออกอย่างเป็นทางการ และอันที่จริงแล้ว ก่อนหน้านี้ อาดัม มาลิกยังได้เขียนไว้อย่างชัดแจ้งว่า อดีตอาณานิคมโปรตุเกสแห่งนี้ มีสิทธิอันชอบธรรม ในการตัดสินใจด้วยตนเอง รัฐบาลผสมสลายลงอย่างรวดเร็ว ทำให้ดินแดนติมอร์ตะวันออกตกอยู่ในสภาพสงครามกลางเมือง และในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1975 เฟรติลินก็ได้ประกาศเอกราชแต่ลำพังฝ่ายเดียว ให้แก่สาธารณรัฐประชาธิปไตยแห่งติมอร์ตะวันออก อินโดนีเซีย ส่ง “อาสาสมัคร” เข้าไปสนับสนุนฝ่ายสหภาพประชาธิปไตยติมอร์ แม้ว่าจะมีการประท้วงจากทางองค์การสหประชาชาติ บรรดาผู้นำของเฟรติลินหนีไป และในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1976 ประธานาธิบดีซูฮาร์โต้ ได้รับคำร้องจากรัฐบาลที่สนับสนุนจาการ์ตาในติมอร์ตะวันออก ที่จะขอรวมดินแดนเข้าเป็นจังหวัดที่ยี่สิบเจ็ดของอินโดนีเซีย แม้ว่าจะมีการต่อต้านจากเฟรติลินอย่างต่อเนื่อง และมีการประท้วงอย่างกว้างขวางจากนานาชาติ แต่ประเทศภาคีอาเซียนก็เอาชนะความลังเลที่มีอยู่บ้างในตอนแรกได้สำเร็จ และเข้าปกป้องการกระทำของอินโดนีเซียในองค์การสหประชาชาติ การวิพากษ์ของนานาชาติเบาลงไป และออสเตรเลีย นิวซีแลนด์และสหรัฐ มองเห็นว่า การยอมรับเรื่องที่แล้วไปแล้วจะเป็นประโยชน์แก่ตนเอง ซึ่งก็คือการขจัดอันตรายที่ว่า ติมอร์ตะวันออกจะกลายเป็นรัฐคอมมิวนิสต์

แม้ว่าประเทศภาคีอาเซียนทุกประเทศ จะได้ดำเนินมาตรการต่าง ๆ เพื่อสะกัดกั้นการบ่อนทำลายการปกครองและเสริมสร้างความมั่นคง แต่ทุกประเทศเหล่านี้ก็ตระหนักว่า การเพิ่มมาตรฐาน

การครองชีพโดยทั่วไป เป็นวิธีการที่ดีที่สุด ที่จะตอบโต้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ ผลลัพธ์ประการหนึ่งจากการประชุมสุดยอดของอาเซียนที่บาหลี ก็คือการดำเนินความพยายามอย่างแท้จริง เพื่อร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ ตามโครงการซึ่งแต่ละประเทศ จะได้รับการจัดสรรให้ผลิตผลิตภัณฑ์ชนิดหนึ่ง เพื่อจำหน่ายทั่วอาเซียน โดยไม่เสียภาษีศุลกากร ได้แก่ การผลิตเครื่องยนต์ดีเซลในสิงคโปร์ ปุ๋ยยูเรียในอินโดนีเซีย และมาเลเซีย โซดาแอชในประเทศไทย และปุ๋ยซูเปอร์ฟอสเฟตในฟิลิปปินส์ รัฐมนตรีและเจ้าหน้าที่ของอาเซียน ประชุมพบปะกันเป็นประจำ เพื่อตกลงปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเป็นกิจวัตร ได้แก่การประสานนโยบายเกี่ยวกับสนธิสัญญาว่าด้วยการส่งผู้ร้ายข้ามแดน มลพิษในทะเล การรณรงค์ต่อต้านยาเสพย์ติด และการหาจุดยืนร่วมกัน เกี่ยวกับปัญหาระหว่างประเทศ ทว่า อาเซียนเชื่องช้าในเรื่องการทำลายกำแพงภาษีศุลกากร ทั้งนี้โดยไม่ต้องถึงขั้นก่อตั้งเขตการค้าเสรี และขณะที่ทุกประเทศในภาคีอาเซียนพัฒนาความร่วมมือกันฉันมิตรและประสานงานกันอย่างมีประสิทธิภาพในการเจรจาเรื่องเศรษฐกิจกับประเทศอื่น ๆ นั้น แต่ละประเทศล้วนต่างเป็นคู่แข่งขันทางเศรษฐกิจกันเป็นส่วนใหญ่ด้วย

ประเทศภาคีอาเซียน ยิ่งพร้อมน้อยกว่านั้นลงไปอีก ในเรื่องการละวางลัทธิชาตินิยมทางการเมือง แม้ว่าประเทศเหล่านี้จะแสดงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันอยู่บ้าง เช่นแบบแผนที่ทุกประเทศจะออกเสียงร่วมกันในที่ประชุมองค์การสหประชาชาติ เพื่อต้านสหภาพโซเวียตและฮานอย ที่เป็นความสำเร็จโดยแท้จริงของประเทศภาคีอาเซียนเหล่านี้ คือการลดความสำคัญของข้อพิพาทเรื่องการเมืองและเรื่องพรมแดนที่มีมาแต่ครั้งเก่าก่อน ที่สำคัญคือการอ้างสิทธิในดินแดนซาบาห์ของฟิลิปปินส์ ในการประชุมสุดยอดครั้งที่สองของอาเซียน ซึ่งมีขึ้นที่กัวลาลัมเปอร์ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1977 เพื่อฉลองวาระครอบรอบสิบปีของสมาคม ประธานาธิบดีมาร์คอสได้กล่าวว่า ฟิลิปปินส์จะดำเนินขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อยกเลิกคำกล่าวอ้างดังกล่าว แม้ว่าจะมิได้มีการกระทำอย่างเป็นทางการใด ๆ เพื่อยืนยันคำสัญญานี้ ก็ตาม

นายกรัฐมนตรีของสิงคโปร์ เรียกร้องแก่ที่ประชุมสุดยอดที่กัวลาลัมเปอร์ว่าการร่วมมือกันในระดับภูมิภาคนั้น ควรให้ความสนใจที่ “เนื้อหามากกว่ารูปแบบ” แต่ถึงกระนั้น ที่ประชุมก็มิได้กระทำการใด ๆ ที่เป็นรูปธรรมสักเท่าใด ที่จะสร้างความคืบหน้าต่อไป ไม่ว่าจะในด้านการร่วมมือทางเศรษฐกิจหรือทางการเมือง อย่างไรก็ดี การประชุมสุดยอดครั้งนี้ ก็โดดเด่นขึ้นมาเพราะนานาชาติให้การยอมรับต่อองค์การมากขึ้น ที่สำคัญคือการที่นายกรัฐมนตรีของออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และญี่ปุ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอภิปรายภายหลังการประชุมสุดยอดด้วย

ที่สำคัญมากที่สุด คือถ้อยแถลงของนายกรัฐมนตรีทาเคโอะ ฟุกุดะ ของญี่ปุ่นที่มนิลา ภายหลังสิ้นสุดการเยือนนครหลวงของประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลักการฟุกุดะ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1977 กำหนดบทบาทการเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจที่รักสันติให้แก่ญี่ปุ่น โดยญี่ปุ่นจะดำเนินงานอย่างใกล้ชิดกับอาเซียน ในฐานะหุ้นส่วนที่เสมอภาคกัน พร้อมกับจะกระทำหน้าที่เป็น “สะพาน” เพื่อสร้างการเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจระหว่างอาเซียน กับส่วนอื่นที่เหลือของเอเชียตะวันออก

เฉียงใต้ ภายหลังการประชุมสุดยอดของอาเซียนเสร็จสิ้นลงแล้ว ฟูกุดะยังได้ไปเยือนประเทศพม่า ฟูกุดะได้เสนอตัวในทำนองเดียวกันแก่พม่า รวมทั้งเสนอให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิคกับสิ่งอำนวยความสะดวกในด้านการค้าแก่พม่าด้วย

ญี่ปุ่นสร้างความก้าวหน้าอย่างตระการตาในช่วงเสี้ยวที่สามของศตวรรษที่ยี่สิบนี้ สงครามเกาหลี (ค.ศ.1950-1953) ยกฐานะทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ขึ้นจากจุดต่ำสุดในช่วงหลังปีค.ศ.1945 และในทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970 ญี่ปุ่นยังรุ่งเรืองมั่งคั่งยิ่งขึ้นไปอีก เพราะภาวะเศรษฐกิจเฟื่องฟูสมัยสงครามเวียดนาม การลงทุนของเอกชนญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพิ่มขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1960 ในค.ศ.1974 นายกรัฐมนตรีคากุเอะ ทานากะ ได้ไปเยือนนครหลวงของประเทศสมาชิกสมาคมอาเซียนและหลังจากที่สงครามเวียดนามสิ้นสุดลงแล้ว รัฐบาลญี่ปุ่นก็ดำเนินขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อเพิ่มอิทธิพลของตนในภูมิภาคนี้ ในค.ศ.1978 ภายหลังการเจรจาที่ดำเนินมาเป็นเวลาหกปี ญี่ปุ่นก็ลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพและมิตรภาพกับจีน และปรับความสัมพันธ์ของตนกับปักกิ่ง ให้คืนสู่ภาวะปกติ

ขณะที่ความสนใจที่อเมริกันมีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซาลงไปนั้น อิทธิพลของญี่ปุ่น ในภูมิภาคกลับมีความสำคัญมากขึ้น ความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นยังคงมีค้างคาอยู่บ้าง ความทรงจำที่หม่นหมองเกี่ยวกับการยึดครองของญี่ปุ่นในสมัยสงคราม ประกอบกับความไม่พอใจกับสิ่งที่มองเห็นกันว่าเป็นความยะโสโอหังของญี่ปุ่น เป็นตัวจุดชนวนให้มีการเดินขบวนต่อต้านการมาเยือนของทานากะและฟูกุดะกันอยู่บ้าง แม้ว่าญี่ปุ่นจะประกาศว่ามิได้มีความทะเยอทะยานทางการเมืองและการทหาร แต่อิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ก็กระตุ้นให้เกิดความริษยาและเกิดความหวาดระแวงต่อลัทธิชาตินิยมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ผลประโยชน์ที่เป็นหลักสำคัญของโตเกียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือวัตถุดิบและการเป็นตลาดให้แก่ผู้ผลิตสินค้าชาวญี่ปุ่น แต่ผลที่จะปรากฏในเวลาต่อมา ก็คือการก่อให้เกิดดุลการค้าที่ไม่สมดุล ถึงกระนั้น ความชื่นชมต่อความสำเร็จในด้านเศรษฐกิจของญี่ปุ่นก็มีมากขึ้น และชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอันมาก ต่างก็มองญี่ปุ่น และค่านิยมญี่ปุ่น เพื่อเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตาม ญี่ปุ่นเน้นการใช้พัฒนาการทางเศรษฐกิจ เป็นกุญแจสำคัญในการสร้างเสถียรภาพทางการเมือง นโยบายของญี่ปุ่นเช่นนี้สอดคล้องไปกับความใฝ่ฝันของอาเซียน สิ่งที่ญี่ปุ่นเห็นเป็นผลประโยชน์ของตนคือ การที่ภูมิภาคนี้ มีสันติภาพ ความสมานฉันท์และมีดุลยภาพ และดังนั้นจะช่วยส่งเสริมความรุ่งเรืองไพบูลย์ ยกระดับมาตรฐานการครองชีพ และรักษาช่องแคบเมละกา ให้เป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำ ที่เปิดให้นานาชาติได้ใช้กัน

เวียดนาม กัมพูชา และจีน

ความสัมพันธ์ที่เวียดนามมีกับจีน เกิดความขุ่นข้อง เพราะปฏิกริยาของเวียดนามต่อการผ่อนคลายความตึงเครียดของจีนกับสหรัฐในค.ศ.1972 ในเวลานั้นฮานอยเกิดความระแวงขึ้นมาว่า ในระหว่างที่ปักกิ่งเจรจาทำความตกลงกับวอชิงตันในเรื่องอินโดจีน ปักกิ่งจะไม่ยี่หระต่อเป้าหมายของเวียดนาม เหตุการณ์นี้ ทำให้มิตรภาพระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์จีนและเวียดนามสิ้นสุดลง มิตรภาพนี้ มีมาตั้งแต่ยุคแรก ๆ ของโคมินเทิร์นในทศวรรษ 1920 พรรคคอมมิวนิสต์จีนเคยช่วยโฮจิมินห์จัดตั้งองค์กรที่จะบุกเบิกสร้างพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน และสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม ก็ยังคงเป็นพันธมิตรใกล้ชิดกับจีนในสมัยของเหมา มาจนกระทั่งโฮจิมินห์ถึงแก่อสัญกรรมในค.ศ.1969 แม้ปักกิ่งจะเคยให้ความสนับสนุนในขอบข่ายกว้างขวางใหญ่โตแก่เวียดนามเหนือ ในช่วงที่เวียดนามเหนือต่อสู้กับฝรั่งเศสและอเมริกัน แต่สาธารณรัฐประชาชนจีนก็มิได้ปรารถนาที่จะเห็นเวียดนามรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นและมีพลังอยู่ที่พรมแดนทางใต้ของตน ซึ่งก็มิได้ต่างไปจากความปรารถนาในอดีตสมัยที่จีนปกครองโดยพระจักรพรรดิแม้แต่น้อย ในทันทีที่สหรัฐถอนทหารออกไปจากเวียดนาม จีนก็มิได้ส่งเสริมการรวมประเทศเวียดนามอีกต่อไป

ปักกิ่งกับฮานอยยังทะเลาะกันอีก ในเรื่องการอ้างสิทธิเพื่อครอบครองเกาะต่าง ๆ ในทะเลจีนใต้ และการแบ่งชาติเหยียดผิวที่เวียดนามกระทำต่อชนเชื้อสายจีนในประเทศตน จีนเข้าครอบครองหมู่เกาะพาราเซลส์ในเดือนมกราคม ค.ศ.1974 และหมู่เกาสแปรตลีในปีถัดมา ในเดือนมีนาคม ค.ศ.1978 ฮานอยดำเนินการโอนการค้าเอกชนเป็นของชาติ ในฐานะส่วนหนึ่งของการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การดำเนินการดังกล่าวสร้างภาระหนักให้แก่ชุมชนชาวจีน ความเป็นพลเมืองควบสองสัญชาติของชาวจีนถูกเพิกถอน และชาวจีนจำนวนมาก อพยพออกจากประเทศในฐานะผู้ลี้ภัย เพื่อหลบหนีการถูกโยกย้ายไปตั้งรกรากยังที่ใหม่ เหตุการณ์นี้เป็นการเริ่มต้นการอพยพครั้งมโหฬารของบรรดา ผู้ที่เรียกขานกันว่าเป็น “มนุษย์เรือ” (boat people) ซึ่งได้กลายมาเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งของ ภูมิภาคนี้

แต่ความขัดแย้งระหว่างจีนและเวียดนาม พัวพันไปถึงเรื่องต่าง ๆ ที่กว้างขวางยิ่งกว่านั้น ทั้งนี้เพราะจีนไม่พอใจที่เวียดนามหันไปพึ่งพาอาศัยมอสโกมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ขณะที่มิตรภาพกับจีนเย็นชาลง เวียดนามก็กระเถิบเข้าไปใกล้ยุโรปตะวันออกและสหภาพโซเวียตมากขึ้น ยุโรปตะวันออกและสหภาพโซเวียตนี้เอง ที่เป็นผู้จัดส่งวัตถุปัจจัยส่วนใหญ่ที่ฮานอยต้องการ ในช่วงเดือนท้าย ๆ ของสงครามเวียดนามในขั้นแตกหัก รัสเซียค่อย ๆ ฟื้นตัวขึ้นจากความหลงละเมอ หลังจากถูกปฏิเสธในอินโดนีเซีย พรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียได้แปรพักตร์จากมอสโกไปหาปักกิ่งเป็นครั้งแรก หลังจากนั้น ก็ถูกปราบปรามลงอย่างยับเยิน เมื่อถึงปีค.ศ.1968 ขณะที่ความบาดหมางที่มีอยู่กับจีนลึกซึ้งยิ่งขึ้น

สหภาพโซเวียตก็คิดการณ์ว่าจะก่อตั้งระบบการรักษาความมั่นคงปลอดภัยร่วมกันในดินแดนเอเชียและสร้างเสริมอิทธิพลของรัสเซียขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อปกปักษ์รักษาผลประโยชน์ด้านนาวีของตนในมหาสมุทรอินเดียและช่องแคบเมละกาเป็นการเฉพาะ การติดต่อของโซเวียตกับประเทศภาคีอาเซียนในตอนต้นทศวรรษ 1970 มีความเป็นมิตรสนิทสนมมากขึ้นเป็นลำดับ ทว่าการที่อาเซียนรับหลักการเรื่องความเป็นกลางของซอพแฟน ทำให้รัสเซียมีโอกาสที่จะทำตามความใฝ่ฝันของตนได้น้อยกว่าที่จะทำในอินโดจีน

ด้วยเหตุนี้ มอสโกจึงได้เชิญผู้นำเวียดนาม เล ดวน ไปเยือนสหภาพโซเวียตในเดือนธันวาคม ค.ศ.1975 และในปีถัดมา มอสโกก็ได้ลงนามในข้อตกลงให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจแก่ฮานอยในทันที และยังให้ความช่วยเหลือระยะยาว แก่การปฏิบัติตามแผนการห้าปีของฮานอยอีกด้วย ในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1978 หนึ่งเดือนหลังจากที่ปักกิ่งถอนความช่วยเหลือและช่างเทคนิคชุดสุดท้ายออกไป ฮานอยก็เข้าร่วมเป็นสมาชิกในสภาเพื่อการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจซึ่งกันและกัน หรือโคมีคอน[19] ซึ่งเป็นกลุ่มการค้าของคอมมิวนิสต์ที่มอสโกครอบงำอยู่ ห้าเดือนถัดมา เวียดนามก็ลงนามทำสนธิสัญญามิตรภาพมีกำหนดระยะเวลา 25 ปี กับรัสเซีย ส่วนปักกิ่ง ซึ่งกลัวว่าจะถูกปิดล้อมที่พรมแดนทางใต้ ก็กล่าวหาว่าสหภาพโซเวียตหมายจะครองความเป็นเจ้าโลก

สิ่งที่ปักกิ่งกลัวมากที่สุด ดูเหมือนว่าจะกลายเป็นความจริงขึ้นมา เมื่อเวียดนามบุกกัมพูชาในเดือนธันวาคม ค.ศ.1978 และก่อตั้งรัฐบาลที่อยู่ภายใต้การดูแลของตนขึ้นในพนมเปญ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นภายในชั่วเวลาเพียงหนึ่งเดือนนับตั้งแต่ที่เวียดนามได้ลงนามทำสนธิสัญญากับรัสเซียขณะเดียวกัน สภาพที่มีกันชนคั่นระหว่างไทยกับเวียดนามเช่นที่เคยเป็นมาแต่ดั้งเดิม ก็หมดไป เวียดนามนำความขัดแย้งของอภิมหาอำนาจกลับมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกครั้งหนึ่ง พร้อมกับลากภูมิภาคนี้ เข้าไปอยู่ในรัศมีของการแข่งขันชิงดีชิงเด่นระหว่างจีนและโซเวียตที่ใกล้ใจกลางมากขึ้น พร้อมกับคุกคามว่าจะทำให้อินโดจีนกลายเป็นจุดเริ่มต้นของสงครามระดับโลกขึ้นมา

รัฐบาลพอล พต ก่อการรังควาน ณ บริเวณพรมแดนเวียดนาม ตั้งแต่ต้นปีค.ศ.1977 มาแล้ว การกระทำดังกล่าว ขยายขึ้นไปเป็นการสู้รบอย่างดุเดือด โดยที่พรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามเอง ก็ให้การสนับสนุนแก่แนวร่วมแห่งชาติกัมพูชาเพื่อการกู้ชาติ อันมีเฮง สัมริน และฮุน เซน เป็นผู้นำ บุคคลทั้งสองแยกตัวออกมาจากเขมรแดง เพราะรังเกียจการปกครองที่น่าสยดสยองของพอล พต เมื่อกองกำลังของทั้งสอง ซึ่งมีเวียดนามหนุนหลังอยู่ เข้ายึดพนมเปญในเดือนมกราคม ค.ศ.1979 เฮง สัมริน กับฮุน

---

[19] "สภาเพื่อการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจซึ่งกันและกัน" ก่อตั้งขึ้นในราวค.ศ.1949 โดยสหภาพโซเวียตและประเทศต่าง ๆ ในยุโรปตะวันออก เพื่อส่งเสริมการร่วมมือกันและการรวมตัวกันของเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม เมื่อถึงค.ศ.1988 สภาฯนี้ ประกอบด้วยสมาชิก 21 ประเทศ และประเทศผู้สังเกตการณ์ ซึ่งรวมถึงประเทศลาวด้วย ทว่าองค์การนี้ ยุบเลิกลงไปในค.ศ.1991

เซน ก็ได้สถาปนาสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาขึ้น โดยมีเฮง สัมรินเป็นประธานาธิบดี และฮุน เซน เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลนิยมฮานอยนี้ ได้ปกครองกัมพูชาต่อมาเป็นเวลากว่าสิบปี ทว่าผู้อพยพจำนวนนับพัน ๆ คน ที่มาตั้งรกรากอยู่ตามแนวชายแดนในฝั่งไทย และกลุ่มทหารกองโจรต่าง ๆ ก็ยังคงสู้รบกันต่อไป

การแทรกแซงของฮานอย ก่อให้เกิดปฏิกริยาอย่างฉับพลันจากจีน ในเดือนมีนาคม ค.ศ.1979 จีนเปิดฉากโจมตีเข้าไปในเขตของเวียดนามตามชายแดนด้านเหนือ วัตถุประสงค์ในการโจมตีตามที่ปักกิ่งประกาศนั้น ก็ “เพื่อสั่งสอนบทเรียนแก่ฮานอย” แม้ว่าความขัดแย้งครั้งนี้ จะมีสาเหตุมาจากความผิดหวังคั่งแค้น และสร้างความเสียหายอย่างมากแก่ทั้งสองฝ่าย แต่จีนก็ถอนตัวออกไปภายในเวลาไม่กี่สัปดาห์ โดยมิได้บีบบังคับให้เวียดนามโอนอ่อนยอมตามในเรื่องใด ๆ เลย ปฏิบัติการอันรวบรัดของปักกิ่ง มิได้บังเกิดผลอะไรขึ้นมาสักเท่าไรนัก นอกจากทำให้เวียดนามยิ่งหันไปพึ่งพาอาศัยกลุ่มโซเวียตมากขึ้น และการยึดครองกัมพูชาของเวียดนามอย่างต่อเนื่อง ก็ยังคงสร้างปัญหาที่กวนโทโสมากที่สุดแก่ความสัมพันธ์ระหว่างจีนและโซเวียตต่อไปอีกสิบปี

การวิวาทกันระหว่างจีนและโซเวียต การรุกรานกัมพูชาของเวียดนาม รวมทั้งการโจมตีฮานอยของปักกิ่งเป็นการแก้เผ็ด ได้ทำลายแนวคิดเชิงอุดมการณ์ทุกอย่าง ที่เกี่ยวกับความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และเป็นเครื่องหมายบอกถึงการกลับคืนไปสู่การเมืองแบบใช้อำนาจตามธรรมดา เช่นที่เคยเป็นมาอีกครั้งหนึ่ง

รัฐบาลเฮง สัมรินยังคงได้รับการสนับสนุนอย่างเข้มแข้งจากทหารและที่ปรึกษาชาวเวียดนาม และธำรงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับฮานอย แม้ว่าเป็นรัฐบาลที่มีต่างชาติหนุนหลัง แต่รัฐบาลนี้ ก็ได้รับการต้อนรับด้วยความโล่งใจกันขึ้นบ้าง เพราะรัฐบาลนี้ทำให้ความสยดสยองของพอล พต ยุติลง ทั้งรัฐบาลนี้ยังใจกว้าง ยินยอมให้มีการฟื้นฟูพุทธศาสนาขึ้นมาในขอบเขตจำกัด และปรับปรุงแก้ไขระบอบสังคมนิยมแบบสุดโต่งของรัฐบาลชุดก่อน

แม้ว่าสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา จะได้สถาปนาการควบคุมดินแดนส่วนใหญ่ของประเทศไว้อย่างมั่นคงพอสมควร แต่องค์การสหประชาชาติก็ยังสนับสนุนมติที่ประเทศภาคีอาเซียนเป็นผู้นำเสนอในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1979 กล่าวคืออาเซียนปฏิเสธที่จะรับรองว่ารัฐบาลของสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา เป็นรัฐบาลที่ถูกต้องตามกฎหมาย เนื่องจากอาเซียนมองว่า การตกลงปัญหากัมพูชาในทางการเมืองอย่างครอบคลุม จะสอดคล้องกับผลประโยชน์ของตน ดังนั้น อาเซียนจึงพยายามส่งเสริมให้ก่อตั้งรัฐบาลผสม อันประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ ทุกกลุ่มที่ขัดแย้งและเป็นปฏิปักษ์กันอยู่ในกัมพูชา รัฐบาลผสมนี้น่าจะเป็นที่ยอมรับได้มากกว่าเขมรแดงที่ขึ้นชื่อว่าเลวร้าย ทว่ากลุ่มที่เป็นฝ่ายต่อต้าน แบ่งออกเป็นสามฝ่าย ได้แก่ฝ่ายนิยมกษัตริย์ของเจ้าสีหนุ ฝ่ายแนวร่วมปลดปล่อยชาติของประชาชนเขมร ภายใต้การนำของอดีตนายกรัฐมนตรีซอน ซานน์ ซึ่งไม่เป็นคอมมิวนิสต์ และกลุ่มเขมรแดง อันมีเขียว สัมพันเป็นผู้นำ ฝ่ายต่อต้านทะเลาะเบาะแว้งกันเองอยู่เป็นเวลาหลายปีทีเดียว และ

การประชุมเรื่องกัมพูชาซึ่งองค์การสหประชาชาติได้จัดให้มีขึ้นที่นิวยอร์ค ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1981 ก็มิได้บังเกิดผลลัพธ์แต่อย่างใดขึ้นมา ในท้ายที่สุด ในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1982 กลุ่มต่อต้านก็ละวางความขัดแย้งแตกต่าง เพื่อที่จะก่อตั้งรัฐบาลผสม ซึ่งองค์การสหประชาชาติให้การรับรองในฐานะที่เป็นรัฐบาลพลัดถิ่น โดยมีเจ้าสีหนุเป็นประธานาธิบดี เขียว สัมพันเป็นรองประธานาธิบดี และซอน ซานน์เป็นนายกรัฐมนตรี แต่สภาพการณ์เช่นนี้ ก็เหมือนการแต่งงานที่ประสบปัญหายากลำบากอย่างสาหัส และเขมรแดงก็ยังคงเป็นกองกำลังที่มีประสิทธิภาพที่สุด และเป็นภัยที่คุกคามรัฐบาลที่กรุงพนมเปญมากที่สุด

พัฒนาการของอาเซียน

การรุกรานและยึดครองกัมพูชาของเวียดนาม—สัญลักษณ์อย่างแรก ที่มีสาระแสดงถึงทฤษฎีโดมิโน—กระตุ้นให้ประเทศสมาชิกอาเซียน กำหนดจุดยืนร่วมกันเป็นครั้งแรก เพื่อคัดค้านการเข้าแทรกแซงของฮานอย โดยปราศจากการเคารพต่ออธิปไตยของชาติ ตลอดระยะเวลาสิบปีถัดจากนั้น อาเซียนเป็นแนวหน้าในการขัดขวางมิให้องค์การสหประชาชาติยอมรับรัฐบาลที่ได้รับการหนุนหลังจากฮานอยเข้าเป็นสมาชิกและให้การสนับสนุนรัฐบาลพลัดถิ่น การกระทำเช่นนี้ ทำให้อาเซียนได้รับความเคารพนับถือในเวทีระหว่างประเทศมากขึ้น ในฐานะที่เป็นองค์กรที่มีอิทธิพลทางการเมืองและการทูต ซึ่งส่งเสริมนโยบายในอินโดจีนในแบบที่ได้รับความนิยมชมชื่นทั้งในสหรัฐและจีน

เบื้องหลังความปรองดองในหมู่ประเทศอาเซียนที่ปรากฏต่อสาธารณชนนี้ ยังคงมีความขัดแย้งแตกต่างในด้านทัศนคติและผลประโยชน์อยู่เป็นอันมากนับตั้งแต่ไทย ซึ่งเป็นแนวหน้า หันไปอาศัยจีนให้เป็นปราการขัดขวางเวียดนาม ซึ่งเป็นคู่แข่งขันที่เก่าแก่ของจีนมาแต่ครั้งโบราณ ไปจนถึงอินโดนีเซียซึ่งห่างไกลออกไปหน่อย ทว่ายังคงมีความยกย่องนับถือประวัติความรักชาติอย่างแกร่งกล้าของเวียดนามอยู่มาก และอินโดนีเซียยังมองว่าปักกิ่งเป็นภัยในระยะยาวที่น่ากลัวกว่า เกือบทุกประเทศในองค์การอาเซียน ต่างเป็นห่วงว่าจีนจะเข้ามาพัวพันในภูมิภาคนี้มากขึ้น ทว่าทุกประเทศก็คอยยับยั้งต่อการที่จะเข้าไปพัวพันกับกรณีพิพาทระหว่างจีนและโซเวียต

เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1980 ประเทศภาคีอาเซียนส่วนใหญ่ ต่างมีรัฐบาลที่เข้มแข็งและมั่นคงพอสมควร ภายใต้ระบอบการปกครองแบบอัตตาธิปไตยหรือกึ่งอัตตาธิปไตยในรูปแบบต่าง ๆ กัน โดยทั่วไปแล้ว ประชากรดูพอใจที่จะสละเสรีภาพส่วนบุคคลในระดับหนึ่ง เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ในด้านเสถียรภาพและการมีรัฐบาลที่เข้มแข็ง พรรครัฐบาลของมาเลเซียและอินโดนีเซีย ดึงฝ่ายที่แตกต่าง เข้ามาร่วมในรัฐบาลผสมของตน ได้แก่ฝ่ายแนวร่วมแห่งชาติ ในมาเลเซีย และโกลคาร์ในอินโดนีเซีย ใน

อินโดนีเซีย นายพลซูฮาร์โต้เป็นประธานาธิบดี นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีกลาโหม โดยโกลคาร์ซึ่งเป็นฝ่ายการเมืองของกองทัพ มีชัยชนะในการเลือกตั้งอย่างท่วมท้นเสมอมา ในสิงคโปร์ พรรคกิจประชา (พีเอพี) ซึ่งเป็นพรรครัฐบาล ประสบความสำเร็จในการเลือกตั้ง จนสามารถผูกขาดรัฐสภามาตลอดระยะเวลาสิบสามปี นับตั้งแต่ค.ศ.1968 จนถึงค.ศ.1981 และยังคงผูกขาดต่อมาจนล่วงเข้าทศวรรษ 1990 โดยมีฝ่ายค้านน้อยมาก ทหารยังคงมีอำนาจปกครองอยู่ในไทยเรื่อยมาอย่างไม่เลิกรา จนกระทั่งถึงค.ศ.1988 ทว่าเป็นอัตตาธิปไตยน้อยกว่าในสมัยของจอมพล ป. จอมพลสฤษดิ์ และจอมพลถนอม ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1988 ไทยกลับไปมีการปกครองโดยพลเรือน ภายใต้นายกรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกตั้ง คือพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งปรากฏว่า ปกครองอยู่ได้เพียงสิบแปดเดือน กองทัพไทยยังคงมีฐานะเข้มแข็ง ทว่าเช่นเดียวกับกองทัพอินโดนีเซีย กองทัพไทยมุ่งมั่นต่อการทำ “สงครามต่อสู้กับความยากจน” – ความยากจนอันเกิดขึ้นแก่ชาติที่ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นอันดับแรก

ในค.ศ.1984 อาเซียนขยายสมาชิกของตนออกไปเป็นครั้งแรก ด้วยการรับรัฐใหม่ที่เพิ่งได้เอกราช -- คือบรูไน -- เข้ามาเป็นสมาชิก บรูไนมีสถานะเป็นประเทศผู้สังเกตการณ์ของอาเซียนมาตั้งแต่ค.ศ.1981 แล้ว การเข้ามาเป็นสมาชิก ช่วยให้บรูไนได้สถาปนาความสัมพันธ์ที่ราบรื่นกับมาเลเซียและอินโดนีเซียอีกครั้งหนึ่ง และได้เข้ามีส่วนได้ส่วนเสียกับการพัฒนาภูมิภาคนี้

ภายหลังการกบฏในบรูไนค.ศ.1962 กัวลาลัมเปอร์ได้ให้ที่พักพิงแก่อดีตสมาชิกของพีอาร์บี และยังคงตำหนิวิจารณ์ระบอบการปกครองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย และการยังคงพึ่งพาอาศัยอังกฤษของบรูไนอยู่เรื่อยมา ในค.ศ.1977 องค์การสประชาชาติรับรองมติที่มาเลเซียนำเสนอซึ่งเรียกร้องให้ประชาชนบรูไนเลือกระบอบการปกครองของตนเอง ให้ยกเลิกการห้ามก่อตั้งพรรคการเมือง และให้ผู้ที่ถูกเนรเทศด้วยสาเหตุทางการเมืองทั้งปวง ได้กลับไปยังบรูไน ทว่าสุลต่านทรงเห็นว่า ความสัมพันธ์กับอังกฤษ เป็นการให้เสรีภาพอย่างใหญ่หลวงที่สุดแก่พระองค์และรัฐของพระองค์ ทรงพิจารณาเห็นว่า ความสัมพันธ์นี้ เป็นเครื่องปกป้องคุ้มกันให้พ้นภยันตรายจากรัฐบาลของประเทศเพื่อนบ้าน จากพวกนักแยกดินแดน และจากปฏิปักษ์ทางการเมืองภายในประเทศบรูไนเอง

รัฐสุลต่านแห่งนี้ ไม่เต็มใจที่จะแก้ไขเงื่อนไขของสนธิสัญญาที่ตนทำไว้กับอังกฤษในค.ศ.1971 จนกว่าจะได้รับคำยืนยันจากมาเลเซียและอินโดนีเซีย ว่าจะเคารพเอกราชของบรูไน ทว่าในค.ศ.1979 สุลต่านทรงจำต้องลงพระนามทำความตกลงซึ่งจะมีผลให้บรูไนกลายเป็นรัฐเอกราชที่มีอธิปไตยในปลายปีค.ศ.1983 ก่อนที่จะได้เอกราช บรูไนได้จัดทำความตกลงเรื่องการป้องกันฉบับใหม่กับสหราชอาณาจักร ซึ่งตามความตกลงฉบับนี้ บรูไนจะยังคงจ้างกองพันทหารกูรข่าของอังกฤษต่อไป เพื่อปกป้องคุ้มครองแหล่งน้ำมันของตน โดยบรูไนจะออกค่าใช้จ่ายด้วยตนเอง

ความมั่งคั่งไพบูลย์อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ได้ช่วยพิทักษ์รักษาความสงบทางการเมืองในบรูไนตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เนื่องจากได้มีการค้นพบแหล่งก๊าซธรรมชาติและแหล่ง

น้ำมันขนาดใหญ่นอกชายฝั่งโดยเริ่มต้นมาตั้งแต่ปีค.ศ.1963 และภายหลังจากที่เกิดวิกฤติการณ์น้ำมันในนานาประเทศในช่วงระหว่างค.ศ.1973-1974 รายรับจากการส่งออกน้ำมันและก๊าซก็ถีบตัวสูงขึ้นมาก ทั้ง ๆ ที่ประเทศบรูไนเองก็มิได้เป็นสมาชิกของโอเปค สภาพการณ์เช่นนี้ ทำให้บรูไนสามารถให้ประโยชน์ด้านสวัสดิการแก่ประชาชนได้ในขอบข่ายที่กว้างขวาง ซึ่งสร้างคุณูปการให้แก่ความพึงพอใจทางการเมือง บรูไนได้เอกราชในเดือนมกราคม ค.ศ.1984 และในปีถัดมา สุลต่านทรงผ่อนคลายเรื่องการห้ามพรรคการเมืองลง ทว่าองค์สุลต่านและบรรดาพระอนุชาของพระองค์ ก็ยังคงครองตำแหน่งผู้นำในกระทรวงสำคัญในคณะรัฐมนตรี โดยกฎหมายสำหรับสถานการณ์ฉุกเฉิน ก็ยังคงมีผลบังคับใช้อยู่ การเรียกร้องของประชาชนให้ปฏิรูปรัฐธรรมนูญมีไม่มาก

หลังจากได้รับเอกราช บรูไนได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ ของเครือจักรภพและขององค์การการประชุมอิสลาม รวมทั้งเป็นสมาชิกขององค์การอาเซียน ในค.ศ.1988 บรูไนเสนอให้เงินช่วยเหลือในการพัฒนาเศรษฐกิจในฟิลิปปินส์

บรูไนยังคงพึ่งพาอาศัยอังกฤษและสิงคโปร์อย่างหนักหน่วง ในเรื่องการป้องกันประเทศ ทว่าปัญหาสำคัญของบรูไน อยู่ที่ระบบการเมืองที่มีลักษณะผิดยุคสมัย และการพึ่งพาอาศัยน้ำมันและก๊าซอย่างเกือบจะสิ้นเชิง ซึ่งทรัพยากรดังกล่าวนี้ เป็นสินทรัพย์ที่รังแต่จะหมดเปลืองไป แผนการพัฒนาแห่งชาติที่สำคัญห้าฉบับ ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ค.ศ.1953 ต่างเน้นถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างความหลากหลายให้แก่เศรษฐกิจ และในค.ศ.1985 รัฐบาลบรูไนเสนอแผนแม่บทที่มีระยะเวลา 20 ปี เพื่อเป้าหมายดังกล่าว ทว่าแม้บรูไนจะมีเงินกองทุนสำหรับการพัฒนาอย่างอุดมสมบูรณ์ แต่เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1980 ภายในรัฐบรูไนเอง ก็ยังสร้างความสำเร็จไปได้ค่อนข้างน้อย

ความเฟื่องฟูของน้ำมันนอกชายฝั่ง ช่วยเหลือมาเลเซีย ไทย สิงคโปร์และอินโดนีเซีย ด้วยเช่นกัน ทำให้ประเทศเหล่านี้สร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้มาก และยกระดับมาตรฐานการครองชีพให้สูงขึ้น สิงคโปร์ได้เข้ามาอยู่ในพวกเดียวกับหมู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ และเมื่อถึงปลายทศวรรษ 1980 ไทยก็อยู่ในระหว่างทางที่จะไปถึงขั้นนั้นด้วยเช่นกัน

ประเทศที่แปลกไปจากประเทศอื่นคือฟิลิปปินส์ ฟิลิปปินส์เผชิญกับความปั่นป่วนวุ่นวายทางเศรษฐกิจในปีท้าย ๆ ของรัฐบาลมาร์คอส เพราะเศรษฐกิจเกษตรกรรมที่ไร้ประสิทธิภาพ และการทุจริตในขอบข่ายใหญ่โต เกินกว่าสมรรถนะของประเทศจะรับไว้ได้ ในขณะที่มาร์คอสจัดให้มีการออกเสียงลงประชามติมาเป็นระยะ ๆ ซึ่งได้ผลออกมาในลักษณะที่ยืนยันให้ประเทศสืบเนื่องการใช้กฎอัยการศึกต่อไป และให้ตัวเขาเอง ยังคงครองอำนาจอยู่ในตำแหน่งต่อไป ทว่าเมื่อถึงทศวรรษ 1980 การวิพากษ์หนาหูขึ้น เรื่องลักษณะการดำเนินชีวิตที่หรูหราของตัวเขาเองและอิเมลดา ภริยาของเขา รวมทั้งการทุจริตด้วยการขายอิทธิพลหรือ “ทุนนิยมในหมู่มิตรสหาย” การจลาจลของมุสลิมโหมขึ้นมาอีกครั้งในค.ศ.1977 ชาวโมโรผิดหวังกับระดับสิทธิในการปกครองตนเองตามที่ตกลงมอบให้แก่พวกเขา และมาตรการปราบปรามของมาร์คอส ก็กระตุ้นให้เกิดมีหนุ่มสาวหัวรุนแรงที่มีความคิดตามแนวทางของ

ลัทธิเหมา บุคคลเหล่านี้ได้คนใหม่ ๆ มาเป็นพวก เพราะเกษตรกรเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องขึ้นมา เมื่อการปฏิรูปที่ดินประสบความล้มเหลว คริสต์จักรและชนชั้นกลาง บังเกิดความไม่พอใจกับการทุจริตและการสร้างความใหญ่โตโอ่อ่าแก่ตัวเองของครอบครัวมาร์คอสกันมากขึ้นเรื่อย ๆ ความรู้สึกในเชิงปฏิปักษ์เช่นนี้ ได้มีโอกาสสำแดงออกมาโดยมีวุฒิสมาชิกเบนิกโน อาควิโน เป็นกระบอกเสียงให้ การลอบสังหารอาควิโนในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1983 ซึ่งเชื่อกันอย่างกว้างขวางว่าเป็นฝีมือของพรรคพวกของมาร์คอส กระตุ้นเร้าความโกรธเคืองของประชาชน และภริยาหม้ายของอาควิโน ก็ท้าทายมาร์คอสในการเลือกตั้งประธานาธิบดีในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1986 ซึ่งเป็นช่วงที่อารมณ์ร้อนเร่าได้พุ่งขึ้นถึงระดับสูงสุด มาร์คอสได้รับการประกาศเป็นผู้ชนะ แม้ว่าการเลือกตั้งจะมีลักษณะฉ้อฉลอย่างโจ่งครึ่ม เรื่องนี้จุดชนวนให้เกิดมีการเดินขบวนของมวลชนขึ้นมา พวกผู้นำทางทหาร หันมาเป็นปฏิปักษ์กับมาร์คอส มาร์คอสหนีไปต่างประเทศ และโคราซอน อาควิโน ได้ขึ้นเป็นประธานาธิบดี

การล่มสลายของรัฐบาลมาร์คอส เมื่อเผชิญกับ “พลังประชาชน” นำมาซึ่งรัฐบาลที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ทว่าเป็นรัฐบาลที่ไร้เสถียรภาพอย่างถึงแก่น โคราซอน อาควิโนประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งมีลักษณะเสรีนิยมมากขึ้น และได้จัดการเลือกตั้งขึ้นในค.ศ.1987 เพื่อยืนยันตำแหน่งประธานาธิบดีของตน ทว่าท่ามกลางภูมิหลังซึ่งประชากรเริ่มเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับความคาดหวังของประชากรที่สูงขึ้น และเมื่อเผชิญกับหนี้สินซึ่งตัดกำลังลงเช่นนี้ ปัญหาที่แก้ไม่ตก เกี่ยวกับชนชั้นสูงที่มีอภิสิทธิ์ ซึ่งสร้างความยุ่งยากเดือดร้อนให้แก่การเมืองของฟิลิปปินส์เสมอมา จึงทำให้ประธานาธิบดีคนใหม่ถึงกับหมดสมรรถภาพ ผลก็คือ รัฐบาลอาควิโนประสบความสำเร็จเพียงในระดับจำกัด ในการผจญกับภารกิจต่าง ๆ ได้แก่การหยุดยั้งการก่อการร้ายของคอมมิวนิสต์และของชาวโมโร การริเริ่มปฏิรูปที่ดิน และการปรับปรุงแก้ไขเศรษฐกิจครั้งใหญ่

เมื่อเวลาผ่านไป ฝ่ายนักปฏิรูปกับนักการเมืองที่มีประสบการณ์ของรัฐบาลชุดดั้งเดิมของอาควิโน ก็หลีกทางให้แก่นักกฎหมายและนักธุรกิจที่มีความคิดแนวอนุรักษนิยมมากกว่า ความนิยมที่มีในตัวประธานาธิบดีอาควิโนถดถอยลงไปท่ามกลางเสียงวิพากษ์ขึ้นมาใหม่ ในเรื่องความไร้ประสิทธิภาพ การทุจริตและ “ระบอบทุนนิยมในหมู่มิตรสหาย” ในขณะที่ทางฝ่ายทหารก็ได้พยายามก่อการรัฐประหารขึ้นเป็นระยะ ๆ เพื่อโค่นล้มอาควิโน แม้ว่าการก่อรัฐประหารจะไม่ประสบผลสำเร็จ แต่ก็เพราะการแทรกแซงของอเมริกันเท่านั้น ที่ช่วยรัฐบาลอาควิโนให้รอดอยู่ได้ในเดือนธันวาคม ค.ศ.1989 ซึ่งเป็นช่วงที่ฝ่ายกบฏยึดบริเวณย่านการค้าในมนิลาอยู่เป็นเวลาหลายวัน

แต่รัฐบาลก็ไม่มีคู่แข่งที่น่าเชื่อถืออยู่เลย มาร์คอสก็พลัดบ้านพลัดเมืองออกไปและสิ้นชีวิตลงที่ฮาวายในเดือนกันยายน ค.ศ.1989 ส่วนเพื่อนร่วมงานเก่าก่อนของอาควิโน ได้แก่วุฒิสมาชิกฮวน ปอนซ์ เอนไรล์ และรองประธานาธิบดีซัลวาดอร์ ลอเรล ก็ไม่สู้ได้รับความนิยมจากประชาชนเท่าใดนัก รัฐมนตรีกลาโหม คือฟิเดล รามอส ซึ่งเป็นผู้นำการกบฏต่อต้านมาร์คอสในปีค.ศ.1986 และเป็นผู้ปราบปรามความพยายามที่จะโค่นล้มประธานาธิบดีอาควิโน ได้รับการสนับสนุนจากประชาชน

มากกว่า ทว่าเขาก็ยังซื่อสัตย์ต่อประธานาธิบดีอยู่ ความไร้เสถียรภาพภายในประเทศ ยังทำให้ฟิลิปปินส์เป็นข้อต่อที่อ่อนแอของอาเซียนอยู่ต่อไป และเครื่องหมายคำถาม ก็ยังแขวนค้างอยู่ เรื่องอนาคตของฐานทัพอเมริกัน ซึ่งกำหนดหมดสัญญาเช่าในค.ศ.1991 แม้ฐานทัพจะยังคงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่รอดทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจของสาธารณรัฐแห่งนี้ แต่ฐานทัพก็ยังคงเป็นตราสัญลักษณ์ที่บอกถึงการตกเป็นเบี้ยล่างของฟิลิปปินส์อยู่

การประชุมสุดยอดของอาเซียนครั้งที่สาม ซึ่งจัดขึ้นเนื่องในวาระการสิ้นสุดทศวรรษที่สองของอาเซียนมีขึ้นที่มนิลา ในเดือนธันวาคม ค.ศ.1987 นับเป็นครั้งแรก ที่ประมุขของรัฐภาคีอาเซียน ได้มาประชุมกันอีกครั้งหนึ่ง นับตั้งแต่ที่ได้ประชุมกันที่กัวลาลัมเปอร์เมื่อสิบปีก่อน อันที่จริงเสียงเรียกร้องให้จัดการประชุมสุดยอดอีกครั้งมีมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1980 โดยฟิลิปปินส์อยู่ในลำดับถัดไป ที่จะต้องเป็นเจ้าภาพจัดการประชุม ทว่าการประชุมนี้ ถูกเลื่อนกำหนดออกไป เนื่องจากความไม่พอใจรัฐบาลมาร์คอส ซึ่งเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ นอกจากนี้นายกรัฐมนตรีของมาเลเซีย ยังปฏิเสธที่จะไปเยือนมนิลาจนกว่าฟิลิปปินส์จะยุติการอ้างสิทธิในดินแดนซาบาห์อย่างเป็นทางการ แม้จะล่าช้ามาจนถึงขั้นนี้ แต่ความเพียรพยายามของประธานาธิบดีอาควิโน ที่จะเสนอกฎหมายเพื่อกำจัดมูลเหตุของข้อพิพาทกรณีซาบาห์ อันเป็นข้อพิพาทเรื่องดินแดนประการสุดท้ายที่ยังเหลืออยู่ในอาเซียน ก็ได้รับการเห็นชอบจากสภาคองเกรสของฟิลิปปินส์ การประชุมได้จัดให้ขึ้นทั้ง ๆ ที่มีความเสี่ยงต่อความปลอดภัยโดยส่วนตัวของบรรดาผู้นำ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการสนับสนุนที่มีให้แก่รัฐบาลอาควิโน ที่กำลังอยู่ในฐานะย่ำแย่เต็มที่

พม่า

แม้จะมีนิมิตหมายที่บ่งชี้ถึงการเปิดรับการลงทุนและความช่วยเหลือจากต่างชาติอยู่บ้าง ในต้นทศวรรษ 1980 แต่พม่าก็ยังคงวางตัวโดดเดี่ยวอยู่เป็นส่วนใหญ่ นโยบายเช่นนี้สร้างความเสียหายให้แก่ประเทศเนื่องจากเศรษฐกิจส่งออก ซึ่งครั้งหนึ่งเคยรุ่งเรืองเฟื่องฟู อยู่ในภาวะหยุดนิ่ง ขณะเดียวกันที่ความไม่สงบด้านการเมืองก็กำลังทวีขึ้น ความยากจน ประกอบกับความเป็นปฏิปักษ์ของคนหนุ่มสาวที่มีการศึกษา ระเบิดออกมาเป็นการใช้ความรุนแรงในค.ศ.1988 นายพลเน วิน ก้าวลงจากตำแหน่งในปีนั้น ทว่าก็ยังคงชักใยรัฐบาลอยู่ต่อไป นายพลเน วิน ได้ปราบปรามฝ่ายต่อต้านตั้งแต่ต้นมือ ผู้นำที่องอาจในการต่อต้านดังกล่าว คือบุตรีของออง ซาน คือออง ซาน ซู จี หัวหน้าพรรคสันนิบาตเพื่อประชาธิปไตยแห่งชาติ นอกจากนี้แล้ว ออง ซาน ซู จี ยังเป็นโฆษกที่มีประสิทธิภาพที่สุดให้แก่ฝ่ายนิยมประชาธิปไตยที่ต่อต้านรัฐบาลทหารของพม่าอีกด้วย ออง ซาน ซู จี ถูกกักตัวให้อยู่แต่ในบ้านพักในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1989 ในขณะที่สมาชิกพรรคมากมายของเธอถูกจำคุก ในการเลือกตั้งทั่วไปที่

จัดขึ้นในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1990 พรรคสันนิบาตฯ กวาดคะแนนเสียงมาได้หมด ทว่าไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าบริหารประเทศ และในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1990 สภาฟื้นฟูกฎและระเบียบแห่งชาติ ที่เป็นฝ่ายปกครองประเทศอยู่ ก็ออกกฤษฎีกา ยืนยันการรักษาอำนาจด้านบริหาร นิติบัญญัติและตุลาการของตนไว้

ลัทธิคอมมิวนิสต์สากลในทศวรรษ 1980

การต่อต้านจักรวรรดินิยมไม่สามารถทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมตัวกันได้ แต่ความกังวลกับความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของฝ่ายคอมมิวนิสต์ และภัยคุกคามจากเวียดนามกลับกลายเป็นตัวกระตุ้นการร่วมมือที่มีประสิทธิภาพ ทว่าเมื่อเวลาผ่านไป อันตรายจากคอมมิวนิสต์ถดถอยลง ทั้งอันตรายที่มาจากภายในและจากภายนอก

เรื่องนี้ มีสาเหตุส่วนหนึ่ง เนื่องมาจากในช่วงทศวรรษ 1980 สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีน ถอนการสนับสนุนด้านขวัญและกำลังใจแก่พรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศอื่น ๆ โดยจีนหันมาให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก แก่ความสัมพันธ์อันดีกับประเทศสมาชิกขององค์การอาเซียน เพราะขณะนั้นจีนกำลังผลักดันที่จะปรับปรุงประเทศตนให้ทันสมัย ขบวนการของผู้ต่อต้านรัฐบาลในประเทศภาคีอาเซียน ถูกโดดเดี่ยวมากขึ้นเรื่อย ๆ กิจกรรมของพวกเขา จึงเป็นปฏิกิริยาต่อความบกพร่องของรัฐบาลที่ปกครองประเทศอยู่ มากกว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการที่เกี่ยวโยงอยู่กับขบวนการนานาชาติ คอมมิวนิสต์ยังเสียที่มั่นเพราะการแบ่งแยกภายในด้วยเช่นกัน เป็นต้นว่า คอมมิวนิสต์ มาเลเซีย แตกแยกออกเป็นสามฝ่าย และทั้งสามฝ่ายนี้ ต่างก็แข่งขันชิงดีชิงเด่นกัน ในขณะเดียวกันความระวังระไวและการร่วมมือกันของรัฐบาลของประเทศภาคีอาเซียน ก็ทำให้มีการสอดส่องและ ขัดขวางความพยายามที่จะบ่อนทำลายระบอบการปกครองของคอมมิวนิสต์อย่างมีประสิทธิภาพ ความแตกแยกที่รุนแรงและน่าตื่นเต้นมากที่สุดในค่ายคอมมิวนิสต์ คือการบุกกัมพูชาของเวียดนาม ซึ่งติดตามมาด้วยการโจมตีแก้เผ็ดของจีน

แบบอย่างในการพัฒนาตามหลักลัทธิมาร์กซ์-เลนินในภูมิภาคนี้ หมดความน่าเชื่อถือลงไปมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อปรากฏให้เห็นว่ามีการกระทำอย่างเลยเถิด ในกระบวนการปฏิวัติวัฒนธรรมของจีน เช่นเดียวกับกรณีความโหดร้ายทารุณและความเสื่อมทรามของรัฐบาลพอล พตในกัมพูชาประชาธิปไตย และความยากแค้นลำเค็ญของเศรษฐกิจเวียดนาม แม้ว่าจะมีความช่วยเหลืออย่างมหาศาลจากจีนและโซเวียต หลั่งไหลเข้าไปในเวียดนามมาเป็นเวลากว่ายี่สิบปีก็ตาม เมื่อถึงปลายทศวรรษ

1980 เวียดนามเองก็ระส่ำระสาย เลือกไม่ถูกว่า จะยึดอยู่กับหลักอุดมการณ์ดั้งเดิมดี หรือควรมุ่งไปสู่เศรษฐกิจที่มีลักษณะเปิดมากขึ้นและมีการรวมศูนย์น้อยลง

ความกลัวลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่เบาบางลงเกิดจากการเกื้อหนุนของปัจจัยต่าง ๆ หลายประการ ได้แก่การที่เวียดนามเผชิญหน้ากับจีนอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกัน ก็พะวงกับการฟื้นฟูเศรษฐกิจของตน การที่จีนหมกมุ่นอยู่กับการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในช่วงทศวรรษ 1980 ภาวะหยุดนิ่งทางเศรษฐกิจของสหภาพโซเวียตและของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปตะวันออก โดยที่โปแลนด์ และแม้กระทั่งสหภาพโซเวียตเอง ก็หันมาหาความช่วยเหลือจากตะวันตกในค.ศ.1989 นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยที่เกี่ยวกับนโยบาย*กลาสนอสต์* และ*เปเรสทรอยกา* ซึ่งเป็นนโยบายใหม่ของประธานาธิบดีมิคาอิล กอร์บาชอฟในสหภาพโซเวียต และผลกระทบที่ใหญ่โต ที่นโยบายใหม่ดังกล่าวมีต่อยุโรปตะวันออก การถอนทหารของรัสเซียออกจากอาฟกานิสถาน และการที่มอสโก ได้เกิดความเข้าใจอันถูกต้อง ถึงความสิ้นเปลืองทางเศรษฐกิจ ที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนเวียดนาม ทางด้านอาเซียน หลังจากที่แสดงความกังวลอยู่บ้างในระยะแรก ต่อการที่มีทหารโซเวียตมาตั้งประจำอยู่ที่อ่าวคัมราห์น แต่อาเซียนก็มองเห็นว่า เวียดนามเป็นนายควบคุมกิจการด้านการเมืองของตนเองอยู่

ในค.ศ.1975 ไทยกับฟิลิปปินส์ดำเนินตามอย่างมาเลเซีย ด้วยการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับสาธารณรัฐประชาชนจีน สิงคโปร์ ก็หล่อหลอมความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เหนียวแน่นกับปักกิ่ง (ทว่าในขณะเดียวกัน ก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์กับไต้หวันอยู่) แต่เมื่อพิจารณาถึงประชากรของตน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีน สิงคโปร์จึงหน่วงเหนี่ยวการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการกับสาธารณรัฐประชาชนจีนออกไปจนกระทั่งเมื่ออินโดนีเซียดำเนินการสร้างความสัมพันธ์ดังว่านั้นแล้วในค.ศ.1990

แม้ว่าความตึงเครียดโดยทั่วไปจะบรรเทาเบาบางลง แต่เหตุการณ์ ๆ เหล่านี้ ก็มิใช่ว่าจะคลี่คลายลงไปโดยปราศจากปัญหา การสร้างความทันสมัยในจีน รื้อฟื้นความกลัวที่รบกวนจิตใจอยู่ไม่วายเว้น ว่าชาวจีนโพ้นทะเล สามารถถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการยึดกุมทั้งการลงทุนและตลาดสินค้าออกได้ เท่ากับว่าชาวจีนโพ้นทะเลกลายเป็น “แนวที่ห้าในด้านเศรษฐกิจ” ขึ้นมา ผู้อพยพชาวเวียดนามก็กลายเป็นภาระที่สร้างความยุ่งยากมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเดียวกัน ในระยะแรกนั้น คนอพยพส่วนใหญ่เป็นชนเชื้อสายจีน ซึ่งหนีการรังควานทางการเมืองหรือการบังคับให้ย้ายไปอยู่ยังบริเวณชนบท ทว่ามีผู้อพยพชาวเวียดนามจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ที่พยายามหนีจากความยากจน จากภาวะประชากรล้นเกิน และความล้มเหลวของเศรษฐกิจของชาติ แม้ว่าเป้าหมายในบั้นปลายของพวกเขา คือการไปถึงประเทศที่พัฒนาแล้วในซีกโลกตะวันตก ที่สำคัญคือสหรัฐ แต่ในชั้นแรก พวกเขาหนีมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และฮ่องกงก่อน

นอกจากนี้แล้ว ยังมีความกังขากันอยู่ด้วยว่า ประเทศคอมมิวนิสต์ ละทิ้งเป้าหมายที่มีมาแต่ดั้งเดิมเรื่องการปฏิวัติโลกเสียแล้ว หรือคอมมิวนิสต์เพียงแต่หาทางเอาใจตะวันตกไว้เป็นการชั่วคราว

ก่อนที่จะสร้างเสริมกำลังเพื่อดำเนินโยบายที่ก้าวร้าวต่อไปใหม่ในภายหลัง[20] รัฐธรรมนูญฉบับปี ค.ศ.1980 ของเวียดนาม มีบทบัญญัติที่เกี่ยวกับเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพอยู่ และได้กล่าวถึงการระดมมวลชนเพื่อปฏิวัติการผลิตและต่อต้านผู้ที่ขัดขวางการปฏิวัติ บรรดาผู้นำของฮานอย ดำเนินแนวทางที่ดุดันมากยิ่งขึ้นไปอีก ภายหลังเกิดเหตุการณ์การปราบปรามขบวนการนักศึกษาที่สนับสนุนประชาธิปไตยในปักกิ่ง และเมื่อความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของบรรดาประเทศคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกสลายลงในค.ศ.1989

ในวันชาติของเวียดนาม เมื่อเดือนกันยายน ค.ศ.1989 เลขาธิการใหญ่ของพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนาม เหงียน วัน ลินห์ ได้ออกแถลงการณ์ซึ่งมีเนื้อความครอบคลุมเรื่องราวต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง แถลงการณ์นี้ปฏิเสธระบบหลายพรรคอย่างเด็ดขาด ไม่ว่าจะในรูปแบบใด แถลงการณ์ยังปฏิเสธการเร่งการปฏิรูปประชาธิปไตยในเวียดนามด้วย ลินห์เป็นนักปฏิรูปเศรษฐกิจ ในอดีตเขาเคยเป็นผู้ส่งเสริมการเปิดเสรีทางการเมืองในระดับหนึ่ง ทว่าเขากลัวว่า การเปลี่ยนแปลงอาจนำไปสู่ความวุ่นวายในเวียดนามเอง ในทำนองเดียวกันกับที่เกิดในที่อื่น ๆ

สถานการณ์ในอินโดจีน ยังคงเป็นภัยที่ใกล้ตัวที่สุด ที่คุกคามสันติภาพและเสถียรภาพของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ องค์การสหประชาชาติยังคงปฏิเสธที่จะรับรองให้รัฐบาลเฮง สัมริน เป็นรัฐบาลที่ถูกต้องตามกฎหมายของกัมพูชา และยังคงเรียกร้องให้กองทัพเวียดนามถอนตัวออกจากกัมพูชาไป แต่ฮานอยก็วางท่าทีที่หนักแน่น ต่อการยืนกรานว่า เขมรแดงสมควรต้องถูกกันมิให้มีโอกาสเข้ามาบริหารประเทศในอนาคต ด้วยความพยายามที่จะฝ่าทางตัน เจ้าสีหนุจึงถอนตัวออกจากการเป็นผู้นำของรัฐบาลพลัดถิ่นของกัมพูชาประชาธิปไตยเป็นการชั่วคราว และในเดือนธันวาคม ค.ศ.1987 ก็เริ่มการเจรจาอย่างไม่เป็นทางการ โดยกระทำอย่างต่อเนื่องกันเป็นระลอก กับนายกรัฐมนตรีฮุน เซน

เมื่อความยุ่งยากทางเศรษฐกิจภายในบ้านตนทวีขึ้น ฮานอยจึงประกาศว่าจะถอนทหารออกแต่เพียงฝ่ายเดียวภายในเดือนกันยายน ค.ศ.1989 ฝรั่งเศสจัดการประชุมผู้มีอำนาจของสิบเก้าชาติขึ้นที่ปารีส ในระหว่างเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม ค.ศ.1989 โดยมีอินโดนีเซียเป็นประธานร่วม ทั้งนี้ เพื่อพยายามที่จะบรรลุข้อตกลงอย่างสันติให้แก่กัมพูชา ทว่าการประชุมครั้งนี้ สิ้นสุดลงด้วยความล้มเหลว และเจ้าสีหนุทรงลาออกอีกครั้งหนึ่ง ปล่อยให้กลุ่มที่เป็นฝ่ายต่อต้านเสียกระบวน ฮุน เซน และเจ้าสีหนุ ไม่สามารถตกลงกันได้ ในเรื่องการครองอำนาจร่วมกันทั้งสี่ฝ่าย ภายในรัฐบาลเฉพาะกาล ซึ่งจะทำหน้าที่บริหารประเทศไปพลางก่อน จนกว่าจะมีการเลือกตั้งกัน

ในระดับนานาชาติที่กว้างขวางไปกว่านั้น การที่สงครามเย็นสิ้นสุดลง ให้โอกาสและลู่ทางที่ดีขึ้น แก่การตกลงปัญหากัมพูชา การเยือนปักกิ่งของประธานาธิบดีกอร์บาชอฟของโซเวียตในเดือน

---

[20] Sinnathamby Rajaratnam (อดีตรองนายกรัฐมนตรีแห่งสิงคโปร์), "Riding the Vietnamese Tiger," ***Far Eastern Economic Review,*** 4 May 1989.

พฤษภาคม ค.ศ.1989 เกิดความวุ่นวายสับสนขึ้นมา เพราะการเดินขบวนต่อต้านรัฐบาลของพวกนักศึกษา ซึ่งลงเอยด้วยเหตุการณ์ที่จัตุรัสเทียนอันเหมิน ทว่าความสัมพันธ์ระหว่างจีนและโซเวียตซึ่งกำลังจะมีไมตรีกันมากขึ้น ก็เป็นนิมิตหมายที่บ่งชี้ว่าจะสร้างภาพเหตุการณ์อย่างใหม่ให้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และปูทางไปสู่การฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างปักกิ่งกับเวียดนาม ซึ่งสลายลงตั้งแต่ปีค.ศ.1978

ในเดือนกันยายน ค.ศ.1990 ทั้งสี่ฝ่าย ที่ทำสงครามกันอยู่ในกัมพูชา ตกลงที่จะยอมรับบทบาทขององค์การสหประชาชาติ ในการบริหารประเทศเป็นการชั่วคราว ก่อนที่จะมีการเลือกตั้งเสรี และสองเดือนถัดจากนั้น คณะมนตรีความมั่นคงขององค์การสหประชาชาติ รวมทั้งจีนและโซเวียต ก็ได้ตกลงกันเรื่องร่างแผนการสันติภาพเพื่อยุติสงครามซึ่งดำเนินมาเป็นเวลาสิบสองปี แผนการนี้ กำหนดให้หยุดยิง และจัดการเลือกตั้งขึ้นในท้ายที่สุด โดยมีองค์การสหประชาชาติ เข้ามาบริหารประเทศเป็นการชั่วคราว ฝ่ายบริหารนั้น คือสภาสูงสุดแห่งชาติ ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจากรัฐบาลฮุน เซนและกลุ่มทหารกองโจรอีกสามฝ่าย ข้อตกลงดังกล่าว ได้รับการลงนามกันในที่สุดในเดือนตุลาคม ค.ศ.1991

ความเกี่ยวข้องของตะวันตก

ความสัมพันธ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับตะวันตก เริ่มอ่อนลง องค์การซีโต้ ซึ่งในช่วงเวลานี้มีผู้บรรยายว่าเป็นประหนึ่ง “คนแขนขาขาดที่ใกล้จะตายในด้านยุทธศาสตร์มานานแล้ว”[21] ถูกยุบเลิกลงในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1977 การเป็นประธานาธิบดีที่อ่อนแอของจิมมี คาร์เตอร์ (ค.ศ.1976-1980) ประกอบกับปฏิกิริยาในทางลบของชาวอเมริกัน ต่อการเข้าไปพัวพันในสงครามเวียดนาม เป็นผลให้วอชิงตันปล่อยปละละเลยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในส่วนแผ่นดินใหญ่

แผนการโคลอมโบ มิได้เป็นองค์กรที่อังกฤษหรือเครือจักรภพมีอิทธิพลครอบงำอีกต่อไป องค์กรได้พัฒนาขึ้นเป็นองค์กรนานาชาติที่ขยายกว้างออกไปมากขึ้นและมีลักษณะถาวรยิ่งขึ้น หลังจากต่ออายุออกไปเป็นระยะ ๆ คราวละห้าปี เรื่อยมา ในค.ศ.1980 แผนการนี้ ได้รับการขยายเวลาออกไปโดยไม่มีกำหนด เมื่อถึงตอนนี้ สมาชิกขยายจากชาติเครือจักรภพดั้งเดิมเจ็ดชาติ มาเป็นองค์การระหว่างประเทศที่ประกอบด้วยประเทศสมาชิกยี่สิบหกประเทศ รวมทั้งทุกประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยกเว้นเวียดนามกับบรูไน พื้นที่ตามแผนการนี้ ขยายออกไปครอบคลุมเอเชียและแปซิฟิค ความช่วยเหลือส่วนใหญ่ต่อองค์กรนี้ มาจากประเทศสมาชิกที่พัฒนาแล้วหกประเทศ ได้แก่ออสเตรเลีย

---

[21] Justus M. Van der Kroef, ***The Lives of SEATO,*** Singapore: ISEAS, Occasional Paper no. 45, 1976, 1.

แคนาดา ญี่ปุ่น นิวซีแลนด์ สหราชอาณาจักรและสหรัฐ เมื่อถึงปีค.ศ.1988-1989 ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่บริจาคมากที่สุด โดยให้ความช่วยเหลือในปริมาณที่มากเกินกว่าที่สหรัฐให้กว่าสองเท่าตัว ส่วนสหรัฐเอง ก็ให้ความช่วยเหลือมากกว่าจำนวนรวมของความช่วยเหลือจากประเทศเครือจักรภพที่พัฒนาแล้ว สี่ประเทศ ซึ่งเป็นสมาชิกดั้งเดิม[22] นอกจากนี้แล้ว แผนการโคลอมโบ ยังให้ความช่วยเหลือ การฝึกฝนและการค้นคว้าวิจัย รวมทั้งความร่วมมือด้านเทคนิค ในหมู่ประเทศที่กำลังพัฒนาเองด้วย อาทิเช่นได้มีการก่อตั้งวิทยาลัยเจ้าหน้าที่แผนการโคลอมโบเพื่อการศึกษาของช่างเทคนิคขึ้นที่สิงคโปร์ในค.ศ.1975 วิทยาลัยนี้ได้ย้ายไปอยู่ฟิลิปปินส์ในค.ศ.1987[23]

ในค.ศ.1984 อังกฤษและจีน ออกแถลงการณ์ร่วมเรื่องการตระเตรียมการเพื่อมอบคืนฮ่องกงให้แก่จีนในค.ศ.1997 ในเวลาต่อมา โปรตุเกสและจีน ก็ได้ลงนามในเอกสารทำนองเดียวกัน เพื่อตระเตรียมการเรื่องมาเก๊า ซึ่งจะคืนกลับมาเป็นของสาธารณรัฐประชาชนจีนในเดือนธันวาคม ค.ศ.1999 เหตุการณ์เหล่านี้ เป็นเครื่องหมายบอกล่วงหน้า ว่าลัทธิอาณานิคมทางการเมืองของยุโรป จะสลายหายไปจากภูมิภาคนี้ในที่สุด ภายในปลายคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบนี้

ขณะที่อังกฤษและอเมริกันลดการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ในภูมิภาคนี้ลง ญี่ปุ่นกลับกลายเป็นประเทศที่มีความสำคัญมากขึ้น ในฐานะพี่เลี้ยงและต้นแบบ ญี่ปุ่นสร้างอิทธิพลทางเศรษฐกิจและได้ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ มากเกินกว่าความใฝ่ฝันเกี่ยวกับวงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา ในยุคการปกครองโดยทหารเสียอีก ทว่าผลกระทบของโตเกียว จำกัดวงอยู่เพียงเฉพาะในด้านเศรษฐกิจเท่านั้น

การไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด

เมื่อเวลาผ่านไป ประเทศสมาชิกอาเซียน ก็ได้มีความเข้าใจอันถูกต้อง เกี่ยวกับขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ซึ่งมักดำเนินการไม่สอดคล้องกับนโยบายของตน ในการประชุมสุดยอดครั้งแรกที่เบลเกรดในค.ศ.1961 สิ่งที่เรียกกันว่า ขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ได้กำหนดจุดยืนทางการเมืองในแนวต่อต้านอาณานิคม ขบวนการนี้ มีลักษณะเด็ดเดี่ยวอาจหาญมากขึ้น เมื่อประเทศสมาชิก ขยายรวมไปถึงชาติที่เพิ่งได้เอกราช ใหม่ ๆ พร้อมกับเปิดทางให้ประเทศภาคีอาเซียนส่วนใหญ่ ได้มีโอกาสถูกกล่าวหาว่ามีการปกครองในระบอบอาณานิคมแผนใหม่ เพราะอาเซียน ยังคงสืบเนื่องความสัมพันธ์ทางด้านกลาโหมและเศรษฐกิจอยู่กับตะวันตก การประชุมที่โคลอมโบในค.ศ.1976 ซึ่งเป็นการประชุมของกลุ่มไม่

---

[22] *The Statesman's Year-Book, 1988-89.*

[23] ***Colombo Plan Annual Reports*** (HMSO, London, 1952-71); followed by ***Colombo Plan Bureau*** (Sri Lanka, 1971 onwards).

ฝักใฝ่ฝ่ายใด ที่จัดขึ้นเป็นครั้งแรก ภายหลังสงครามเวียดนามยุติลง ที่ประชุมปฏิเสธที่จะให้การสนับสนุนและรับรองแผนการซอพแฟน ของอาเซียนอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ ที่ประชุมยังได้ออกคำประกาศว่าด้วยระเบียบเศรษฐกิจใหม่ เรียกร้องให้จัดโครงสร้างของเศรษฐกิจโลกเสียใหม่ อันจะส่งผลกระทบกระเทือนไปถึงให้ชาติที่พัฒนาแล้ว คำประกาศนี้ ทำให้เกิดคำวิพากษ์อย่างไม่เป็นมิตรจากสิงคโปร์เป็นการพิเศษ เนื่องจากเป็นแนวคิดสวนทางกับแนวทางการร่วมมือกันกับประเทศตะวันตก ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างจะขาดเสียมิได้แก่เศรษฐกิจของประเทศสมาชิกอาเซียน

พม่าถอนตัวออกจากขบวนการฯในที่ประชุมสุดยอดที่ฮาวานาในค.ศ.1979 ด้วยเหตุผลว่าประเทศสมาชิกอื่น ๆ เช่นคิวบาและฟิลิปปินส์ เป็นประเทศที่ฝักใฝ่อยู่กับกลุ่มคอมมิวนิสต์หรือไม่ก็กลุ่มตะวันตก ทว่าเมื่อถึงปลายทศวรรษ 1980 ขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดเอง ก็เปลี่ยนแปลงไป ในที่ประชุมสุดยอดที่เบลเกรด ในเดือนกันยายน ค.ศ.1989 ที่ประชุมตกลงกันว่า ขบวนการจะต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ซึ่งความตึงเครียดระหว่างตะวันออก-ตะวันตกผ่อนคลายลงแล้ว ขบวนการจึงควรลดความสำคัญที่เคยให้แก่การประณามลัทธิอาณานิคมและการครอบงำของมหาอำนาจ ที่ขบวนการฯ เคยทำมาแต่เดิมเป็นประเพณี แล้วหันมาแสดงความห่วงใยต่อปัญหาการก่อการร้าย สิทธิมนุษยชนและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในขณะที่รัฐในแอฟริกาและลาตินอเมริกาที่วางแนวทางแข็งกร้าว ประท้วงและยืนกรานให้รวมการอ้างถึง “การต่อสู้เพื่อต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม ลัทธิอาณานิคม ลัทธิอาณานิคมแผนใหม่ การแบ่งชาติ การเหยียดผิว และการครอบงำทุกรูปแบบ” ดังที่ทำมาเป็นกิจวัตร แต่ประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างพอใจที่จะคล้อยตามไปกับสภาพความเป็นจริงแบบใหม่

เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1980 ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดูจะมีความมั่นคงอยู่ภายในพรมแดนของตน และเป็นกังวลกับเรื่องความรุ่งเรืองไพบูลย์ด้านเศรษฐกิจ มากยิ่งกว่าเรื่องลัทธิชาตินิยมที่สร้างความไม่สบายใจ แม้กระทั่งเวียดนามและพม่า ก็ยังให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก กับการพยายามที่จะก้าวให้พ้นจากสภาพเศรษฐกิจที่หยุดนิ่ง ซึ่งอุดมการณ์ของตน เป็นตัวการนำประเทศเข้าไปอยู่ในสภาพดังกล่าว

การแสวงหาความมั่นคง ดึงประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มิใช่คอมมิวนิสต์ ให้เข้ามาร่วมมือกันอย่างเร่งด่วนยิ่งขึ้นภายในองค์การอาเซียน แต่ถึงกระนั้น อาเซียนก็มิสร้างบทบาททางด้านการทหารแต่อย่างใด โดยหลักการแล้ว รัฐสมาชิกยังคงยอมรับอุดมการณ์ที่จะทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นเขตแห่งสันติภาพ อิสรภาพและความเป็นกลาง แม้ว่าประเทศเหล่านี้จะอิงกับ

ความหมายของอุดมการณ์นี้แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม โอกาสลู่ทางที่พม่าหรือรัฐในอินโดจีน จะมาเข้าร่วมเป็นสมาชิกของอาเซียน ก็ยังห่างไกลนัก*

แม้ว่าอาเซียนจะสร้างความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ในขอบเขตที่จำกัด แต่องค์การก็ประสบความสำเร็จอย่างมาก ในด้านการร่วมมือกันทางการเมืองและการทูต และเมื่อถึงปลายทศวรรษ 1980 อาเซียนมีฐานะที่สำคัญอยู่ในเวทีระหว่างประเทศ นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งองค์การ อาเซียนมีความสำคัญต่อการเป็นเครือข่ายงานให้แก่การร่วมมือกันและการไกล่เกลี่ยประนีประนอมกัน ในช่วงหลังยุคอาณานิคม—และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงหลังยุคแห่งการเผชิญหน้ากัน – และนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ประเทศสมาชิก ได้ดำเนินมาตรการอย่างเป็นรูปธรรมในบางประการ เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทว่าเป็นเวลาหลายปีทีเดียว ที่โลกภายนอกไม่เห็นความสำคัญขององค์การนี้ คุณค่าขององค์การ เพิ่งมาได้รับการยอมรับภายหลังการประชุมสุดยอดที่บาหลีในค.ศ.1976 เมื่อประเทศสมาชิกอาเซียน ยืนหยัดร่วมกันเผชิญหน้ากับชัยชนะของคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน และในเวลาต่อมา เมื่อประเทศสมาชิก ยังคงรักษาจุดยืนร่วมกัน จนกระทั่งตลอดทศวรรษ 1980 ในการต่อต้านรัฐบาลเฮง สัมรินในกัมพูชา ซึ่งได้รับการหนุนหลังจากเวียดนาม การกระทำเช่นนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า อะไรบ้าง ที่สามารถบรรลุผลได้ ด้วยแรงกดดันทางการทูตและการเมือง โดยไม่ต้องมีกติกาสัญญาทางทหารเคียงคู่มาด้วย เกียรติคุณในทางสากลของอาเซียน เพิ่มขึ้นต่อไปอีกตลอดระยะเวลาหลายปีที่อาเซียนประสบความสำเร็จในการเจรจากับประเทศอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้า ได้แก่สหรัฐ ประชาคมยุโรป ออสเตรเลีย แคนาดา นิวซีแลนด์และญี่ปุ่น

แม้ว่าจะยังคงยึดมั่นต่อการเข้ารวมอยู่ในเศรษฐกิจของนานาชาติ แต่ประเทศสมาชิกอาเซียนก็พยายามหลีกเลี่ยงการพึ่งพาอาศัยประเทศทุนนิยมที่เป็นหุ้นส่วนที่มีอิทธิพลมากกว่า หรือปล่อยให้ผลกำไรไปตกอยู่กับประเทศเหล่านั้น กระนั้น ประเทศอาเซียนก็พึ่งพาอาศัยประเทศมหาอำนาจใหญ่อยู่บ้าง—ที่สำคัญคือสหรัฐและญี่ปุ่น—เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของตนอย่างรวดเร็ว ซึ่งประเทศเหล่านี้มองเห็นว่า เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเสถียรภาพทางการเมือง ความช่วยเหลืออย่างเอื้อเฟื้อจากมหาอำนาจในด้านเศรษฐกิจและด้านการทหาร การช่วยเหลือด้านเทคนิคและเงินกู้เพื่อการพัฒนา กระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่บางคราว ความช่วยเหลือเหล่านี้เกิดประโยชน์แก่เฉพาะผู้มีอภิสิทธิ์ไม่กี่คน และเป็นเชื้อเพลิงให้แก่ความไม่พอใจภายในประเทศมากยิ่งขึ้นไปอีก โอกาสใหม่ ๆ ในด้านเศรษฐกิจ ยังส่งเสริมให้มีการทุจริตเกิดขึ้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อระบบ ราชการเป็นผู้บริหารกองทุนเพื่อการพัฒนาส่วนใหญ่ เรื่องอื้อฉาวกรณีเปอร์ตามินา ในอินโดนีเซียในค.ศ.1976 เน้นให้เห็นความสำคัญของการติดสินบนข้าราชการในระดับสูงสุด ในขณะที่

---

* พม่าเข้าเป็นสมาชิกในองค์การนี้เมื่อ ค.ศ.1997 ส่วนรัฐอินโดจีนก็เข้าเป็นสมาชิกแล้ว โดยเริ่มที่เวียดนามใน ค.ศ.1995 ลาวใน ค.ศ.1997 และประเทศสุดท้ายคือ กัมพูชาใน ค.ศ.1999

หลังจากนั้นอีกสิบปี ความไม่ซื่อตรงในฟิลิปปินส์ ก็สูงขึ้นไปถึงระดับที่เป็นอันตรายต่อเศรษฐกิจและจนเป็นปัจจัย ที่โค่นล้มรัฐบาลมาร์คอสลง ความไม่ชอบมาพากลปรากฏให้เห็นที่การบริหารธนาคารภูมิปุตราของ มาเลเซีย ซึ่งเกี่ยวโยงไปถึงกลุ่มแคเรียนในฮ่องกง เป็นการแสดงให้เห็นว่า ปัญหานี้แพร่หลายเพียงไร นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า เครือข่ายการทุจริต ได้ขยายไปถึงระดับสูงสุดของรัฐบาล และ ซึมซาบอยู่ทั่วภูมิภาคนี้

ภายหลังการเริ่มต้นอย่างเชื่องช้า อาเซียนก็ประสบความสำเร็จในการลดความตึงเครียดทางการเมือง และในท้ายที่สุด ก็นำไปสู่การจัดเศรษฐกิจตามหลักเหตุผลในระดับหนึ่ง แม้ความยากจนในชนบท การพัฒนาอย่างไม่เท่าเทียมกัน และการกระจายโภคทรัพย์อย่างไม่เสมอภาค ยังคงเป็นปัญหาร้ายแรงอยู่ในประเทศสมาชิกอาเซียน แต่ปัญหาเหล่านี้ ก็มิได้สาหัสสากรรจ์เท่ากับส่วนอื่น ๆ ส่วนหใหญ่ในโลกที่สาม ประชากรของประเทศสมาชิกอาเซียน มีจำนวนมากพอ ๆ กับประชาคมยุโรป อีกทั้งทรัพยากรที่เป็นผลผลิตขั้นต้น ก็ทำให้อาเซียนเป็นหนึ่งในบรรดาภูมิภาคที่มั่งคั่งมากที่สุดในโลก ประเทศมหาอำนาจใหญ่ต่างเริ่มมองอาเซียนว่าเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางการเมืองด้วยสิทธิของตนเอง และเมื่อถึงทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ อาเซียนก็น่าจะได้เป็นองค์การของโลกที่สามที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด

ส่วนใหญ่แล้ว ประเทศสมาชิกอาเซียนตกลงข้อพิพาทที่มีมาแต่ดั้งเดิมของตนได้ และได้พัฒนากลไกสำหรับการเจรจาแก้ไขปัญหาประจำวันขึ้น เป้าหมายประการแรกในการส่งเสริมความมั่นคงในภูมิภาคโดยวิธีไกล่เกลี่ยและประนีประนอมกันของอาเซียน ประสบความสำเร็จเป็นส่วนใหญ่ โดยมีการเน้นที่ความสมานฉันท์และการไม่เผชิญหน้ากัน โดยทั่วไปแล้ว ประเทศสมาชิกแต่ละประเทศยังคงไม่เต็มใจที่จะละวางลัทธิชาตินิยมทางการเมืองหรือเศรษฐกิจ เพื่อเห็นแก่ลัทธิภูมิภาคนิยม แต่ก็แสวงหาทางที่จะร่วมมือกันฉันมิตร

ความมั่นคงของสิงคโปร์และบรูไนภายในสมาคมอาเซียน แสดงให้เห็นว่า รัฐเล็ก ๆ ไม่เพียงแต่จะสามารถอยู่รอดได้เท่านั้น หากยังรุ่งเรืองและมั่งคั่งขึ้นมาในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบอีกด้วย ประสบการณ์ของทั้งสองประเทศ เมื่อเปรียบกับกรณีของมาเลเซีย บ่งชี้ว่า ไม่จำเป็นหรือแม้กระทั่งไม่เป็นที่พึงปรารถนา ที่จะแสวงหาอนาคตยุคหลังอาณานิคม ในฐานะส่วนหนึ่งของหน่วยที่ใหญ่กว่า หรือว่าเป็นส่วนหนึ่งของสหพันธ์ บรูไนที่เล็กกะจิริดแต่ มั่งคั่งด้วยน้ำมัน มีรายได้ประชากรต่อปีสูง ทว่าเป็นรายได้ที่มีพื้นฐานเกือบทั้งหมด อยู่ที่สินทรัพย์สองอย่างที่หมดเปลืองไปเรื่อย ๆ ลัทธิศักดินาของรัฐสุลต่านแห่งนี้ ประกอบกับความมั่งคั่งอย่างใหญ่หลวง ได้ก่อให้เกิดคำถามขึ้นมาว่าสภาพการณ์เช่นนี้ ในท้ายที่สุดแล้ว จะสามารถก่อให้เกิดปัญหาประเภทอาซาฮารี ที่สามารถสร้างความแตกแยกให้แก่สมาคมอาเซียนขึ้นมาได้หรือไม่

แม้ว่าจะมีอุดมการณ์แนวมาร์กซิสต์-เลนินนิสต์ร่วมกัน แต่ประเทศกลุ่มอินโดจีนก็มีความสมัครสมานกันน้อยยิ่งกว่าสมาคมอาเซียน แม้ว่าทั้งสามจะยึดมั่นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว

โดยผ่านการก่อสร้างใหม่อย่างถึงพื้นฐาน แต่เส้นทางเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมที่ประเทศเหล่านี้เลือกก็เป็นความล้มเหลวอย่างหนึ่ง แม้ว่าพวกเขาจะได้รับความช่วยเหลืออย่างมหาศาลจากสหภาพโซเวียตและองค์การโคมีคอนอยู่ก็ตาม ประเทศในอินโดจีนต่างจากประเทศสมาชิกอาเซียน พวกเขาประสบความเดือดร้อนเพราะเกิดการรื้อฟื้นการแข่งขันชิงดีชิงเด่นซึ่งมีมาแต่ครั้งโบราณขึ้นมา เช่นการแข่งขันที่มีอยู่ระหว่างเวียดนามและกัมพูชา และระหว่างเวียดนามกับจีน ในขณะเดียวกัน ความกลัวลัทธิคอมมิวนิสต์ที่อ่อนจางลงไป ก็เปิดหนทางให้แก่ความสัมพันธ์ที่ราบรื่นยิ่งขึ้นในภูมิภาคนี้ เนื่องจากลัทธิคอมมิวนิสต์มิได้ถูกมองว่าเป็นขบวนการที่เป็นหลักศิลาที่เป็นเนื้อเดียวกันอีกต่อไป คอมมิวนิสต์มิได้คุกคามเสถียรภาพภายในประเทศหรือสันติภาพในสากลอีกต่อไป นอกจากฟิลิปปินส์แล้ว การกบฏของคอมมิวนิสต์ มิได้เป็นอันตรายอีกต่อไปแล้ว และในเดือนธันวาคม ค.ศ.1989 พรคคอมมิวนิสต์แห่งมลายู ก็ได้ประกาศเลิกการต่อสู้โดยใช้กำลังอาวุธอย่างเป็นทางการ จีนยังคงปรากฏร่างอยู่เหนือภูมิภาคนี้ ทว่าในฐานะที่เป็นประเทศใหญ่ประเทศหนึ่ง มิใช่ในฐานะที่เป็นภัยในด้านอุดมการณ์

ดังจะเห็นว่า ขณะที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ย่างเข้าสู่ทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ปั่นป่วนวุ่นวายที่สุดในประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนั้น ภูมิภาคก็ได้ก้าวหน้าไปพอสมควรแล้ว ในเรื่องการกำหนดลักษณะเฉพาะตัวของชาติต่าง ๆ ในภูมิภาค และในการสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันใน ภูมิภาค ตำแหน่งที่ตั้งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจ ณ ตรงทางแพร่งของเส้นทางการค้าระหว่างประเทศ ทำให้ภูมิภาคนี้ เป็นเป้าความสนใจของประเทศมหาอำนาจอย่างต่อเนื่อง เช่นที่เคยเป็นมาในอดีต แต่ในขณะเดียวกัน รัฐเล็ก ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็สถาปนาขึ้นอย่างมั่นคง โดยมีความร่วมมือกันภายในภูมิภาค มากเพียงพอที่จะค้ำประกันว่ารัฐเหล่านี้ จะสามารถควบคุมชะตากรรมของตนเองได้ อย่างน้อยก็ในระดับหนึ่ง

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

งานนิพนธ์เกี่ยวกับหัวข้อนี้ มีอยู่มากมาย และผลงานส่วนใหญ่ที่กล่าวถึงในข้อเขียนสั้น ๆ นี้ ต่างก็มีรายชื่อหนังสืออ้างอิงอย่างละเอียด

Michael Leifer, *The Foreign Relations of the New States,* Melbourne, 1974, กล่าวถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ค.ศ.1945 ถึงต้นทศวรรษ 1970 ดูเช่นกันที่ Evelyn Colbert, *Southeast Asia in International Politics, 1941-1956,* Ithaca, 1977; Russell H. Fifield, *The Diplomacy of Southeast Asia, 1945-1958,* New York, 1958; และ Peter Lyon, *War and Peace in South-East Asia,* London, 1969.

Bernard K. Gordon, *The Dimensions of Conflict in Southeast Asia,* Englewood Cliffs, 1966, สำรวจความพยายามในการร่วมมือกันในภูมิภาค รวมทั้งความขัดแย้งในช่วงระยะเวลายี่สิบปีถัดจากสงครามโลกครั้งที่ 2 Arnfinn Jorgensen-Dahl, *Regional Organisation and Order in South-East Asia,* London, 1982, กล่าวถึงพัฒนาการขององค์การระดับภูมิภาค ตั้งแต่ค.ศ.1945 เป็นต้นมา และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาเซียน Charles E. Morrison and Astri Suhrke, *Strategies of Survival: The Foreign Dilemmas of Smaller Asian States,* New York, 1978, ประกอบด้วยเรื่องราวที่เกี่ยวกับเวียดนาม ทุกรัฐที่ร่วมก่อตั้งอาเซียนและตัวองค์การอาเซียนเอง

เกี่ยวกับอาเซียน ดู *ASEAN Documents Series, 1967-1988,* 3rd edn, Jakarta: ASEAN Secretariat, 1988; Alison Broinowski, ed., *Understanding ASEAN,* London, 1982; และ Michael Leifer, *ASEAN and the Security of South-East Asia,* London 1989.

Leszek Buszynski, *SEATO: Failure of an Alliance Strategy,* Singapore, 1983, ศึกษาอย่างละเอียด เกี่ยวกับกำเนิด พัฒนาการ และการยุบเลิกองค์การซีโต้ ดูเช่นกันที่วารสาร *Spectrum* ขององค์การ และรายงานการประชุมประจำปีขององค์การ

นโยบายต่างประเทศของอินโดนีเซียนับตั้งแต่ได้เอกราชจนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 1980 มีรายงานไว้ใน Michael Leifer, *Indonesia's Foreign Policy,* London, 1983. Franklin B. Weinstein, *Indonesian Foreign Policy and the Dilemma of Dependence: From Sukarno to Suharto,* Ithaca, 1976, มุ่งเน้นเป็นสำคัญที่สมัยทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970 Jon M. Reinhardt, *Foreign Policy and National Integration: The Case of Indonesia,* New Haven: Yale University Southeast Asian Studies, 1971, โยงการสร้างชาติเข้ากับวิเทโศบายมาจนกระทั่งถึงปลายทศวรรษ 1960 นักการทูตและรัฐมนตรีต่างประเทศของอินโดนีเซียหลายคน ให้เรื่องราวจากปากคำที่เป็นต้นตอ นั่นคือ Ide Anak Agung gde Agung, *Twenty Years Indonesian Foreign Policy 1945-1965,* The Hague and Paris, 1973, เป็นบันทึกความทรงจำอย่างละเอียดขององอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งถูกซูการ์โนสั่งจำคุก Ganis Harsono, *Recollections of an Indonesian Diplomat in the Sukarno Era,* edited by C.L.M. Penders and B.B. Hering, St Lucia, 1977 เป็นบันทึกความทรงจำของรัฐมนตรีที่สนับสนุนซูการ์โน ซึ่งถูกซูฮาร์โต้สั่งจำคุก และ Adam Malik, *In the Service of the Republic,* Singapore, 1980, ครอบคลุมช่วงระยะเวลาตั้งแต่ค.ศ.1945 ถึงค.ศ.1980 รวมทั้งชีวิตด้านการงานของมาลิก ในฐานะรัฐมนตรีต่างประเทศด้วย

สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับมาเลเซีย ดู Peter Boyce, *Malaysia and Singapore in International Diplomacy: Documents and Commentaries,* Sydney, 1968. ส่วนผลงาน J.A.C. Mackie, *Konfrontasi: The Indonesia-Malaysia Dispute 1963-1966,* Kuala Lumpur, 1974, เป็นการศึกษาพิเคราะห์ถึงการเผชิญหน้ากันซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมมากที่สุด Chin Kin Wah, *The Defence of*

Malaysia and Singapore: The Transformation of a Security System, 1957-1971, Cambridge, UK, 1983, ครอบคลุมช่วงระยะเวลาของความตกลงเรื่องการป้องกันระหว่างอังกฤษ-มาเลเซีย สำหรับความสัมพันธ์ในแง่มุมที่กว้างขวางยิ่งกว่า ดู Stanley S. Bedlington, *Malaysia and Singapore: The Building of New States,* Ithaca, 1978.

Milton W. Meyer, *A Diplomatic History of the Philippine Republic,* Honolulu, 1965, ครอบคลุมช่วงระยะเวลาตั้งแต่ปีก่อร่างสร้างตัวคือค.ศ.1945-1946 ไปจนถึงตอนอวสานของรัฐบาลการ์เซียในค.ศ.1961 Michael Leifer, *The Philippine Claim to Sabah,* Zug, 1968, ให้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่กระชับ สำหรับกรณีที่โต้เถียงกันมากนี้ และ Lela Garner Noble, *Philippine Policy towards Sabah: A Claim for Independence,* Tucson, 1977, กล่าวโดยละเอียด เกี่ยวกับช่วงระยะเวลาตั้งแต่ค.ศ.1962 จนกระทั่งถึงตอนที่มาร์คอสยกเลิกการพยายามอ้างสิทธิดังกล่าวในค.ศ.1976

เกี่ยวกับอินโดจีน ภูมิหลังด้านการทูตสำหรับช่วงระยะเวลานับตั้งแต่เมื่อสงครามสิ้นสุดลง ได้รับการพิจารณาตรวจสอบอยู่ใน R.E.M. Irving, *The First Indochina War: French and American Policy 1945-54,* London, 1975. หนังสือสองเล่มแรกของ R.B. Smith ในโครงการหนังสือในชุดห้าเล่ม ซึ่งมีชื่อเรื่องว่า *An International History of the Vietnam War* ครอบคลุมช่วงระยะเวลาตั้งแต่ค.ศ.1955-1965 ได้แก่ เล่มหนึ่ง คือ *Revolution versus Containment, 1955-61,* London, 1983 และเล่มสอง ซึ่งมีชื่อเรื่องว่า *The Struggle for South-East Asia, 1961-1965,* London, 1985. William S. Turley, *The Second Indochina War,* Boulder, 1986, เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการเมืองและการทหาร ที่เขียนขึ้นอย่างกระชับ Gene T. Hsiao, ed., *The Role of External Powers in the Indo-china Crisis,* Edwardsville, 1973, ดำเนินเรื่องไปจนถึงความตกลงสันติภาพที่ปารีสในค.ศ.1973

การประชุมที่เจนีวาในค.ศ.1954 และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่นำไปสู่การประชุมดังกล่าว มีรายงานไว้อย่างกว้างขวางครอบคลุม ดู Melvin Gurtov, *The First Vietnam Crisis: Chinese Communist Strategy and United States Involvement, 1953-54,* New York, 1967, และ Robert F. Randle, *Geneva 1954: The Settlement of the Indochinese War,* Princeton, 1969. Kenneth T. Young, ed., *The 1954 Geneva Conference: Indo-China and Korea,* New York, 1968, เป็นผลงานการรวมรวมเอกสารต่าง ๆ เกี่ยวกับตัวการประชุมเอง และ James Cable, *The Geneva Conference of 1954 on Indochina,* London, 1986, เป็นเรื่องราวที่มีชีวิตชีวาจากปากคำของพยานผู้รู้เห็นเหตุการณ์

Michael Leifer, *Cambodia: Search for Security,* London, 1967, กล่าวถึงช่วงเวลาภายหลังการตกลงเจนีวา ค.ศ.1954 Roger M. Smith, *Cambodia's Foreign Policy,* Ithaca, 1965, เป็นการศึกษาพิเคราะห์อย่างละเอียด ถึงช่วงเวลาตั้งแต่ปีค.ศ.1954 จนถึงการตกลงปัญหาลาวในค.ศ.1962 เกี่ยวกับลาว ดู MacAlister Brown and Joseph J. Zasloff, *Apprentice Revolutionaries: The*

Communist Movement in Laos, 1930-1985, Stanford, 1986. Malcolm Caldwell and Lek Tan, *Cambodia in the Southeast Asian War,* New York, 1973, นำเสนอการวิเคราะห์ของปีกซ้ายที่มีความคิดรุนแรง โดยย้อนกลับไปถึงสมัยที่เป็นอาณานิคมฝรั่งเศส ทว่ามุ่งเน้นที่ช่วงระยะเวลาตั้งแต่ค.ศ.1954 ถึงต้นทศวรรษ 1970 เป็นหลัก Donald Weatherbee, ed., *Southeast Asia Divided. The ASEAN-Indochina Crisis,* Boulder, 1985, มีเอกสารต่าง ๆ ของช่วงปีค.ศ.1979-1984 รวมอยู่ด้วย

William C. Johnstone, *Burma's Foreign Policy: A Study in Neutralism,* Cambridge, Mass., 1963, วิเคราะห์นโยบายของพม่าในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ค.ศ.1948 ถึงค.ศ.1962

ผลงานเกี่ยวกับบทบาทของประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอกภูมิภาค ได้รับการตีพิมพ์ออกมามากมาย Russell H. Fifield, *Americans in Southeast Asia: The Roots of Commitment,* New York, 1973, สืบย้อนความสัมพันธ์ของสหรัฐ ตั้งแต่สมัยก่อนสงครามจนกระทั่งถึงผลพวงของความตกลงเจนีวาในค.ศ.1954 Andrew J. Rotter, *The Path to Vietnam: Origins of the American Commitment to Southeast Asia,* Ithaca, 1987, เป็นผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่หยั่งลึกถึงช่วงเวลาในตอนปลาย ทศวรรษ 1940 และต้นทศวรรษ 1950 ดูเช่นกันที่ R. Sean Randolph, *The United States and Thailand: Alliance Dynamics, 1950-1983,* Berkeley: Institute of East Asian Studies, University of California, 1986.

Charles B. McLane, *Soviet Strategies in Southeast Asia,* Princeton, 1966, สำรวจนโยบายของโซเวียตตั้งแต่ค.ศ.1917 จนกระทั่งถึงอสัญกรรมของสตาลิน โดยมีบทสุดท้ายที่มีประโยชน์เกี่ยวกับช่วงเวลาตั้งแต่ค.ศ.1948 ถึงค.ศ.1954 Leszek Buszynski, *Soviet Foreign Policy and Southeast Asia,* London, 1986, มีความสำคัญสำหรับนโยบายภายหลังปีค.ศ.1969 และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พัฒนาการต่าง ๆ ที่สืบต่อมาจากปีค.ศ.1978 Douglas Pike, *Vietnam and the Soviet Union: Anatomy of an Alliance,* Boulder and London, 1987, สืบย้อนความสัมพันธ์ตั้งแต่การติดต่อสมัยก่อนที่จะเป็นโซเวียต ไปจนถึงสมัยทศวรรษ 1980

Philip Darby, *British Defence Policy East of Suez,* London, 1973, กล่าวถึงสถานการณ์หลังสงครามไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงในตอนปลายทศวรรษ 1960

เกี่ยวกับความเกี่ยวพันของจีน ดู David Mozingo, *Chinese Policy towards Indonesia 1949-1967,* Ithaca, 1976; Joyce K. Kallgren, Noordin Sopiee and Soedjati Djwandono, eds, *ASEAN and China: An Evolving Relationship,* Berkeley: Institute of East Asian Studies, University of California, 1988; และ Leo Suryadinata, *China and the ASEAN States: The Ethnic Chinese Dimension,* Singapore, 1985.

เกี่ยวกับออสเตรเลียนั้น ผลงาน Alan Watt, *The Evolution of Australian Foreign Policy 1938-1965,* Cambridge, UK, 1967, มีบทหนึ่ง ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ในเอเชีย ในช่วงระหว่างปี

ค.ศ.1945-1965 A.W. Stargardt, *Australia's Asian Policies: The History of a Debate 1839-1972,* Wiesbaden, 1977, กล่าวถึงช่วงระยะเวลาภายหลังปีค.ศ.1945 ไว้อย่างกว้างขวาง J.A.C. Mackie, ed., *Australia in the New World Order: Foreign Policy in the 1970s,* Sydney, 1976, ส่วนใหญ่แล้ว เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ที่ได้เปลี่ยนแปลงไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลังการผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างจีน-อเมริกัน และการที่สหรัฐถอนตัวออกจากเวียดนาม Alan Watt, *Vietnam: An Australian Analysis,* Melbourne, 1968, ให้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่กระชับ โดยมีช่วงเวลาภายหลังปีค.ศ.1954 เป็นหลัก

นับตั้งแต่ปีค.ศ.1974 เป็นต้นมา *Southeast Asian Affairs* สิ่งพิมพ์ประจำปีของสถาบัน Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, ให้รายงานและบทวิจารณ์อย่างละเอียด เกี่ยวกับกิจการต่าง ๆ ทั้งภายในและระหว่างประเทศ ทั่วภูมิภาคนี้

Dean Forbes,"Towards the 'Pacific Century': Integration and Disintegration in the Pacific Basin," in *The Far East and Australasia 1998,* pp. 25-32, มีบรรณานุกรมที่กว้างขวางครอบคลุมและทันสมัย

บรรณานุกรม

Besterman, Theodore (ed. J.D. Pearson). *A World Bibliography of Oriental Bibliographies*. Oxford: Basil Blackwell, 1975.

Bibliographic Index: A Cumulative Bibliography of Blibiographies. New York: H.W. Wilson,1945- .

Brewer, Annie M., ed. *Indexes, Abstracts, and Digests: A Classified Bibliography Reproduced from Library of Congress Cards Arranged According to the Library of Congress Classification System*. Detroit: Gale Research Co., 1982.

Commonwealth National Bibliographies: An Annotated Directory. London: Commonwealth Secretariat, 1977.

เอเชีย

Asian Studies Indexed Journal Reference Guide. University of Pittsburgh, 1978.

[Association of Asian Studies]. *Cumulative Bibliography of Asian Studies 1941-1965*. Boston: G. K. Hall, 1969.

[Association of Asian Studies]. *Cumulative Bibliography of Asian Studies 1966-1970*. Boston: G. K. Hall, 1972

Bibliography of Asian Studies. Ann Arbor: Association for Asian Studies, 1970- .

Birnbuam, Eleazar. *Books on Asia from the Near East to the Far East*. Toronto: University of Toronto Press. 1971.

Chen, Virginia. *The Economic Conditions of East and Southeast Asia: A Bibliography of English-Language Materials, 1965-1977*. Westport: Greenwood Press, 1978.

Embree, Ainslie T. *Asia: A Guide to Basic Books*. New York: Arno Press, 1976.

Goil, N.K. *Asian Social Science Bibliography with Annotations and Abstracts*. Delhi: Vikas Publications, 1970.

Hall, David E. *Union Catalogue of Asian Publications*. London: Mansell, 1971.

Kumar, Girja, et al. *Documentation on Asia.* New Delhi: Allied Publishers, 1963.

New York Public Library. Reference Department. *Dictionary Catalog of the Oriental Collection.* Boston: G. K. Hall, 1960.

Ng, Elizabeth W. *Directory of Current Hong Kong Research on Asian Topics.* Hong Kong: Center of Asian Studies, University of Hong Kong, 1978.

Nunn, G. R. *Asia and Oceania: A Guide to Archival and Manuscript Sources in the United States.* London and New York: Mansell, 1985.

Nunn, G. R. *Asia: A Core Collection.* Ann Arbor: Xerox University Microfilms, 1973.

Nunn, G. R. *Asia: Reference Works-A Select Annotated Guide.* London: Mansell, 1980.

Orientalische Bibliographie. Berlin: H. Reuther's Verlagshuchhandlung, 1887- .

Pearson, J. D. *A Guide to Manuscripts and Documents in the British Isles Relating to South and South-East Asia.* London and New York: Mansell, 1989.

Pearson, J. D. *Oriental and Asian Bibliography: An Introduction with Some Reference to Africa.* London: Crosby, Lockwood and Son, 1966.

Royal Commonwealth Society. Library. *The Manuscript Catalogue of the Library of the Royal Commonwealth Society.* London: Mansell, 1975.

Royal Empire Society. *Subject Catalogue of the Library of the Royal Empire Society.* London: Dawson of Pall Mall, 1967.

de Silva, Daya. *The Portuguese in Asia: An Annotated Bibliography of Studies on Portuguese Colonial History in Asia 1498-c.1800.* Zug: Inter Documentation Co., 1987.

Toho Gakkai. *Books and Articles on Oriental Subjects Published in Japan.* Tokyo: Toho Gakkai [annual].

University of London. School of Oriental and African Studies. *Library Catalogue.* Boston: G. K. Hall, 1963.

Wainwright, M. D., and Matthews, Noel. *A Guide to Western Manuscripts and Documents in the British Isles Relating to South and South East Asia*. London: Oxford University Press, 1965.

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

Senarai Bibliografi Mengenai Asia Tenggara Dalam Perpustakaan Universiti Kebangsaan Malaysia. Bangi:Perpustakaan Tun Seri Lanang, Universiti Kabangsaan Malaysia, 1981.

Arief, Sritua. *Southeast Asian Politics, 1967-1979: A Bibliography.* Kuala Lumpur: META, 1980.

Asian Studies Indexed Journal Reference Guide. University of Pittsburgh, 1978.

Attar Chand. *Southeast Asia and the Pacific 1947-1977.* New Delhi: Sterling Publishers, 1979.

Berton, Peter, and Rubinstein, Alvin Z. *Soviet Works on Southeast Asia: A Bibliography of Non-Periodical Literature, 1946-1965.* Los Angeles: University of Southern California Press, 1967.

Bibliografi Kaum Tani dan Pembangunan di Kawasan ASEAN. Bangi: Perpustakaan Universiti Kebangsaan Malaysia, 1980.

Bixler, Paul H. *Southeast Asia: Bibliographic Directions in a Complex Area.* Middletown, Conn.: Choice, 1974.

Carlson, Alvar W. *A Bibliography of the Geographical Literature on Southeast Asia, 1920-1972.* Monticello, Ill.: Council of Planning Librarians 1974.

Chand, Attar. *Southeast Asia and the Pacific--A Select Bibliography: 1947-1977.* New Delhi: Sterling Publishers, 1979.

Chantornvong, Sombat, And Sonsri, Sida (Chety). *The ASEAN View: An Annotated Bibliography of ASEAN Theses and Dissertations on Southeast Asia from 1976 to 1984.* Bangkok: Foundation for the Studies of Democracy and Development, 1987.

Checklist of Southeast Asian Serials. Southeast Asia Collection, Yale University Library. Boston: G. K. Hall, 1968.

Chen, Virginia. *The Economic Conditions of East and Southeast Asia: A Bibliography of English-Language Materials, 1965-1977.* Westport: Greenwood Press, 1978.

Classified Catalogue of Books in Western Languages on South-East Asia in the Toyo

Bunko (edited by the Seminar on South and South-East Asian History). Tokyo: Toyo Bunko (Oriental Library), 1978.

Clifton, Merritt et al., eds. *Those Who Were There: Eyewitness Accounts of the War in Southeast Asia, 1956-1975, and Aftermath*. Paradise, Calif.: Dustbooks, 1984.

Cordier, H. *Bibliotheca Indosinica*. New York: Burt Franklin, 1967 (1st edn, 1912). Vol. 1: *Burma, Assam, Siam, Laos*. Vol. 2*: Malay Peninsula*. Vol. 3: *French Indochina*. Vol. 4: *French Indochina*. Vol. 5: *Index*.

CORMOSEA (Committee on Research Materials on Southeast Asia). *Bulletin*. Ann Arbor: Association for Asian Studies.

Cornell University Libraries. Southeast Asia Program. *The John M. Echols. Collection: Southeast Asia Catalog*. Boston: G. K. Hall, 1976 [Supplement Pertama, 1983].

Cornell University Libraries. *Accessions List: The John M. Echols Collection on Southeast Asia.*

Echols, John. 'Southeast Asia' in Howe, George F., *The American Historical Association's Guide to Historical Literature*. New York: Macmillan, 1961.

Embree, John F., and Lillian Ota Dotson. *Bibliography of the Peoples and Cultures of Mainland Southeast Asia*. New Haven: Yale University, Southeast Asian Studies, 1950.

Great Britian. Colonial Office. *An Annotated Bibliography on Land Tenure in the British and British Protected Territories in South East Asia and the Pacific*. London: HMSO, 1952.

Hay, Stephen N., and Case, Magaret H. *Southeast Asian History: Bibliographic Guide*. New York: Frederick A. Praeger, 1962.

Hobbs, Cecil. *Southeast Asia: A Bibliography of Writings, 1942-1978.* Carbondale: Center for Vietnamese Studies and Office of International Education, Southern Illinois University,1980.

Hobbs, Cecil. *Southeast Asia: An Annotated Bibliography of Selected Reference Sources in Western Languages*. New York: Greenwood Press, 1968.

Hobbs, Cecil. *Southeast Asia Materials in the Australian National University Library: A Programme for Development and Use*. Canberra: Australian National University Library, 1975.

Huffman, Frankin E. *Bibliography and Index of Mainland Southeast Asian Languages*

and Linguistics. New Haven and London: Yale University Press, 1986.

Ichikawa, Kenjiro, ed. *Southeast Asia Viewed from Japan: A Bibliography of Japanese Works on Southeast Asian Societies, 1940-1963.* Ithaca: Department of Asian Studies, Cornell University, 1965.

Insular Southeast Asia: A Bibliographic Survey, 1971. Washington, DC: Department of the Army, 1971.

Irikura, James K. *Southeast Asia: Selected Annotated Bibliography of Japanese Publications.* New Haven: Human Relations Area Files,1956.

Iwasaki, Ikuro. *Japan and Southeast Asia: A Bibliography of Historical, Economic and Political Relations.* Tokyo: Library of the Institute of Developing Economies, 1983.

Johnson, Donald Clay. *A Guide to Reference Materials on Southeast Asia: Based on the Collections in the Yale and Cornell University Libraries.* New Haven: Yale University Press, 1970.

Johnson, Donald Clay. *Index to Southeast Asian Journals, 1975-1979: A Guide to Articles, Book Reviews, and Composite Works.* Boston: G. K. Hall, 1982.

Land Tenure Center, University of Wisconsin. *Bibliography on Agrarian Economy in Southeast Asia (1972).*

Lim, Patricia, et al. *ASEAN: A Bibliography.* Singapore: ISEAS, 1984.

Lim Pui Huen, P. *Directory of Microfilm Facilities in Southeast Asia.* Singapore: ISEAS, 1973.

Lim Pui Huen, P. *News Resources on Southeast Asian Research.* Singapore: ISEAS, 1976.

List of Theses and Dissertations Concerned with South East Asia 1965-1977. London: Centre of South East Asian Studies, School of Oriental and African Studies, University of London, 1977.

Loofs, H. H. E. *Elements of the Megalithic Complex in Southeast Asia: An Annotated Bibliography.* Canberra: Australian National University Press, 1967.

McVey, Ruth T. *Bibliography of Soviet Publications on Southeast Asia: As Listed in the Library of Congress Monthly Index of Russian Acquisitions.* Ithaca: Department of Far Eastern Studies, Cornell University, 1959.

Morrison, Gayle, and Hay, Stephen. *A Guide to Books on Southeast Asian History*

(1961-1966). Santa Barbara: ABC-Clio, 1969.

National Library of Australia. *Southeast Asian Periodicals and Official Publications.* (In 5 Parts.) Canberra: National Library of Australia, 1970.

Northern Illinois University. Library. *List of Recent Southeast Asia Acquisitions in the Swen Franklin Parson Library.* DeKalb: Northern Illinois University. 1970-

Northern Illinois University. Library. *Revised List of Southeast Asia Holdings in the Swen Franklin Parson Library, Northern Illinois University.* DeKalb: Northern Illinois University, 1968.

Pendakur, V. Setty. *Urban Transport in South and Southeast Asia: An Annotated Bibliography.* Singapore: ISEAS, 1984.

Oey, Giok Po. *Survey of Chinese-Language Materials on Southeast Asia in the Hoover Institute and Library.* Ithaca: Southeast Asia Program, Department of Far Eastern Studies, Cornell University, 1953.

Oey, Hong Lee. *Power Struggle in South-East Asia.* Zug: Inter Documentation Co., 1976.

Partaningrat, Winarti. *Masterlist of Southeast Asia Microforms.* Singapore: Singapore University Press, 1978.

Peninsular Southeast Asia: A Bibliographic Survey of Literature (Burma, Combodia, Laos, Thailand). Washington, DC: Headquarters, Department of the Army, 1972.

Pryon, Robin J. *A Bibliography on Internal Migration in South East Asia.* Canberra: Department of Demography, Research School of Social Sciences, Australian National University, 1977.

Quah Swee Lan. *Oil Discovery and Technical Change in Southeast Asia: A Bibliography.* Singapore: ISEAS,1973.

Rhodes House Library. *Manuscript Collections in Rhodes House Library.* Oxford: Bodleian Library,1970.

Rhodes House Library. *Manuscript Collections in Rhodes House Library, Oxford (Supplementary Accessions to the End of 1977 and Cumulative Index).*

Rony, A. Kohar. *Southeast Asia: Western-Language Periodicals in the Library of Congress.* Washington, DC: Library of Congress, 1979.

Scott, James C., et al. *A Bibliography on Land, Peasants and Politics for Malaysia,*

Indonesia and the Philippines. Madison: Land Tenure Center Special Bibliography, 1972.

Senarai Bibliografi Mengenia Asia Tenggara dalam Perpustakaan Universiti Kebangsaan Malaysai. Bangi. Perpustakaan Tun Seri Lanang, 1981.

Smith, Myron J. Jr. *Air War Southeast Asia, 1961-1973*. Metuchen, NJ, and London: Scarecrow Press,1979.

Sternstein, Larry, and Springer, Carl. *An Annotated Bibliography of Material Concerning Southeast Asia from Petermanns Geographische Mitteilungen, 1855-1966.* Bangkok: Siam Society, 1967.

Tregonning, K. G. *Southeast Asia: A Critical Bibliography*. Tucson: University of Arizona Press,1969.

Union Catalogue of Documentary Materials on Southeast Asia (5 vols). Tokyo: Institute of Asian Economic Affairs, 1964.

United States of America. Library of Congress. Orientalia Division. *Southeast Asia Subject Catalog*. Boston: G. K. Hall, 1972.

University of Malaya, Library. *Literature, Drama and Dance in Southeast Asia*. Kuala Lumpur: Library, University of Malaya, 1976.

Van Niel, Robert, *A Survey of Historical Source Materials in Java and Manila.* Honolulu: University of Hawaii Press, 1970.

Willer, Thomas F., ed. *Southeast Asian References in the British Parliamentary Papers, 1801-1972/73: An Index.* Athens: Ohio University Center for International Studies, Southeast Asia Program, 1978.

มาเลเซีย สิงคโปร์ และบรูไน

Ding Choo Ming. *A Bibliography of Bibliographies on Malaysia*. Petaling Jaya, Selangor: Haxagon Elite Publications, 1981.

Arief, Melanie Sritua. *The Malaysian Economy and Politics, 1963-1983: A Bibliography.* East Balmain, NSW: Rosecons, 1984.

Aziz, Ungku A., and Yip Yat Hoon. *Projek-projek Penyelidikan dan Penerbitan Universiti Malaya, 1959-1976.* Kuala Lumpur: University of Malaya, 1977.

Bibliografi Buku-Buku dalam Bahasa Malaysia, 1967-1970. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, 1981.

Bibliografi Buku-Buku Nadir dalam Perpustakaan Negara Malaysia, Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, 1982.

Bibliografi Buku-Buku Nadir Malaysiana. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, 1982.

Bibliografi Negara Malaysia, Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, Arkib Negara Malaysia,1969.

Bibliografi Negeri Perak. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, 1983.

Bibliografi Negri Sabah. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, 1985.

Bibliografi Negri Trengganu. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, 1985.

Bibliografi Sejarah dan Politik. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, 1982.

Bibliografi UMNO dan Perjuangan Kebangsaan. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, 1985.

Bottoms, J. C. 'Some Malay Historical Sources: A Bibliographical Note' in Soedjatmoko et al., *An Introduction to Indonesian Historiography.* Ithaca: Cornell University Press, 1965.

Brown, Ian, and Ampalavanar, Rajeswary. *Malaysia.* Oxford, Santa Barbara, Denver: Clio Press, 1986.

Bryant, C. R. *Recent Bibliographical Activities in Malaysia and Singapore: A Brief Survey with a Selected, Annotated Bibliography.* New Haven: Yale University, 19- .

Challis, Joyce, ed. *Annotated Bibliography of Economic and Social Material in Sabah (North Borneo) and Sarawak.* Singapore: University of Singapore, 1969.

Challis, Joyce, ed. *Annotated Bibliography of Economic and Social Material in Singapore and West Malaysia: Governmental Publications.* Singapore: University of Singapore, 1969.

Challis, Joyce, ed. *Annotated Bibliography of Economic and Social Material in Singapore and West Malaya: Non-Governmental Publications.* Singapore: University of Singapore, 1969.

Cheang, Molly, Sng Yok Fong and Wee, Carolyn. *Index to Singapore/Malaysia Legal Periodicals, 1932-1984.* Singapore and Kuala Lumpur: Malayan Law Journal, 1986.

Cheesman, Harold. *Bilbiography of Malaya: Being a Classified List of Books Wholly or Partly in English Relating to the Federation of Malaya and Singapore.* London: Longmans, 1959.

Chng, David K. Y. *A Select Bibliography of Chinese Sources for Nineteenth-Century Singapore.* Singapore: Singapore National Library, 1987.

Cotter, Conrad P. *Bibliography of English-Language Sources on Human Ecology, Eastern Malaysia and Brunei.* Honolulu: Department of Asian Studies, University of Hawaii, 1965.

Cotter Conrad P. *Reading List of English-Language Materials in the Social Sciences on British Borneo.* Honolulu: Reference Bureau, University of Hawaii Library, 1960.

Drake, P. J. 'The Economic Development of British Malaya to 1914: An Essay in Historiography with some Questions for Historians', JSEAS, 10, 2 (Sept. 1979).

Habsah Hj. Ibrahim and Zainab Awang Ngah. *Bibliografi Aspek-Aspek Sosio-Budaya Penanaman dan Penggunaan Padi di Malaysia.* Kuala Lumpur: Perpustakaan Universiti Malaya, 1981.

Heussler, R. *British Malaya. A Bibliographical and Biographical Compendium***.** New York: Garland Publishing, 1981.

Hill, Lewis. *A Checklist of English-Language Fiction Relating to Malaysia, Singapore And Brunei.* Hull: Centre for South-East Asian Studies, University of Hull, 1986.

Hill R. D. 'Materials for Historical Geography and Economic History of Southeast Asia in Nineteenth-Century Malayan Newspapers', JMBRAS, 44, 2 (1971).

Index of Articles in the Journal of Southeast Asian History (1960-1969) and the Journal of Southeast Asian Studies (1970-1979).

Ismail Hussein. *Bibliografi Teks Cetakan Sastera Tradisi Melayu***.** Kuala Lumpur: Jabatan Pengajian Melayu, Universiti Malaya, 1978.

*Johore: A Bibliography***.** Kuala Lumpur: Perpustakaan Universiti Malaya, 1982.

Karni, R. S. *Bibliography of Malaysia and Singapore*. Kuala Limpur: Penerbit Universiti Malaya,1980.

Katalog Koleksi Melayu: Catalogue of the Malay Collection of the University of Malaya Library. Kuala Lumpur: Perpustakaan Universiti Malaya, 1980..

Khoo Kay Kim. 'Recent Malaysian Historiography', JSEAS, 10, 2 (Sept. 1979).

Krausse, Sylvia C. Engelen, and Krausse, Gerald H. *Brunei*. Oxford, Santa Barbara, Denver: Clio Press, 1988.

Kuah Sim Joo, Monica, and Che Puteh binti Ismail. *Prehistory and Archaeology of Malaysia and Brunei: A Bibliography.* Kuala Lumpur: Perpustakaan Universiti Malaya, 1982.

Leigh, Michael B. *Checklist of Holdings on Borneo in the Cornell University Libraries*. Ithaca: Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University, 1966.

Leong, Alice. *Select List of Singapore Parliamentary Papers, 1948-1976*. Singapore: Chopmen Enterprises, 1977.

Lent, John. *Malaysian Studies: Present Knowledge and Research Trends*. DeKalb: Center for Southeast Asian Studies, Northern Illinois University, 1979.

Lim, Beda. *Malaya: A Background Bibliography*. Kuala Lumpur: Malaysian Branch, Royal Asiatic Society, 1962.

Lim Huck Tee, Edward, and Wijasuriya, D. E. K. *Index Malaysiana: An Index to the Journal of the Straits Branch, Royal Asiatic Society, and the Journal of the Malayan Branch, Royal Asiatic Society, 1878-1963.* Kuala Lumpur: Malaysian Branch, Royal Asiatic Society, 1970. Supplement 1 (1964-1973), 1974; Supplement 2 (1974-1983), 1985.

Lim Pui Huen, Patricia, ed. *The Malay World of Southeast Asia, A Select Cultural Bibliography.* Singapore: ISEAS, 1984.

Lim Pui Huen, Patricia, ed. *Newspapers Published in the Malaysian Area, with a Union List of Local Holdings.* Singapore: ISEAS, 1970.

McIntyre, W. David. 'Malaya from the 1850's to the 1870's, and Its Historians, 1950-1970: From Strategy to Sociology' in C. D. Cowan and O. W. Wolters, eds, *Southeast Asian History and Historiography*. Ithaca: Cornell University Press, 1976.

Malaysian Historical Society. *An Index to 'Malaysia in History'.* Kuala Lumpur: Malaysian Historical Society, 1981.

Padma, Daniel. 'A Descriptive Catalogue of the Books Relating to Malaysia in the Raffles Museum and Library', JMBRAS, 19, 3, no. 141 (Dec. 1941).

Pelzer, Karl J. *Selected Bibliography on the Geography of Southeast Asia. Part 3. Malaya.* New Haven: Human Relations Area Files, 1956.

Pelzer, Karl. *West Malaysia and Singapore: A Selected Bibliography.* New Haven: Human Relations Area Files, 1971.

Quah, Stella R., and Quah, Jon S. T. *Singapore.* Oxford, Santa Barbara, Denver: Clio Press, 1988.

Roff, Margaret. *Official Publications of Malaysia, Singapore and Brunei in New York Public Libraries.* New York: Columbia University, 1971.

Roff, W. R. *Bibliography of Malay and Arabic Periodicals Pubilshed in the Straits Settlements and Peninsular Malay States 1876-1941.* London: Oxford University Press, 1972.

Roff, W. R. *Guide to Malay Periodicals, 1876-1941.* Singapore: Eastern Universities Press, 1961.

Roff, W. R. *Southeast Asian Research Tools: Malaysia, Singapore, Brunei.* Honolulu: Southeast Asian Studies, Asian Studies Program, University of Hawaii, 1979.

Saw Swee-Hock and Cheng Siok-Hwa. *A Bibliography of the Demography of Malaysia and Brunei.* Singapore: University Educational Press, 1975.

Saw Swee-Hock and Cheng Siok-Hwa. *A Bibliography of the Demography of Singapore.* Singapore: University Educational Press, 1975.

Shaika Zakaria, Datin, ed. *Poverty in Malaysia: A Bibliography.* Kuala Lumpur: Library, University of Malaya, 1986.

Singapore National Bibliography. Singapore: National Library, 1969- . Quarterly, with annual cumulations, 1977- .

Singapore National Library. *The Birth of a Nation--Singapore in the 1950s: A Select Bibliography.* Singapore: Singapore National Library, 1984.

Singapore, National Library. *Books About Singapore, 1970.* Singapore: National Library, 1970, 1975, 1979, 1982, 1984.

Soosai, J. S., and Kaw, H. W. *Fifty Years of Natural Rubber Research, 1926-1975: A Bibliography of Contributions from the Rubber Research Institute of Malaysia.* Kuala Lumpur: Rubber Research Institute of Malaysia, 1975.

Stockwell, A. J. 'The Historiography of Malaysia: Recent Writings in English on the History of the Area since 1874', *Journal of Imperial and Commonwealth History,* 5, 1 (Oct. 1976).

Subbiah, Rama. *Tamil Malaysiana.* Kuala Lumpur: University of Malaya Library, 1969.

Tay Lian Soo. *Classified Bibliography of Chinese Historical Materials in Malaysia and Singapore.* Singapore: South Seas Society. 1984.

Tong Suit Chee. *Biblilography of Penang.* Pulau Pinang: Perpustakaan Universiti Sains Malaysia, 1974.

Tregonning, K. G. *Malaysian Historical Sources.* Singapore: History Department, University of Singapore, 1962.

Turnbull, C. M. 'Bibliography of Writings in English on British Malaya, 1786-1867'. Published as Appendix to Lennox A. Mills, *British Malaya, 1824-1867 (1966 edn).* Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1966.

Universiti Kebangsaan Malaysia. Perpustakaan. *Islam dalam Peradaban Melayu: Suata Bibliografi.* Kuala Lumpur: Univesiti Kebangsaan Malaysia, 1976.

Universiti Malaya. Perpustakaan. *Koleksi Za'ba.* Kuala lumpur: Perpustakaan University Malaya, 1976.

University of Singapore. Library. *Catalogue of the Singapore/Malaysia Collection.* Boston: G. K. Hall, 1968.

Wong Lin Ken. 'The Economic History of Malaysia: A Bibliographic Essay'. *Journal of Economic History,* 25, 2 (June 1965).

Wong Lin Ken, '20th Century Malayan Economic History: A Select Bibliographic Survey', JSEAS, 10, 1 (Mar. 1979).

Zainab Awang Ngah. *Kelantania di Perpustakaan Universiti Malaya.* Kuala Lumpur: Perpustakaan Universiti Malaya, 1979.

ต้นฉบับตัวเขียน

Howard, Joseph H., ed. *Malay Manuscripts: A Bibliographical Guide*. Kuala Lumpur: University of Malaya Library, 1966.

Juynboll, H. H. *Catalogus van de Maleische en Sundaneesche Handschriften der Leidsche Universiteits Bibliotheek*. Leiden: E. J. Brill, 1899.

Manuskrip Melayu Warisan Budaya Negara. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia, 1984.

ฟิลิปปินส์

Benardo, Gabriel., comp. [ed. by Natividad P. Verzosa]. *Bibliography of Philippine Bibliographies, 1593-1961.* Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 1968.

Houston, Charles O. Jr. *Philippine Bibliography,* I: *An Annotated Preliminary Bibliography of Philippine Bibliographies (since 1900).* Manila: University of Manila, 1960.

Hart, Donn V. *An Annotated Bibliography of Philippine Bibliographies: 1965-1974.* DeKalb: Center for Southeast Asian Studies, Northern Illinois University, 1974.

Saito, Shiro, *The Philippines. A Review of Bibliographies.* Honolulu: University of Hawaii, East-West Center Library, 1966.

Antonio, Celia M., and Tan, Allen L. *A Preliminary Bibliography of Philippine Cultural Minorities.* Quezon City: Commission on National Minorities, Republic of the Philippines, 1967.

Baradi, Edita R. *Southeast Asia Research Tools: The Philippines.* Honolulu: University of Hawaii, 1979.

Baylon, Concepcion S. *The National Library: guide to doctoral dissertations on microfilm (1937-68) in the Filipiniana Division.* Manila: National Library, 1971.

Bernado, Gabriel A. and Vergosa, Natividad P., comps; Schumacher, John N., ed. *Philippine Retrospective National Bibliography: 1523-1699.* Manila: National Library of the Philippines and Ateneo de Manila University Press, 1974.

Bibliography of the Philippine Islands, Vol. 1: *A List of Books (with references to Periodicals) in the Library of Congress,* By A. P. C. Griffin. With Chronological List of Maps in the Library of Congress. By P. Lee Phillips. Vol. 2: *Biblioteca Filipina.* By T. H. Pardo de Tavera. Washington, DC: GPO, 1903.

Catalogue of Filipiniana Materials in the Lopez Memorial Museum (5 vols). Pasay City: Lopez Memorial Museum, 1962-71.

Conklin, Harold. *Ifugao Bibliography.* New Haven: Southeast Asian Studies Program, Yale University, 1968.

Doeppers, Daniel F. *Union Catalogue of Selected Bureau Reports and Other Official Serials of the Philippines, 1908-1941.* Madison: Center for Southeast Asian Studies, University of Wisconsin-Madison, 1980.

Eggan, Frederick Russell. *Selected Bibliography of the Philippines, topically arranged and annotated.* New Haven: Philippine Studies Program, University of Chicago, 1956.

Elaner, Emma Osterman. *Checklist of Publications of the Government of the Philippine Islands, September 1, 1900 to December 31, 1917.* Manila: Philippine Library and Museum, 1918.

Ferrer, Maxima Magsanoc. *Union Catalog of Philippine Materials* (2 vols). Quezon City: University of the Philippines Press, 1970.

Foronda, Marcelino A., and Cresencia R. *A Filipiniana Bibliography, 1743-1982 (A Classified Listing of Philippine Materials in the Marcelino A. and Crescencia R. Foronda Private Collection).* Manila: Philippine National Historical Society, 1981.

Golay, Frank H., and Hauswedell, Marianne H. *An Annotated Guide to Philippine Serials.* Ithaca: Department of Asian Studies, Cornell University, 1976.

Griffin, Appleton Prentiss Clark. *List of Works Relating to the American Occupation of the Philippine Islands, 1898-1903.* Washington, DC: GPO, 1905.

Lietz, Paul S. *Calendar of Philippine Documents in the Ayer Collection of the Newberry Library.* Chicago: Newberry Library, 1956.

Medina, Jose Toribio. *La Imprenta en Manila desde sus origines hasta 1810.* Amsterdam: N. Israel, 1964.

Netzorg, Morton J. *The Philipines in World War II and to Independence (Dec. 8, 1941-July 4, 1946): An Annotated Bibliography.* Ithaca: Departmaent of Asian Studies, Cornell University, 1977.

Palao, Trinidad E. *A Bibliography of Filipiniana Imprints: 1800-1850.* Manila: University of the Philippines, 1973.

Pardo de Tavera, Trinidad H. *Biblioteca filipina; o sea, Catalogo razonada de todos impresos tanto insulares como extranjeros, relativos a la historia, la etnografia, la linguistica, la botanica, la fauna, la flora, la geologia, la hidrografia, la geografia, la legislacion, etc. de las Islas Filipinas, de Jolo y Marianas.* Washigton, DC: GPO, 1903.

Perez, Angel y Guemes, Ceciliio. *Adiciones y continuacion de ´La Imprenta en Manila´ de D. J. T. Medina, O Rarezas y curiosidades bibliografico Filipinas de las bibliotecas de esta Capital.* Manila: Impr. de Santos y bernal, 1904.

Philippine Bibliography. Quezon City: Library, University of the Philippines, 1965-73.

Philippine National Bibliography. Manila: National Library of the Philippines, 1974.

Philippine Studies Program, University of Chicago. *Selected Bibliography of the Philippines.* Westport: Greenwood Press, 1973 (first published 1956).

Rebadavia, Consolacion B., comp.; Verzosa, Natividad P., and Austria, Pacifico M., eds. *Checklist of Philippine Government Documents, 1917-1949.* Quezon City: University of the Philippines Library, 1960.

Retana y Gamboa, Wenceslao Emilio. *Archivo del Bibliofilo Filipino. Recopilacion de Documentos Historicos, Cientificos, Literarios y Politicos y estudios Bibliograficos* (5 vols). Madrid, 1895.

Retana, W. E. *Aparato Bibliografico de la Historia General de Filipinas deducico de la Collection que Posee en Barcelona la Compania General de Tabacos de Dichas Islas* (3 vols). Madrid: Imprenta de la Sucesora de M. Minuesa de los Rios. Manila: Pedro B. Ayuda y Compania, 1964.

Richardson, Jim. *Philippines.* Oxford: Clio Press, 1989.

Robertson, James A., and Blair, Emma H. *The Philippine Islands, 1493-1898*, vol. 53: *Bibliography of the Philippines.* Mandaluyong, Rizal: Cachos Hermanos, 1973.

Robertson, James A. *Bibliography of the Philippine Islands*. New York: Kraus Reprint Co., 1970 (first published 1908).

Saito, Shiro. *Philippine Ethnography: A Criticallly Annotated and Selected Bibliography*. Honolulu: University Press of Hawaii, 1972.

Siega, Gorgonio D., et al. *A Classified Annotated Bibliography of Selected Filipiniana Materials at the Silliman University Library, Dumaguete City, Philippines.* Dumaguete City: Silliman University, 1977.

Tiamson, Alfredo T. *Mindanao-Sulu Bibliography*. Davao City: Ateneo de Davao, 1970.

Tubangui, Helen R. *A Catalog of Filipiniana at Valladolid*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 1973.

University of the Philippines. Library. *Filipiniana 1968. A Classified Catalog of Filipiniana Books and Pamphlets in the University of the Philippines Library as of January 1, 1968.* Diliman, Quezon City: Library, University of the Philippines, 1969.

Welsh, Doris Varner. *A Catalogue of Printed Materials Relating to the Philippine Islands, 1519-1900 in the Newberry Library*. Chicago: Newberry Library, 1956.

อินโดนีเซีย

Tairas, J. N. B. *Indonesia: A Bibliography of Bibliographies*. New York: Oleander Press, 1975.

Anderson, Benedict R. *Bibliography of Indonesian Publications: Newspapers, Non-Government Periodicals and Bulletins, 1945-1958 at Cornell University.* Ithaca: Department of Far Eastern Studies, Cornell University, 1959.

Arief, Sritua, and Arief, Melanie Sritua. *The Indonesian Economy, 1967-1977: A Bibliography*. Jakarta: Sritua Arief Associates, 1978.

Australia. National Library. *Daftar Pengadaan Bahan Indonesia/Indonesian Acquisitions List.* Canberra: National Library of Australia.

Ave, Jan, King, Victor, and de Wit, Joke. *West Kalimantan: A Bibliography.* Dordrecht and Cinnaminson, NJ: Foris Publications, 1964.

Baal, Jan Van. *West Irian, a bibliography.* Dordrecht: Foris Publications, 1984.

Bhatta, J. N. *A Science Bibliography on Indonesia.* Djakarta: Departmen Angkatan Darat, 1965.

Bibliography of Indonesian Materials for the Humanities and Social Sciences (1960-1970). Djakarta: LIPI, 1972- .

Bibliografi Nasional Indonesian. Djakarta: Kantor Bibliografi Nasional, 1953- .

Boland, B. J. and Farjon, I. *Islam in Indonesia: A Bibliographic Survey, 1600-1942 with Post-1945 Addenda.* Dordrecht and Cinnaminson, NJ: Foris Publications, 1983.

Cense, A. A., and Uhlenbeck, E. M. *A Critical Survey of Studies on the Languages of Borneo.* ś-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1958.

Coolhaas, W. Ph. *A Critical Survey of Studies on Dutch Colonial History.* ś-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1960.

Damian, Eddy, et al. *Bibliografi Hukum Indonesia, 1945-1972.* Bandung: Lembaga Penelitian Hukum dan Kriminologi, Fakultas Hukum, Universitas Pengadjaran, 1974.

Dengel, Holk H. *Annotated Bibliography of New Indonesian Literature on the History of Indonesia.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH, 1987.

Excerpta Indonesica. Leiden: Centre for Documentation of Modern Indonesia, Royal Institute of Linguistics and Anthropology,1971- .

Hicks, George L., and McNicoll, Geoffrey. *The Indonesian Economy, 1950-1965: A Bibliography.* New Haven: Yale University, Southeast Asian Studies Program, 1967.

Hicks, George L., and McNicoll, Geoffrey. *The Indonesian Economy, 1950-1965: A Bibliographic Supplement.* New Haven: Yale University, Southeast Asian Studies Program, 1967.

Hebig, Karl M. *Die Insel Borneo in Forschung und Schrifttum.* Sonderdruck aus den Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg. Band 52. 1955.

Hooykass, J. C. *Repertorium op de Koloniale Literatuur, of Systematische Inhoudsopgaaf van hetgeen Voorkomt over de Koloniën, (beoosten de Kaap) in mengelwerken en tijdschriften, van 1595 tot 1865 uitgegeven in Nederland en zijne overzeesche besittingen.* Amsterdam: P. N. Van Kampen & Zoon, 1877.

Indonesian Monographs: A Catalogue of Monograph Publications, 1945-1968. Zug: Inter Documentation Co., 1974.

Institute of Social Sciences, Waseda University. *The Nishijima Collection: Materials on the Japanese Mililtary Occupation in Indonesia.* Tokyo: Waseda University, 1973.

Jang Aisjah Muttalib. *The History and Society of South Sumatra: Publications in New York Libraries.* New York: Columbia University Southern Asian Institute, 1971.

Joustra, M. *Overzicht van de Literatuur betreffende de Minangkabau.* Amsterdam: Minangkabau Instituut, 1924.

Karyeti, and Nurasin V. Sawahyono. *Daftar Koleksi Literatur tentang Nusa Tenggara Timur.* Jakarta: Pusat Dokumentasi Ilmiah Nasional, Lembaga Pengetahuan Indonesia, 1985.

Kennedy, R. *Bibliography of Indonesian Peoples and Cultures.* New Haven: Yale University Press, 1945.

Koentjaraningrat. *Anthropology in Indonesia: A Bibliographical Review.* ś-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1975.

Lan Hiang Char. *Southeast Asian Research Tools: Indonesia.* Honolulu: Southeast Asia Studies, Asian Studies Program, University of Hawaii, 1979.

Lev, Daniel S. *A Bibliography of Indonesian Government Documents and Selected Indonesian Writings on Government in the Cornell University Library.* Ithaca: Department of Far Eastern Studies, Cornell University, 1958.

Muljanto Sumardi. *Islamic Education in Indonesia: A Bilbiography.* Singapore: ISEAS, 1983.

Nagelkerke, G. A. *Bibliografisch Overzicht uit Periodieken over Indonesië 1930-1945.* Leiden: Bibliotheek Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 1974.

Nagelkerke, G. A. *A Selected Bibliography of the Chinese in Indonesia, 1740-1974.* London: Library of the Royal Institute of Linguistics and Anthropology, 1975.

Naim, Asma M., and Naim, Mochtar. *Bibliografi Minangkabau.* Singapore: Singapore University Press for ISEAS, 1975.

The Nishijima Collection: Materials on the Japanese Military Administration in Indonesia. Tokyo: Institute of Social Sciences, Waseda University, 1973.

Nolthenius, A. B. Tutein. *Overzicht van de literatuur betreffende de Molukken (exclusief Nieuw-Guinea),* vol. 2 (1921-33). Amsterdam: Molukken-Instituut, 1935.

Ockeloen, G. *Catalogus van in Ned.-Indië verschenen Booken in de Jaren 1938-1941.* Batavia-Soerabaia: G. Kolff, 1942.

Ockeloen, G. *Catalogus van boeken en tijdschriften uitgegeven in Ned. Oost-Indië van 1870-1937.* Amsterdam: Swets and Zeitlinger, 1966.

Ockeloen, G. *Catalogus dari Boekoe-boekoe dan Madjallah-madjallah jang diterbitkan di Hindia Belanda dari tahoen 1870-1937.* Batavia-Amsterdam: G. Kolff, 1940.

Ockeloen, G. *Catalogus dari Buku-Buku jang diterbitkan di Indonesia,* Djilid 1: 1945-1949. Djilid 2: *Buku dalam Bahasa Melaju, Djawa, D.L.L., 1937-1941.* Bandung: G. Kolff 1950.

Ockeloen, G. *Catalogus dari Buku-Buku jang diterbitkan di Indonesia, 1950-51.* Bandung: G. Kolff 1952.

Ockeloen, G. *Catalogus dari Buku-Buku jang diterbitkan di Indonesia, 1952-53.* Bandung: G. Kolff 1954.

Ockeloen, G. *Catalogus dari Buku-Buku jang diterbitkan di Indonesia, 1954.* Bandung: G. Kolff 1955.

Polman, Katrien. *The Central Moluccas: An Annotated Bibliography.* Dordrecht: Foris Publications, 1983.

Polman, Katrien. *The North Moluccas: An Annotated Bibliography.* The Hague: Martinus Nijhoff, 1981.

Postma, Nel, Aeina Hadad, Sudarsono, B. *Bibliografi Wanita Indonesia.* Jakarta: Kantor Menteri Muda Urusan Peranan Wanita and Pusat Dokumentasi Ilmiah Nasional, Lembaga Limu Pengetahuan Indonesia, 1980 [with supplements in 1983 and 1985].

Rouffaer, G. P., and Muller, W. C. *Catalogus der Koloniale Bibliotheek van Het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië en het Indisch Genootschap.* ś-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1966.

Ruinen, W. *Overzicht van de Literatuur betreffende de Molukken.* Amsterdam: Molukken-Instituut, 1928.

Sherlock, Kevin. *A Bibliography of Timor, including East (formerly Portuguese) Timor, West (formerly Dutch) Timor and the Island of Roti.* Canberra: Research School of Pacific Studies, Australian National University, 1980.

Singarimbun, Masri. *The Population of Indonesia: A Bibliography.* Yogyakarta: Institute of Population Studies, Gadjah Mada University, 1974.

Soekanto, Soerjono. *Bibliografi Hukam Adat Indonesia: Akhir Abad XIX-1975.* Bandung: Alumni, 1976.

Stall, R. N. A. *A Bilbliography of Indonisian Politics since 1966.* Bentley: Department of Library Studies and Department of Asian Studies, Western Australian Institute of Technology, 1979.

Stuart-Fox, David J. *Bibliography of Balinese Culture and Religion.* Jakarta: KITLV and LIPI, 1979.

Sukanda-Tessier, Viviane, with Sukanda Natasasmita, Haris. *Bibliographie d'une documentation Indonesienne Contemporaine, 1950-1970.* Paris: Ecole francaise d'extreme-orient, 1974.

Suzuki, P. *Critical Survey of Studies on the Anthropology of Nias, Matawi and Enggano.* ś-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1958.

Tan Sok Joo and Tan Hwee Kheng. *ASEAN: A Bibliography.* Singapore: ISEAS, 1976.

Teeuw, A., with Emanuels, H. W. *A Critical Survey of Studies on Malay and Bahasa Indonesia,* ś-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1961.

Telkamp, Gerard J. *Bouwstoffen voor de sociaal-economische geschiedenis van Indonesië van ca 1800 tot 1940; een beschrijvende bibliografie.* Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1977.

Thung, Yvonne, and Echols, John M., eds. *A Checklist of Indonesian Serials in the Cornell University Library, 1945-1970.* Ithaca: Southeast Asian Program, Cornell University, 1973.

Uhlenbeck, E. M. *A Critical Survey of Studies on the Languages of Java and Madura*. ś-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1964.

Van Baal, J., Galis, K. W., and Koentjaraningrat, R. M. *West Irian: A Bibliography*. Dordrecht and Cinnaminson, NJ: Foris Publications, 1984.

Van Delden, E. E. *Klein Repertorium. Index op tijdschriftartikelen met betrekking tot voormalig Nederlands-Indië.* Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1900.

Van Doorn, Marlene. *Bouwstoffen voor de sociaal-economische geschidenis van Indonesië van ca 1800 tot 1940: een beschrijvende bibliografie*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1979.

Voorhoeve, P. *A Critical Survey of Studies on the Languages of Sumatra.* ś-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1955.

Wellen, J. W. J., and Helfrich, O. L. *Zuid-Sumatra. Overzicht van de Literatuur des Gewesten Bengkoelen, Djambi, de Lampongsche Districten en Palembang.* ś-Gravenhage: De Nederlandsche Boek- en Steendrukkerij, 1923.

Yayasan Idayu. *Bung Karno: Sebuah Bibliografi Memuat Daftar Karya oleh dan tentang Bung Karno*. Jakarta: Yayasan Idayu, 1981.

ต้นฉบับตัวเขียน

Girardet, Nikolaus, et al. *Descriptive Catalogue of the Javanese Manuscripts and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1983.

Juynboll, H. H. *Catalogus van de Maleische en Sundaneesche Handschriften der Leidsche Universiteits Bibliotheek*. Leiden: E. J. Brill, 1989.

Ricklefs, M. C., and Voorhoeve, P. *Indonesian Manuscripts in Great Britain*. Oxford University Press, 1977.

พม่า

Aung-Thwin, Michael. *Southeast Asia Research Tools: Burma* Honolulu: University of Hawaii, 1979.

Barnett, L. D. ***A** Catalogue of the Burmese Books in the British Museum***.** London: Longmans, 1913.

Bernot, D. *Bibliograhie Birmanie (1950-1960).* Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1968.

Griffin, Andrew. *A Brief Guide to Sources for the Study of Burma in the India Office Records.* London: India Office Library and Records, 1979.

Morse, Ronald A., et al. *Burma: A Study Guide***.** Washington**,** DC: Wilson Center Press, 1988.

Shulman, Frank Joseph. *Burma: An Annotated Guide to International Doctoral Dissertation Research, 1898-1985.* Lanhan, New York, London: University Press of America for the Wilson Center, 1986.

Tan Sok Joo. *Library Resources on Burma in Singapore***.** Singapore: ISEAS, 1972.

Trager, Frank N. *Furnivall of Burma: An Annotated Bibliography of the Works of J. S. Furnivall.* New Haven: Southeast Asia Studies, Yale University, 1963.

Trager, Frank N. *Japanese and Chiness Language Sources in Burma: An Annotated Bibliography***.** New Haven: Human Relations Area Files Press, 1957.

Whitbread, Kenneth. *Catalogue of Burmese Printed Books in the India Office Library.* London: HMSO, 1969.

ไทย

Hart, D. V. *Thailand: An Annotated Bibliography of Bibliographies*. Dekalb: Northern Illinois University, Center for Southeast Asian Studies, 1977.

Amyot, Jacques, with Soontornpasuch, Suthep. *Changing Patterns of Social Structure in Thailand, 1851-1965: An Annotated Bibliography with Comments*. Delhi: UNESCO Research Centre, 1965.

Bernath, Frances A. *Catalogue of Thai Language Holdings in the Cornell University Libraries through 1964*. Ithaca: Department of Asian Studies, Cornell University, 1964.

Bibliography of Thammasat University Library. Bangkok: Thammasat University Library, 1979.

Bitz, Ira. *A Bibliography of English-Language Source Materials onThailand in the Humanities, Social Sciences and Physical Sciences.* Washington, DC: Center for Research on Social Systems, The American University, 1968.

Chety, Sida. *Research on Thailand in the Philippines: An Annotated Bibliography of Theses, Dissertations, and Investigation Papers*. Ithaca: Southeast Asia Program, Cornell University, 1977.

Chulalongkorn University, Central Library. *Bibliography of Material about Thailand in Western Languages.* Bangkok: Chulalongkorn University, 1960.

Kawabe, Toshio. *Bibliography of Thai Studies.* Tokyo: Tokyo University of Foreign Studies, Institute of Foreign Affairs, 1957.

Keyes, C. F. *Southeast Asia Research Tools: Thailand*. Asian Studies Program, University of Hawaii, 1979.

Mabbet, Ian, ed. *Early Thai History: A Select Bibliography*. Clayton: Monash University, Centre of Southeast Asian Studies, [1978].

Mason, John Brown, and Parish, H. Carroll. *Thailand Bibliography*. Gainesville: Department of Reference and Bibliography, University of Florida Libraries, 1958.

National Library (Bangkok). *Periodicals and Newspapers Printed in Thailand between 1844-1934: A Bibliography.* Bangkok: National Library, 1970.

Raksasataya, Amara, with Veeravat Kanchanadul, Prachak Suthayakorm, et al. *Thailand: Social Science Materials in Thai and Western Languages.* Bangkok: National Institute of Development Adminstration, 1966.

Saengthong, M. Ismail. *Library Resources on Thailand in Singapore.* Singapore: ISEAS, 1974.

Sangtada, Rattporn. *Isan (Northeast Thailand): A Select Bibliography.* Sydney: University of Sydney, 1986.

Sharp, Lauriston, et al. *Bibliography of Thailand.* Ithaca: Southeast Asia Program, Department of Far Eastern Studies, Cornell University, 1956.

Thrombley, W. G., et al. *Thai Government and Its Setting: A Selective, Annotated Bibliography in English and Thai.* Bangkok: National Institute of Development Administration, 1967.

Thrombley, W. G., and Siffin, W. J. *Thailand: Politics, Economy and Socio-Cultural Setting: A Selective Guide to the Literature.* Bloomington: Indiana University Press, 1972.

Watts, Michael. *Thailand.* Oxford, Santa Barbara, Denver: Clio Press, 1986.

Wyatt, David K. *Preliminary Thailand Bibliography.* Ithaca: Published privately by the author, 1971.

เวียดนาม กัมพูชา ลาว

Auvade, Robert. *Bibliographie Critique des Oeuvres Parues sur l'Indochine Francaise.* Paris: G.-P. Maisonneuve & Larose, 1965.

Boudet, Paul, and Bourgeois, Remi. *Bibliographie de l'Indochine Française, 1913-1935.* Hanoi: Imprimerie d'Extreme-Orient, 1921-1943. 4 vols. Hanoi: IDEA, 1929-1932, 1943.

Burns, Richard D., and Leitenburg, Milton. *The Wars in Vietnam, Cambodia and Loas, 1945-1982: A Bibliographic Guide.* Santa Barbara: ABC-Clio Information Services, 1984.

Chen, John H. M. *Vietnam: A Comprehensive Bibliography.* Metuchen, NJ: Scarecrow Press, 1973.

Cotter, M. G. *Vietnam: A Guide to Reference Sources.* Boston: G. K. Hall, 1977.

Fisher, Mary L. *Combodia: An Annotated Bibliography of Its History, Geography, Politics and Economy since 1954.* Cambridge, Mass: Center for International Studies, MIT, 1967.

Gaspardone, E. ´Bibliographie annamite´, Hanoi: BEFEO, 1934.

Halpern, Joel, and Hafner, James A. *Bibliography of Miscellaneous Research Materials on Loas.* Bruxelles: Centre d´Etude du Sud-Est Asiatique et de l´Extreme Orient, 1971.

Halpern, Joel, and Hafner, James A. *A Bibliography of Miscellaneous Research Materials Pertaining to Loas, Combodia, Vietnam and the Mekong River.* SEADAG (mimeo), n.d.

Hobbs, Cecil, et al. eds. *Indochina: A Bibliography of the Land and People.* New York: Greenwood Press, 1969 (first published in 1950).

´Indochine Annamite´, BEFEO, 21 (1921).

Jumper, Roy. *Bibliography on the Political and Administrative History of Vietnam, 1802-1962.* Saigon: Michigan State University Vietnam Advisory Group, 1962.

Keyes, C. F. *Southeast Asia Research Tools: Combodia.* Honolulu: University of Hawaii, 1979.

Keyes, C. F. *Southeast Asia Research Tools: Laos.* Honolulu: University of Hawaii, 1979.

Keyes, Jane Godfrey. *A Bibliography of Vietnamese Publications in the Cornell University Library.* Ithaca: Departrment of Asian Studies, Cornell University, 1962.

Keyes, Jane Godfrey. *A Bibliography of Western-Language Publications Concerning North Vietnam in the Cornell University Library.* Ithaca: Southeast Asia Program, Departrment of Asian Studies, Cornell University, 1971.

Lafort, Pierre-Bernard. *Bibliographie du Laos* [Vol. 1: *1666-1961;* Vol. 2*: 1962-1975*]. 2nd edn. Paris: EFEO, 1978.

List of Vietnam and Southeast Asia Holdings. Carbondale: Southern Illinois University, 1971.

Mekong Documentation Centre of the Committee for Coordination of Investigations of the Lower Mekong Basin. *Combodia: A Select Bibliography*. Bangkok: Mekong Documentation Centre, 1967.

Mekong Documentation Centre of the Committee for Coordination of Investigations of the Lower Mekong Basin. *Viet-Nam: A Reading List*. Bangkok: Mekong Documentation Centre, 1967.

Ng Shui Meng. *Demographic Materials on the Khmer Republic, Laos and Vietnam*. Singapore: ISEAS, 1974.

Nguyen The-Anh. *Bibliographie Critique sur les Relations Entre Le Viet-nam et L´Occident: Ouvrages et articles en langues occidentales*. Paris: G.-P. Maisonneuve & Larose, 1967.

Oey, Giok Po. *Checklist of the Vietnamese Holdings of the Wason Collection, Cornell University Libraries, as of June, 1971*. Ithaca: Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University, 1971.

Peake, Louis A. *The US in the Vietnam War, 1954: A Selected Annotated Bibliography*. New York and London: Garland Publishing, 1986.

Phan Thien Chau. *Vietnamese Communism: A Research Bibliography*. Westport: Greenwood Press, 1975.

Pretzell, Klause A., and Bode, Jutta. *Indochina: A Select Bibliography* [Vol. 1: *Indochina, Laos, Combodia;* Vol. 2: *Vietnam*]. Hamburg: Institut fur Asienkunde, 1980.

Rony, A. Kohar. *Vietnamese Holdings in the Library of Congress: A Bibliography*. Washington, DC: Library of Congress, 1982.

Ross, Marion W. *Bibliography of Vietnamese Literature in the Wason Collection at Cornell University.* Ithaca: Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University, 1973.

Sage, William W., and Henchy, Judith A. N. *Laos: A Bibliography.* Singapore: ISEAS, 1986.

Sugnet, Christopher L., Hickey, John T., and Crispino, Robert. *Vietnam War Bibliography: Selected from Cornell University's Echols Collection.* Lexington, and Toronto: Lexington Books and D. C. Health, 1983.

Tanby, Zaleha. *Combodia: A Bibliography.* Singapore: ISEAS, 1982.

Tran Thi Kim Sa. *Bibliography on Vietnam, 1954-1964.* Saigon: National Institute of Administration, 1966.

หัวข้ออื่น ๆ

American Geographical Society. *Research Catalogue of the American Geographical Society,* Vol. 13: *Asia.* Boston: G. K. Hall, 1962.

American Geographical Society. Map Department. *Index to Maps in Books and Periodicals.* G. K. Hall, 1968.

Bartlett, H. H. *Fire in Relation to Primitive Agriculture and Grazing in the Tropics. Annotated Bibliography.* 1956.

Catalogue of the Colonial Office Library, London. Boston: G. K. Hall, 1964.

Catalogus der Koloniale Bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië en het Indisch Genootschap. The Hague: Martinus Nijhoff, 1980.

Conklin, Harold C. *The Study of Shifting Cultivation.* Washington, DC: Union Panamericana, 1963.

Coolhaas, Willem P. *A Critical Survey of Studies on Dutch Colonial History.* ś-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1960.

Cox, Edward Godfrey. *A Reference Guide to the Literature of Travel.* Seattle: Univesity of Washington, 1935.

Ensor, A. G. S. *A Subject Bibliography of the Second World War: Books in English, 1939-1974.* London: Andre´ Deutsch, 1977.

Fan Kok Sim. *Women in Southeast Asia: A Bibliography.* Boston: G. K. Hall, 1982.

Farrington, Anthony. *The Records of the East India College, Haileybury, and Other Institutions.* London: HMSO, 1976.

Great Britain. Colonial Office. Library. *Catalogue of the Colonial Office Library.* London: G. K. Hall, 1964.

Great Britain. Colonial Office. *Reading List on Colonial Development and Welfare.* London, 1951.

Great Britain. Foreign and Commonweath Office. *Accessions to the Library, May 1971-June 1977.* Boston: G. K. Hall, 1979.

Halstead, John P., and Porcari, Serafino. *Modern European Imperialism: A Bibliography of Books and Articles, 1815-1972,* Vol. 1: *General and British Empire;* Vol. 2: *French and Other Empires; Regions.* Boston: G. K. Hall, 1974.

Hufner, Klaus, and Naumann, Jens. *The United Nations System--International Bibliography.* München: Verlag Dokumentation, 1976.

Nagelkerke, G. A. *A Selected Bibliography of the Chinese in Indonesia.* Leiden: Library of the Royal Institute of Linguistics and Anthropology, 1975.

National Maritime Museum. *Catalogue of the Library.* London: HMSO, 1968.

Nevadomsky, J.-j., and Li, A. *The Chinese in Southeast Asia: A Selected and Annotated Bibliography of Publications in Western Languages, 1960-1970.* Berkeley: University of California, Center for South and Southeast Asian Studies, 1973.

Postma, Nel, et al. *Bibliografi Wanita Indonesia.* Jakarta: Kantor Menmud UPW/LIPI, 1980.

Royal Empire Society. *Subject Catalogue of the Library of the Royal Empire Society.* London: Dawsons of Pall Mall for the Royal Commonwealth Society, 1967.

Tiele, P. A. *Mémoire bibliographique sur les Journaux des Navigateurs Neerlandais.* Amsterdam: N. Israel Publishing Dept, 1960.

UNESCO. *Bibliography of Publications Issued by UNESCO or under Its Auspices (The First Twenty-Five Years: 1946 to 1971).* Paris: UNESCO, 1973.

United States of America. Library of Congress, Geography and Map Division. *The Bibliography of Cartography.* Boston: Micropublications, G. K. Hall, 1973. First supplement, 1980.

Winton, Harry N. M. *Publications of the United Nations System: A Reference Guide.* New York and London: R. R. Bowker and Unipub, 1972.

ดรรชนี

ก๊กมินตั๋ง (Kuomintang)

กฎบัตรแปซิฟิค (Pacific Charter)

กฎบัตรแอตแลนติค (Atlantic Charter)

กฎหมายคณะกรรมการการศึกษาบาลี (Pali Education Board Act)

กฎหมายไทดิงส์-แม็คดัฟฟี่(Tydings-McDuffie Act)

กฎหมายธรรมจริยา (Dhammacariya Act)

กฎหมายเบลล์ (Bell Act)

กฎหมายวินาสายา (Vinasaya Act)

กฎหมายวินิชายา-หถานา (Vinicchaya-Htana Act)

กฎหมายสภาพุทธศาสนา (Buddha Sasana Council Act)

กบฏเปอร์เมสตา (Permesta)

กรอม ประเชียธิโปได (Krom Prachethipodei) ดู พรรคประชาธิปไตย (กัมพูชา)

กระแสไฟฟ้า

กรีซ

กรุงเทพฯ :

- การเดินขบวน
- ความเจริญเติบโตและขนาด
- ชนชั้นในสังคม
- ประชากร
- มาตรฐานการครองชีพ
- โสเภณี

กฤษณ์ สีวะรา, พลเอก

กลังกุง (Klungkung)

กลันตัน (Kelantan)

กลุ่ม (ค่าย) จีน-โซเวียต

กลุ่มกยอว์ ไนอิน-บา สเว (Kyaw Nyein-Ba Swe)

กลุ่มคองเกรสของชาวอินเดียในมลายู (Malayan Indian Congress)

กลุ่มแคเรียน (Carrian group)

กลุ่มซูฮาร์โต หรือกลุ่มเซ็นดานา (Cendana group)

กลุ่มพันธมิตรต่อต้านมาเลเซีย (Anti-Malaysia Alliance)
กลุ่มพันธมิตรมลายู (Malayan Alliance)
กลุ่มมหานิกาย (Mahanikaya group)
กลุ่มมาลิโน (Malino group)
กลุ่มอักษะโรม-เบอร์ลิน ดู มหาอำนาจฝ่ายอักษะ
กวม (Gaum), เกาะ
กอง แล (Kong Le)
กองทัพกู้เอกราชของคะฉิ่น (Kachin Independence Army)
กองทัพกู้เอกราชพม่า (Burma Independence Army)
กองทัพของประชาชนใหม่ (New People's Army)
กองทัพของประชาชนใหม่แนวมาร์กซิสต์ (Marxist New People's Army) ดู เอ็นพีเอ
กองทัพต่อต้านญี่ปุ่นของประชาชนมลายู (Malayan People's Anti-Japanese Army) ดู เอ็มพีเอเจเอ
กองทัพประชาชนเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น (People's Anti-Japanese Army) ดู ฮุคบาลาฮับ
กองทัพปลดปล่อยชนชาติมลายู (Malayan Races Liberation Army)
กองทัพปลดปล่อยชาติกะเหรี่ยง (Karen National Liberation Army)
กองทัพแห่งชาติของอินเดีย (Indian National Army)
กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund) ดู ไอเอ็มเอฟ
กองบัญชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia Command) หรือซีแอ็ค ดู สงครามแปซิฟิค
กอร์บาชอฟ, มิคาอิล (Gorbachev, Mikhail)
กัมปูเจีย (Kampuchea) ดู กัมพูชา (Cambodia)
กัมพูชา (Cambodia) :
การเก็บภาษี
การเงินของรัฐบาล
การตกลงทางการเมืองเกี่ยวกับปัญหากัมปูเจีย
การทำสงครามเพื่อเอกราช
การประชุมเจนีวา (1954) และ
การประท้วงกับการกบฏ
การเปลี่ยนชื่อ (กัมปูเจีย) (Kampuchea)
(สาธารณรัฐเขมร)
การพัฒนาเศรษฐกิจ
การพึ่งพาอาศัยตนเองและการแยกตัวออกจากประชาคมนานาชาติ

การยึดครองของญี่ปุ่น
การเลือกตั้ง
การศึกษา
การสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนกัมปูเจีย
กำลังทหาร
เกษตรกรรม
ความช่วยเหลือและการลงทุนของต่างชาติ
ความยุติธรรมในสังคม
ความสยดสยองของพอล พต
ความโหดร้ายของกัมพูชาประชาธิปไตย
คอมมิวนิสต์กัมพูชา
โครงการเปลี่ยนแปลงระดับชาติ (National Transformer Programe)
จีนกับ
ชนชั้นในสังคม
ชัยชนะของเขมรแดง
ชาติพันธุ์กลุ่มน้อย
นโยบายเกี่ยวกับวิสาหกิจของต่างชาติ
ประชากร
ผู้อพยพหลังสงครามจาก
ฝรั่งเศสเข้ามาใช้อำนาจปกครองอีกครั้งหนึ่ง
ฝ่ายต่อต้านกับรัฐบาลพลัดถิ่น
พรรคการเมือง
พุทธศาสนา
ฟิลิปปินส์กับ
รัฐธรรมนูญ
รัฐบาลพลัดถิ่น
รัฐบาลเฮง สัมริน
แรงงาน
ลัทธิชาตินิยม

เวียดนามกับ
เวียดมินห์กับ
เศรษฐกิจข้าว
สงครามเย็นกับ
สภาสูงสุดแห่งชาติ
สยาม/ประเทศไทย กับ
สหรัฐกับ
อุตสาหกรรม
กัวลาลัมเปอร์
ก๊าซธรรมชาติ
กามี (Kami), องค์กรนักศึกษาอินโดนีเซีย
การกลั่นน้ำมันปิโตรเลียม ดู น้ำมันและปิโตรเลียม
การก่อการร้าย
*ดูเช่นกันที่*การวางระเบิด, ปฏิบัติการยึดเครื่องบิน
การก่อการร้ายของปะเทดลาว (Pathet Lao) :
การศึกษา
การสนับสนุนของเวียดนาม
ความสัมพันธ์กับราชตระกูล
ชนชาติกลุ่มน้อย
ชัยชนะ
ลัทธิชาตินิยม
สงครามการเมือง
การก่อวินาศกรรม
การค้าและการพาณิชย์ :
การคว่ำบาตรทางการค้า
การค้าแบบลักลอบข้ามแดน
การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในระดับโลก
นานาชาติ
ดูเช่นกันที่ การเป็นผู้ประกอบการ
การค้าเสรีกับการปกป้องการค้า
การคุมกำเนิด

การฆาตกรรมที่ซุนเก ซีพุต (Sungei Siput murders)
การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์
การจลาจลของพีอาร์อาร์ไอ (ในสุมาตรา)
การจัดการสิ่งแวดล้อม :
*ดูเช่นกันที่*มลภาวะ
การจัดเก็บภาษี :
การกำหนดภาษี
ภาษีศาสนา
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศจำเพาะ
การจัดให้เข้าหลักเหตุผล
การชลประทาน
การ์เซีย, ประธานาธิบดี (Garcia, President)
การณรงค์ต่อต้านยาเสพย์ติด :
ดูเช่นกันที่ ผู้ติดยาเสพย์ติด
การเดินทางทางอากาศ
การต่อต้านลัทธิฟาสซิสม์ ดู ลัทธิฟาสซิสม์
การตัดซุง :
*ดูเช่นกันที่*อุตสาหกรรมไม้ซุง
การ์โตสุวิรโช (Kartosuwirjo)
การท่องเที่ยวและการเดินทาง
การทำร้ายตนเอง
การทำลายป่า
การทำสมาธิ
การทำเหมืองดีบุก :
การค้า
การผลิต
ปัญหาการถูกยึดครองใหม่
สงครามโลกครั้งที่ 2
การทำเหมืองแร่ :
ดูเช่นกันที่ชื่อแร่จำเพาะ

การนัดหยุดงาน
การปกป้องการค้า ดู การค้าเสรีและการปกป้องการค้า
การปฏิวัติการสื่อสารคมนาคม
การปฏิวัติเขียว
การปฏิวัติอุตสาหกรรม
การประชุมกลุ่มประเทศในแอฟริกา-เอเชียที่บันดุง ดู การประชุมบันดุง
การประชุมของบิชอปคาทอลิกแห่งฟิลิปปินส์ (Catholic Bishops' Conference of the Philippines)
การประชุมขององค์การสหประชาชาติ ว่าด้วยการค้าและการพัฒนา (United Nations Conference on Trade and Development) ดู อังค์แท็ด (UNCTAD)
การประชุมควีเบค (Quebec Conference)
การประชุมเจนีวา (Geneva Conference)
การประชุมบันดุง (Bandung Conference)
การประชุมที่ปอตสดัม (Potsdam Conference)
การประชุมที่โฮเก เวลูเว (Hoge Veluwe) ในเนเธอร์แลนส์
การประชุมเพื่อร่างสนธิสัญญามนิลา (Manila Treaty Conference)
การประชุมมาลิโน (Malino Conference)
การประชุมยัลตา (Yalta Conference)
การประชุมเยาวชนกัลกัตตา (Calcutta Youth Conference)
การประชุมเรื่องความสัมพันธ์ของเอเชีย (Asian Relations Conference)
การประชุมสุดยอดของประเทศสมาชิกสมาคมอาเซียนที่บาหลี (Bali ASEAN summit)
การประชุมอิสลาม (Islamic Conference)
การประมง
การปลูกข้าวโพด
การปลูกชา
การปลูกฝ้าย
การปลูกพืชเพื่อจำหน่าย
การปลูกมะพร้าว
การเป็นผู้ประกอบการ :
ชาวจีน
ชาวมาเลย์
ธุรกิจข้ามชาติกับ

ดูเช่นกันที่ การค้าและการพาณิชย์
"การไปสู่ระบอบสังคมนิยมตามวิถีทางของพม่า" (Burmese Way to Socialism)
การผลิตแป้งมันสำปะหลัง
การแพทย์สมุนไพร ดู ระบบการแพทย์
การมีภรรยาหลายคน
การรุกเล ฮอง ฟอง (Le Hong Phong) ครั้งที่สอง
การลงโทษประหารชีวิต
การว่างงาน
การวางระเบิด
การวางระเบิดที่พลาซ่า มิรานดา (มนิลา)
การศึกษา :
การเริ่มต้นและความเจริญเติบโต
การเรียนการสอนในโรงเรียนศาสนา *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ระดับประถม
ระดับอุดม
โรงเรียนเอกชนและโรงเรียนประจำ
สตรี
สมัยใหม่
การศึกสงคราม :
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศและสงคราม
การสมรส
การสัก
การอพยพย้ายถิ่น ดู ภูมิศาสตร์และการศึกษาเกี่ยวกับประชากร
กาลิมันตัน (Kalimantan) ดู บอร์เนียว (Borneo)
กาลิมันตัน อุตะระ (Kalimantan Utara)
กาโสคาทาน (Kasogatan), กลุ่มตันตระ
กิลูซาง บากุง ลิปูนาน (Kilusang Bagung Lipunan)
กุชิง (Kuching)
กุนุง ติดาร์ (Gunung Tidar), สถานที่
เกซาตวน เมลายู มุดา (Kesatuan Melayu Muda)

เกดะห์ (Kedah) :

ชาวญี่ปุ่น

เกบาโยราน (Kebayoran)

เกรซีย์, นายพล (Gracey, General)

เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์, พลเอก

เกษตรกรรม :

*ดูเช่นกันที่*การปฏิวัติเขียว; *ระบุเป็นการเฉพาะที่ชื่อประเทศและพืชผล*

เกอร์นีย์, เฮนรี (Gurney, Henry)

เกา ไค (Cao Dai)

เกาหลี

เกียป, โว เหงียน (Giap, Vo Nguyen)

เกียร์ตซ์, ซี. (Geertz, C.)

แก็ต (GATT) หรือความตกลงทั่วไปเกี่ยวกับพิกัดอัตราภาษีศุลกากรและการค้า

โกโนเย, ฟูมิมาโร (Konoye, Fumimaro)

โกอิโสะ, นายพล (Koiso, General)

ไกสอน พมวิหาน (Kaysone Phomvihane)

ขงจื๊อ (Confucius), ศาสดา

ขบวนการ “กอมมานโด จิฮัด” (“Kommando Jihad” movement)

ขบวนการกริส (KRIS movement)

ขบวนการ*เกบาตินาน* (kebatinan movement)

ขบวนการจิตสำนึกแห่งชาติ (National consciousness Movement) ดูอาลิรัน เกเซดารัน เนการา

ขบวนการช่วยเหลือชนชาติจีนนานยาง (Nanyang Chinese National Salvation Movement)

ขบวนการซายา ซาน (Saya San movement)

ขบวนการ*ดัควาห์* (dakwah movement)

ขบวนการต่อต้านอาณานิคม ดู ลัทธิชาตินิยม

ขบวนการทะขิ่น (Thakin movement)

ขบวนการทามาน ซิสวา (Taman Siswa movement)

ขบวนการธรรมยุติกนิกาย

ขบวนการประท้วงของชาวนา

ขบวนการปานเคสตุ (Pangestu movement)

ขบวนการมบาห์ สุโร (Mbah Suro movement)

ขบวนการมานังคาล (Manunggal movement)
ขบวนการมูฮัมมาดิยาห์ (Muhammadiyah movement)
ขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด
ขบวนการเยาวชนอิสลาม (Islamic Youth Movement) ดู เคราคาน เปมุดา อิสลาม
ขบวนการเยาวชนอิสลามมาเลเซีย (Malaysian Islamic Youth Movement) ดู เอบิม
ขบวนการรวมอิสลาม
ขบวนการสัปตา ดาร์มา (Sapta Darma movement)
ขบวนการสุบัด (Subud movement)
ขบวนการสุมาราห์ (Sumarah movement)
ขบวนการอิสสระ (Issarak movement)
ของเล่น
ของวิเศษเหนือธรรมชาติ หรือคุณไสย (magic) ดู ความเชื่อและขนบประเพณี
ข้อตกลงปางลอง (Panglong Agreement)
ข้อตกลงลิงกะจาตี (Linggajati agreement)
ข้อตกลงว่าด้วยการตระเตรียมการป้องกันของห้าประเทศเครือจักรภพ (Commonwealth Five-Power Defence Arrangement) ดู อันซุค
ข้อตกลงสันติภาพกรุงปารีส
ข้าว :
การค้า
การเพาะปลูก
ความขาดแคลน
ผลผลิตส่วนเกิน
โรงสีและการสี
สงครามโลกครั้งที่ 2
ข้าวโพด
เขตแห่งสันติภาพ มิตรภาพและความเป็นกลาง (Zone of Peace, Friendship and Neutrality) หรือ ซอพแฟน
เข็มเย็บผ้า
เขมร อิสระ (Khmer Issarak)

เขมรแดง (Khmer Rouge) :
การสนับสนุนจากจีน
ชัยชนะ
ถูกกันออกจากรัฐบาล
นโยบาย
พอล พต (Pol Pot) กับ
เขียว สัมพัน (Khieu Samphan)
คณะกรรมการไกล่เกลี่ยขององค์การสหประชาชาติ (United Nations Good Offices Committee)
คณะกรรมการพัฒนาบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของประเทศไทย (Eastern Seaboard Development Committee)
คณะกรรมาธิการการควบคุมนานาชาติ (International Control Commission)
คณะกรรมาธิการน้ำตาลของฟิลิปปินส์
คณะกรรมาธิการเศรษฐกิจเพื่อเอเชียและตะวันออกไกลของสหประชาชาติ (United Nations Economic Commission on Asia and the Far East) ดู อีคาเฟ่
คณะกรรมาธิการเศรษฐกิจและสังคมขององค์การสหประชาชาติ ฝ่ายเอเชียและแปซิฟิค (United Nations Economic and Social Commission on Asia and the Pacific) ดู เอสแคป
คณะมนตรีความมั่นคงขององค์การสหประชาชาติ (United Nations Security Council)
ครอบครัว
คริสต์จักรคาทอลิก (Catholic Church) :
การต่อต้านการคุมกำเนิด
การต่อต้านคอมมิวนิสต์
การเปลี่ยนแปลงทางศาสนา-การเมืองกับ
พระ
มิสชันนารี
โรงเรียน
หลักเทววิทยาที่ว่าด้วยเสรีภาพหรือความเป็นอิสระเสรีของคริสต์จักร
อำนาจและอิทธิพล
*ดูเช่นกันที่*ศาสนาคริสต์; นิกายโปรเตสแตนท์
คริสต์จักรอิสระของฟิลิปปินส์ (อากลิปายาน) (Aglipayan)
คริสติสัน, พลเอก (Christison, General)
ครุสชอฟ, เอ็น. (Khrushchev, N.)

ครู
ควง อภัยวงศ์
ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี
ความเชื่อในเรื่องภูติผี (animism) ดู ความเชื่อและขนบประเพณี
ความเชื่อเรื่องผู้มาโปรด หรือเรื่องโลกพระศรีอาริย์ (millenarianism) :
การเน้นที่ประเด็นการเมือง-ศาสนา
แง่มุมทางศาสนา
พัฒนาการของแนวคิด
ความเชื่อเรื่องเวทย์มนต์ลึกลับ (occultism)
ความเชื่อและขนบประเพณี :
การบูชาเครื่องรางของขลัง (fetish worship)
ของวิเศษเหนือธรรมชาติ หรือคุณไสย (magic)
การบูชาบรรพชน
ความเชื่อผสมผสาน (syncretism)
ความเชื่อภูติผี *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
รหัสยลัทธิ หรือความเชื่อเรื่องพลังจิตหรืออำนาจลึกลับ (mysticism)
ความตกลงเกี่ยวกับการป้องกันระหว่างอังกฤษ-มลายู (Anglo-Malayan Defence Agreement)
ความตกลงเกี่ยวกับการฟื้นฟูสันติภาพและการประนีประนอมในลาว
ความตกลงทั่วไปเกี่ยวกับอัตราภาษีศุลกากรและการค้า (General Agreement on Tariffs and Trade)
ดู แก็ต
ความตกลงเรนวิลล์ (Renville agreement)
ความตกลงแห่งกรุงเฮก (Hague Agreement, The)
ความตกลงอลองเบย์ (Along Bay accord)
ความตกลงเอลีเซ (Elysée agreement)
ความตายด้วยการเผา ดู การทำร้ายตนเอง
ความแตกแยกระหว่างจีน-โซเวียต
ความบันเทิง
ความไม่เชื่อถือศรัทธาพระเจ้า (atheism)
ความไม่เชื่อในสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ (agnostieism)
ความไม่ยึดติดกับศาสนา (secularism)

ความยากจน :
การกำจัดความยากจน
โครงสร้างทางเศรษฐกิจกับ
ในชนบท
ในเมือง
ผู้อพยพหนีจาก
ส่งผลลัพธ์ที่การใช้ความรุนแรง
สภาพการดำรงชีวิต
สาเหตุ
ความรู้หนังสือ :
ดูเช่นกันที่ การศึกษา
ความสัมพันธ์ระหว่างเชื้อชาติ :
การใช้ความรุนแรงและการสังหารหมู่
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศจำเพาะ
ควิริโน, เอลปีดิโอ (Quirino, Elpidio)
คอร์เรกิดอร์, (Corregidor) ป้อม
คานธี, มหาตะมะ (Gandhi, Mohandas)
คาร์เตอร์, จิมมี (Carter, Jimmy)
คาวิเต้(Cavite)
คำประกาศกรุงเทพฯ (Bangkok Declaration)
คำประกาศบราซซาวิลล์ (Brazzaville Declaration)
คำประกาศเรื่องความปรองดองของอาเซียน (Declaration of ASEAN Concord)
คำประกาศว่าด้วยระเบียบเศรษฐกิจใหม่ (Declaration for a New Economic Order)
คำประกาศสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights)
คำม่วน (Khammouane)
คิยุ คุน (Giyu Gun)
คิลเลิร์น, ลอร์ด (Killearn, Lord)
คิวบา
คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว.
คุซเนตส์, ไซมอน (Kuznets, Simon)
คูเปอร์, ดัฟฟ์ (Cooper, Duff)

เคนเนดี้, จอห์น ฟิตซ์เจอรัลด์ (Kennedy, John Fitzgerald)
เคมป์, เจเรมี เอช. (Kemp, Jeremy H.)
เครากาน เปมุดา อิสลาม (Gerakan Pemuda Islam) หรือขบวนการเยาวชนอิสลาม
เครากาน ราอายัต มาเลเซีย (Gerakan Ra'ayat Malaysia)
เครือข่ายการแลกเปลี่ยนทางการค้า :
ระบบแลกเปลี่ยนสินค้า
เครื่องจักรกลการเกษตร
เครื่องใช้ไฟฟ้า
เครื่องเทศ :
พริกไทย
สงครามโลกครั้งที่ 2
เครื่องบิน
เครื่องยนต์ดีเซล
เครือจักรภพ (Commonwealth)
เครือญาติ
เครือญาติตระกูลโรมูอัลเดซ (Romualdez clan)
เครือญาติตระกูลโลเปซ (Lopez clan)
เครือญาติตระกูลออสมีนา (Osmena clan)
เคิร์ควเลียต, เบเนดิคต์ เจ. (Kerkvliet, Benedict J.)
แคชเมียร์ (Kashmir)
แคนาดา
แค็ปปี (KAPPI), องค์กรนักศึกษาอินโดนีเซีย
แคโรไลน์ (Carolines), หมู่เกาะ
โคชินจีน (Cochinchina) ดู เวียดนาม
โคมินเทิร์น (Comintern) ดู รัสเซีย
โคมีคอน (COMECON)
โคไมนี, อยาโตเลาะห์ (Khomeini, Ayatollah)
โครงการน้ำงุม
โครงการแลกเปลี่ยนฟุลไบรท์
โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงในสังคม

โครเมียม
โคสต์, จอห์น (Coast, John)
โคฮิมา (Kohima)
ไคโร (Cairo)
งานก่อสร้างเกี่ยวกับน้ำ :
    การชลประทาน
    เขื่อน
งานวัด
เง อัน (Nghe An)
เงินตรา
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ
จอห์นสัน, ลินดอน เบนส์ (Johnson, Lyndon Baines)
จังหวัดเตย์ นินห์ (Tay Ninh Province)
จังหวัดปามปานกา (Pampanga Province)
จัมปาศักดิ์ (Champassak)
จา เมา (Ca Mau)
จาการ์ตา :
    การจลาจลตามท้องถนน
    การยึดครองของญี่ปุ่น
    โครงสร้างพื้นฐาน
    ชานเมือง
    ตึกระฟ้า
    ประชากร
    มาตรฐานการครองชีพ
จ้าว ชองมิง (Zhao Changming)
จีน :
    กองทัพปลดปล่อยของประชาชน (People's Liberation Army)
    การกระจายอำนาจในโลกกับ
    การคืนมาเก๊าแก่จีน
    การคืนฮ่องกงให้แก่จีน
    การปฏิวัติวัฒนธรรม

การประชุมเจนีวากับ
การประท้วงกับการกบฏ
การเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ
การสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีน
ข้อพิพาทเรื่องดินแดนกับเวียดนาม
ความช่วยเหลือทางทหารแก่เวียดนาม
ความแตกแยกระหว่างจีนและโซเวียต
ความแตกแยกระหว่างจีนและเวียดนาม
ความสัมพันธ์ระหว่างจีน-อเมริกัน
ความโหดร้ายทารุณในทิเบต
โครงการสร้างความทันสมัย
ชัยชนะของระบอบคอมมิวนิสต์ในจีน
ญี่ปุ่นกับ
นโยบายต่างประเทศ
นโยบายเปิดประตู (Open-door policy)
ปัญจศีล (Pancasila)
พม่ากับ
พรมแดน
พุทธศาสนา
ฟิลิปปินส์กับ
มาเลเซียกับ
ร่วมทำสงครามเกาหลี
ระบอบคอมมิวนิสต์
เวียดนามกับ
สงครามเย็นกับ
อินเดียกับ
อินโดนีเซียกับ
จุลจอมเกล้า, พระบาทสมเด็จพระ :
ในฐานะผู้นำ
เจดีย์
เจดีย์ซาลัว (Xa Loi)

เจดีย์สันติภาพกาบา อาย (Kaba Aye Peace Pagoda)
เจนท์, เซอร์เอ็ดเวิร์ด (Gent, Sir Edward)
เจเนอราล มอเตอร์ส, บริษัท (General Motors)
เจมาอาต ตาบลีจ (Jemaat Tabligh), ขบวนการนานาชาติที่มีต้นกำเนิดอยู่ในอินเดีย
เจา บาง (Cao Bang)
เจียง ไค-เช็ค (Chiang Kai-shek)
โจรผู้ร้าย
โจวเอนไล (Chou En-lai หรือ Zhou Enlai)
ฉาน (Shans)
ชนชั้นในสังคม :
กลุ่มช่วยเหลือตนเองในชุมชนเมือง
การกบฏที่มีพื้นฐานอยู่ที่
การแบ่งแยกทางสังคมตามลำดับชั้น
เกษตรกร *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
ความเสมอภาคกับความไม่เสมอภาค
ชนชั้น “ผู้ร่วมมือช่วยเหลือข้าศึก”
ชนชั้นกรรมกร
ชนชั้นกลาง
ชนชั้นกลาง*ภูมิปุตรา* (bumiputra)
ชนชั้นขุนนาง
ชนชั้นผู้ดี-นักปราชญ์
ชนชั้นล่าง
ชนชั้นสูง
นักศึกษาและเยาวชน
ปัญญาชน
ลำดับชั้นในการปกครอง
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศจำเพาะ
ชนที่อาศัยอยู่ตามป่า
ชวา :
การเข้ายึดครองใหม่ของพวกดัตช์
การประท้วงและการกบฏ

การยึดครองของญี่ปุ่น
ขบวนการต่อต้านอาณานิคม
ความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิม
ความยุติธรรมในสังคม
ชนชั้นในสังคม
ทรัพยากรป่าไม้
ประชากร
พุทธศาสนา
ระบอบคอมมิวนิสต์
แรงงาน
ศาสนาฮินดู
อิสลาม *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
ชเวกยิน (Shwegyin)
ช่องแคบเมละกา (มะละกา)
ชาติชาย ชุณหะวัณ, พลเอก
ชาวกะเหรี่ยง (Karens) :
การกบฏ
การรวมตัวเข้ากับรัฐพม่า
การสนับสนุนให้แยกดินแดน
ความเป็นรัฐ
พุทธศาสนากับ
ลัทธิชาตินิยมและการต่อต้าน
ศาสนาคริสต์กับ
สงครามโลกครั้งที่ 2
ชาวเขมร (Khmers)
ชาวเขา
ชาวคะฉิ่น (Kachins)
ชาวคะยาห์ (Kayah)
ชาวจาม (Cham people)
ชาวจาราย (Jarai people)
ชาวฉิ่น (Chin people)

ชาวตะวันตก *ดูชื่อประเทศและชื่อบุคคล*
ชาวทอซุค (Tausug people)
ชาวปูนาน (Punan people)
ชาวเมนตาวี (Mentawai people)
ชาวแม้ว (Meo people)
ชาวโมโร (Moros) :
ลัทธิชาตินิยมของชนชาวโมโร
สงครามโมโร
สงครามศาสนา
*ดูเช่นกันที่*เอ็มเอ็นแอลเอฟ
ชาวยะไข่ (Arakanese)
ชาวยูเรเชีย
ชาวอัมบอน (Ambonese people)
ชาวอัสมาต (Asmat people)
ชาวอินเดียเชื้อสายอังกฤษ *ดู* ชาวยูเรเชีย
ชิน เป็ง (Chin Peng)
ชิน โสภณพณิช
ชุมชน :
การท้าทายต่อ
การประนีประนอมระหว่างเก่ากับใหม่
ค่านิยมด้านวัฒนธรรมที่มีมาแต่ดั้งเดิม
“ชุมชนในจินตนาการ”
วัฒนธรรมแนวประชานิยมกับ
ดูเช่นกันที่ หมู่บ้าน
ชุมชนคริสเตียนพื้นฐาน
ชู วัน ตัน (Chu Van Tan)
เชโกสโลวะเกีย
เชบุ (Cebu)
เชอร์ชิลล์, เซอร์วินสตัน (Churchill, Sir Winston)
เชียงของ (Xien Khouang)
เชียงใหม่

เชือกไนลอน
โชโยโบโย (Joyoboyo), กษัตริย์แห่งเกดิรี
ซอน งอก ธันห์ (Son Ngoc Thanh)
ซอน ซานน์ (Son Sann)
ซอน ลก (Xuan Loc)
ซอน, นายพล (Xuan, General)
ซอนแท็ก, ซูซาน (Sontag, Susan)
ซาธาร์ มาปาน (Sadhar Mapan)
ซาน ยู (San Yu)
ซาบาห์ (Sabah) :
กบฏ
การค้า
การเงินของรัฐบาล
การเลือกตั้ง
การอ้างสิทธิและข้อพิพาทเกี่ยวกับดินแดน
ปัญหามาเลเซีย
พัฒนาการทางการเมืองหลังสงคราม
สนับสนุนชาวโมโร
สหพันธ์บอร์เนียวกับ
อุตสาหกรรมน้ำมัน
ซายา ซาน (Saya San)
ซาราวัก (Sarawak) :
การค้า
การเงินของรัฐบาล
การอ้างสิทธิในดินแดนหุบเขาลิมบาง
โครงสร้างทางการเมือง
นโยบายของอังกฤษ
รวมเข้ากับมาเลเซีย
ระบอบการปกครองบรุค
ระบอบคอมมิวนิสต์

สหพันธ์บอร์เนียวกับ
อุตสาหกรรมน้ำมัน
ซาเรกัต อิสลาม (Sarekat Islam)
ซาลอธ ซาร์ (Saloth Sar) ดู พอล พต
ซาลิม, อากัส (Salim, Agus)
ซาวิโต (Sawito)
ซาอุดิ อาระเบีย
ซำเหนือ (Sam Neua)
ซิกห์ (Sikhs)
ซิน เจม (Sin, Jaime)
ซีซีพี หรือ พรรคคอมมิวนิสต์จีน
ซีโต้ (SEATO)
ซีพีเค หรือ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งกัมปูเจีย
ซีเรีย
ซีลอน (Ceylon)
ซีแอ็ค (SEAC) ดู สงครามแปซิฟิค
ซูการ์โน (Sukarno) :
การกักตัวและการจำคุก
การเมืองและการบริหาร
การร่วมมือช่วยเหลือญี่ปุ่น
กิจกรรมก่อนได้เอกราช
ความตกอับ
ซูเปอร์ซีมาร์ (SuperSemar)
โวหารและลักษณะเฉพาะตัว
เอกราชกับตำแหน่งประธานาธิบดีแห่งอินโดนีเซีย
ซูเปอร์ฟอสเฟต ดู ปุ๋ย
ซูฮาร์โต้ (Suharto) :
การเมืองและการปกครอง
โค่นซูการ์โน
ที่ฝังศพของตระกูล
ประธานาธิบดีแห่งอินโดนีเซีย

ปัญหาซาวิโต (Sawito issue)
เปรียบเทียบกับซูการ์โน
เปรียบเทียบกับมาร์คอส
เซน ลวิน (Sein Lwin)
เซมัง (Semang)
เซมารัง (Semarang)
แซงต์นี, ชอง (Sainteny, Jean)
โซดาแอช
ไซง่อน :
การประท้วงและการใช้ความรุนแรง
ถูกเวียดนามเหนือยึด
ผู้ติดยาเสพย์ติด
*ดูเช่นกันที่*โฮจิมินห์ซิตี้
ญี่ปุ่น :
กติกาสัญญาเรื่องความมั่นคงกับอเมริกา
การค้า
การปรากฏตัวและการขยายอิทธิพล
การเป็นสมาชิกในแผนการโคลอมโบ
การผลิตสินค้าสำเร็จรูป
การยึดครองของอเมริกัน
เข้าร่วมกับประเทศมหาอำนาจฝ่ายอักษะ
ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและการลงทุนในเอเชีย
ความเติบโตและอิทธิพลทางเศรษฐกิจ
ความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่น
คำสัญญา “เอเชียเพื่อชาวเอเชีย”
จีนกับ
ธนาคาร
นโยบายต่างประเทศสมัยหลังสงคราม
พุทธศาสนา
รัสเซียกับ
วัตถุดิบ

สงครามเย็นกับ
สถาบันทางการเงิน
สมาคมอาเซียนกับ
สยาม/ประเทศไทย กับ
อินโดนีเซียกับ
อุปทานน้ำมัน
ดูเช่นกันที่ สงครามแปซิฟิค
ณรงค์ กิตติขจร, พันเอก
ดัลเลส, จอห์น ฟอสเตอร์ (Dulles, John Foster)
ดานัง (Danang)
ดาร์จองลิเยอ, พลเรือเอก (d'Argenlieu, Admiral)
ดารุล อาร์คัม (Darul Arqam)
ดารุล อิสลาม (Darul Islam)
ดาเวา (Davao)
ดีดีที
ดีเอพี หรือพรรคปฏิบัติการประชาธิปไตย
เด็กกำพร้า
เดนิง, เอ็ม.อี. (Dening, M.E.)
เดวิส, พลเรือโท (Davis, Vice-Admiral)
เดอ โกล, ชาร์ลส์ (De Gaulle, Charles)
เดอ แล เตอร์ เด ทัสซิญนี, นายพล (De Latre de Tassigny, General)
เดอคูซ์ (Decoux), ข้าหลวงใหญ่
เดียน เบียน ฟู (Dien Bien Phu)
เดียม, โง ดินห์ (Diem, Ngo Dinh)
เดือง วัน มินห์ (Duong Van Minh)
ตน ดึก ธันห์ (Ton Duc Thanh)
ตน ดึก ธาง (Ton Duc Thang)
ตระกูล (ครอบครัว)สีสุก ณ จัมปาศักดิ์ (Sisouk na Champassak Family)
ตระกูลจิราธิวัฒน์
ตระกูลชนะนิกร (Sananikone family)
ตรังกานู (Terengganu)

ตลาดมืด
ตะวันออกกลาง
ตะวันออกไกล
ตังเกี๋ย (Tonkin) ดู เวียดนาม
ตากาล็อก (Tagalog)
ตารุค, หลุยส์ (Taruc, Luis)
ติมอร์ :
ดูเช่นกันที่ ติมอร์ตะวันออก
ติมอร์ตะวันออก
ตูนิเซีย
เตราอุชิ, จอมพล (Terauchi, Field Marshall)
เตริน วัน เฮือง (Tran van Huong)
เตรือง ชินห์ (Truong Chinh)
โตเกียว
โตโจ, นายพลฮิเดกิ (Tojo, General Hideki)
โตโยต้า (Toyota)
โตราชา (Toraja)
ไต้หวัน
ถนน
ถนอม กิตติขจร, จอมพล
ถนัด คอมันตร์
ถ่านหิน
แถลงการณ์โรเอม-ฟาน โรเยน (Roem –Van Royen Statement)
ทมิฬ ดู ผู้อพยพชาวอินเดีย
ทรัพย์สินเอกชน
ทรูแมน, แฮรี่ (Truman, Harry)
ทฤษฎีโดมิโน
ทองคำ
ทองแดง
ทะเลคอรัล, (Coral Sea) การรบที่
ทะเลจีนใต้

ทะเลชวา, การต่อสู้ที่
ทังสเตน
ทางรถไฟ
ทางรถไฟสายพม่า (ทางรถไฟสายมรณะ)
ทานากะ, คากุเอะ (Tanaka, Kakuei)
ท่าเรือ
ทิงเกอร์, ฮิวจ์ (Tinker, Huge)
ทิน เพ (Tin Pe)
ทิเบต
ทุ่งไหหิน
ทุนกับระบอบทุนนิยม :
    การออม
    ความต้องการทุน
    ทุนของชาวจีน
    ทุนต่างชาติ
    ทุนภายในประเทศ
    แบบอย่างทางด้านเศรษฐกิจ
ทุพภิกขภัย
ทุโภชนาการ ดู โภชนาการกับทุโภชนาการ
เท็คโนแครต
เทมเพลอร์, เซอร์ เจรัลด์ (Templer, Sir Gerald)
เทวัน ทาวาห์ อิสลามิยาร์ อินโดนีเซีย (Dewan Da'wah Islamiyah Indonesia)
เทวันโทโร, กี ฮัดจาร์ (Dewantoro, Ki Hadjar)
เทศกาลเทต (Tet festival)
เทศกาลไทปูซาม (Thaipusam festival)
เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง :
    *ดูเช่นกันที่*ความบันเทิง
เทียว, เหงียน วัน (Thieu, Nguyen Van)
แทมเบียห์, สแตนลีย์ เจ. (Tambiah, Stanley, J.)
โทรทัศน์
โทรศัพท์

ธงขาว (White Flags) (พม่า)
ธนาคารซิตี้แบ็งค์ (Citibank)
ธนาคารเนชันแนลซิตี้แห่งนิวยอร์ค ดู ซิตี้แบ็งค์
ธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (Asian Development Bank) ดู เอดีบี
ธนาคาร*ภูมิปุตรา* (Bumiputra)
ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการฟื้นฟูและการพัฒนา (International Bank for Reconstruction and Development) ดู ธนาคาร โลก
ธนาคารและการธนาคาร :
การบริการ
เงินกู้
ธนาคารกลาง
ธนาคารข้ามชาติ
เรื่องอื้อฉาว
ดูเช่นกันที่ สินเชื่อ; นายเงินกู้หรือการให้กู้เงิน
ธนาคาร โลก
ธนาคารแห่งโตเกียว
ธันห์ กวาง (Thanh Quang)
ธานินทร์ กรัยวิเชียร
ธิช กวาง ดึก (Thich Quang Duc)
เธอิน เป มยินต์ (Thein Pe Myint)
เธียน มินห์ (Thien Minh)
นโยบายที่ดิน :
การเช่า
การบุกเบิกและการตั้งรกรากใหม่
การบุกรุกเข้าครอบครองที่ดินของผู้อื่น
การเป็นเจ้าของรายย่อย
ขีดจำกัดในการถือครอง
เจ้าที่ดิน *ปรากฏกระจายใน*
ระบบการถือครองด้วยการเช่า
นักเรียกร้องสิทธิสตรี (เฟมินิสต์)
นัตซีร์, มูฮัมเหม็ด (Natsir, Muhammed)

นัม เกียว (Nam Giao)
นาซูเตียน (Nasution)
นาโต้ (NATO)
นายเงินกู้ หรือการให้กู้เงิน
นาห์ดาตุล อูลามา (Nahdatul Ulama) ดู เอ็นยู
น้ำทา (Nam Tha)
น้ำมันก๊าด ดู น้ำมันปิโตรเลียม
น้ำมันปาล์ม
น้ำมันและปิโตรเลียม :
การกลั่นน้ำมันปิโตรเลียม
การค้นพบและการพัฒนา
การค้นหาน้ำมันนอกชายฝั่ง
ความต้องการของทหาร
ความเฟื่องฟูของน้ำมัน
น้ำมันก๊าด
ราคาตกต่ำ
นิกสัน, ริชาร์ด (Nixon, Richard)
นิกายธรรมยุติ
นิกายโปรเตสแตนท์
นิกายยูนิตี้ (Unity Sect) (ไต้หวัน)
นิกายฮัว ฮาว (Hoa Hao sect)
นิคเกิล
นิชิเรน (Nichiren)
นิปปอน สตีล (Nippon Steel)
นิมิตซ์, นายพลเรือ (Nimitz, Admiral)
นิว เสตทส์แมน (New Statesman), วารสาร
นิวกินีของดัตช์ (Dutch New Guinea) ดู อีเรียนตะวันตก
นิวกินีตะวันตก ดู อีเรียนตะวันตก
นิวซีแลนด์

นุ, อู (Nu, U) :
การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
เกษียณจากการเมืองภาคปฏิบัติ
นโยบายเกี่ยวกับพุทธศาสนา
นโยบายแนวเสรีนิยม
ปัญหาเรื่องวินัยและความแตกแยกเป็นฝักฝ่าย
รับช่วงอำนาจต่อจากออง ซาน
เน วิน (Ne win) :
การชิงอำนาจของฝ่ายทหาร
การเมืองและการปกครอง
ความมั่งคั่งโดยส่วนตัว
ทักษะทางด้านโวหารและการเมือง
เนเธอร์แลนส์ :
นโยบายเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
นโยบายเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงหลังสงคราม
รัฐบาลพลัดถิ่น
สงครามแปซิฟิค
สงครามโลกครั้งที่ 2
สหรัฐกับ
อังกฤษกับ
ดูเช่นกันที่ อาณาจักรของดัตช์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
เนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส (Natherlands East Indies) ดู อาณาจักรของดัตช์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
เนห์รู, เยาวหะราล (Nehru, Jawaharlal)
แนวคิดมาฟิลินโด (Maphillindo concept)
แนวร่วมปฏิวัติเพื่อติมอร์ตะวันออกที่มีเอกราช (Revolutionary Front for an Independent East Timor) ดู เฟรติลิน (Fretilin)
แนวร่วมปลดปล่อยชาติของประชาชนเขมร (Khmer People's National Liberation Front)
แนวร่วมปลดปล่อยชาติโมโร (Moro National Liberation Front) ดู เอ็มเอ็นแอลเอฟ
แนวร่วมปลดปล่อยแห่งชาติ (National Liberation Front) ดู เอ็นแอลเอฟ
แนวร่วมแห่งชาติกัมพูชาเพื่อการกู้ชาติ(Kampuchean National United Front for National Salvation)

แนวร่วมแห่งชาติเพื่อการปลดปล่อยเวียดนามใต้ (National Front for the Liberation of South Vietnam) ดู เวียดนาม, ใต้, เวียดกง
แนวร่วมเอกภาพแห่งชาติ (National Unity Front) ดู เอ็นยูเอฟ
บริการด้านสังคม
บริการโดยผ่านนายหน้า (brokerage service)
บริษัทข้ามชาติ :
ดูเช่นกันที่ชื่อบริษัท
บริษัทจูรอง ทาวน์ (Jurong Town Corporation)
บริษัทสิงคโปร์เทคโนโลยี (Singapore Technology Corporation)
บรุค, แอนโธนี (Brooke, Anthony)
บรูไน (Brunei) :
การกบฏ
การเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ
การเข้าเป็นสมาชิกอาเซียน
การเงินของรัฐบาล
การตระเตรียมการด้านกลาโหม
การปฏิรูปรัฐธรรมนูญ
การเป็นสมาชิกขององค์กรการประชุมอิสลาม
การเลือกตั้ง
การอ้างสิทธิในหุบเขาลิมบาง
โครงสร้างทางการเมือง
ชาติพันธุ์กลุ่มน้อย
นโยบายต่างประเทศ
ปัญหามาเลเซีย
พรรคการเมือง
พลเมือง
พัฒนาการด้านเศรษฐกิจ
ระบบอารักขาของอังกฤษ
รัฐบาลบรุคกับ
ลัทธิชาตินิยม
สมาชิกของเครือจักรภพอังกฤษ

สวัสดิการ
อุตสาหกรรม
อุตสาหกรรมน้ำมันและก๊าซ
เอกราช
บลัม, เลออง (Blum, Léon), นายกรัฐมนตรีฝรั่งเศส
บ็อกไซท์ (อลูมิเนียม)
บอร์เนียว (Borneo) :
การควบคุมของอังกฤษ
การยึดครองของญี่ปุ่น
การรวมเข้ากับมาเลเซีย
พรรคการเมือง
พัฒนาการหลังสงคราม
อิสลาม
บอร์เนียวเหนือ (North Borneo) ดู ซาบาห์ (Sabah)
บอลเกียห์ (Bolkiah), สุลต่านแห่งบรูไน
บอลแลรต์ (Ballaert), ข้าหลวงใหญ่ชาวฝรั่งเศสประจำเวียดนาม
บังคลาเทศ (Bangladesh)
บันดุง (Bandung)
บา มอว์ (Ba Maw)
บา, อู (Ba, U)
บาหลี (Bali)
บีเคเคไอ หรือสมัชชาผู้เชื่อถือศรัทธาในพลังจิตแห่งอินโดนีเซีย
บีดับเบิลยูเอส ดู พรรคลานซิน
บีล, หลุยส์ (Beel, Louis)
บีเอฟโอ
บีเอสพีพี ดู พรรคลานซิน
บุเรงนอง (Bayinnaung)
บุโรพุทโธ (Borobuḍur), อนุสรณ์สถาน
บูลอก (Bulog) หรือ คณะกรรมการพลาธิการแห่งชาติ (National Logistics Board)

เบา ได๋ (Bao Dai) :
การสนับสนุนที่มีต่อ
ถูกปลด
ในฐานะจักรพรรดิ
สละราชสมบัติ
โบสถ์วิหารและวัด
ไบเตียนกอง (Baitiangong)
ปฏิทินฮินดู (ศากะศักราช)
ปฏิบัติการขนส่งทางอากาศที่เบอร์ลิน (Berlin airlift)
ปฏิบัติการยึดเครื่องบิน
ปยีดาอังสุ (Pyidaungsu) ดู พรรคสหภาพ (Union Party) (พม่า)
ประชาคมป้องกันยุโรป (European Defence Community)
ประชาคมยุโรป (European Community)
ประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (European Economic Community) ดู อีอีซี
ประชาคมสังคมนิยมของประชาชน (Popular Socialist Community) ดู สังคมราษฎร์นิยม (Sangkum Reastre Niyum)
ประเทศไทย :
กัมพูชากับ
การเก็บภาษี
การคว่ำบาตรสินค้าญี่ปุ่น
การค้า
การทวงดินแดนคืน
การทุจริต
การประท้วงและการใช้ความรุนแรง
การปลูกข้าวโพด
การปลูกปอกระเจา
การปลูกยางพารา
การเป็นสมาชิกสมาคมอาเซียน
การเปลี่ยนชื่อ (สยาม)
การผลิตมันสำปะหลัง
การพัฒนาเศรษฐกิจ

การเลือกตั้ง
การว่างงาน
การวางแผนการด้านเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์
การศึกษา
การศึกษาแนวที่มุ่งไปในแบบของอเมริกัน
การอพยพย้ายถิ่น
กำลังทหาร
เกษตรกรรม
เข้าร่วมสงครามเกาหลี
เข้าร่วมองค์การซีโต้
เข้าร่วมองค์การสหประชาชาติ
ความช่วยเหลือและการลงทุนของต่างชาติ
ความยุติธรรมในสังคม
โครงสร้างทางการเมือง
โครงสร้างพื้นฐาน
จีนกับ
ชนชั้นในสังคม
ชนชาติกลุ่มน้อย
ญี่ปุ่นกับ
ฐานทัพของอเมริกัน
ทรัพยากรป่าไม้
เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง
ธนาคาร
นโยบายกลืนชนต่างด้าว
นโยบายของอังกฤษหลังสงคราม
นโยบายต่างประเทศ
นโยบายที่ดิน
น้ำมันนอกชายฝั่ง
นิติบัญญัติ
บทบาทของพระมหากษัตริย์
บทบาทสนับสนุนญี่ปุ่นยามสงคราม

ประกาศสงครามกับสัมพันธมิตร
ประชากร
ปัญหาชายแดนมาเลเซีย-ไทย
ผู้ลี้ภัยหลังสงครามไปยังประเทศไทย
แผนการศึกษาในโพ้นทะเล
พม่ากับ
พรรคการเมือง
พุทธศาสนา
มาตรฐานการครองชีพ
ระบบราชการ
ระบอบคอมมิวนิสต์
รัฐธรรมนูญ
รัฐประหาร
รัฐวิสาหกิจ
รัสเซียกับ
แรงงาน
ลัทธิชาตินิยม
ลัทธิบริโภคนิยม
ลาวกับ
เวียดนามกับ
ศาสนาคริสต์
เศรษฐกิจข้าว
สงครามเย็นกับ
สหรัฐกับ
องค์การซีโต้กับ
องค์การอาสา (ASA) กับ
อินโดนีเซียกับ
อิสลาม
อุตสาหกรรม
เอกราช
ดูเช่นกันที่ สยาม

ประเทศในโลกที่สาม
ประภาส จารุเสถียร, จอมพล
ปรัชญาเวทานตะ (Vedantic philosophy)
ปรีดี พนมยงค์
ปรียายี (priyayi) :
ดัตช์กับ
ในฐานะเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล
บุคคลสำคัญทางศาสนากับ
ลัทธิชาตินิยมกับ
ป๋วย อึ๊งภากรณ์
ปอ
ปอแก้ว
ปะการัง
ปะลิส (Perlis)
ปักกิ่ง
ปัญจศีล (Pancasila)
*ดูเช่นกันที่*ชื่อประเทศจำเพาะ
ปัตตาเวีย (Batavia) ดู จาการ์ตา (Jakarta)
ปากแม่น้ำโขง
ปากแม่น้ำอิระวดี (Irrawaddy delta)
ปากีสถาน
ปาร์ตาอิ โกมูนิส อินโดนีเซีย (Partai Komunis Indonesia) ดู พีเคไอ
ปาร์ตาอิ โซเซียลิส ราเกียต (Partai Sosialis Rakyat)
ปาร์ตาอิ อิสลาม เซ ตานาห์ มาลายา (Partai Islam se Tanah Malaya) ดู พีเอเอส
ปาร์ติ ราเกียต บรูไน (Parti Rakyat Brunei) ดู พีอาร์บี
ปาร์ติโด โกมุนิสตา ง พิลิปินาส (Partido Komunista ng Pilipinas) ดู พีเคพี
ปาร์ติโด นาซิอองนาลิสตา (Partido Nacionalista)
ปาเลสไตน์ (Palestine)
ป่าสัก
ปาหัง (Pahang)
ปีนัง, ขบวนการแยกดินแดน

ปุ๋ย :
การปฏิวัติเขียว
ปุ๋ยยูเรีย
เปตา (PETA)
เปมุดา (Pemuda)
เปรม ติณสูลานนท์, พลเอก
เปรัก (Perak)
เปอร์เซริกาตาน โกมูนิส ดิ อินเดีย (Perserikatan Komunis di India) ดู พีเคไอ
เปอร์เซริกาตาน นาซิอองนาล อินโดนีเซีย (Perserikatan Nasional Indonesia) ดู พีเอ็นไอ
เปอร์ตามินา (Pertamina)
โปรตุเกส
โปแลนด์
ผลงานศิลปะ
ผลประโยชน์ของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ :
การเข้ายึดครองใหม่และการปลดเปลื้องความเป็นอาณานิคม
การแข่งขันและการปรองดองกับดัตช์
ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจกับการลงทุน
ผู้ตรวจการใหญ่ (Commissioner-General) สำหรับสหราชอาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ระบบผู้สำเร็จราชการ (Resident System)
ผุย ชนะนิกร (Phoui Sananikone)
ผู้ติดยาเสพย์ติด :
ดูเช่นกันที่ ระบบการแพทย์
ผู้ปกป้องปิตุภูมิ ดู เปตา
ผู้ประกอบพิธีแบ็บติสม์
ผู้สละชีพเพื่อพุทธศาสนา :
ดูเช่นกันที่ การทำร้ายตนเอง
ผู้อพยพชาวจีน :
การกลืนชาติ
ความไม่พอใจและการสังหารหมู่
ชาวจีนที่เกิดในย่านช่องแคบ
ชาวจีนนานยาง (Nanyang Chinese)

ชาวจีนโพ้นทะเล
ชีวิตด้านศาสนา
บทบาทที่ทรงอิทธิพล
บรูไน
พม่า
ภาวะฉุกเฉินในมลายูกับ
มลายู *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ลักษณะเฉพาะและความเข้าใจเกี่ยวกับ
ลาว
เวียดนาม
สงครามแปซิฟิคกับ
สยาม/ประเทศไทยกับ
สิงคโปร์
อินโดนีเซีย
ผู้อพยพชาวอาหรับ
ผู้อพยพชาวอินเดีย :
ความมั่งคั่งรุ่งเรือง
ความไม่พอใจกับการสังหารหมู่ผู้อพยพชาวอินเดีย
ชาวทมิฬ (Tamil)
ชีวิตด้านศาสนา
ธุรกิจกับการพาณิชย์
พม่า
มลายู
สงครามโลกครั้งที่ 2
สิงคโปร์
แผนการโคลอมโบ (Colombo Plan)
แผนการชูมาน (Schuman Plan)
แผนการนาวาร์ (Navarre Plan)
แผนการมาร์แชล (Marshall Plan)
แผนการมาเลเซีย ฉบับที่สอง

ฝรั่งเศส :
การประนีประนอมระหว่างฝรั่งเศส-เยอรมัน
กิจกรรมเกี่ยวกับอาณานิคมในช่วงหลังสงคราม *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการลงทุน
ความตกลงเจนีวา
ซีโต้ หรือองค์การสนธิสัญญาร่วมป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ปัญหาการป้องกันยุโรป
ผู้ไกล่เกลี่ยในกัมพูชา
รัฐบาลพลัดถิ่น
รัฐบาลวิชี
สงครามโลกครั้งที่ 2
สหรัฐกับ
อวสานของจักรวรรดิอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ฝิ่น :
การค้า
การปลูก
การสูบ
ขุนศึก
พงสาลี (Phong Saly)
พนมเปญ :
การเข้ายึดครองของเขมรแดง
การเข้ายึดครองของเวียดนาม
การอพยพคนออกไป
ประชากร
ฝรั่งเศสกับ
พม่า (Burma) :
การกลืนชนกลุ่มน้อย
การเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ
การค้า
การเงินของรัฐบาล
การใช้ชื่อ สหภาพแห่งเมียนมาร์

การถอนตัวออกจากขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด
การปกครองแบบอาณานิคมโดยตรง
การปฏิรูปรัฐธรรมนูญ
การประท้วงและการกบฏ
การเป็นสมาชิกของธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (เอดีบี)
การเป็นสมาชิกของธนาคารโลก
การเป็นสมาชิกของไอเอ็มเอฟ
การพึ่งพาอาศัยตนเองและการแยกตัวออกจากประชาคมนานาชาติ
การยึดครองของญี่ปุ่น
การเลือกตั้ง
การวางแผนด้านเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์
การศึกษา
การเห็นแก่พวกพ้องกับการทุจริต
กำลังทหาร
เกษตรกรรม
ความช่วยเหลือและการลงทุนของต่างชาติ
ความตกลงปางลอง (Panglong Agreement)
ความเป็นศัตรูอันเนื่องจากเชื้อชาติกับการใช้ความรุนแรง
ความยุติธรรมในสังคม
ความเสียหายในยามสงคราม
โครงสร้างทางการเมือง
โครงสร้างพื้นฐาน
งานนิติบัญญัติ
จีนกับ
ชนชั้นในสังคม
ชาติพันธุ์กลุ่มน้อย *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ทะขิ่น
เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง
ธนาคาร
นโยบายเกี่ยวกับวิสาหกิจของต่างชาติ
นโยบายที่ดิน

นโยบายโอนทรัพย์สินเอกชนเป็นของชาติ
โบ (bo)
ประชากร
“ปัญหารองเท้า”
ผู้อพยพหลังสงครามจาก
แผนการของอังกฤษสมัยหลังสงครามกับการพัฒนา
พรรคการเมือง
พัฒนาการด้านเศรษฐกิจ *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
พุทธศาสนา *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
มาตรฐานการครองชีพ
ระบอบคอมมิวนิสต์
รัฐประหาร
รัฐวิสาหกิจ
แรงงาน
ลัทธิชาตินิยม
ศาสนาคริสต์
เศรษฐกิจข้าว
สงครามกลางเมือง
สงครามเย็นกับ
สภาปฏิวัติ
สภาฟื้นฟูกฎและระเบียบแห่งชาติ
สยาม/ประเทศไทย กับ
“สามสิบสหาย”
สุขภาพ
อินเดียกับ
อินโดนีเซียกับ
อุตสาหกรรม
อุตสาหกรรมน้ำมัน
อุตสาหกรรมไม้ซุง
เอกราช

เอกสารปกขาวของอังกฤษ สำหรับพม่า (Brttish White Paper for Burma)

พรมแดน :

ข้อพิพาทเรื่องดินแดน

หลักการการครอบครองจนบังเกิดผล

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

พรรคกรรมกรพม่า (Burma Workers Party)

พรรคการเมืองของมุสลิม ดู พีเอ็มไอ

พรรคกิจประชา (People's Action Party) ดู พีเอพี

พรรคกิจสังคม

พรรคโกลคาร์ (Golkar party)

พรรคคอมมิวนิสต์กัมพูชา ดู เขมรแดง

พรรคคอมมิวนิสต์จีน (Chinese Communist Party) หรือซีซีพี

พรรคคอมมิวนิสต์ไทย (Thai Communist Party)

พรรคคอมมิวนิสต์นานยาง (Nanyang Communist party)

พรรคคอมมิวนิสต์พม่า (Burma Communist Party)

พรรคคอมมิวนิสต์ฟิลิปปินส์

พรรคคอมมิวนิสต์มลายู ดู เอ็มซีพี

พรรคคอมมิวนิสต์เวียดนาม

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งกัมปูเจีย (Communist Party of Kampuchea) หรือ ซีพีเค

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย หรือ พคท

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งฟิลิปปินส์แนวมาร์กซิสต์-เลนินนิสต์ (Communist Party of the Philippines Marxist-Leninist)

พรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน ดู ไอซีพี

พรรคโครงการสังคมนิยมพม่า (Burma Socialist Programme Party) ดู พรรคลานซิน

พรรคชาติไทย

พรรคชาตินิยม(ฟิลิปปินส์)

พรรคชาตินิยมมาเลย์ (Malay Nationalist Party)

พรรคชาติอินโดนีเซีย (Indonesian National party) ดู พีเอ็นไอ

พรรคธรรมสังคม

พรรคปฏิบัติการประชาธิปไตย (Democratic Action Party) หรือดีพีเอ

พรรคปฏิวัติของประชาชนชาวเขมร (Khmer People's Revolutionary Party)

พรรคปฏิวัติประชาชนลาว (Lao People’s Revolutionary Party)
พรรคประชาคมสังคมนิยมของประชาชน (People’s Socialist Community party) ดู สังคมราษฎร์นิยม (Sangkum Reastre Niyum)
พรรคประชาชน (มาเลเซีย) ดู ปาร์ตาอิ โซเซียลิส ราเกียต (Partai Sosialis Rakyat)
พรรคประชาธิปไตย (กัมพูชา) หรือกรอม ประเชียธิโปไต
พรรคประชาธิปไตยแห่งชาติบรูไน (Brunei National Democratic Party)
พรรคประชาธิปไตยอินโดนีเซีย (Indonesian Democratic Party) ดู พีดีไอ
พรรคยุติธรรม (Justice Party) (พม่า)
พรรครวมอิสลามทั่วมลายู (Pan Malayan Islamic Party) ดู พีเอ็มไอพี (PMIP)
พรรคราอายัต (Party Ra’ayat)
พรรคลานซิน (Lanzin party)
พรรคเลาดอง (Lao Dong party)
พรรคสหชาติบรูไน (Brunei National United Party)
พรรคสังคมนิยม (พม่า)
พรรคสังคมนิยม (อินโดนีเซีย) ดู พีเอสไอ
พรรคเสรีนิยม (ฟิลิปปินส์)
พรรคหนทางไปสู่ระบอบสังคมนิยมตามวิถีทางของพม่า (Burmese Way to Socialism Party) ดู พรรคลานซิน
พรรคเอกภาพพัฒนา (Development Unity Party) ดู พีพีพี
พรรคเอกราชแห่งมลายู (Independence of Malaya Party)
พระพุทธเจ้า
พระราชบัญญัติสงฆ์
พระอาจารย์ชา
พระอาจารย์มั่น
พริกไทย ดู เครื่องเทศ
พรินซ์ ออฟ เวลส์
พฤติกรรมทางเพศ ดู การคุมกำเนิด; โสเภณี
พลูเวียร์,--(Pluvier,--)
พอ ชิน ฮอ (Pau Chin Hau)
พอล พต (Pol Pot)
พาลาวัน (Palawan)

พิธีเอกทัส รุทรา (Ekadasa Rudra Ceremony)
พิบูลสงคราม, หลวง, หรือจอมพล ป.พิบูลสงคราม :
การเมืองและการปกครอง
การลาออก
เผด็จการ
สนับสนุนญี่ปุ่นในสมัยสงคราม
พีค็อค, เจ. (Peacock, J.)
พีเคพี หรือพรรคคอมมิวนิสต์ฟิลิปปินส์
พีเคไอ หรือพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนิเซีย :
การปราบปราม
ฐานด้านภูมิศาสตร์
มาเลเซียกับ
รัสเซียกับ
ลัทธิชาตินิยมอินโดนีเซีย
สนับสนุนซูการ์โน
อิสลามกับ
*ดูเช่นกันที่*รัฐประหารมาเดียน
พีดีไอ หรือพรรคประชาธิปไตยอินโดนิเซีย
พี่น้องตระกูลชอว์ (Shaw brothers)
พีพีพี หรือพรรคเอกภาพพัฒนา
พีอาร์บี หรือพรรคปาร์ติ ราเกียต บรูไน
พีเอ็นไอ หรือองค์กรแห่งชาติอินโดนิเซีย (Indonesian National Association)
พีเอพี หรือพรรคกิจประชา
พีเอ็มไอ หรือพรรคการเมืองของมุสลิม
พีเอ็มไอพี หรือพรรครวมอิสลามทั่วมลายู
พีเอสไอ หรือพรรคสังคมนิยม
พีเอเอส หรือพรรครวมอิสลามทั่วมลายู (หรือพีเอ็มไอพี)
พุทธกาล
พุทธทาสภิกขุ

พุทธศาสนา :
การทำสมาธิ
การนำความเชื่ออื่นมาสังเคราะห์รวมใน
การปฏิบัติ*วิปัสสนา*
การเปลี่ยนแปลงทางศาสนา-การเมือง กับ *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
การฟื้นฟูและการปฏิรูป
การสังคายนาพุทธศาสนาครั้งที่ 6
คำสอน (พระธรรม) คัมภีร์และพิธีกรรม
ตำราภาษาบาลี
“ไตรธรรมา” (Tridharma)
นัต (nat), ผี
ปอนคยี (Pongyi)
“ปัญหารองเท้า”
พิธีวิสาขบูชา (waisak ceremonies)
พุทธศาสนาของไทย
พุทธศาสนานิกายตันตระ
พุทธศาสนานิกายเถรวาท *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
พุทธศาสนานิกายมหายาน
สงครามแปซิฟิคกับ
สงฆ์ *ปรากฏกระจัดกระจายอยู่ใน*
สถานศึกษา
ดูเช่นกันที่ประเทศ นิกาย วัดและวิหาร ตามชื่อจำเพาะ
พุทธศาสนานิกายเซน
เพชรราช, เจ้า
เพนิซิลิน
เพอร์นาส (PERNAS)
ฟอร์ด, เจรัลด์ (Ford, Gerald)
ฟาน นิวเวนฮุจเซ,ซี.เอ.โอ. (Van Nieuwenhuijze, C.A.O.)
ฟาน มุค, เอช.เจ. (Van Mook, H.J.)
ฟาน ฮุย กวาต (Phan Huy Quat)
ฟาม วัน ดง (Pham Van Dong)

ฟาม ฮุง (Pham Hung)

ฟิลิปปินส์ :

- กฎอัยการศึก
- กองกำลังทหาร
- การก่อตั้งเครือจักรภพฟิลิปปินส์
- การค้า
- การเงินของรัฐบาล
- การปกครองของสเปน
- การปฏิวัติพลังประชาชน
- การประท้วงและการกบฏ
- การปลูกข้าวโพด
- การเป็นสมาชิกสมาคมอาเซียน
- การพัฒนาด้านรัฐธรรมนูญ
- การพัฒนาเศรษฐกิจ
- การยึดครองของญี่ปุ่น
- การลุกฮือของพวกฮุค (Huk)
- การลุกฮือของมุสลิม
- การเลือกตั้ง
- การศึกษา
- การส่งเงินกลับมา ของชาวฟิลิปปินส์โพ้นทะเล
- การเห็นแก่พวกพ้องและการทุจริต
- การอพยพ
- การอ้างสิทธิในดินแดนซาบาห์
- เข้าร่วมในสงครามเกาหลี
- คริสต์จักรคาทอลิก
- ความช่วยเหลือและการลงทุนของต่างชาติ
- ความตกลงตริโปลี
- ความทุกข์ยากและนโยบายเกี่ยวกับที่ดิน
- ความพินาศสมัยสงคราม
- ความยุติธรรมในสังคม
- โครงสร้างทางการเมือง

โครงสร้างพื้นฐาน
จีนกับ
ชนชั้นในสังคม
ฐานทัพอเมริกัน
ทรัพยากรป่าไม้
เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง
นโยบายกลืนคนต่างด้าว
นโยบายเกี่ยวกับสหรับภายหลังสงคราม
นโยบายต่างประเทศ
นิติบัญญัติ
ประชากร
ประชาธิปไตยตามแบบอย่างของอเมริกัน
พรรคการเมือง
พืชที่ปลูกเพื่อการจำหน่าย
ระบบกฎหมาย
ระบบครอบครัว
ระบอบคอมมิวนิสต์
รัฐประหารของฝ่ายทหาร
รัฐวิสาหกิจ
รัสเซียกับ
แรงงาน
ลัทธิชาตินิยม
ลัทธิเผด็จการ
เวียดนามกับ
เศรษฐกิจข้าว
สงครามเย็นกับ
สงครามโลกครั้งที่ 2
สนธิสัญญาป้องกันซึ่งกันและกันกับสหรัฐ
“สังคมใหม่” (New Society)
สุขภาพ
องค์การซีโต้

องค์การอาสากับ
อิสลาม
อุตสาหกรรม
อุตสาหกรรมน้ำตาล
อุตสาหกรรมยาสูบ
เอกราช
ฟูกุดะ, ทาเกโอะ (Fukuda Takeo)
เฟรติลิน (Fretilin)
เฟลดา (FELDA) หรือองค์การพัฒนาที่ดินของสหพันธ์มาเลเซีย
เฟือก ลอง (Phuoc Long), จังหวัด
ไฟฟ้าจากพลังงานน้ำ ดู กระแสไฟฟ้า
ภาพยนตร์
ภาวะเงินเฟ้อ ดู เศรษฐกิจ
ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ทั่วโลก ดู เศรษฐกิจ
ภาษา :
ความเหมือน
ฉาน (Shan)
ชวา
บาฮาซา เมลายู (bahasa melayu)
ภาษาชนเผ่า
ภาษาต่าง ๆ ของยุโรป ในฐานะภาษากลาง
ภาษาไทย
มลายู
มาเลย์-อินโดนีเซียน
อินโดนีเซีย
ภาษีศุลกากร
ภูเขาไฟ
ภูเขาอากุง (Agung)
ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ภูมิภาคซูลู (Sulu region) :

การค้า
การประท้วงและการกบฏ
อิสลาม
ภูมิภาคบาตัก (Batak region)
ภูมิภาคสามลอต (Samlaut region)
ภูมิศาสตร์และการศึกษาเรื่องประชากร :
การเจริญพันธุ์
การเพิ่มจำนวนประชากร
การอพยพย้ายถิ่น
ความยืนยาวของอายุขัย
อัตราการตาย (ทั่วไป) (ทารก)
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศและชื่อเมืองจำเพาะ
ภูมี วงศ์วิจิตร (Phoumi Vongvichit)
ภูมี หน่อสวรรค์ (Phoumi Nosawan)
โภชนาการกับทุโภชนาการ
มนิลา :
การทำลายในยามสงคราม
การเปลี่ยนแปลงที่ผิวนอก
การยึดครองของญี่ปุ่น
ชนชั้นในสังคม
ประชากร
มลภาวะ
อาชญากรรม
มนุษย์เรือ (Boat people) ดู เวียดนาม, เหนือ, ผู้ลี้ภัยหลังสงครามจาก
มยินต์ ฮลา (Myint, Hla)
มลภาวะ
มลภาวะในทะเล ดู มลภาวะ
มลายู :
การกลับมาของอังกฤษกับนโยบายหลังสงคราม
การตกลงระหว่างอังกฤษ-ดัตช์
การทำไร่ขนาดใหญ่

การทำเหมืองดีบุก
การประชุมประสานงานระหว่างกลุ่มชนชาติต่าง ๆ
การประท้วงและการกบฏ
การปลูกปาล์มน้ำมัน
การพัฒนาเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ
การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ
การยึดครองของญี่ปุ่น
การเลือกตั้ง
ข้อตกลงเรื่องการป้องกันระหว่างอังกฤษ-มลายู
ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างชนชาติและการใช้ความรุนแรง
ความเป็นพลเมือง
ชนชั้นในสังคม
ชาติกลุ่มน้อย *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ทรัพยากรถ่านหิน
ทรัพยากรแร่เหล็ก
พรรคการเมือง
ภาวะฉุกเฉินของมลายู
ระบอบคอมมิวนิสต์
ลัทธิชาตินิยม
ลัทธิชาตินิยมรวมมาเลย์
เศรษฐกิจข้าว
สงครามเย็นกับ
อิสลาม
อุตสาหกรรมยางพารา
เอกราช
*ดูเช่นกันที่*รัฐมลายูภายในสหพันธ์; มลายู, สหพันธ์รัฐ; สหภาพมลายู; มาเลเซีย
มลายู, สหพันธ์รัฐ (Malaya, Federation of)
มลายูฟอรัม (Malayan Forum)
มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย
มหาธีร์ บิน โมหะหมัด (Mahathir bin Mohamad)
มหานิกาย (Mahanikai sect)

มหามกุฎราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบาลี
มหาวิทยาลัยอัล-อัซฮาร์ (Al-Azhar University)
มหาสมุทรอินเดีย
มหาสี ซายาดอร์ (Mahasi Sayadaw)
มหาอำนาจฝ่ายอักษะ
มอง มอง (Maung Maung)
มองแดส์ ฟรองซ์, ปีแอร์ (Mendès-France, Pierre)
มอญ
มอนเตสซอรี, มาเรีย (Montessori, Maria)
มะละกา (Malacca) ดู เมละกา (Melaka)
มัชปาหิต (Majapahit)
มัตสึชิตะ (Matsushita)
มันดะเลย์ (Mandalay)
มัลลาบี, นายพล (Mallaby, General)
มาเก๊า (Macau)
มาคาปากาล, ดิออสดาโด (Macapagal, Diosdado)
มาจลิส สจูรู มุสลิมิน อินโดนีเซีย (Majlis Sjuru Muslimin Indonesia) ดู มาสจูมี (Masjumi)
มาจลิส อามานาห์ ราอายัต (Majlis Amanah Raayat)
มาดจิด, นูร์โคลิช (Madjid, Nurcholish)
มาร์, ดี. (Marr, D.)
มาร์กซ์, เค. (Marx, K)
มาร์คอส, เฟอร์ดินานด์ (Marcos, Ferdinand) :
การปฏิวัติด้วยอำนาจของประชาชนและการตกจากอำนาจ
การเล่นพวก
คาร์ดินัล ซิน (Cardinal Sin)กับ
แบบอย่างการดำเนินชีวิตและความมั่งคั่งโดยส่วนตัว
อสัญกรรมของ
อาชีพการเมืองและการเป็นประธานาธิบดี

มาร์คอส, อิเมลดา โรมูอัลเดซ (Marcos, Imelda Romualdez)
มาเรียนาส์ (Marianas)
มาลิก, อาดัม (Malik, Adam)
มาลุกุ (Maluku)
มาเลเซีย :
การก่อตั้ง
การขับสิงคโปร์ออกไป
การเงินของรัฐบาล
การติดสินบน
การปฏิรูปที่ดิน
การประท้วงและการกบฏ
การเป็นสมาชิกสมาคมอาเซียน
การแปรสภาพเป็นชุมชนเมือง
การเผชิญหน้าของซูการ์โน
การพัฒนาเศรษฐกิจ
การเลือกตั้ง
การวางแผนการเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์
การศึกษา
กำลังทหาร
ความช่วยเหลือและการลงทุนจากต่างชาติ
ความบาดหมางระหว่างกลุ่มชนชาติ
ความเป็นปฏิปักษ์และการใช้ความรุนแรงระหว่างชนต่างเชื้อชาติ
ความเป็นพลเมือง
ความยุติธรรมในสังคม
โครงสร้างทางการเมือง
จีนกับ
ชนชั้นในสังคม
ชนชาติกลุ่มน้อย
ทรัพยากรไม้ซุง
เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง
ธนาคาร

นโยบายต่างประเทศ
นโยบายเศรษฐกิจแผนใหม่
นิติบัญญัติ
ประชากร
ปัญหาชายแดนมาเลเซีย-ไทย
พรรคการเมือง
พืชที่ปลูกเพื่อการค้า
ภาษาทางการ
ภาษีศาสนา
มาตรฐานการครองชีพ
ระบบกฎหมาย
ระบบกษัตริย์กับบทบาทของสุลต่าน
ระบอบคอมมิวนิสต์
รัฐธรรมนูญ
รูกุเนการา (Rukunegara), อุดมการณ์ของชาติ
แรงงาน
ลัทธิชาตินิยม
ลัทธิบริโภคนิยม
ศาสนาคริสต์
หน่วยปกครอง
องค์การอาสา (ASA) กับ
อังกฤษกับ
อิสลาม
อุตสาหกรรม
อุตสาหกรรมน้ำมันและก๊าซธรรมชาติ
มาเลเรีย
มาสจูมี (Masjumi)
มาห์หมุด อิสกานดาร์ (Mahmood Iskandar)
มาอาฮัดที่ 2 อิล-เอห์ยา อัสเซียริฟ กุนัง เซมางกุล (Maahad Il-Ehya Assyarif Gunung Semanggul)
ดู ไมอากัส (Miagus)
มิซอรี, นูร์ (Misuari, Nur)

มิดเวย์ (Midway)
มิตซูบิชิ (Mitsubishi)
มินดาเนา (Mindanao) :
การประท้วงและการกบฏ
ชาวคริสต์
ลัทธิชาตินิยม
อิสลาม
มีร์ดัล, กุนนาร์ (Myrdal, Gunnar)
มุสโซ (Musso)
มุสตาฟา บิน ดาตู ฮารุน, ตน (Mustapha bin Datu Harun, Tun)
มุสลิม ดู อิสลาม
มุสลิม นาห์ดาตุล อูลามา (Muslim Nahdatul Ulama)
มูลนิธิฟอร์ดของอเมริกัน
มูส์, พี. (Mus, P.)
เม็กกะ (Mecca)
เมดาน (Medan)
เมล็ดพันธุ์พืช
เมละกา (Melaka) :
การพิชิตของโปรตุเกส
ภาวะฉุกเฉินในมลายู
เมาท์แบ็ตเทน, หลุยส์ (Mountbatten, Louis)
เมืองใหญ่น้อย :
ความเจริญเติบโต
อาคารสูงหลายชั้น
ดูเช่นกันที่ เมือง ตามชื่อเฉพาะ; ชานเมือง
แม็กไซไซ, รามอน (Magsaysay, Ramon)
แม็คกิลลิฟเรย์, เซอร์โดนัลด์ (MacGillivray, Sir Donald)
แม็คโดนัลด์, มัลคอล์ม (MacDonald, Malcolm)
แม็คอาเธอร์, นายพล (MacArthur, General)
แมนจูเรีย (Manchuria)
โมร็อกโค (Morocco)

โมโลตอฟ, วี. (Molotov, V.)
โมฮัมหมัด อับดูห์ (Mohammad Abduh)
ไม้ขีด
ไมอากัส (Miagus)
ยอกยาการ์ตา (Yogyakarta)
ยะไข่ (Arakan)
ยะโฮร์, (Johor) ขบวนการแยกดินแดน
ยาฆ่าแมลง
ยาซัลฟา
ย่านอิโลคอส (Ilocos areas)
ยามาชิตะ, นายพล (Yamashita, General)
ยาสูบ
ยุทธวงศ์, สีสวัสดิ์(Yuthevong, Sisowath)
ยุโรปตะวันออก
ยุโรปและชาวยุโรป :
การกระจายอำนาจในโลกกับ
ความก้าวหน้าและความล่มสลายของนโยบายอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ปรากฏกระจัดกระจายใน
ความเพียรพยายามที่จะรื้อฟื้นอาณานิคม
ยูนิลีเวอร์ (Unilever)
ยูเนสโก (UNESCO)
เยอรมนี :
การประนีประนอมระหว่างฝรั่งเศส-เยอรมัน
ความช่วยเหลือและการลงทุนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
สงครามโลกครั้งที่ 2
รถจักรยานยนต์
รถบรรทุก
รถประจำทาง
รถยนต์
รหัสยลัทธิ (mysticism) ดู ความเชื่อและขนบประเพณี
ระบบกฎหมาย :

กฎหมายการสืบมรดก
กฎหมายการหย่าร้าง
กฎหมายเกี่ยวกับการสมรส
กฎหมายเกี่ยวกับศาสนา
กฎหมายครอบครัว
กฎหมายตามขนบธรรมเนียม (*อาดัต*)
ประมวลกฎหมายอิสลาม
ระบบศาล
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศจำเพาะ
ระบบการแพทย์ :
การรักษาเยียวยาด้วยความเชื่อถือศรัทธา
การสร้างความทันสมัย
ปัญหาสุขภาพ
ยา
ยาสมุนไพร
*ดูเช่นกันที่*โรค; *ชื่อยาเฉพาะ*
ระบอบการปกครองบรุค ดู ซาราวัก
ระบอบสังคมนิยม
ระบอบสังคมนิยมแนวพุทธ ดู พุทธศาสนา, การเปลี่ยนแปลงทางด้านศาสนา-การเมืองกับ
ระเบิดปรมาณู
ระเบิดไฮโดรเจน
รัชกาลที่ 9 หรือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
รัฐ :
รัฐสมัยใหม่
รัฐประหารมาเดียน (Madiun coup)
รัฐมลายูภายในสหพันธ์ (Federated Malay States)
รัสเซีย :
กลาสนอสต์ (glasnost)
การกระจายอำนาจในโลกกับ
การเข้าพัวพันในอเชียตะวันออกเฉียงใต้
การประชุมเจนีวากับ

ความแตกแยกระหว่างจีน-โซเวียต
ความนิ่งอยู่กับที่
โคมินเทิร์น (Comintern)
โคมินฟอร์ม (Cominform)
จีนกับ
ญี่ปุ่นกับ
ประกาศสงครามกับญี่ปุ่น
เปเรสทรอยก้า (perestroika)
ผลประโยชน์ด้านนาวี
ฟิลิปปินส์กับ
ระเบิดไฮโดรเจน
โลกที่สามกับ
สงครามโลกครั้งที่ 2
สนับสนุนเวียดนาม
สยาม/ประเทศไทยกับ
สหรัฐกับ
อินโดนีเซียกับ
ดูเช่นกันที่ ระบอบคอมมิวนิสต์
ร่างกุ้ง :
การจลาจลของนักศึกษา
การนัดหยุดงานของตำรวจ
การยึดครองของญี่ปุ่น
การยึดครองใหม่ของฝ่ายสัมพันธมิตร
ประชากร
ราชวงศ์จักรี
ราชวงศ์มังกุเนการา (Mangkunergara dynasty)
ราชวงศ์อลองพญา (Alaungpaya dynasty)
ราชารัตนัม, เอส (Rajaratnam, S.)
รามอส, ฟิเดล (Ramos, Fidel)
รี, ซิงมาน (Rhee, Syngman)
รีพัลส์ (Repulse)

รูสเวลส์, แฟรงคลิน เดลาโน (Roosevelt, Franklin Delano)
เรซ, เจฟฟรีย์ (Race, Jeffrey)
เรื่องราวของเกียว (Tale of Kieu)
เรือยนต์
เรือและการขนส่งสินค้าทางเรือ :
การซ่อมเรือ
ความวุ่นวายยามสงคราม
แรงงาน :
สงครามโลกครั้งที่ 2
สตรี
อุปทาน
อุปสงค์
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศจำเพาะ
แรนซ์, เซอร์ ฮิวเบิร์ต (Rancd, Sir Hubert)
โรค :
โรคระบาด
สงครามแปซิฟิคกับ
สาเหตุและการควบคุม
ดูเช่นกันที่ ระบบการแพทย์; *โรคตามชื่อจำเพาะ*
โรงงานกระดาษ
โรงงานเผาเชื่อมผงแร่คาวาซากิ (Kawasaki Sintering Plant)
โรงพยาบาล
โรงเรียนนักธรรม
โรงเรียนบาลี
โรซาส, มานูเอล (Roxas, Manuel)
โรบิสัน, ริชาร์ด (Robison, Richard)
โร โม เซมานา (Romo Semana)
ไร่ขนาดใหญ่
*ดูเช่นกันที่ชื่อ*ประเทศจำเพาะ
ลอน นอล (Lon Nol)
ลอเรล, ซัลวาดอร์ (Laurel Salvadore)

ลอเรล, โฮเซ พี. (Laurel, José P.)
ละคร, หนัง, มหรสพ
ละคร*ลุดรุก* (Ludruk)
ลัทธิการบูชา*ดานหยาง* (danhyang cult)
ลัทธิขงจื๊อ (Confucianism)
ลัทธิคอมมิวนิสต์หรือระบอบคอมมิวนิสต์ : *ปรากฏกระจายใน*
*ดูเช่นกันที่*ประเทศ บุคคล และพรรคการเมือง ตามชื่อจำเพาะ
ลัทธิจารีตนิยมแผนใหม่ หรือการนำขนบประเพณีมาปรับปรุงใหม่ (Neo-Traditionalism)
ลัทธิชาตินิยม :
การยึดครองของญี่ปุ่นกับ
เกี่ยวกับดินแดน
คำที่ใช้กับลักษณะเฉพาะ
ชาติพันธุ์นิยม
แบบอย่างของยุโรป
แบบอย่างของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ *ปรากฏเป็นระยะ ๆ ในช่วง*
ลัทธิต่อต้านอาณานิคมกับ *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
สงครามแปซิฟิคกับ
แอฟริกาและเอเชีย
ลัทธิชาตินิยมรวมชนเชื้อสายมาเลย์
ลัทธิชาตินิยมรวมเยอรมัน
ลัทธิซูฟี (Sufism)
ลัทธิไซออน
ลัทธิเต๋า
ลัทธิบริโภคนิยม ดู เศรษฐกิจ
ลัทธิฟาสซิสม์และการต่อต้านลัทธิฟาสซิสต์
ลัทธิมาร์กซ์ ดู ลัทธิคอมมิวนิสต์
ลัทธิสมัยใหม่นิยมในด้านระบบการปลูกพืชชนิดเดียว (monocultural modernism)
ลัทธิสังคมนิยมแบบเฟเบียนหรือแบบค่อยเป็นค่อยไป (Fabianism)
ลัทธิเหมา (Maoism)
ลัทธิเอกเทวนิยม (monotheism)
ลาเปียง มาลายา (Lapiang Malaya)

ลาว :

การเข้าครอบครองของปะเทดลาว (Pathet Lao)
การค้า
การต่อต้านอเมริกัน
“การทำให้เป็นลาว”
การประกาศสถาปนาสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
การประชุมที่เจนีวา
การประท้วงและการกบฏ
การพัฒนาเศรษฐกิจ
การยึดครองของญี่ปุ่น
การรวมกรรมสิทธิ์และการโอนเป็นของชาติ
การเลือกตั้ง
การศึกษา
เกษตรกรรม
ข้อตกลงว่าด้วยการฟื้นฟูสันติภาพและการประนีประนอมในลาว (Agreement on the Restoration of Peace and Reconciliation in Laos)
ข้อตกลงสันติภาพปารีสกับ
ความช่วยเหลือของสหภาพโซเวียต
ความช่วยเหลือและการลงทุนจากต่างชาติ
ค่ายให้การศึกษาใหม่
โครงสร้างทางการเมือง
ชนชั้นในสังคม
ชาติพันธุ์กลุ่มน้อย
นโยบายต่างประเทศ
ประชากร
ผู้อพยพช่วงหลังสงครามจาก
ฝรั่งเศสเข้ามาใช้อำนาจปกครองใหม่
พุทธศาสนา
ระบอบคอมมิวนิสต์
เวียดนามกับ
สงครามเย็นกับ

สยาม/ประเทศไทยกับ
สหรัฐกับ
สุขภาพ
อุตสาหกรรม
เอกราช
ดูเช่นกันที่ การก่อการร้ายของปะเทดลาว
ลิ โป (Li Po)
ลิเชาโค, อเลจานโดร (Lichauco, Alejandro)
ลิตเทลตัน, โอลิเวอร์ (Lyttleton, Oliver)
ลิเบีย
ลิม, แคเธอรีน (Lim Catherine)
ลี กวน ยู (Lee Kuan Yew)
ลี กอง เชียน (Lee Kong Chian)
ลูซอน (Luzon) :
การประท้วงและการกบฏ
การปลูกข้าว
การปลูกมะพร้าว
การเลือกตั้ง
ชนชั้นในสังคม
ชนชาติกลุ่มน้อย
นโยบายที่ดิน
ระบอบคอมมิวนิสต์
เล ดวน (Le Duan)
เล ดึก โธ (Le Duc Tho)
เลนิน, วี.ไอ. (Lenin, V.I.)
เลบานอน (Lebanon)
เลย์เต (Leyte)
เลอเคลอร์ค, นายพล (Leclerc, General)
เล่าจื๊อ (Loa-tzu)
แลนดอน, เค.พี. (Landon, K.P.)
ไล เต็ค (Lai Teck)

วงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา ดู สงครามแปซิฟิค
วรรณกรรม
วัฒนธรรมประชานิยม (popular culture)
วัด ดู โบสถ์วิหารและวัด
วันนักขัตฤกษ์ ดู เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง
วาหยัง (wayang), หนังตะลุง
วาหิด, อับดุรระห์มาน (Wahid, Abdurrahman)
วิทยาลัย*กุนเรนโช* (Kunrensho)
วิทยาลัยเจ้าหน้าที่แผนการโคลอมโบเพื่อการศึกษาของช่างเทคนิค (Colombo Plan Staff College for Technician Education)
วิทยุ
วินเกต, ออร์ด (Wingate, Orde)
วิลสัน, วูดโรว์ (Wilson, Woodrow)
วิลเฮลมินา, (Wilhelmina) สมเด็จพระราชินี
วิสายาส์ (Visayas)
วิสาหกิจของสเปนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้:
การปกครองแบบอาณานิคม
วิหารพระแม่แห่งบาหลีที่เบซากี (Besaki)
วูดไซด์, เอ.บี. (Woodside, A.B.)
วูดแมน, โดโรธี (Woodman, Dorothy)
เว้ (Hué)
เวเวลล์, นายพล (Wavell, General)
เวียงจันทน์ (Vientiane)
เวียด นาม ดอค ลัป ดอง มินห์ (Viet Nam Doc Lap Dong Minh) ดู เวียดมินห์ (Vietminh)
เวียดกง (Vietcong) ดู เวียดนาม, ใต้
เวียดนาม :
กระบวนการฟื้นฟูชาติ
กองทัพของประชาชน
กัมพูชากับ
การกลับมา การพ่ายแพ้และการจากไป ของฝรั่งเศสในสมัยหลังสงคราม *ปรากฏกระจัดกระจายใน*

การเกษตร
การเข้าพัวพันด้านการทหารของอเมริกันในระยะแรก
การช่วยเหลือและการแนะนำของกลุ่มจีน-โซเวียต
การโดดเดี่ยวอยู่ในโลก
การแบ่งระหว่างเหนือ-ใต้
การประท้วงและการกบฏ
การเป็นสมาชิกของโคมีคอน
การเป็นสมาชิกของเอดีบี
การเป็นสมาชิกธนาคารโลก
การเป็นสมาชิกไอเอ็มเอฟ
การพัฒนาเศรษฐกิจ
การพาณิชย์กับการค้า
การพึ่งพาอาศัยกลุ่มโซเวียต
การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในระดับโลก
การยึดครองของญี่ปุ่น
การรวมประเทศ
การรุกรานกัมพูชา
การเล่นพวก
การเลือกตั้ง
การวางแผนเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์
ขบวนการต่อต้านอาณานิคม
ข้อตกลงเจนีวา
ข้อพิพาทเรื่องดินแดนกับจีน
เขตเศรษฐกิจใหม่
คณะกรรมการปลดปล่อยชาติ
ความขัดแย้งระหว่างจีน และเวียดนาม
ความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิม
ความตกลงสันติภาพที่ปารีส
ความทะเยอทะยานและนโยบายด้านการต่างประเทศในช่วงหลังสงคราม
ความยุติธรรมในสังคม
โคชินจีน (Cochinchina)

โครงการโอนทรัพย์สินเอกชนเป็นของชาติและการตั้งรกรากใหม่
โครงสร้างทางการเมือง
จีนกับ
ชนชั้นในสังคม
ชนชาติกลุ่มน้อย
ตังเกี๋ย *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ทรัพยากรป่าไม้
เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง
นโยบายเกี่ยวกับวิสาหกิจของต่างชาติ
นโยบายที่ดิน
ประกาศสถาปนาสาธารณรัฐประชาธิปไตยแห่งเวียดนาม (ดีอาร์วี)
ประชากร
พุทธศาสนา
ฟิลิปปินส์
ระบอบคอมมิวนิสต์
รัฐธรรมนูญ
รัฐวิสาหกิจ
แรงงาน
ลัทธิชาตินิยม
ลัทธิเต๋า
ลาวกับ
ศาสนาขงจื๊อ
ศาสนาคริสต์
เศรษฐกิจข้าว
สงครามเย็นกับ
สงครามโลกครั้งที่ 2
สยาม/ประเทศไทยกับ
สหรัฐกับ
อันหนำ (Annam)
อินเดียกับ
อินโดนีเซียกับ

อุตสาหกรรม
เอกราชที่ได้รับการสนับสนุนจากญี่ปุ่น
ดูเช่นกันที่ชื่อราชวงศ์ เวียดนาม, เหนือ; เวียดนาม,ใต้
เวียดนาม ดาง เลา ดอง (Vietman Dang Lao Dong) ดู พรรคเลา ดอง (Lao Dong party)
เวียดนาม, ใต้ :
การทุจริต
การปฏิรูปที่ดิน
การประท้วงกับสงครามกลางเมือง
การพัฒนาเศษฐกิจ
การล่มสลายของสาธารณรัฐ
การเลือกตั้ง
การวางแผนเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์
การศึกษา
ขบวนการคอมมิวนิสต์
คณาธิปไตยโดยทหาร
คริสต์จักรคาทอลิก
ความช่วยเหลือและการลงทุนของต่างชาติ
ความยุติธรรมในสังคม
โครงสร้างทางการเมือง
ชนชั้นในสังคม
ทัศนคติในทางลบของเนห์รู
นิติบัญญัติ
ประชากร
ผู้ลี้ภัยหลังสงครามไปยัง
พุทธศาสนา
ระบบหมู่บ้านยุทธศาสตร์
รัฐธรรมนูญ
รัฐบาลปฏิวัติเฉพาะกาล
ลัทธิชาตินิยม
เวียดกง
ศาสนาขงจื๊อ

สหรัฐกับ
ดูเช่นกันที่ เวียดนาม; เวียดนาม, เหนือ
เวียดนาม, เหนือ :
การกบฏของชาวนาที่เงอัน
การประท้วงและการกบฏ
การพัฒนาเศรษฐกิจ
การรุกรบในวันเทศกาลเทต
การวางแผนเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์
การศึกษา
การศึกสงคราม
กำลังทหาร
ข้อตกลงเจนีวา
เขตเศรษฐกิจใหม่
คริสต์จักรคาทอลิก
ความช่วยเหลือและคำแนะนำของกลุ่ม (ค่าย) จีน-โซเวียต
ความตกลงสันติภาพปารีส
ความแตกแยกระหว่างจีน-โซเวียตกับ
ความยุติธรรมในสังคม
ความเสียหายจากสงคราม
โครงการรวมกรรมสิทธิ์ที่ดินสินทรัพย์
โครงสร้างทางการเมือง
ชนชั้นในสังคม
บทบาทของโฮ
บริการด้านสุขภาพ
ผู้ลี้ภัยหลังสงครามจาก
*ดูเช่นกันที่*สงครามอินโดจีน; เวียดนาม; เวียดนาม,ใต้
เวียดมินห์ (Vietminh) *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ศาสดากับคำพยากรณ์
ศาสดามูฮัมหมัด (Muhammad, the Prophet)
ศาสนาคริสต์ :
ดูเช่นกันที่ คริสต์จักรคาทอลิก; นิกายโปรเตสแตนท์

ศาสนาชินโต (Shintoism)
ศาสนาฮินดูกับผู้นับถือศาสนาฮินดู
ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย
เศรษฐกิจ :
การครองความเป็นเจ้าของญี่ปุ่น
การพึ่งตนเองยามสงคราม
การฟื้นฟูเศรษฐกิจ
ความช่วยเหลือในการพัฒนากับการลงทุน
ความนิยมของจักรวรรดิอังกฤษ
ความเฟื่องฟู
ความเฟื่องฟูของเศรษฐกิจในเอเชีย-แปซิฟิค
ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ
ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ทั่วโลก
ระเบียบเศรษฐกิจแผนใหม่
ลัทธิบริโภคนิยม
“เศรษฐกิจโดยใช้พื้นฐานทางศีลธรรม” (‘moral economy”)
สงครามเกาหลี
สงครามโลกครั้งที่ 2
ดูเช่นกันที่ประเทศ ตามชื่อจำเพาะ
สก็อต, เจมส์ ซี. (Scot, James C.)
สกุลเงิน ดู เงินตรา
สงครามเกาหลี :
การเข้ามีส่วนร่วมของจีน
การเข้ามีส่วนร่วมของไทย
การเจรจาที่เจนีวา
การอุบัติขึ้น
ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ
สงครามชวา
สงครามแปซิฟิค :
กองทัพฝ่ายต่อต้าน
กองบัญชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือซีแอ็ค

การกักขังชาวยุโรป
การขูดรีดทรัพยากร
การถอยและการยอมจำนนของญี่ปุ่น
การประชุมปอตสดัมกับ
การพิชิตครั้งใหม่ของฝ่ายสัมพันธมิตร
การยึดครองของญี่ปุ่น *ปรากฏกระจายใน*
การยึดครองอินโดจีน
การรุกคืบของญี่ปุ่น
การอุบัติของ
กำลังทหารญี่ปุ่น
กำลังทหารฝ่ายสัมพันธมิตร
ความโหดร้าย
แง่มุมด้านเศรษฐกิจ
จุดหักเห
เชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตร
เนเธอร์แลนส์ประกาศสงครามกับญี่ปุ่น
พวกแนวที่ห้า
รัสเซียประกาศสงครามกับญี่ปุ่น
เรื่องราวสยองขวัญ
วงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา
สหรัฐประกาศสงครามกับญี่ปุ่น
อังกฤษประกาศสงครามกับญี่ปุ่น
สงครามเย็น :
การผ่อนคลาย
การแพร่กระจายสู่เอเชีย
การสิ้นสุดของ
กำเนิด
ช่วงเวลาที่ปลดเปลื้องอาณานิคมกับ
ปรากฏกระจัดกระจายใน
สมรภูมิยุโรป

สงครามโลกครั้งที่ 2 :
*ดูเช่นกันที่*สงครามแปซิฟิค
สงครามอินโดจีน (ครั้งแรก) (ครั้งที่สอง)
สงัด ชลออยู่, พลเรือเอก
สจ๊วต,--(Stewart,--)
สจาริฟัดดิน, อามีร์ (Sjarifuddin, Amir)
สจาห์รีร์, สุตัน (Sjahrir, Sutan)
สตรี :
การศึกษา
การอพยพย้ายถิ่น
ความยุติธรรมในสังคม
งานในฐานะแรงงานรับจ้าง
ชุมชนเกษตรกร
วัยสมรส
สถานภาพและสิทธิ
อาชีพ
สตาลิน, เจ. (Stalin, J.)
สติลเวลล์, นายพล (Stilwell, General)
สถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (International Rice Research Institute)
สนธิสัญญาจีน-โซเวียต
สนธิสัญญาบรัสเซลส์
สนธิสัญญามิตรภาพและความร่วมมือกัน (Treaty of Amity and Co-operation)
สนธิสัญญาระหว่างอังกฤษ-ดัตช์
สนธิสัญญาเศรษฐกิจและมิตรภาพและเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asian Friendship and Economic Treaty)
สนธิสัญญาสันติภาพและมิตรภาพ (Treaty of Peace and Amity)
สนธิสัญญาอังกฤษ-ไทย
สนามบิน
สปีโร, เอ็ม. (Spiro, M.)
สภากิจการโลกของอินเดีย (Indian Council of World Affairs)
สภาที่ปรึกษาของมุสลิมอินโดนีเซีย (Consultative Council of Indonesian Muslims) ดู มาสจูมี

สภาพชานเมือง (suburbbanism)
สภาเพื่อการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจซึ่งกันและกัน (Council for Mutual Economic Assistance)
ดู โคมีคอน
สภาสหภาพพุทธศาสนา (Union Buddha Sasana Council)
สภาแห่งชาติของอินเดีย (Indian National Council)
สมัชชาการรวมพุทธศาสนิกชนชาวเวียดนาม (Vietnamese Buddhist Reunification Congress)
สมัชชาผู้เชื่อถือศรัทธาในพลังจิตแห่งอินโดนีเซีย (Congress of Indonesian Mystics) ดู บีเคเคไอ
สมัชชาสหภาพแรงงานแห่งชาติ (National Trades Union Congress) ดู เอ็นทียูซี
สมาคมกาติปูนาน (Katipunan Society)
สมาคมชาวจีนในมลายู (Malayan Chinese Association) ดู เอ็มซีเอ
สมาคมต่อต้านฮลัตดอว์ (Anti-Hlutdaw Association)
สมาคมเทวฌาน (Theosophical Society)
สมาคมนักวิชาการมุสลิม (Muslim Scholars' Association) ดู เอ็นยู
สมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Association of Southeast Asian Nations) ดู อาเซียน (ASEAN)
สมาคมผู้บริโภคแห่งปีนัง
สมาคมพุทธศาสนาของคนหนุ่ม (Young Men's Buddhist Association หรือ วายเอ็มบีเอ)
สมาคมพุทธศาสนิกชนเวียดนาม (General Association of Vietnamese Buddhists)
สมาคมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (World Fellowship of Buddhists)
สมาคมสหพุทธ (United Buddhist Association)
สมาคมสหภาพแรงงานสิงคโปร์ (Singapore Association of Trade Unions)
สมาคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Association of Southeast Asia) หรืออาสา (ASA)
สยาม :
การขยายดินแดน
การปฏิรูปและการสร้างความทันสมัย
โครงสร้างการปกครองและระบบราชการ
เปลี่ยนชื่อ (เป็นประเทศไทย)
พม่ากับ
พุทธศาสนา
รัฐประหาร
ดูเช่นกันที่ ประเทศไทย

สฤษดิ์ ธนะรัชต์, จอมพล
สลิม, นายพล (Slim, General)
สวนโมกข์
สวามี ศิวะนันทะ (Swami Sivananda)
สวิตเซอร์แลนด์
สวีเดน
สหพันธ์บอร์เนียว
สหพันธ์พุทธศาสนิกชน (Federation of Buddhists)
สหพันธ์องค์กรการค้า (พม่า) (Federation of Trade Organizations)
สหพันธ์องค์กรมุสลิม (Federation of Muslim Organizations) ดู มาสจูมี
สหพันธ์อินโดจีน (Indochinese Federation)
สหภาพกะเหรี่ยงแห่งชาติ (Karen National Union)
สหภาพการควบคุมแห่งประชาธิปไตย (Union of Democratic Control)
สหภาพชาวอินโดนีเซียในคาบสมุทร (Union of Peninsular Indonesians) ดู ขบวนการกริส (KRIS movement)
สหภาพโซเวียต ดู รัสเซีย
สหภาพประชาธิปไตยติมอร์ (Timorese Democratic Union)
สหภาพมลายู (Malayan Union)
สหภาพเยาวชนมาเลย์ (Malay Youth Union)
สหภาพเยาวชนมาเลย์ (Young Malay Union) ดู เกซาตวน เมลายู มุดา (Kesatuan Melayu Muda)
สหภาพแรงงาน
สหภาพแห่งเมียนมาร์ ดู พม่า
สหรัฐอเมริกา :
- กติกาสัญญาเรื่องความมั่นคงกับญี่ปุ่น
- กติกาสัญญาเรื่องความมั่นคงของญี่ปุ่น
- การกระจายอำนาจในโลกกับ
- การเข้าพัวพันในด้านการทหารในเวียดนาม
- การเป็นสมาชิกแผนการโคลอมโบ
- ข้อตกลงเจนีวา
- ความเกี่ยวข้องกับสงครามเวียดนามในระยะแรก
- ความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจที่ให้แก่ฟิลิปปินส์ในช่วงหลังสงคราม

ความช่วยเหลือทางทหารแก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ความช่วยเหลือและการลงทุนด้านเศรษฐกิจ
ความตกลงสันติภาพที่ปารีส
ความสัมพันธ์จีน-อเมริกัน
จุดยืนต่อต้านคอมมิวนิสต์
ซีโต้กับ
ฐานทัพในประเทศไทย
ฐานทัพในฟิลิปปินส์
ธนาคาร
นโยบายต่างประเทศ
เนเธอร์แลนส์กับ
แนวโน้มเชิงต่อต้านจักรวรรดินิยม
ประเทศไทยกับ
ผลประโยชน์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ *ปรากฏกระจายใน*
ฝรั่งเศสกับ
ฟิลิปปินส์กับ *ปรากฏกระจัดกระจายใน*
ยึดครองญี่ปุ่น
ยุทธศาสตร์การสะกัดกั้นคอมมิวนิสต์
รัสเซียกับ
สงครามเกาหลี
สงครามแปซิฟิค
สงครามเย็นกับ
สถาบันทางการเงิน
สนธิสัญญาป้องกันร่วมกันกับฟิลิปปินส์
สนธิสัญญาอันซัส
สมาคมอาเซียนกับ
อินโดนีเซียกับ
สะพาน
สังกะสี
สังคมราษฎร์นิยม (Sangkum Reastre Niyum)
สังหยาง กามหายานิกาน (Sanghyang Kamahayanikan)

สัตยา ไส บาบา (Satya Sai Baba)
สัตว์:
ใช้ในงานลาก-บรรทุก
สันนิบาตชาตินิยมมุสลิมฟิลิปปินส์ (Philippine Muslim Nationalist League)
สันนิบาตพื่อเอกราชของเวียดนาม (League for the Independence of Vietnam) ดู เวียดมินห์
สันนิบาตเพื่อประชาธิปไตยแห่งชาติ (National League for Democracy)
สันนิบาตเยาวชนกะเหรี่ยง (Karen Youth League)
สันนิบาตเยาวชนมุสลิมแห่งมาเลเซีย (Muslim Youth League of Malaysia) ดู เอบิม
สันนิบาตอิสรภาพของประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์ (Anti-Fastist People's Freedon League) ดู
เอเอฟพีเอฟแอล
สันนิบาตเอเชียอาคเนย์ (South-East Asia League)
สายะบุรี (Sayabouri)
สาร์กริสยันส์ (Sarkisyanz)
สารเคมีทำลายพืช (ป่า)
สิงคโปร์ :
กฎหมายความมั่นคงภายใน
การก่อตั้งและการตกลงกับอังกฤษ
การเก็บภาษี
การเงินของรัฐบาล
การตระเตรียมการเพื่อการป้องกันระหว่างอังกฤษ-มลายู
การประท้วงและความไม่สงบ
การเป็นสมาชิกของเครือจักรภพ
การเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ
การเปลี่ยนแปลงที่ผิวนอก
การผลิตสินค้าสำเร็จรูป
การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ
การพิชิตครั้งใหม่ของอังกฤษกับพัฒนาการหลังสงคราม
การพึ่งพาโลกภายนอก
การยึดครองของญี่ปุ่น
การลงโทษประหารชีวิต
การเลือกตั้ง

กำลังทหาร
เข้าร่วมกับมาเลเซีย
ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างชนชาติและการใช้ความรุนแรง
ความยุติธรรมในสังคม
ความสัมพันธ์ด้านอุตสาหกรรม
เคหสถาน
โครงสร้างทางการเมือง
จีนกับ
ชนชั้นในสังคม
ชนชาติกลุ่มน้อย
ชาวจีนที่เกิดในย่านช่องแคบ
ชีวิตด้านศาสนา
ชุมชนชาวมาเลย์
ฐานทัพของอังกฤษ
ไต้หวันกับ
ธนาคาร
นโยบายกลืนชนต่างด้าว
นโยบายต่างประเทศ
น้ำมันนอกชายฝั่ง
นิติบัญญัติ
ประชากร
ผลประโยชน์ด้านการค้ากับการค้า
ผู้ก่อวินาศกรรมทางทะเลชาวอินโดนีเซีย
พรรคการเมือง
มาตรฐานการครองชีพ
ระบอบคอมมิวนิสต์
รัฐธรรมนูญ
รัฐวิสาหกิจ
ราชการพลเรือน
แรงงาน
ลัทธิชาตินิยม

สงครามเย็นกับ
สมาคมอาเซียนกับ
สวัสดิการ
ออกจากมาเลเซีย
อินโดนีเซียกับ
เอกราช
สิ่งทอ :
ผ้าทอด้วยเครื่องจักร
ดูเช่นกันที่ เสื้อผ้าและเครื่องแต่งกาย
สิทธิมนุษยชน
สินค้า :
ผลิตผลจากป่าและทะเล
ผลิตผลเมืองร้อน
แร่ธาตุ
สินค้าฟุ่มเฟือย
สินค้าอุปโภคบริโภค
ดูเช่นกันที่ ชื่อผลิตภัณฑ์จำเพาะ
สีหนุ, นโรดม (Sihanouk, Norodom), เจ้า :
กษัตริยภาพ
การเมืองและการปกครอง
ครอบครัวถูกรัฐบาลพอล พต สังหาร
ความขัดแย้งในกัมพูชาใปัจจุบันกับ
ความตกต่ำและการเนรเทศ
ประธานาธิบดีของรัฐบาลพลัดถิ่น
สนับสนุนเขมรแดง
เสน่ห์และความเจ้าโวหาร
สื่อมวลชน
*ดูเช่นกันที่*หนังสือพิมพ์, วิทยุ; โทรทัศน์
สื่ออีเล็คทรอนิค :
*ดูเช่นกันที่*วิทยุ; โทรทัศน์
สุขภาพและบริการด้านสุขภาพ ดู ระบบการแพทย์

สุดีร์มาน, นายพล (Sudirman, General)
สุธรรมา (Sudhamma)
สุภานุวงศ์ (Souphanouvong)
สุมาตรา (Sumatra) :
การตกลงระหว่างอังกฤษ-ดัตช์
การประท้วงและการกบฏ
การยึดครองของญี่ปุ่น
การยึดครองใหม่
ชนชั้นในสังคม
อิสลาม
สุมิโตโม (Sumitomo)
สุมิโตร (Sumitro)
สุรมฤติ, นโรดม (Suramarit, Norodom)
สุรโยมาตาราม (Suryomataram)
สุระการ์ตา (Surakarta)
สุราบายา (Surabaya)
สุลาเวสี (Sulawesi)
สุวรรณเขต (Suvannakhet)
สุวรรณภูมา (Souvanna Phuoma)
สุเหร่า
เส้นทางโฮจิมินห์ :
ดูเช่นกันที่ กัมพูชา
เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว.
เสรีไทย
เสื้อผ้าและเครื่องแต่งกาย :
ดูเช่นกันที่ สิ่งทอ
โสเภณี
หน่วยงานบริการข่าวสารเวียดนาม (Viet-Nam News Service)
หนังสือพิมพ์
ดูเช่นกันที่ชื่อหนังสือพิมพ์
หนี้สิน

หมู่เกาะโซโลมอน (Solomon Islands)

หมู่เกาะพาราเซล (Paracel Islands)

หมู่เกาะมาร์แชล (Marshall Islands)

หมู่เกาะสแปรตลี (Spratly Islands)

หมู่บ้าน *ปรากฏกระจัดกระจายใน*

หลวงพระบาง (Luang Prabang)

หลักการ “สองค่าย” ของชดานอฟ (Zhdanov)

หลักการกวม (Guam Doctrine)

หลักการแปซิฟิค (Pacific Doctrine)

หลักการฟูกุดะ (Fukuda Doctrine)

หลักอรรถประโยชน์นิยม (utilitarianism)

หุบเขาลิมบาง (Limbang valley)

เหงียน เกา กี (Nguyen Cao Ky)

เหงียน คานห์ (Nguyen Khanh)

เหงียน งอก โธ (Nguyen Ngoc Tho)

เหงียน ซวน ออนห์ (Nguyen Xuan Oanh)

เหงียน วัน เทียว (Nguyen Van Thieu)

เหงียน วัน ลินห์ (Nguyen Van Linh)

เหงียน ไอ ควอก (Nguyen Ai Quoc) ดู โฮ จิ มินห์

เหตุการณ์ที่จัตุรัสเทียนอันเหมิน (Tiananmen Square incident)

เหตุการณ์ปากน้ำ (Paknam Incident)

เหมาเจ๋อตง หรือเมาเซตุง (Mao Zedong)

เหล็กและผลิตภัณฑ์จากเหล็ก

องค์กรเกษตรกรทั่วพม่า (All-Burma Peasants Organization)

องค์กรคอมมิวนิสต์อินดีส (Indies Communist Organization) ดู พีเคไอ

องค์กรโซนวันทอนโด (Zone One Tondo Organization) หรือ โซโต (ZOTO)

องค์กรการประชุมอิสลาม (Organization of the Islamic Conference)

องค์กรบริหารมะพร้าวของฟิลิปปินส์ (Philcoa)

องค์กรประเทศผู้ส่งออกน้ำมันปิโตรเลียม (Organization of Petroleum Exporting Countries) ดู โอเปค (OPEC)

องค์กรสหมาเลย์แห่งชาติ (United Malays National Organization) ดู อัมโน (UMNO)

องค์กรอาสาสมัครของประชาชน (พม่า)
องค์กรอาสาสมัครสันติภาพพีซ คอรป์ (Peace Corps)
องค์การสนธิสัญญาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia Treaty Organization) ดู ซีโต้
องค์การสนธิสัญญาแอตแลนติคเหนือ (North Atlantic Treaty Organization) ดู นาโต้ (NATO)
องค์การสหประชาชาติ (United Nations) :
กฎบัตร
กรณีบรูไน
กรณีเวียดนาม
กรณีอินโดนีเซีย
การก่อตั้ง
ปัญหากัมพูชา
ปัญหาการปลดเปลื้องความเป็นอาณานิคม
ปัญหาติมอร์ตะวันออก
ปัญหามาเลเซีย
สมาชิกภาพ
องค์ประชุม
อนุรักษนิยม
อโนรธา (Anawrahta) หรือพระเจ้าอนุรุท
อยาโตเลาะห์ โคไมนี ดู โคไมนี, อยาโตเลาะห์ (Khomeini, Ayatollah)
อรยา สามาจ (Arya Samaj)
อโศก, พระจักรพรรดิ (Asoka, Emperor)
ออง คยี (Aung Gyi)
ออง ซาน (Aung San) :
กิจกรรมนักศึกษาสมัยก่อนสงคราม
ชื่อเสียงกับความสำเร็จ
ถูกสังหาร
ทัศนะทางการเมือง
บุตรี
ฝึกทหารในญี่ปุ่น
ร่วมมือช่วยเหลือญี่ปุ่น

สนับสนุนฝ่ายสัมพันธมิตร
สามสิบสหาย
ออง ซาน ซู จี(Aung San Suu kyi)
ออนน์ บิน จาฟาร์, ดาโต๊ะ (Onn bin Jaafar, Dato)
ออริออล, ประธานาธิบดีแห่งฝรั่งเศส (Aurriol, President)
ออสเตรเลีย :
การป้องกัน
ความช่วยเหลือ
ออสมีนา, เซอร์กิโอ (Osmena, Sergio)
อังกฤษ :
กระทรวงการคลัง
กระทรวงการต่างประเทศ
กระทรวงอาณานิคม
การถอนกำลังออกจากฝั่งซ้ายของสุเอซ
การประชุมเจนีวากับ
การประชุมที่ปอตสดัมกับ
การปลดประจำการทหารเกณฑ์
การฟื้นฟูหลังสงคราม
คณะรัฐมนตรีในช่วงระหว่างทำสงคราม
ความสัมพันธ์กับพวกดัตช์
ค่าใช้จ่ายของรัฐบาล
คืนฮ่องกงให้จีน
นโยบายเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
นโยบายเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงหลังสงคราม
เศรษฐกิจ
สงครามแปซิฟิค
สงครามเย็นกับ
สงครามโลกครั้งที่ 2
สมาชิกในแผนการโคลอมโบ (Colombo Plan)
องค์การซีโต้ (SEATO)

อังค์แท็ด (UNCTAD)
อัญมณี
อัตปือ (Attopeu)
อันซัส (ANZUS)
อันซุค (ANZUK)
อันหนำ (Annam) ดู เวียดนาม
อับดุล ราซัค, ตน (Abdul Razak, Tun)
อับดุล ราห์มาน, ตนกู (Abdul Rahman, Tunku) :
การเมืองและการปกครอง
การลาออกจากตำแหน่ง
แนวคิดเรื่องมาเลเซียกับ
พรสวรรค์ในการดึงดูดใจคน
อัมโน (UMNO)
อัมโน บารุ (UMNO Baru)
อาควินาลโด, เอมิลิโอ (Aguinaldo, Emilio)
อาควิโน, โคราซอน (Aquino, Corazon)
อาควิโน, เบนิกโน (Aquino, Benigno)
อาควิโน-โคจองโก (Aquino-Cojaugco), กลุ่มตระกูล
อาคารสำนักงาน
อาเจะห์ (Aceh) :
การต่อต้านลัทธิอาณานิคม
ลิเบียกับ
สงครามคัตช์
อิสลาม
อาชญากรรมและอาชญากรสงคราม
อาซาฮารี, เอ.เอ็ม. (Azahari, A.M.)
อาเซียน (ASEAN) :
การก่อตั้ง
การประชุมสุดยอด
ขบวนการไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดกับ
คำวิพากษ์เกี่ยวกับ

บรรยากาศทางการเมืองกับ
แบบอย่างทางด้านเศรษฐกิจ
ประเด็นขัดแย้ง
เป้าหมายและวัตถุประสงค์
สมาชิก
อาณาจักรของดัตช์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ :
การแข่งขันกับอังกฤษและการค้า
การยึดครองใหม่กับกระบวนการปลดปล้องความเป็นอาณานิคม
การสร้างอาณานิคม
ดูเช่นกันที่ อินโดนีเซีย
อาณานิคมย่านช่องแคบ :
แผนการฟื้นฟูหลังสงคราม
รวมเข้ากับมาเลเซีย
ดูเช่นกันที่ มาเลเซีย; เมละกา; ปีนัง; สิงคโปร์
อาฟกานิสถาน
อาลิรัน เกเซเดรัน เนการา (Aliran Kesederan Negara) หรือขบวนการจิตสำนึกแห่งชาติ
อ่าวคัมราห์น (Cam Rahn bay)
อ่าวเพิร์ล หรือเพิร์ลฮาร์เบอร์ (Pearl Harbor)
อาวุธ :
การค้า
เคมี
เครื่องบินเจ็ต
เฮลิคอปเตอร์ติดอาวุธเต็มอัตราศึก
อาสา (ASA) ดู สมาคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
อาหาร :
ความขาดแคลนในยามสงคราม
ปลา
อิกเลเซีย นิ กริสโต (Iglesia Ni Kristo)
อิกเลเซีย ฟิลิปินา อินดีเปนเดียนเต (Iglesia Filipina Independiente)
ดู คริสต์จักรอิสระของฟิลิปปินส์ หรืออากลิปายาน (Aglipayan)

อินเดีย :
การกระจายอำนาจในโลกกับ
จีนกับ
นโยบายต่างประเทศ
ปัญจศีล (Pancasila)
ปากีสถานกับ
ผู้อพยพหลังสงครามไปยัง
พม่ากับ
พัฒนาการหลังสงครามกับเอกราช
วิกฤติการณ์แคชเมียร์ (Kashmir)
เวียดนามกับ
สงครามเย็น
อินโดนีเซียกับ
อินโดจีน ดู กัมพูชา; ลาว; เวียดนาม
อินโดจีนของฝรั่งเศส ดู กัมพูชา; ลาว; เวียดนาม
อินโดนีเซีย :
กฎบัตรจาการ์ตา
กฎอัยการศึก
การกบฏในส่วนภูมิภาค
การกลับเข้ามาของดัตช์, การเจรจาและสงคราม
การก่อความวุ่นวายของคอมมิวนิสต์
การจลาจลต่อต้านญี่ปุ่น
การต่อต้านการก่อตั้งมาเลเซีย
การปฏิรูปที่ดิน
การประกาศ*เมอร์เดกา* (merdeka)
การประท้วงและการกบฏ
การเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ
การเป็นสมาชิกสมาคมอาเซียน
การผนวกติมอร์ตะวันออก
การพัฒนาด้านรัฐธรรมนูญ
การยึดครองของญี่ปุ่น

การเล่นพวกพ้องและการทุจริต
การเลือกตั้ง
การวางแผนการด้านเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์
การศึกษา
การโอนมอบอำนาจอธิปไตย
การโอนมอบอีเรียนตะวันตกให้แก่อินโดนีเซีย
กำลังทหาร
เกษตรกรรม
ความช่วยเหลือกับการลงทุนของต่างชาติ
ความยุติธรรมในสังคม
ความรู้สึกต่อต้านดัตช์
คำสัญญาเรื่องเอกราชของญี่ปุ่น
โครงสร้างการปกครอง
โครงสร้างทางการเมือง
จีนกับ
เจ้าหน้าที่ซึ่งได้รับการฝึกฝนจากอเมริกา
ชนชั้นในสังคม
ชาติพันธุ์กลุ่มน้อย
ญี่ปุ่นกับ
ทรัพยากรน้ำมัน
ทรัพยากรนิคเกิล
ทรัพยากรบ็อกไซท์ (อลูมิเนียม)
ทรัพยากรป่าไม้
เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง
ธรรมชาติของรัฐอินโดนีเซียสมัยหลังยุคอาณานิคม
นโยบายต่างประเทศ
นโยบายเผชิญหน้า
นาซาคอม (Nasakom)
นิติบัญญัติ
แนวคิดและอัตลักษณ์
ปฏิบัติการตำรวจของดัตช์ (ครั้งแรก) (ครั้งที่สอง)

ประชากร
ประชาธิปไตยนำวิถี (Guided Democracy)
ปัญจศีล (Pancasila)
ปาเกม (Pakem), ชื่อหน่วยงานในกระทรวงยุติธรรม
เปอร์จูอันกาน (perjuangan), ลัทธิอุดมการเรื่องการต่อสู้
พม่ากับ
พรรคการเมือง
พลเมือง
พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ
พุทธศาสนา
ระบบกฎหมาย
ระบอบคอมมิวนิสต์
ระเบียบใหม่ (New Order)
รัฐวิสาหกิจ
รัสเซียกับ
แรงงาน
ลัทธิชาตินิยม
ลัทธิบริโภคนิยม
เวียดนามกับ
ศาสนาขงจื๊อ
ศาสนาคริสต์
ศาสนาฮินดู
เศรษฐกิจข้าว
สงครามเย็นกับ
สยาม/ประเทศไทยกับ
สิงคโปร์กับ
อินเดียกับ
อิสลาม
อุตสาหกรรม
ดูเช่นกันที่ อาณาจักรของดัตช์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ปรากฏกระจัดกระจายใน

อินเตอร์เนชันแนล เฮรัลด์ ทรีบูน (International Herald Tribune), หนังสือพิมพ์
อิบนุ สุโตโว (Ibnu Sutowo)
อิบราฮิม ยาอาคอป (Ibrahim Yaacob)
อิบราฮิม, อันวาร์ (Ibrahim, Anwar)
อิบาน (Iban)
อิมพาล (Imphal)
อิลมุ เซจาติ (Ilmu Sejati)
อิลากาส์ (Ilagas)
อิสราเอล
อิสลาม :
กยาอิ (kyai)
การปฏิรูปและการฟื้นฟู *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
การประสมรวมกับศาสนาความเชื่ออื่น ๆ
การเปลี่ยนแปลงทางด้านศาสนา-การเมืองกับ *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
การแพร่กระจายและความเข้มแข็งของ
จิฮัด (jihad)
ตาเรกัต (tarekat)
ปอนดอก (pondok)
เปงฮูลู (penghulu)
เปสันเตรน (pesantren)
ผู้เปลี่ยนศาสนามาเป็นมุสลิม
ลักษณะเฉพาะ
ลัทธิรวมอิสลาม (pan-Islamism)
สงครามแปซิฟิคกับ
อูลามา (ulamā)
ฮากิม (hakim)
ฮาจิ (haji)
ดูเช่นกันที่ กุรอ่าน; ขบวนการรวมอิสลาม; *ประเทศและนิกายตามชื่อจำเพาะ*
อิหร่าน
อีคาเฟ่ (ECAFE)
อีเดน, แอนโธนี (Eden, Anthony)

อียิปต์
อีเรียน จายา (Irian Jaya) ดู อีเรียนตะวันตก
อีเรียนตะวันตก
อีเล็คทรอนิคส์
อีอีซี
อุตสาหกรรมกาแฟ
อุตสาหกรรมคอมพิวเตอร์ :
ดูเช่นกันที่ อีเล็คทรอนิคส์
อุตสาหกรรมน้ำตาล :
การเพาะปลูก
ราคาตกฮวบ
สงครามโลกครั้งที่ 2
อุตสาหกรรมไม้ซุง :
*ดูเช่นกันที่*การทำลายป่า; การตัดซุง
อุตสาหกรรมยางพารา :
การค้า
การผลิต
เทคโนโลยี
ปัญหาที่เกี่ยวกับการเข้ายึดครองครั้งใหม่
ยางสังเคราะห์
สงครามแปซิฟิค
อุตสาหกรรมสิ่งทอ
อุตสาหกรรมอาหารบรรจุกระป๋อง
อู นุ ดู นุ, อู
อู บา กิน (U Ba Kin)
อู โบ (U Bo)
อู โอตตะมะ ดู โอตตะมะ, อู
อูตูซาน เมลายู, หนังสือพิมพ์ (Utusan Melaya)
เอเชียใต้
เอดีบี หรือธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย
เอ็นทียูซี หรือสมัชชาสหภาพแรงงานแห่งชาติ

เอ็นพีเอ หรือกองทัพของประชาชนใหม่แนวมาร์กซิสต์
เอ็นยู หรือนาห์ดาตุล อูลามา
เอ็นยูเอฟ หรือแนวร่วมเอกภาพแห่งชาติ
เอนไรล์, ฮวน ปอนซ์ (Enrile, Juan Ponce)
เอ็นแอลเอฟ หรือแนวร่วมปลดปล่อยแห่งชาติ
เอบิม (ABIM) หรือสันนิบาตเยาวชนมุสลิมแห่งมาเลเซีย
เอ็มซีพี หรือ พรรคคอมมิวนิสต์มลายู :
การโดดเดี่ยว
การต่อสู้โดยใช้กำลังอาวุธ
การแตกแยก
ฐานด้านชนชาติ
นโยบาย
ลัทธิชาตินิยมมาเลย์
ส่วนที่เหลือตกค้าง
เอ็มซีเอ หรือสมาคมชาวจีนในมลายู
เอ็มพีเอเจเอ หรือกองทัพต่อต้านญี่ปุ่นของประชาชนมลายู
เอ็มเอ็นแอลเอฟ หรือแนวร่วมปลดปล่อยชาติโมโร
เอสแคป (ESCAP)
เอเอฟพีเอฟแอล หรือสันนิบาตอิสรภาพของประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์
แอชีสัน, ดีน (Acheson, Dean)
แอตลี, คลีเมนต์ ริชาร์ด (Atlee, Clement Richard)
แอนเดอร์สัน, เบเนดิคต์ (Anderson, Benedict)
แอฟริกา
โอกินาวา (Okinawa)
โอตตะมะ, อู (Ottama, U)
โอเปค (OPEC)
โอมาร์, (Omar) สุลต่านแห่งบรูไน
โอรัง กลันตัน (orang Kelantan)
ไอซีพี (ICP), พรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน
ไอเซนฮาวร์, ดไวท์ เดวิด (Eisenhower, Dwight David)
ไอดิต, ดี.เอ็น. (Aidit, D.N.)

ไอร์แลนด์
ไอเอ็มเอฟ หรือกองทุนการเงินระหว่างประเทศ
ไอเอไอเอ็น หรือสถาบันอิสลามของรัฐ
ฮ่องกง (Hong Kong)
ฮัตตา, โมฮัมหมัด (Hatta, Mohammad) :
กรณีซาวิโต้ (Sawito)
การเมืองและการปกครอง
การยึดครองของญี่ปุ่นกับ
ลาออกจากตำแหน่งรองประธานาธิบดี
ฮัว บินห์ (Hoa Binh)
ฮัสซัน, อินต์เจ (Hassan, Intje)
ฮาจิ อาห์หมัด ชาห์ (Haji Ahmad Shah)
ฮานอย (Hanoi)
ฮานอย, การรบเพื่อชิง
ฮาเมงกุ บูโวโน ที่ 9 (Hamengku Buwono IX)
ฮาร์โดปุโซโร (Hardopusoro)
ฮาสซานาล บอลเกียห์, (Hassanal Bolkiah) สุลต่านแห่งบรูไน
ฮิตเลอร์, อดอล์ฟ (Hitler, Adolf)
ฮิโรฮิโต, จักรพรรดิ (Hirohito, Emperor)
ฮุคบาลาฮัป (Hukbalahap)
ฮุน เซน (Hun Sen)
ฮุสเซน ออนน์, ตน (Hussein Onn, Tun)
ฮู ยูออน (Hou Yuon)
เฮง สัมริน (Heng Samrin)
โฮ จิ มินห์ (Ho Chi Minh) :
การกักตัวและเนรเทศ
การปฏิวัติและสงคราม
การเป็นผู้นำของชาติ
กิจกรรมคอมมิวนิสต์ใต้ดิน
ทัศนะทางการเมือง

เปิดตัวเวียดมินห์

อสัญกรรม

โฮจิมินห์ซิตี้ :

ดูเช่นกันที่ ไซ่ง่อน

ไฮฟอง (Haiphong)